

HISTORISK TIDSSKRIFT

UTGIT AV

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING

FEMTE RÆKKE

FJERDE BIND

KRISTIANIA
GRØNDAHL & SØNS BOKTRYKKERI
1919 — 1920

INDHOLD

Smaastykker:

Litteratur:

NORDENS ÆLDSTE INDBYGGERNAVNE.

AF

GUDMUND SCHÜTTE.

I. Indledning.

De nordiske Indbyggernavne frembyder et interessant Studieæmne, ikke blot for Sprogets Skyld, men ogsaa paa Grund af deres mange værdifulde Oplysninger om Bosættelsens Saga. Det klassiske Forraad af nordiske Stammenavne er, om ikke righoldigt, saa dog godt overleveret, idet Ptolemaios' Kort over Jylland og over den skandinaviske Halvø er slupne helt fri for den kaotiske Sammenblanding, der skæmmer hans Tysklandskort; jævnfør min Afh. »Det ptolemæiske Danmarkskort« i dansk »Geografisk Tidskrift« 1915, samt mine mere omfattende Ptolemaios-Studier i Paul & Braune's »Beiträge« 1916. Og allerede i 6. Aarh. e. Kr. møder Norden op med sin første indfødte Hjemmelsmand, den norske Konge H r o d u l f, der har forsynet Jordanis' Goterhistorie med uvurderlig vigtige Efterretninger om den skandinaviske Halvøs Indbyggere. Fra nu af svulmer Massen af overleverede nordiske Stammenavne hurtig op. Medens de fleste Stammenavne og andre gamle Indbyggernavne er svundne paa tysk Grund, har Norden fastholdt et større Udvalg, og især Norge er forbausende rigt derpaa.

Enkelte nordiske Lærde har allerede forholdsvis tidlig givet Udgangspunkter til en etnologisk Undersøgelse af det forhaandenværende Stof; saaledes i Norge især P. A. Munch og i Danmark N. M. Petersen (»Haandb. i den gammelnord. Geographi«, I, 1834). Men en Fortsættelse er hidtil udebleven. Med Zeuss' grundlæggende Værk »Die Deutschen« 1837 gik Ledelsen af det etnologiske Studium over til Tyskerne, og for dem laa de nordiske Forhold ganske naturlig i Periferien. Müllenhoff i sin »Deutsche Altertumskunde« ydede nok gode Bidrag til Undersøgelsen af Kong Hrodulfs Meddelelser, men gjorde sig samtidig skyldig i en total Miskendelse af det ptolemæiske Danmarkskort, hvad der virkede hemmende paa Forskningen. Bremers »Ethnographie der germ. Stämme« i anden Udgave af Pauls »Grundriss der germ. Philologie« 1899 (uændret Særtryk 1905) giver stadig en meget utilfredsstillende Fremstilling af Skandinavien; det er velkendt, at han ved Bosættelseshistorien udtrykkelig slaar en Streg over den nordiske Oldforsknings Resultater! Man føler saaledes i høj Grad Savnet af det »Grundrids for nordisk Filologi«, der for nogle Aar siden var stærkt paa Tale, især i Norge.

Noget af det, der allerhaardest tiltrænges, er Samling og Sigtning af de existerende nordiske Indbyggernavne. En Mængde af de endnu levende er under Nutidens altomvæltende Samfærdselsforhold dømte til sporløs Forsvinden, om der ikke kommer hastig Redning. Meget er allerede gaaet til Spilde.

Danmark har været særlig pietetsløst. Ingen dansk Ordbog medtager Indbyggernavne, og det har været mig umuligt at faa det nu udkommende store Ordbogsværk til at fravige Fortielsessystemet; — økonomiske Forhold forbyder en Ændring, svares der. I denne Sammenhæng maa jeg tilføje, at den danske Amtsinddeling ubarmhjær-

tig har udryddet de til Indbyggernavnene svarende Sysselnavne; indtil for nylig savnedes de endnu levnede Rester paa alle officielle Kort, og først efter mange og onde Ord har jeg faaet Generalstaben til at foretage et Systemskifte. I »Danske Studier« 1914 har jeg offentliggjort en Afhandling »Folkelig Hof- og Statskalender«, der giver Hovedlinjerne af de danske Indbyggernavnes System; men det er kun en foreløbig Skitse.

Norge staar forholdsvis med Palmer i Hænderne. De forskellige Ordbøger over Oldnorsk og Landsmaal medtager Indbyggernavne i ret rigeligt Omfang. Og den i Dansketiden indførte Amtsinddeling med sit slette og uhistoriske Navnevalg holder nu paa at afskaffes, hvorved Fylkesnavnene med tilhørende Indbyggernavne vil komme til fortjent Ære igen[1].

Det er i Tilslutning til det sidstnævnte norske Reformværk, at jeg vil gøre nogle indledende Studier over de ældste og ærværdigste af Nordens Indbyggernavne. Jeg takker Bibliotekar Kjær for Rettelse af flere Misforstaaelser og Prof. Magnus Olsen for talrige Vink af forskellig Art.

II. Kortetypernes almindelige Funktion.

Naar det gælder at gribe de forskellige Folks nationale Typer sproglig og historisk, fæster man sædvanlig Opmærksomheden paa Navne med lange, iøjnefaldende

[1] Hjalmar Falk og Marius Hægstad, »Utredning om landets inddelingsnavne«, Kr.a 1915. Jeg maa dog i Historiens Navn nedlægge Indsigelse imod, at Hedemarkens Amt foreslaas ændret til »Aust-Upland Fylke«. Hedemarken er Norges eneste Landskabsnavn med klassisk Klang, idet det skrifthjemles gennem Indbyggernavnet Chaideinoi hos Ptolemaios c. 180 e. Kr. (af det oprindelig korttypiske Landskabsnavn *Haiðjô). Et saa ærværdigt Navn kan og maa ikke fortrænges.

Endelser: hos Grækerne Athenaier og Lakedaimoniere, hos Slaverne Obotriter og Moskoviter, hos Tyskerne Cherusker, Angrivarjer, Nibelunger.

Et saadant Øjemaal er forstaaeligt nok, men det giver ikke det rette Udgangspunkt, naar vi spørger netop om Urtiden. Udgangspunktet, det er de korte, stakaandede Navne, dem, som jeg kalder »Kortetyper«. De danner Adelen i vort Ordforraad, ligesom ogsaa den nordiske Adel af sproglig Konservatisme endnu i sin Tid foretrak dem ved Dannelsen af sine Slægtsnavne. Allerede Olof Rudbeck anede dette, naar han vilde kende de nordiske Sprogs høje Alder paa deres mange »Monosyllaba«. Senere opstillede danske Planteforskere den Regel, at enstavelses Plantenavne i Reglen er gamle og hjemlige, medens flerstavelses er yngre og fremmede. I Norge har P. A. Munch, O. Rygh og Magnus Olsen været inde paa lignende Tanker med Henblik paa Bosættelseshistorien; se Magn. Olsens Afhandling om »Vistir« i Festskriftet »Oldtiden«.

Ved Kortetype forstaar jeg et Navn, der i Ental Nævneform oprindelig ikke overskrider 2 Stavelser. Altsaa lat. Gotus (fl. Goti) og lat. Goto (fl. Gotones); derimod ikke lat. adj. Goticus (fl. Gotici).

Ejendommelig for Kortetypen paa det ældste Trin er dens »lakoniske« Aand, der tillader en rent kamæleonisk Skiften af Funktionerne: Gotus vilde kunne tænkes at være baade Substantiv og Adjektiv, og Substantivet vilde uden skelnende Tilføjelse kunne tænkes at udtrykke baade Folk, Land, Flod etc. Jævnfør f. ex. Roden otr- (engelsk water, »Vand«), der snart kan være »Flod« (Otra), snart »Vandslange« (tysk Otter), snart »Vandpattedyr« (tysk Otter). Det er denne upedantiske Skiften, som indenfor visse Ordfelter lever videre i Engelsk og gennem Indflydelse derfra ogsaa i nordisk Sømandssprog;

jfr. Ordene »læ, luvard, læk, grund, vindstille, styrbord, bagbord«, der kan være baade Substantiv og Adjektiv.

En ydre Særprægning frembringes i gammel Tid ved Aflydskifte. Vel kendt er Dobbeltformerne Gutar (= lat. Gotones) og Gautar.

Der forekommer ogsaa stundom et andet gammelt lydligt Nuanceringsforhold, nemlig det, der kendes under Navn af »Verners Lov« eller »grammatisk Vexel«: *Rahnir ved Siden af *Ragnir (oldn. Rænir = Ragnaricii hos Jordanis). Finnur Jónsson meddeler mig dog, at Metriken kræver *Rĕnir*.

Den hyppigste Form for lydlig Nuancering af de korttypiske Indbyggernavne ytrer sig deri, at de dannes som I-Stammer af Stednavne med anden Stammeudlyd. Et Exempel er olddansk Fervir hos Jordanis, Indbyggernavn til Herredet Fyæræ (< *Ferwô). Forkærligheden for I-Stammer er ejendommelig for vor egen Folkegruppe; hos Mela har de fire tyske Hovedfloder Navnene Albis, Visurgis, Amisis, Moenis, og paa det ptolemæiske Kort kan man ligefrem bruge Stednavnene paa -is til at afgrænse Germaniens Omraade mod Nabonationaliteterne, jfr. mit rensede Ptolemaios-Kort i »Geografisk Tidskrift« 1916, s. 264.

III. Kortetypernes historiske Fremtræden.

En flygtig Mønstring af de vigtigste Folkenavne langs Historiens Alfarvej vil hurtig vise, at Kortetyperne i Urtiden spiller en vigtig Rolle indenfor Jafets Æt. Man tænke f. Ex. paa Folkenavne som Arjer, Inder, Perser, Meder, Fryger, Troer, Daker, Geter, Kelter, Belger, Pikter, Skotter, Aister, Ræter, Umbrer, Osker, Volsker, Græker, Dorer, Lokrer; endvidere nom. sg. Hellên, Ligus (Hellener, Ligurer).

Vi vender os nu til vor egen Folkegruppe, som jeg

i Tilslutning til dens ældgamle norsk-angelsaxiske Navn Gotþjóð eller eþel Gotena vælger at kalde Gottoner (efter lat. Gotones, Guttones; Formen paa -on vælges for at undgaa Sammenblanding med Stammenavnet Goter).

Det lader sig hurtig vise, at Folkegruppens ældste historiske Fremtræden er aldeles overvejende præget af Kortetyper, som det vil sees af nedenstaaende Krønike.

C. 325 f. Kr. Grækeren Pytheas gæster Ravlandet ved Vesterhavskysten og træffer dér Teutones og »Gutones« eller »Guiones«. Det sidstnævnte Navn er Fejllæsning hos Plinius, vel enten for *Eutones = Jyder, eller *Ingvjones = »Ingvæoner«; kun saa meget er sikkert, at Navnet har været en Kortetype.

C. 200 f. Kr. Skiroi fra den tyske Østersøkyst gør Tog til Sortehavskysten, ifølge Protogenes-Indskriften i Olbia (L. Schmidt i Sieglins »Quellen u. Forschungen«, H. 12, s. 350).

C. 150 f. Kr. Basternai fra Sydøsttyskland trænger frem til Donaus Munding. Denne Stammes Navn er langtypisk, men Stammens tilbageblevne Afdeling i Sydøsttyskland eller Bøhmen bar ifølge Strabon det korttypiske Navn Sidones (lat. nom. sg. Sido). Vi har da Lov til at forudsætte, at Sidones er Stammens egentlige Kærne, medens Langtypen Bastarni el. Basternai er Navn paa de Nybyggere, der først udsondrede sig c. 150 f. Kr.

C. 113 f. Kr. Teutones, Kimbroi og Ambrones fra Jylland eller dets Nabolag gør Tog til Sydeuropa. En af de kimbriske Høvdinge hed Lugius; dvs. han var opkaldt efter Stammen Lugoi i Østtyskland (Navnefæller til Há-leygir i Helgeland)[1]. Her optræder altsaa hele 4 Kortetyper i Flok og Følge.

[1] Jfr. Halvdan Koht, »Om Haalogaland og Haaløyg-Ætten« (Hist. Tidsskr. IV R. 6. B.).

Alt ialt kan vi sige, at indtil c. Aar 100 før Kristus er Kortetyperne praktisk talt eneraadige blandt de vigtigere gottonske Stammenavne. Enkelte Langtyper kan imidlertid allerede forekomme, og paa Cæsars Tid viser det sig, at Dannelsen af Langtyper er i fuld Gang. Imellem hans gottonske Modstandere var der nok en Del med korttypiske Navne: Svebi, Chatti, Harudes, Vangjones (nom. sg. *Haruðz, Vangjo)[1]; men Flertallet var allerede Langtyper: *Eudusii, Bataui, Marcomanni, Usipii, Tenchteri, Triboci, Cherusci. Tacitus meddeler i »Germania« den Oplysning, at Bataverne var udgaaede fra Chatterne som Følge af en »seditio domestica«; vi seer her tydelig, hvordan Sprogformen svarer til Aldersforholdet: Kortetypen Chatti er det ældre Trin, Langtypen Bataui er det yngre. Navnet Marcomanni er ifølge sit Indhold en yngre Dannelse svarende til Bataui, idet det udtrykker Svebernes Nybyggere i Sydtysklands Skovmark, »Silva Marciana«; det samme Navn optræder senere som tysk Udtryk for Danmarks Indbyggere og endvidere særdeles hyppig i Norges »Marklande« (Skovbygder), se Aasen under »Mark«. Jævnfør hermed, hvad ovenfor er sagt om Aldersforholdet mellem Kortetypen Sido og Langtypen Basterna.

Efter Kristi Fødsel ophører Dannelsen af Kortetyper indenfor de gott. Stammenavne saa at sige fuldstændig, medens den fremdeles en rum Tid fortsættes ved Bostednavnene og som før nævnt endnu længere ved de nordiske Adelsnavne.

Jeg kender fra efterkristelig Tid kun yderst faa nydannede korttypiske Stammenavne paa gottonsk Grund:

[1] Kortetypen Tungri ved Tongern i Belgien kan maaske medregnes, da Tungrerne ifølge Cæsar nedstammede fra Kimbrer og Teutoner. Kortetypen Nemetes (nom. sg. *Nemets) medregnes ikke, da den er af keltisk Oprindelse.

Franker = Nordvesttyskere, afhjemlet i 4. Aarh.; *Hjaltar = Hjeltlændinger, Shetlændere (Tilnavn hjaltr, se Finnur Jónsson, i »Aarb. f. nord. Oldk.« 1907 s. 173 ff.); Setar = Norðrsetar, de yderste Nybyggere i Grønland.

Ialfald de to af disse er Egenskabsnavne. »Franker« kendemærker Nordvesttyskerne som »de frie« modsat Romernes Trælle; det er altsaa et Navn i Smag med »de Hvide, de Sorte, de Røde«, der kan tænkes at opstaa til enhver Tid. — »Setar« er formelt lig med Sitones, der ifølge Tacitus' »Germania« er Navn paa Kvænerne; Navnet udtrykker »Indbyggere af fremmede Grænseegne«, og turde vel være et meget gammelt Appellativ. — Hvorledes det forholder sig med det shetlandske Navn *Hjaltar, veed jeg ikke; da et lignende Stednavn optræder i flere norske Egne, kunde det vel tænkes, at Nybyggerne paa Hjaltland stammede fra en Bygd af dette Navn.

Saavidt jeg kan skønne, findes der i efterkristelig Tid ikke et eneste gottonsk Exempel paa korttypisk Stammenavnedannelse af den lakoniske Art, der foreligger i dansk Fervir, Indb. af Herredet *Ferwô. Denne Dannelsesmaade tør ved Kristi Fødsel siges at være uddød paa gottonsk Grund; højt regnet i Norge kunde den maaske endnu have holdt sig.

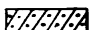
Deraf kan vi atter drage den Slutning, at Indbyggernavne af Typen Fervir i det store og hele tør forudsættes at tilhøre førkristelig Tid; snarest maa de sættes til Tiden før c. 200 f. Kr. — Typen Fervir er med andre Ord et endnu fornemmere Alderskriterium end klassisk Skrifthjemmel. I det følgende skal vi bruge den her vundne Slutsats som Kriterium ved Bosættelseshistorien.

Forklaring til Kortet.

KAPITÆLSKRIFT udtrykker Kortetyper ɔ: med højest 2 Stavelser i nom.sing. (Gotus, pl. Goti; el. Goto; pl. Gotones; *Burgunths; pl. Burgunt(h)es.

Skraaskrift udtrykker Langtyper ɔ: med mere end 2 Stavelser i nom.sing. (Visi-gotus; pl. Visi-goti; Burgundjo; pl. Burgundjones).

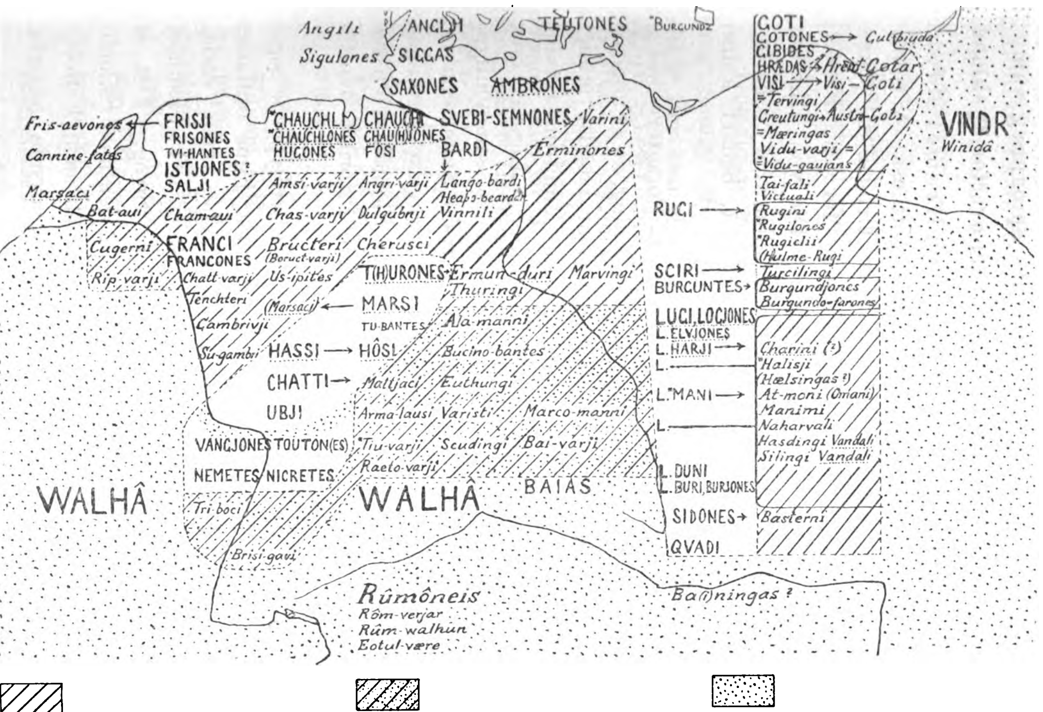
 Omraader, hvor Langtyper er i Overvægt.

 do. med ikke-gottonske Indbyggere i historisk Tid eller med tydelige Minder om saadanne.

 Ikke-gottonsk Omraade i Oldtiden.

 Prikker under Navne udtrykker, at de paagældende Navne gentager sig hos keltiske, italiske el. andre fremmede Folk.

Oversigten er skematiseret baade geografisk og kronologisk. Den søger ikke altid at stedfæste de enkelte Stammer helt nøjagtig, hvad der ofte er ugørligt og vilde forvirre Billedet. Der tilstræbes en overskuelig Gruppering med Henblik paa den sproglige Lagdeling, som gennemgaaende svarer til Bosættelsens Tidfølge. Endvidere gør Oversigten ikke Krav paa at udtrykke noget fast afgrænset Tidsrum uden Anakronismer. Gennemgaaende kan Kortetyperne overalt siges at svare til Urtiden, men Langtyperne spænder over højst forskellige Tidsrum, fra 2. Aarh. før Kristus og til langt ned i Middelalderen, uden at det er muligt at træffe nogen praktisk Tidsgrænse. De fra Norge medtagne Langtyper (f. Ex. Dølnavnene) er tildels temmelig sildige; de maa ikke opfattes som tilnærmelsesvis jævnaldrende med Langtyperne i Tyskland, og deres Medtagelse tjener nærmest blot til at markere, at de paagældende Omraader savner Kortetyper.

Skematisk Oversigtskort over Indbyggernavnenes sproglige Gruppering i Norden og Tyskland.

IV. De korttypiske Stammenavnes Sprogpræg som Vidnesbyrd om Skandinaviens Prioritet overfor Tyskland.

Ledende Etnologer fra Zeuss til Bremer bryder med stærke Ord Staven over det fællesgottonske Nationalsagn, der henlægger vor Folkegruppes Urhjem til Skandinavien. Zeuss kalder Nationalsagnet for en »Fabel«; Bremer siger, »Ethnographie« § 50: »Die von Dilettanten aufgestellte Meinung, dass Skandinawien von idg. Zeit her der Stammsitz der Germanen ist, bedarf keiner Widerlegung«[1].

Det er aldrig faldet Nationalsagnets Foragtere ind at standse ved den uomtvistelige Kendsgærning, at »Fabelen« om en Vandring fra Nord mod Syd staar i bedst mulige Samklang med Gottonernes historiske Vandringsretning ligefra Kimbrertoget og til Vikingetiden. Ligesaa lidet har denne Skole af Lærde tænkt paa at sammenligne Sprogpræget i de skandinaviske og tyske Stammenavne. Her skal den forsømte sproglige Undersøgelse foretages, og Resultatet kan ikke blive tvivlsomt: Skandinavien sidder inde med en aldeles iojnefaldende Prioritet overfor Tyskland.

Paa den skandinaviske Halvø kan Kortetyperne siges at være den altovervejende Regel; i visse Egne omfatter de ikke blot de vigtigere Stammenavne, men endog Bygdungsnavne af ret underordnet Rang. I Tyskland indskrænker Kortetyperne sig til visse Strøg. Det er først og fremmest Kyststrækningen, altsaa den mod Skandinavien vendende Side; dernæst er det en smal Udløber fra Østersøkysten sydpaa til Bøhmen, svarende nøjagtig

[1] Bremer forholder sig ligesaa overlegen overfor det af Livius meddelte Folkesagn om Kelternes Vandring fra Gallien til Øvretyskland, § 42.

til de Egne, gennem hvilke den første historiske kendte gottonske Vandring foregik (Skirernes Tog til Sortehavet c. 200 før Kristus). Hele Resten af Tyskland optages af Langtyper, er altsaa sproglig præget som sekundær Bosættelse.

En nøjere sproglig Undersøgelse af det geografiske Tilhørsforhold virker endnu mere til Nordens Favør.

Det første Spørgsmaal kommer til at dreje sig om, hvor mange af de foreliggende korttypiske Indbyggernavne der kan siges at være dannede af Stednavne eller Stedforhold paa selve Pladsen. Her skal nu gives en Sammenligning mellem Fordelingen i Norden og Tyskland; jeg indfører for Nemheds Skyld Inddelingsformer saasom Fylkunger, Øyunger (Øboer), Dalunger, Herdunger (Herredsboer), Bygdunger, Gardunger, Husunger.

A. *Norden.*

a) Fylkungnavne og dertil svarende vigtige Dalung- eller Øyungnavne. *Skeynir paa Skaun, *Strindir paa Strind, Mœrir paa Mœre, *Raumar ved Elven Rauma i Romsdalen (Tilnavn raumr), Dœlir i Dalir, Firðir i Fjordene, Filir i Fjalene, Sygnir i Sogn, Fyldir i (Vest)fold (Fornm. s. VIII, 396, 403), Raumar ved Elven Rauma, Vermir ved Søen Värmeln[1], Fyner paa Øen Fiún (Fyn; bornholmsk), Aujones paa »Øerne« (Tacitus). Noget tvivl-

[1] Naar Noreen, »Spridda Studier« II, 59, paa Grund af Vermilani hos Adam af Bremen vil gøre Vermir til et oprindeligt *Verm[i]lir, kan jeg ikke følge ham deri. Den faste Overlevering af Formen Vermir synes at borge for, at Kortetypen er det oprindelige.

sommere: norsk Hǫrðar (Langtype) og jysk Harudes (Kortetype) kan afledes af en hvilkensomhelst Skovegn, oldtysk harud; Rygir i Ryfylke vel af dansk ryge »Sten«, jfr. Landsnavnet *Rygr i Rygjar-bit; Grenir i Grenland, hos Jordanis Grannii, af et oprindeligt *Gran = Fjorden Grenmarr; Rænir i Ránríki af et Fjord- eller Elvnavn *Rán, jfr. Havgudinden af dette Navn; Gautar sikkert af et oprindeligt *Gautr = Gaut-Elfr; *Hallir (Jordanis Hallin) i Halland af hallr, »Sten«; Danir i Danmark af dan »Slette«; med *Eutir (Jyder) jævnføres svensk Sønavn Yte. Maaske ogsaa Anglji (Tacitus) af Angel = »Krogen«; men mulig ogsaa opkaldte efter et Krogvaaben.

c) Herdungnavne og Bygdungnavne. *Sýrir i Surendalen (Tilnavn súrr), *Dyfrir i Dovre; Læsir i Lesjar; *Lœir i Lom; *Nœrir i Norarne (Sogn); Víkir i Víkja áttungr (Hard.); *Hvemmir i Kvamm (Hard.); *Þrymir paa Trumo (Tilnavn þrumr); *Begnir i Bagn med Elv Begna; *Engrir i Engra skipreiða ved Fjorden Angr (Vestfold); Skøynir i Herredet Skaun (Rakkestad); Fervir (Jordanis) i Herredet Fværæ (= »Strand«); Bergjo[r] (Jordanis) i Herredet Biærg; Chal[l]oi (Ptolemaios, nu Hallinger) i Herrederne N. & S. Hallæ. Mulig ogsaa Theustes (Jordanis) i Herredet Tjust; dog kunde Herredsnavnet ogsaa være opstaaet af et Stammenavn paa þjóð, »Folk«.

B. *Tyskland.*

a) Fylkungnavne. Intet sikkert hidhørende Exempel.

b) Herdung- og Bygdungnavne. Fosi (Tacitus) ved Floden Fuse.

En særegen og vigtig Gruppe danner de Stammenavne, der optræder baade norden og sønden for Havarmen Skagerrak-Kattegat-Østersøen: Gautar-Gutar = Gotones; Rygir = Rugi; Hǫrðar = Harudes; Danir = *Dunoi; *Lauhir (Lœir) — Há-Leygir = Lugoi; ifølge Magnus Olsen mulig ogsaa *Samnar (i Samnaland ved Samnanger) = Semnones. Forsaavidt som der her kan drages Slutninger om det oprindelige Hjemsted, synes Sporene nærmest at pege mod Skandinavien: Gauter og Goter peger mod Gaut-Elfr; Rygir, ifald = »Folk fra Stenlandet«, passer bedre til Rogaland end til den nordtyske Slette; Daner og Duner, ifald = »Sletteboer«, passer bedst til det oprindelige Danmark, ɔ: Skåne, hvor Modsætningen mellem Bjerg og Slette er særlig iøjnefaldende. Kun *Lauhir = *Leygir-Lugoi og Harudes, af de gamle Ord *lauh- og harud »Skov«, synes mere indifferente, idet vedkommende Skovlande kan tænkes ligegodt norden- og søndenfor Skagerrak. Det maa dog mærkes, at *Lauhir synes at pege paa fast Tilknytning til Lom i Gudbrandsdalen.

Det næste Spørgsmaal drejer sig om Tilstedeværelsen af særlig gamle Lydmærker indenfor de korttypiske Stammenavne, nemlig a) Aflydskifte og b) grammatisk Vexel. Vi faar her følgende Fordeling i Norden og Tyskland.

A. Norden.

a) **Aflydskifte**: Læsir i Lesjar; Gautar v. S. af Gutar[1].
b) **Grammatisk Vexel**: *Ræ[h]nir = Ragna-ricii; *Lauhir (Lœir) — (Há)-Leygir.

[1] Man kunde endnu tilføje Dœlir i Dalir (Tillægsord dœlskr); men da »Dœl« og »dœlsk« er almindelig brugte som Appellativ henh. Tillægsord, maa de her helst holdes udenfor. Dog jævnfør nedenfor S. 25.

B. *Norden—Tyskland.*

a) Aflydskifte: *Lauhir— (Há)-Leygir — Lugoi; Gautar — Guttones; Danir — *Dunoi.

C. *Tyskland.*

a) Aflydskifte: Chauc(h)i = Hugones; T[h]eurjo-(chaimai) = T[h]urones (Thuringi); Hassi (Hessen) = Hôsi (i Baiern)[1].

b) Grammatisk Vexel: Chauc(h)i = Chau(g)jones, Hugones; T[h]eurjo-(chaimai), T[h]urones, (Hermun-)Duri.

Ved første Øjekast kunde det synes, som om Fordelingen var nogenlunde ligevægtig i Norden og Tyskland, men en nærmere Undersøgelse viser, at Prioriteten ogsaa her er paa Nordens Side. Formerne Gautar, *Lauhir— *Laugir (Leygir), Danir er nemlig, hvad der i Fagsproget kaldes »Højtrin« eller »Primærtrin«, medens Guttones, Lugoi, *Dunoi er, hvad der kaldes »Lavtrin« eller »Sekundærtrin«. Det ligger paa Forhaand nær at formode, at Primærtrinnet udmærker den oprindelige Bosættelse, medens Sekundærtrinnet fortrinsvis knyttes til Nybygden. Dette Forhold hersker netop ved Navneparret Chauc(h)i — Hugones: vi kan sætte Chauc(h)i lig med de i klassiske Skrifter omtalte »større Chaucher«, dvs. Moderstammen, medens Hugones er den udvandrede Afdeling, »de mindre Chaucher«; dertil svarer det geografiske Forhold, at Landskabet Hugmerki ligger vestenfor Chauchernes historiske Hovedbygd, altsaa aabenbart i den under Folkevandringstiden fremtrædende Expansions-Zone. Tilsvarende er Forholdet mellem Højtrinsformen Hassi i Midtyskland og Lavtrinsformen Hôsi i Sydtyskland. — Overfører vi nu denne Iagttagelse paa Navnene Gautar—

[1] Jfr. M. Fastlinger, »Der Volksstamm der Hosi« (»Beitr. z. Anthropol. u. Urgesch. Bayerns«, XIX, 1—12, 1913).

Gutar—Guttones, vil vi se, at den giver os et fuldkommen naturligt Perspektiv: Stammens oprindelige Kærne er Landsfolket ved Gaut-Elven; derfra udvandrer en Afdeling til Gotland, kendemærket ved Sekundærformen Gutar; og samme Sekundær-Afdeling fortsætter til Landet søndenfor Østersøen. Ligesaa seer vi Danerne opstaa i den skånske »Dan-Mark«, og derfra udsende en Afdeling over Østersøen, kendemærket ved Sekundærformen *Dunoi.

Endnu maa det lægges Mærke til, at Stammenavnet Chauc(h)i genfindes hos de brittiske Kelter som Kaukoi og hos Lilleasiaterne som Kaukones; ligesaa Hassi, T[h]urones, Thuringi hos de galliske Kelter som Tri-Kasses ved Troyes, henh. Turones ved Tours. Det er derfor ingenlunde urimeligt at gætte paa, at Chaucherne, Hesserne og Thyringerne er en tilbagebleven Rest af de førgottonske Indbyggere, ligesom Nordtysklands Marser, der genfindes i Italien. Under denne Forudsætning bliver det meget forstaaeligt, at netop de omtalte Stammers Navne er prægede baade af Aflydskifte og af grammatisk Vexel: saadanne Aldersmærker vilde harmonere paa det bedste med den formodede førgottonske Oprindelse.

Aflydsforholdet mellem norsk Læsir og Lesjar fortjener særskilt Opmærksomhed. Egnen omkring Lesjar er saa rig paa korttypiske Bygdungnavne, saa man kunde fristes til at formode, at den korttypiske Navnedannelse her havde levet langt længere end andensteds, — med andre Ord: at de korttypiske Bygdungnavne i disse Egne ikke nødvendigvis maatte tages som Vidnesbyrd om urgammel Bosættelse. Overfor denne Mulighed er det vigtigt at kunne fastslaa, at det aflydende Indbyggernavn Læsir i Lesjar er afhjemlet allerede i Oldnorsk. Dette Tilfælde af Aflydskifte tør opfattes som Borgen for, at Bygden Lesjar med tilhørende Bygdungnavn gaar tilbage

til urgottonsk Tid. Og naar vi har saadan Borgen ved ét af de paagældende Navne, synes der intet urimeligt i at formode, at den hele Krans af omgivende korttypiske Bygdungnavne har samme Aldersrang. Det kan ogsaa formodes, at Forstavelsen Há- i Háleygir er tilføjet udtrykkelig i den Hensigt at skelne dette Navn fra *Lauhir i Gudbrandsdalens Bygd Lom.

Det samlede Resultat af vor sproglig-geografiske Undersøgelse bliver dette, at Skandinavien staar som Primæromraadet, Tyskland som Sekundæromraadet. Naar bortsees fra enkelte Undtagelser saasom Chauc(h)i, Hassi, Marsi, Fosi, er der intet, der forbyder at antage, at alle Tysklands korttypiske Stammenavne kunde være overflyttede fra Skandinavien. I et enkelt Tilfælde, nemlig Guttones = skand. Gautar, synes et saadant Afledningsforhold endog at være en tvingende Nødvendighed.

V. Kortetypernes stedlige Fordeling.

Tager vi vort Udgangspunkt hos Stammen Jamtr (med konsonantisk Bøjning) og følger Norges Kyst mod Vest og Syd, vil vi finde Kæden af korttypiske Fylkungnavne uafbrudt fortsat lige til Agder: Jamtr, Skeynir, Strindir, Þrœndr, Mœrir, *Raumar, Firðir, Filir, Sygnir, Hordalands Indbyggere, Rygir. Jeg medregner her Hordalands Fylkungnavn til de oprindelige Kortetyper, skønt den overleverede Form er langtypisk: (H)arothi hos Jordanis, Hǫr[u]ðar paa Oldnorsk; Tvillingnavnet i det jyske Landskab Hardsyssel er nemlig en Korttype, lat. Harudes, af nom. sg. *Haruðz, og denne Form har vel oprindelig ogsaa været tilstede i Norge.

I Agder er der en Afbrydelse, thi Fylkungnavnet her er hos Jordanis langtypisk: Augandzii, læs *Agadji; og vi har intet Holdepunkt for, at der oprindelig har

hersket en korttypisk Form. Men længere østpaa tager Kortetyperne atter fat, og de fortsætter nu uafbrudt langs Kattegats Kyst lige til Østjylland: Þilir, Grenir, Fyldir, Hringar, Haðir, Raumar, Rænir, Vermir, Gautar, *Leuones (Ptol. Leuonoi, ikke lokaliserbare), Gutar, Svíar, *Hallir (Hallin Jordanis), Danir, Fyner (bornholmsk for Fynboer); endelig i Jylland C[h]imbri, Charudes el. Harudes, Chal[l]oi; dertil Sysselnavnet Thiuth, der peger tilbage paa Stammenavnet Teutones; endvidere det ikke nærmere lokaliserbare *Eutji (Eucii) = Jyder.

Nær til Kortetyperne slutter sig i Norge en langtypisk Dannelse paa -în: Ptol. Chaideinoi = oldn. Hei[ð]nir i Heiðmǫrk, Øynir ved Øjeren (Sverres Saga Kap. 162, se »Norske Gaardnavne« I, 51), Eynir i Eynafylki, *Yrnir i Yrjar (Tilnavn Yrna-jarl), *Ryrnir i Ryr (jfr. Rorna skipreiða), og vistnok ogsaa et Nesnir. Hertil Eynir, det svenske Ölands Indbyggere. Magnus Olsen gør mig opmærksom paa, at alle disse Former udgaar fra Ordstammer med J-Afslutning, og han mener derfor, at Endelsen -nir rent mekanisk paahæftedes saadanne Dannelser. Iagttagelsen er først gjort af Sophus Bugge i Gjessings Udgave af Arngr. Jónssons latinske Jomsvikinga Saga, Fortale S. XIII. Geografisk indtager de paagældende Navne i Reglen en Mellemplads, saa at man vilde kunne regne dem baade til Primærbosættelsen og til Sekundærbosættelsen. Dog vilde man egentlig snarest vente Primærbosættelse i Heiðmǫrk, som skal rumme Norges bedste Agerjord; og dertil svarer det ogsaa, at Stammen Chaideinoi staar som eneste Repræsentant for Nordmændene hos Ptolemaios.

Sekundærbosættelsen røber sig gennem en Række langtypiske Afledningsdannelser og Samsæt, der i Reglen hober sig i de afsides Skovegne og Bjærgdale, Bostederne for de forskellige »Dølfolk«.

Kun et eneste oprindelig langtypisk Fylkungnavn naaer ud til den ydre norske Kyst søndenfor Há-leygir, saaledes som før er nævnt; det er *Agadji i Agder. Dertil slutter sig Vǫr[u]sar i Vǫrsafylki, *Borgyndir i Borgund ved Lærdal (nuv. Ental Borjind; dog maaske oprindelig med konsonantisk Bøjning, altsaa Kortetype), *Valdresir i Valdres (nuv. Ental Valdris), Haddingjar i Hallingdal; Gudbrandsdøler, Orkdøler, Gauldøler, Stjørdøler, Verdøler, Sparbygger etc. Kyststammen Romsdølerne kan ikke medregnes, eftersom Tilnavnet raumr viser, at den oprindelig hed *Raumar.

Et andet sammenhængende langtypisk Omraade strækker sig over Skovbygderne fra Østnorge til den botniske Bugt: Solunger i Soleyjar, Markamenn i Markir, Morsdœlir ved Moss; Jordanis *Vingvilor (Vinoviloth) i Vingulmǫrk; svensk Nær[i]kjar, Gestringjar, Helsingjar.

Medens korttypiske Fylkungnavne hersker i hele Mellemsverige fra Kattegat til ud i Østersøen, danner Sydsveriges Skovbygder et tredje Gemmested for Langtyperne. Ptolemaios sætter mod Øst Stammen Firaisoi, der aabenbart er identisk med Finaithae hos Jordanis = Indbyggerne af Smålands vestligste Herred Finveden; efter Ptolemaios at dømme maa Navnet oprindelig have strakt sig over hele Småland. Ved Smålands Nordgrænse maa vi sætte de hos Jordanis nævnte Greotingi, hvis Navn forøvrigt gentages søndenfor Østersøen som Greutungi = Østgoter. Syd for Småland boer Fylkungstammen Blekinger og den meget store Herredsstamme *Gyðingar, nu Gøinger; den af Jordanis omtalte Stamme Liothida har aabenbart boet i det skånske Herred Liuthgud; i de smålandske Herreder Njudung, Ko[ru]nga og Värend maa der vel forudsættes Indbyggernavnene *Njuðungar, *Korungar og *Verundar (sv. Virdar). Til samme Felt hører

vel den meget omtalte Oldstamme Eruli, der ifølge Prokopios var Nabo baade til Gauter og Daner.

Endelig findes der i Jylland et udpræget Felt for Langtyper: Ptol. *Eudusjoi (Fundusjoi, paa Vestkysten), Sabalingjoi, Kobandoi, Sigulones, Angeiloi; Tacitus *Rendingi (Reudigni = Rondingas hos Widsith); gammeldansk Vændle-folk i Vandfuld Herred ved Vestkysten. De fleste af disse Stammer kan ikke stedfæstes, men maa formodes at have boet i de vestlige eller indre Egne.

I Almindelighed kan Fordelingen af Kortetyper og Langtyper tilstrækkelig forklares ved Iagttagelsen af let tilgængelige og vanskelig tilgængelige Bosættelsesfelter. I enkelte Tilfælde kan det dog ligge nær at søge en noget mere speciel Motivering af Modsætningerne.

Det er paafaldende, at de korttypiske Fylkungnavnes Kæde som før nævnt afbrydes i Agder. Dette skal, saavidt jeg har forstaaet af Meddelelse fra Prof. Hægstad, netop falde sammen med et vigtigt Dialektskel, der f. Ex. ytrer sig ved Ordformen østlandsk-trondhjemsk »by« overfor vestlandsk »bø«[1]; Helgeland stiller sig væsentlig som Vestlandet. Dertil svarer en Foreteelse ved Stammenavnenes Indholdsfordeling: vestlandsk Rygir, Hǫrðar, *Lauhir og helgelandsk (Há-)Leygir kommer igen søndenfor Skagerrak-Østersøen; derimod har de østlandsk-trondhjemske Kortetyper ingen saadanne Genspejlinger sønden Hav. Det synes værd at overveje, om der ikke her røber sig Minder om en ældgammel Modsætning mellem to sluttede Folkelag indenfor Norges Indbyggere.

Ved det sydsvenske Kortetypefelt er der neppe Tvivl om, at en ætnisk Motivering er tilstede. Navnet Fin(h)aithae røber tydelig, at Urindbyggerne har været en

[1] Jfr. NG. Indledning S. 47 under bœr.

tilbagetrængt Rest af Finner[1]. Endnu til langt ned i Middelalderen indtog Småland en halvt herreløs Stilling, som Stridsæmne mellem Sverige og Danmark. Det er ikke tilfældigt, at Navnet Finveden har holdt sig netop ved Vestgrænsen; aabenbart har her den ætniske Modsætning mellem Finner og Skandinaver været følt skarpest, og Finvedens Grænse mod Halland og Skaane er saaledes bleven afgørende for senere Tiders Grænse mellem Danmark og Sverige: den ætniske Modsætning har levet videre i skandinavisk Forklædning. Endelig kan det tilføjes, at ingen nordisk Egn rummer saa mange Sagn om Jætter som netop Småland[2]; da Jætter er et mytisk Synonym for Finner, synes der ogsaa heri at ligge et Minde om Indbyggernes gamle ætniske Særstilling.

Bagom det ætniske Spørgsmaal rejser sig et arkæologisk. Sammenligner vi Kortetypernes Udbredelse med »Møgelstengravenes« (Megalithgravenes), vil vi næppe kunne undgaa at føle os slaaede af Overensstemmelsen paa visse vigtige Punkter. Paa svensk og dansk Grund kan det se ud, som om de to Felters Grænselinjer mange Steder falder nøjagtig sammen. Med Hensyn til den skandinaviske Halvø henholder jeg mig til det af Montelius givne Kort i Hildebrands »Sveriges Historia« I, 52[3].

Det vil sees, at Nordgrænsen for Kortetyperne i Sverige nøjagtig falder sammen med Nordgrænsen for Stenaldersbosættelsen. Østgrænsen for »den kompakte Stenaldersbosættelse« viser paa mange Punkter nøje Samstem

[1] Anderledes ganske vist Noreen, der i »Spridda Studier«, II, 149, tyder Finaithae som »Omstrejfere«.

[2] Herom se Olrik i Afhandlingen »Tordengudens Dreng« (»Danske Studier« 1905, S. 133).

[3] Jævnfør ogsaa det derefter udarbejdede Kort af Bremer i »Ethnographie« S. 830—831.

med Udbredelsen af Kortetyperne; saaledes er Vestergøtland særlig rigt paa Møgelstengrave og tilsvarende rigt paa korttypiske Herredsnavne. Den svage Stenaldersbosættelse i Nord-Småland, Syd-Halland og indre Skåne stemmer paa den anden Side nøie med Langtypernes Fremhersken i disse Egne.—Ogsaa i Jylland og Nordtyskland synes Kortetyper og Møgelstengrave gennemgaaende at følges ad; naar vi savnede Kortetyperne i en Del af det indre og vestlige Jylland, stemmer det med, at netop disse Egne ogsaa savner Møgelstengrave. Derimod ophører Parallelen, naar vi kommer til Norge. De mange korttypiske Stammenavne omkring Viken kunde endnu nogenlunde bringes til at stemme med ovenstaaende Iagttagelser, idet de indtager et meget tæt sluttet Omraade og saaledes nok maatte kunne opfattes som Udløbere fra Stammen Rænir i Møgelstenfeltet Ránríki. Derimod forholder det sig anderledes med de korttypiske Stammenavne paa Vest- og Nordvestkysten; de synes at ligge fuldstændig udenfor Møgelstenkulturens Periferi.

Jeg har forelagt mine Iagttagelser for Dir. Sophus Müller, men af ham kun faaet det negative Svar, at Tiden endnu ikke er moden til et Samarbejde mellem Sprogvidenskab og Arkæologi. De af Bremer og andre Forskere dragne Urkulturgrænser er for usikre til at tillade videre Slutninger. Derfor lægger jeg ingen synderlig Vægt paa det Samstem, jeg i Danmark og Sverige mener at have iagttaget mellem Kortetyper og Stenaldersbosættelse; men Iagttagelsen maa ialfald fremlægges for at kunne blive enten gendreven eller støttet med yderligere Grunde.

VI. Den yngre Navneudvikling.

Siden Kristi Fødsel gaar den samlede Navnedannelse mere og mere over til vidtløftigere Typer. Ikke blot op-

hører efterhaanden Tilvirkningen af nye Kortetyper, men de fra gammel Tid existerende udvides sædvanlig ved Tilføjelser og forvandles saaledes til Langtyper: istedenfor Sygner siges nutildags oftere Sogninger eller Sognefolk el. l. I Dansk bliver Fastholdelse af Kortetypen et Mærke for Rangklasse Nr. II, de større, men ikke suveræne Stammer (Jyder, Saxer, Jøder etc.); i Norsk bruges Kortetyper endnu ret hyppig ved visse vigtige Fylkungnavne, men dog nærmest kun paa Nordvestlandet. Vi kan ogsaa hidstille de mærkelige nord- og vestlandske Øgenavne Begg, Dôt, Drold, Junse, Skolp og Stril. Jfr. H. Koht i »Maal og Minne« 1910, 100.

En Eftervirkning af den korttypiske Dannelsesmaade er det, at sammensatte Stednavne stundom faar Indbyggernavne uden nogensomhelst skelnende Tilføjelse. Hertil hører en Række Stammenavne hos Ptolemaios: *Baiochaimai (Bainochaimai) el. Baimoi = Bøhmere; Teurjochaimai = Thyringere; *Finaithoi (Firaisoi) = Indbyggere af Finveden. Blandt de af Hrodulf meddelte Navne hos Jordanis finder vi Svethidi, Raumaricii, Ragnaricii, henh. i Svíþjóð, Romerike og Ránríki, Udvidelser for ældre Svíar, Raumar og Rænir; maaske hører hertil ogsaa Jordanis' Vinoviloth i Vingulmǫrk, Liothida i Liuthgud Herred, samt nynorsk Valdriser i Valdres. Paa Oldnorsk findes Borgstrendir i Borgstrenda áttungr paa Voss, jfr. DN. VI, 187, 1343 (»Norske Gaardnavne« XI, 560; XIV, 337); Heggnir i Hegg(v)in = Eidsberg Herred (Sverres Saga Kap. 162, se »Norske Gaardnavne« I, 164); nynorsk ein Ulvikje i Ulvik, ei Strandeberma (f.) i Strandebarm (meddelt af Højskoleforst. Mansaaker). En særlig Funktion faar denne Type ved Dannelsen af Gardungnavne og Husungnavne; hertil oldnorsk Hástaði 11. Aarh. (Finnur Jónsson, »Aarb. f. nord. Oldk.« 1907, 173); Þoron Spiizsillæ i Spishole, DN. III, 243,

1359 (»Norske Gaardnavne« VI, 137); nynorsk Jens Opsal alias Opsalen i Opsal, Langseten i Langset, Kirkevollen i Kirkevoll etc.

Til samme Type kan regnes Indbyggernavne, dannede af Stednavne paa -ing: dansk en Skalling paa Halvøen Skallingen, en Bleking i Blekinge.

Denne kortfattede Dannelsesmaade opnaar dog aldrig nogen større Udbredelse, naar bortsees fra den særskilt norske Brug ved Gardung- og Husungnavne.

Den fornemste Afledningstype i efterkristelig Tid bliver -sk. Jævnsides med Sammensætningsleddet »thjod« bruges den til at udmærke Rangklassen Nr. I, de suveræne, statsdannende Nationer. Forholdet kan udtrykkes saaledes, at »thjod« kendemærker det ældre Lag, Folkevandringstidens Stade — Gutþiuda, Gautþjóð, Svíþjóð, Sæxþéod, Angelþéod —, medens Endelsen -sk kun bliver hængende ved saadanne Stammer, hvis Suverænitet endelig overlever Folkevandringstidens Storme. I England afspejler sk-Klassen endnu helt og holdent Vikingetidens Synskres: Englishmen, þa Deniscan, Norsemen, Dutchmen, Welshmen, Cornishmen, Manxmen (x = sk), Scotchmen, Irishmen, Frenchmen. Tyskland har kun et Rudiment af denne Klasse: Deutsche, Walische, Franzmänner. I Danmark har Klassen faaet et Indhold, der tydelig udtrykker et yngre Tidlag: Danske el. Danskere, Norskere (særlig nordjysk, jfr. DSt. 1915, 61), Svenske el. Svenskere, Engelskmænd, Tyske el. Tyskere, Franskmænd, Vælske; kun rent sporadisk findes en dialektisk Afhjemling af lavere Rang: Jyskere, Fynsken. Fra Island mindes jeg: íslenzkr maðr. Norske Exempler fattes mig hidtil. Det engelsk-tysk-danske Exempel Frenchmen = Franzmänner = Franskmænd viser, at denne Type maa have sin Rod i gammel fælles-gottonsk Sprogbrug; aabenbart har Afledningen sk været brugt med et særligt

Eftertryk, der kendemærkede en mere eller mindre høj politisk Rang.

Medens fast Paahæftning af sk ved Hovedord udtrykker Rangklasse I, optræder denne Afledning samtidig som Fællesmærke for Rangklasse I og II, idet der her overensstemmende dannes Tillægsord paa sk med udstødt Afledningsvokal, stundom ogsaa med radikalt Konsonanttab. Jfr. i Rangklasse I oldn. enskr, »engelsk«; i Rangklasse II oldn. brezkr. frískr., lífskr; svensk: rysk, kursk; dansk: norsk, flamsk, lybsk, skotsk, irsk, græsk, spansk, finsk, polsk.

Det er vigtigt at lægge Mærke til Forekomsten af stereotype Tillægsord paa -sk ved nordiske Fylkungnavne, fordi de giver et godt Holdepunkt for Iagttagelsen af vedkommende Navnes Rang. Vi finder saaledes indenfor Danmark kun følgende Afhjemlinger af Enstavelsestypen: jysk, fynsk, skånsk, der tilsammen tydelig udmærker en sluttet Rangklasse, Indbyggere af større Omraader. Fra Sverige foreligger en Liste paa 53 middelalderlige Folke- og Indbyggernavne i Funktion af Persontilnavne, samlede af Hellquist i »Xenia Lideniana«, S. 106 og 107[1]. Deriblandt findes følgende Adjektivformer paa sk: Danske, Kurske, Mørske, Nerske, Svænske, Virdhske samt Trestavelsesordet Smalænske; fra andre Kilder kan tilføjes vermsk, götsk og gotsk og upplenzkr. Det vil strax sees, at alle de nævnte Afhjemlinger paa een nær hører til Omraader, der mindst har Fylkes Rang; den ene Undtagelse er Mørske fra Egnen Möre, og det maa hertil føjes, at denne Egn i Wulfstans Skildring sidestilles med lutter Navne af Fylkesrang. Finnur Jónssons

[1] Jeg medregner her Blekingsfare, Hallandsfare, Siælandsfare, der af Hellquist misforstaas som »Personer, der gæster vedkommende Egne«; i Virkeligheden er det en ejendommelig østdansk Type til Udtryk for »Indbyggere af vedk. Egne«.

Liste over norsk-islandske Persontilnavne, »Aarb. f. nord. Oldkynd.« 1907, 173 ff., indeholder følgende enstavelses Exempler paa -sk: dœlski, egðski, elfski, firzki, grenski, (há-)leygski, hǫrzki (4), mœrski, rygski, sygnski, vǫrski, þrœnzki; dertil kan føjes endnu følgende Adjektivformer: heiðskr (Fmn. s. IV, 151, Udg. 1837; Sǫgubr. XII, 82); raumski (Fmn. s. II, 252, Udg. 1837). Deroverfor staar følgende Trestavelsesformer, som er fra Finnur Jónssons Liste, naar intet særlig tilføjes: a) Norge: gaulverski, hvinverski, víkverski; upplenzkr hilmir (Fmn. s. VI, 316, Udg. 1837); b) Øerne ved Skotland: barreyski, eyverski; c) Island: breiðdœlski, geitlenzki, haukdœlski, landverski, rauðsenzki, vestfirzki. Det vil sees af Listen, at paa faa Undtagelser nær er i Norge de adjektiviske Persontilnavne paa -ski et Privilegium for Omraader af Fylkesrang. Det afvigende Forhold paa Atlanterhavsøerne er aabenbart en yngre Udvikling.

Et Rangmærke, der ledsager Adjektivformerne paa sk, er det Forhold, at Skjalde omskriver »Norges Konge« ved Udtryk for de forskellige Fylkeskonger, eller at Fylkungnavnet optræder i Tilnavne til episk og historisk kendte Kæmper, Skjalde etc. Konge-Kenninger findes ved følgende Fylker, se Registret til Udgaven af »Fornmanna sǫgur« fra 1837[1]: Agde, Dalene, Fjalene, Fjordene, Grenland, Hadeland, Hringaríki, Trøndelagen, Uppland; Rygjakonungr ironisk = Erling Skjalgson; Mœra hauðr = Norge; Hǫlgabrúðr = Håleygernes Gudinde; Hǫrðaknútr?; Hǫrða-kappi, Haða-berserkr; Egða-forkr; Sygnakappi = Sygna-trausti (jfr. episk Breta-kappi, Húna-kappi); Mœra-skáld; Elfara-skáld (jfr. Dana-skáld). Endnu kan nævnes forskellige fremhævende Tilføjelser til Fylkungnavnene: oldeng. Heaþo-Reamas, m.lat. Ragna-ricii, Rau-

[1] I Registret til Udgaven af 1846 (»Scripta historica Islandorum«) er Listen over saadanne Kenninger mindre brugbar.

ma-ricii, nynorsk (H)ringe-rikinger, (jfr. oldn. Vǫrsa-veldi), oldn. Holm-Rygir (efter de episk kendte H. fra Pommern), nynorsk Flog-Egder, oldn. Há-Leygir, Inn- & Út-Þrœndr.

Lægges de forskellige Rangmærker sammen, vil det sees, at de udfylder hverandre, saa at næsten ingen Fylkungnavne helt savner Afhjemling; et af de faa korttypiske Fylkungnavne, som jeg hidtil ikke har fundet udmærket ved noget særligt Rangkendetegn udover Kortetypen, er Þilir. — Jeg mener, at de ledsagende Kendemærker i visse Tilfælde kan yde os Tjeneste til at fastslaa et tvivlsomt Rangforhold. Det kan saaledes paa Forhaand synes tvivlsomt, om Dœlir i Dalir skal opfattes som et virkeligt Egennavn og ikke som et ret farveløst Synonym for Apellativet »Dalboer«. Naar vi imidlertid finder Persontilnavnet dœlski og Kenningen Dœla hilmir = »Norges Konge« (Fmn. s. X, 430, Udg. 1837), mener jeg, at deri ligger tilstrækkeligt Vidnesbyrd om den højere Rang.

Ved Siden af -sk er -ng den mest udbredte gottonske Afledning ved ætniske Navne. Den føjes i Danmark og Norge til forskellige Navne af Fylkungsrang, men dens oprindelige Funktion synes dog snarere at gaa ud paa at kendemærke noget lavere Rangklasser, højest Fylkungs-Underafdelinger og dernæst Herdunger, Øyunger, Bygdunger og Ættunger. Vi vil tydelig iagttage dette Rangforhold ved Gennemgangen af Typens historiske Fremvæxt. Før Kristus findes der ikke et eneste gottonsk Exempel[1], men ved Kristi Fødsel maa Tilvirk-

[1] De af Cæsar omtalte Tulingi i Svejts kan ikke hidregnes, da de er identiske med de af Avienus nævnte Tylangii fra 6te el. 7de Aarh. før Kristus, en Stamme af sikkert ligurisk Rod.

ningen allerede have været i Gang, thi det ptolemæiske Korts Sabalingjoi i Jylland maa nødvendigvis have været optegnet paa det romerske Flaadetogt til Danmark 5 e. Kr.; hvis jeg har Ret i at tyde Sabalingjoi som Nutidens Sallingboer, har vi her en Fylkungstamme for os, men den er historisk lig Nul, og kan derfor kun gøre Krav paa den lavest mulige Rang indenfor Fylkungklassen. Tacitus' »Germania« Aar 98 bringer to nye Afhjemlinger, Reudigni og Marsigni, læs *Rendingi og *Marsingi (el. *Marvingi). Førstnævnte maa efter sine Omgivelser sættes lig med Widsiths Rondingas og hører nærmest til Jylland; trods den episke Afhjemling fra 6. Aarh. maa denne nu sporløst forsvundne Stamme siges at være en politisk Nitte, højest af Herdungsrang. Hvis »Marsigni« er lig med Indbyggerne af det middelalderlige Maurunga øst for Elben, tør de siges at have indtaget en noget højere Plads; dog er denne Rang tvivlsom og næppe særlig høj. Ptolemaios ca. 180 tilføjer Silingai, dvs. Indbyggerne af Silesia (Schlesien); Silingernes Broderstamme er de Aar 172 afhjemlede (H)astingoi (Dion Kassios). De to Stammer fremtræder senere i Historien som Vandalernes Underafdelinger. Efter den Tid bliver Tilvæxten stærkere; særlig mærker vi os Tervinger og Greutunger, Goternes Underafdelinger, samt Baldunger og Amalunger, deres respektive Kongeætter. Hos Nederfrankerne og Angelsaxerne finder vi Typen ved Bygdunger: Brüggelinge, Mechelinge, Yperlinge i Brügge, Mecheln, Ypern; Eoforwicingas i Eoforwic (York); jfr. F. Kluge i »Vierteljahrschr. f. Social- u. Wirtschaftsgesch.« VI, 73 ff., Steenstrup, »Vidsk. Selsk. Skr. VII R., hist. fil. Afd.«, I, 3, S. 339. Hos Friserne findes Typen ved Herdunger saasom Westflinger, Stedinger, Rüstringer, Bokinger, Moringer. Indbyggerne af de vestslesvigske Øer Sild, Amrum og För hedder Sildringer, Amringer, Foringer.

Paa Dansk findes -ing rent undtagelsesvis ved Rangklasse I: skånsk Svenskinger. Endvidere som før nævnt ved nogle faa Navne af Fylkungsrang: Hallinger, Borringer (Bornholm), Lovringer (Lofræth Syssel); det almindelige i denne Klasse er Samsæt paa -far eller -bo: Hallandsfar, Himmerbo. — Helt regelmæssig optræder -ing ved danske Indbyggernavne fra vigtige Omraader af Herreds-Størrelse: Hånninger i Hanæ Herred, Fanninger paa Fanø, Falstringer paa Falster; her foretrækkes dog i Reglen Afledning fra den genitiviske Navneform: Odsinger i Ods Herred, Rovsinger i Rougsø Herred, Samsinger paa Sams-ø, Læsinger paa Hlés-ey, hvad der tyder paa ret sen Dannelse. Endelig optræder -ing ved Indbyggere af Bygder, hvis Navne er Kortetyper eller Samsæt med -heim: Lindinger i Linde, Tvedinger i Tvede, Viumminger i Vium, Gudminger i Gudhjem. Ved Siden af -ing optræder i Sydvestjylland -ning: Honinger i Ho, Sêmninger i Sêm. Kun rent undtagelsesvis findes Typen -ng ved yngre Bygdnavne, saasom Bra(þo)rpning i Sønderjylland; frisisk Indflydelse? Jeg har exempelvis endnu aldrig truffet noget Tilfælde ved Bygder paa -leif og -stad; tydelig har Typen -ng allerede ophørt at være frugtbar ved danske Bygdungnavne, dengang Leif-Bosættelsen fandt Sted, dvs. i 5—6. Aarh. e. Kr.[1]

Fra Sverige har jeg kun faa Exempler. Helsingjar i Helsingland, Gestringjar i Gestrike, Personnavn Öninge (for ældre Eynir, se Lundgren-Brate, »Personnamn från Medeltiden«, i »Sv. Landsm.« 1915); Fensbolingar i Fensbol (Sahlström, »Fryksdalsmål«, i »Sv. Landsm.« 1915); Greotingi (Jordanis). De smålandske Herredsnavne Ko(ru)nga, Njudung og Vidinge kan vel gaa tilbage til Indbyggernavne, medens

[1] Nærmere Udredning i min Afh. »Mere Efterslæt til folkelig Hof- og Statskalender«, DSt. 1915.

denne Afledning næppe gælder for Lysings H., Memmings H., Kullings H. og lignende.

I Norge har Typen -ng et langt kraftigere Liv, som Følge af den mere afsides Plads; i visse Egne, ligesom paa Island og maaske ogsaa i Finland[1], kan den siges at være lyslevende den Dag idag. Fylkungnavnenes Kortetyper er for Størstedelen afløste af Ing-Navne i daglig Brug: Sogninger, Hardinger, Vossinger, Fjordinger, Møringer, Telemarkinger osv.; det minder om danske Fylkungnavne som Skåninger og om den fremherskende Brug af -ing ved vigtige danske Øer og Herreder. Korttypiske Herreds- og Bygdnavne faar ligesom i gammeldansk Sprogbrug meget hyppig Indbyggernavne paa -ing: Listringer i Lister, Strandinger i Strande, Frostinger i Frosta etc. Ligesom i Danmark forekommer den udvidede Type -ning: Nesninger i Nesjar (Brunlanes); denne Type optræder i Norge vist særlig som Afløser for ældre -(í)nir ved ja-Stammer, jfr. svensk Öninger istf. ældre Eynir af *Auj-. Stundum forekommer Udvidelsen -ling: Krøllinger i Krøds-Herred ved Søen Krøderen, Treslinger i Tretten, etc. Ved Bygdnavne paa -heim har jeg sjældnere end i Danmark fundet -ing afhjemlet: Bæringer i Bærum, Mo(d)inger i Modum; Breimninger i Breimn henføres af Ross urigtig til *Breidheim, da det oprindelige Bygdnavn er Breiðefni (Meddelelse fra Bibl. Kjær). Forklaringen maa ifølge Magnus Olsen søges i det Forhold, at de norske »Heim« er Enkeltgaarde, medens de danske er større, samlede Bosættelser. Til Gengæld føjes -ing hyppig til Bygdnavne paa -stad, afvigende fra dansk Brug: Båstinger i Båstad, Rakstinger i Rakkestad; endvidere i Sydøstnorge Fjor(d)astø(d)inger, Heiastø(d)inger, Svarstø(d)inger, Vivestø(d)inger med Formen

[1] Jfr. Saxén i »Finska Fornm. Fören. Tidskr.« XXI, H. 3.

-støding, der iflg. Bibl. Kjær synes at indeholde en gammel Aflyd til -stad, svarende til »Døl« ved Siden af »Dal«. Isoleret findes Udvidelsen -ring: Hylstringer i Hylestad. Endnu kan mærkes Former som Hollinger i Holånda, Åmlinger i Åmlid, Rollinger i Rollag; endelig Danglinger i Eidanger med Vidnesbyrd om gammel Flytning af Stavelsetrykket.

Danmark har sporadisk nogle ejendommelige Typer paa -k- og -s. Det ptolemæiske Daukjones synes at være en Biform *Dankjones ved Siden af Folkenavnet Daner. Iøvrigt træffes de hidhørende Former ved Øer: Fanniker (v. S. af Fanninger) paa Fanø, Manniker paa Manø, Lyviker paa Livø, Lålliker paa Låland, Rømiser paa Rømø. Noreen, »Svenska Etymologier«, og Sahlgren i »Festskr. t. Feilberg« S. 288 ff., har villet hidstille svensk Ner(i)kjar i Nerike. I Norge har jeg ikke fundet noget tilsvarende; kunde Valdriser samt Dalnavnet Valdres være afledet af Bygdnavnet Veldre ved Mjøsen?

Den sagtens fra Latin optagne Afledningstype -ar kan i Danmark ikke skelnes fra Sammensætningstypen -verjar. I Norge og Sverige forekommer -ar sommesteder: Fitjabygdar i Fitja, Soknar i Sokne (Gravin, Hard.), Öslare paa Ösel (Hellquist, »Xen. Liden.« 106). Jfr. oldn. Appell. þorpari, nynorsk nesjar (til Nesland). Hertil hører vel dansk Hornsogner i Horne Sogn, Assogner i Assens. Bjerre Herred. Oldn. *Elfarr i Elfarsýsla el. Alfheimar (Tilnavn Elfaraskáld) maa sagtens ogsaa hidstilles; helt udelukket er det vel ikke, at det kunde være et *Elf-fari, da Indbyggerne af det tilgrænsende Landskab hedder Hallandsfarer, men i saa Fald skulde vel ventes genitivisk Bygning: *Elfar-fari. Saxes episke Nitheri i Norge tydes af P. E. Müller formodningsvis som Folkene ved Nidelven. Den episke Konge Niduds Folk Níarar i Svithjod tydes af Bremer »Ethnographie« § 105 som Indbyggere af Nerike. Disse noget tvivlsomme Ligninger maa jeg henstille til nærmere Efterprøvning.

-sk, -ng er de eneste Afledningstyper, der bliver virkelig frugtbare i vor ætniske Navnegivning efter Folkevandringstiden; -k, -s og -ar optræder kun spredt og helt lokalt. Iøvrigt bliver Nydannelserne udført ved Hjælp af Sammensætningsled, hvoraf der findes en broget Mangfoldighed: thjod, folk, far, mann, ver, væring, set, riking, karl, koll, bo, bonde, bygg, bygdar, bagge, gjelding, sokning, soknar, skegge, skalle, skate, batting. Hele denne Hærskare vilde blive for vidtløftig at drøfte i nærværende Sammenhæng; den er tildels folke-etymologisk skiftende paa kamæleonisk Vis, hvad der gør en Sammenfatning endnu vanskeligere. Her skal kun kastes Strejflys over nogle af de vigtigste Foreteelser.

»Thjod« = »Folk« er en ældgammel vesteuropæisk Type, jfr. italisk Prae-tutii, oldkelt. Ambi-touti, gælisk Cruithin-tuath = »Pikterfolk«. De gottonske Afhjemlinger hører tilsvarende næsten udelukkende til første Rangklasse: got. Gut-þiuda »Goterfolk« = oldn. Got-þjóð »den gottonske Folkegruppe«; oldn. Gaut-þjóð, Svíþjóð; oldeng. Angel-þéod, Sæx-þéod; oldtysk Irmin-diot, enten appellativisk = »det mægtige Folk«, eller = »den erminske Stammegruppe«. Kun rent undtagelsesvis forekommer Elementet i en lavere Rangklasse: Nes-þjóðir i et Skjaldevers, «Konunga sǫgur« (Unger) 467 = Katnesingar i Caithness (Fmn. s. X, 116, 146, 148).

»Mann« er fælles for hele vor Folkegruppe, derimot næppe afhjemlet udenfor den (kelt. Keno-manoi?). Den ældste Afhjemling er førkristelig: Marcomanni hos Cæsar. Brugen er elastisk: Blaamænd = Afrikanernes Race; Suðrmenn = Sydeuropæere under ét, eller = Tysklands Landsfolk, eller = Södermanlands Fylkunger; fris. Mormen = Herdunger (i Mormerland); oldn. Lybikumenn = Byboer; Lyginna men, »Norske Gaardnavne« IV1, 75, = Bygdunger; dansk Åsmen i Åhus (ɔ: Å-us), Skåne. Ne-

derst bruges Elementet med Artikel til Udtryk for Gardunger: sjællandsk Ravnemanden i Ravnegården; jævnfør en tilsvarende Brug ved Elementet »Folk«.

»Ver« (< warja-) er ligeledes fælles for hele vor Folkegruppe; talrige Afhjemlinger forekommer i Tyskland kort efter Kristi Fødsel. Fællesskabet udstrækker sig til Reglerne for Brugen, ialfald for oven og for neden. Oldn. Rómverjar, oldeng. Rúmwære, oldtysk Romære viser en fællesgottonsk Brug af Elementet ver- ved Rangklasse I; herhen hører ogsaa oldn. Þjóðverjar og dansk Tyskere, Svenskere, Norskere, Danskere. Det norske Fylkungnavn Víkverjar svarer til talrige af samme Rang i Tyskland; mærk især saadanne vigtige Navne som Baivarjer = Bairere, og Angrivarjer = den ene af Saxernes tre Hovedafdelinger. Men denne Brug af Elementet ver- ved Fylkungnavne er i Norden helt isoleret; fra Sverige og Danmark kender jeg ingen Exempler. Udpræget fællesgottonsk er imidlertid atter Brugen af samme Element i Bygdungklassen: Berliner, Londoners, Stockholmere, Kjøbenhavnere etc. Ogsaa Afgrænsningen nedadtil synes at være fælles: baade i Tyskland og i Norden synes Elementet ver- ikke at bruges ved Gardunger og Husunger. Startpunktet for Bygdungnavnene af denne Type ligger i Danmark ved Leif- og Stadbosættelsen; de ældre Bygder faar oprindelig -ing-Afledninger, jfr. S. 27. I Sverige og Norge hersker sagtens andre Forhold. En særlig norsk Udvidelse af Typen er »Væring«, f. Ex. Eikværing i Eiker, Buskerud.

»Set, Sæt« er fællesgottonsk som Udtryk for Nybyggere paa fremmed Grund eller for oprindelige Indbyggere af fremmede Grænsemarker. Jfr. det oldhøjtyske Landskabsnavn Alisaz, nytysk Elsass, »Fremmedsæde«, paa oprindelig gallisk Grund; nedertysk Holtsaten = Skovboerne paa Grænsen mod Venderne i Holsten; henved et Dusin

Navne paa -set i engelske Grænsemarker mod Britterne, f. Eks. Dorset i de gamle Durotrigers Land. Der foreligger nogle gamle korttypiske Exempler fra nordisk Omraade: latiniseret-urnordisk Sitones hos Tacitus = Indbyggerne af Kvænland; oldn. Setar i Grønlands yderste Fiskepladser. Jævnsides med Kortetypen Setar optræder Sammensætningen Norðr-setar. Et oprindelig sakralt Indbyggernavn er det oldn. Personnavn Véseti, jysk Visti = »Tempelbo«. Yderligere nordiske Exempler kender jeg ikke. Norske Husungnavne som Langseten kan næppe egentlig hidregnes, da et saadant Indbyggernavn ikke bør opfattes som Lang + seten, men derimod som det færdige Stednavn Langset + Artikel.

I Tilslutning til Typen Langseten kan vi se paa Indbyggernavne som tysk Oesterreicher, latiniseret urnordisk Raumaricii, Ragnaricii (Jordanis), norsk Ringerikinger, svensk Gestriker. Ogsaa her maa der gaas ud fra den færdigdannede Sammensætning af geografisk Indhold, saa Indbyggernavnets Drøftelse hører egentlig ikke til paa nærværende Sted. Fra Indholdets Side danner Typen »Rike« imidlertid delvis et Sidestykke til »Set, Sæt«, hvorfor det af praktiske Grunde bliver hensigtsmæssigt at omtale den her. Det viser sig nemlig, at de tyske Navne paa »Rike« alle udtrykker Omraader paa fremmed Grund, altsaa svarende til Landskabs- og Indbyggernavnene paa »Set, Sæt«. Jfr. Oesterreich, Frankreich; mht. Isterrîche = Istrien; Camprîche = Omraadet for den førtyske Stamme Kampoi sydvest for Böhmen; hertil endvidere oldeng. Wala ríce = Vælskland; oldn. Garðaríki = Rusland; dansk Frankrige. Saadanne Forhold nøder os til at se noget nærmere paa den østnorsk-svenske Gruppe, der udgøres af Romerike, Ranrike, Ringerike, Gestrike, Nerike(?), Uppsalaríki, Svearike, jfr. oldeng. Swíoríce (Beowulf). Vi maa uvilkaarlig spørge os selv, om denne

Navnegruppe ikke indeholder en Hentydning til Bosættelse paa oprindelig fremmed Grund; svensk Götarike maatte vel isaafald opfattes som en yngre Analogidannelse efter Svearike. For den norske Undergruppes Vedkommende vilde en saadan Opfattelse ikke lyde altfor usandsynlig, da Jordanis i 6. Aarh. e. Kr. omtaler Tilstedeværelsen af »Finni mitissimi« umiddelbart i Vikens Nabolag. Vanskeligere stiller Sagen sig med Sveerne, hvis Samfund ifølge Tacitus var dannet og grundfæstet allerede i første Aarhundrede efter Kristus. Jeg maa nøjes med at henstille Spørgsmaalet til nærmere Undersøgelse.

Hermed forlader jeg de afgjort fællesgottonske Typer og vender mig til de mere lokale. Først omtales et Par, der endnu række ud over nordisk Omraade.

»Far«, dvs. »Folk« eller »Familie«, er en mærkelig gammel Type. Den hænger sikkert sammen med thrakisk -para i Darda-para »Dardanernes Bygd«, Bessa-para »Bessernes Bygd«; et tilsvarende Indbyggernavn Besjafara skal af Bulgarerne endnu bruges om de gamle Bessers Efterkommere i Østrumelien, hvad jeg dog ikke har kunnet kontrollere nøjere[1]. Vi finder »fara« hos Burgunder og Langbarder som Navn for »Familie« i den administrative Inddeling, hos Anglerne et Lindisfarernes Kongerige, og hos Erulerne Personnavnet Faras. I Sverige optræder Elementet -far aldeles spredt: Hulundzfarhult Aar 1447 ved Søen *Hulunder, nu Hulingen, Aspeland Hd., Småland, se Hellquist, »Sjönamn« (»Sv. Landsm.« 1905—06, I, 232); Boffara Aar 1410, nu Bofara, Hanebo, Helsingland, se Lindroth, »Ortnamnen på -rum« (»Göteborgs Vitt. & Vetensk. Ssk. Handl.« 1916); Brosoksfarar i Bro Sogn, se Sahlström, »Fryksdalsmål« (»Sv. Landsm.« 1915,

[1] Oplysningen findes vist hos Šafarik, »Slawische Alterthümer«.

H. 4, S. 52)[1]. En virkelig sluttet Udbredelse faar Typen kun paa østdansk Omraade; jfr. Sjællandsfarer, Hallandsfarer, Blekingsfarer (Hellquist, »Xenia Lideniana« 106, med urigtig Tydning), Lålandsfarer, Lavindfarer; hertil kan endnu føjes burgundisk Burgundafara, der sikkert er et oprindeligt Navn for Bornholmere. Det vil sees, at Brugen af Elementet -far næsten fuldstændig dækker det østdanske Omraade; Afhjemlinger savnes kun ved følgende vigtigere Landskaber: Skåne, Fyn, Falster; 5 af 6 Afhjemlinger har Fylkungsrang, og det samme gælder om anglisk Lindisfarer; en Undtagelse danner kun Lavindfarerne, der maa siges at staa under Fylkungsrangen.

»Folk« er af snævrere Udbredelse, maaske nærmest blot anglisk-nordisk. Brugen er ret elastisk: angl. Norfolk, Su(þ)-folk og norsk Fjordefolk, Throndheimsfolk er Fylkunger, ligesaa Vendilfolk i Knytlinga Saga = Vendelboer (Fmn. S. XI, 252); jfr. det norske Inddelingsnavn »Fylke« = Stamme-Kongerige. Vestjysk Vændlefolk og østgötisk Vifolk er Herreder; østjysk Svanfolk og upsvensk Teirfolk er Bygder; østjysk Over-Lade Folk, Tøring Folk, Ranum Folk er Bygdunger i Bygder med Navne af gammel Type: Lade er Kortetype (jfr. Tempelgaarden Hlaðir paa Strind), Tøring har -ing-Afledning, og Ranum er Heim-Navn (udtalt Rånum; mon »Gudinden Rans Hjem«?)[2]. Norsk Fosnafolk skal ifølge Ross være »Folk paa Vej til Fosn« (oldn. Fólskn = Kristianssund). »Folk« + Artikel danner i Norge en almindelig Type for Husunger, f. Ex. Nesfolket; jfr. Aasen 2. Udg. ved »Folk«. En lignende

---

[1] Rumfarerne i uplandsk Romfartuna hører næppe hid. Det parallele Personnavn Krikfari, Liljegren, »Run-urkunder« No. 211 og 446, viser, at her maa oversættes »Folk, der har gæstet Rom, henh. Grækenland«.

[2] Jfr. min Afh. »Mere Efterslæt til folkelig Hof- og Statskalender«, DSt. 1915.

Brug af »folket« forekommer i Finland, men her sammensættes det med Personnavne, jfr. Saxén i »Finska Fornminnesfören. Tidskr.« XXI, H. 3. Østjysk har en tilsvarende Husungtype i Flertal, »-folkene«, og denne kan differentieres: »Præstefolkene« er = Herskabet, medens »Præstegårdsfolkene« er = Tyendet, se Kvolsgaards Meddelelser fra Himmerland, DSt. 1915, 61.

»Bo, Bonde, Bygg, Bygdar« etc. hører maaske endnu til de udover Norden rækkende Typer, da vi ialfald i nederste Rangklasse finder noget tilsvarende i Tyskland. Rangen er noget springende, som det især sees i Jylland. Samtlige jyske Sysler har Indbyggernavne paa »Bo«, og disse svarer ofte til gamle Stammenavne, har altsaa aabenbart Fylkungsrang; »Bo« erstatter her det østdanske »Far«. Jfr. Vendelboer, mon = Wendlas i Beowulf?; Tyboer svarende til Teutoner; Himmerboer = Kimbrer; Hardboer el. Hasselboer = Haruder; Sallingboer = Sabalingjer; Skovboer el. Skov-Lovringer i Lofræth S.; Åboer i Åbo S. if. Dethlefsen = Aujones; Vardboer el. Varrer i Varvith S.; Angelboer = Angler. Under denne »Bo«-Klasse følger de mellemvigtige Øboer, der omkring Jylland alle har Navne paa -ing, -ik eller -is: Morsinger, Samsinger, Alsinger, Fanniker, Rømiser; Morsingboer v. S. af Morsinger viser, at »Bo« her er sekundært. Enkelte Navne paa Indbyggere af Herreder og mellemstore Halvøer saasom Hånninger, Rovsinger og Skallinger synes at vise, at »Bo« heller ikke hører hjemme her. Men derpaa kommer »Bo« igen ved Nessunger og Bygdunger: Molboer paa Mulnæs, Helboer paa Hælghænæs, Skiveboer (»Skiboniter«) i Skive, etc. Fra Gardung- og Husungklassen synes »Bo« atter at være udelukket; her afløses det paa de danske Øer af »Bonde«, f. Ex. bornholmsk Sjøgårdsbonden. Den norske Skik kender jeg kun sporadisk; »Bygg« findes ved Fylkunger, f. Ex. Sparbyggjar, og ved lavere Klasser,

f. Ex. Selbygg i Selbu; »Bonde« afvigende fra dansk Sprogbrug ved Fylkunger og Indbyggere af »Fjerdinger«, jfr. Telebønder og oldn. Walbonda fiordung ved Valbækken nær Tyristrand, se »Norske Gaardn.« V, 21. Norsk Bymaal har Vrængnavne saasom Telemarksbøndinger. Islænderne bruger stundum »Bo« sekundært for ældre Typer i Egne, hvor deres Stedkendskab er svagere, f. Ex. Falstrbúar hos Snorre istf. dansk Falstringer. Mærkelig er den danske Form »Bagge« i Folkenavnet Norbagger og Herdungsnavnet Stevnsbagger; den synes at være en vrængende Omdannelse af »Bygge«. — Klassen »Bo, Bonde, Bygg« synes at have sit tyske Sidestykke i Navnene paa »Bûr«. Bygdnavne som Wesselburen etc. maa vel forudsætte tilsvarende Indbyggernavne; i Gardungklassen danner »Bûr« det nøjagtige Sidestykke til dansk »Bonde«, f. Eks. Moosbauer, Griesbauer.

Særnordiske synes de følgende Typer at være.

»Karl« er fortrinsvis upsvensk, jfr. Botnekarl, Dalekarl, Morakarl, Rodskarl, se Hellquist, »Xen. Liden.« 106; det synes særlig at kendemærke Indbyggerne af Randdistrikter. Finnur Jónssons norsk-islandske Persontilnavne indeholder et Par Exempler, Akrakarl fra Akrar i Hörgadalen, og Drangakarl efter nogle »drangar« dvs. fritstaaende Klipper paa Kysten, se »Aarb. f. nord. Oldk.« 1907, 190; Kahle i »Ark. f. nord. fil.« XXVI, 158, tilføjer Strandkarl. Sporadisk findes i Danmark et Jydekarl.

»Koll« og Hunkøn »Kolla, Kulla« maa nærmest opfattes som en folke-etymologisk Tilstudsning af »Karl«. Det er efter min Mening forfejlet ligesom ved »Skalle« og lignende Elementer at ville tvinge en egenskabsmalende Tydning ind i saadanne Elementer, eller at tyde »kolla, kulla« som opstaaet af »konla«, »den lille Kone«; Former som dansk »Bagge« af »Bygge« viser, at vi maa være fattede paa rent vilkaarlig Omlavning. Hertil hører

Fljóðakollr fra Fljóðar i Stjordalen, Mjǫlukǫllr paa Meløen i Helgeland, se »Aarb.« 1907, 189, Hagakollr, Dalakollr; Roðakolla (Kahle 158, 159), svensk Dalkulla. Denne Type synes udelukkende norsk-upsvensk.

»Skegg, Skate, Skalle« er en ejendommelig Klasse Elementer ved norsk-islandske Indbyggernavne, jævnfør de førnævnte Samlinger Persontilnavne af Finnur Jónsson og Kahle. a) Þórir Akraskegg alias Akrakarl fra Akrar i Hörgadalen; Mostrarskegg fra Mosterøen: Gǫtuskegg fra Götu paa Østerø, Færøerne; b) nynorsk Vikeskate fra Vik i Kvamm, Hard. (Ross); episk Helgi Haddingjaskati; c) Fitjarskalli fra Fitjar paa Stord, Hamarskalli (ulokaliseret), Hísingarskalli fra Hisingen, Holmskalli fra Bornholm, Holtaskalli vistnok fra Rangárvallasýsla, Myrkrarskalli sikkert fra Øfjordsyssel; Viggjarskalli fra Viggen, Guldal, Orkadal; Víkrskalli uhistorisk, opkaldt efter Bopæl. Selvom Sagaerne stundum tilføjer en Tydning »den skæggede fra N. N.«, »den skaldede fra N. N.«, er det klart, at den samlede Klasse ikke kan forklares paa denne personmalende Maade. Det er værdt at lægge Mærke til, at »Skegg« og »Karl« findes ved een og samme Person, Manden fra Akrar. I særlig mange Tilfælde optræder »Skegg« og »Skalle« ved Øboer; hvad der ligger bagved denne Skik, kan her ikke undersøges nærmere.

»Batting« dvs. »ikke flyvefærdig Fugleunge« er et særlig lålandsk Øgenavn for Indbyggere af bittesmaa Øer, f. Eks. Fejbattinger paa Fejø. Her er Navneskikkens Udspring fra Folkeviddet tydelig nok.

»Elvegrimer«, allerede afhjemlet hos Snorre, er et Øgenavn for Indbyggerne af Alfheimar el. Elfarsýsla ved Götaelvens Munding. Navnedannelsen udgaar fra folkeetymologisk Samtydning af Elvboer med Alfer; den my-

tiske Opfattelse understreges derved, at Alfenavnet omdannes til et Nøkkenavn af samme Art som norsk »Fossegrim«. Jævnfør jysk Sagn om Vætten Limgrim, der i et Svins Skikkelse roder Jorden op og danner Limfjorden, se Suhms Samlinger I,2, 62 og Thiele, »Danske Folkesagn« (1. Udg.) II, 20.

Dyrenavne og allehaande andre spøgefulde Tilføjelser bruges i de Øgenavne, der meddeles af Sahlström i »Fryksdalsmål« (»Sv. Landsm.« 1915, H. 4, S. 52). F. Ex. Sunnoxer, Badanøt, Östergårdsharera, Smerslidgrisera, Kilaspetter, Nordmarks geter, Nysokns ulver. Ofte er Navnene dannede ved en Slags Assonans: *Væ*ser*æv*er, *Bæ*kr*æ*vera, Vadjet*orp* k*orp*er, *Tve*ta *sv*in, *Viker*srud*biker*a, *Kal*skog*kal*vera, *Smeds*by *møs*, *Kol*leruds *kål*hûv, *Ølmes*tol*er, Se*xøringe*r (i *Ekshär*ad, udgaaende fra *Ekshæringer; Naboerne i Råda hedder ved Analogi Tolvskillinger). Älgå kalver skal aabenbart kendemærke Indbyggerne som »Elgkalve«.

En foreløbig Liste over norske Indbyggernavne i alfabetisk Rækkefølge vil jeg offentliggøre i »Maal og Minne«.

De her givne Prøver er sikkert tilstrækkelige til at vise, i hvor høj Grad dette rige Stof trænger til yderligere Samling og Sigtning.

AV STATSRAAD HANS CHRISTIAN PETERSENS DAGBØKER (1840—1846).

(TRYKT MED BIDRAG AV PROFESSOR DR. L. DAAES LEGAT).

Statsraad Hans Chr. Petersen (1793—1862) var medlem av regjeringen i over 22 aar ($^{17}/_{10}$ 1839—$^{12}/_{12}$ 1861), og i den første del av sin statsraadstid førte han meget vidtløftige dagbøker. Disse er desværre nu gaat tilgrunde i sin helhet; men brudstykker er dog bevaret. Et enkelt avsnit (fra 1844) er trykt i Ditmar Meidells Norsk Maanedsskrift for 1884, s. 493 ff., og sønnen, fængselsdirektør Richard Petersen, har avskrevet forskjellige stykker i sine »Livserindringer« (utdragsvis trykt i »St. Hallvard« 1916). Det er disse stykker (fra aarene 1840—1846) vi her ved imøtekommenhet fra hans efterlatte familie er sat istand til at meddele.

En del av statsraad Petersens politiske korrespondanse fra aarene 1858—61 er trykt i Hist. Tidsskr. 4 R. IV s. 299—420.

De tilføiede anmerkninger er av undertegnede.

Edv. Bull.

Om et kombineret statsraad i Stockholm, 1840: — — »Vi begav os saaledes op til Salen hvor de svenske Statsraader vare forsamlede. Det er ret nogle storsnudede Herrer, som behandle os Norske temmelig hönisch; dog undtager jeg Baron Cederström. Imidlertid mærke de, at jeg i saa Henseende ikke er god at komme tilrette med. Jeg har nemlig sat mig for at være accurat mod dem som de ere mod mig, og at spille Friskfyr. Dette er den eneste Maade at komme udaf det paa med dem. Jeg taler derfor bestandig meget decisivt og høit,

og lader som om jeg var hjemme. Den stolte Baron Lagerbielke, gammel Admiral og Chef for det svenske Marinedepartement satte sig med megen air paa en Taburet ved Vinduet og fremkastede et Par Ord til mig; men jeg var ikke sen; jeg satte mig op i Vinduet ved Siden af ham, og gjorde ham opmerksom paa, at vi repræsenterede de forenede Rigers Mariner[1], at vi saaledes i en dobbelt Henseende vare Colleger o. s. v. Denne min familiære Tone, forenet med megen Suffisance, frapperede ham og han blev tilsidst saa spag som et Lam. Saaledes skulle de have det.«

Om et bal 3dje juledag 1840 hos statsminister Løvenskiold: »Jeg havde ventet at se megen Elegance og Munterhed, men Intet mindre. Uagtet Personalet bestod af 1ste Classe, fandt jeg dog det Hele jammerligt. Hverken Skjønhed, eller Tækkelighed, eller Gratie, eller Venlighed, eller Glæde var der Spor af. Alle vare stive og stramme, tause og kjedsommelige. Jeg kjender intet ynkeligere Syn end disse opblæste Hoffolk, som bevæge sig med afmaalte Skridt og bøier sig paa den mest affecterede Maade. Det er saa forkert og smagløst som muligt. Dette var det første Bal ivinter og dog var der ikke Tegn til Munterhed. De fornemme Svenske ere sig selv lige; til os Norske tage de intet Hensyn; om man end har været præsenteret for dem, lade de dog som om de ikke kjende os; selv de svenske Damer behandle de norske Damer saaledes. Hoffrøken Stedingk vendte mig Ryggen, da jeg complimenterede hende, og Hoffrøken Skøldebrand reiste sig fra sin Stol,

[1] Petersen var chef for marinedepartementet.

og gik, da jeg spurgte, hvorledes hun befandt sig. Nu, Ingen af dem skal dø i Synden. Løvenskiold selv var misfornøiet med den kolde, stive Tone.«

En svenske, til hvem statsraad Petersen gjerne kom, var commandeurcaptein Richnau. November 1840 staar der i dagboken:

»Hos Richnau gik det studentikost til. Laget stod i Stora Societeten i et høist elegant Lokale. Jeg gjorde der Bekjendtskab med den vakre Præsident Vesterstrand, en yngre meget smuk og behagelig Mand Commerceraad Broselius, »Svenska Minerva«[1], der ligner Stiftprovst Munch men har et uendelig fult Ansigt og stedse kniber det ene Øie sammen, en godlidende Krigsmand Prip, den uhyre kloge og fiffige Biskop Heurlien (en Mellemting mellem Professor Sverdrup, salig Omsen og Direktør Stenstrup) m. fl. De 2 første sang udmærket smukt for os, tildels i Forening med Richnau og continuerede dermed om Punschebollen, hvor vi sad med vore Piber lige til Kl. 1 om Natten. Det var uendelig hyggeligt og muntert. Tilsidst kom jeg i Klammeri med »Minerva«, der gjorde Cour til mig, hvorover jeg ækledes og ligefrem udtalte mine Følelser qua Nordmand vis à vis til ham. Svenskerne blev bedrøvede over denne Vending, men maatte erkjende, at den ham vederfarne Behandling var vel fortjent. Det var især hans Bestræbelser for at hindre mig i at proponere en Skaal, idet han idelig afbrød min Tale, som irriterede mig. For Resten er dette den eneste Gang, jeg har seet Munterhed og Liv hos de

[1] Askelöf, redaktør av det mot Norge venlig stemte blad »Svenska Minerva«.

Svenske. Det skal nu næsten ikke være muligt at høre Bellmanns Sange udførte; Vesterstrand og tildels Broselius forstaar det dog mesterligt.«

»Med den daværende Kronprinds (senere Oscar I) havde min Fader mange Samtaler paa denne Tid«, skriver sønnen. »Han roser altid hans Liberalitet og jævne Væsen.« Om en fest hos ham den 13de februar 1841 heter det i dagboken:

»Malvina[1] og jeg vare idag paa en dejeuner dansant hos Kronprindsen. Marie[2] havde undskyldt sig. Vi samledes Kl. 2, Damerne uden Hofdragt, Herrerne i civile Klæder. Efterat en Polonaise og et Par Valse vare dansede, kom Dronningen, og Selskabet gik tilbords ovenpaa i Kronprindsens Vaaning. Man kan ikke tænke sig noget hyggeligere og tækkeligere end de smaa lave Værelser, som findes ind mod Borggaarden saavel i Prindsessens som i Prindsens Etager. Alt er der saa husligt indrettet, Instrumenter, Malerier o. s. v. vidne om Beboernes Smag. Den lille Trap, som forbinder begge Vaaninger, er noget af det yndigste, man kan forestille sig. Den snor sig gjennem det ene Orangeri efter det andet, ziret med Lamper og Statuer; selve Stentrinene ere fuldkommen skjulte under det deiligste Teppe. Alt er varmt, lunt, smilende og fortryllende. Ovenpaa spiste vi Middag i 2 store Sale ved mange smaa Borde. Prindsen tog Plads i den ene, Dronningen og Prindsessen i den anden. De Fornemste vare anviste Plads, Resten valgte sin efter Behag. Jeg sad ved Prindsens lille Bord med Grevinde Brahe, Grevinde Gyllenstolpe, Grevinde Piper og Fru Due, der var min Dame,

[1] Petersens datter, senere fru Døderlein. [2] Petersens hustru, født Thrane.

samt Cartewright[1] og Matuschevitsh[2], et Par andre Herrer og Baron Sprengtporten, der var min Nabo paa venstre Side. Jeg var altsaa godt placeret og morede mig meget. Efter Bordet gik man en Polonaise med sin Dame og derpaa begyndte Ballet. De ældre Herrer spillede Kort ovenpaa der, hvor Middagen havde været. Mit Parti var Excellence de Geer, Baron Nordin og en Grev Hamilton, som lod til at være temmelig ubetydelig. Vi andre 3 vare muntre og det Hele gik fortræffeligt. Kl. 9 sluttede vi og gik ned for at se paa Cotillonen som Prinds Carl og Gustav, klædte i korte blaa Trøier og Benklæder, med aaben Hals og Skjortekraven udover Trøien, deltoge i. Deres og de øvrige kongelige Børns Væsen er en Blanding af Frihed og beskeden Tilbageholdenhed, som vidner om en meget mer end almindelig Opdragelse. Lille August og jeg vare meget gode Venner, og saavel Prindsen som Prindsessen spurgte mig, om jeg syntes Børnene talte ret godt Norsk, hvilket virkelig tildels er Tilfældet. Den lille Prindsesse er noget af det nydeligste jeg har seet. Hun hænger ved Moderen med den sødeste Barnlighed. Ballet lod til at være animeret. Prindsen gik omkring i en civil, blaa Kjole uden Ordener, ganske som en privat Vært. Prindsessen dansede. Musikken sad bag en aabenstaaende Dør, som var ganske tildækket med Orangerie (!), saa man ikke kunde se Personerne, men godt høre deres Spil, der var udmærket som paa en Concert. Kl. $9^1/_2$ indbares Smørrebrød, noget Kage og Desert, samt Porter, Øl og lidt Vin, der serveredes om paa store Sølvbrikker. Man nød dette pêle-mêle i selvvalgte Grupper, dels staaende, dels siddende. Under hele Ballet serveredes rigelig med Punsch, Is, Sukkertøi, Porter o. s. v. Kl. 10 vare vi hjemme

[1] Den engelske minister. [2] Den russiske minister.

igjen. Det var en nydelig Fest, arrangeret med uendelig megen Smag; der var intet, som hentydede paa et Hof, En huslig Gruppe af Dronningen, Prindsens og Børnene, inden de skiltes ad, henrev mig ganske. Der hersker sand Lykke i denne udmærkede Kreds, som Hjertelighed og de fineste Følelser forbinde til det skjønne Hele. Jeg traf her første Gang Frøken Anker[1], som er bleven gammel og ser lidende ud. Hun kjendte mig strax og lod til at være et fortræffeligt Fruentimmer. For Resten gjorde jeg intet nyt Bekjendtskab og fandt ingen Personlighed at lægge Mærke til. At Racen her langtfra ikke er smuk, er fremdeles min Paastand. Løvenskiold blev stødt, fordi han intet Parti fik, og reiste derfor tidlig hjem, men havde alligevel den Artighed at sende sin Vogn efter os. Berthouchs[2] og Moltkes[3] venlige og forekommende Artighed mod os bliver sig selv stedse lig. Det er ordentlig merkværdig, hvor net den første bestandig tager sig af Marie og Malvina, naar vi ere ude, og af hvilken Mængde smaa Forlegenheder han ved at redde dem. Moltke er en rask Danser og er meget i Velten her, hvilket er ganske rimeligt, thi han er ikke blot den første blandt Diplomaterne, men den første blandt Cavallererne i Almindelighed. Jeg talte meget med Sprengtporten, der i sin Tankegang og Udtryksmaade ligner frappant Fr. Stang. General Lefrén fortalte mig, at han ikke havde danset siden sit 24de Aar, thi da var han paa et Bal midt i en Dans bleven underrettet om, at Sveaborg var gaaet over til Russerne, og dette havde gjort et saa stærkt Indtryk paa ham som Finne, at han siden aldrig kunde bekvemme sig til at danse. Prindserne, der havde

[1] Karen Annette Anker (1804—62), hoffrøken hos kronprinsessen. [2] Kammerjunker E. R. v. B., attaché ved det danske gesandtskap. [3] Kammerherre E. C. L. M., dansk gesandt i Stockholm.

glædet sig saa uhyre til dette Bal, fik ikke Tilladelse til at komme, førend de vare færdige med sine Lectier og sit Arbeide, og Haffner[1] fortalte mig, at det var deres Lykke, at det var Søndag næste Dag, da de ellers ikke maatte deltage i Lystigheden. Forholdet mellem dem og deres Lærere er interessant nok at bemærke. Paa samme Tid som det er tydeligt hvilken Respect disse sidste staa i, mærker man dog hvor hjerteligen Børnene hænge ved dem.«

»Naar jeg har udtaget af min Faders Dagbog hans noksaa skarpe Bemerkninger om Svenskerne«, skriver Richard Petersen, »maa jeg gjentagende gjøre opmerksom paa at de hovedsagelig gjælde Hoffolkene og kun en Del af de høieste Adelige udenfor Hoffet. De ældre Svensker sætter han som Regel høiere end de yngre. Baade blandt de Adelige og de Borgerlige træffer han hvert Øieblik Folk som han sætter Pris paa. For Svenskernes urbane Væsen har han altid et velvilligt Øie. Sine egne Landsmænds Mangel i denne Henseende bliver ham mer tydelig jo længere han færdes i Stockholm. Som et Udtryk for hans Opfatning af det svenske Væsen og som et Bevis for at han er villig til at anerkjende hvad godt er, citeres her en Dagbogs-Bemærkning fra Juni 1840«:

»Jeg havde altid troet at Stockholm vrimlede af Uniformer og Militære; man ser imidlertid sjelden eller aldrig de første og af de sidste ikke mer end hos os. I Selskaber gaar alle Folk civilt klædte. Liberier ere heller ikke hyppige at træffe paa, i det mindste ingen som falder i Øinene. Det lader til at Svenskerne ere paa god Vei til at lægge af meget af deres smaalige Forfængelighed.«

14. april 1841 skriver han:

»Jeg var til Middag hos Staël-Holstein med Baron

[1] Premierløitnant i marinen W. W. H., kavaller hos prinsene.

Nordenfalk, Justitieraaderne Isberg og Engelhart samt et Par andre. Om Aftenen spillede jeg Whist med dem og morede mig kosteligt. Det var dog engang Folk man kunde tale med om Litteratur, Dramaturgi, Historie, Lovkyndighed o. s. v. Dertil kom endvidere en ei ubetydelig Portion Humor og Drillelyst, som besjælede hele Partiet, saa at denne Aften noget nær var den behageligste jeg har oplevet i Stockholm og ganske lig en norsk Commerce.«

Under 28. november 1843 har han endelig skrevet:

»Det fortjener at bemærkes, at man aldrig træffer de svenske Statsraader eller andre høie Embedsmænd i de almindelige Selskaber; det er kun Diplomater og Hoffolk, paa faa Undtagelser nær, der udgjøre »Societeten«, følgelig blot Leddiggjængere, og deraf kommer det vel, at intet fornuftigt Menneske kan finde sig tilfreds med disse stive, tomme og flaue Reunions, hvis Kjedsommelighed mer og mer bliver mig indlysende.«

Av dagboken for 8. juli 1840:

»Jeg gik i Formiddag ud til Bellevue for at hilse paa de unge Prindser. Bellevue er en simpel Træbygning paa en Høide midt i en meget vakker Park paa denne Side Haga. Jeg traf Carl[1], Gustav, Oscar[2] og August. De vare alle klædte i simple, brune, runde Trøier med en Rad Knapper, aldeles tilknappede, Skjortekraven udover Trøien, og graa Sommerbenklæder. Jeg spøgede meget med dem, hvorover de loe hjerteligen. De vare meget artige og tillige simple, saa at intet Prindseligt opdagedes hos dem. Carl har et kraftigt, raskt An-

[1] Den senere Carl XV. [2] Den senere Oscar II.

sigt; han bliver sikkert en smuk Mand, han er velbygget og ligner baade Kongen og Dronningen, men han taler noget utydeligt. Gustav er blond, dog ikke lys, har et finere og noget sygeligt Ansigt. Oscar er den smukkeste, han har de deiligste mørkeblaa Øine og lange sorte Øienhaar og et velsignet Udtryk. Han er spinkel og hans Fortænder staa vel meget frem. Det forekom mig, som om han lignede Fru Rieck meget. August er ikke vakker; han er meget mørk og har et gammelt langt Ansigt; dog synes mig han ligner Faderen mest. De talede lidt Norsk og naar de nævnede Papa, Mama og Søster (som de alle ventede ud idag) mærkede man godt, at der hersker en øm, kjærlig Tone i denne Familie. Himlen lade dem fremdeles blive udviklede i samme Retning til Held og Velsignelse for Rigerne!«

15. juli 1840:

»Iaften Kl. 7 havde vi det første norske Statsraad efterat jeg var kommen herind. Jeg gik til det med en vis Høitidelighed. Kongen modtog os i sit Sovekammer, iført sin brune civile Frakke og hvidt Halstørklæde, men han var smuk, rask og livlig. Han modtog os med en Douche af Eau de Cologne og besværede sig over Tordenluften, ligesom han og gruede for de slette Udsigter til Høsten som det stadige Regnveir foranlediger, men, lagde han til, vi faae at stole paa Forsynet, der ikke tillader, at det ene Menneske opæder det andet. Sessionen varede kun kort, thi alt er i Forveien arrangeret med Due[1], der gaar som Mediateur mellem Kongen og Statsraaderne.

[1] Fr. Due, den senere statsminister, var ved denne tid stats sekretær (ɔ: chef for statsraadsavdelingens kancelli), foredrog alle saker paa fransk for kongen og var tolk mellem denne og statsraaderne.

Sovekammeret er ellers et forunderligt Værelse, fuldt af alle mulige Ting. I den ene Krog staar en liden Seng med grønt Omhæng, men dens Høide er betydelig, da Omhænget rækker næsten lige op til Loftet; i den anden en meget stor Globus; ved Vinduet et langt Skrivebord, fuldt av alle Slags Bøger og Papirer; hist og her flere andre Borde og Stole, ligeledes fyldte med Papirer og Karter. Et stort, kraftigt og kompliceret Barometer hænger i Vinduet. Paa et halvt Dusin Stole hang og laa der alle Slags Klæder; kort sagt, der var ikke en eneste Plet i Værelset uden den var benyttet til et eller andet, der røbede Beboerens Liv og Virksomhed. Jeg har altid sværmet for et Arbeidsværelse der saaledes vrimlede af alskens Sager pêle-mêle om hinanden. Her herskede netop den Uorden, som viser at alle disse Ting idelig ere i Brug og derfor ikke kunne være systematisk opsatte. En Konges Cabinet har altid noget Interessant ved sig, selv uden Hensyn til dets Tækkelighed i og for sig selv; thi alle de Tanker, som her fødes, næres og realiseres, begrunde Millioners Ve og Vel.«

---

27. Juli 1840:

»Jeg kunde ikke følge Præsten Andreas Faye paa Musæet, fordi Holst[1] og jeg confererede om hvad der fra vor Side var at gjøre i Anledningen af Morgenbladets

[1] Stastraad Poul Chr. Holst var medlem av statsraadsavdelingen i Stockholm fra sept. 1839 og fungerte leilighetsvis under Løvenskiolds forfald som statsminister. Tre store artikler i Morgenbladet (^{21}—$^{23}/_{7}$ 1840) klager over, at den norske orlogsbrig Lolland i England var blit behandlet som svensk, og over at den svenske gesandt i London paa kaptein Bendz's protest hadde svart, »at England ikke erkjendte nogen norsk Marine eller noget norskt Flag, og at det Høieste han kunde bevilge var, at de norske Fartøier maatte benævnes svensk-norske«.

Bemærkninger over, at vore Krigsskibe mod Capitain Bendz Protest vare blevne annoncerede i England som svenske eller svensk-norske. Holst gik ind paa mit Forslag, at vi skulde sende Due til Kongen og bede denne om at tage Initiativet samt beordre Sagen undersøgt. H. Majestæt gik straks ind herpaa og tilsagde Statsministeren (Holst) samt Udenrigsministeren de fornødne Ordres. Jeg ærgrede mig meget over denne Affaire, der er saa fornærmende for Norge.«

Om statsraadet 12. januar 1841 skrives i dagboken:

»Ellers var Kongen et oprørt Hav med Storm, Torden og Lynild i Anledning af Morgenbladets Yttringer om Statholderpostens Besættelse, der gaar ud paa at Kongen vel ikke vover saadant Skridt, da han ikke kan være tjent med at fremdrive en lige saa ubehagelig Spænding mellem sig og Folket i Norge som den, der allerede hersker i Sverige[1]. Herover commenterede H. M. længe, næsten uafbrudt i 2 Timer. Philosophien, Historien, Mythologien, Fabelen, Statistiken, Poesien, Krigskunsten, Religionen og Mathematiken leverede ham Stof til denne Harangue, i hvilken den ene Idee afløste den anden. Cain og Abel, Romulus og Remus, Napoleon og Ægypten, Republikken, Aristokrati og Demokrati, Gracc-cherne og Scipionerne, gamle franske Ordsprog og Lafontaines Fabler, Grundlovens 17 § og Rigsretten mod Collett, et nylig modtaget Brev fra en fransk Philosoph og Svaret derpaa, Tildragelserne i 1814, Sammenligning mellem

---

[1] Morgenbladet 6/1 1841 uttaler sig meget skarpt baade mot overhodet at besætte det upopulære statholderembede og mot at besætte det med en saa upopulær mand som statsminister Løvenskiold. Embedet var blit ledig ved Wedels død 27/8 1840 og blev besat med Løvenskiold 27/1 1841.

Englands, Sveriges og Norges Bank og de Principer hvorefter enhver af dem handler, Kongsberg Sølvværk, Voltaire og Rousseau, Sildefisket paa Norges Vestkyst og det overhaandtagende Antal av Embedscandidater, Distinctionen mellem at slaa en Mand med 1) flad Haand, 2) knyttet Næve og 3) en væbnet Haand o. s. v. o. s. v. ledede H. M. til følgende Hovedslutning: Menneskene forværres mer og mer, nu ere de falske, intrigante, misundelige, smaalig interesserede og feige; alt dette er Pennen Skyld i. — Det er umulig at give nogen Anden et tydeligt Begreb om en saadan Scene. Kongen fæstede hele Tiden sit Blik paa mig, der sad lige midt for ham, og jeg tror, at min Rolighed og Munterhed — da jeg morede mig, medens de andre vare forskrækkede — lidt efter lidt formildede ham, saa at han tilsidst selv maatte lee. Han forsikrede os om, at Ingen af os var saa god en Republikaner som han, og at Frankrige vilde vedblevet at være Republik, om Napoleon ikke var kommen tilbage fra Ægypten. Endelig kom han til Besættelsen af Statsministerposten, uden dog at fortælle os, at den var ledig, hvilket hans Ord forudsatte var en afgjort Sag. Han gjorde os bekjendte med, at han havde tilbudt Krog, Holst, Sibbern og Fleischer Posten, men ikke Vogt og Schmidt[1]. Nu tilbød han den først til Schouboe, siden til mig. Schouboe frabad sig den med taarekvalt Stemme, jeg derimod simpelt og roligt, da jeg ikke synes der ligger nogen Udmærkelse i dette Tilbud fra Mand til Mand, især

[1] Statsraad Nic. Joh. L. Krog, chef for revisionsdepartementet. — P. C. Holst, chef for kirke- og undervisningsdepartementet. — V. Chr. W. Sibbern og O. B. de Schouboe, medlemmer av statsraadsavdelingen i Stockholm. — P. R. Fleischer, chef for armédepartementet. — Jørgen Herman Vogt, chef for finansdepartementet. — O. M. Schmidt, chef for justisdepartementet. — Mens Petersen var medlem av statsraadsavdelingen, bestyrte Sibbern hans departement i Kristiania.

siden det maa ansees afgjort, at Kongen vil have Due. H. M. erklærede at det var hans Hensigt at fatte Beslutningen herom iaften, men han vilde ikke man skulde tro han gjorde saadant i Hidsighed; og da han maatte erkjende, at han trods sin Alder var bleven heftig, vilde han udsætte Sagen og drikke sig et Glas koldt Vand imidlertid. Dog agtede han snart at gjøre en Ende paa al Uvished og vilde iforveien consulere os om hvem der burde blive Løvenskiolds Eftermand. Han forsikrede iøvrigt han i 1814 slet ikke havde forlangt eller ønsket nogen Statholder eller Statsminister; han kunde selv præsidere i Statsraadet eller Statsraadsafdelingen, hvor ingen andre Herrer behøvedes.«

Paa den tid var der som bekjendt stor misfornøielse i Sverige med Carl Johans regimente. I dagboken for 30. juli 1840 er skrevet:

»Vi have forundret os meget over, at Posse og Stjerneld[1] have søgt deres Afsked og fundet Motivet dertil mindre gyldigt, ligesom vi i det Hele taget synes det er urigtig at lade Kongen saaledes i Stikken. Gud ved hvad Enden paa denne Hurlumhei skal blive. Efter min Formening bestaar Ulykken væsentlig deri, at de andre Stænder ere tilsidesatte for Adelen, som nyder al Ære og Fordel. Hvis Kongen omgav sig med et Raad af borgerlige Mænd, vilde alt sikkerligen gaa godt. Men hver Gang en høi Post er ledig bliver der her aldrig Spørgsmaal om andet end hvilken Adelsmand der skal have den. De andre Stænder ere for oplyste nu til at taale hvad der kunde passere forhen da Talent og Kundskab udelukkende fandtes hos Adelen. Man er meget misfor-

[1] Grev Arvid Posse, justitiestatsminister $^{20}/_{8}$—$^{5}/_{9}$ 1840. Friherre A. Stierneld, utenriksminister 1838—42.

nøiet her og nu kommer det an paa om Riksdagen lader sig skræmme, fordi Statsraaderne ville gaae deres Vei. Giver den af saadan Grund efter, begaar den en utilgivelig Svaghed.

---

14. december 1840:

»Endelig fik vi Statsraad, men ikke før Kl. 4, thi om Formiddagen havde der været Ild i en Pibe, som støder til Kongens Sovekammer. H. M. viste os Stedet, beklagede sig over Vedkommendes Mangel paa Agtpaagivenhed og beskrev os meget udtryksfuldt, hvorledes Alle ved denne Begivenhed tabte Besindelsen. Han satte sig i en militær Positur og raabte med funklende Øine: *Je ne conçois pas qu'un homme puisse tellement perdre la tête, fi donc!* Kongen var ellers rask og munter, men der lugtede fælt paa Slottet ligesom Lig.«

---

1. januar 1841:

»Aaret begyndte med Slud og en Syndflod af Visitkort. Vi vare igaar blevne enige om ingen at udskikke. Det er en styg Skik, at de Kgl. Herskabers Løbere og Hoffourer render omkring og gratulerer Nytaar, hvilket kostede mig 20 Bco. Man bør antage, at de Kongelige intet vide derom. Rygtet gik at de ikke iaften kom paa Børsballet, fordi Kronprindsen ikke skulde være rigtig rask; isaafald var jeg ogsaa bleven derfra, thi jeg er ikke nysgjerrig og kan godt forestille mig hvorledes en saadan Fête tager sig ud. Imidlertid var det hele blind Allarm og jeg maatte følgelig afsted. Kl. 8½ tog jeg derhen med Schouboe. Vi fandt et prægtigt oplyst Lokale og mange Mennesker, dog ikke saa mange som ellers skal være almindeligt. De Kongelige havde allerede danset, nemlig Kronprindsen med en Ingen, hvilket var

noget nyt, og Kronprindsessen med en bekjendt driftig Mand Grosserer Bohnstedt. Nu sade disse tilligemed Dronningen paa en Forhøining, der gik langs med Salens ene Længde, omgivne af Hoffets Damer og med Kammerherrer bag Stolene. I Flugt med denne Forhøining, ved hvis Fødder der dansedes, gik der rundt om Salen flere Rader Bænke, hvorpaa Damerne sade. Herrerne indtoge Salens Midte. Det Hele var tyst og stille, og intet mindre end imposant eller nationalt. Man maatte tro, at man var paa et almindeligt Hofbal, hvortil Borgerfolk naadigst vare indladte som Tilskuere, thi blandt de Dansende opdagede jeg lutter Gardeofficerer og andre Honoratiores. Damerne var alle sorte, hvilket bidrog til at give det hele Præget af stiv Kjedsommelighed. Jeg begriber lige saalidt hvorledes Nogen gider gaae her mere end en Gang, som hvorfor man bibeholder denne tossede Fest, der har tabt al Betydning, om den ellers har havt nogen. Efterat have bukket mig for de Kongelige, converseret Fru Anker[1] og Monrad[2] der kjedede sig græsseligt, saa som de havde været her siden Kl. 6, og talt lidt med Friherinderne Ridderstolpe og Schultzenheim, samt Greverne Moltke, Gyllenstolpe, Plessen, Wöyna, Statsraaderne Ihre og Fåhræus, Excellencen de la Gardie og Carl Løwenhjelm, Baronerne Schultzenheim og Berthouch, Chevaliers Moreno og Lareiro, Commerceraad Wijk m. fl. besluttede jeg netop at gaa min Vei, da Prindsens Adjutant gav mig Ordre til at gaa ind i næste Værelse, hvor de Kongelige strax vilde indfinde sig. Der var da den sædvanlige Hofcour, under hvilken de sædvanlige faa betydningsløse Ord bleve adresserede til Enhver, som ikke henregnes blandt de Udvalgte. Jeg talte lidt med Grev-

[1] Fru Betsy Anker, f. Sneedorff, g. m. general og kammerherre Erik Anker, første adjutant hos kongen. [2] Kammerherre Joh. Fr. Monrad, fuldmægtig ved statsraadsavdelingens kancelli.

inde Stedingk og Fru Due, samt hævnede mig over Frøknerne Stedingk og Sköldebrand ved at lade som jeg ikke kjendte den sidste og ved ligefrem at sige til den første, at jeg ikke skulde oftere falde hende besværlig siden jeg mærkede at hun aldrig vilde gjengjælde min Hilsen, hvorover hun blev meget flau og undskyldte sig med, at hun ikke saa godt. Da de Kongelige derpaa begyndte deres Ronde i Salen, reiste Schouboe og jeg hjem, hvor jeg fik mig en Whist med Due, Peter og Rehbinder[1]. Aaret begyndte saaledes ikke paa nogen særdeles behagelig Maade, og da jeg tabte Bco. 6—24, lader det heller ikke til, at min Lykke i Spil bliver bedre.«

---

17. mai 1841:

»Efter stormende Debatter er Henrik Wergeland negtet Adgang til Athenæet, hvilket maaske var fortjent, men dog en haard Prostitution. Professor Blytt og Rector Bugge forsvarede ham, men Statsrevisor Daa var hans virksomste Antagonist[2].«

---

28. mai 1841 skriver han i dagboken:

»Kl. 8 iaften havde vi Statsraad. Kongen kom lige fra en Kjøretour og saa meget rask ud. Han fortalte os, at Joseph Bonaparte havde erholdt de store Magters og Kongen af Sardiniens Tilladelse til at bosætte sig i Genua, hvormed Kongen af Neapel rigtignok var misfornøiet. Joseph vilde fragte et Dampskib til Overfarten fra London, men da man derfor forlangte £ 3 000, henvendte han sig til Grev Bjørnstjerna med Anmodning om han

[1] Kaptein G. Chr. R., adjutant hos kronprinsen. [2] Om »Athenæumslaget« 1/5 1841 se Morgenbladet nr. 130 (Tillæg, 136 og 143.

vilde formaae den engelske Regjering til at lade en af dens Paketbaade, som skal gaa til Malta, bringe ham direkte til Genua, hvilket strax blev indvilget. Kongen fortalte os dette som et Bevis paa den gode Forstaaelse, der hersker mellem de forenede Riger og Engeland. »Det er mig det samme enten Whigger eller Toryer sidde ved Roret, thi det er Engeland jeg er allieret med«, ytrede han. Han beklagede at han ingen Regn fik, og da jeg dertil bemærkede, at man havde havt Regn i Norge, svarede han: »Ah voyez vous, c'est le récompense de la divinité«.

Om en saakaldt kammerspisning hos Carl Johan heter det i 1843[1]:

»Mandag den 16. October Kl. 8 kjørte Due, Holst og jeg til Kammerspisning[2] hos Kongen, hvor der ingen anden var end vi og General Möllerhjelm, der er meget svagelig, men den gamle meget hyggelige Mand. Kongen lod sig see Kl. 9 i sin brune Frak, hvorefter vi straks gik tilbords. Det var et rundt Bord med 5 Couverts. Conversationen førtes hovedsageligen af Kongen om Bank- og Pengevæsen, Handel og Fabrikker o. s. v. Due maatte almindeligvis replicere, en sjelden Gang Möllerhjelm, men sjeldnere jeg, Holst aldrig. Da Kongen efter Sædvane gav os Eau de Cologne paa Lommetørklæderne fandt jeg det mere passende at forlade min Plads og gaae hen til ham, end at række mig over Due, men Kongen blev utaalmodig og sagde: »*Ne faitez pas cela, ce me gêne*«. Maden var ret god, skjønt Kongen fandt nogle Coteletter

[1] Fra juni 1841 var Petersen igjen medlem av den norske regjering i Kristiania, men indtraadte sist i sept. 1843 paany i statsraadsavdelingen i Stockholm. [2] Se ogsaa Holsts Erindringer, s. 312.

for haarde, raabte: »Min Kammertjener« og befalede denne at skjænde paa Kokken. Derimod roste han meget »bouilli« af Kalv. Vi fik en uendelig Mængde fortræffelig Desert og deilig Cap Constantia. Da Kongen mærkede, at jeg syntes om denne Vin, lod han flere Gange mit Glas fylde og sagde: *»buvez, mon ami, nous sommes chez nous«*. Der trakteredes med det herlige Varby-Vand, og naar Caraffen havde staaet et Kvarters Tid paa Bordet, blev den taget bort og en frisk sat istedet. Due forsikrede Kongen, at det var første Gang jeg drak Vand til min Mad, hvortil Kongen lo og bemærkede: *»Comprenez vous Petersen, Due veut me faire croire que vous n'êtez pas sobre«*. Möllerhjelm bad, at Kammerherren og Adjutanten maatte slippe for at vente til vi vare færdige, men Kongen mente, det var unge Mennesker som intet havde at forsømme derved. Saaledes gik Tiden under ganske ugenerte Samtaler. Noget sløv synes jeg dog Kongen er bleven, men lige elskværdig og physisk rask. Efterat Caffen var drukket ved Bordet og Kongen havde nippet til et Glas Cognac, hvoraf han gren meget, stod vi op og fortsatte Samtalen i næste Værelse under 23½ Grads Varme. Spanien med sine atter begyndte Borgerkrige, Athen med sin Revolution, ved hvilken Kongen er bleven nødt til at antage en Constitution, Ruslands mageløse standhaftige Politik, som Kongen paastod vi, naar Keiseren engang var død, vilde føle de farlige Virkninger af, hvis vi ikke stedse vare paa vor Post, og i hvilken Anledning han spaaede, at Norge og Sverige en Gang i Tiden vilde komme til at spille en mærkelig Rolle, udgjorde Samtalens Hovedemner. Da jeg med Hensyn til Spanien ytrede, at der rimeligvis udfordredes deslige Ulykker for at vække Nationen, blev Kongen meget vred og paastod, at det aldrig

kunde lede til noget godt, at man saaledes blev vant til at see alle, selv de helligste Baand opløstė. Kl. 11 omtrent dimitteredes vi. Jeg haaber, at det vil vare længe inden jeg kommer igjen.«

30. december 1843:

»Vi havde Statsraad iaften og fik en stor Mængde Sager afgjort. Imidlertid befalede Kongen fremdeles, at Sagen om det Fredrikshaldske Postmesterembede skulde udsættes, uden at jeg kan begribe hvorfor[1]. Udenfor Protokollen blev det Laurvigske Fogedembede omdiskuteret. Carl Sibbern[2] lægger nemlig an paa det. Kongen er af os gjort opmærksom paa Alt, hvad der taler for den indstillede Prokurator Olsen, og dette har nok sat Høistsamme i Forlegenhed, da han rimeligvis gjerne vil hjælpe Sibbern. Vi bade om, at Sagen maatte blive foretaget og afgjort nu, da H. M. kjendte Omstændighederne *pro et contra* og da Embedet i flere Aar har været bestyret med en Constitueret; men Kongen blev vred, ytrede, at saadant ikke var hans Skyld, og erklærede, at han vilde have 8 Dages Betænkningstid; han vilde ikke være nogen »*roi mannequin*«, at han ikke havde været »*mannequin*«. I Særdeleshed paaberaabte han sig Krigen i 1813, da han ved flere Leiligheder havde vist Keiser Alexander, at det var ham og ikke Keiseren, der kunde og skulde lede Nordarmeens Bevægelser. Keiseren havde et Par Gange bedet ham om at standse Fremrykningerne og at slutte en Vaabenhvile. Men Kongen havde paa en energisk Maade sagt nei og commanderet fremad. H. M. stampede ved denne Leilighed i Gulvet, hans Øine funklede og hans

[1] Embedet var kundgjort ledig 11/8 1843. [2] Kammerjunker C. S., anden fuldmægtig ved statsraadsavdelingens kancelli. — Stiftsoverretsprokurator Ole Ohlsen blev 1/4 1844 utnævnt til foged i Larvik.

Stemme klang med stor Kraft, saa man skulde troet at have en fyrig Mand i sine bedste Aar for sig. Han gjorde os tillige bekjendt med alle de Arbeider, der i hans Tid ere udførte i Sverige og hvilke uhyre Summer de have kostet uden at foranledige Statsgjæld eller forhøiede Skatter. Han mente at dette vel maatte bevise noget for hans Regjering, og atter her tordnede og lynede han i Anledning af Misfornøielse med denne i Sverige. Norge fik fremdeles Eloger. Man saa tydeligt hvorledes det generer ham, at Oppositionen i Sverige er saa skrigende. Med Undtagelse af disse opblussende Tilfælde forekom han mig ellers mat og svag, men yderst elskværdig. Han beklagede sig over, at han var overlæsset med Forretninger og ytrede: »*j'ai travaillé comme un mercenaire*«. Jeg tror imidlertid, at dette blot er et Mundheld hos ham og at han rent vilde synke sammen, hvis man tog Forretningerne fra ham; disse er det eneste han morer sig ved; han kan ikke undvære dem.«

Marine-Deficitsaken[1].

Dagboken for 1841 har følgende slutningsbemerkninger:

»I Juli Maaned opdagede jeg, at Virksomheden paa Horten dreves i en altfor stor Skala, da Sibbern under min Fraværelse havde approberet alt Foreslaaet uden at beregne, om de til Disposition værende Midler vilde strække til. Desværre lod Budgettets Overskriden sig paa Grund heraf ikke forebygge; thi dels maatte de ind-

[1] Om hele denne sak se Stortings-Efterretninger 1842—45, s. 163—88, 912 og 916—21, samt de der anførte henvisninger til Stortingsforhandlingerne og til aviserne.

gaaede Contracter om Leverance og Arbeider opfyldes, dels vare de fleste Arbeider af den Natur, at de ikke strax kunde opgives. Saaledes blev det først mulig at gjøre de nødvendige Reductioner i September Maaned, og endda maatte Departementet forlange sig anvist et extraordinært Bidrag af Statscassen stort 188 000 Spd. for at opfylde alle Marinens paaliggende Pengeforpligtelser inden 1. Juli 1842. Det var at forudsee at Pressen vilde kaste sig over mig med hele sin Bidskhed og at Rigsrets-Defensoren nu skulde komme til at undgjælde for sin Djærvhed. Aldrig saa snart var Sagen forelagt Publikum førend Bladene begyndte at angribe mig paa den groveste Maade. Man tog intet Hensyn til, at Departementet i Mellemtiden havde været bestyret af 2 Statsraader, og vilde ikke forstaa, at jeg maatte, saa godt det lod sig gjøre, forsvare det Passerede uden derfor at vedkjende mig personlig de i sig selv svage Argumenter. Da jeg ikke kunde offentligen overføre Skylden paa en Anden, maatte jeg taalmodig lide i Stilhed og stole paa, at det dog tilsidst vilde blive oplyst, at Feilen først maatte tilskrives Hortens-Commissionen, der havde vildledet Departementet ved at opstille Marine-Commissionens Calculer, uagtet den ikke kunde være uvidende om, at Arbeiderne vilde koste meget mere, og dernæst Sibbern, som Høsten 1840 havde approberet alle Foranstaltninger til Virksomheden i 1841 uden at undersøge hvorvidt der havdes Midler dertil. Sagen blev snart et staaende Emne i alle Conversationer, og det var tydeligt, at selv de Bedre havde mig mistænkt. Som Følge heraf kunde jeg ikke andet end trække mig tilbage for al Selskabelighed og levede saaledes stille og indgetogen med min Familie og nærmeste Omgangskreds. Mit Humør led tilsidst og mit gamle Tilfælde indfandt sig igjen, idet jeg fik Congestio-

ner til Hovedet og søvnløse Nætter, uden dog at kunne nævne noget herom til mine Omgivelser. Dette var saaledes det bedrøveligste Aar, jeg har oplevet.«

8. mars 1845:

»Odelstinget har idag besluttet, at Sibbern og min Erklæring skal indhentes i Anledning af Marine-Budgettets Overskridelse i 1841. Naar man endelig vil gaae dybere i denne Sag, uagtet det ligger klart for Dagen, at ingen ond Villie, men blot et ulykkeligt Sammenstød af Omstændigheder har frembragt Catastrophen, da kan jeg virkelig ikke have noget mod Beslutningen, hvis Opfyldelse blot kan medføre den Ubehagelighed, at Sibbern og jeg kunne komme til at kaste Skylden paa hinanden. Jeg skal i mit Forsvar ikke gaa videre end absolut fornødent og er for Resten glad ved, at denne Sag en Gang faar en Ende.«

17. mars 1845:

»Løvenskiold fortalte mig idag, at Kongen, dels for min egen Skyld og dels for at fjerne enhver Anstødssten for Bevilgning af Stortinget til Marinen, ønsker jeg skulde overtage et andet Departement. Kongen havde befalet ham foreløbigen at sondere mig, da han nødig vilde støde mig. Jeg beroligede ham i saa Henseende, thi jeg finder Kongens Betænkeligheder ganske rigtige. Meningen er, at Schmidt for det første skal ind i Statsraadsafdelingen og derefter placeres andetsteds, og at jeg skal overtage Justitsdepartementet.«

19. mars 1845:

»Vi havde forberedende Statsraad. Kl. 2 kaldtes jeg ind til Kongen, som paa en for mig meget smigrende Maade meddelte mig, hvad Løvenskiold allerede havde

forberedt mig paa, nemlig at jeg skal overflyttes til Justitsdepartementet.«

10. august 1845:

»Protocolcommiteens Indstilling i Marinesagen staar i Aviserne. En Pluralitet af 9 indstiller Sibbern og mig til Rigsret og at Actor maa bemyndiges til at frafalde Paastand paa de 188 000 Spd., hvis han tror det kan ske uden Skade for Sagen. Sørenssen og Finne dissentere, men jeg finder ikke nogen videre Trøst i deres Undskyldningsgrunde. Der er mere Gehalt i Pluralitetens Raissonement, hvor skjævt dette end er. Det er mig ufatteligt, at man har overseet det egentlige Point, nemlig at Sibbern ikke eftertællede Cassen, og tog Rev i Seilene 1840—41 inden Virksomheden for det sidste Aar blev ordnet, thi det burde unegtelig være skeet, og da havde Ulykken være forebygget. Min Overbevisning siger mig, at jeg bør frifindes, og derfor er det et Spørgsmaal om jeg ikke var bedre tjent med en Rigsret end med Odelstingets Naade. Ialfald ser jeg nu en Ende paa denne fatale Sag, der har pint mig i 4 Aar og virket forstyrrende baade paa min Sjæl og mit Legeme. Har jeg begaaet en Uforsigtighed, da er jeg sandelig haardt nok straffet derfor.«

11. september 1845:

»Marinedeficit-Sagen blev da endelig afgjort idag derhen, at ingen Rigsret skal nedsættes. De nærmere Omstændigheder kjender jeg endnu ikke, men det ved jeg, at jeg i den senere Tid mer og mer er blevet overbevist om, at jeg havde været bedst tjent med at komme under Rigsret. Sibbern maa derimod være glad over, at Sagen nu er endt, men Ingen ved hvad jeg derfor har lidt i 4 Aar.«

12. september 1845:

»Under Debatterne igaar forsvaredes jeg hovedsagelig af Falsen, Sørenssen og Schweigaard, men jeg maa beklage, at Ingen af dem var inde i Sagen. Det er mig aldeles ufatteligt, at man ikke begreb, at hele Feilen laa hos Sibbern, der ordnede hele Virksomheden for 1841 uden at calculere hvorvidt de til Disposition værende Midler gjorde nogen Indskrænkning nødvendig. Var dette iagttaget, kunde ingen Overskridelse have fundet Sted. Følgende Herrer stemte for Rigsret: Holtan, We, Mikkelsen, Jaabæk, Løveland, Vigeland, Bøttger, Bærø, Vig, Roll, Ueland, Mossige, Monsen, Provst Petersen, Vold, Havig, residerende Capellan N. Dahl, Soelberg, Adolph B. Stabell, Valstad, Grosserer Nicolaysen, Consul Gran, Stonjum, Holsen, Capt. Fasting, Vesæter, Aga, Capt. Breien (der havde den Uforskammethed at paastaa jeg havde paataget mig noget, jeg ikke var voxen), Holen, Harildstad, Baggerud, Just, Johnsen og Overlærer Horn, ialt 34 fede Karle. Mod Rigsret stemte Eliten, nemlig: Arup, Elieson, Brager, Saxlund, Skjølberg, Auditeur Dahl, Bing, Lützow (!), Blickfeldt, Boek, Juell, Cappelen, Vogt, Kock, Jackheln, Sellevold, Boyesen, Bruun, Hagerup, Halkjelsvig, Maschmann, Svendsen, U. Lange, N. Jensen, Scheen, Olsen, Koss, Finne, Daa (!), Aall, Heffermehl, L. Koren, Falsen, Møller, Borchsenius, Fougner, Kjekstad, Sørenssen, Schweigaard, Hansen og Leganger, ialt 41. I Commiteen havde Borchsenius og Heffermehl stemt for Rigsret, men de havde nu forandret Mening. Saa nær var det, at Sagen havde faaet det modsatte Udfald, hvilket jeg sikkert havde været bedre tjent med, uagtet det vilde have nødt mig til, hvad jeg hidtil havde fortiet, at oplyse hvorledes hele Skylden hvilede hos Sibbern. At jeg fremdeles ærgrer mig, kan ingen fortænke mig i.«

14. september 1845:

»Morgenbladet for igaar indeholder et omstændeligt Referat af Debatterne. De ere i det Hele meget tilfredsstillende for mig.«

---

14. januar 1843:

»Idag for 29 Aar siden tog jeg juridisk Examen og Fredrik VI Afsked med Norge. Ligesom smaa Begivenheder ofte fremkalde betydelige Følger, saaledes have Statsaffairer ofte Indflydelse paa Smaafolks Skjæbne. Under de gamle Forhold havde jeg vel maattet slide Cancelliets Trapper, og havde høist naaet et Assessorat i en Overret, hvilket var Maalet for mine Ønsker. Jeg er langtfra at tilskrive egne Fortjenester den Befordring, jeg har nydt, og som jeg ønsker var Fanden ivold. Det var dumt, at jeg lod mig lokke ind paa Regjeringsbanen. Gud skal vide, at hverken Forfængelighed eller Indbildskhed har forledet mig. Jeg maatte forlade Advocaturen førend jeg reves av Pinden, hvilket sildigt eller tidligt vilde skeet. Efter nogen Hesiteren valgte jeg Stiftamtmandskabet, skjønt jeg ogsaa søgte Assessoratet i Høiesteret. Dette Valg fortrød jeg ikke, thi Overøvrighedsforretningerne interesserede mig i høi Grad, medens jeg siden som constitueret erfarede, at jeg aldrig kunde have holdt ud at sidde i Høiesteret. Men jeg gik som Stiftamtmand 1 000 Spd. tilbage hvert Aar og var derfor nødt til at modtage Tilbudet om en Statsraadspost. Saadant Tilbud var gjort mig 2 Gange forud, og min Negtelse gav Anledning til, at Schouboe og Schmidt bleve Statsraader. Allerede for mange Aar siden vilde man havt mig til Politimester i Christiania, Stiftamtmand i Bergen og Statssecretair. Den Gang var det min faste

Beslutning aldrig at forlade Advocaturen. Senere maatte jeg erkjende, at denne Stilling, saa interessant den end er i Ungdommen, dog i Længden trætter og taber sin Betydning.«

---

20. Juni 1845:

»Vi fik ganske uventet smukt Veir idag. Dette glædede mig saa meget mere som Richard havde besluttet sig til at følge med Dampskibet »Carl Johan« der i Eftermiddag gaar med 120 Studenter til Malmø, hvorfra disse efter i Forening med Upsala-Studenter, som til samme Tid ankomme paa Dampskibet »Gottland«, at have gjort et kort Besøg i Lund, fare over til Kjøbenhavn. Man venter der med Længsel Studenterne fra Christiania, Upsala og Lund. Da de skandinaviske Ideer ingen Sympathi finde i Norge, og da det er bekjendt, at Kongen, af politiske Hensyn, ikke ynder disse Studentermøder, hvori Rusland og Danmark ere taabelige nok til at see farlige Attentater mod det Bestaaende, var jeg ikke meget for, at R. slog sig til Partiet. Men i Overbevisningen om, at deres Hensigt var uskyldig, og i Erkjendelse af, at en saadan Reise aldrig mere vilde staae ham aaben, nænnede jeg ikke at afslaae hans Begjæring. Holst og Krog har nok forpurret flere af Kirke- og Revisionsdepartementets Copisters Bestemmelse at være med, ligesom Statholderen har negtet Lector Monrad Pas til denne Reise. Bladene have naturligvis paa deres sædvanlige elskværdige Maade kastet sig over denne Lækkerbidsken, uagtet det maa erkjendes, at Løvenskiold, som ikke er uvidende om hvorledes Kongen er nødt til at betragte Sagen, umulig kunde handle anderledes. Holst og Krog kunde derimod gjerne gjort, hvad jeg har fundet rigtigst, nemlig at tilkjendegive Expeditionssecretairerne, at Departementscheferne ikke denne Gang mere end ellers ville

have noget med en kort Ferie for Copisterne at bestille. Det er mig saaledes fremdeles ubekjendt om Thomle[1] har givet nogen af Justitsdepartementets Betjente Permission til at være med. Kl. 5 i Eftermiddag droge de afsted. »Carl Johan« havde dansk Flag paa Fortoppen, svensk Flag paa Stortoppen, og norsk Flag og Gjøs, hvilket Arrangement jeg ikke synes om. Vore Studenter gik ombord og afsted under en stor Folkemasses Hurra og Musik. Himlen vaage over dem og holde dem fra alle Galskaber!«

---

24. juli 1845:

»Herman Bagger[2] var hos mig og fik Sandheden at høre i Anledning af hans publicistiske Virksomhed. Jeg kan ikke bare mig for at lade saadanne Mennesker vide hvor ilde de behandle Trykkefriheden og hvorledes de selv tilintetgjøre Hensigten med denne.«

26. juli 1845:

»Arup[3] blev idag indstillet til Stiftsprovst i Christiania. Vi kunne trænge til en saa dygtig Mand. Carl B. Rosen er atter ude at gaae. Han ansøger om, at den ham for flere Aar siden paa Fredriksten overgaaede Krigsretsdom maa blive Gjenstand for Revision og hans uretfærdige Dommere straffede. Jeg vil haabe, at Kongen, overensstemmende med den idag skete Indstilling, tilkjender ham sit Mishag . . . . Lagthinget har idag bifaldt Odelsthingets Beslutning om Præliminærexamens Ophør. Det var ikke mer end saa, at Sagen gik igjennem. Den første Præliminarist (Byfoged Christensen) stemte mod den. Jeg anser Beslutningen af stor Vigtighed. Vi ville

[1] Ekspeditionssekretæren i justisdepartementet, som Petersen nu bestyrte. [2] Journalist og politiker, redigerte 1843—74 »Correspondenten« i Skien. [3] J. L. Arup, biskop i Kristiania 1846—74.

nu med Tiden blive frie for disse halvstuderede Embedsmænd, som i alle Henseender have skadet os saa meget. Det er dem, der har sat Embedsclassen ned i Opinionen.«

27. juli 1845:

»Jeg har med Interesse læst en i disse Dage udkommen liden Piece »Et Blik paa vo e politiske Forhold«. Den ubekjendte Forfatter[1] skildrer Bondepartiet med dets Bornerethed paa en træffende Maade og viser hvilke Ulykker det kan berede Norge, uden dog at geraade i Harnisk eller bruge haarde Udtryk. Isen er saaledes Gud ske Lov brudt og der kommer vel flere bagefter, som da ei ville fare frem med saa megen Lempe, især hvis Bondepartiet — hvortil Forfatteren med Rette regner Præsterne — tager til Gjenmæle. Dette er at ønske for at Sandheden end yderligere kan blive sagt disse falske Propheter.«

5. august 1815:

»Løvenskiold faar Hib i Morgenbladet i Anledning af hans Votum for Mor Sæther. Jeg gad vide hvad man vilde sagt, om det var blevet bekjendt at Foss var af samme Mening[2].«

[1] Daværende prokurator, senere høiesteretsadvokat P. J. Homann. [2] Mor Sæther var en bekjendt »klok kone« i Kristiania, som var straffet flere ganger for kvaksalveri, men allikevel søkte om at faa lov til at praktisere. Stadsfysikus, formandskap, magistrat, det medicinske fakultet, kirkedepartementet og regjeringens flertal uttalte sig mot ansøkningen, men stiftamtmanden, statsraad Fleischer og statholderen Løvenskiold anbefalte den. Den blev ikke bifaldt. — Herman Foss var chef for marinedepartementet og meget populær.

7. august 1845:

»Ueland gjør idag i Morgenbladet et fortvilet Forsøg paa at forandre sine Yttringer under Veisagens Behandling for at bevise hvor ubegrundede Daas og Schweigaards Angreb paa ham i den Anledning var, men Referenterne af Stortingsforhandlingerne erklære paa det bestemteste disse hans Kunster og Udflugter som urigtige. Det er meget charakteristiskt[1]«.

22. oktober 1845:

»Efter Biskop Sørenssen[2] er fundet 8 000 Spd. contant, nemlig de 400 Spd. han oppebar som Overhofprædikant og hvilke han i 20 Aar har henlagt efterhaanden som de bleve ham udbetalte, uden at gjøre dem frugtbringende.«

28. oktober 1845:

»Rigsretssagen mod Vogt begyndte. Jeg var tilstede næsten hele Formiddagen og hørte Lous's[3] Deduction. Denne tilfredsstillede mig ikke. Vel har han et vakkert, klart Organ og megen Lethed, men han stykkede sin Proœdure ud i altfor mange korte, afbrudte Sætninger med lange Mellemrum, saa at man tabte Traaden og maatte døie mange unødvendige Gjentagelser. Det Hele manglede Liv, Energi og indre Sammenhæng, hvorfor det heller

[1] Ueland hadde i anledning av spørsmaalet om hvem som skulde bære utgiftene til landets veier, hævdet at byene burde være med, og i den anledning skulde han ha sagt, at byene ikke var andet end mellemmænd mellem indland og utland, og at landet igrunden opretholder »Kjøbstædernes Existance«. [2] Biskop Chr. Sørenssen i Kristiania var død 16/8 1845. [3] Høiesteretsadvokat Joh. Chr. V. L., av odelstinget valgt til aktor for riksretten.

ikke kunde gjøre noget Indtryk. Imidlertid havde han kjendeligen anvendt Flid og Studium paa sit Arbeide.«

30. oktober 1845:

»Kl. 10½ i Formiddag sluttede Actor sin Rigsretsprocedure med Paastand om, at Vogt dømmes fra sit Embede. Sverdrup[1] renoncerede paa det Justitssecretairen forhen i Rigsretssager tillagte Sallarium fordi han, og det vist med god Grund, antog, at det er hans Embedspligt at fungere baade i Høiesteret og i Rigsretten. Stang begyndte derefter sin Defension, men blev ikke engang færdig med 1 Post. Hvad han sagde var grundigt og skarpsindigt; saaledes som man kunde vente sig det af en saa talentfuld Mand. Men hans Defension gjorde ikke den forventede Virkning; han gaar for meget i Detail, gjentager sig for ofte, henfalder hyppigere til mindre klædelige Raillerier eller Spydigheder og mangler for meget Energi og rent flydende Sprog til at man af hans Tale kan blive henrevet. I disse formelle Henseender finder jeg han er gaaen tilbage siden jeg sidst hørte paa ham, hvilket er omtrent 6 Aar siden. Paa den anden Side skylder jeg at tilstaa, at hans Argumenter i Sagens 1 Post angaaende Toldprocenterne til Inspecteurerne i Drammen og Stavanger paa det Nærmeste har overbevist mig om, at min Dissents har været mindre vel begrundet. Enkelte smaa Partier af hans Defension vare nydelige, hans Hib til Odelstinget og Actor vel fortjente og hans Udvikling af Forskjellen mellem Grundlovens § 75 ltr. d og sammes ltr. c høist fortræffelig.«

30. oktober 1845:

»Stang continuerede og sluttede sin Defension, der i Sagens 2den Post, angaaende Tolden paa Rujern, i Form

[1] Michael S., justitsekretær i høiesteret.

og Materie var lige mesterlig. Han refsede efter Fortjeneste Odelstinget, Protocolcomiteen, Actor og Statsrevisionen, hvilket alt gjorde stor Virkning.«

3. november 1845:
»Jeg hørte Slutningen af Actors maadelige Replik og Begyndelsen af Defensors fortræffelige Duplik i Rigsretssagen.«

4. november 1845:
»Kl. 11 sluttede Rigsretsproceduren. Lous's Replik har gjort hans Parti endnu slettere end det var. Han har nedladt sig til Benegtelser og Exceptioner, som ikke passende lade sig fremsætte paa en offentlig Autoritets, end sige en Statsmagts Vegne. Vogt talte nogle Ord til Slutning, efter min Overbevisning aldeles overflødigt. Bedre at tie, naar man ikke har andet at sige end: »jeg har handlet efter min Overbevisning«.«

8. november 1845:
»Da Rigsretten er samlet idag for at afsige Dom i Vogts Sag, spiste jeg til Middag hos Lunds[1] for der lettere at erfare Udfaldet. Kl. 5 gik jeg ud i Byen og vandrede en Times Tid frem og tilbage uden at mærke noget. Endelig gik jeg ind i Departementet til Birch-Reichenwald[2], hvor jeg fik saa meget at vide, at Dommen ikke ventedes før Kl. 8. Jeg aftalte med ham, at han skulde sende mig Bud, naar det var forbi, og gik tilbage til Lunds. Kl. 10 kom Departementsbudet og meldte mig, at Vogt var bleven frifunden, men at der i Sagens 2den Post var gjort et Tillæg som det i 1827 i Rigsrets-

[1] Petersens svigersøn, doktor Otto M. N. L. [2] Ekspeditionssekretær i kirkedepartementet.

sagen med Collett. Hvor usandsynligt dette end forekom mig, især hvad 2den Post angik, maatte jeg dog lade mig nøie med denne ufuldkomne Besked, da det var for silde til at forskaffe mig mere bestemte Efterretninger; men det var tungt at maatte gaa tilsengs i denne Uvished.

Justitsdepartementet har paa Anmodning afgivet Betænkning til Finantsdepartementet angaaende Spørgsmaalet om Kongens Adgang til at kunne indvilge Engelskmændenes Ansøgning om Jernbaneanlægget til Strømmen og Eidsvold, og er ogsaa kommet til det Resultat, at der, skjønt Sagen vel kan være tvivlsom, dog ikke er noget Væsentligt eller Afgjørende til Hinder derfor, ligesom det ogsaa antages, at Vedkommende ikke ville oppebie Sammenkaldelsen af et overordentlig Storthing. Mig forekommer det klart, at man i et saa overordentlig vigtigt Tilfælde maa see mere paa Materien end paa Formen; men Morgenbladet er sig selv ligt og demonstrerer vidt og bredt, at Kongen ingen Myndighed har til at afgjøre deslige Sager. Det er sørgeligt, at man gaar saa vidt i sin blinde demokratiske Iver. Flere af Regjeringens Medlemmer lade til at være blevne skræmmede, og Sagen circulerer derfor. Jeg tror en Statsraad ved slige Leiligheder maa opoffre sig selv, naar Nationen fordrer det, og et saa vigtigt Øiemed ikke paa anden Maade kan lade sig opnaae. Men hvad skal Enden blive paa denne evindelige Kjævlen om Form og Bogstav? Tilsidst maa Alt gaa istaa«.

9. november 1845:

»Jo ganske rigtigt. Rigsretsdommen lyder saaledes: »Forsaavidt Chefen for den Kongelige Norske Regjerings Finants- Handels og Told-Departement, Statsraad J. H. Vogt, Commandeur af den Kgl. Nordstjerne-Orden med Storkors, Ridder af den Keiserlig Russiske St. Annas-

Ordenens 1ste Classe, tiltales for at have bevirket den Kgl. Resolution af 8. September 1842, hvorved negtedes Fuldbyrdelse af 10e ordentlige Storthings Beslutninger angaaende Nedsættelse af Toldprocenterne for Stavangers og Drammens Toldinspecteurembeder, frifindes han for Odelsthingets Tiltale; ligesaa bør han, forsaavidt angaar den under Actionsdecretets 2den Post paaklagede Handling, som grundet i en efter Omstændighederne ikke tilregnelig Misforstaaelse af Grundloven, for Tiltale fri at være. Actor, Høiesterets-Advocat Lous og den i Sagen udnævnte Defensor Høiesterets-Advocat Stang tillægges i Salairer hver 300 Spd., hvilket tilligemed Sagens øvrige Omkostninger, hvoriblandt Betaling for Oversættelser til vedkommende Translateur ifølge Sportelloven og 30 Spd. til Budene, udredes af Statscassen.«

Der skal ikke megen Forstand til for at indse, at Rigsretten ikke har Magt til andet end til enten at reise eller fælde den Tiltalte, at den ikke maa give Præmisser. og at den er aldeles uberettiget til, for at forebygge en mulig skjæv Opfatning af en Frifindelsesdom, at give et saadant Tillæg, som nu atter er skeet. Man skulde have troet den Tid forlængst forbi, da Rigsretten betragtede sig som noget andet end en blot og bar criminel Domstol. At den atter vil gjøre sig til en politisk Jury er aabenbart ulovligt og vilkaarligt, ligesom til ingen Nytte, da Statsmagterne ikke behøve at respectere deslige Yttringer. Men en Domstol, der giver Dom for Noget som ligger udenfor dens Competence, og fatter en Bestemmelse, der ingen juridisk Virkning eller Betydning har, synder mod de allersimpleste juridiske Begreber. Dobbelt synderligt bliver det, at Tillægget refereredes til 2den Post, som dog af alle Forstandige erkjendes utvivlsomt i Vogts Faveur, istedetfor til 1ste Post, hvorom Meningerne have været forskjellige. Den almindelige Sensation er derfor

stor og Tilfældet høist bedrøveligt. Følgende 12 Herrer voterede for Dommen: Assessorerne Smith og U. Motzfeldt, Rye, Christensen, Harbitz, Winsnæs, Aas, Koren, Thorne, Jensen, Fauchald og Th. Knudsen. For ren Frifindelse voterede: af Høiesteret Bull, Lange, Ottesen, Lasson, Hielm og Bruun, samt af Lagtinget Schydtz, Sem, Toldcasserer Lange, Bonnevie og Garmann.«

11. november 1845:

»Jeg var tilstede ved Reformationsfesten, som Universitetet paa sædvanlig Vis afholdt i Storthingssalen. Professor Vibes Tale var meget smuk og passende, da han af Athens Exempel hentede Vaaben mod Demagogi og deslige Udskeielser.

Høiesteret har stadfæstet Politiretsdommen i Sagen mellem Politimester Fougner og Ytteborgs[1] Tjenestekarl, hvorved den første var anseet med Mulkt for efter Ytteborgs Forlangende at have udøvet Hustugten paa sidstnævnte. Dette Resultat maa ansees vel grundet.

Morgenbladet hoverer i Anledning af Clausulen i Rigsretsdommen, medens Den Constitutionelle paabegynder en overordentlig velskreven, uhyre skarp Critik derover, rimeligvis af Dunker. Umiddelbart efter Rigsretsdommens Afsigelse gav Publicum Vogt et tredobbelt Hurra udenfor hans Hus.«

12. november 1845:

»I Statsraadet idag mødte Rye, Smith og Aas som Deputation fra Rigsretten og overleverede en Afskrift af den faldne Dom.«

16. november 1845:

»Den største Del af Byens Kjøbmænd i Forening med en Del Embedsmænd gav idag et stort Festmaaltid

[1] Stadshauptmand Niels Y.

i Hôtel du Nord for Statsraad Vogt og udtalte derved en Opinionsyttring, der er af megen Betydenhed.«

17. november 1845:

»Sørenssen[1] har begaaet den ubegribelige Svaghed at raade Vogt fra at modtage Indbydelsen til Selskabet igaar, men Vogt lod sig ikke narre.

Rye, Christensen, Harbitz, Winsnæs, Aas, Koren, Thorne, Jensen, Fauchald og Th. Knudsen skulde ogsaa have voteret for et Omstændighedstillæg i Rigsretssagens 1ste Post, men heri vare Motzfeldt og Smith dog ikke enige, saa at der ei blev Pluralitet derfor. At sidstnævnte to Assessorer hænge med Hovedet i Anledning af den almindelige Misbilligelse, Dommen har mødt, og de ugudelige Børst Dunkers Opsats i Den Constitutionelle giver dem, er nok sikkert og vel fortjent. Motzfeldt skal undskylde sig med, at han paa sine Forelæsninger har opstillet en med Dommen stemmende Fortolkning af Grundlovens § 17[2]. Men dette kan ikke undskylde ham, da ingen ærlig Mand skammer sig ved at forlade en urigtig Mening, naar han bliver bedre oplyst, og da han ialfald maatte vide, at Rigsretten ingen Competence havde til at smykke Dommen med saadan en Hale.«

19. november 1845:

»I Statsraadet idag bifaldtes: 1) Justitsdepartementets Indstilling om at Tillæget i Rigsretsdommen ingen Virkning kan gives og at den engang anvendte Fortolkning af Grundlovens § 17 trods dette Tillæg maa ansees som den rigtige. 2) Finantsdepartementets Indstilling om at Kongen agter at sammenkalde et overordentlig Stor-

---

[1] Stortingspræsident, senere statsraad S. A. W. S. [2] Om kongens ret til at gi provisoriske anordninger.

thing saa snart et engelsk Interessentskab virkelig har dannet sig til Anlægget af en Jernbane herfra til Øieren og Mjøsen, og dette gaar ind paa de opstillede Grundbetingelser. — Det første haaber jeg gjør stor Virkning *in publico* og lærer Vedkommende, at det ikke nytter dem at ville gjøre Rigsretten til en politisk Domstol. Det sidste havde jeg ønsket man kunde undgaaet, da jeg frygter for, at Sagen gaar istaa, enten fordi Engelskmændene ikke ville oppebie Sammenkaldelsen af et Storthing, eller fordi dette vægrer sig ved at gaae ind derpaa uden med saadanne Clausuler, som Interessentskabet ikke kan være tjent med. Det skal ikke forundre mig om Pluraliteten paa Storthinget vil betragte Sagen som blot interesserende Christiania og dens Opland. Det var derfor mit Haab og min første Idee, at Kongen med Hjemmel af Pl. 31. Juli 1801, Pl. 28. December 1809[1] m. fl. havde Myndighed til at bevilge det Begjærede, men ligesom jeg fra først af fandt dette tvivlsomt, saaledes maatte jeg senere erkjende, at de Betingelser, som rimeligvis blive nødvendige, for største Delen vare af den Beskaffenhed, at man ikke uden Storthingets Samtykke kunde eller burde gaae ind derpaa.«

23. november 1845:

»Crowe[2] reiste idag til Engelland, blandt andet for at faa et Jernbaneselskab istand.«

4. december 1845:

»Efter hvad jeg kunde forstaa paa Excellencen og Stang maa der været noget passeret i Anledning af For-

[1] Begge plakater findes trykt i Schmidts Forordninger for Kongeriget Norge 1648--1813 II, s. 421 og 601. De handler om avstaaelse av grund for veier, skanser, telegraf, kanaler etc.
[2] Den engelske generalkonsul i Kristiania.

slaget til Kongen om at gjøre Stang til Statsraad, men mig aldeles ubekjendte og ubegribelige Omstændigheder binde for Tiden deres Tunge[1].

5. december 1845:

»Kongen har bifaldt Regjeringens Indstilling angaaende Rigsretsdommen og ligefrem udtalt, at han fremdeles anser sig berettiget til at gjøre Brug af den i Grundlovens § 17 hjemlede Ret i dens fulde Udstrækning uden Hensyn til hvad en Rigsretsdom maatte falde paa at bestemme. Det kan ikke feile, at dette vil have en mærkelig Indflydelse paa Gemytterne. Resolutionen er affattet i Udtryk, der i alt Væsentligt ere overensstemmende med mit Forslag.

Byens Repræsentanter have negtet Samtykke til Indkjøbet af Fru Grünnings Løkke, uagtet saavel Kongen som de lige overfor boende Huseiere have tilbudt at ville betale, Kongen 4 000 Spd. og Huseierne omtrent 6 000 Spd. af Kjøbesummen. Det vilde være stor Skade, om denne Plads bliver udstykket til Byggetomter[2].

6. december 1845:

»Kongens Resolution i Anledning af Rigsretsdommen lyder saaledes: H. M. betragter den afsagte Rigsretsdom fra samme Synspunkt som den Norske Regjering og erkjender ingenlunde Rigsretten Competence til ved Grundlovsfortolkninger at gjøre Forandringer i den forfatningsmæssige Fordeling af den offentlige Myndighed mellem Statsmagterne, af hvilke ingen er berettiget til at tillægge sig enten flere eller færre Prærogativer end de grundlov-

[1] Fr. Stang blev utnævnt til statsraad 6/12 1845. — »Excellencen« er statholderen Løvenskiold. [2] Grünings løkke laa der hvor nu Hotel Boulevard ligger, likeoverfor »Huseiertomten«, den nuværende Eidsvoldsplads.

bestemte, fordi en Rigsretsdom maatte hentyde paa noget saadant. H. M. forbeholder sig fremdeles, naar det almindelige Vel maatte kræve det, i dens fulde Udstrækning at udøve den Myndighed Grundlovens § 17 hjemler Høistsamme[1].

Løvenskiold yttrede idag, at han havde Anledning til at troe, at den forventede Statsraadsudnævnelse kommer paa Thorsdag. Han ved altsaa hvem Valget er faldet paa, da Vedkommendes Samtykke naturligvis iforveien maa være indhentet. Ved at stave og lægge sammen tror jeg at faae ud, at det bliver Stang, hvilket meget skulde glæde mig. For Resten kan jeg ikke billige, at Kongen ved slige Leiligheder indskrænker sig til blot at conferere med et af Regjeringens Medlemmer.«

17. december 1845:

»Stang tog idag Sæde i Statsraadet.

Arup blev idag indstillet til Biskop over Christiania Stift.«

6. januar 1846:

»Trods alle Forsøg paa at forpurre Magistratens Forslag til Christiania Bys Oplysning med Gas gik Sagen dog igjennem i Repræsentantmødet igaar Aftes[2].«

7. januar 1846:

»Stang refererede i Statsraadet idag sin første Sag nemlig Approbation paa Repræsentantskabets Beslutning om Gasbelysning.«

[1] Jfr. Holsts Optegnelser, s. 331. [2] Se om denne sak Morgenbladet 6/1 og 7/1 1846.

9. januar 1846:

»Stockholmsposten bragte Sems[1] Udnævnelse til Stiftamtmand og Arups til Biskop her. Derimod blev Krohn[2] og ikke Thomle Byfoged i Laurvik. Jeg beklager, at kun Fleischer og Foss vilde være enige med Departementet i at give den sidste Fortrinet. Regjeringen har ikke altid et klart Begreb om de Principer, der bør befølges ved Embedsbefordringer. Det lader til, at Ansøgerens Tarv og ikke Embedets undertiden er det afgjørende Moment. Jeg agter fremdeles at bekjæmpe denne skadelige Slendrian. — Kongen har ikke bifaldt Indstillingen om, at Intet skulde foranstaltes i Anledning af Storthingsbevilgningen til et Hurtigskriver-Reisestipendium, men paalægger os at fremkomme med Forslag om Summens Anvendelse. Dette synes jeg ikke om.«

Om sin første reise fra Neumünster *pr. rail* skriver Petersen 1846:

»Det var for mig et besynderligt Øieblik, og jeg kan ikke beskrive de blandede Følelser, med hvilke jeg steg ind i dette Uhyre. Først kom Locomotivet »Schleswig« med sin Kjedel, Skorsten, Kulkjælder, Maskinfolk, Conducteur o. s. v. Nærmest dette var lænket et Par Kjæmpevogne til Godset, den ene efter den anden saa høie som Huse, og efter disse kom 6 Vogne, hver indeholdende 6 sammenbyggede Karether à 8 Personer. Det Hele udgjorde saaledes en anselig Længde. I Begyndelsen syntes mig det gjorde ondt baade i Øinene og i Hovedet at fare saa hurtigt afsted, men allerede efter et Kvarters Forløb var jeg vant dertil og fandt denne Reisemaade høist bekvem og behagelig. Det morsomste Optrin var, da vi standsede

[1] Tidligere stiftamtmand i Kristiansand N. A. S. [2] Byfoged i Kragerø P. A. K., forflyttet til Larvik $^{3}/_{1}$ 1846. — Ekspeditionssekretær Thomle blev $^{6}/_{6}$ 1846 byfoged i Arendal.

10 Minutter i Elmshorn paa samme Tid som Toget fra Hamburg mødte os. Man maa have oplevet det ganske særegne Syn at see alle disse forskjellige Passagerer af alle Stænder, Kjøn og Alder paa en Gang myldre ud af begge Trains mangfoldige Døre, enhver for at benytte de 10 Minutters Frist paa sin Maade, til Spise og Drikke i de paa Stoppestederne opførte elegante Pavilloner, til Besøg paa de sammesteds anlagte Retirader o. s. v. Alt dette foregaar saa hurtigt og i en saadan Hurlumhei, at det næsten er som en Drøm, der forsvinder idet begge Train flyver afsted hver sin Vei.«

Paa sin utenlandsreise besøkte han ogsaa gamle tomter i Kjøbenhavn. Herom skriver han under 6. mai 1846:

»Kl. 10 havde jeg Audients hos Christian den 8de, som jeg fandt meget forandret og ældet. Jeg kunde ikke kjende ham igjen, undtagen ialfald paa Profilen. Han udspurgte mig meget om Norge og udbredte sig omstændeligen over dets nuværende Forhold og Stilling. Jeg berigtigede hans Mening om, at man hos os havde mod ham og Danmark, fik Anledning til at berøre min Audients hos ham i Christiania 1814 og til at udbrede mig om det ikke blot unyttige, men tillige ukloge i at forfølge den frie Presse, samt forlod ham med den Overbevisning, at han er en mere end almindelig dannet og udviklet Mand med de bedste Forsætter, men uden den Fasthed i Charakteren, som for Øieblikket er saa nødvendig for en Konge.«

---

10. oktober 1846:

»Kl. 7½ imorges indfandt Statsraadet sig hos Kongen, som havde bestemt sin Afreise (over Kongsvinger) til Kl.

8. H. M. gjorde os bekjendt med, at han til Kroningen agtede at indstifte en Norsk Orden, som han mente kunde kaldes »Den Norske Fortjenstorden«, mod hvilken Benævnelse vi havde meget at indvende og foresloge »Olaf den Helliges Orden«. Kongen viste os et Ridderkors og en Stjerne, som han havde ladet gjøre til Prøve og som vi fandt meget smukke. Baandet er rødt med blaae og hvide Kanter. Statsraadet vil faa Anledning til nærmere at yttre sig. Ved Afreisen Kl. 9 var Kongen rørt og sagde, at han altid forlod Christiania med et tungt Hjerte, da han paaskjønnede hvor overordentlig godt han her blev behandlet. Han lagde til: »Men jeg ønsker ogsaa af Hjertet at fremme Norges Hæder og Held, i det mindste skal det ikke mangle mig paa ærlig Villie, det kunne I være overbeviste om.« Hans Ord der kom fra Hjertet, gjorde et dybt Indtryk paa os Alle. Gud velsigne og bevare ham!«

20. oktober 1846:

»Uagtet Posten gik til Norge 2 Timer efter Kongens Ankomst til Stockholm, havde H. M. dog den Opmærksomhed at tilskrive Statholderen og takke os Alle for den Maade, han er bleven modtaget og behandlet paa.«

SMAASTYKKER.

1.

To stedsnavne fra sagaen.

S k j æ r e i d.

Naar man kommer seilende ind Viksfjord med Varildfjord inderst inde, møter øiet som karakteristisk og særmerket de fra istiden avslepne, runde fjeldknauser som rager op av vandet, og som likeledes indenfor paa land tildels som runde knoller stikker umiddelbart op av jorden. Paa sjøen kalder man jo den dag idag saadanne fjeldknauser som rager over vandet for »sker« eller »skjær«. Ifølge dr. Johan Fritzners ordbok benyttes betegnelsen »sker« endnu i folkesproget omkring Larvik ogsaa om en klippe som stikker umiddelbart op av jorden. Det kan da kanske antages, at disse karakteristiske fjeldformationer har git navn til det eid som ligger mellem bunden av Varildfjorden, og den arm som i tidligere tid fra Sandefjorden forbi gaardene Sørby, Syrist og Hem har strakt sig mot vest henimot Hosle, og hvorfra der paa 700—800-tallet antagelig kun har været et ca. 300 meter bredt eid over til Varildfjorden. (Tænkes kan det ogsaa at Skæreid har faat sit navn paa grund av disse lange fjordarme som fra begge sider s k j æ r e r sig ind mot Eidet).

Jeg anser det i ethvert fald utvilsomt, at man her har sagaens »Skæreid«, og at man i gaardsnavnet »Eide«, der ligger mellem Hosle og Klaastad, har en reminiscens av navnet Skæreid. Paa Eidets høieste punkt staar en vældig bautasten, ca. 6 meter høi, som er kaldt Halfdan Hvitbeins bauta. Er det end meget tvilsomt om denne bautasten er reist over Halfdan Hvitbein, maa dog Ynglingatals beretning om at Halfdan Hvitbein døde paa Toten og hauglagdes paa

Skæreid, ansees for paalidelig paa grund av den bestemte stedsangivelse. Thjodolf siger nemlig i Ynglingatal om Halfdan Hvitbein:

Det hver hørte, at over Halfdan tingbønderne taarer fældte da dødens dræpende mø	thjodkongen tok paa Toten, og Skæreid i Skiringshal over brynjeheltens ben luter.

Paa et høidedrag utenfor eidet ligger mange gravhauger, men ikke av meget store dimensioner; derimot er der paa den i nærheten liggende gaard Klepaaker endnu rester av en meget stor gravhaug, der formentlig har git gaarden sit navn (klep = rund haug).

Landet utenfor Skæreid har sandsynligvis været kaldt Thorsøi. I nærheten av eidet ligger det saakaldte Helgefjell, der, set fra én side, ogsaa meget karakteristisk rager op fra den omliggende mark.

Er oversættelsen av ovennævnte strofer av Ynglingatal rigtig, tør betegnelsen »luter« tyde hen paa, at Thjodolf har tænkt paa den første del i navnet Skæreid som en klippe der rager op og »luter over brynjeheltens ben«, ti han vilde ellers neppe ha benyttet ordet »luter« om et eid.

Stiflesund.

Stiflesund, hvor sagaen beretter at Gudrød Veidekonge blev myrdet, tør muligens ha været et forlængst opgruudet sund mellem Lahellefjorden (en arm av Tønsbergfjorden) og Mefjorden, hvor gaardene »Sunde« endnu minder om at her har været et sund; stifla betyr tilstoppe, og derav formentlig navnet, Stiflesund eller det tilstoppede, opgrundede eller stængte sund.

P. A. Munch siger, at de to halvøer der nu stikker ut paa begge sider av Mefjorden i Sandeherred mellem Sandefjord og Tunsbergfjord, kaldtes i oldtiden øer, Yxney og Velley, og traditionen i egnen er den, at de ikke meget langt tilbake i tiden var adskilte fra fastlandet med smale sund. Munch mener dog at Stiflesund maa søkes i Sønder-Jylland, og han gjetter paa Mesund i Slien; men dette strider absolut

mot Snorres fortælling om at dronning Aasa, da Gudrød Veidekonge var dræpt, fôr med sin søn Halfdan »vester ti Agder«. Snorre gaar altsaa ut fra at Stiflesund har ligget østenfor Agder. Det synes være god grund til at anta at Snorre har kjendt Stiflesunds beliggenhet, da navnet paa stedet hvor kong Gudrød blev dræpt, sandsynligvis har holdt sig i traditionen indtil Snorres tid, og Snorre vilde heller ikke ha sagt at Aasa fôr vester til Agder, hvis han ikke hadde visst hvor hun drog ut fra.

Hauk Erlendsøn siger ogsaa at Stiflesund var nær ved Geirstad.

H. H. Holta.

2

Gulathingslovens kap. 314.

Gulathingsloven var en nedtegning paa pergament av de lovkyndiges mundtlige foredrag. Ogsaa kong Magnus's landslov var beregnet paa at bli læst paa thinge. Endnu Haakon 5 indskjærper[1] at læse lovboken for almuen 1 gang aarlig. Men alt lovbokens redaktører har sikkert hat for øie, at deres værk fuldt saa meget blev en opslagsbok som en fortællende fremstilling av retstoffet.

Denne forskjel i anlægget av de to bøker kommer for dagen i den maate, hvorpaa landslovens redaktører opdeler et avsnit av Gulathingsloven.

G. 314, om »tofte-bøter«, handler om forbud mot strandhug og gaar vel tilbake til det første kongedømmes tid (smlgn. Gange-Rolv). Utgangspunktet er at en mand utruster langskip i herredet og ikke lyser sin færd. Aarmanden eller lendermanden skal da spørge, hvor han vil fare, og om han ikke vil opgi det, kræve kaution av ham (om at han ikke vil herje). Stiller han ikke kaution, skal de hugge ut et 5 alen langt bord paa hver side av kjølen. Griper myndigheterne ikke ind, skal bønderne hugge bordene ut. Gjør de det ikke, og skipet blir et hærskip, skal de bøte 1 mark for hver tofte. »Nu løper de ut«, fortsætter fremstillingen, og lar

[1] I en udateret retterbot for Gulathingslagen. N. G. L. III s. 143.

for hukommelsen skipets færd være baandet for en række lovbestemmelser. Det blir gjort forskjel paa om vikingerne paa forhaand opsier freden eller ikke, og i første tilfælde om de herjer »i samme vik« eller ikke. Herjer de hos en mand, som ikke har folkehjælp til at »fare efter«, har han adgang til at skjære op hærpil og stevne folk til hjælp. Den som ikke følger budet har sin eiendom forbrudt, og kan dræpes om de andre vil; den som skjærer op falsk hærpil kan ogsaa dræpes. Træffer de vikingerne og de maa »røde odd eller egg« for at gjenvinde byttet, har de ret til at dele det sig imellem. Har de ikke bruk for det, faar den oprindelige eier det tilbake. Har vikingerne plyndret et kjøbmandskip og ført ladningen hjem og derpaa forlikes med kongen, kan de skadelidte indfinde sig og faa sit tilbake.

Det væsentlige av dette stof er benyttet av redaktørene av kong Magnus's lov. De bryter imidlertid helt den episke traad.

Utrustningen av hærskipet, som i G.s fortælling indledet hele fremstillingen, blir sat sidst, og som et eget kapitel stillet i forbindelse med den fra G. 312 hentede bestemmelse om høiforræderi, vel i den tanke, at den offentlige anklager nærmest paa dette sted vilde søke efter lovens ord om en mistænkelig utrustning.

Av bestemmelsen om at skjære op hærpil, naar en har været utsat for strandhug, blir der likeledes gjort et eget avsnit, som indledes med: »Nu er ransmænd ubotemænd«. Meningen er vel at faa fremgangsmaaten mot ransmænd fremsat i et i sig selv avsluttet kapitel.

Endelig blir der gjort et eget kapitel av forbudet mot hæleri med vikinger, forøvrig med bibehold av den fortællende stil: »Nu farer de som har herjet frem langs kysten«.

For dem som skulde bruke kong Magnus's lov var rigtignok vikinger et avlægs begrep. Det faar man et vidnesbyrd om, naar et par haandskrifter i den fra G. hentede sætning »en sá er við víkinga keypti« retter »víkinga« til »níðinga«; et tredje haandskrift retter det til »viganda«[1].

Konservative som lovredaktørene ofte var, har de i omtalen av forfølgelsen av ransmænd beholdt uttrykket at »røde

[1] Chr. 4 har: »den som —— kiøbte met røffueren«.

egg eller odd«, men uten at det gir mening. Efter kong Magnus's lov tilfaldt nemlig det gjenvundne bytte eieren, forsaavidt han »kjendte« det. Medhjælperne fik kun den rest ingen eier gjorde krav paa. Naar de ikke fik mere selv efter kamp, gjorde de det neppe om de gjenvandt byttet uten kamp.

En anden lovændring foreligger naar kong Magnus lar falde adgangen til at dræpe den som ikke lød hærpilens bud, eller den som skar op falsk hærpil.

Naar derimot Landsloven under fastsættelse av straf for hæleri omtænksomt tilføier »ef hann vissi«, har man neppe at gjøre med en reform, men kun med større omstændelighet. Kong Magnus siger jo ogsaa i sin prolog om den gamle lov, at »sumum stǫðum þarf hon sannliga tillǫgu þar sem er hvergi liosari en margir þeir þurfu er fákunnigir eru«.

Fr. Scheel.

3.

Bergen, Oslo og den tyske hansa.

I populære fremstillinger finder man ofte Bergen kaldt »Den gamle hansastad«, gjerne brukt slik, at man ser, forfatteren er stolt av, at byen har været »hansestad«. Enhver historiker vet jo, at dette er vrøvl, at Bergen aldrig har været medlem av den tyske hansa; men paa den andre siden er det klart, at et eller andet slags forhold maa ha bestaat mellem Bergen og hansaen; av hvad art dette forhold har været er imidlertid aldrig ordentlig utredet.

I en stor avhandling (Die Hansestädte) i Hansische Geschichtsblätter (1913, 1914 og 1915) har nu professor Walther Stein i Göttingen lagt frem alt materialet som kan fortælle om hvilke byer var medlemmer av hansaen til forskjellige tider, og han viser klart, at i de tre nordiske riker har bare to byer, begge svenske, været medlemmer av forbundet, nemlig Visby og Stockholm, som begge to mange ganger — fra 1360-aarene av og langt ind i det følgende aarhundrede — har sendt repræsentanter til hansedagene, hvad ingen andre nordiske stæder har gjort. »Desuten«,

fortsætter Stein (1915, s. 171 f.) »kommer for Sverige Gammel-Lödöse, for Danmark Ribe og for Norge Oslo i betragtning som bosteder for hansiske kjøbmænd«. »Auf der Lübecker Tagfahrt von 15. Mai 1407 fragte das Brügger Kontor durch seine dort anwesenden Vertreter wegen der von Lödöse, Ripen und Oslo an, ob man sie mit des Kaufmanns Recht vertreten solle. Die Städte entschieden: in jenen Städten habe der Kaufmann Freiheit; darum, wer von solchen Kaufleuten in der Hanse sei, möge des Kaufmanns Recht (in Flandern) gebrauchen, aber die, welche nicht in der Hanse seien, sollten des Kaufmanns Recht nicht gebrauchen« (Hanse-Recesse I, 5, nr. 392 § 10)[1].

Bergen nævner Stein overhodet ikke her; men da han jo godt vet, at der i Bergen var et hanseatisk kontor, maa han aapenbart trække det skille, at i Oslo bodde det i litt større utstrækning kjøbmænd (og kanske haandverkere) som paa engang var borgere av byen og deltok i dens indre forvaltning og hadde »hansiske« rettigheter, naar de reiste utenlands, mens kjøbmændene ved kontoret i Bergen vistnok var hanseater (eller ansat hos hanseatiske kjøbmænd), men ikke hadde nogen del i Bergens styre; de dannet en stat i staten og drev desuten ikke selvstændig handel fra Bergen av, var bare et faktori for hver sin hjembys kjøbmænd.

For rigtigheten av denne opfatning kunde det forholdsvis store antal fremmede tale som i Oslo nævnes som borgermestre, raadmænd, lagrettesmænd eller simple bymænd, et forholdsvis langt større tal end i Bergen[2]; navn som Henrik Wittenhagen, Henning Kock, Bertil Kock, Asser Kremer, Marquard Wise, Henrik Wildelowe, Gereke Emmendorp o. l. forekommer her til stadighet. Rigtignok nævnes

---

[1] For Oslos vedkommende kan ogsaa nævnes at den Henike van Dæm, som nævnes stadig væk i aarene 1389—1408 som bymand og tilslut vistnok raadmand, som eier av Agaten og mange gaarder i omegnen, hvis familie hadde været i Norge i generationer og som var indgiftet i en norsk slegt — at han i 1397 i Flandern blir »aus dem Recht des deutschen Kaufmanns gewiesen« (Hans. Urk.-Buch V nr. 254), at han med andre ord indtil da har staat under tysk ret.

[2] En ordentlig statistik er ikke gjort, men vilde sikkert gi stort utbytte; Y. Nielsens raadmandslister (i Vid.-selsk.s Forhandl. for 1879) bygger bare paa de første 9 bind av diplomatariet og er derfor meget ufuldstændige.

fra midten av det 15de aarhundrede — og muligens tidligere (Gjessing, Tunsbergs hist., s. 149) — en organisation av rostockerkjøbmændene i Oslo og Tunsberg; men den kaldes ikke kontor og har øiensynlig været av en anden art end kontoret i Bergen.

Som bekjendt holdt Oslos og Tunsbergs handel sig adskillig længer end det norske Bergens, idet her kontoret blev næsten eneraadende alt forholdsvis tidlig i det 14de aarhundrede, mens der fra Oslo og Tunsberg blev drevet f. eks. Englandsfart gjennem hele det 14de aarh., og først henimot midten av det 15de aarh. blir rostockerne helt herrer i disse byer. Denne forskjel har naturligvis flere aarsaker — bl. a. den rent økonomiske, at Bergens dominerende eksportartikel var fisken, østlandsbyenes derimot trælasten — men et moment som ogsaa fortjener at tages med til forklaring, er den her antydede forskjel i tyskernes retslige stilling.

24. februar 1917.

Edv. Bull.

4.

Bondeopløpet paa Lillesand ting

2--4 oktober 1786.

Bondeopløpet paa Lillesand ting 2 oktober 1786 blev en merkedag i Lofthusbevægelsens historie. Det store opgjør mellem amtets embedsmænd og bønder var resultatet av den vending i begivenheternes gang som Lofthus med lynsnar raskhet hadde fremkaldt. Opløpets sterkt dramatiske forhistorie ser slik ut:

29 sept. foged Dahls mislykkede fængslingsforsøk.

30 sept. Lofthus paa flugt.

1 okt. samler Lofthus amtets bønder om sig.

2 okt. rykker han ind paa Lillesand ting i spidsen for en hel bondehær.

Takket være en række øienvidneberetninger er dagen — 2 okt. 1786 — den bedst belyste i Lofthus's liv. Den første skildring av opløpet — Henrik Wergelands — bygger kun paa andenhaandskilder: Kristen Prams »Brev fra

Christiansands Stift« (Minerva 1787, II s. 229—57) og klokker Hans Jenssøns vise. Min fremstilling[1] støtter sig til indberetninger fra to av hovedreaktørerne: foged Dahl og amtmand Adeler. Under trykningen kom to nye kilder mig i hænde:

1. »Major Wivets Beretning om Opløbet i Christiansands Stift 2 Okt. 1786«.
2. »En Beretning af Kammerherre og Stiftamtmand Frederich Georg Adeler om de Opløb, som i aarene 1786 og 1787 have været i Christiansands Stift i anledning af Christian Jensen Lofthuus«.

De her anførte overskrifter har de to kilder faat i de kopier som beror i det Kongelige Bibliotek i Kjøbenhavn. Deres indhold stemmer ganske godt med de første indberetninger fra Dahl og Adeler. De er begge senere utarbeidede oversigter for aarene 1786—87. I det følgende vil kun bli anført de avsnit som indeholder nye eller fyldigere belyste enkeltheter fra opløpet paa Lillesand ting, idet jeg forøvrig henviser til fremstillingen i min bok.

Major Wivet anførte det kompani soldater som amtmand Adeler hadde budsendt for at holde bønderne i ave. Under hele opløpet stod kompaniet opstillet like ved tingstedet. Majorens opgave var ikke let; han skulde holde tugt paa bønder — med bondesoldater! I sin indberetning lægger han ikke skjul paa at det var et tveegget sverd han førte, saa det kunde være en betænkelig sak at trække det. Han erklærer at han »vilde have lidet eller intet udretted, og havde for min Persohn blevet et offer, da ingen af Compagniet var fremmed, dertil var eendeel som gaardbrugere selv impliceret, og eendeel af de unge ugifte hafde enten sin fader — broder — eller andre nær paarørende i denne skare. Jeg holdt mine folk samlede uden at melere sig i blandt de andre og brugte al muelig forsigtighed i at give anledning til noget«.

[1] Lofthusbevægelsen (i »Avhandlinger fra Universitetets historiske Seminar« III bind) s. 123—30. Jeg benytter samtidig anledningen til at berigtige en liten feil i min bok. Side 148 opgir jeg urigtig major Juell som min hjemmelsmand istedetfor major Wivet.

Den 1 oktober fik amtmand Adeler nys om hvad der var i gjære; dagen efter drog han avsted, og den 3 oktober ankom han til tingstedet. Her fik han snart merke at Lofthus var situationens herre. Det blev ikke amtmanden som gav den opsætsige almue en irettesættelse; det blev bønderne som trak amtmanden til ansvar for øvrighetens handlinger. Adeler skriver:

»Den 2den October ved Middagstider ankom Lofthuus med sin hele Trop til Tingstedet. Ved Bonden Albreth Birchestoel der var en af dem Almuen viste Høyagtelse for og tilligemed Tellef Frohoelth bestandig medens Samlingen varede førte Ordet, fik han dem formaaet til at bortlægge deres Stokker, hvormed enhver ellers var forsynet. Bemeldte Albreth fik dem og overtalte til at standse oven for Tingstedet, og udsende nogle faa der kunne anbringe deres Anliggende. De begierte at tale med Betienterne, der lod dem indkomme i Tingstuen hvor de for dem oplæste de Kongelige Anordninger, der handler om saadanne Opløb, og især Forordningen af 5te Julii 1765, hvorefter de begav dem til Hoben og derfra til Gaarden Lofthuus. Men nogle Timer derefter ankom Christian Lofthuus med den hele Forsamling til Tingstedet hvor de edskede dem udleveret, alle de Brever, Documenter og Penger som af Fogden ved Arresten var bleven taget under Forsegling, saavelsom Løfte om at Lofthuus skulle være befriet for Arrest. Betienterne forestillede at de ikke kunne give nogen Tilladelse, men de maatte i saa Fald avvente Stiftamtmandens Ankomst, der alle Øyeblik var ventendes til Tingstedet. Omend skiønt nu de forhen anmeldte 2de Mænd forestillede dem saadant, var det dog uden Frugt, da Lofthuus som selv tilstede ey ville antage saadant Tilbud, men animerede dem at de skulde løbe Storm paa Tingstuen, ja bragte det saavidt at Formændene maatte lade Betienterne vide at de saa dem ude af Stand til lengere at kunne holde Almuen i Roelighed, men at i Øyeblikket blev stormen løben. Sorenskriver Finne som formanede dem til Roelighed, sagde tillige at de fik heller end at exponere sig for de farlige Følger som dette deres Foretagende kunne have sende Expresse til Stiftamtmanden som vist var underveis, for at erholde Resolution; og da de beklagede dem over de intet havde, gav han dem 20 rdm. og affattede han tilligemed Fogden en Ansøgning for dem til Stiftet. Med denne

afreiste 4 Mand, som ankom til Bøen 3 Miile fra Tingstedet, hvor Stiftamtmanden var, og erholdt Ordre til Fogden at udlevere dem deres Documenter, samt Løfte om Lofthuuses Befrielse for Arrest indtil videre, naar de alle for en og en for alle ville være Cautionister for ham, hvilket Fogden og Sorenskriveren blev paalagt at modtage«.

Den 3 oktober var amtmanden tilstede paa tinget. En del av bønderne var nu reist hjem. Men endnu var der over 200 mand forsamlet under Birkestøls og Froholts ledelse. De to gaardbrukere var det ingen vanskelig sak at forhandle med. Langt værre var det at ha at gjøre med Lofthus. I sin indberetning besværer amtmanden sig sterkt over hans optræden:

»Imidlertid var Christian Jensen Lofthuus bestandig tilstede, søgte at bibringe Almuen grove Besvarelser paa Stiftamtmandens med Sagtmodighed fremsatte Forestillinger; Men de 2de foranførte Mænd vidste at afværge saadant. Man maatte ofte med Forundring høre hvorledes disse paalagde dem ey at tale noget«.

Først efter 4 timers forhandlinger slog bønderne sig til taals med de oplysninger amtmanden gav dem; derpaa drog hele skaren til gaarden Lofthus. Hvad bønderne her har drøftet sig imellem, vet vi ikke. Men at Lofthus har forstaat at gi misfornøielsen ny næring, viser de følgende begivenheter. For den næste dag var atter almuen i stor mængde tilstede paa tinget, og nu var Lofthus deres talsmand. Derfor blev denne dag den ubehageligste for amtmanden. Han skriver:

»Den 4de October om Morgenen lod Christian Lofthuus atter igien ved den hos ham tilbageblevne Hob begiere at tale med Stiftamtmanden; Svaret blev: han kunne allene komme til Ham saa skulle han tale med ham. Herfor undslog han sig, men forlangte at samme i den samtlige Almues Nærværelse maatte skee; og ved denne Samtale kunne man tydelig erfare paa hvad Maade han har søgt at bemægtige sig Almuens Fortroelighed, da han berobte sig paa at Gud selv havde indgivet ham hvad han talede, at Hans Kongelige Høyhed Krohn Printzen var hans store Beskytter, og naar han med modereret Alvorlighed blev forestillet den Fare han utsatte sig for ved hans saa aldeles lovstridige Omgang, tog han i entusiastiske Gebærder og Udladelser,

som at Kiærlighed til Folket drev Ham, for at befrie dem for de haarde Undertrykkelser, saa mange uskyldige maatte lide, og at han var villig til at lide alt, naar han kunne befrie disse sine kiære Medborgere, og mangfoldigt mere saadant blev af ham frembragt. Da Stiftamtmanden tilspurgte ham hvorfor han ikke havde anbragt Almuens Klager for ham, og at han var aldeles uvidende om at hverken han eller nogen Almuesmand var misnøyet ey heller af den samtlige Almues Declaration Dagen forhen andet kunne udledes, end at de vare indprentede en Tvil, som de ikke selv vidste at giøre nogen Forklaring om, og at Lofthuus kunne være overbevist om enhver ved Stiftet strax erholdt den Rett de i Lovens Orden burde nyde, da han selv en gang havde anbragt Klage og nydt medholdelig Resolution, svarede han trodsig: Fordi jeg havde Rett, derfor fik jeg den; Men mange af Almuens Ansøgninger bliver henlagt uden at derpaa falder resolution; Dette gav Stiftamtmanden Anledning til at forespørge den hele forsamlede Almue, om de kunne opgive et eneste Exempel, og da Spørsmaalet blev besvaret med Ney, uagtet de til al hans øvrige Tale havde skreget alle som en Mand ja til hvad han fremførte, blev han consterneret herved, men tog sig strax igien og sagde: de skulle kun sige de ey kunne erindre det i denne Hast, og efterat have talt med Major Wivet, af hvem han vilde vide hvad Ordre han havde ved Tingstedet at staae med sit Compagnie, vente han tilligemed de øvrige tilbage til Lofthuus«.

Georg Sverdrup.

5.

Schweigaards dimissjons-vidnesbyrd for Johan Sverdrup.

Det er kjendt at Johan Sverdrup blev dimittert til artium i 1833 av A. M. Schweigaard.

Schweigaard hadde tat juridisk embedseksamen i desember 1831, og levde i den nærmeste tid efterpaa av aa gi undervisning til artium og til juridikum. Den 22de juni 1833 meldte han til det Akademiske Kollegium, at under forutsætning av at Kirkedepartementet gav ham dimissjons-ret, vilde han dette aar dimittere til

artium: Carl Johan Fleischer, Jonas T. Collett, F. A. Wedel-Jarlsberg og Johan Sverdrup. Disse fire blev de eneste han kom til at dimittere; for i septbr. s. a. reiste han til utlandet, og før han kom hjem igjen i 1835, var han blit utnævnt til lektor ved Universitetet.

Jeg trykker av her hans dimissjons-vidnesbyrd for Johan Sverdrup med tilføiet oversættelse. Den har interesse i mer end én henseende. H. K.

Collegio Academiæ Christianiensis
Amplissimo.

Johannes Sverdrup, quem examen artium subiturum his literis prosequimur, cursum literarium iniit in schola hujus urbis cathedrali, cujus ex tertia classe egressus in paterna domo studia scholastica persequutus est, donec ineunte hoc anno mihi ad limina Academiæ nostræ perducendus tradebatur. Dum me in literis sequutus est ducem tantum probavit discendi studium, tantum plus indies proficiendi impetum, tantam denique difficultates removendi pertinaciam, ut egregii discipuli officiis omnibus ex partibus satisfecerit. Adjuvabatur ingenuus adolescentis discendi ardor iis animi ingeniique dotibus, quibus qui ornatus est, non faustis ominibus non potest civitatem Academicam ambire. Nam præterquam quod naturali quadam ingenii dexteritate eo semper ducitur, ut quid in quaque re verum, justum et pulcrum sit perspiciat, excellit quoque singulari studio altius semper penetrandi, quod ut jam multum effecit, ita plus sperandum relinquit. Neque enim sat habet Johannes noster memoriæ suapte natura tenaci et felici plus in dies infigere, verum id ante omnia egit, ut rerum nexum investiget omniaque ad notionem et intelligentiam reducat. Neque id propositum est optimæ spei adolescenti ut quæ in Academiam discessuris discenda legibus injuncta sunt, diligenter perdiscat, ne officio defuisse videntur; genuino eum cognitionis amore duci satis probat ea, quam in discendo impressus est, via; quæ res effecit ut docendi molestia in voluptatem abiret, cum inter scholas a trita via paululum recedere liceret et ad ea progredi, quæ tractare nec ipsi docenti injucundum est. Morum autem tanta castitate atque candore elegantiaque commendatur juvenis noster, ut qui Musarum alumnis adscribatur perdignus habendus sit. Quæ cum ita sunt, jam me ea spes tenet, fore ut lectissi-

mus juvenis optime Vobis probetur, neque Vos unquam poeniteat, cum benevolentia Vestra atque liberalitate fovere.

Scr. Christianiæ die Junii 28vo 1833.

Antonius Schweigaard
cand. jur.

Oversættelse:

Til
det høie Akademiske Kollegium
i Kristiania.

Johan Sverdrup, som jeg med dette brev anbefaler til aa underkaste sig examen artium, begyndte sin utdannelse paa Katedralskolen her i byen; men efter aa ha gaat ut av tredje klasse fortsatte han læsningen hjemme hos faren, indtil han fra siste nyaar blev sat i undervisning hos mig for aa bli endelig forberedt til Universitetet. Mens han hadde mig til lærer, synte han slik en lærelyst, slik en iver efter hver dag aa naa længer fram, slik en seighet til aa vinde over vanskeligheter, saa han i alle maater fyldestgjorde en udmerket elevs pligter. Ungdommens medfødte læretrang fik hjælp av slike aands- og sjælsgaver, saa det lover lykke for hans attraa efter aa vinde det akademiske borgerbrev. For omfram at et lykkelig instinkt altid driver ham til i enhver ting aa søke det sande, det rette og det vakre, saa udmerker han sig ogsaa ved en makeløs iver efter altid aa naa høiere, saa han ikke bare alt har vundet meget, men gir endda mer aa haape. For denne Johan nøies ikke med hver dag aa prente mer og mer ind i sit av naturen sterke og lykkelige minde; men framfor alt har han arbeidd med aa granske ut tingenes sammenhæng og naa til fuldt begrep og forstaaelse av al ting. Og det er ikke det som gir det beste haap for denne ungdommen, at han lærer med omhu det som efter lovene er paalagt dimittender til Universitetet aa lære, saa de ikke skal synes svikte sin pligt; men at han blir drevet av egte kjærlighet til kundskap, derom vitner tilstrækkelig den veien han har slaat ind paa i sit studium, saa at strævet med undervisningen slog om i glæde, naar det blev mulig mellem timene aa vike litt av fra alfarveien og gi sig i kast med slikt som det for læreren selv ikke var uvelkomment aa tale om. Med hensyn til seder anbefaler denne

unge mand sig ved en slik renhet, ærlighet og finhet, saa han maa regnes særdeles værdig til aa bli optat blandt Musernes sønner. Derfor haaper jeg sikkert at denne udmerkede yngling maa vinde Eders særdeles bifald, og at I aldrig skal angre paa den venlighet og velvilje I maatte ta imot ham med.

Kristiania 28de juni 1833.

Anton Schweigaard,
cand. jur.

TINGSTEDER, GILDER OG ANDRE GAMLE MITTPUNKTER I DE NORSKE BYGDER

AV

ALEXANDER BUGGE

A. Tingsteder.

Gjennemgaar vi alle bygdebrevene i »Norsk Diplomatarium«, saa vil vi ved første gjennemlæsning synes, at de er en ensformig række av gaardhandler iblandet med nogen faa draps- og ægteskapssaker. Noget billede av livet i bygderne synes vi ikke de gir. Men læser vi dem omhyggelig gjennem flere ganger, blir det anderledes. Litt efter litt stiger de frem for vort indre øie: bebyggelsens kiftende saga, forholdet mellem krongods, kirkegods, adelsgods og bondegods og de ætter, som har sittet paa gaardene. Navnene paa lagrettesmænd viser os de mænd og de ætter, som ned gjennem tiderne har været de gjæveste i bygderne. Og endelig lærer vi av de steder der brevene er utstedt, hvor mittpunktet i bygden har været. Vi lærer at kjende de steder, dér folk har brukt at møtes til alvor og til gammen, til gudsdyrkelse, til ting og stevne, til gilde og til lek og hesteskeid. Om kultstederne har jeg i det følgende ikke tænkt at tale. Over dem har Magnus Olsen kastet saa meget lys i sit store arbeide »Hedenske kultminder i norske stedsnavne«[1]. Men gudsdyrkelsen var, endda saa dypt den grep ind, bare én side av vore forfædres liv. Folk møttes ogsaa paa tinge, i gildeskaalen,

---

[1] Videnskapsselskapets Skrifter, II. Hist.-filos. Klasse, 1914 Nr. 4, Kristiania. Citeres i det følgende som: Kultminder.

til lek (boldspill, brytning o. l.) og til hestekamp[1]. Helligdommen, dér de blotet guderne, og senere kirken, tingvolden, gildeskaalen, leikarvollen og »skeidet« laa gjerne tæt op til hverandre; ofte paa én og samme plass.

La os først undersøke de steder, som det i gammel tid blev holdt ting paa. R. Hübner siger i sin artikel »Ding« i »Reallexikon der germanischen Altertumskunde« (B. I, S. 469): »Für die Wahl des Ortes fiel bestimmend ins Gewicht, dasz man Gericht und Gerichtstätte den Göttern zu weihen pflegte, um sie unter deren Schutz zu stellen. Deshalb wurden die Gerichtsversammlungen gern an Kultstätten abgehalten«.

I Norge finder vi at tingstederne like ens som i Tyskland gjerne ligger like ved eller paa gamle kultsteder og helligdommer eller ogsaa ved kirkesteder (hvor det ofte alt i hedensk tid hadde været en helligdom til guderne). Dette gjælder ikke de store lagting. De var blit til i forholdsvis sen tid, tør hænde først i vikingetiden, og som en følge av overenskomst eller kongebud. Vi finder derfor ikke navn, som minder om kultsteder, ved nogen av de steder hvor de gamle lagting blev holdt. Om ældgammel kultus i Eidsvold minder Venjer (opr. *Vinjar*)[2]. Om ældgammel samlingsplass dér til lek minder navnet Løken (*Leikvin*)[3]. Men den gamle tingvoll kan ikke ha ligget nær nogen av disse gaarder[4]. Heller ikke kan slike gamle kultsteder paavises ved Logtun paa Frosta, hvor Frostatinget blev holdt, eller paa Guløy, dér Gulatinget blev

---

[1] Jfr. Keyser, Efterladte Skrifter, Andet Binds anden Afdeling (Nordmændenes private Liv i Oldtiden), s. 108 ff. [2] Jfr. Kultminder, s. 210, 211, 213—219. — Norske Gaardnavne (citeres som NG.) II, 381 n. 140—142. [3] NG. II, 376, n. 75. [4] Det er heller ikke lykkedes Magnus Olsen at finde nogen hedensk helligdom like ved det gamle *Eiðsvǫllr*; jfr. Kultminder, 122 f.

holdt, og endda mindre paa Ørene (Eyrar) ved Nidaros, dér Øyretinget blev holdt, eller ved tingplassen for Borgartinget (ved Borg) eller ved Haugating (ved Tunsberg). Fylkes- og halvfylkestingene blev derimot, synes det, for det meste holdt paa gamle kultsteder eller ved gamle storgaarder. I Haalogaland kan jeg minde om Steigarþing, lagtinget for Haalogaland, som blev holdt paa Steigen paa Engeløy, like ved Steigen gamle kirke. Mellem Steigen og Laskestad præstegaard er en utmark, som kaldes Vinjen. Her har det rimeligvis i en fjærn fortid været en helligdom [1]. Endda tidligere holdtes fylkestinget mulig paa Trondenes, hvor det, som bekjendt, ved aar 1000 bodde mægtige høvdinger og siden reiste sig en navngjeten kirke [2]. I Jemteland holdtes landstinget (*Jamtamót*) paa Frøsøen, som har navn efter guden Frøy, som maa ha hat en helligdom dér. I Hedemarken blev fylkestinget holdt paa Aaker i Vang, i gammel tid kaldt *Akr* eller *Skjaldarakr* [3]. Aaker ligger mellem ældgamle helligdommer og var selv, efter Magnus Olsen [4], »en hellig ager, hvor Ullin eller Frøi har været dyrket«.

Ind i livet i bygderne føres vi dog især, om vi undersøker de steder, dér bygdetingene blev holdt. Et tingsted kaldes paa gammelnorsk gjerne *stefnubœr* (*-býr*), *stefnustaðr*, *stefnustǫð* eller *heraðsstefnubœr* (*-býr*). Desuten brukes ogsaa *fjórðungsstaðr*, sted hvor mændene i en fjerding har ting [5]. Det hændte at det blev holdt ting paa flere steder i samme bygd, saaledes i Romedal paa Hedemarken paa Dal, paa Fjæstad og nabogaarden Vold og paa Arneberg [6].

---

[1] NG. XV, 261. Jeg har selv været paa stedet og efter oplysninger, jeg fik, har det visst aldrig været akerland. Jfr. Magnus Olsens undersøkelse om *Vin*-navnene i Kultminder. [2] Jfr. Sigurd Ranessøns proces, udg. af Gustav Storm, s. 63. [3] NG. III, 83. [4] Kultminder, 223. [5] DN. VIII n. 420. [6] DN. II n. 709, 724, III n. 710, IV n. 1010. Dal er matrikelnumer 76, 77, Fjæstad n. 93, 94, Vold n. 100 og Arneberg n. 4—6 i Romedal (NG. III, 128 ff.)

I Efteløt sogn i Sandsvær nævnes som tingsteder baade præstegaarden Efteløt og Evje[1]. Men regelen er, at bygdetinget altid holdes paa én og samme plass, som like fra hedenhaugs tid og til efter reformationen var stevnested. Jeg tror ikke det kan bevises, at nogen bygd i historisk tid har faat nyt tingsted. Naar det nævnes flere tingsteder i en bygd, kommer det av andre grunder. Noget andet er det med skipreidetingene og tingene i de paa 1200-tallet nyoprettede tinghaaer (se nedenfor). Bedst kjender vi forholdene paa Østlandet. Derfra er de fleste av de bygdebreve, som er trykt i Norsk Diplomatarium. Paa Vestfold, i Borgarsyssel, paa Romerike, paa Oplandene og i Gudbrandsdalen, Valdres, Hallingdal og Numeldal er det ogsaa bare at uttrykkene *stefnubœr*, *stefnustaðr* o. s. v. brukes, derimot ikke i Ranrike, i Telemarken og Grenland, paa Agder og paa Vestlandet eller Nordenfjelds.

Jeg gir i det følgende en liste over de steder, hvor jeg har fundet at det er blit holdt bygdeting. Den gjør angtfra krav paa at være fuldstændig. Det, som er tat med utenfor Østlandet, er noksaa tilfældig. Ranrike eller Bohuslen og Jemtland har jeg ikke tat med. Men listen tør likevel gi et slags billede. Jeg har ordnet den efter amter og herreder slik som det er gjort i »Norske Gaardnavne«. De herreder, hvor jeg intet har fundet, nævner jeg ikke.

Smaalenene. 1. Trøgstad. Kirkestedet[2], som i gamle dager maa ha været nabo til Frøshov (*Frøyshof*), hvor Frøy blev dyrket, og leikarvollen (Løken, opr. *Leikvin*)[3]. Præstegaarden kaldtes i middelalderen *Sjalfvirki* og var sammen

[1] DN. II n. 619, III n. 544. NG. V, 378 n. 45 og 380, n. 54.
[2] DN. III n. 828. [3] NG. I, s. 10 f. Trøgstad præstegaard er n. 61; n. 62—64 er de nyere (middelalderlige) gaarder Sjønhaug med underbruk Sjønberg, Skrammerud og Gopperud; n. 65 er Frøshov, n. 66 Løken.

med sine nabogaarder endel av den gamle gaard *Þrygsstaðir* (opr. *Þrýreksstaðir*), som sognet har navn efter. Dette navn er fra vikingetiden eller tiden nærmest forut[1].

1 b. Som stevnested i Baastad sogn nævnes kirkestedet, Kirkeby[2].

2. Askim. Kirkestedet[3], som er nabogaard til Gui (sammensat av *guð* »gud« med *vin* »græsgang«, det ældste led i vore gaardsnavn); her har det kanske alt før vor tidsregning været en helligdom viet til guderne[4]. Navnet Askim er ogsaa gammelt, ialfald fra folkevandringstiden, men næppe saa gammelt som Gui. I et brev av 12. febr. 1336 nævnes ogsaa Eidareng i Askim som domssted. Første led i dette navn er *Eið*, det gamle navn paa Askim[5]. Mulig har engen her fra gammel tid været et mittpunkt i bygden og gaarden derved faat sit navn. I nærheten synes det dog ikke at ha ligget nogen gamle kultsteder.

3. I Spydeberg finder vi ogsaa som i saa mange andre bygder brev utstedt fra kirkestedet[6]. Men ved siden derav finder vi som stevnested Ramstad (*Rafnsstaðir*), nabogaard til Hov, hvor det i hedensk tid maa ha staat et gudehov[7]. Ogsaa kirkestedet (*Spjótaberg*) har dog visst fra ældgammel tid været et mittpunkt i bygden. Nabogaarder er Lund, hvor det tør ha været en hellig lund, leikarvollen, Løken (*Leikvin*) og Torget, hvor det maa ha været en markedsplass.

3 b. I Hovin sogn i Spydeberg eller rettere i det gamle Vimar, som omfattet de nuv. herreder Spydeberg og Skiptvet, kaldes kirkestedet Hovin »ret stevnebø« (*a rettom stæfnoby*)[8]. Men navnet Hovin (sammensat av *hof* og *vin*) viser at det paa gaardens grund fra ældgammel tid har staat en helligdom.

4. I Skiptvet synes *Haugrinn* (nu Jakobshaug) ved *Vifilstaða* kirkja (nu Vister) at ha været stevnested[9]. Ogsaa fra stuen ved kirkestedet (*j Viflastadha stouo*) utstedes brev[10].

[1] Norske Gaardnavne, Forord og Indledning, s. 77. [2] DN. XI n. 229, n. 62. NG. I, 27. [3] DN. IV n. 1013. [4] NG. I, 34 f. [5] DN. I n. 236, NG. I, 40 n. 41. [6] DN. IV n. 267, 847 o. fl. Jeg tar ellers i det følgende ikke med alle de ganger, hvor brev er utstedt fra kirkesteder og præstegaarder. [7] DN. IV n. 852, XV n. 85. NG. I, 55 n. 19--20. [8] DN. IX n. 207, V n. 608, VIII n. 288. NG. I, 67. [9] DN. II n. 607, V n. 471, NG. I, 84. [10] DN. X n. 102.

5. I Rakkestad nævnes kirkestedet (*Rakkastaðir*) ofte som »rette stevnested« [1]. Navnet Rakkestad er fra vikingetiden; nær ved er ingen navn, som minder om gamle kultsteder. Desuten holdtes i Rakkestad 5. juni 1347 ting for 2 fjerdinger *j Fossa skoghe a Lægho backa vidar Ramfnabærgh*. Stedet kjendes ikke længer; det maa ha ligget nær Fosser; i nærheten er ingen minder om kultsteder [2]. I Osfjerdingen (nu Os sogn i Rakkestad) nævnes Østby som »ret stevnested«. Østby (*Austbýr*) er en del av den gamle gaard Óss, som har git navn til kirken og sognet [4].

6. I Eidsberg holdtes bygdetinget paa vangen og siden i sognehuset, hvor bygdens folk fra ældgammel tid hadde møttes til lek, nemlig paa *Leikvangr* (nu Lekum) [5]. Lekum er nabogaard til præstegaarden og kirkestedet [6]. Ogsaa fra Trømborg kirke i Eidsberg lyses som fra saa mange andre kirkesteder gaardsalg [7]. Trømborg skrives i ældre tid *Tre(i)gin(s)borg* og *Þroinborg*. Det er mulig samme navn som Trøiborg i Vanse (NG. IX, 195). *Trojeborg, Trojenborg* kaldes bl. a. i Sverige runde, labyrintagtige stensætninger. I Norge kjendes de ogsaa fra Buskeruds amt [8]. Ogsaa paa Hærland, kirkestedet i Hærland sogn, utstedes brev, likesaa fra Folkenborg, Haakon Haakonssons fødested; her stod det i middelalderen en sognekirke og en av fjerdingene i Eidsberg var nævnt efter den [9].

7. I Rødenes blev det i 1413 holdt almindelig stevne (*a almannalighre stemno*) paa Klemetsby [10]. Mandsnavnet Klemet, som er første led i dette navn, kom først i middelalderen i bruk i Norge, saa gaarden kan næppe før paa 1200-tallet være blit stevnested. Rødenes synes dog i det hele efter gaardsnavnene at dømme at være en ung bygd.

8. Det samme er tilfældet med Aremark. — Skogbygderne mot grænsen av Sverige var i det hele i middelalderen litet opdyrket. — I Aremark nævnes 1488 Rive som »rette

---

[1] DN. I n. 944, II n. 553, XV n. 140, NG. I 94. [2] DN. II n. 282. [3] NG. I, 126, 100. [4] DN. I n. 793, NG. I 121 f (n. 216, 221, 224). [5] Det heter i et brev av 1550: till bygdesteffne thenn første ther holids paa Leikong i Edzberge szogenn huesz (DN. IV n. 1126, jfr. XIV n. 22, V n. 544). [6] NG. I, 142. [7] DN. I n. 928 o. fl. [8] Jfr. A. Kjær, Maal og minne, 1914, s. 215 ff. [9] DN. IX n. 216, 160. [10] DN. VIII n. 421, NG. I 139. Hverken Hærland eller Folkenborg synes dog at ha været faste stevnesteder.

fierdingstæd«[1]. I Ømark sogn, anneks til Aremark, var tingstedet (*tiingstadh*) ved Ømark kirke[2].

9. I Id blev ogsaa gaardhandler lyst fra kirkebakken og fra Herrebø (opr. *Bœr*), nabogaard til kirkestedet og præstegaarden[3]. Mulig har Herrebø ogsaa været tingsted. Men den faste stevnegaard var mitt paa Idesletten paa Berger, nabogaard til Hov, hvor det i hedensk tid var et gudehov[4]. Sydligst i Id var den gamle storgaard Berby i Enningdalen likeledes stevnested[5].

11. I Skjeberg holdtes i middelalderen ting paa Guslund indenfor Skjebergkilen mot grænsen av Ingedal sogn[6]. Guslund het oprindelig *Guðislundr*. Dette navn maa tiltrods for tvivl fra Oluf Rygh indeholde ordet *guð*[7]. Samme navn findes, som vi siden skal se, ogsaa i Hobøl og i slike omgivelser at det maa være navn paa en hellig lund og desuten i Enebak (Guslund). Der er det nabogaard til Veng (opr. *Vangr*)[8]. Men *vang*-navnene er efter Magnus Olsens undersøkelser gamle kultsteder[9]. I Ingedals sogn var muligens Skjulstad stevnested[10]. Gaarden ligger nær kirkestedet og er nabogaard til Vold, hvor det tør ha været en leikarvold eller lignende[11].

12. I Hvaler var tingstedet paa Kirkeøen, den største av Hvaløerne, men temmelig langt fra kirkestedet, paa Botne[12].

13. I Borge nævnes Hunn som stevnested[13]. Gaarden er nabogaard til præstegaarden og kirkestedet[14]. I Torsnes sogn ser det ut til at præstegaarden Heier ogsaa har været stevnested[15]. Heier er nabogaard til Tose (*Þórshof*), hvor det i oldtiden stod et Torshov.

14. For Varteigs vedkommende tør jeg ikke uttale noget sikkert. Men stevnestedet synes at ha været Sekke-

---

[1] DN. VIII n. 420, jfr. n. 415 og 419, NG. I, 185. Selve fjerdingene er ikke altid kaldt efter gaarder, saa dem har jeg ikke kunnet bruke for at finde tingstederne, jfr. *Dalafjórðungr*, *Ytrabygðarfjórðungr* og *Kirkjufjórðungr* i Enebak (NG. II, 126). [2] DN. VII n. 479. [3] DN. III n. 311, 993, XI n. 116, NG. I, 203. [4] DN. III n. 507, NG. I, 200 f. [5] DN. II n. 501 (s. 387[10]). [6] DN. XII n. 202, NG. I, 247. [7] Magnus Olsen helder (Kultminder, 168) til samme mening m. h. t. *Guðisáss* i Furnes. [8] NG. II, 224. [9] Kult, minder, 131—141, 155—162, 216—219. [10] NG. I, 248, DN. IX n. 335. XV, s. 55. [11] Jfr. Kultminder, 149 f. [12] DN. V n. 1010 (1511): wy vore paa ret ledyngs tag y Bonde, jfr. NG. I, 261. [13] DN. III n. 687. [14] NG. I, n. 273. [15] DN. VII n. 380.

land[1]. Nabogaarden heter Spytevoll (*Spjótaveller*). En kunde gjætte paa at det paa volden der har været holdt vaapenting og at gaarden har faat navn derav.

15. I Tune er de fleste brev utstedt fra kirkestedet og præstegaarden.

16. I Glemminge blev det holdt stevne paa Enhus paa Kraakerøy, rimeligvis nede ved stranden ved sjøbodene der[2].

17. I Onsø nævnes i 1423 Hauge (*Haugar*) som »rætta bygdha stempno«[3]. Hauge er nabogaard til Forsetlund, som synes at ha navn efter Forsete, vore forfædres tinggud paa Asatroens tid. I Grimnesmál (str. 15) heter det om Forsete, at han »forliker alle saker«, og om Glitne, salen hans, siger Snorre i Gylfaginning, at »den er det bedste domssted iblant guder og mennesker« (*sá er dómstaðr beztr með goðum ok mǫnnum*)[4]. Nær ved Forsetlund ligger ogsaa en anden ældgammel helligdom *Ælin* (nu Ellingaard)[5] med underbruket Hov, hvor det mot slutningen av hedendommen maa ha staat et gudehov.

18. I Raade kaldes i 1509 Huseby »retthæ steffnæ stoffwe«[6]. Paa Huseby stod i katholsk tid en sognekirke *Tésala kirkja*[7]. Men alt i hedensk tid var det efter al sandsynlighet her en helligdom, som var viet til guden Ty[8]. Om Ty er at merke at han var Sydgermanernes tinggud. I »Reallexikon der germanischen Altertumskunde« (I, 469) heter det under artikelen »Ding«: »Als eigner Gott der Dingversammlung scheint der Kriegsgott *Ziu* (*Tiu*) verehrt worden zu sein. Als Gott des Dinges führte er den Beinamen *Thingsus*, wenn anders die 1883 im nördlichen England am Hadrianswall aufgefundene Inschrift tuitantischer, d. h. wohl friesischer Krieger aus der holländischen Landschaft Twente in diesem naheliegenden Sinne verstanden werden darf«. Aaker, som engang maa ha været nabogaard til Tom, nævnes

---

[1] DN. V n. 721, NG. I, 285. [2] DN. III n. 682 (s. 491 6 f.), I n. 669. [3] DN. II n. 673, NG. I, 318 n. 90, 91. [4] Snorri Sturluson, Edda, udg. af Finnur Jónsson (Kbhvn. 1900) s. 31 (§ 31). [5] Kultminder, s. 72—73. NG. I, 319 n. 102—102, 1. [6] DN. XI n. 287, 7; XIV n. 22. [7] NG. I s. 329, n. 39—43 og s. 337 f. [8] Magnus Olsen siger i Kultminder, 213 anm. 1 om *Tésal(ir)*: »Da dette sidste navn vel er at forklare i lighed med nabolandskabets navn *Óðinssalr*, turde man i *Té-* have at søge en gudebetegnelse, som er nær beslegtet med *tîwa*, gud (*Týr*)«.

ogsaa i 1553 som tingsted. Tom er en av de ældste storgaarder i Smaalenene. Det er derfor ikke underlig om det nær ved har ligget en ældgammel helligdom, som navnet Aaker (*Akr*) tyder paa [1].

19. I Rygge er flere tinglysninger gjort fra præstegaarden og kirkegaarden [2]. Ellers er i Rygge brev utstedt fra Evje [3], som dog ikke synes at ha været stevnested, og fra Nordre Vang, som engang maa ha været nabogaard dertil [4] — Søndre Vang er gaat ind under Evje [5]. Desuten er et brev utstedt fra Lyby (*Lydeby*, *Lyðabýr*) [6]. Jeg kommer siden til at tale mere om dette navn; første led synes at være *lýðr*, *ljóðr*, »folk, samlet folkemasse«. Nabogaarden heter Løken (*Leikvin*); her har i ældgammel tid leikarvollen i Rygge været. Navnet Lyby har rimeligvis ogsaa sammenhæng dermed. Gaarden har, tror jeg, været stevnestue og gildestue i bygden.

21. I Vaaler nævnes som stevnested *Løken*, nabogaard til Torsnes, hvor det efter navnet at dømme maa ha staat et hov viet til Tor [7]. Løken ligger desuten — efter kartet — like ved kirken.

22. I Hobøl er mange brev utstedt fra kirkestedet, som mulig ogsaa var stevnested [8]. Desuten synes Hovin at ha været stevnested. Navnet Hovin »tempeljorden« (av *hof* og *vin*) viser at det alt i meget gammel tid har staat et gudehov dér. Gaarden ligger i karakteristiske omgivelser. Paa den ene side har vi like ved Gusland (*Guðislundar*), hvor guderne blev dyrket i en hellig lund, og Riggesum (*Ríkiseimr*), hvor hersen i bygden alt paa folkevandringstiden maa ha bodd. — Navnet minder om Rike i Valle i Sætesdal, hvor det endda paa 1100-tallet bodde en herseæt. — Til nabogaard paa den anden side har Hovin Mære »den herlige vang« (sammensat av *mærr* og *vin*?), samme navn som det navngjetne tempelsted i Sparbuen ved Trondhjemsfjorden [9]. —

---

[1] DN. XVI n. 687; NG. I, 327 f. Nabogaard til Tom paa den anden side er Hestevold, hvor det vel har været hesteskei, ikke havnegang som O. Rygh mener. I et brev fra Fyresdal i Telemarken (av $^{19}/_{8}$ 1634) kaldes volden, hvor det holdtes hesteskei, for »hestewollen«. [2] DN. I n. 933, 1075. [3] DN. IV n. 593. [4] DN. II n. 715. [5] NG. I 343 f. (n. 38), 348 (n. 81). [6] DN. XIII n. 141. [7] DN. III n. 174, NG. I, 360 f. (n. 1 og 3). [8] DN. III n. 1104. DN. IX n. 152, V n. 608.

Foruten paa Hovin nævnes det ogsaa (1465) at det blev holdt bygdestevne (*byghdæ stæfno*) paa Tingulstad, mulig dog fordi saken angik nabogaarden Narvebøl og ikke fordi Tingulstad var tingsted [1]. Men like ved ligger Gustvet (*Guðsþveit*), hvor det rimeligvis har staat en helligdom til guderne [2].

Like ens som i Smaalenene er det i de andre amter i Norge. At gjennemgaa alle tingstederne i dem alle vilde være for vidløftig, og utbyttet vilde næppe svare til møien. Jeg tar derfor i det følgende bare med hvad jeg har fundet ved at gjennemgaa Diplomatariet og ved at slaa efter i Fritzners »Ordbog over det gamle norske Sprog«.

I Akershus er det især fra Romerike jeg har fundet stevnesteder nævnt. — I 1498 holdtes Akers ting ved Akershus; der møtte bønder fra Nes og Odalen og fra flere bygder; det var visst et fylkesting [3].

I Vestby nævnes i 1424 kirkestedet (*Vestbýr*) som stevnested og i 1546 nabogaarden Revaug [4]. Paa Nesodden blev det i 1405 holdt stevne paa *Kirkiubýr*, rimeligvis det gamle navn paa præstegaarden [5]. I Aas paa Follo blev det i 1357 holdt stevne »i jordstuen« (*j iardstofuonne*) paa præstegaarden av samme navn [6]. Paa Løken kirkegaard i sognet av samme navn i Høland holdtes paa 1300-tallet »to bygders ting« (*a tueggiæ byghdæ þinghi*) [7]. Navnet Løken (*Leikvin*) viser, at aarhundreder før Raumarike blev kristnet, laa leikarvollen i bygden der hvor kirken siden reiste sig. I Enebak (*Ignarbakka sókn*) var likeledes kirkegaarden (og klokkerhusene ved kirken) tingsted [8]. Navnene paa nabogaardene Veng (*Vangr*) og Guslund (*Guðislundr*) viser at det nær kirken alt i hedensk tid har været helligdommer. Ogsaa i Fet var kirkestedet, Hof (*Hof*), stevnested [9]. Navnet viser at det her engang har staat et gudehov. Nabogaard til præstegaarden er Løken (*Leikvin*), den gamle leikarvoll [10].

I Sørum paa Romerike nævnes Løren (*Løyrin*, av *leirr* og *vin*) flere ganger som stevnested [11]. Løren er nabogaard til Skea, hvor det i middelalderen stod en sognekirke. Skea

---

[1] DN. IX n. 350. [2] NG. I, 392. Første led synes at være *guð* »gud«. [3] DN. I n. 993. [4] DN. VII n. 377, VIII n. 788. [5] DN. IV n. 747, NG. II, 89. [6] DN. I, 350. [7] DN. II n. 330; NG. II, 187. [8] DN. VIII n. 194, II n. 419 o. fl. steder. [9] DN. IX n. 298 o. fl. [10] NG. II, 233. [11] DN. II n. 760, I n. 486, NG. II, 248.

het oprindelig *Skeiðihof* eller snarere *Skeiðiolf*, rimeligvis fordi det dér var en kvelv (hvælving) som blev brukt til hesteskei[1]. Et underbruk under Skea heter Leikvold; her laa den gamle leikarvollen i bygden[2]. — Sørum, hvor hovedkirken er og hvor det laa en navngjeten storgaard, synes derimot ikke at ha været tingsted.

Stevnested i Skedsmo var Løken (*Leikvin*)[3], nabogaard til kirkestedet. Navnet Skedsmo (*Skeiðismór*) viser at det der hvor kirken siden reiste sig, i hedensk tid blev holdt hesteskei[4].

I Ullensaker kaldes Lund (Lund j Kisæ) flere ganger »ret stevnegaard« (*i rettum stemnubynom*)[5]. Paa gaarden stod i middelalderen en sognekirke; i hedensk tid var det vel en hellig lund dér.

I Nes paa Romerike synes Fyri nabogaard til præstegaarden (*Dísin*) og til Ullershov (*Ullinshof*) at ha været stevnested[6], og i Udenes sogn Hvam, nabogaard til Udenes (*Udylgjunes,* »det fredhellige nes«), som sognet har navn efter, og til Frøihov, hvor det i middelalderen var en kirke[7]. Paa begge steder har det alt i hedensk tid været kultsteder. Nes præstegaard var viet til diserne, og Ullershov til Ullin eller Ull. Udenes (*Udylgjunes*) forklares som »det fredhellige nes«[8]. Som endda et stevnested i Nes paa Romerike nævnes Løken (*Leikvin*), nabogaard til Henni, hvor det i middelalderen stod en sognekirke[9]. I Nannestad synes likeledes kirkestedet (og siden præstegaarden) at ha været stevnested[10]. Paa samme vis er det i Holter sogn (Nannestad); der kaldes kirkestedet av samme navn »ret stevnested« (*a Holltom a rettom stæfneby j Nordlæm*)[11]. Nabogaarden, som er præstegaard, heter ogsaa her Løken (*Leikvin*).

I Eidsvold holdtes ogsaa bygdeting paa lagtingsvollen (*Eiðsvǫllr*)[12].

Interessantest er forholdene paa Oplandene, særlig paa Hedemarken, den del av Norge, som vel først blev orga-

[1] Jfr. forklaringen i NG. V, 261 f. Skjøl i Øvre Eker, som var nabogaard til Bergs nedlagte kirke. [2] NG. II, 248. [3] DN. V n. 400, IV n. 452; NG. II, 267. [4] Kirkestedet synes dog i middelalderen at ha hett *Kirkjuvǫllr*. [5] DN. II n. 78, 403, V n. 897; NG. I n. 316. [6] DN. I n. 182, NG. II 345. [7] DN. V n. 135, IV n. 398. NG. II, 362. [8] Kultminder 213 anm. 1. [9] DN. XIII n. 133, NG. II, 353 f. (n. 147—150). [10] XV s. 57,60 [11] DN. V n. 286, NG. II, 399 [12] DN. V n. 109.

nisert til et virkelig rike. Paa Hedemarken var det, efter gaardnavnene at dømme, flere gudehov end kanske noget andet sted i Norge[1]. Her finder vi ogsaa flere stevnesteder. Vi kjender jo ogsaa fra Hedemarken forholdsvis mange gamle bygde-, grænde- og fjerdingsnavn, og herredernes inddeling i fjerdinger var rimeligvis almindelig gjennemført.

I. I Veldre sogn i Ringsakǫr synes det at ha været to stevnesteder. I 1448 kundgjør lagmanden paa Oplandene at han var paa By i Veldre »rettom stempnaby«[2]. By er nabogaard til Flesaker, kirkestedet i Veldre, hvor kirken fremdeles staar. Flesaker het oprindelig Fylkishaugr. Samme navn findes bl. a. i Vestre Toten, nu Flikkeshaug, nabogaard til Hjalpstein (*Hjalparsteinn*) og Eltun (*Elgjartún*), som begge maa ha været gamle helligdommer, viet til vætter og guder[3]. Nabogaard til Flesaker er Vinju (*Vin*), hvor det ogsaa maa ha ligget en ældgammel hedensk helligdom[4]. Første led i *Fylkishaugr* forutsætter et intetkjønsord *fylki* eller et hankjønsord *fylkir*, sandsynligvis det første. Paa Fylkishaugr har vel folket (d. e. folket i vaapen) fra ældgammel tid holdt stevne[5]. Længer mot vest i Veldre, bortover mot Ringsaker, ligger Løken (*Leikvin*), den gamle leikarvolden i sognet. Her synes det ogsaa at ha været stevnested[6]. Paa et brev av $^{19}/_{4}$ 1425 er paategnet: »Weret i rette paa en hauge och skogstöche sudvæst fra Nyhuus och Löchen slotödegaard i Ringszaggersogn . . . 1695«. Grunden til at det var to stevnesteder i Veldre tør ha været at Løken hørte til Forberg, en underavdeling av Veldrar[7].

En anden fjerding i Ringsaker (og i Ringsaker sogn) kaldes *Skapáls fjórðungr*[8]. Saa sent som i 1619 nævnes »Skappels tingstuffue«[9]. Vi tør derav slutte, at Skapal fra gammel tid har været tingsted. Skapal ligger ikke langt fra Ringsaker kirke og er efter matrikelen næsten nabogaard til Samsal. I dette navn har Magnus Olsen med vanlig skarp-

---

[1] Jfr. Kultminder, 168 f. [2] DN. III n. 797. [3] NG. IV 2, 90 f.; jfr. Kultminder, 274. [4] Nabogaard til Vinju er Asla (paa 1500-tallet skrevet Aslag, Aslaag). Jeg tror ikke, at dette navn er sammensat av æsernes navn og lag eller lǫg (like ens som f. eks. Njarðarlǫg). [5] Paa Fylkeshaug foregik ogsaa tinglysninger og overenskomster (jfr. DN. III, n. 258). [6] DN. III n. 178, 228. [7] NG. III, 46. [8] DN. III n. 509, I n. 612. [9] DN. XII n. 195, 207.

sind gjættet paa et kultsted[1]. Dette bestyrkes derved at *Samsalr* i Aslak Bolts Jordebok[2] er navn paa et større omraade (like ens som *Skíringssalr*, det navngjetne gudehov i Vestfold, blev navn paa det omliggende distrikt, omtrent svarende til Tjølling). Navnet Skapal indeholder mulig et ældgammelt ord *áll* »helligdom«. — Hovedtingstedet i Ringsaker var dog kirkestedet og præstegaarden, Ringsaker (*Ringisakr*). Det heter flere ganger i gamle brev: »meer varom a Ringisakre . . a rettom þingstad«[3]. I en tinglysning av 17. febr. 1403 heter det: »mit warum j Ringisakers stofwnne«[4]. Ringsaker er efter Magnus Olsens undersøkelser et ældgammelt kultsted, under et andet navn viet til Ull, »tingfredens og retssikkerhedens haandhæver«[5].

I Brøttum, anneks til Ringsaker, var Mælum tingsted. To lagrettesmænd lyser i 1446, at de var »a Mædalleime rettom stempnoby a Briotheime«[6]. Ved Mælum ligger efter kartet sognekirken i Brøttum. Derimot vidner ingen gaardnavn om gamle kultsteder.

II. I Nes herred hadde likeledes hvert sogn sit tingsted. I Nes var det Haug, nabogaard til den gamle storgaard Grefsum[7]. I Balleshol var det Lund (*a Lundi stemfnubyunm a Nese*)[8]. Gaarden er nu forsvundet, men den maa ha været nabogaard til det tidligere kirkested Balleshol (*Baldrshóll*)[9], hvor det i hedensk tid efter navnet at dømme var en helligdom viet til Balder. Mulig har det ogsaa paa Lund staat en hellig lund.

III. I Furnes synes stevnestedet at ha været Doglo, nabogaard til Hov, hvor det engang maa ha staat et gudehov. Doglo, som i første halvdel av 1300-tallet var præstegaard, ligger heller ikke langt fra Deglum, som før var kirkested[10] og hvorefter sognet kaldes »Dæigulæims sokn a Furnæse«. Tinglysninger er ogsaa foretat paa Frøberg

---

[1] Kultminder, 231 anm. 1. [2] Aslak Bolts Jordebog, udg. af P. A. Munch, s. 130 til s. 158: »*Item aff Samsals yorder vdy Ringis agger prestha gyldh*. Hertil regnes 44 gaarder, mest i Ringsaker præstegjeld. [3] DN. III n. 714, 718; DN. I n. 914 er stilet: »i preste gardin a Ringesakre«. [4] DN. IV n. 730. [5] Kultminder, 221. [6] DN. I n. 796, XII n. 195, VII n. 354, III n. 700. [7] DN. III n. 171: a Haughi stefnubynom a Nese. [8] DN. V n. 148, 485. [9] NG. III, 56 (n. 77 f.), 66; DN. III 294, Den Røde Bog (Biskop Eysteins Jordebog, udg. af H. J. Huitfeldt), 298 (citeres som RB.). [10] DN. II, n. 281, 341, IX n. 213; NG. III, 76 f.

(*Frøyjuberg*), hvor det maa ha været en helligdom viet til Frøyja [1].

IV. I Vang eller *Ríðabu*, som hovedbygden dér kaldtes, var Kluke *heraðsstefnubýr* [2]. Kluke er sammen med Disen (som var viet til diserne), underbruk under Børstad. Nabogaarden er Aaker (eller *Skjaldarakr*) hvor Magnus den gode og Harald Haardraade møttes og gjorde forlik og hvor fylkestinget (eller senere tinget for Akershus len) endda paa 1400- og 1500-tallet blev holdt [3]. Aaker igjen er nabogaard til Vang præstegaard (*a Vange*), til Vidarshof og til Torshof. Kluke ligger saaledes mitt mellem gamle helligdommer, hovedkultstederne paa Hedemarken. — Foruten Kluke synes ogsaa O at ha været stevnested. Gaarden kaldes i middelalderen »*O j Skattæims sokn*« efter nabogaarden Skattum, hvor det i middelalderen stod en sognekirke [4].

V. I Løiten var det mulig ogsaa to tingsteder. I et brev av 7/2 1517 heter det: *war jeg a Waldes y Lowten rette steffneby* [5]. Men navnet maa her være forskrevet eller feillæst; mulig menes Valleseter, som før var navn paa kirkestedet i Tomter, anneks til Romedal. Ellers nævnes ogsaa Løken som stevnested [6]. Løken ligger syd for kirkestedet og var, som navnet (*Leikvin*) viser, fra ældgammel tid leikarvold i bygden.

VI. I Romedal var det, som før nævnt, flere steder, hvor herredstinget blev holdt: Først har vi Dal, like ved Romedal præstegaard. Det heter i et brev av 1432: *ek . . . var i vestra gardhin a Dale i Rumodale a rettom stempnoby* [7]. Romedal præstegaard kaldtes i middelalderen *Vangr* eller *Vangrinn*; som saa mange andre steder i Norge, blev mittpunktet i bygden, hvor folk møttes til gudstjeneste og til ting, fra folkevandringstiden av kaldt for Vangen. Her paa Vangen i Romedal blev det ogsaa paa 1300-tallet holdt stevne eller ting [9]. Nabogaarden til Dal mot vest heter Ske (opr. *Skeið*); her blev det fra gammel tid holdt hesteskei. Nabogaarden til Dal i syd er efter kartet Fjæstad (*Fjaðrarstaðar*) [10],

---

[1] NG. III, 80, DN. I n. 567. [2] DN. V n. 210, IV n. 124. [3] DN VII n. 444, V n. 954, I n. 1064, XII n. 305. [4] DN. III n. 320, VIII n. 155 (to tinglysninger), NG. III, 99. [5] DN. I n. 1051. [6] DN. III n. 134 (s. 131, 11—12), 135; NG. III, 120. [7] DN. II n. 709. [8] NG. III, 139. [9] DN. XIII n. 13. [10] NG. III, s. 135 ff. Numedal præstegaard er nr. 74, nr. 75 er en yngre gaard Skytteren, nr. 76—77 er Dal, nr. 79 Ske, nr. 94—95 er Fjæstad, nr. 99 Busvold og nr. 100 Vold. De to sidste har været én gaard (*Vǫllr*).

som ogsaa nævnes som stevnested. Det heter i et brev av 1436: *ek war a Fiædharstadom j Wanxsokn j Rumadale a rettom stefnoby*[1]. Paa Vold, som ligger nærmere opimot kirkestedet (Vangen), blev det ogsaa (i 1491) holdt stevne[2]. — Endelig kan merkes at nord for kirken, skilt fra denne ved gaarden Gaustad (som er yngre og vel fra vikingetiden), ligger Løken (*Leikvin*), den ældgamle leikarvoll i Romedal. Ved begyndelsen til vor tidsregning maa hele bygden rundt kirken fra Løken i nord og til Dal og Fjæstad i syd for at bruke et moderne — og nærmest misvisende uttryk — ha tilhørt det offentlige. Her møttes folk til gudstjeneste, lek, hestekamp og ting. Det var grunden til at det kunde holdes bygdeting paa flere forskjellige gaarder rundt Vangen, hvor kirken siden reiste sig. — Litt længer borte, mot grænsen til Ottestad sogn ligger Arneberg, som ogsaa i 1431 kaldes ret stevnested (*a Arnaberghom j Rumadall a rettom stefnoby*)[3]. Om Arneberg ogsaa har hørt med til det ældgamle »offentlige« strøk i Romedal, vaager jeg ikke at ha nogen mening om.

I Tomter, anneks til Romedal, ser vi at det blev holdt stevne paa Valleseter, det gamle navn paa kirkestedet[4]. Om det her har været nogen hedensk helligdom, kan vi ikke sikkert se[5].

VII. I Stange nævnes Guaaker som stevnested. Det heter saaledes i 1498: *jak var a Gudager retwm stempneby*[6] og senere (i 1534): *paa Gudagher aa retthe stempnestuge*[7]. Efter dette sted kaldtes Søndre Hedemarkens tingkreds *Guðakrs þinghá*. Guðakr var, som navnet viser, oprindelig en til guderne viet hellig aker. Efter Magnus Olsens undersøkelser skulde de hellige akere være meget gamle og gaa tilbake til før Kristi tider. Siden reiste det sig paa nabogaarden Linstad en kristen kirke[8]. Gudaker ligger i nordøst for Stange kirke og temmelig langt fra denne. Det er derfor ikke underlig at vi ogsaa finder at tinglysninger foregik dels i storstuen paa præstegaarden (*j sætstaufwnni aa Stongum*, som det heter

---

[1] DN. II n. 724. [2] DN. IV n. 1010: mith varom a Vælle som ligher j Rvmædal . . . . kom thar a stemnæ firir oss . . . [3] DN. III n. 710. [4] DN. III n. 1021. [5] Jfr. dog Tøfsti, som O. Rygh gjætter paa er opr. **Taufrarsteinn*, av *taufr* (tysk *Zauber*) »trolddom, trolddomsmidler« (NG. III, 141). [6] DN IV n. 1029, IV n. 1110, XII n. 218 (1451): a Gudhakre j Skogn a rættom stemfnoby. [7] DN. XI n. 598. [8] NG. III, 160.

i 1345)[1] og dels paa Gillund[2]. Gillund har sit navn (opr. *Gildalundr*) fordi et gilde engang hadde sine stevner dér. Nabogaarden til Gillund i nord er kongsgaarden Huseby (*Húsabýr*) hvor Haakon Haakonsson lot reise en gjæstebudshal. Nabogaarden i syd er Ven (*Vin*); paa engen her var rimeligvis den ældste helligdom i bygden. Like i øst ligger endelig Stange kirke. Leikarvollen laa derimot længer syd op til Saastad (*Sástaðir*). Paa Saastad bodde paa Magnus Erlingssons og Sverres tid lendermanden Hallvard av Saastad og det stod en sognekirke dér[2]. Leikarvollen, Løken (opr. *Leikvin*) har et ældre navn end Saastad. Den nævnes bare én gang i middelalderen[3], 22/11 1390, da tre mænd kundgjør, at de var »*a Løykynæ*« og var vidner til salget av gaarden Frang i Stange. Det ser ut som om Løken ogsaa har været stevnested; men sikkert kan det ikke siges.

Utenfor det egentlige Hedemarken kjender vi litet til tingstederne. Herrederne i utkanten av amtet er jo for en stor dels først sent blit bygget og organisert. I Søndre Odalen kjender vi to stevnesteder, Os og Opstad. Os ligger i Strøm sogn og er nabogaard til præstegaarden (*Straumr*), som sognet har navn efter. Det maa oprindelig ha været en Oss-gaard, nu er de to: Østre Os og Vider og Ting Os (et minde om det gamle tingsted)[4]. Opstad (*Uppstaðir*) er kirkested i sognet av samme navn, som er anneks til Strøm sogn. Opstad nævnes i 1386 som »rett stevnebø«[5]. Hverken i nærheten av Os eller av Opstad er det gaardnavn, som minder om hedenske kultsteder.

I Grue blev det holdt ting ved kirken. Et brev fra almuen i Solør er skrevet »*a Grava ting*« (opr. *á Grafar þingi*, efter kirkestedet, *Grǫf*)[6]. I Eidskogen lyser fogden i Solør, at han 18. april 1414 »var a klukkerræ hwssum a Eidhis skoghunnum a røttum støfnnoby«[7]. I Østerdalen nævnes to tingsteder, Herresetter ting og Birckesetter ting[8]. Det sidste siges at ligge i Rendalen og maa være Berset, nabogaard til præstegaarden i Øvre Rendalen[9].

---

[1] DN. III n. 231, 324, 370. DN. VII n. 316. [2] Fornmannasögur VIII, 42, 46, 310. [3] DN. V n. 345. [4] DN. V n. 446. Her heter det feilagtig: *mit warom a Ose som rætter stemfnoby ær ok ligger j Vpstadha sokn j Odale* (*Vpstadha* er rettet fra *Straums*). [5] DN. I n. 505, NG. III, 182 og 191. [6] DN. XI n. 535. [7] DN. V n. 505. [8] DN. IX n. 466. [9] NG. III, 370.

Hvor tingstedet for Elverum har været vet vi ikke sikkert. Derimot vitner navnet om gammel tingplass paa Tingby[1]. O. Rygh siger herom: »Navnet staar formodentlig i Forbindelse med det gamle Thing (og Marked) paa Torge GN. 93, se der«. Om Torge heter det[2]: »Gammel Form vistnok Torgar f., Fl. af torg n., vort Torv, der i gammel Tid efter Stedsnavnenes Vidnesbyrd har været brugt om Markedspladse paa Landet, ligesom kaupangr opr. brugtes derom (se Indl. S. 81). Anledningen til Navnet her er den, at der tidligere paa Gaarden hvert Aar i Begyndelsen af Decbr. holdtes Marked for det afsidesliggende Sogn Tryssil, efter Tiden kaldt Nilsmessemarked[3]; her afsatte dette Sogns Beboere sine Varer og kjøbte igjen, hvad de behøvede, især Korn og Mel fra Hedemarken; samtidigt indfandt ogsaa Sorenskriver og Foged sig og holdt Sage- og Skattething for Tryssil (Smiths Beskr. af Tryssild i Topografisk Journal XXIII S. 129)«.

Anderledes end i Østerdalen er det i Gudbrandsdalen. Dér kjender vi de gamle tingsteder ned gjennem hele dalen fra Lesje og til Faaberg. Om det har været noget fast tingsted i Dovre, vet jeg ikke. Gaardhandler i Dovre tinglyses i naboherrederne og lagrettesmænd fra Lom tinglyser i Vaage[4]. Har det været et fast stevnested dér, har det snarest været den gamle kongsgaard Tofte, nabogaard til kirkestedet. I 1343 lyser saaledes præsten i Vaage og en anden mand, at de var paa Tofte og hørte at Hallkel Smed bød Borgar Gunnarsson sit eget og tre andre mænds gods til fred og frelse efter gode mænds dom[5]. I Lesje kaldes Bø »stevnegaard« (*j Bø stemnægardenum a Lesium*)[6] og siden »stevnestue« (*paa Bøj rette steffne stuffue*)[7]. Bø er en gammel gaard, som nævnes alt i fortællingen om Olav den helliges første færd gjennem Gudbrandsdalen. Den ligger et stykke fra præstegaarden, længere nede ved elven[8].

I Skiaaker er en mængde brev utstedt fra kirkestedet, som har git sognet navn[9]. Det synes ogsaa at ha været

---

[1] NG. III, 320 n. 115; nævnes første gang i 1578. [2] NG. III, 317; nævnes første gang i 1520. [3] 6. december. [4] DN. IX n. 235. [5] DN. V n. 166. [6] DN. XV n. 48, jfr. IV n. 871. [7] DN. III n. 1176. [8] NG. IV_1, s. 26 (n. 117 f.); præstegaarden er nr. 102. [9] DN. III n. 326, jfr. n. 699, 728, 821; NG. IV_1, s. 33.

stevnested. Paa Skiaaker (*Skeiðakr*) har folk i bygden fra ældgammel tid møttes til lek og hesteskei og til gudsdyrkelse. Litt længer nede paa den andre (nordsiden) av Ottavandet, ligger ove, som var det egentlige tingsted i bygden. I et brev av 1428 heter det: ek var a Hofuæ a rethom stemfnæ byy j Nordherade a Loom[1].

I Lom og Vaage kaldes bygdetingene med det alderdomlige, om tiden før Norges samling mindende navn *alþingi*[2]. Hvor altinget i Lom blev holdt, kan ikke sikkert ses; rimeligvis var det ved sognekirken. Her blev ogsaa det almindelige bygdeting holdt. Som stevnested opgis *Mór* (*a Monum*), det gamle navn paa præstegaarden i Lom[3]. Her var i 1418 stevnestuen i Lom[4]. I Vaage blev altinget i 1280 holdt »*a Liufærvange a Wagha er allþingi war nordæn at Rost*«[5]. O. Rygh siger herom: »Efter de Oplysninger, Schøning fik i Vaage i 1775, skulde den gamle Thingplads have været paa Nørstevangen under Præstegaarden, ved Vaagevandet, under Jutulberget, hvis nærmeste Del endnu kaldes Thingsvaberget«. Magnus Olsen har sammenstillet *Liúfarvangr* (opr. *Liúgarvangr*) med Lyen (opr. *Lýgin*), navn paa nabogaarden til Vaage præstegaard; han formoder, at **liúg* (*liuga*), første led i begge navn, har været et ord for »fredhellig tingsted«[6]. Hermed kan sammenstilles at Lyen ogsaa synes at ha været tingsted. Tre lagrettemænd paa Vaage kundgjør 26. juni 1399 »*a Lygyne er lyggir a Vaga*« et arveforlik[7]. Ogsaa paa nabogaarden Ullinsyn blev det stundom holdt stevne. Her laa kirken, præstegaarden og klokkergaarden. Kirkevolden kaldes i 1446 ret tingsted (*aa Ullensææ kyrkiouallen rettom þingstadh,*' DN. X. n. 186). Tinglysninger foregaar i 1455 »j klokkargardin a Ollensøi i Vaga j Gvdhbrantzdalom« og i 1520-aarene blir det holdt »stemnæ paa klukkaræ vollæn a Vaghæ«[8]; i 1349 optar en kongelig ombudsmand tings-

---

[1] DN. III n. 783, NG. IV[1] s. 38, 46. [2] DN. II n. 4[12], III n. 185. [3] DN. III n. 782, 1110, I n. 133 o. fl. [4] DN. III n. 635: *j stæmnostwnne a Monom.* [5] DN. III n. 185. Rost er av utgiverne forstaat som stedsnavn: det samme gjør Rygh (NG. IV 1, s. 93), hvor han gjenfinder Rost ved skillet mellem Kvam og Sødorp i Nordre Fron. [6] Kultminder, 126. [7] DN. III n. 548; jfr. III n. 326(?) Om denne forklaring er rigtig, er jeg dog ikke helt viss paa. Ordene i DN. I n. 185 maa ogsaa kunne forstaas som om altinget i 1280 blev holdt paa Ljufarvang ved Rost(en). [8] DN. VIII n. 356, III n. 1106.

vitner »*a kirkiuuæilli vælli a Vaga*«[1]. I 1553 kundgjør præsten i Vaage og to andre mænd at de var »paa ein fry tingvold aa Vaga«[2]. Hvor denne har ligget, kan vi ikke se. Et stykke nedenfor kirken og paa andre siden av vasdraget ligger derimot en gaard, som oftere nævnes som stevnested i Vaage, nemlig Holdbø. I 1349 vitner tre mænd at de var »*i Hauldubø a Vaga a hærazstæmnuboenum*«, da kongens visøre blev oppebaaret[3]. I 1419 tinglyses et gaardsalg »*j stæmnostwnne j Holdabø*«[4] og i 1443 optar kongens ombudsmand vitnesbyrd »*j Hollobø ær ligger j Hiordale a Vagha rettom stemnobøø*«[5]. O. Rygh siger om dette navn[6]: »Synes at være samme Stamme som Hollebøl i Hobøl (Haldubøle, Holdubøle RB., se Bd. I S. 383). Stammen maa efter de ældste Skriftformer have opr. *ld*, ikke *ll*. Man kunde fristes til i første Led at se oldn. *hǫldr*, Odelsbonde; men derimod taler sterkt, at 2den Stavelse efter de fleste Vidnesbyrd fra MA. har haft Vokalen *u*, ikke *a*«. — Dog skrives Holdbø i Vaage i 1419 *Holdabø*. — Til trods for dette mener dog Magnus Olsen at navnet maa forklares av *hǫldr* og sammenstiller det med tilsvarende navn som Bondhus, Þegnabýr o. fl. Holdbø (*Hǫldabœr*) betyr altsaa »hauldernes, de frie odelsbønders gaard«. Her hadde bønderne i det ættestolte Vaage, har vi set, sin stevnestue. Da næsten alle gamle gudbrandsdalske brev handler om gaardkjøp og gaardsalg, saa hører vi ikke om hvad andet stevnestuen paa Holdbø bruktes til. Men vi tar sikkert ikke meget feil, naar vi slutter at den ogsaa har været gildehus. For ned gjennem Gudbrandsdalen og paa Oplandene har vi flere gildehus, som delvis ogsaa var stevnesteder. Vi har nævnt Gillund (*Gildalundr*) i Stange. I brev fra Ringebu nævnes flere ganger et nu forsvundet sted, som kaldtes *Gildisvǫllr* (»gildevolden«) og var tingsted for bygden. 15/2 1375 heter det: *ek var a Æildisvelline a hærastæimfnu bønom*[7]. *Æildisvelline* er feilskrift for *Gildisvelline*. — 16/1 1454 heter det: *wii worom a Gillis wollenom ræthen stemno byi j Ringhæboo*[8]. 1/2 1458 heter det: *iæk var a Gildis vollenum retthum stæfnestadh j Ringebu*[9]. Schøning fortæller at det nedenfor Ringebu kirke

[1] DN. V n. 207. [2] DN. X n. 743. [3] DN. I n. 666. [4] DN. IX n. 290; jfr. X n. 143. [5] NG. IV 1, s. 80. [6] DN. V n. 279. [7] DN. II n. 803. [8] Efter Lange, Klosterhistorie (2. utg.), 377. 9.

findes spor av kjeldere paa en vold, som kaldes Gildesvolden, som han ogsaa har fundet nævnt i et brev fra 14. aarh., utstedt »*a Gildisvellinum herads stefnu bœnum i Ringabu*«[1]. I nabosognet Øier ligger Gillebu (*Gildabú*), sms. med *gildi* »gildebror«. Navnet viser, at gaarden har været møtested for et gilde[2]. Gaarden maa ha været vel kjendt, for det heter om en anden gaard, Revholen, som slet ikke er nabogaard[3], at den »*liggr viðr Gildabu j Œya*«. Ogsaa nordenfjelds og paa Vestlandet vil vi siden møte mange eksempler paa at gildestuen og gildesvolden var mittpunktet i bygden.

Av andre tingsteder i Gudbrandsdalen kan nævnes Toksen (*Þǫksin*) i Sødorp i Nordre Fron, en gammel gaard; — navnet er sammensat med *-vin*[4]. Gaarden ligger et stykke fra præstegaarden og ikke nær gamle kultsteder. I Søndre Fron var tingstedet Garlaus, nabogaard til præstegaarden og fra først av vistnok og til Hundorp, den navngjetne høvdinggaard, og til Hove, hvor hovet til Dale-Gudbrand stod[5]. Foruten Gildesvolden nævnes ogsaa som tingsted i Ringebu *Vǫlusetr*. Tolv (lagrettes)mænd i den søndre syssel i Gudbrandsdalen melder 1442 drotseten hr. Sigurd Jonsson, at de var »*a Wolusætre a almennis tingstadh*« og valgte fuldmægtig til kongevalget i Lødøse[6]. Navnet kjendes ikke længer, men det hænger vistnok sammen med Vaalen i Ringebu, nær det sted hvor Vaala løper ut i Laagen[7]. Som tingsted i Faaberg nævnes Jørstad[8] (*Jóreksstaðir?*), nabogaard til Faaberg præstegaard, som efter Schøning het Skei (*Skeið*). I Aalen (*Áll*) i Faaberg, som strækningen paa østsiden av Mjøsen og Laagen endda kaldes, var det et særskilt tingsted paa Nord-Hove (*Hofvin*), hvor navnet viser at det har staat en ældgammel helligdom[9]. Det samme var tilfældet i *Vingareimr*, det gamle navn paa den sydligste del av Faaberg, paa vestsiden av Mjøsen og Laagen; den heter endda Vingrum. Her var Hov tingsted (*a Hofue stemfnobynom j Vingarreime j Fagabergs sokn*)[10]. Ogsaa sidedalene hadde sine stevnesteder, saaledes var Ekre det for Hedalen. Det heter

---

[1] Efter Lange, Klosterhistorie (2. utg.), 377. [2] DN. II n. 204, 212. [3] NG. IV 1, 165—168 (Revolen er nr. 41, Gillebu er nr. 55). [4] DN. III n. 866, NG. IV 1, s. 109. [5] DN. III n. 240, IV n. 101, 161. [6] DN. V n. 711. [7] NG. IV 1, s. 142; navnet skrives i 1520 Vale, 1591 Volle. [8] DN. III n. 120, V n. 84, 196. [9] DN. V n. 445, III n. 322, 555. [10] DN. V n. 375.

i 1333: *ek var a Eckru a stemfnu bæ j Hedali*[1]. Gaarden ligger et godt stykke nedenfor kirken og, efter det en kan se, ikke nær gamle kultsteder. — Horgen, hvor det har været en ældgammel helligdom (*hǫrgr*), ligger endda længer nede i dalen. — I Gausdal kaldes i 1547 Volen (av *varða* »varde« eller *vǫrðr* »vagt« og *vin*) »*rette steffnne stwe*«[2].

I Valdres møter vi ogsaa mange og gamle og merkelige tingsteder, særlig rundt Slidrefjorden. I Lomen sogn i Vestre Slidre var tingstedet Stee ved Slidrefjorden, nabogaard til det gamle kultsted Hove (*Hof*), til kirkestedet, som sognet har faat navn efter, og nærved leikarvollen (*Leikvin*, nu Løken), vel det ældste navnet der i bygden[3]. Alt i 1343 nævnes stevnestuen paa Stee (*i stæfnu stofwinni a Stæði*)[4]. I Slidre sogn var det to tingsteder: Fylken[5], nabogaard til kirken og præstegaarden, og Reien længer nede ved fjorden, men som det synes, ikke nær gamle kultsteder[6]. Navnet Fylken er merkelig. Sidste led synes at være *vin*, f. »græsgang«, som er det ældste sammensætningsled i vore gaardnavn. Første gang gaarden nævnes (i 1343) heter det dog: *a Fylkinom*, som om det var et hankjønsord. Første led er vel *folk*, n. »folk, skare« (opr. »krigerskare, folk i vaapen«)[7] og *vin* »græsgang«, som utgjør sidste led i vore ældste gaardnavn. Det minder om *Fylkishaugr* (nu Flesaker i Veldre, Ringsaker, og Flikkeshaug, V. Toten), som vi før har talt om, og om *Folkinsborg* (nu Folkenborg) i Eidsberg og Rødenes i Smaalenene. Paa Folkenborg i Eidsberg stod i middelalderen en sognekirke og en av fjerdingene i Eidsberg var nævnt efter gaarden, som var en navngjeten storgaard, Haakon Haakonssons fødested. Folkenborg i Rødenes er nabogaard til Rødenes præstegaard og likeledes en kjendt storgaard, som bl. a. nævnes paa Haakon Haakonssons tid[8]. Navnet *Folkinsborg* er ellers ikke sikkert forklaret. Men vi

---

[1] DN. VI n. 143. [2] DN. III n. 1163, NG. IV 1, s. 183. [3] NG. IV 2, s. 282 f. [4] DN. II n. 257 o. fl. steder. [5] DN. II n. 257, XIII n. 29, NG. IV 2, s. 284. [6] DN. IX n. 263, IV n. 1105; NG. IV 2, s. 286. [7] I Eddakvadene og den ældste skaldedigtning betyr folk: I. krigerskare, kjæmpende mænd, II. kamp, strid, men aldrig »folk, mennesker«. I Grimnismál, str. 48 (*siz meþ folkom fórk*), betyr *folk* ogsaa snarest krigerskarerne som Odin fór med. Oldslav. *pluku*, som er laant fra germansk, bet. »krigerskare«. [8] NG. I, 139 f. NG. I, 172.

tør tro at alle disse navn fra først av har været git steder hvor krigerskarerne til visse tider eller forut for hærfærder i gammel tid møttes. Alle disse navn er sikkert ældgamle og gaar kanske tilbake før vor tidsregning. Paa den andre siden av Slidrefjorden og længer nede var det i Røn sogn (anneks til V. Slidre) ogsaa et tingsted, paa Feren (av *far* n. »overfartssted« og *vin*). Som navnet viser, har folk her fra ældgammel tid sat over Slidrefjorden[1]. I Østre Slidre var Rogne kirkestedet, tingsted i sognet av samme navn[2]. I Volbu sogn var Jøstad tingsted[3]. Længer oppe i dalen synes Kvien i Hurum sogn i Vang at ha været stevnested[4]. Kvien (*Kviðin*) er et gammelt høvdingesæte. Derfra var bl. a. mor til Skule jarl. I Etnedalen blev det alt i 1317 holdt stevne eller ting paa Bruflat, kirkestedet i sognet av samme navn og hovedkirken i Etnedalen[5]. — Gaardnavnene i Etnedalen er unge, næppe noget av dem er ældre end fra middelalderen. — De andre tingsteder, jeg har fundet i Kristians amt, kan jeg regne op ganske kort: I Biri er det Baaberg (*Búðberg*) nabogaard til Hov, som ligger omtr. 3 kil. ovenfor kirkestedet, Sigstad[6], og maa ha været det gamle gudsdyrkelsessted i bygden. I Vardal er det Mjølstad (*a Miolæstadum*) og Hørstad, som begge er nabogaarder til kirkestedet, Haug[6]. Vangen ved kirken var ogsaa ting. En tinglysning gjøres saaledes $^{14}/_{9}$ 1379 »*a Haugzs uangœnom j Uardali*«[8]. Paa Toten var tingstedet Hofsvangen (nu kaldt Klukkergalen) i hedensk tid det religiøse mittpunkt i bygden. Mange tinglysninger og avhøringer av vitner er gjort »*a Hofsvangenum a Þotne*«[9]. Alstad (*Alvisstaðir*), hvor det i middelalderen stod en sognekirke og i den ældste kristne tid maa ha bodd mægtige høvdinger, synes ogsaa at ha været stevnested[10]. I Jevnaker var tingstedet kirkested av samme navn. Her maa det alt i hedensk tid ha været et kultsted og mittpunkt i bygden, for nabogaarden heter Vang (*Vangr*)[11]. I Torpen i Nordre

---

[1] DN. IV, n. 159, 209, NG. IV 2, s. 290. [2] DN. IV n. 545, II n. 753. [3] DN. IX n. 179, 214. [4] DN. II n. 254. [5] DN. III n. 111. [6] DN. X n. 279, II n. 328, NG. IV 2, s. 5 f. (n. 27, 33), jfr. Kultminder, 165. [7] DN. I n. 227, XVI n. 53, NG. IV 2, s. 32 f. (n. 19, 25). [8] DN. III n. 424. [9] DN. III n. 407, 408, II n. 408; NG. IV 2, s. 64. [10] DN. XI n. 27, NG. IV 2, s. 77. [11] NG. IV 2, s. 21 f., DN. IV n. 462 o. fl.

Land var stevnestedet Garder, ikke langt fra Ullensaker, som i middelalderen var kirkested og hvor det i hedensk tid var en helligdom til Ullin eller Ull[1]. I Søndre Land var stevnestedet Hov, kirkested i Hov sogn, — *a Hofue a rettom stemneby i Lande*, som det oftere heter[2]. Navnet viser at det hér alt i hedensk tid var en helligdom. I Gran paa Hadeland var det to — eller maaske tre — tingsteder. Det ene var Granavollen (*a Granar wælle*) ved søsterkirkerne paa Gran[3], det andet Løken (*Leikvin*) paa østsiden av dalen *a Læykini i Handali a Hadalandi*, som det heter[4]. Paa østsiden av Jaren sjø i Gran ligger Horgen (*Hǫrgin*), et ældgammelt kultsted og i middelalderen kirkested, hvorefter et sogn kaldtes (*Horghina sokn*, 1369)[5]. Nabogaard til Horgen er Framstad, som ogsaa var tingsted (*a medal Frammæstodum a stæmnobynom er liggær j Horginæ sonk*)[6].

I **Buskerud amt** er det ogsaa mange merkelige tingsteder, baade i dalene og i flatbygderne. Stevnested i Nore sogn i Numedal var Megaarden (*Miðgarðr*)[7]. Gaarden er langt fra kirken; men nabogaarden heter Jeljorden (1570 skrevet *Geldeiorden*, 1600 *Gilleiordt*). Da disse to gaardene maa ha været mittpunkter i bygden, kunde en gjætte paa at navnet Jeljorden betyr »gilde-jorden« og at det her i ældre tid har været møtested for et gilde. I Opdal herred var tingstedet Møkstu (*a Mykklæstouo*) like ved kirkestedet, Opdal[8]. Ogsaa i Veggli sogn i Rollag finder vi det samme navn (*a Myklæstuu*, d. e. *Myklastofa*, »den store stue«). I Veggli er Møkstu nabogaard til kirkestedet, Veggli, og flere brev er utstedt dér[9]. Jeg tror derfor at begge gaardene har faat sit navn, fordi det paa deres grund har staat en særskilt stor stue, som var hele bygdens eie, en slags gildestue[10].

Fra Hallingdal kjender vi tingstederne i Aal og Gol. I Aal heter det 1508: *»wi warom widh stapvlen i Aal a rettha thingstaad«*[11]. Tingstedet var altsaa ved støpulen (klokketaarnet) ved Aal kirke[12]. I Gol synes Lagmandsgaard

[1] DN. II n. 219, NG. IV₂, s. 203—205. [2] DN. II n. 768. [3] DN. II n. 732. [4] DN. III n. 169, 388. [5] NG. IV₂, s. 155; Kultminder, 290. [6] DN. II n. 456. [7] DN. V n. 435, NG. V, s. 467. [8] DN. IX n. 367, 398, NG. V s. 451. [9] DN. IX n. 398, 447; NG. V, s. 433. [10] Flere Numedalsbrev er ogsaa dateret Glaim i Veggli (NG. V, s. 43), se DN. IX n. 344, 364, 374. Men Glaim synes ikke at ha været tingsted. [11] DN. II n. 1029. [12] NG. V, s. 153.

at ha været tingsted[1]. I Eggedal, anneks til Sigdal, var tingstedet Frøvold[2]. Præstegaarden, Hovland, ligger et stykke bort; Frøvold er g.n. 140, Hovland g.n. 148[3]. Navnet viser at Frøvold (*a Froyuollum*, 1334) fra først av var en helligdom viet til Frøyja eller snarere til Frøy (*Frøy*(*s*)*vellir*). Navnet Hovland brukes om gaarder, som har tilhørt et gudehov. De ligger gjerne i en utkant av bygden; selve hovet synes ikke at ha staat paa deres grund. Av en eller anden grund blev den første kirke reist her og ikke dér hvor selve hovet stod. Men som et minde om svundne tider vedblev Frøvold at være tingsted. — I Sigdal var tingstedet Vad, som ligger et stykke nedenfor kirkestedet, Holmen[4]. Vad er derimot nabogaard til Hovland, som i hedensk tid maa ha tilhørt et gudehov. Like ens som i Eggedal maa tingstedet i Sigdal være ældre end kristendommen.

I Sandsvær kjender vi temmelig mange tingsteder. I hovedsognet, Efteløt, er der to, Sandsvær præstegaard (*a Ælftalœyti*) som sognet har navn efter, og Evju[5]. Evju ligger et stykke længer oppe ved elven end kirkestedet. Ingen av dem ligger like ved gamle kultsteder[6]. I Komnes, nabosognet i syd, var kirkestedet, som har git sognet navn, ogsaa tingsted[7]. Navnet skrives i middelalderen *Kaupmannsnes* og er sammensat med *kaupmaðr* »kjøpmand«[8]. Her brukte altsaa kjøpmænd fra gammel tid at holde stevne og marked, saa blev det tingsted og da kristendommen kom, reiste det sig en kirke der. I 1445 nævnes stevnestuen paa Komnes (*a Kopmansnes j stuuone*)[9]. Vi finder ogsaa slike markedsplasser længer oppe i dalen, saaledes i Svene, anneks til Flesberg, Kopangen høit oppe over elven, nabogaard til kirkestedet, Svene[10]. Kopangen het oprindelig *Kaupangr* eller *Kaupangrinn* »markedspladsen«. Ogsaa dette navn er vel ældre end kristen tid. Tingstedet i Svene var et litet stykke derfra, paa Skartum[11].

---

[1] DN. I n. 649, NG. V, 116. [2] DN. IX n. 130, XI n. 370, XIII n. 149, 730. [3] NG. V, 196 f. [4] DN. XII n. 601, NG. V, 181—183. Vad er g.n. 29, præstegaarden g.n. 36. [5] DN. II n. 619, III n. 544, X n. 221 o. fl. [6] NG. V, 378, 380. Det er galt, naar Magnus Olsen (Kultminder, 212) siger, at »Aaker i Sandsvær er nabogaard til g.n. 80 *Hof*«. Hof og Aaker ligger paa hver sin side av elven. [7] DN. I n. 349, 381, V n. 393, X n. 184. [8] DN. V, 371. [9] DN. X n. 184. [10] NG. V, 420. [11] DN. XI n. 212.

I Hedenstad i Sandsvær, nabosognet til Efteløt i nord, finder vi ogsaa to tingsteder, Hotvet og Hassel[1], et stykke fra hverandre og ingen av dem like ved kirkestedet[2]. Heller ikke er det nær ved navn som minder om hedenske kultsteder. Præstegaarden er derimot nabogaard til Loftstuen (*j Lofftstwffwonne,* 1489), som ogsaa synes at ha været en slags stevnestue[3]. Vi finder samme navn i Opdal i Numedal (*Lofztouen,* 1510), hvor gaarden ogsaa synes at ha været stevnestue ved siden av Møkstu. Loftstuen ligger paa den andre siden av elven og længer oppe i dalen. Jeg skulde tro at den fra først av var et gildeloft, like ens som loftet paa Villand i Hovet i Hol i Hallingdal[4]. — I Krødsherred var stevnestedet Olberg, som ogsaa er kirkested[5].

Fra flatbygderne kjender vi ogsaa mange tingsteder. Ringerike blev like ens som Hedemarken tidlig samlet til et rike. Ingen under at tingstederne dér ogsaa har interesse. I Hole møter vi, synes det, to stevnesteder, Frøishov og muligens nabogaarden Gomnes, et gammelt høvdingesæte, som nævnes ved 1200[6]. Frøyshov er en ældgammel helligdom viet til Frøy. Gamle navneformer viser at gaarden egentlig het *Frøysin* (av gudenavnet *Frøyr* og *vin*). Mellem Frøishov og Gomnes ligger Onsaaker (*Óðinsakr*), hvor Odin mot slutten av hedendommen blev dyrket. Like ved er Hole præstegaard og nabogaarden Helgeland (»det hellige land« av *heilagr*), som jord, som hørte til gudehov, ofte blev kaldt. Frøihov (i Røise) var mulig ogsaa tingsted[7]. — Norderhov præstegjæld har navn efter et tempel til guden Njord (*Njarðarhof*), som stod der hvor kirken siden reiste sig[8]. Paa tingvolden ved Norderhov (*a þinghuellinum viðer Nerderhofs kirkiu a Ringariki,* som det heter i 1356)[9] møttes bønderne paa Ringerike fra gammel tid til ting og stevne. I Haug, nabosogn og anneks til Norderhov, var tingstedet Løken (*Leikvin*), nabogaard til kirkestedet og fra ældgammel tid leikarvoll i bygden[10].

---

[1] DN. III n. 601, XIII n. 139, III n. 932. [2] NG. V, 394 ff. (kirkestedet, Hedenstad, er g.n. 113, Hotvet g.n. 120 og Hassel g.n. 131). [3] DN. II n. 954, IX n. 219. [4] Se nedenfor. [5] DN. X n. 259, NG. V, 204, 206 f. [6] DN. I n. 344, X n. 139, V n. 736; NG. V, 10. Alt i 1335 nævnes stevnestuen paa Frøishov (*j stæfnu stofuonni a Fræysofue a Ræysi,* DN. I n. 344). [7] NG. III, 6, DN. X n. 139. [8] NG. V, s. 22, 30. [9] DN. IV n. 379, jfr. n. 327, III n. 355, X n. 553. [10] DN. II n. 296, IX n. 191, NG. V, 48.

Paa Eker var Sanden et av tingstederne i Haug sogn, Øvre Eker[1]. Gaarden ligger langt fra Haug, Eker præstegaard, men er nabogaard til Horgen (*Hǫrgin*), som efter navnet har været en ældgammel hedensk helligdom[2]. Efter Sanden hadde en fjerding paa Eker navn (*Sandœfjœringen i Hoxsokn a Ækiom*)[3]. Fra Haug, kirkestedet, er dog ogsaa flere tinglysninger utstedt[4]. Ved siden herav synes det at ha været flere tingsteder i det store sogn, i den sydlige del Hedenstad[5] og længer oppe Berg eller *Kirkiuberg* hvor det i middelalderen stod en kirke[6]. Nabogaard til Berg er Skjøl (**Skeiðiholf*), hvor bønderne paa Eker i gammel tid møttes til hesteskei.

I Røken finder vi likeledes to eller mulig tre tingsteder: Kjekstad, nabogaard til præstegaarden[7], og Huseby nær Frøtvet, hvor det i hedensk tid var en helligdom til Frøy eller snarere til Frøyja[8]. Frøtvet synes ogsaa selv at ha været et slags stevnested. Et brev av $^{13}/_{1}$ 1368 er utstedt »*j Frœyþuit stofuo i Myruhuarfue*«[9]. Utstederen av brevet har, tænker jeg mig, været i »Frøtvet-stuen« for at feire utgangen av julen, og stuen har været en gildestue. Slik en gildestue fandtes ogsaa i naboherredet Lier, i Frogner sogn. Vi har et minde derom i navnet Gilhus (**Gildihús*), nabogaard til Huseby, den gamle storgaard, dér mødrene frænder av Olav den hellige, bl. a. den hellige Hallvard bodde. Nabogaard til Gilhus paa den anden side er Nøste, som synes at ha været tingsted[10].

Jarlsberg og Larviks amt svarer, vet vi, nogenlunde til det gamle Vestfold, som desuten omfattet Lier, Eker og Sandsvær av Buskeruds amt. Heller ikke i dette amt kjender vi alle tingstederne og tingordningen gjør i det hele ind-

---

[1] DN. V n. 372, NG. V, s. 270. [2] NG. V, s. 264. [3] DN. VII n. 465. [4] DN. II n. 428. [5] DN. IX n. 219, 242, NG. V, s. 256. [6] DN. III n. 299, 631, 638, 662, NG. V, s. 261 f. Jfr. om Skjøl, Kultminder, 304, hvor Skjøl forklares som *Skeðjuhof* og hvor vi i første led skulde ha gudinden Skades navn. Magnus Olsen, som bare refererer denne forklaring, synes selv ikke at tro paa den. Det ligger ogsaa meget nærmere at forklare Skjøl som en vold, hvor det i gammel tid var hesteskei. Rundt i landet er jo, som vi siden skal se, leikarvollen og skei-vollen blit mittpunktet i bygden. [7] DN. III n. 448, NG. V, 340. [8] DN. V n. 458, NG. V, 347. Magnus Olsen mener at navnet Frøtvets gamle form er **Frøyjuþveit* (Kultminder, 45). [9] DN. IV n. 469. [10] DN. X n. 236, NG. V, 310 f.

tryk av at være yngre end paa østsiden av fjorden og paa Oplandene. I Hof, eller Røyrdalr, som det het i gammel tid, var tingstedet Hof, kirkestedet, hvor det i hedensk tid maa ha staat et gudehov. I Botne var det Grønmørk (*Grýtumǫrk*)[2], i Vaale Hotvet, begge nabogaarder til præstegaarden[3]. I Borre synes det at ha været Sem[4]. Sem er nabogaard til Røre (av *røyrr* »stenrøis, gravrøis«) og denne igjen til Voll, hvor de svære gravhaugene ligger, som A. W. Brøgger mener gjemmer Vestfoldkongernes ben. Voll igjen er nabogaard til kirken og præstegaarden i Borre[5]. Paa Skrikestad i Fon, anneks til Ramnes, blev det i 1480 holdt almindelig bygdeting (*a almenneligh bygdaproffsz stempno*)[6]. Gaarden ligger ikke like ved kirkestedet. I Ramnes var stevnestedet, synes det, Solberg, nabogaard til præstegaarden[7]. I Høijord, anneks til Andebu, var det kirkestedet Høijord (*Haugagerði*), som sognet har navn efter[8]. Like ved er Skjeau (**Skeðjuhof* ell. *Skeiðiholf*), hvor navnet viser at det har været hesteskei i gammel tid. Til Skjeau hørte bl. a. et underbruk som i gammel tid maa ha hett *Loptsbœr*, d. e. en gaard med loft eller to høider. Mulig har det engang staat et gildeloft paa gaarden.

I Sandeherred var lagmanden i Tunsberg i 1396 »*a almennilegha byghdhe stemfno vidder Miulgnu rudhs fieldh nesta vidder Sioghunalla a aane sem liggaur j Sand[a] sonkt*«[9]. A. Kjær antar i »Norske Gaardnavne« (B. VI, 268 og 272) at *Sioghaualla* er Sjuevolden, underbruk til Herre-Unneberg, og at *Miulgnurudh* er Mønnerød. Men nabogaarden til Mønnerød er Sjue (**Sjófar*), nær Lahellebugten. Skulde ikke da *Sioghaualla* være volden ved Sjue? Nabogaarder til Sjue er Vestad (**Véstaðir*, av vé »helligdom«) og Freberg, som synes at indeholde gudinden Frøyjas navn[10]. I Tjølling var paa 1300- og 1400-tallet tingstedet Løve eller Lauve (*Laufvin*); alt i 1391 blev det holdt stevne i storstuen paa Øvre Løve (*a æfre Laufvine j sedzstofuone*)[11], og i 1397 var 4 navngivne lagrettesmænd »*a almannalegha byghda stæmfno j sedzstofuone*

---

[1] DN. XI n. 127, I 996, NG. VI, 53. [2] DN. XI n. 270. [3] DN. X n. 52, XI n. 67. NG. VI, 94. [4] DN. IV n. 599. [5] A. W. Brøgger, Borrefundet (Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. Kl. 1916. No. 1). [6] DN. V n. 908; NG. VI, 151. [7] DN. IV n. 464, NG. VI, 139. [8] DN. XI n. 60, VIII n. 215, 339, NG. VI, 138. [9] DN. III n. 496. [10] NG. VI, 272. [11] DN. X n. 81, 89, I n. 406, III n. 649.

j nedra garddenom j Laufuine«. Lauve-gaardene ligger like østenfor Tjølling præstegaard og er nabogaarder til denne[1]. Mulig har ogsaa Lunde været stevnested; den er præstegaardens nabogaard i vest og har visst engang været en del av den gamle kongsgaard Gjerstad[2]. Tjølling er fra først av ikke navn paa sognet, men paa stedet, hvor kirken i bygden staar. Den gammelnorske form av navnet er *Þjóðalyng* eller *Þjóðlyng*[3]; første led er þjóð »folk«, andet led *lyng* »lyng, lyngslette«. Meningen med navnet er da »folke-lyngen, folkelyngsletten«. Volden, hvor i kristen tid kirken reiste sig, har faat sit navn, fordi folk fra ældgammel tid brukte at møtes her. — Nær ved laa jo det navngjetne gudehov Skiringssal. Derav kom det, at det blev holdt ting paa Tjølling »folkelyngen«, ikke herredsting, men snarere fylkesting. Endda i 1557 møttes almuen i Brunla len ved Tjølling kirkegaard[4].

I Brunlanes møter vi som tingsted den gamle, navngjetne storgaard Manvik, som alt paa Sverres tid er sæte for navngjetne lendermænd. Navnet er ikke sikkert tydet, men maa være gammelt. Like ved har det fra ældgammel tid ligget kultsteder. Ret overfor Manvik er Berg kirke, som igjen er nabogaard til Gusland (i Gudthlandum, 1335). Dette navn er vel ikke sikkert tydet[5]; men omgivelserne viser, at første led maa være *guð* »gud«, og at det i nærheten har været en til guderne viet helligdom, som jorden har tilhørt. I Borre og i Andebu finder vi samme navn[6]. Gusland i Borre er nabogaard til Løs (*i Liodhusum*, som det skrives i Biskop Eysteins Jordebog, s. 184). Samme navn har vi ogsaa i Lyhus, en nabogaard til Manvik (navnet skrives *i Lødhusum* i Eysteins Jordebog, s. 45)[7]. Oprindelig har navnet lydt *Ljóðhús*(*ar*). Vi har samme navn i Vestergötland i byen Lødøse, som i sagaerne skrives *Ljóðhús*[8] og i det gammelnorske navn paa byen Lewis i Hebriderne. *Ljóðhús* paa Hebriderne er dog en omformning av øens oprindelige kel-

---

[1] Jfr. Lorens Berg, Tjølling, 282. [2] Sammesteds, 264, DN. VIII n. 346. [3] A. Kjær i »Festskrift til Alf Torp«, s. 185.[4] DN. I n. 1118. [5] NG. VI, 323. [6] NG. VI, 118, 164. [7] NG. VI, 326. [8] I tidens løp blev navnets opr. betydning glemt og folk trodde at Lióðhús(ar) var en opkaldelse efter byen i Vestergötland. Derav kom det at et underbruk under nabogaarden Stenbjørnrud fik navnet Kongell (første gang nævnt i 1668). Konghelle og Lødøse er jo nabobyer.

tiske navn *Leodus*[1]. Ogsaa i Norge har vi navnet flere steder. Saaledes var det i Bø i Telemarken like ved præstegaarden et sted som paa 1300- og 1400-tallet skrives *a Liodhuse*, *i Liødhusum*. Første led i dette navn er *ljóðr* »folk, samlet folkemasse«. Navnet forklares av A. Kjær som »Sted, hvor Folk jevnlig samles«. »Stedets Brug som Thingsted, som Markedsplads eller paa anden lignende Maade kunde da have givet Anledning til Navnet«[2]. Lorens Berg nævner Lyhus i sin bok »Brunlanes, en bygdebok« (s. 403). Han tænker sig at navnet her paa Neset kan »sigte til at det i gammel tid har været en markedsplass«. Men da blir sidste led i navnet *húsar* eller oprindelig *hús* vanskelig at forklare[3]. I Bratsberg amt er det en hel del gaardsnavn som ender paa *hús*, *húsar* eller *húsir* (f. flert.). Men det er enten nu mest forsvundne partsnavn av gaarder som *Andréss-hús, Dǫllu-hús*, *Rolleifshús* o. s. v., eller navn som viser hen til bebyggelsen, som *Lopthús*, *Viðhús(ir)*, *Vetrhús* o. fl. Et navn, som ender paa *hús(ir)*, maa komme av at folk av en eller anden grund har tat ind eller bodd dér. En markedsplass kræver for stort rum, til at det kan være tale derom. Jeg tror at gaarden er blit kaldt Ljóðhús, fordi folk holdt til dér, naar de møttes til de hedenske blotfester. Siden blev de, som jeg nedenfor skal søke at vise, til en slags gildeskaaler.

I Hedrum kjender vi to stevnesteder. Det ene var Bakke eller Bakken (*a Bakkanom a rettom stemfnabø sæm ligger j Heidrems sokn a Vestfold*, som det heter i 1440)[4]. Det findes endda i Hedrum en gaard ved navn Bakke. Den ligger i en utkant av sognet, i Ismarken, øst for Herbjørnrød og syd for Holt. Som Lorens Berg rigtig bemerker, kan ikke de gamle skindbrevene, hvor Bakken nævnes, angaa denne avsidesliggende gaard; »det maa ha ligget en gaard

---

[1] Saaledes skrives navnet f. eks. i »Cogadh Gaedhel re Gallaibh« (Wars of the Gaedhil with the Gaill), ed. Todd, 152[16]. Senere er *d* blit aspireret og navnet skrives Leodhus, Leoghus (Cathreim Cheallacain Caisil, c. 16, 19). Derav kommer sammenblandingen med Ljóðhús. [2] NG. VII, 211 f. [3] Jeg tror at den oprindelige form av navnet er *Ljóðhús* i ental. Men fordi det var flere hus paa en gaard og fordi saa mange andre gaardnavn (f. eks. de paa *-staðir*) har flertalsform, saa blev ogsaa Ljóðhús til **Ljóðhúsir (í Ljóðhúsum)*, like ens som f. eks. *Viðhúsir*, likeledes i Bø (NG. VII, 212.) [4] DN. II n. 739, jfr. I n. 397 (1367): *j sætstofuonne a Bakkanom j Hæidæræims sokn.*

Bakke like ved Hedrum kirke«[1]. Foruten Bakken ved Hedrum kirke var det et andet tingsted sydligst i sognet. Her ligger som nabogaarder paa østsiden av Laagen Gjelstad, Tinghaugen og Bommestad. Gjelstad ting (*Gylstad tyng*) nævnes i 1538[2]. Tinghaugen maa ogsaa ha faat sit navn, fordi gaarden i gammel tid var tingsted. »Sikkert er det, at det blev holdt almannating for hele lenet her omkr. 1655«[3]. Bommestad kaldes i Eysteins Jordebok fra henved 1400 *i Bundingsstadum*. *Bundingsstaðir* er, efter Sophus Bugges forklaring, opstaat av **Bóndþingsstaðir* »sted, hvor det holdtes ting av bønderne«[4]. Gaarden laa bekvemt til som tingsted[5]. Ret overfor Tinghaugen, paa den andre siden av elven, er Faret, hvor navnet viser at det fra gammel tid har været overfartssted over Laagen. Nabogaarder til Faret er Frøstvet, Hovland og Torstvet. Frøstvet (*Frøysþveit*) er sammensat med guden Frøys og Torstvet med guden Tors navn. Navnet Hovland viser, at gaarden har tilhørt et gudehov. Nabogaarden til Torstvet er den gamle storgaard Fresjar (nu Fritsøhus), hvor det sikkert alt i oldtiden har bodd høvdinger. Det er jo i nærheten av gudehov at vi rundt i landet finder høvdingeætter[6].

Tingstedet Gjelstad ligger saaledes i merkelige omgivelser; paa den andre siden av Laagen gamle helligdommer og østover ikke langt til kongsgaarden Gjerstad og de andre gamle gaardene ved gudehovet i Skiringssal. Navnet Gjelstad er ikke sikkert tydet. Vi har samme navn i Stokke; der er det nabogaard til Løken (*Leikvin*), den gamle leikarvoll og — som det synes — tingsted i Skjee sogn[7]. Sognet het i middelalderen *Skeiðhaugar* og har navn efter en haug hvor det blev holdt hesteskei. Vi tar vel ikke feil i at dette ogsaa har været nær Løken. Gjelstad i Hedrum skrives 1372 *i Giælstadom*, i biskop Eysteins Jordebok *i Gælstadhum* og 1437 *i Gelstadhom*. Hvis det sproglig kan gjøres, vilde det ligge nær at forklare navnet som et opr. *Gildistaðir*, d. e. et sted hvor det holdes gilde. Vi møter dette navn i Jemtland

[1] Lorens Berg, Hedrum, en bygdebok, s. 304. De paa Bakke utstedte brev angaar ogsaa Hedrum præstegaard. [2] DN. III n. 1152. [3] Lorens Berg, Hedrum, 226. [4] NG. VI, 342. [5] L. Berg, Hedrum, 224. [6] Jfr. Lorens Berg, Hedrum, 143 f. [7] DN. XI n. 129, NG. VI, 190, 197 f.; jfr. ogsaa Gjellestad i Askim og Berg, Smaal. NG. I, 46, 219).

(*j Gyldestadum*)[1]. Er denne tydning rigtig, da viser den at det i Skjee i Stokke og sydligst i Hedrum i vikingetiden var et gilde like ved volden, dér folk møttes til lek og ting.

Bedst kjender vi dog i Vestfold tingstederne op over Laagen, i Lardal, hvorfra de — som vi før har set — har bredt sig videre til Sandsvær, Flesberg og Numedal. I Svarstad sogn var det flere tingsteder: Hole og Gjerpeland, nabogaarden til præstegaarden (*Svarfaðarstaðir*)[2], og Tanum, nederst i sognet[3]; i Styrvold sogn var Haneval, nabogaard til kirkestedet[4], og i Hem sogn Roso tingsted. Roso er likeledes nabogaard til kirkestedet[5].

Utenfor de amter, som jeg i det foregaaende har nævnt, kjender vi litet til tingstederne. Det jeg i det følgende kan nævne, er bare spredte eksempler, som ikke gir noget paalitelig billede. Som oftest blir bygdetingene holdt like ved kirken og præstegaarden. Slik var det f. eks. i Bamle paa Grenland. Der blev holdt ting paa kirkestedet, *Skeiði*, eller like ved paa nabogaarden Rogn eller paa Linderyg, underbruk til præstegaarden[6]. Det gamle navn paa kirkestedet er en avledning av *skeið*, n. »bane til kapløp eller kapridning«. En nabogaard heter Vinje (*Vinjar*) og har vel i gammel tid været et kultsted[7]. Vi tør tro at alt i førstningen av vor tidsregning har folk i Bamle møttes til lek og gudsdyrkelse dér hvor kirken siden reiste sig. I Telemarken kjender vi faa tingsteder. Hovedtinget for Vesttelemarken blev holdt paa Aasland i Mo, ikke langt fra Dalen ved enden av Bandak. Navnet Aasland indeholder mulig som første led æsernes navn (**Ásaland*); i saa tilfælde har det i hedensk tid været et kultsted[8]. I 1360 nævnes ogsaa et ting paa *Igufstveit*, som rimeligvis er Igletveit i Seljord, nabogaard til Maneim[9]. I Vinje blev det holdt ting paa Særen, ved østenden av Vinjevatn, mens kirken ligger ved den andre enden[10]. Tingstuen paa Særen nævnes

---

[1] DN. III n. 910. [2] DN. IX n. 512, 766, 772, X n. 118, NG. VI, 373. [3] DN. II n. 617, NG. VI, 239. [4] DN. XI n. 565, NG. VI, 378. [5] DN. VIII n. 255, NG. VII, 382. [6] DN. IX n. 457, XIII n. 85, IX n. 1004, I n. 919. [7] NG. VII, 58 f. [8] A. Bugge, Hvorledes Vesttelemarken blev bygget (»Norsk folkekultur« II, 16). [9] DN. XIII n. 23. Jeg har før forklaret Igufstveit som en nu forsvunden gaard i Høidalsmo, men det er mindre sandsynlig. [10] DN. XIII n. 23.

i 1472[1]. I Fyresdal blev det holdt ting paa Væting ovenfor præstegaarden[2] og paa Bondal i Kleivgrend. I Nissedal blev det holdt ting paa Tveitene, nabogaard til præstegaarden. I Hjartdal nævnes som tingsted Lofthus[3]; gaarden ligger et stykke fra kirkestedet; det er nabogaard til Dysjaa (opr. **Dysjar*, av *dys*, f. »stendysse, gravrøis«). Om det paa Dysjar i hedensk tid laa en samling gravhauger og i forbindelse dermed var en helligdom, vet jeg dog ikke. Av tingsteder i Østtelemarken kan nævnes Ullaren i Tinn (endda et vitnesbyrd om at dette har været en gammel helligdom viet til Ullin eller Ull) og videre i Ytre Flaabygd Flaam, som har gitbygden navn[4].

Fra Agder (Aust- og Vest-Agder; de nuværende Nedenes og Lister og Mandals amter) kjender vi fra 1300- og 1400-tallet navnene paa de fleste av skipreiderne; disse var ogsaa tinglag (*skipreiða* og *þinghá* falder sammen). De har navn efter en gaard, som ogsaa var tingsted, f. eks. *Fetho Thinghaa* (1460), *Ffette skipredhe* (1534) og *Fetthe tyngh* (1529) efter Fede, kirkested i sognet av samme navn[5], og Foss i Søndre Undal, hvor det likeledes var et kjendt tingsted, som skipreiden og tingkredsen var nævnt efter[6]. Flere av de gaarder, som skiprederne har navn efter, nævnes dog aldrig i gamle brev og om de virkelig fra gammel tid har været tingsteder, er ikke sikkert. Paa Aust-Agder nævnes *Sands skipreiða*[7], *Bringsvers* (*Bringsfjarðar*) *skipreiða*, og *Strengjareiðs skipreiða*[8]. Sands sk. omfattet Birkenes, Høvaag, (Vestre) Moland og Eide sogner; hvilken gaard dette skiprede har navn efter, vet jeg ikke. Bringsvers skiprede (*Bringxfiard Skipr.*) omfattet Hommedal, Fjære, Øiestad og Froland. Det har navn efter Bringsvær, nabogaard til kirkestedet i Fjære[9]. Strengjareiðs sk. menes at ha omfattet Tromø, Østre Moland, Flosta, Dybvaag, Holt, Gjerstad og Søndeled sogner; det har navn efter Strengereid i Holt[10]. Desuten nævnes i 1506 *Frystadhe skyffredhe*[11]. Den har navn efter Frikstad i Myk-

[1] DN. V n. 876. [2] Til Væting og nabogaarden Moghus, som opr. var en part av Væting, hører en flat vold som kaldes *Skeie* og ligger nedover mot kirken og Øyskogn, dér en stor samling gravhauger viser at det har været begravelsesplads alt i hedensk tid. [3] DN. IX n. 373. [4] DN. VIII n. 507, 729. Flaabygd hørte likesom Vesttelemarken til Skatlandet. NG. VII, 193, 268. [5] NG. IX, s. 270 og citaterne dér og DN. II n. 1091. [6] DN. V 957 og NG. IX, 164. [7] DN. II n. 758. [8] Norges land og folk, Nedenes amt, udg. ved A. Helland I, 18. [9] NG. VIII, s. 120 og henvisningerne dér. [10] NG. VIII, 42. [11] DN. X n. 296.

land, som i middelalderen hørte til Vegusdal. En gaard i Herefoss siges at ligge i Frikstad skipreide. Frikstad ligger langt fra det gamle kirkested og ikke nær noget hedensk kultsted. Hverken Frikstad, Strengereid, Bringsvær eller Sand nævnes som tingsteder i gamle brev, og jeg tviler paa at de har været det i meget gammel tid. Herredstingene blev — det kan vi se — holdt paa andre steder og paa Aust-Agder og i Robygdelaget næsten overalt nær kirken. Slik var det i Froland, Aamli, Øiestad og i Sætesdal, hvor hovedtinget blev holdt paa Bakke (egt. »Bakken«) ved Aardals kirke i Bygland[1]. Hovedtinget for hele Aust-Agder blev holdt paa den gamle kongsgaard i Øiestad, Nedenes (*Niðarnes*), som amtet har faat navn efter. Hit blev det stevnet fra herredstingene, bl. a. fra Bygland. I 1459 kaldes Nidarnes »ret stevnestue paa Aust-Agder«[2].

Tingstederne paa Vest-Agder er det heller ikke let at faa et indtryk av. De synes for en del at være forholdsvis nye. Mellem dem kan nævnes: Oddernes kirkegaard[3], Klepland i Søgne[4], som en skipreide og tingkreds kaldtes efter, et stykke ovenfor kirkestedet, Frøisland i Halsaa, et gammelt kultsted og nabogaard til kirkestedet[5], og Holmegaard, kirkestedet i Holme[6]. Ved siden av Holmegaard maa ogsaa Kaddeland (**Kallaðarland*) ikke langt derfra ha været tingsted. Derefter hadde *Kallaðarlands þinghá* navn[7] og skipreiden kaldes ofte derefter[8]. Videre kan som tingsteder nævnes *Øislebø* og *Bjelland*, kirkesteder i sognene av samme navn[9], og Foss i Valle sogn i Søndre Undal; gaarden ligger langt fra det nuværende kirkestedet, men ved

---

[1] DN. IV n. 827, I n. 642, 774, VIII n. 383, I n. 714. [2] DV. IV n. 946, XII n. 228. I Norske Gaardnavne VIII, 42 heter det om Strengereid i Holt: »Ofte nævnt i den senere Middelalder, fordi det var Thingsted, og Skibreden derfor nævntes derefter«. Jeg har i DN. ikke fundet noget eks. paa at Strengereid nævnes som tingsted; jeg er ikke viss paa at skipreiderne er nævnt efter tingstederne. [3] DN. II n. 962. [4] DN. X n. 149. Hvorfor Klepland er blit tingsted, kan jeg ikke sige. Det maa ha været en gammel storgaard; paa dens grund er bl. a. en langhaug med en bautastein (Nicolaysen, Norske Fornlevninger, 268). [5] DN. XV n. 22, NG. IX, 75. Frøisland (*Frøysland*) indeholder som første led guden Frøys navn. [6] DN. VI n. 665, IX n. 777. [7] DN. VI n. 399, 422; NG. IX, 89. [8] DN. IX n. 267 o. fl. [9] DN. IX n. 267, VI n. 434, NG. IX 107, 111, 127.

siden derav stod det i middelalderen en kirke paa Foss. Efter gaarden nævntes før *Foss þinghá* og *Foss skipreiða*. Tinghaugen paa Foss med en bautastein paa nævnes i 1492[1]. Ved siden derav ser vi at det 1544 blev holdt lagting paa Steinsland i Søndre Undal[2]. I Vanse blev det i 1521 holdt ting paa den gamle storgaard Huseby paa Lister[3]. Men det sædvanlige tingsted var kirkestedet, hvor det alt i hedensk tid var en helligdom til Vanerne; *j stofunne a Wansyne* blev tinglæsninger gjort[4]. Ikke langt borte, paa den andre siden av et vand og like ved fjorden — tre kilometer fra præstegaarden — ligger Helvig (*Helgavík*, d. e. den hellige vik); navnet vidner om at det her i hedensk tid har været en helligdom. Efter *Helgavík* kaldtes tingkredsen og skipreiden (*Helgavík(ar) þinghá*[5] eller en enkelt gang *Hælgha wyka thynghstadh*[6] og *H. skipreiða*)[7]. Vi kan av dette slutte at Helvig ogsaa har været tingsted. En enkelt gang nævnes det ogsaa som saadant[8]. I Fede var kirkestedet gammel tingplass; *Fetthetyngh* nævnes i 1529[9]. Derefter kaldtes tingkredsen og skipreiden[10]. Til Fede skipreide hørte ogsaa Liknes. Tingstedet her var Eigeland, nabogaard til Elgistrøm, hvor navnet viser at det i hedensk tid var en helligdom[11]. Bergs skipreide og tinglag, som omfattet Lyngdal, Aa sogn og Austad sogn, har navn efter Berge, i Aa sogn i Lyngdal. Paa Berge stod før en kirke og her var tingsted[12]. Som skipreider og tinglag i Lister og Mandals amt nævnes videre: *Akradals skipreiða* (eller *Vats sk.*), som omfattet Helgebostad, Bjelland, Grindum og en del av Konsmo sogn, og *Ves skipreiða*, som omfattet Oddernes, Tveid og Vennesla. *Akradals sk.* har navn efter Aagedal i Grindum eller i Bjelland[13]; det blev siden (1495) kaldt *Vats skipreiða* efter Tingvatn i Hægebostad. Navnet viser, at det her har været holdt ting; men dette nævnes ikke i gamle brev. Det samme er tilfældet med Ve i Tveid, som skipreiden var opkaldt efter. Navnet viser, at det her alt i hedensk tid har

---

[1] DN. V n. 957; se ellers henvisningerne i NG. IX, 164. [2] DN. VI n. 573, NG. IX, 169. [3] DN. VI n. 682. [4] DN. IV n. 882, 996. [5] DN. IV n. 882, 967 o. fl. [6] DN. II n. 910. [7] DN. XVIII n 94. [8] DN. IV n. 891. [9] DN. II n. 1091. [10] NG. IX, s. 279 og de der anførte citater. [11] DN. VI n. 622; NG. IX s. 291 f. [12] NG. IX, 242 og de anførte eks. [13] NG. IX s. 125, 128.

været en helligdom (*vé*). Fylkestinget for Vestagder var paa Halsaa[1].

At prøve at gjennemgaa tingstederne vestenfjelds og nordenfjelds vilde være lønløst. Dertil kjender vi for faa av dem. I Rogaland blev det i førstningen av 1300 tallet holdt lagting paa Avalsnes paa Karmøen. I Sunnhordland var det vigtigste ting paa *Onarheim* paa Tysnesøen, hvor det ogsaa var et navngjetent gilde, i Nordhordland holdtes det ved Hamre kirke ved indseilingen til Osterfjorden. Begge ting nævnes alt paa 1100-tallet[2]. Paa Voss blev hovedtinget holdt paa vangen ved kirken (Vossevangen), hvor det fra ældgammel tid var helligdom og tingsted. Mellem tingsteder i Sunnhordland kan ogsaa nævnes Kinservik i Hardanger, det vil sige i Kinserviks almenning, hvor kirken staar og hvor man viser tomten efter stedets gamle gildestue[3]. I Romsdals amt maa nævnes Tingvold sogn, som har navn efter kirkestedet, navnet (*Þingvǫllr*) viser at det her fra gammel tid har været tingsted. Tinget holdtes selvsagt fra først av paa den flate vold, som præstegaarden og siden sognet har faat navn efter. Men alt i 1357 blev det holdt stevne »*j sedstofonne a Þinguelli*«[4]. I Sundalen var det tingsted paa Aakre (*Akr*), nabogaard til Hov, præstegaarden[5]. Baade Aakre og Hov har i hedensk tid visst været helligdommer. Ved kirkestederne blev det holdt ting paa Frei og paa Grip[5] og likeledes paa Nesset (indenfor Molde)[6]. I naboherredet, Bolsøy, blev det holdt ottungs ting ved kirkestedet, som i gammel tid het Bylingsøy[7]. Fylkestinget i Romsdal blev holdt paa Veøy, hvor det i middelalderen var en liten ø, og alt i hedensk tid maa ha været en helligdom[7]. Paa Sunnmøre blev fylkestinget holdt paa Borgund[8], hvor det ogsaa var en liten by[8]. Ogsaa Giske i Borgund sokn, det navngjetne gamle høvdingesæte, nævnes ofte som tingsted[9].

I Ytre Frænen blev det holdt stevne ved kirkestedet

---

[1] DN. IV n. 997. [2] Heimskringla, udg. ved Finnur Jónsson III, 359, 468. Det staar i sagaen at Laksa-Paal i 1139 var »farinn í Hamarsfiǫrð inn til gagndaga-þings«. Hamarsfjǫrðr er fjorden ved Hammer paa Osterøy. Ogsaa Onarheimstinget blev holdt i »gangdagene« (de tre dager før Himmelfartsdag). [3] NG. XI, 464, Olafsen, Ullensvang, 611. DN. V n. 119. [4] DN. IV n. 386. [5] DN. IX n 174; NG. XIII, 395. [6] DN. XI n. 246, 295. [7] DN. X n. 167. [8] DN. II n. 1125. [9] NG. XIII, 188 og henvisningerne dér.

Vaagøen, »*i stofonne (j) Bagœy*«, som det heter i et brev av 1336[1]. Paa *Herøy* likeledes ved kirken stod i middelalderen en gildestue, som ogsaa blev nyttet til stevne. Saaledes møttes erkebiskop Aslak Bolt 26. juni 1433 med almuen »*j gilda stofwone j Herøyum*«[2].

I Trøndelagen hører vi om stevnesteder bl. a. i Aalen paa gildesvangen, som vel har ligget nær kirken paa gaarden Hov (*j Aall sokn a gildisvangenom sœm ligr j Gaulœ dall*, som det heter i et brev av 1. juli 1381)[3]. I Rennebu blev det i 1432 holdt stevne »*j veitla stofuone*« (d. e. gjæstebudstuen) *a Horundzstodhum*, hvor en korsbroder fra Nidaros paa erkebiskopens vegne »*thingadhe med almoghan her j Rennabo*« om at utrede Mikjals korn[4]. Gaarden heter nu Horstad og er nabogaard til Voll (*Vǫllr*). Her tør vi av navnet slutte at almuen i bygden i vikingetiden eller tidlig i middelalderen har møttes[5]. Ogsaa i Nordre Trondhjems amt blev det i Overhallen holdt ting paa gaarden Vold; *Valla tingh* nævnes i 1509[6]. Gaarden ligger langt fra kirkestedet, Ranem. I Kvam sokn i Stod er det en gaard som heter Aunet fordi den engang har ligget øde. Den er nabogaard til Gudin (*Guðinjar*), hvor det fra tidlig i hedensk tid har været en helligdom til guderne. Aunet hadde før et andet navn; den kaldes i 1559 *Tiuoldt* og i 1590 *Tiguoldt*. Navnet forklares i »Norske Gaardnavne« (XV, 261) som et opr. **Þjóðvǫllr*. Men kunde en ikke heller efter formen av 1590 tænke paa et *Þingvǫllr*? I skrivemaaten 1559 kan en strek over u være uteglemt. — Av andre tingsteder i Nordre Trondhjems amt kan nævnes Alstadhaug i Skogn som i 1513 kaldes *retten tingstadh*[7].

I Haalogaland har vi alt nævnt Steigen og Trondenes. Fra gammel tid blev det ogsaa i fisketiden holdt ting og stevne i *Vágar* (d. e. det nuværende Vaagan, særlig værene Storvaagen, Kabelvaag og mulig Kirkevaag). I et brev av 1291 nævnes det, at Bjarne Erlingsson under formynderskapet for Eirik Magnusson »*hafde mot* (d. e. byting) *a Brudarbœrge*«[8]. Bruberget kaldes nu en plass mittveis mellem

---

[1] DN. IX n. 105, *Bagœy* er feil for *Vagœy* XVIII n. 55; jfr. NG. XIII, 290. [2] DN. V n. 631. [3] DN. IX n. 176. [4] DN. V n. 610. [5] Jfr. Magnus Olsens utredning om *Vǫllr* som stedsnavn, Kultminder, 150. [6] DN. I n. 1026; NG. XV, 312, 315. [7] DN. VIII n. 480, NG. XV, 89 (opr. *Ǫlvishaugr*). [8] DN. III n. 30.

Kabelvaag og Storvaagen (under Storvaagen). Naturforhold kan ikke som paa Eker ha git stedet navn[1]. Endelig kan nævnes Herøy paa Helgeland, som et halvfylke hadde navn efter (*Herøyia halffylke*)[2]. Like ens som paa Sundmøre har et sokn faat navn efter øen, eller rettere øerne av dette navn (»to, kun ved et smalt Sund adskilte Hovedøer, Sør- og Nordherø«)[3]. Magnus Olsen har i »Kultminder« (57 f.) nævnt de steder langs kysten av Norge, som heter Herøy. De ligger alle centralt, mitt i leden eller hvor flere fjorder og herreder møtes. Første led er *herr*, m. hær, sandsynligvis i betydningen *skipaherr*[4]. Navnet maa hænge sammen med at flaaten brukte at møtes ved de øer, som siden blev kaldt Herøy. Det kan næppe være yngre end vikingtiden og viser at det alt da fandtes et slags primitivt ledingsvæsen.

B. Retsordningens utvikling og alder.

Sagaerne og lovene viser at retsordningen i Norge var i stadig utvikling. Jeg tænker ikke bare paa ordningen av de større lovomraader. Lagdømmene blev jo ordnet i historisk tid. Eidsivatingslagen henføres til Halvdan Svarte, Frostatings- og Gulatingslagen til Haakon den gode og Borgartingslagen til Olav den hellige; men Borgartingslagen er mulig endda yngre. I den ældre Olav den helliges saga (k. 31) heter det saaledes: *þrenn ero log i Norege* (nemlig Frostatingsloven, Gulatingsloven og Eidsivatingsloven)[5]. Traditionen mindedes endda paa 1200-tallet den tid, da hvert fylke hadde hat sit særskilte lagting eller lovgivende forsamling. I den yngre Olav den helliges saga (k. 10) heter det om tiden før Haakon den gode: *en aðr hofðv ser hverir fylkismenn laug*[6]. I Sigurd Ra-

[1] NG. V, 303. [2] Aslak Bolts Jordebog, 87. [3] NG. XVI, 100. [4] Hærøen i Hole (i Steinsfjorden) kan efter Magnus Olsen være sammensat med *heri* »hare« eller mandsnavnet *Heri*. [5] Olafs saga hins helga, en kort Saga om Kong Olaf den hellige fra anden Halvdel af det tolfte Aarhundrede, udg. af R. Keyser og C. R. Unger (Christiania 1849), s. 23. [6] Saga Olafs konungs hins helga (Christiania 1853), s. 9.

nessons proces blir ogsaa slikt et fylkesting, det paa Trondenes paa Senja kaldt *lǫgþing* (*a logþingi þvi sem her er i þessu fylki. En þat er Þrandarnes þing*)[1]. Efter at det var oprettet lagmandsembeder, blev det, som bekjendt, en ny inddeling i lagmandsdistrikter, som ogsaa blev kaldt *lǫgþing*. Men ogsaa i ordningen av de mindre retsomraader blev det i tidens løp ændringer og utvikling. Skipreide-tinget blev fra først av bare holdt for at avgjøre saker, som vedkom ledingsvæsenet, men i slutten av Haakon Haakonssons tid fik det ogsaa domsmagt i vanlige retssaker. Det heter i Indledningen til Frostatingsloven (k. 23): *Suá vilium ver at se sem búöndum er hægligra at sækja helldr á skipreiðu þingum en á fylkis þingum bæði várn rett ok siálfra sinna.* I Landslovens Landeværnsbolk heter det om vaapentinget (III k. 12): *Þat skal eiga firir endilangan Noreg. Þat skal eigi stærum saman eiga en skipreiðu þing*[2]. Skipreidetinget blev dog aldrig, som Gustav Storm synes at mene, laveste ting-instans. Storm siger i efterskriften til »Sigurd Ranessøns Proces« (s. 50): »Alligevel kan man ikke benegte Muligheden af at Redaktøren af þingaþáttr kunde have skaffet sig Oplysning om Navnet paa Thingstedet for Steig Skibrede og har indtaget det i sin Fremstilling af Begivenhederne ca. 1114, uagtet Skibredething neppe allerede dengang brugtes som laveste Thing-Instans«. Vi har under gjennemgaaelsen av tingstederne paa Agder set, at herredstingene blev holdt paa andre steder end skipreidetingene og at de var flere i tal end disse, og slik var det rundt i landet.

---

[1] Sigurd Ranessøns Proces, udg. af Gustav Storm, s. 11, 25—27; jfr. A. Taranger, Udsigt over den norske rets historie I, s. 37 anm. 1. [2] I Norges land og folk, Lister og Mandals amt (udg. af A. Helland) I, 22, heter det: »I 14de og 15de aarhundrede, da skibrederne ogsaa var thinglag (*þinghá, þingstǫð*)«. De var det alt i 13de aarh.

Ogsaa inde i landet maa det ha fundet en til skipreideinddelingen svarende omlægning av tingkredsene sted i løpet av 1200-tallet. Hertzberg oversætter i glossaret til Norges gamle Love (V, s. 740) *þinghá* med »thinglag, distrikt, hvis indbyggere er fælles om et lokalthing (herredsthing)«. I denne betydning brukes det f. eks. i Frostatingsloven (IV, k. 7: *í þingá þeirre sem þarf*)[1] og i hertug Haakon Magnussons retterbot for Ringerike og Hadeland av 1297 (*um sakareyri utan þinghár*)[2]. I sagaerne brukes ogsaa ordet i denne mere almindelige betydning »tinglag«, saaledes i Olav den helliges saga og Fagrskinna[3]. Paa Agder svarer derimot *þinghá* og *þingstǫð* til *skipreiða*. Saaledes nævnes paa 1400-tallet *Akradaals þingha*[4] og *Akredalsz skipreide*[5], *Hælghauika thinga*, *Hælghawyka thynghstadh* og *Helgauik skibrede*[6], *Foss þinga* og *Fooss skiipreidhæ*[7]. Paa Agder kan saaledes ikke *þinghá* være navn paa de mindste tingkredser; for hver *þinghá* eller *skipreiða* omsluttet flere sokn, som fra gammel tid hadde hvert sit tingsted. Likeens maa det ha været paa Oplandene. Ogsaa dér har hver *þinghá* omsluttet flere sokn og i hver *þinghá* har det været flere tingsteder. Den 10de mars 1432 kundgjør saaledes »*Ketil Amundzson konungx vmbodz man i Gudakers þinga*« at han »*var i vestra gardhin a Dale i Rumodale a rettom stempnoby*«[8]; i et brev av 13. mars kundgjør to »logrettomen j Gudhakirs þinga j ydra lutin a Hedhmarkine«, at de har hørt det sige som sant, at en mand har pantsat 15 øresbol i en gaard i Løiten[9]. *Guðakr* (nu Guaaker) ligger selv i Stange og nævnes ofte

---

[1] Jfr. Frost. XIV k. 7 og indledn. k. 15 n. [2] NGL III s. 30 n. 4. [3] Se citaterne i J. Fritzners »Ordbog over det gamle norske Sprog« III 2, s. 1021 f. [4] DN. VI n. 424. [5] DN. XIII n. 152. Skipreiden har navn efter Aagedal i Grindum eller snarere i Bjelland (NG. IX, 125, 128). [6] NG. IX, 201. [7] NG. IX, 164. [8] DN. II n. 709. [9] DN. I n. 637.

som ret stevnested i Skaun, det gamle navn paa Stange[1]. Vi ser av dette at *Guðakrs þinghá* har omfattet i det mindste Løiten, Romedal og Stange og vel ogsaa Vang, med andre ord den sydlige del av Hedemarken. Det er det samme distrikt som nævnes i et brev av 24. sept. 1358, hvor Orm Torgrimsson kalder sig »*lensmadher* (a) sydra lutanom a Heidmarkenne«[2]. Den ovenfor nævnte Ketil Amundson og Orm Torgrimsson har hat samme stilling. Det siger jo ogsaa sig selv, at et omraade som hadde sin særskilte ombudsmand, maa ha været større end et herred eller et sokn. I Gudbrandsdalen kjender vi ogsaa navnene paa tinghaaene. Længst nord var **Holleiðis þinghá*. Herom skriver O. Rygh i »Norske Gaardnavne«: »I endel Breve fra MA. forekommer et Bygdenavn, der lader til at have været en Fællesbetegnelse for hele det nuv. Nordre Fron Herred, Hedalen og Bredebygden av Vaage Herred. Denne Samling af Bygder omtales i flere af Brevene som en egen Herredsthingkreds (Thinghaa)«. Navnets rette form lar sig, mener Rygh, paa grund av de avvikende former, vanskelig bestemme. Jeg tror at Gudbrandsdalen like ens som Hedemarken har været delt i 2 tinghaaer, like ens som det var delt i 2 lensmands-sysler eller -ombud[3]. I et brev av 25. mai 1440 heter det: *j øfra Hedale oc nedhra Hedale som ligger i Holledis þinghaa j nordhralutenom j Gulbra(n)dzdalum*[4]. I 1432 heter det derimot i et brev: *meer warom a Haraldstadom som ligger a Kuiknom j Holdlidene j nørdre sylzlene Gudbrandzdala*[5]. — Længer syd i Gudbrandsdalen var *Stafs þinghá*, som Rygh merkelig nok ikke nævner noget om. Den maa ha navn efter gaarden Stav i Øier, som ellers ikke nævnes i gamle brev[6]. I et brev av 20. mars 1397 heter

[1] DN. IV n. 1029 og ovenfor, s. 111. [2] DN. II n. 343. [3] NG. IV 1, s. 118. [4] DN. III n. 759; jfr. n. 762. [5] DN. I n. 736. [6] NG. IV 1, s. 173.

det at Skyberg i Øier ligger i denne tinghaa (*j Skygheberghe sæm ligghær j Musædale j Stafþingha*)[1], og i 1451 heter det: *j Rindadall som ligher* (*j*) *Øya sokn j Stafs tingaa*[2]. I et brev av 30. okt. 1413 heter det først: *a Glømeno a Þrotheno j sydrelutane Gudbransdaalena* (d. e. paa Glømmen i Tretten sokn i søndre delen av Gudbrandsdalen), og videre: *j Einghum* (d. e. Enge, nabogaard til Glømmen) *a Þrotteno j Stafs þingaa*[3]. Stalsbjør i Tretten, anneks til Øier, siges ogsaa at ligge »*j Stafs tingaa*«[4]. Den søndre syssel i Gudbrandsdalen, eller som jeg tror, Stavs tinghaa, hadde sit eget tingsted paa Vǫlusetr, som vi før har nævnt[5] og som synes at ha ligget i Ringebu. Endelig nævnes ogsaa *Gausdals þinghá*. I et brev av 14. feb. 1385 utstedt paa Jørstad, stevnestedet i Faaberg, heter det at det blev utlagt 10 øresbol »*j Hælgharudi er ligger j Gaustdals þinghaa*«[6]. Gaarden Helgaruð kjendes ikke længer, saa vi vet ikke om den har ligget i Østre eller Vestre Gausdal. Begge herreder har vel hørt til Gausdals tinghaa. — Jeg tror altsaa at det foruten Gausdal har været 2 tinghaaer i Gudbrandsdalen. Dertil passer det, som vi siden skal se, godt at Gudbrandsdalen var delt i deler, like ens som Hedemarken, og at hver del hadde sin lensmand. — I 1497 nævnes saaledes en *lænsman i nørdhra luthen Gudbrandsdalæn*[7].

Andre steder paa Oplandene har jeg ikke fundet ordet *þinghá* brukt. Men vi har ogsaa dér spor av at det paa 1300- og 1400-tallet har været tinglag, som har omsluttet mere end ett herred. Saaledes melder 10. mars 1364 Andres Joarsson, sysselmand i nordre luten av Hedemarken, almuen i Vardalr, Hunnardalr, Snartumsdalr, Stufnadalr, Manheims herad og Birid at han har git Gille

[1] DN. I n. 556. [2] DN. II n. 794. [3] DN. II n. 630. [4] DN. III n. 772. [5] DN. V n. 711, jfr. s. 116. [6] DN. V n. 333. [7] DN. III n. 1006.

paa Braastad (i Vardal) sit ombud i alle kongens saker hos dem [1]. *Vardalr* er Vardal, *Hunnardalr* er Hunn sokn, Stufnadalr er navn paa Øvre Snertingdalen i Biri, *Snart-eimsdalr* er Snertingdalen, *Manheims herað* er Redalen, navn paa Stokkeelvens dalføre [2]. De her nævnte bygder har saaledes omfattet de nuværende herreder Biri og Vardal. — 16. aug. 1424 overdrager paa samme vis Abraham Gjedde [3] til Sigurd Halvordsson sit ombud i Land, Torpen og Sinnen (*j Lande, Þorp ok Sinnæne,* d. e. Nordre og Søndre Land, Vesttorpen og Østtorpen og Nordsinnen og Østsinnen) i alle 8 ørtugs og 13 marks saker. Abraham Gjedde har vel, like ens som Halvor Baardsson i 1406 været »kongens ombudsmand over Nordre Toten, Hadeland, Biri og Vardal« [4]. Sigurd Halvorsson i 1424 og Gille paa Braastad i 1364 maa ha hat en liknende stilling som Ketil Amundson, »kongens ombudsmand i Gudakers thinghaa«, som vi før har nævnt. Alle tre har de vistnok været lensmænd. *Lénsmaðr* var fra først av navn paa en underordnet oppebørsels-, rets- og politibetjent som var ansat av sysselmanden og stod under ham [5]. Lensmanden opnævnte lagtingsmænd og satte folk i »stok og hægtelse« [6]. Det heter i Eirik Magnussons store retterbot av 1280 [7]: *Sua skolu ok eigi uera lensmenn fleiri syslumanna en ij. i hueriu fylki nema syslumenn se fleiri. þa ma huer þeira hafa einn lenzmann.* Til lensmænd skulde, heter det i Haakon Magnussons retterbot for Hedemarken og Toten [10], tages »*skilrikir bændr, þeir sem eru ættaðir og reyndir í bygðarlagi*«. Lensmandens stilling kaldes ogsaa

---

[1] DN. II n. 381. [2] NG. IV 2, s. 26, 47 f. [3] DN. III n. 673; jfr. NG. IV 2, s. 218 f. [4] DN. XVI n. 53. [5] Norges gamle Love V, s. 398 (Glossar av E. Hertzberg). [6] NGL. IV, 431 anm.: Lensmandz eidh. [7] NGL. III, s. 5 (§ 4). [8] NGL. III, 21 (§ 7).

umboð[1] og selv kaldes de alt i 1388 *vmbodzmenn syslumanna*[2]. Hele ordningen med lensmænd som sysselmændenes underordnede er snarest begyndt at træde ut i livet under Magnus Lagabøter, og under Magnus's sønner er grænserne for deres virke blit nærmere optrukket. Samtidig med at det blev fastsat hvor mange lensmænd det skulde være i hvert fylke, er ogsaa fylkerne blit delt i lensmandsdistrikter og disse har faat navnet *þinghá* (tinglag). I en række gamle brev ser vi lensmændene optræde paa tinge og optage vitneprov og foretage tinglysninger[3], saa det er naturlig at lensmandsdistrikterne blev kaldt *þinghá* (jfr. *heyja þing* »holde ting«).

At det virkelig sammen med indførelsen av lensmandsombudet har fundet en omordning av tingkrinsene sted, synes at fremgaa av Haakon Magnussons før nævnte retterbot for Hedemarken og Ringerike av 1297. Dér heter det i § 14: *Eigi vilium ver ok at syslumenn eðr lensmenn stefni bondum til logmanz um sakarœyris vthemtingar fyr en þat er kært ok profat ok ransakat með skilriki heima i bygdini*[4] *þar sem málet gerðiz.* Alle de haandskrifter, hvori denne retterbot findes, er sene — fra 16. aarh. — og fulde av feil og uoverensstemmelser. En variant har istedenfor *um sakarœyris uthemtingar* læsemaaten *um sakar eyri útan þinghái.* Dette er efter utgivernes mening »vistnok den rigtigste Læsemaade«[5]. Men er dette saa, da er *þinghá* netop navn paa lensmandens distrikt. Vi har før nævnt, at paa Agder brukes uttrykkene *skipreiða* og *þinghá* i samme betydning. Dermed stemmer det vel overens, at lensmandens distrikt netop har været skipreiden. Saaledes nævnes i 1339 Baard

---

[1] NGL. IV, 431 anm. [2] NGL. (2. række) I, s. 5[12]. [3] Jfr. DN. II n. 163, 218, 342. [4] Varianter: *ij bygdelaga* og *paa bygdhe steffne.* [5] NGL. III, s. 30 anm. 4.

Bjarnesson, »*lænsmaðr j œystrœ skiprœidunni a Follo*«, og 1345 Torgils Skeggi, »*lænsmaðr ifuir væstra skiprœidenne a Follo*«[1]. I 1455 nævnes Guttorm Einarsson, »*lensman i Frølandz skipreido* (paa Agder)[2]. I 1463 nævnes Ulv Gudbrandsson, lensmand paa Tune. — Tune var en særskilt skipreide, som efter P. A. Munch omfattet Tune, Varteig, Rolvsøy og Kraakerøy. — I 1416 nævnes en lensmand »j Tunæims sokn« (d. e. Tanum i Ranrike)[3]. Men *Lúðrlags skipreiða* omfattet netop *Túnheims herað* (ell. *sókn*)[4]. Jeg tror at hele Norge fra slutten av 1200-tallet har været delt i krinser, som vi efter deres nærmeste overordnede kunde kalde lensmandsdistrikter, men som i gammel tid blev kaldt dels skipreider (ved kysten) og dels tinghaaer, dels ogsaa — mere almindelig — sysler. At disse omraader har hat mange saker fælles, ser vi bl. a. derav at almuen *i sydrœ syslonœ i Gwdbranzdalum* i fællig *a Wolusætre a almennis tingstadh* valgte en nævndermand til kongevalgmøtet i Lødøse[5].

De tingkredser vi her har talt om er, har vi set, først grundet i den senere del av middelalderen og troligvis ordnet ved kongsbud. Anderledes er det derimot med bygdetingene, som fandtes i hvert herred i Norge og blev holdt paa visse tider av aaret[6]. De kaldes i gamle brev mest *bygðarstefna*, *heraðsstefna* eller *bygðartal*, sjeldnere *heraðsþing* og hadde, har vi set, sine faste tingplasser[7]. Disse bygdeting er, saa at sige, blit til av sig selv og deres grundlæggelse ligger gjemt i fortidens mørke. Som det heter i Sigurd Ranessons proces om tinget paa Kepsisey (s. 11 20—23): *Þing þetta settu bændr með ser til þess at*

[1] DN. I n. 255, 296. [2] DN. III n. 828[8]. [3] DN. V n. 518. [4] Jfr. P. A. Munch, Historisk-geografisk Beskrivelse over Kongeriget Norge, 197. [5] DN. V n. 711. [6] Jfr. E. Hertzberg, Grundtrækkene i den ældste norske Proces, 113 f. [7] Jfr. K. Maurer, Altnordisches Staatsrecht u. Gerichtswesen II, 36.

hverr þeira hafi sonn lǫg af ǫðrum. Vi maa dog ikke tro at alle tingkredser er blit til i den graa oldtid; nogen er først indrettet i den kristne middelalder og mange er fra vikingetiden. I Eidskogen var saaledes tingstedet »*a klukkerræ hwssum a Eidhis skoghunnum*«[1]. Kirken i Eidskogen kaldes ogsaa Midskog kirke efter kirkestedet og nævnes alt i 1225[2]. En kunde vel tænke sig at det der hvor klokkerhusene i Eidskogen siden reiste sig, alt i hedensk tid stod en helligdom. Men navnene, baade Midskog (*Miðskógr*) og paa nabogaardene med de mange *rud*-navn, viser at bygden her ikke er ældre end fra den kristne middelalder. I Etnedalen blev det, som før nævnt, i 1317 holdt stevne eller ting paa Bruflat (*Brúarflǫt*), kirkestedet. Navnene i Bruflat sokn er ogsaa paa et par undtagelser unge og maa være fra kristen tid. Hadde det alt i hedensk tid været et tingsted i Etnedalen, maatte det ha været paa Breien (*Breiðvin*), men denne gaard nævnes først i 1592 og har aldrig været stevnegaard[3]. Like ens er det med stevnestederne i Numedal, Megaarden i Nore, Møkstu i Opdal og Møkstu i Veggli. Der hvor disse gaarder ligger, kan det heller ikke ha været ordentlig bygd før i kristen tid[4]. Selv i Smaalenene er det tingsteder, som maa være fra kristen tid, saaledes Klemetsby (*Klemetsbýr*) i Rødenes (s. 102). Navnet Klemet var neppe i bruk i Norge før paa 1100-tallet. Fra denne tid er ogsaa de fleste av nabogaardene, som Kamperud, Fonnerud, Kallak, Huser, Taraldrud, Klerud, Kongsbakke osv. *Kirkjubýr*, som var stevnested paa Nesodden (s. 106), er jo ogsaa et kristent navn.

Fra slutten av hedendommen er endda flere tingsteder i Norge.

---

[1] DN. V n. 505. [2] NG. III, 221, 228. [3] NG. IV₂, s. 247 f. [4] Se NG. V, 467, 451, 433.

Jeg slutter ikke noget av at gildesvoldene og gildestuerne saa mange steder i landet nævnes som stevnesteder. Gilderne selv er ikke ældre end fra tidlig kristen eller sen hedensk tid; men hvor de reiste sig, kan det ha været ældre helligdommer. Vi kan slutte mere av andre stedsnavn. I Romsdals amt har vi Tingvold herred; det har navn efter kirkestedet og præstegaarden, som opr. het *Þingvǫllr,* d. e. en flat mark eller vold, som det blir holdt ting paa. Navnet forekommer første gang paa Sverres tid (*til Þingvallar*)[1]. Paa 1300-tallet nævnes *Þingualla sokn* og *Þinguallar skipreida*[2]. Vi har her et eksempel paa at et helt herred og præstegjeld har navn efter tingvolden. *Þingvalla kirkja* nævnes i 1357[3]. Den er sandsynligvis reist i første halvdel av 1200-tallet og var fylkeskirke for Nordmøre[4]. Den er av sten, den eneste paa Nordmøre. Naar Tingvold i middelalderen kunde være et slikt samlingssted, saa viser det, at tingvolden, som har git stedet navn, alt før den tid var et samlingssted. *Vǫllr* »vold, græsgrodd slette« brukes som sidste led — eller alene — i mange navn paa steder, hvor det blev holdt offentlige sammenkomster av forskjellig slag. Vi har *Leikvǫllr* (leikarvollen, dér ungdommen møttes til lek); saa kaldes bl. a. en nabogaard til Gol kirke i Hallingdal, og et underbruk til Skea (*Skeiðihof*), hvor det i middelalderen stod en kirke og fra ældgammel tid var hesteskei[5]. Vi har før nævnt *Gildisvǫllr,* gildesvolden, som var ret stevnested i Ringebu. *Kirkjuvǫllr,* kirkevolden, brukes flere steder om gaarder som ligger like ved en kirke[6]. *Eiðsvǫllr* er navn paa soknet, dér Eidsivatinget blev holdt. Valle sokn brukes endda i Sætesdal og i Søndre Undal, og en *Vallar kirkja,*

---

[1] Fornmannasögur VIII, 395; IX, 15, 465. [2] Se henvisningerne i NG. XIII, 370. [3] DN. IV n. 386. [4] Norges land og folk, Romsdals amt (utg. av A. Helland) II, 1030 f. [5] NG. V, 117, 136, 145; II, 248. [6] Se NG. II, 267, Kultminder, 150.

som var soknekirke, nævnes i Stjørdalen; gaarden der den stod heter Vold, men kaldes i Aslak Bolts Jordebok *af Kirkiuwelle*[1]. Magnus Olsen har undersøkt alle disse navne paa *vǫllr*. Han siger: »De anførte sognenavne kan være ældre end kristendommens indførelse«[2]. Men senere taler han om »det vistnok hovedsagelig til historisk tid hørende Vǫllr«[3]. Av samme mening er Oluf Rygh. Han mener saaledes at ved en opdeling av den gamle gaard Eið »kan det senere Navn *Eiðsvǫllr* være opkommet«[4]. At disse navne paa *vǫllr* er unge, ser vi ogsaa derav at det ældre *Leikvangr* flere steder, men først efter reformationen, er blit til Leikvold, saaledes i Skedsmo paa Romerike[6] og i Hetland i Stavanger amt[5]. I ett tilfælde ser vi sikkert, at navnet *Leikvǫllr* gaar tilbake til kristen tid, men til tidlig middelalder. I Tomter i Romedal er Præsterud nabogaard til Tomte, som sognet har navn efter. O. Rygh siger herom: »Navnet og Beliggenheden nær Tomter Kirke vækker Formodning om, at Gaarden har været Bolig for en særskilt ved denne Kirke ansat Præst; ogsaa den gamle Kirke har sandsynligvis ligget her«[7]. Navnene paa *ruð* er, vet vi, fra tidlig i middelalderen. Fra denne tid maa ogsaa nabogaarden til Præsterud være; den heter nu Lekvolden Engeslet, men kaldtes oprindelig bare *Leikvǫllr*. Leikarvolden ved Tomter kirke er sandsynligvis fra 1100-tallet. Desuten maa det merkes at vi har navnet *Þingavǫllr* i de norrøne nybygder paa de Britiske Øer: Tingwall, hvor hovedtinget for Shetlandsøerne før blev holdt paa en holme i »de Loch of *Tingwall*« (*a Þinga velle* i et brev av 1307), og *Tynwall Hill* (*Þingavǫllr*), det gamle hovedtingsted paa øen Man.

Efter dette kan heller ikke navnet *Þingvǫllr* være meget ældre end aar 1000, muligens er det yngre. Men

[1] NG. XV, 37, 39. [2] Kultminder, 150. [3] Kultminder, 216. [4] NG. II, 370. [5] NG. II, 371. [6] NG. X, 209. [7] NG. III, 141 f.

er dette rigtig, har ikke Tingvold herred hat noget fast tingsted før langt ut i vikingetiden, ja kanske endda senere. I Søndre Land er det en anden gaard, som ogsaa heter Tingvold. Den nævnes første gang i 1592 og er nabogaard til Odnes, som i middelalderen synes at ha været tingsted[1]. Tinget her skulde efter dette ogsaa først ha været organiseret i vikingetiden. I Hedrum nævnes Gjelstad samlingsted i 1538 (*Gylstad tyng*)[2]. Nabogaard til Gjelstad er Tinghaugen, som første gang nævnes i 1664 (*Thinghouffuen*). Tinghaugen igjen har til nabogaard Bommestad; dette navn forklares, som før nævnt, som et oprindelig *Bóndþingsstaðir*[3]. Gaardnavnene paa *-staðir* er efter forskernes mening fra vikingtiden. I denne tid skulde altsaa tingstedet her ved Faret over Numedalslaagen være blit organiseret. Gjennemgaar vi den liste over tingsteder, som jeg i det foregaaende har prøvet at gi, saa vil vi se, at det er en hel række av dem, som vanskelig kan være ældre end vikingtiden. I Smaalenene kan jeg nævne: Rakkestad (*Rakkastaðir*), kirkested i soknet av samme navn, i Søndre Odalen Opstad (*Uppstaðir*), likeledes kirkested i soknet av samme navn; Tingby i Elverum, hvilket navn staar i forbindelse med det gamle ting og marked paa Torge, kan heller ikke være ældre end vikingtiden, men er snarere yngre. Jørstad (*Jóréksstaðir*), som var tingsted i Faaberg, er ogsaa et vikingtidsnavn. Et navn som *Kaupmannsnes* (nu Komnes), tingsted i Komnes sogn i Sandsvær, kan heller ikke være ældre end vikingtiden, men er snarere yngre[4]. Det forutsætter like ens som *Kaupangr* (nu Koppangen) længer oppe ved Laagen i Svene, anneks til Flesberg, ordnede forhold med faste markedsplasser.

---

[1] NG. IV 2, 183, DN. IX n. 380. [2] DN. III n. 1152. [3] NG. VI, 342 f.; se ovenfor s. 126. [4] NG. V, 371, 373.

Vi har ogsaa lagt merke til de mange tingsteder, som bærer navnet Hov eller Hove (af *hof* »gudehov, tempel«), f. eks. Hove i Lomen (Vestre Slidre), Hof paa Toten, eller sammensætninger med *hof* som Frøishov i Hole og Norderhov (*Njarðarhof*) paa Ringerike. Sikkert at avgjøre fra hvilken tid alle disse navne er, er selvsagt uraad. De tilhører, som Magnus Olsen har vist, en mindre primitiv kulttype, og maa ialfald være yngre end Kristi fødsel (rimeligvis flere aarhundreder yngre)[1]. Men det er et andet spørsmaal, som er vanskeligere og vigtigere. Og det er: Fra hvilken tid er hele den retsordning, som fik sit synlige uttryk paa tingene? Efter de fleste, kanske alle forskeres mening er den ældgammel, alle germanske folks eie og en arv fra deres urhjem, med andre ord urgermansk[2]. I en av de nyeste haandbøker heter det[3]: »Die südgermanischen Völker haben, wie man aus den Worten des Tacitus in Vergleich mit den Nachrichten der späteren Quellen mit einiger Sicherheit entnehmen kann, wohl seit ältester Zeit die eigentliche richtende Tätigkeit nicht dem vorsitzenden Richter allein überlassen, sondern sie auf die Mitwirkung der versammelten Dingleute gegründet». At tingordningen er likesaa gammel hos de nordiske folk, har visst ingen tvilet paa. Tacitus fortæller jo om germanernes ting og folkefrihet (*de minoribus rebus principes consultant, de maioribus omnes, ita tamen ut ea quoque quorum penes plebem arbitrium est apud principes pertractantur*)[4]. Men er det ikke alt grund til at nære tvil, naar vi tænker paa at tingforsamlingerne ikke kaldes med samme ord hos alle germanske folk? Ordet ting (gl.norsk *þing*) findes utenfor de nordiske sprog bare i oldhøitysk (*ding*),

---

[1] Kultminder, 282, 163 ff. [2] Reallexikon der germanischen Altertumskunde I, 468 ff. (under Ding), II 164 ff. (Gerichtsverfassung) [3] Sammested II, 166 f. [4] Germania, k. 11.

oldsaksisk (*thing*), langobardisk (*þing*), oldfrisisk (*thing*) og angelsaksisk (*þing*). Den oprindelige betydning er »tid, beregnet tid«. Ting kaldtes da fra først av de forsamlinger, som blev holdt til faste tider. I gotisk, det germanske sprog, som staar nordisk nærmest, findes ordet ikke. Der brukes isteden ordet *maþl* (oldht. *madal*, ags. *mæþl*, oldsaks. *mahal*, frankisk-lat. *mallus*), som betyr »samtale«. Angelsakserne brukte mest ordet *gemôt* »møte«. Ordet »ting« (*þing*) er saaledes ikke fællesgermansk. Men naar ordet ikke er det, er næppe heller institutionen det. Efter utbredelsen av ordet *þing* skulde en snarere tro, at ordningen fra Sydgermanerne hadde fundet vei til de nordiske folk. Jeg skal minde om Tacitus's ord: *trans Lygios Gotones regnantur, paulo iam adductius quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem protinus deinde ab Oceano Rugii et Lemovii, omniumque harum gentium insigne rotunda scuta, breves gladii et erga reges obsequium.* Om Svearne (*Suionum civitates*) heter det: *est apud illos et opibus honos; eoque unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non praecario iure parendi, nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo, quia subitos hostium incursus prohibet oceanus, otiosae porro armatorum manus facile lasciviunt: enimvero neque nobilem neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est*[1]. (»Hos dem er det ogsaa hæder i rikdom, og derfor hersker én med uomtvistelig ret til lydnad. Vaapen er ikke, som hos de andre Germaner, tilgjængelige for alle, men holdes lukket under bevogtning av en træl; for havet forbyr pludselige indfald av fiender, og en væpnet flok kan i fredstid let forfalde til selvtægt og vold. Men det er nyttig for kongemagten, ikke at sætte en adelig eller en

[1] Germania, k. 43 f.

fri, men en træl til at vogte vaapnerne«). Efter Tacitus's ord skulde en tro, at det ikke var stor folkefrihet hos Østgermanerne og endda mindre hos de nordiske folk. Hvorfor skulde ogsaa folkets eller rettere stammens deltagelse i domsavsigelse og lovgivning være ældgammel hos Germanerne? Slikt tilhører et mere fremskredent kulturtrin. Det oprindelige er, som Homer i Odysseen skildrer det hos Kykloperne:

τοῖσιν δ' οὔτ' ἀγοραὶ βουληφόροι οὔτε θέμιστες.
. . . . . θεμιστεύει δὲ ἕκαστος
παίδων ἠδ' ἀλόχων, οὐδ' ἀλλήλων ἀλέγουσιν,

»De har hverken raadsforsamlinger eller love, men hver mand dømmer over sine barn og hustruer, og de tar intet hensyn til hverandre«. Kykloperne er, som Sir Henry Maine siger, Homers type paa en fremmed og mindre fremskreden kultur. Slik som Kykloperne skildres, lever og levet det primitive menneske[1]. Det er et fremskridt, naar det begynder at dømmes efter faste vedtægter, og et endda større, naar disse blir til virkelige love. Rundt om hos de primitive folk i Afrika, paa Stillehavsøerne, i Amerika og Asien er det høvdingen, som dømmer, efter uskrevne vedtægter. Folket har ingen del hverken i retspleie eller i lovgivning. Slik var det fra først av ogsaa i Hellas og Italien. At haandhæve retten og være en retfærdig dommer er efter Homer en av kongens vigtigste pligter; sammen med ham dømmer de ældste, som »værner om retten paa Zeus's vegne«. Først litt efter litt vinder folket del i retspleie og lovgivning. Hvorfor skulde det være anderledes hos Germanerne? Hvem kan bevise at det er rigtig, som det heter i en av de nyeste haandbøker[2]: »Daher ist das Urteil in der Tat ein Urteil des Volkes. Diese

[1] Sir Henry Maine, Ancient Law (The New Universal Library, London, G. Rutledge & Sons), 103. [2] Reallexikon II, 166.

grundsächliche Regelung haben nur die Goten, Burgunder und Langobarden aufgegeben, die völlig entgegengesetzt nach römischem Vorbild die Rechtssprechung zur ausschlieszlichen Sache des beamteten Richters machten«? Hvorfor skulde folkefrihet, folkets deltagelse i retspleien og dets godkjendelse (ved vaapentak) av nye love, bare være et urgammelt eie for Germanerne mer end for de andre ariske folkeætter? Kan det ikke være at det hos Germanerne ogsaa har fundet en utvikling sted under paavirkning av høierestaaende sydligere folkeslag? Er det ikke tænkelig at det hos Nordgermanerne har været tider, først uutviklede som hos Kykloperne, da det hverken fandtes »raadsforsamlinger eller love«, og saa mere utviklede, da høvdingen og stammens ældste sagde ret og folket bare møttes til vaapensyn?

Av de skriftlige kilder kan vi selvsagt ikke lære noget. Vi maa spørge stedsnavnene. Lye i Time herred paa Jæderen har fra gammel tid været præstegaard. Selve kirkestedet var dog det nærliggende Time, hvorefter kirken og soknet kaldes *Þymincæs kirkia* og *Þimins sokn*[1]. Naar Magnus Olsen siger[2], at Lye var »præstegaard og kirkested«, da er dette ikke rigtig. Lye var bare præstegaard. Lye het i gammel tid *Lýgi*. Magnus Olsen sammenstiller dette navn med oldhøitysk *urliugi* »krig«, som er sammensat av *ur* »ut av« og **liuga* »ved ed bekræftet overenskomst«, og mener at dets oprindelige betydning er »fredhellig sted, tingsted«[3]. Navnet *Lýgi* skulde være fra samme tid som *vin*-navnene, med andre ord ældre end vor tidsregning, snarest fra slutten av bronsealderen. Om Lye nogensinde har været tingsted, kan ikke sikkert ses av de gamle brev, som er bevaret; men det er mulig. Vi finder, som før nævnt (s. 114), samme navn i Lyen (*Lýgin*), nabo-

---

[1] NG. X, 142 f. [2] Kultminder, 120. [3] Kultminder, 120—122, NG. X, 140 f.

gaard til Vaage præstegaard, og i *Ljúfarvangr* hvor altinget paa Vaage i 1280 blev holdt. Men det vanlige tingsted i Vaage var ikke Lyen, men kirkestedet, Ullensyn, og navnet *Ljúfarvangr* tilhører ikke *vin*-tiden, men er, som Magnus Olsen selv har paavist, meget yngre, fra folkevandringstiden. Endelig var det i Eidsvold paa østsiden av Vormen en nu forsvundet gaard, som het *Lýgin*. At den har været tingsted, vet vi ikke noget om. Endelig har vi i Skiptvet, Sørum og Ullensaker tre gaarder, som heter Lystad (i gammel tid *Lýgistaðir*)[1]. I alle tre herreder kjender vi dog de gamle tingsteder og vi har ingen grund til at tro at nogen av de tre Lystadgaarder nogensinde har været tingsteder. I alle tilfælder er disse navne ikke ældre end fra vikingtiden, og vi kan av dem ikke slutte noget om hvor gammel tingordningen er i Norge. Det kan vi heller ikke, saavitt jeg kan skjønne, slutte av navnene *Lýgi* og *Lýgin*, selv om de betegner »fredhellige steder«.

Andre stedsnavn, som kunde hjælpe os, findes ikke. Jeg har undersøkt alle de gaardnavn, som er sammensat med *þing*. Ingen av dem er ældre end vikingtiden. De ældste er *Þingvǫllr* i Romsdal, og Bommestad (**Bóndþingsstaðir?*) i Hedrum. — Det sidste navn minder om *Thingstadha sokn* i Østergøtland[2]. Paa Island og Shetlands-

---

[1] Kultminder, 116 ff. [2] Liste over navn, sammensat med *þing:* NG. I, 129 i Þingbærghom i Osfjerdingen (Rakkestad), forsvundet; NG. III, 271 Þinghaugr, plass under Hofs præstegaard, nabosogn til Grue, forsv.; NG. IX, 263 Tingvatn, Hægebostad; NG. X, 283 Tingholmen, Hetland; NG. I, 14 Tinghaug, plass under Nøkleby, Trøgstad; NG. I, 229 *Tingsbu*, plass under Rokke (1723); NG. III, 320 *Tingby* (Elverum) i forbindelse med det gamle tingmarked paa Torge; NG. III, 182 *i Þingosom* (Ting Os, Søndre Odalen), nabogaard *til Østre Os*; NG. IV 2, 183 (Søndre Land) *Tingvold* (nævnes 1ste gang 1592), nabogaard til Odnes; NG. VI, 140 Tinghaug, nyt navn; NG. VI, 342 (Hedrum) Tinghaugen (1ste gang 1664) nabo-

øerne er det en mængde stedsnavn, som er sammensat med ordet *þing*. Jakob Jakobsen siger i sin avhandling om »Shetlandsøernes stednavne«[1]: »Av navnene på de sogne hvori hovedøen »Mainland« . . . er inddelt, ende omtrent halvdelen på *-ting* [on. þing, n., ting, tingkres, paa Island ogsaa = »sókn«, sogn].« Paa Island er de navn, som er sammensat med *þing* endda vanligere. Enhver vil let kunne se dette ved at se paa registret til Kristian Kålunds »Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island«; det er i dette 78 navn som begynder med *þing*, foruten navn som ender paa *þing*, bygdenavn som Múla-þing, Þorskafjarðar-þing o. fl. Pingvollr og Þingvellir heter ikke mindre end 5 steder. Vi kan selvsagt ikke av dette slutte noget om hvor gammel tingordningen er i Norge. Vi ser bare at paa 700-, 800- og 900-tallet da Shetlandsøerne og Island blev bygget var *þing* et særlig brukt ord ved dannelsen av nye stedsnavn, mens det tidligere ikke var det. Ingen norske stedsnavn paa *-vin* eller *-heimr* er sammensat med *þing*. Hadde det været ting i Norge alt paa den tid, da den første faste bosætning fandt sted, da maatte dette paa en eller anden maate ha sat sig spor i stedsnavnene like ens som paa Island og Shetlandsøerne. Men saa er ikke tilfældet. Selvsagt er tingordningen gammel her i landet. Mange tingsteder er, har vi set, nabogaarder ikke til kirkestederne, men til gaarder som i hedensk tid var de religiøse mittpunkter i bygder, f. eks. Ramstad, nabogaard til Hov i Spydeberg, Berger, nabogaard til Hov mitt paa Idesletten, og Guslund (*Guðislundr*), nabogaard til Veng (* *Vangr*) i Skjeberg. — Navnet *Vangr*

gaard til Bommestad (**Bóndþingsstaðir*); NG. XIII, 370 Tingvold herred, Romsdal (Þingvǫllr); NG. XV, 339 Tingstaden (1ste gang 1590) = þingstaðr, men nyere navn om en plass med reiste stener, som blev holdt for tingplasser, men er hedenske gravsteder. [1] Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1901, s. 173 f.

som kultsted tilhører efter Magnus Olsen »tiden efter Kristi fødsel, *hof*-tid, idet dette navn i det store og hele taget staar paa linje med *hof*-navnene, særlig *Hof* og *Þórshof*« [1]. Vi tar vel ikke meget feil, naar vi sætter det til første del av folkevandringstiden, omkr. 300—500 e. Kr. Ved denne tid kan det alt ha været ting i Skjeberg. — Videre kan nævnes Hauge i Onsø, nabogaard til Forsetlund, hvor Forsete blev dyrket, og Hovin i Hobøl, nabogaard til Gusland (*Guðislundar*) og til Riggesum (*Ríkisheimr*). Liknende eksempler kan hentes baade fra Oplandene og andetsteds i landet, f. eks. Guaaker (*Guðakr*) i Stange, som en tingkreds hadde navn efter. Kultnavnene paa *-akr* er efter Magnus Olsen meget gamle og gaar tilbake til *vin*-tid [2]. Men derav kan vi selvsagt ikke slutte noget om hvor gammelt tingstedet paa Guaaker er. Det er overalt kultstedet eller leikarvollen, som er det oprindelige, tingstedet, som er det sekundære, og er blit organiseret, dér hvor det alt i forveien var en helligdom eller en leikarvoll, hvor folk i bygden møttes; først naar vi kommer til navne, som er fra henimot historisk tid, møter vi *Þingvǫllr* som sókne- og herredsnavn. Foruten Lye og Lyen, som vi før har nævnt, er det bare et par navn paa tingsteder og kirkesteder, som kan vække tvil. Det er Fylken i Vestre Slidre, nabogaard til kirkestedet og gammelt stevnested. Navnet er, som før nævnt, sammensat av *folk* og *vin*. Vi har flere navn, som minder om det: Flikkeshaug (*Fylkishaugr*) i Vestre Toten, Flesaker (*Fylkishaugr*) i Veldre Sogn paa Ringsaker, Flesaaker (*Fylkisakr* eller *-haugr*) paa Øvre Eker [3], Flekshaug (*Fylkishaugr*) i Norderhov paa Ringerike [4], Folkenborg (*Folkinsborg*) i Eidsberg og Folkenborg (*Folkinborg*) i Rødenes i Smaalenene og endelig Folkesberg (*Fylkisberg*) i Svarteborg i

---

[1] Kultminder, 218. [2] Kultminder, 218. [3] NG. V, 258. [4] NG V, 45.

Bohuslen[1]. Flesaker i Veldre er, som vi har hørt, et gammelt kirkested. Tingstedet var derimot i middelalderen By, nabogaarden. Paa den anden side av Flesaker ligger Vinju (*Vin*), som maa være en ældgammel helligdom. Flesaker maa saaledes være et gammelt møtested i Veldre; om navnet er fuldt saa gammelt som Vinju, er dog kanske tvilsomt. Hjalmar Falk mener at *Fylkishaugr* betyr »en Høi, hvor Fylkestinget blev holdt«[2]. I Hedemarken blev dog fylkestinget holdt paa Akr eller Skjalðarakr. Flikkeshaug paa Toten ligger ogsaa, som vi har hørt, mellem gamle helligdommer, Hjelpstein og Eltun, men nævnes aldrig som tingsted. Flikshaug i Norderhov ligger ikke engang nær noget gammelt kultsted, men omgit av nyere navn og nævnes aldrig som tingsted. Det gamle hovedting for Ringerike blev holdt ved Norderhov kirke. At Flesaaker paa Øvre Eker nogensinde har været tingsted, har vi heller ingen vitnesbyrd om. Paa Folkenborg i Eidsberg var i middelalderen en soknekirke og Folkenborg i Rødenes er nabogaard til præstegaarden, men ingen av disse gaarder nævnes nogensinde som tingsted. Det samme er tilfældet med Folkesborg i Bohuslen. Jeg tror derfor ikke at vi av Fylken og de andre navn, som jeg her har nævnt, kan slutte mer end at de har været steder hvor folket (d. e. folket i vaapen) fra ældgammel tid har møttes. (Fortsættes).

---

[1] Se NG. IV 2, 91. [2] NG. V, 45.

LITTERATUR

Hans E. Kinck. Renæssansemennesker, historien om Niccolò Machiavelli. Kristiania 1916. 336 s.

Machiavelli er en av de mest omstridte skikkelser i historien. Han hæves til skyerne av somme og fordømmes endda sterkere av andre. Jesuiterne, som selv fulgte den samme politik som Machiavelli synes at lære i »Fyrsten«, fik pave Paul IV til at sætte den paa listen over de forbudne bøker, og siden er det ikke den politiske skjændselsdaad ned gjennem tiderne som Machiavellis lære ikke har faat skylden for, først og fremst Bartholomæusnattens bloddaad som blev øvet av hans elev(?), Katharina Medici. En kan endog se sindige engelske historikere føre tilbake til Machiavelli som utspring den prøisiske politik, som har ført til den nuværende verdenskrig[1]. Rousseau kalder derimot »Fyrsten« for »republikanernes bok«. Machiavellis tanker satte frugt hos italienske frihetsmænd og republikanere i forrige aarhundrede og gaar igjen i ordskifte i italienske aviser nu under krigen. Ingen under at en skikkelse som Machiavelli maa lokke forskerne og kanske endda mere dikterne. Hans Kinck er, vet vi, begge deler. Han kjender Italien bedre end nogen anden herhjemme og er like godt hjemme i italiensk historie, litteratur og politik. Det er derfor med store forventninger en griper hans bok om Machiavelli. Og forventningerne blir ikke skuffet. Kinck eier ogsaa som historieskriver dikterens evne til at mane menneskene levende frem for os; ved hjælp av malende billeder og aandfulde sammenligninger forstaar han at

---

[1] Why We Are at War, Great Britain's Case (Oxford 1914), s. 109.

kaste nyt lys over menneskenes og folkenes sjæl og lynne i svundne tider. Jeg tviler paa at en fagmand f. eks. vilde ha fundet paa at sammenligne Girolamo Morone, hovedmanden i Pescara-sammensværgelsen i 1525, med »de russiske agents provocateurs i nutiden, som er eltet og formet direkte ut av miliøet. Saa normale mennesker ikke vet om de er samfundets politi eller revolutionære; de vet det jo tilslut mangen gang ikke selv« (s. 218). Og dog er denne sammenligning merkværdig træffende. Paa den anden side er fremstillingen hos Kinck stundom litt mere springende end en historiker av fag vilde skrive, og for dem som ikke er hjemme i emnet, er det kanske ikke let altid at følge med. Men ogsaa for fagmænd byder Kincks bok meget som er nyt og av stor interesse.

»Renæssansemennesker« er, som titelen siger, først og fremst historien om Niccolò Machiavelli, den store florentinske politiske tænker, statsmand, historieskriver og dikter. Men boken vider sig ut til en skildring av Firenze og Italien i de tre første aartier av 1500-tallet, da renæssansekulturen naadde sin høieste blomstring samtidig med at friheten gik tilgrunde og Italien paany kom under fremmede. »Samtidens fyrster« og »Samtidens psyke« er overskriften paa to kapitler, som i livfulde billeder skildrer hovedpersonerne i Machiavellis samtid og de vigtigste hændelser i den. Forfatterens maal har vistnok været i Niccolò Machiavelli at gi os saa at sige generalnævneren paa renæssansens psyke. Om Machiavelli virkelig var denne centrale skikkelse i renæssansen, kan det selvsagt være tvil om. For anmelderen staar Lionardo da Vinci som den mest fuldkomne renæssanseskikkelse. Machiavelli repræsenterer efter mit skjøn bare én side av renæssansekulturen; der er andre sider som forfatteren ikke behandler og ikke synes at ha interesse for, men som er likesaa vigtige. Det er romantiken, som søkte tilbake til den straalende fortid, fordi nutiden var fuld av ulykker og elendighet. Romantiken er en av drivfjærene i Petrarca. Humanister som Poggio Bracciolini har trods alt sit gjøn og kaldflir en snev av den. Pave Pius II med sit sentimentale sværmeri for oldtiden og sin korstogsbegeistring er en fuldblods romantiker. Likesaa malere som Sandro Botticelli. I det hele var den romantiske aand levende i kredsen om Lorenzo Medici i Firenze. Nær sammenknyttet med romantiken er tidens uklare religiøse higen, som faar sit utslag i Nyplatonismen, som vi kan kalde gudstroen for den Mediceiske kreds. Nyplatonismen, som vilde forene kristendom og he-

denskap til en høiere enhet, faar sit mest fuldkomne uttryk hos Pico della Mirandola og i hans glødende tro paa menneskets store fremtid. »Mitt i verden«, siger skaperen til Adam, »har jeg stillet dig, forat du saa meget lettere skal kunne se dig om og se alt som er i den. Jeg skapte dig som et væsen, som hverken er himmelsk eller jordisk, hverken dødelig eller udødelig alene, forat du av egen fri vilje kan forme og overvinde dig selv; du kan synke ned til dyrene og gjenfødes til et guddomsliknende væsen«[1]. Er ikke Michelangelos fresker av skapelsen i det Sixtinske kapel i Rom et billede av Picos tanker, disse tanker, som ogsaa luet i Lionardo da Vincis sjæl?

Endelig er det det religiøse drag i Florentinernes og samtidens lynne, som jeg synes Kinck ikke rigtig vurderer. Savonarola var ikke bare en magtsyk lægprædikant, som »strakte verdslige fangarmer ut efter politisk magt, som kirkefolkets vane er« (s. 22). Det er sandt at Savonarola tilhører middelalderen, ikke renæssansen. Han er først og fremst en profet, i hvis indre det brændte en ild som tvang ham til at tale, som han sagde. Han er i slægt med profeterne i det gamle testamente og med middelalderlige skikkelser som den hellige Birgitta i Sverige. I Italien har den profetiske aandsretning sine røtter langt tilbake i tiden; den stammer fra den syditalienske abbed Joachim av Flores († 1202) og lever hos de radikale av Franciskanermunkene (Spiritualerne), som trodde paa det tusenaarige rike og som bl. a. paavirket Cola di Rienzi. Men en profet kan ogsaa være en stor mand. Det er tider, som trænger profeter. Kan vi tænke os jødefolket uten dem? Savonarola seiret ikke. Men det kan vel ikke være tvilsomt at han saa rigtig, at det var fordærvelsen i Italien og særlig i Rom, som ødelagde Italien og gjorde at friheten og dermed hele renæssansens herlige kultur gik tilgrunde. Hadde Italienerne eiet Savonarolas aand, den som grep Florentinerne da de for sidste gang værget sin uavhængighet før overgivelsen i 1530, da vilde de aldrig ha kommet til paany i aarhundreder at maatte bøie sig under fremmed aag. Det kan være at Florentinerne flest, som Kinck siger (s. 25), bare »maapet ved profetens prækener«. Men paa de største

---

[1] Burckhardt, Kultur der Renaissance (4. Ausg.) II s. 72, 83.

virket han som en aabenbaring. Mellem Savonarolas tilhængere var Michelangelo, hvis verker bærer dype spor av mesterens forkyndelse. Det skulde vel være vidnesbyrd nok om at Savonarolas aand heller ikke var kulturfiendtlig. For ikke at tale om at Savonarola, som Kinck ogsaa indrømmer, »et helt sekel igjennem forblev folkets hemmelige begeistring, ja dets helgen«.

Hadde Kinck sterkere fremhævet disse strømninger, da tror jeg vi vilde ha faat et rigtigere billede av renæssansen. Men da blir Machiavelli heller ikke den store, typiske og centrale skikkelse i renæssansen, men bare en enkelt side av denne. Ingen vil negte at Machiavelli er en særpræget og merkelig skikkelse. Men om Kincks syn paa ham derfor vil bli fremtidens, er ikke helt sikkert. I Kincks øine er Machiavelli først og fremst den store patriot, som gaar op i sit virke for fædrelandets vel, den eneste som mitt i al raadløsheten saa veien til frelse for Italien. Bak alt hans stræv laa tanken paa Italiens enhet og frihet. Denne tanke gaar som den røde traad gjennem hans fornemste verker, særlig de tre politiske skrifter, »Fyrsten« (*Il Principe*), »Betragtninger over Livius's Dekader« (*Discorsi*) og »Krigskunsten« (*Arte della guerra*). »De tre nævnte verker har«, siger Kinck, »selvsamme maal. *Il Principe* handler om at skape en stat med magt og øke den, saa den omslutter hele halvøen som ett rike; det er sjælen i *Fyrsten*. *Discorsi* handler om den ene side av saken, hvordan man gjør en stat fri. Og *Arte della guerra* om hvordan en fyrstes hær skal være for at naa og hævde maalet, statens frihet; ti en stat maa være stærk vil den være fri«. Kinck nærmer sig i sit syn til Macaulay, som siger: »The Prince traces the progress of an ambitious man, the Discourses the progress of an ambitious people. The same principles on which, in the former work, tle elevation of an individual is explained, are applied in the latter, to the longer duration and more complex interest of a society «[1]. Mens Kinck mener at kjærligheten til Italien og haapet om Italiens enhet altid har glødet i Machiavellis sind og gaar som den varme understrøm gjennem hele hans virke, siger den kyndige anmelder av hans bok i svensk »Historisk Tidskrift«, Erik Falk[2]: »Mig före-

[1] The Works of Macaulay, Vol. V, p. 75,
[2] Aargang 1916, h. 3, s. 84.

faller det som om Machiavelli vore mycket mera objektiv i sitt tänkande, än man vanligen föreställer sig.« »Fyrsten« er, mener dr. Falk, egentlig en specialavhandling over et emne, som ikke er behandlet utførlig nok i Discorsi. Arthur Burd, som nylig har skrevet om Machiavelli i »Cambridge Modern History« (I, 202) siger derimot: »In *the Discourses on Livy* the doctrinal and scientific interest predominated; in *The Prince* which became the most influential of all his books, the local and temporary problems lay at the root of the whole discussion.« — Saa skilte meninger er det, selv mellem de nyeste forskere, om Machiavelli og hans verk.

Det er ikke underlig at saa er tilfældet. Der er tilsynelatende uforlikelige motsætninger mellem Machiavellis liv og hans verk, mellem de forskjellige av disse — særlig mellem *Discorsi* og *Principe* —, ja til og med i »Fyrsten« selv. Machiavelli var gjennem hele sit liv en rakrygget republikaner, og Mediceerne lønnet ham, efter at de i 1572 var kommet tilbake, med fængsel, om end kortvarig, tortur, avsættelse og nødte ham til at flytte ut paa landet. Dog lot Machiavelli sig siden bruke i mindre ærender; han skrev sin florentinske historie (*Istorie Fiorentine*) paa opfordring av pave Clemens VII og tilegnet »Fyrsten« til den ubetydelige Lorenzo Medici den yngre. Og Machiavelli siger i »Fyrsten« ting som skulde synes uforenelig med et frisindet lynne. En fyrste og en statsmand har, siger han, naar han vil gjøre sin stat stor og sterk, lov til at bruke alle midler, helst de vonde; for med dem naar han længst; dog maa han bevare skinnet av at være god. »En god fyrste maa, naar en ser og hører ham, synes bare fromhet, bare troskap, bare menneskelighet, bare gudsfrygt. Og det er ikke noget som trænges mere end at synes at eie denne sidste egenskap; for menneskene ialmindelighet slutter mere efter øinene end efter hænderne; for enhver evner at se, men faa at føle sig for; men en klok fyrste bør ikke holde et løfte, om det blir til skade for ham at opfylde dette, og grunden, som fik ham til at love, ikke mere er tilstede. Om alle mennesker var gode, vilde denne forskrift ikke være god; men siden de er slette og ikke vil holde sine løfter til dig, behøver du heller ikke at holde dine løfter til dem. Heller ikke vil en fyrste nogensinde mangle et passende paaskud til at utsmykke at han ikke har holdt ord.« Selvsagt var det bedre at være hæderlig, men en faar ta

verden slik som den er, og i den »blir hæderlige slaver altid slaver og gode mænd altid fattige«; her gjælder sætningen at »maalet helliger midlet, og halve forholdsregler er altid skadelige«[1].

Ingen under at slike ord har gjort Machiavellis navn hatet og at han er blit regnet som en læremester for tyranner. Hvorledes skal vi forklare dette? Og er det ikke underlig at Machiavelli med sin jernhaarde logik og sin tanke, som er saa hvass som en rakekniv, netop har valgt *Cesare Borgia* som mønsteret paa en fyrste eller rettere paa en fyrstevirtuos? Machiavelli saa jo selv den bygning, som pavesønnen med blod, mened og list hadde tømret op, styrte sammen som et korthus og Cesare selv omkomme glemt og i nød og elendighet. Ingen tyran i Italien virker mere som en døgnflue. Og stort likere er det ikke med Machiavellis andet ideal, Ferdinand den katolske av Aragon og Spanien. Mens Ferdinands hustru, Isabella den katolske, levet, kunde han synes en stor mand; i virkeligheten var det dog hun som eiet de store maal og idealerne. Og det han selv gjorde efter hendes død, da han kunde tjene som mønster for »Fyrsten«, var ikke stort. Hadde han, som han haapet, faat barn med sin anden hustru, Germaine de Foix, vilde han selv ha gjort sit store livsverk, et samlet Spanien, om igjen.

Vi skjønner ikke »Fyrsten«, uten vi ser de vilkaar, Machiavelli skrev den under. Det var i 1513. Han levet ute paa landet, en mils vei syd for Firenze, i tvungen uvirksomhet, fjærnt fra sine venner og fjærnt fra alle som han kunde veksle tanker med. Han hadde ikke andet selskap end sine bøker og værten paa vinkneipen og nogen skrikende, kortspillende slaktere, møllere og murstensbrændere. Han skriver selv om dette liv til vennen Vettori, som var sendemand i Rom: »Jeg gaar rent op i dette elendige liv, og har faat mug paa hjernen av det; jeg lar denne min skjæbnes ondskap ha sin frie gang, og var bare tilfreds den slik kunde trampe mig ned, saa en fik se, om den da ikke skammet sig. — Naar kvelden kommer, gaar jeg hjem igjen, og stiger ind i mit arbeidsrum; i døren kaster jeg av mig disse bondske plagg, som er fulde av søle og smuds, og ifører mig kongelige og hofmands-

---

[1] Opere di Macchiavelli (Italia MDCCCXIII, vol. 4, s. 67 f.; jfr. Folkenes Historie IV, s. 389 f.

mæssige klædebon, og anstændig antrukken stiger jeg ind til de antikke mænds antikke hof, der hvor jeg blir mottat elskværdig og nærer mig av den føde, som er min som en synderlig ting, og som jeg er baaren og født til; der hvor jeg ikke undser mig for at tale med dem og spørge dem om aarsaken til deres handlinger, og hvor de paa grund av sin høie kultur (*humanità*) kan gi mig svar. I hele fire timer føler jeg ingen lede, glemmer jeg al kummer, tænker ikke paa fattigdommen, ængstes ikke for døden. Jeg gaar helt op i dem (*tutto mi trasferisco loro*). Og fordi Dante sier, at »det blir aldrig til videnskap uten man beholder det man har forstaat«, saa har jeg notert mig det væsentlige under samtalen med dem, og har sat sammen et litet arbeide *de principatibus* (ɔ: om fyrstendømmer), hvor jeg fordyper mig saa meget jeg evner i betragtninger over dette tema, idet jeg sætter ut fra hverandre hvad et fyrstendømme er, hvad sorter det er, hvorledes man skaffer sig dem, hvorledes man beholder dem, hvorledes man mister dem. Saasandt nogensinde et indfald (*ghibirozzo*) av mig har vundet jert bifald, saa skulde I ikke mislike dette. Og en fyrste, særlig en ny fyrste, skulde det være kjærkomment. Iethvertfald dedicerer jeg det til hans herlighet Giuliano (ɔ: Medici).«

Slik er »Fyrsten« blit til. Den er skrevet i den bitre nød og i sjælens fortvilelse ute paa landet. Den er, som Machiavelli selv siger, et indfald, et lune (*ghibirozzo*). Han har skrevet, ikke for at frelse Italien, men for at frelse sig selv fra at gaa tilgrunde og faa »mug paa hjernen«. Bare i slutningskapitlet, som stikker saa underlig av mot det andre, kommer hans egen sjæl frem, i den brændende maning til at fri Italien fra barbarerne. Vi maa komme i hug at Italienerne var anderledes end vor tids mennesker. Vor tids moral er germansk og præget av reformationen, saa vi har vondt for at skjønne menneskene i renæssansen. Deres moral var hedensk. Alle fyrster og statsmænd i samtiden var, som Machiavelli skildrer dem. De elsket kunst og videnskap, var godgjørende og retfærdige mot de smaa og ufarlige, men naar nogen krydset deres vei, blev de uten skruppel støtt ned; alle

[1] Giuliano Medici, bror til pave Clemens VII, døde i 1516; derfor blir boken tilegnet Lorenzo Medici. Brevet er avtrykt efter Kinck, s. 259 f.

midler var like gode, dolk, gift, mened og svik. Mangen gang synes det os, som om menneskene i den tid mangler de mest elementære menneskelige følelser. Som naar Benvenuto Cellini, Machiavellis bysbarn, i 1527 staar oppe i Engelsborg og ser paa den frygtelige herjing av Rom (*Sacco di Roma*). Han gripes ikke av rædsel og medynk, men nyter det som et nyt og før uset skuespil (*istavo considerando questa inistimabile novità e incendio*)[1]. En stund efter kommer Cellini hjem til Firenze. Faren, som han holdt oprigtig av, er netop død. Men om kvelden holder de lag, han, hans bror, hans nygifte søster og hendes mand; »hele kvelden blev det ikke talt mere om de døde, men mere om giftermaal, og saaledes endte vi gjæstebudet, glade og med stort gammen«[2]. Pave Alexander VI var like ens; »hans sorger varer bare natten over«, siger en samtidig. Slik var folk i renæssansen. De eiet en evne som vi ikke har, til at se nøgternt og objektivt paa alting og til at se ulykke og død uten at røres derav. Litt av denne aand har ogsaa Machiavelli hat. Derfor stod han uforstaaende overfor mænd som Savonarola og Michelangelo. Derfor blev hans ideal ikke Julius II, som virkelig prøvet at samle Italien. En stor mand var Machiavelli visselig men han tilhører en svunden mennesketype, som vi — heldigvis skulde jeg helst si — ikke eier forutsætninger for helt at skjønne. Derfor tror jeg heller ikke at Machiavelli var saa hel, saa retlinjet, som Kinck fremstiller ham.

Kincks beundring for Machiavelli naar saa langt at hans venner i forfatterens øine allesammen ogsaa blir merkelige og interessante personligheter, saa nær som *Francesco Guicciardini*, som Kinck sætter underlig lavt.

At Machiavelli i politisk henseende var saa meget mere karakterfast end Guicciardini, har Kinck ikke bevist. Men ogsaa ellers synes det mig, at han gjør Guicciardini uret. Guicciardini var jo historieskriver likesom Machiavelli. Vel naar han ikke som tænker op mot denne. Machiavellis storverk som historieskriver er hans »Florentinske historie« (*Istorie Fiorentine*), et mesterverk, ikke ved sin frie, stundom altfor frie benyttelse av kilderne, men fordi forfatteren først av

---

[1] La vita de Benvenuto Cellini scritta da lui medesimo, ed. G Guasti, s. 90.
[2] Sammesteds, s. 106.

alle moderne historieskrivere ser den historiske sammenhæng og ser samfundet som et organisk væsen, som utvikler sig efter faste love (tænk bare paa sammenligningen mellem forfatningsutviklingen i Firenze og i Rom i oldtiden). Men Guicciardinis *Storia d'Italia* (»Italiens Historie« fra 1492 til 1534) er ikke bare, som Kinck siger (s. 300), »krøniker i dagboks form om hans samtids begivenheter, vistnok utført med florentinsk skarpsind og en menneske-indsigt, som gjennemskuer intriger og sladder, men allikevel bare tørre notater og uten helhets-syn, og hvor det altsaa ganske klikker, naar han faar det indfald at lage skrivende kunst«. *Eduard Fueter* har et andet syn paa Guicciardini. I sin ypperlige »Geschichte der neueren Historiographie« siger han bl. a. (s. 76): »Guicciardini war der erste ernsthafte grosze Historiker, der mit der Landesgeschichtsschreibung brach und einen universalhistorischen Stoff, die Geschichte einer geographischen Einheit, behandelte . . . Er giebt zum ersten Mal ein richtiges Bild der internationalen Politik, nicht nur weil er diese aus der Praxis kannte und verstand, sondern weil er aus ihr nicht blosz Fragmente mitteilte, wie es bei einer Landesgeschichte nicht zu vermeiden ist.« Baade Guicciardini og Machiavelli maa regnes som grundlæggere av den moderne historieskrivning.

At det var brist i Machiavellis karakter og moralske bygning, er heller ikke Kinck blind før, men han undskylder dem ved at henvise til den almindelige fordærvelse i tiden. Og han har paa en vis ret i at opløsningen i tiden var vilkaaret for dens aandsliv og for dens kunst. Den islandske sagaskrivning og den attiske kultur naar sin største høide i lignende opløsningstider. Likevel er jeg ikke saa viss paa at særlig den moralske opløsning i tiden virkelig var som en slags drivbænk for kunsten og aandslivet. Jeg tror heller at det var samfundets politiske opløsning som virket slik. I tider da fædrelandet oversvømmes av fremmede og friheten er ved at gaa tilgrunde og den enkelte ikke magter at gjøre noget derimot, i slike tider trænger menneskene et fredlyst omraade dit de kan ty med sit haap og sine drømmer. En slik fredlyst hage var kunsten for Italienerne paa Machiavellis tid. — Tænk bare paa det Michelangelo selv sagde om »Natten«, som han hadde hugget paa Mediceernes gravmæle (det var i de værste trængselstider for Firenze):

Kjær er mig søvnen og endda mere stenens kulde,
saalænge skam og skade varer;
at intet se og intet høre er min store lykke.
Gaa, væk mig ikke! Jeg ber, tal sagte!«

Det er like ens som naar den tyske romantik sætter sine vidunderligste blomster midt under Napoleonskrigenes værste fornedrelse for Tyskland. De som naar høiest i renæssansen, en Michelangelo eller en Lionardo da Vinci, er netop ikke smittet av tidens vantro og skepsis, av dens kynisme og moralske opløsning. Nogen større motsætninger end Michelangelo og Machiavelli kan ikke tænkes. Men at ogsaa Lionardo tilhører en anden mennesketype end forfatteren av »Fyrsten« og den kyniske komedie »Mandragora«, viser hans bok om maleriet med dens glødende tro paa kunstnerens guddomsevner, en motsætning til Machiavellis skepsis[1]. Naar høirenæssansen paa diktningens omraade ikke eier noget navn som kan jevnføres med Dante, ja ikke engang med en Petrarca, men i høiden glimrende versekunstnere som Poliziano og Ariosto, da er netop tidens moralske opløsning dens mangel paa tro og idealer og dens kaldflir skyld i dette.

Naar en skal skrive om en bok, ligger det nær at fæste sig ved det som en er uenig i. En glemmer alt det en beundrer og er enig i. Og Kincks bok er tiltrods for alt et fængslende og aandfuldt arbeide av de sjeldne. Skrevet med en varme som er i slægt med Machiavellis ildsjæl, med videnskapsmandens metode og dikterens intuition gir »Renæssansemennesker« os et indblik ikke bare i den merkelige og omstridte personlighet, som har skrevet »Fyrsten«, men i hele hans samtid og i vigtige sider av renæssansens kultur. Og renæssansen vil altid staa som en stortid i den menneskelige utvikling. *Alexander Bugge.*

E. Lipson, An Introduction to the Economic History of England, I, The Middle Ages. London 1915. 552 s.

De store kildepublikationene i England i de siste aarene, særlig Patent Rolls-serierne og alle bydiplomatariene, har lagt frem en mængde stof til landets økonomiske historie, og det er naturlig at forsøket nu blir gjort paa at skrive denne historien paa grundlag av det nye materialet.

[1] Lionardo da Vinci, Das Buch von der Malerei I c. 68 (Quellenschriften für Kunstgeschichte XV).

Det første en nordmand ser efter for at kontrollere en slik forfatters kundskaper, er hvad han vet om Norge og Skandinavien i det hele, og resultatet er — som vanlig i slike tilfælde — ikke opmuntrende. Han kjender Worsaaes gamle bok fra 1850-aarene og en engelsk bok fra 1892, Keary, Norway and the Norwegians; det er alt. Ikke Steenstrup, ikke Alex. Bugge, ikke 19de bind av Dipl. Norv. Jeg ser videre efter, hvad han kjender til hanseatenes historie; det er like skrøpelig. De vigtige specialarbeidene om forholdet mellem hansaen og England av Keutgen, Kunze, Schulz, Stein er ham ganske ukjendt, likesaa de store hansehistoriene av Daenell, Schäfer, Stein, Hanserecessene og Urkundenbücherne og tidsskriftseriene; en eneste, gammel bok av Lappenberg er alt.

Heller ikke av fransk litteratur citerer den formodentlig unge Cambridge-historiker stort, omend litt mer end av tysk og nordisk. Pirenne f. eks. kjender han ikke. Boken bygger praktisk talt bare paa engelske kilder og engelsk litteratur. Resultatet er derfor ogsaa blit en sneverhet i synspunktene som f. eks. i kapitlet om Foreign Trade maa gjøre sig meget sterkt gjældende, og det er med adskillig mistillid, man efter at ha gjennemgaat litteraturfortegnelsen gir sig i kast med selve boken.

Forventningene blir imidlertid overtruffet. Har mr. Lipson den typiske engelske mangel — uvidenhet om fremmede forhold — har han ogsaa et karakteristisk engelsk fortrin, den sunde, realistiske sans for »hard facts«. Klokt og forsigtig fremstiller han de forskjellige teorier og skifter ret og skjel mellem dem, men først og fremst fortæller han, klart og nøgternt, »hvordan det egentlig var«, for at bruke Rankes uttryk. Navnlig de første fire kapitlene om »manor«-forfatningen og om jordbruksrevolutionen i slutten av middelalderen gir en likefrem mønsterværdig klar fremstilling av disse, tildels ganske vanskelige forhold, mens derimot manglene gjør sig sterkere gjældende i de senere avsnit, om byer og gilder, handel, haandverk, industri og statsfinanser[1].

---

[1] Selv i disse avsnit finder man dog værdifulde, selvstændige iagttagelser, saaledes paavisningen av den engelske uldindustris store betydning i det 12te aarh. med tilbakegang i slutten av det 13de, hvorav igjen følger at Edward III's berømte industripolitik ikke gik ut paa at skape en ny industri, men bare bringe liv i en gammel.

Ogsaa overfor jordbruksforfatningen blir man sittende igjen med en del spørsmaal som der ikke er git svar paa, men som en indledning til studiet av Englands økonomiske historie og som en oversigt over hvor forskningen nu staar, vil boken trods alt være meget nyttig. *Edv. Bull.*

G. von Below, Die deutsche Geschichtschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unseren Tagen. Leipzig 1916.

Freiburgerprofessoren Georg von Below er i løpet av de sidste aar, ved siden av Meinecke, traadt stadig sterkere frem som en av de ledende blandt de tyske historikere. Baade ved særskilte bøker, ved sit fortræffelige tidsskrift, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, og som utgiver av „Chroniken der deutschen Städte« har han fremmet kjendskapet til de tyske byer i middelalderen ganske betydelig, og som skarp og ubarmhjertig kritiker har han øvet bestemmende indflydelse paa flere forskningsomraader, navnlig indenfor den økonomiske historie. Med »Der deutsche Staat des Mittelalters« (1914) — et forsøk paa at slaa fast, i hvilken utstrækning Tyskland i middelalderen virkelig er en stat og hvordan denne »stat« skal defineres — slog han ind paa delvis nye baner, og omtrent samtidig begyndte han at beskjæftige sig indgaaende med moderne partihistorie (Die Anfänge einer konservativen Partei in Preussen; Internationale Wochenschrift ²/9 1911).

»Der deutsche Staat des Mittelalters« forsøker at naa sit maal ad indirekte vei, ved kritisk, »dogmehistorisk« fremstilling av tidligere opfatninger, og alt her træder den aandshistoriske interesse for ideernes vekst og utvikling — rigtignok sterkt kritisk behandlet — saa sterkt frem, at det ofte skygger for selve bokens hovedformaal. Det er derfor ikke at undres over, at han i sin nye bok nu har tat op et rent aandshistorisk emne til behandling, hele den tyske historieskrivning fra befrielseskrigen til verdenskrigen[1].

I motsætning til Fueter, Geschichte der neueren Historiographie, som bare tar hensyn til den egentlige historieskrivning, behandler Below ogsaa den historiske forskning og

[1] Alt for snart 20 aar siden, i slutten av 1890-aarene, fremla han i en hidsig polemik med Lamprecht sit syn paa historieforskningens og -skrivningens metode og maal.

kritik og gaar desuten meget nærmere op imot vor tid end Fueter, som væsentlig slutter med 1870: men den væsentligste interesse ved boken hans knytter sig dog til den samlede helhetsopfatning av den tyske historieskrivningen, som han gir uttryk for.

Som næsten hele den ledende tyske historikerverden er von Below utpræget nationalkonservativ i sit syn; hos ham er opfatningen endda blit skjærpet ved slegtstradition (bedstefaren, Gustav von Below, hørte til den romantisk-reaktionære kong Friedrich Wilhelm IV's nærmeste kreds), og hans uvilje mot al liberalistisk og rationalistisk historieskrivning, mot alt som kan minde om Buckle, er voldsom og ensidig. Romantiken og den Bismarckske nykonservatisme efter 1878 er for ham de eneste frugtbare utgangspunkter for historisk tænkning, og al »kulturhistorie« — hvis værdi han dog er villig til at anerkjende — maa gaa ut paa at se religiøs, økonomisk, litterær historie o.s.v. i sammenhæng med statslivets utvikling, den høieste form for menneskelig liv[1].

Det er ikke her stedet til at gjennemgaa og vurdere hans opfatning av tysk historieskrivning i dens helhet; den er saa fast og sluttet, saa dypt grundet i von Belows hele livsopfatning, at en kritisk behandling for at bli frugtbar maatte ta op de største og vanskeligste grundproblemer i filosofi og politik. Derimot kan det ha interesse at maale endel av hans domme og vurderinger paa vore hjemlige forhold.

---

[1] Nogen eksempler paa hans ensidighet: Det politiske systemskifte i Tyskland i 1878 faar den betydning, at »die Arbeit der politischen Geschichtschreibung [uttrykket brukt i teknisk betydning om grupppen Dahlmann, Droysen. Sybel, Treitschke, Mommsen o. fl.] wurde eben jetzt ganz fruchtbar, durch die Vereinigung ihrer Ideen mit den konservativen und ihre gegenseitige Durchdringung« (s. 60). Det er for ham et dogme, at »das Mass der bürgerlichen Freiheiten in einem Staat im Verhältnis zu dem militär-politischen Druck steht, der auf seinen Grenzen lastet« — en lov som er præget av tanken paa Tysklands aktuelle situation og ingensomhelst almen gyldighet har. Og Ed. Meyers krigsbok om England gir ham (s. 59) »ein belehrendes Zeugnis« om »die durch unsere neuesten Erfahrungen gesteigerte Erkenntnis des englischen Wesens«; han har ingen mistanke om, at selv tyske historikere midt under verdenskrigen kanske kan ha faat sin evne til objektiv erkjendelse av »engelsk væsen« en smule svækket.

Paa forhaand skulde man tro, at norsk historieskrivning var sterkt paavirket av tysk. Det er jo ingen tvil om, at den moderne historiske teknik som nu ogsaa haandteres av norske historikere, er tysk i sin oprindelse, og sikkert har ogsaa de fleste nyere norske historikere faat sit tekniske (eller metodiske) grundlag direkte fra Tyskland, andre rigtignok bare indirekte, via Danmark. Men trods denne utvilsomme paavirkning i det rent haandverksmæssige er idépaavirkningen meget ringe[1]. Det er klart nok, at f. eks. Ebbe Hertzberg er en elev av Konrad Maurer, at Sars har læst Ranke og Mommsen med utbytte, og at hele hans tænkemaate er dypt præget av Hegel; men hvor lite betyr det allikevel mot den sterke vesteuropæiske indflytelse, som ligger under al den norske historieskrivning i sidste halvdel av 19de aarh., som overhodet har noget idéindhold. Comte, Thierry, Guizot, Fustel de Coulange, Taine, Macaulay, Buckle o. a. er de navn som har betydd mest for norsk historieskrivning — en lærerik motsætning til Sverige, hvor en ledende historiker som f. eks. H. Hjärne er sterkt tysk præget og knapt tæller andre vesteuropæiske historikere end Tocqueville blandt sine aandelige forfædre.

Von Below, som gjør den politiske historieskrivning til den egentlige historie, hævder med adskillig ret, men dog med nogen overdrivelse, at et rikt og mægtig politisk — særlig utenrikspolitisk — liv er forutsætningen for al stor historieskrivning, og at tysk historieskrivning derfor har fundet »ihre klassische Ausprägung« i tilslutning til den monarkiske preussiske stat. »Die namhaften Historiker, die aus anderen deutschen Landschaften stammten, suchten ihre Themen auch vor allem in den grossen Momenten der preussischen Geschichte«. »Est ist nicht Zufall, dass die württembergischen und badischen Verfassungskämpfe keinen Ge-

[1] Det sidste 10-aars forskning, som vi endnu ikke kan dømme klart om, er her ikke tat i betragtning; det ser ut som om den tyske idépaavirkning her er noget større. Sammenhængen mellem P. A. Munch og den romantiske tyske historieskrivning er aapenbar, men aldrig klart utredet; den kunde fortjene nærmere undersøkelse.

schichtschreiber hervorgebracht haben, wie auch die Schweizer Republik oder die norwegische Demokratie mit ihrem Mangel an auswärtiger Politik ihrer Geschichtschreibung Schranken ziehen« (s. 61).

Utenom en kjerne av sandhet ligger der her en betragtelig nationalistisk overvurdering av den aandelige værdi det gir at høre til en storstat, og overvurderingen har øiensynlig en av sine aarsaker i mangel paa kjendskap til de smaa folks historiske litteratur. Von Below kjender f. eks. ikke Sars's »Udsigt« — hvad man vel heller ikke kan forlange, men hvad der burde paalagt ham en viss forsigtighet i uttryksmaaten — og det har overfor dette ukjendskap sin interesse at lægge merke til hvad han sier i anledning av Treitschkes Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert, hvis første bind utkom i 1879 (s. 85): Es wurde sogleich bei seinem Erscheinen hervorgehoben, dass hier in einem Mass wie bis dahin noch nie Kultur- und politische Geschichte innig verbunden dargestellt werden. Die innige Verbindung aber ist dadurch vollzogen, dass die Berücksichtigung der Kulturerscheinungen ihr Mass findet an den Beziehungen zum Staat. Treitschkes »Deutsche Geschichte« führt die neue Art der Geschichtschreibung herauf und symbolisiert sie zugleich: es erfolgt eine stoffliche Bereicherung, aber durchaus im Rahmen der politischen Betrachtung.

Næsten ord til andet kunde det samme sies om Sars's »Udsigt«, hvis første bind utkom 6 aar før Treitschkes verk. For Below betegner Treitschke et av de største høidepunkter i tysk historieskrivning, netop paa grund av det som han her fremhæver; men uten dypere tysk paavirkning, ut fra hjemlige nationale forutsætninger og under indflytelse av de store vesteuropæiske tænkere naar en norsk historiker i en bok som ellers ikke har meget tilfælles med Treitschke frem til det samme standpunkt. Selv om man ikke er enig med Below i, at denne behandlingsmaaten av historien er den høieste tænkelige, kan man ikke komme fra, at den er et fremskridt; men boken om den tyske historieskrivning — saa fængslende den er baade paa grund av sin faste holdning og de mangfoldige ypperlige enkeltiagttagelser — vilde ha vundet betragtelig ved ikke at la dette være et fremskridt som bare er gjort i Tyskland, ved overhodet at stille

tysk forskning og tænkning litt i forhold til den øvrige verden — ogsaa til de smaa folkeslags videnskap; den vilde da ha undgaat den skjæmmende nationale selvovervurdering som nu generer en unbefangen læser.

Edv. Bull.

B. Erichsen og *Alfr. Krarup*, *Dansk historisk Bibliografi.* 3. Bind, Personalhistorie. Kbh. 1917.

De aarlige litteraturfortegnelserne i dansk Historisk Tidsskrift til den danske historiske litteratur — siden 1899 besørget av bibliotekar Alfr. Krarup — har været til stor nytte ogsaa for norske historikere, og først med de fortegnelser som vort eget H. T. sætter igang fra iaar av, kan vi begynde at gjøre os uavhængige av dem. Den danske historiske bibliografi som nu utkommer, og hvorav tredje bind, personalhistorien (ca. 16 000 numre) foreligger, vil ogsaa komme os til nytte, idet norsk krigs- og personalhistorie 1380—1814 skal tages med; desuten vil jo mangt og meget av det som vedkommer hele monarkiet i foreningstiden, være av interesse ogsaa for nordmænd.

En virkelig dom om et slikt arbeide kan bare fældes efter længere tids bruk; men nogen tilfældige stikprøver i det norske materialet har vist mig at det foreliggende bind ikke er uten mangler. Under erkebiskop Olav Engelbrektssøn mangler hovedbiografien, Daaes i En Krønike om Erkebiskopperne i Nidaros; da dette arbeide ikke er brukt, mangler Erik Walkendorf helt, likesaa de andre erkebispene, det kunde være tale om (undtagen Aslak Bolt). Carsten Anker er ikke tat med, uagtet han vel burde været det efter planen. Vincens Lunge mangler ogsaa; men det er mere forklarlig, da Daaes biografi av ham staar i avhandlingen om fru Inger Ottesdatter og hendes døtre (fru Inger maa søkes under Rømer). Johnsens bok om Hannibal Sehesteds statholderskap er ikke tat med, men kan naturligvis med like stor ret tages med under tidshistorien o. s. v. Selve planen for arbeidet er det ikke godt at diskutere før det er helt færdig, saa man faar se hvordan det virker. Men at det vil bringe en rik skat av oplysninger og snart bli uundværlig for forskerne — ogsaa i Norge — det kan man ialfald si med sikkerhet alt ut fra de 16 000 boktitler vi

har faat; selv om manglerne skulde være mange ganger fler og alvorligere end jeg har faat indtryk av, vil det lette vort arbeide overordentlig. Men det gjør rigtignok ikke en norsk historisk bibliografi overflødig.

Edv. Bull.

M. Cl. Gertz, En ny Text af Sven Aggesøns Verker, genvunden paa Grundlag af Codex Arnamagnæanus 33, 4to. Kbh. 1916.

I løpet av det siste halve snes aar har professor Gertz utgit en væsentlig del av den latinske middelalderlitteratur i Danmark (undtagen Saxo), og der er herved skapt det første kritiske grundlag for studiet av den (jfr. Hist. Tidsskr. 5 R. I 486 ff.). Det mest imponerende stykke av hele dette ypperlige arbeide er den nye utgaven av Sven Aggesøn, hvor man ikke vet hvad man skal beundre mest, den sikre metode eller den utrættelige skarpsindighet; det er ikke noget under, at han slutter boken med at si, at den »har sysselsat mig længe og voldet mig meget hovedbrud«.

Kjendskapet til Sven Aggesøns verker har hittil hvilt paa Stephanius's, for sin tid meget brukbare, utgave av 1642; det haandskrift, Stephanius bygget paa, er siden gaat tapt. Men der eksisterer desuten i den arnamagnæanske samling et haandskrift fra slutten av det 16. aarh., sandsynligvis skrevet av Lyskander, men saa ubeskrivelig fuldt av feil, at knapt en eneste sætning gir mening. Avskriveren av dette haandskrift har aapenbart bare kunnet meget litet latin og ikke et gran middelalderlig palæografi og derfor forvansket sin kilde paa det frygteligste. Ingen har tidligere gjort dette makverk til gjenstand for nogen nærmere undersøkelse, før nu Gertz har tat sig av det og med sit indgaaende kjendskap til middelalderlig latin og palæografi og sin store evne til at gjøre konjekturer rekonstruert det tapte middelalderhaandskrift X.

Enhver historiker og filolog vil ha stor nydelse av at følge et i faglig henseende saa fortrinlig mesterstykke som dette[1]; men dertil kommer, at de resultater som blir naadd,

[1] Som eksempel instar omnium paa Gertz's skarpsindighet kan bare anføres følgende: Det fordærvede haandskrift har paa to steder det meningsløse uttryk d e b i t u m a d e o p e r s o l v e r e;

har adskillig værdi i og for sig. Det viser sig nemlig at det tapte haandskrift X har været adskillig bedre end det, Stephanius brukte (paa enkelte punkter lar det sig endog gjøre at komme helt tilbake til den for begge disse to fælles kilde, Z), og forskjellen mellem dem er ganske stor.

Den nyvundne tekst gjør det saaledes overmaade sandsynlig, at Sven Aggesøn — uagtet han neppe var geistlig — har studert i Frankrike, snarest i Chartres; det fremgaar baade av hans kjendskap til der meget læste forfattere som Qvintilian og Terents, og især av hans kjendskap til den sætning som skriver sig fra den berømte skolastiker Bernhard av Chartres: nos quasi nani super humeros gigantum sumus, vi er dverger som staar paa skuldrene av kjæmper (og derfor allikevel kan se længere end dem — brukt om forholdet mellem oldtidens store mænd og Bernhards egne samtidige). Hans læsning av klassiske og middelalderlige forfattere, og fremfor alt forholdet mellem Saksos og Svens forfatterskap trær ogsaa langt tydeligere frem av den nye tekst end av den tidligere. *Edv. Bull.*

Eirspennill — Am 47 fol — Nóregs konunga sǫgur, Magnús góði — Hákon gamli. Udgivet af Den norske historiske kildeskriftskommission ved *Finnur Jónsson*. Kra. 1916. XXIV + 711 s.

Av de saga-haandskrifter som Kildeskriftkommissjonen for nogen aar siden begyndte aa utgi, er nu Eirspennill blit færdig. Selve teksten kom i fire hefter 1913—1916; et femte hefte har saa bragt registret og utgiverens fortale.

Eirspennill indeholder kongesagaerne fra Magnus den Gode til Haakon Haakonsson. De første to femtepartene av

---

av Stephanius's tekst ser man imidlertid, at det skal bety »at dø« (det heter her paa det ene sted supremum explere diem og paa det andet naturæ debitum persolvere), og Gertz konjicerer da, at det oprindelig har staat debitum Ade (genitiv av Adam) persolvere, betale Adams gjæld (i henhold til Guds ord til Adam efter syndefaldet i Genesis). Det svake punkt i konjekturen var imidlertid, at han ikke kjendte netop dette uttryk fra middelalderlig latin, og det var derfor en stor styrkelse for rettelsen, da Gertz i en av Kolsrud utgit sekvens fra Viborgkirken fandt verset Ade post soluit debitum cursu consummato. Det er næsten som et regnestykke, hvor man kan gjøre prøve paa rigtigheten.

haandskriftet gir slutten av Heimskringla og har ikke før været særskilt trykt, men er selvfølgelig brukt i Finnur Jónssons store utgave av Heimskringla. Resten av haandskriftet ligger til grund for Ungers utgave »Konunga sögur» fra 1873. Men her var teksten helt igjennem normalisert, og en ordentlig haandskrift-utgave maa derfor være særdeles velkommen. Finnur Jónssons utgave tilfredsstiller selvfølgelig alle filologiske krav, og det er ingen grund til aa gaa nærmere ind paa den side av saken; utgiverens navn borger for al den nøiagtighet en kan ønske sig.

Utgiveren har ikke fundet det nødvendig aa gi nogen palæografisk beskrivelse av haandskriftet, og vi maa ta det paa hans autoritet, at haandskriftet stammer fra første fjerdedel av 14de aarhundred. Derimot gjennemgaar han temmelig utførlig haandskriftets retskrivning, og han fastslaar som resultat at det er en norsk avskrift efter en islandsk original, — noget som ogsaa stemmer meget godt med det vi vet om sagaernes tilblivelse, saa vi trygt kan ta dette for en videnskapelig kjendsgjerning.

Eirspennill har en vigtig plass blandt de bevarte saga-haandskrifter. Heimskringla-delen har ikke saa stor betydning, skjønt utgiveren mener at den indeholder den beste av de norske avskrifter vi har. Men for de senere sagaer er Eirspennill et av hovedhaandskriftene. Utgiveren har imidlertid tat sig det noksaa let med drøftelsen av Eirspennills forhold til de andre haandskrifter, særlig til den tekst av Sverres saga som foreligger i Am 327 kvart (likeledes et haandskrift fra omkr. 1300). Jeg maa ha lov til aa sie at det virker høist paafaldende, at utgiveren ikke tar det ringeste hensyn til — ja ikke engang nævner — den temmelig indgaaende redegjørelse jeg gav i »Edda« 1914 for mit syn paa forholdet: jeg prøvde med en lang række eksempler aa paavise at Eirspennill repræsenterer den oprindeligste tekst, mens 327 har bearbeidet og utvidet den baade i indhold og stil. Finnur Jónsson holder paa den ældre, hittil vanlige opfatning, at Eirspennill indeholder en forkortelse av grundteksten; han nævner at Yngvar Nielsen i 1904 paa grundlag av et enkelt sted mente at Eirspennills tekst var aa foretrække, og saa imøtegaar han denne synsmaate med syv eksempler, — det er det hele. Det er selvsagt at det fins gode grunder for Finnur Jónssons opfatning

ellers kunde han og andre dygtige granskere ikke ha kommet til den. Men spørsmaalet er ikke saa letvint løst som han synes mene, og jeg tror ha rett til aa paastaa at mine argumenter i motsat retning ikke lar sig tie ned.

Det er mulig at et endelig resultat ikke lar sig naa, før vi har faat en lignende haandskrift-utgave av Am 327 kvart. Ellers har vi jo alle de gamle haandskrifter av Sverres saga utgit, — Flateybók ved Vigfússon og Unger (1862) og den yngre Skálholtsbók (Am 81 a fol.) ved Kjær (de to første heftene kom 1910—11, og resten lar forhaapentlig ikke længe vente paa sig). Men en skikkelig utgave av 327 — det som efter vanlig mening skulde være hoved-haandskriftet — sakner vi fremdeles; den normaliserte gjengivelse i »Fornmanna Sögur« fra 1834 er ytterst mangelfuld. Her trænges et sidestykke til den nye utgave av Eirspennill. *Halvdan Koht.*

Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768—1772. Aktstykke. og Oplysninger udgivne ved *Holger Hansen* af Rigsarkivet I. Kbh. 1916. XXIV + 521 s.

Den samling av aktstykker som her foreligger, indeholder først og fremst kgl. ordrer fra Struensee-tiden og tjener saaledes til belysning av kabinetsstyrelsens virksomhet i dens glanstid. Desuten er det tat med en del kabinetsordrer fra de foregaaende aar av Christian VII's regjering, før geheimekonseljet blev avskaffet, — det var jo ikke Struensee som fandt paa aa la kongen utfærdige kabinetsordrer til sine kollegier og embedsmænd, selv om han først gjorde dem til et væsentlig element i regjeringen.

I dette første bind har vi ordrene til Geheimekonseljet, Danske Kancelli, Tyske Kancelli og Utenlandskontoret. I to senere bind (som forresten ifølge riksarkivarens forbemerkning vil la vente paa sig »en rum Tid») skal vi faa ordrene til Rentekammeret, Finanskollegiet, Kommissariatskollegiet o. s. v. Av ordrene til Geheimekonseljet og de to kancellier har det vigtigste været trykt før, særlig det som vedrører centralstyrelsens ordning og Struensees virksomhet; men et paalitelig ny-tryk har jo ogsaa sit værd, særlig naar det blir ledsaget av saa nøiagtige oplysninger som her. Det vigtigste er imidlertid de omkr. 200 nye aktstykker vedrørende utenriksstyrelsen. De omhandler en liten krig med

Algier 1770, forhandlingene med Rusland efter makeskiftet fra 1768 og forholdet til Sverige ved Gustaf III's tronbestigelse. Her er mange interessante dokumenter, som kaster godt lys over Struensees utenrikspolitik.

Hist og her indeholder samlingen oplysninger som særlig vedkommer Norge. Her er f. eks. en liten notis fra 1771 vedrørende grænseforholdet mellem Norge og Rusland (s. 397—398), og vi hører om russiske fiskeres indtrængen i Finmarken (s. 421—423). Der er forhandlinger om svensk trælast-utførsel til Norge (s. 393) og om en havari-sak vedkommende en svensk galeas i Risør (s. 188—189). Vi ser Struensees liberalitet i en egteskapssak fra Froland (s. 81), i en leiermaalssak fra Sunnhordland (s. 170—171) og i en norsk tyverisak (s. 111). Vi faar oplysninger om presteforhold ved Bergens Korskirke (s. 120—121, 202—203) og ved Trondhjems Domkirke (s. 184). Og ellers hører vi et og andet om forskjellige norske embedsmænd og borgere, — det er let aa finde efter registret.

Halvdan Koht.

»Moer Korens« Dagbøger. Ved *Sofie Aubert Lindbæk.* I. 1808—1810. II. 1813—1815. Kristiania 1915. XVIII + 240 + 242 s.

Den engang saa bekjendte »mor Koren«, sorenskriverkonen paa Hovi i Ullensaker, skrev i mange aar utførlige dagboks-utgydelser og dags-beretninger i hefter som saa gik rundt i hendes utstrakte vennekreds. Det er bare et utdrag av disse dagbøkerne fru Lindbæk har utgit, og unegtelig kan vi ofte være fristet til aa ønske at endda mer var blit skaaret bort. Nu maa vi læse altfor mange likegyldige notiser, og det som egentlig gjør os kjed av dem, det er at hele dagboken er skrevet i en saa upersonlig, utflytende stil. Mor Koren var sikkerlig liksaa elskværdig, søt og velsignet som alle de venner hun med rund haand uavladelig skjænker disse tiltalende adjektiver; men stilen er desværre liksaa almindelig som disse adjektivene, og saa mange mennesker som hun omtaler eller fortæller om, er det yterlig sjelden at hun gir os nogetsomhelst klart eller sterkt billede av dem, — de svømmer næsten allesammen bort i den samme elskværdighet.

I visse henseender er likevel disse dagbøkerne et

værdifuldt tidsdokument. Selve stilen med al sin banale følelsesfuldhet gir et karakteristisk billede fra en bestemt tidsalder, — den er fyldt med »brændende Længsler» og »velsignede Ahnelser«, »ubeskrivelig Veemod«, »Klage, Kummer og Taare«, vi hører om »deylige« bøker og »elskværdige« diktere, beretteren oplever stadig en »deylig Dag« og »sød Roe«, og det hører med til dagens orden at »Taarene fløde saa mildt«.

Indholdet bestaar for en væsentlig del av alle dagliglivets smaating, og det som her spiller den største rolle, det som er livets begivenheter, det er alslags besøk og selskaper. Det er en lang række historiske navn som her hvert øieblik dukker fram, — vi hører stadig væk om mænd som grev Wedel, Christie, Georg Sverdrup, Treschow, Jonas Rein, Peter Motzfeldt, Carsten Anker, Hegermann, Ludvig Mariboe, Frederik Schmidt, Niels Wulfsberg o. s. v. Og jeg tviler ikke paa at dagboksskriveren har rett naar hun fortæller om alle de interessante og uforglemmelige samtaler hun har havt med slike mænd; men desværre gjengir hun næsten aldrig nogen ting av det som virkelig blev sagt, — vi faar bare se det indtryk som samværet har efterlatt i hendes følelser. Den eneste som vi beholder et litt mer personlig billede av, er den livsglade, litt uvørne Eker-prest Fr. Schmidt, et av tidens letteste hoder, sanger, poet og politiker.

Ved siden av omgangslivet er det litteraturen som hersker i mor Korens interesser. Hun laget jo selv baade dikt og skuespil; men det var litteraturen som hersket ogsaa over hendes poetiske frembringelser, og hun fandt aldrig en selvstændig, personlig tone. Imidlertid har det sin betydelige interesse aa se hvad det var for litteratur som hun dyrket, og som hun delte med sine venner; for det viser sig at det var den mest moderne europæiske produktion som hadde forrangen i denne kreds. Engelsk diktning er rigtignok næsten slet ikke repræsentert; men des mer karakteristisk er det at det eneste engelske verk som hører med til læsnaden, er Ossians dikte. Fra den franske litteratur er Rousseau med, og saa Bernardin de St. Pierre og Madame de Staël, alle i oversættelse. Men det er tysk og dansk diktning som har hovedplassen, — det er »Sturm und Drang«-tiden og den unge romantik som fængsler sin-

dene. Ingen forfatter er det vel mor Koren elsker saa inderlig som den »ædle«, »skjønne«, »deylige«, »kjære« Jean Paul; men i følge med ham kommer Schiller, Herder og mange andre, ja selve »Sturm und Drang«-skuespillets forfatter Maximilian Klinger og hans dikterbroder Leisewitz. Goethe derimot har hun aapenbart mer kold beundring end hjertelig forstaaelse for, og det taler ikke til fordel for hendes smag at hun er saa ivrig optat av romanfabrikanten August Lafontaine, som hun endog oversatte. Av danske diktere beundret hun Baggesen, men elsket Oehlenschläger, og hun hilste med glæde baade Grundtvig og Ingemann.

Naar vi tænker paa hvilke aar disse dagbøkerne er skrevet i, maa vi næsten undre os over at saa vældig en historisk tid har sat saa lite merke paa optegnelserne; gjestebesøk og bøker trænger alt andet i bakgrunden. Men naturligvis har mor Koren fulgt med i de skiftende stemninger som hine harde krigsaar maatte kalde tillive, og de speiler sig da av rundt omkring i dagbøkerne, — her er, særlig i første bind, stadig uttryk for en sterk fredslængsel, her er enkelte skarpe glimt ind over dyrtiden, vi hører om de haap som knyttet sig først til Christian August, siden til grev Wedel, endelig til Christian Frederik, og vi faar leve med i en mængde av de vilde rygter som ved alle leiligheter for over landet. Først i 1814 fik likevel de politiske interesser overtaket hos mor Koren. Hun var jo selv dansk og kjendte adskillelsen fra Danmark uendelig saart. Saa blev Riksforsamlingen paa Eidsvoll holdt saa nær hendes hjem, at hun stadig kunde motta søndagsbesøk derfra, og mange av hendes nærmeste venner var med i forsamlingen liksaa vel som i det overordentlige storting om høsten. Noget nyt kan vi vistnok ikke sige at vi faar vite av mor Koren; men hun gir os et stemningsbillede mer sammenhængende end vi ellers har det fra nogen enkelt haand, bare med undtagelse av Pavels. Det var mændene av selvstændighetspartiet som var hendes venner, og det gir os virkelig en hjælp til aa forstaa deres kamp, naar vi ser dem komme til Hovi snart jublende i seiersglæde, snart nedslagne og mistvilende. Saa følger den sviende bitterhet efter Moss-konvensjonen, og det lyktes ikke for mor Koren aa tilegne sig den resignasjon som hendes venner efterhvert

tilkjæmpet sig. Hun fortæller med harme træk av svenskenes overmodige færd i landet, og hun var, som de allerfleste, fast overtydd om at det var forræderi som bevirket Norges nederlag. I hele denne tidsskildring er det flere enkeltheter som virkelig er oplysende for de stemninger som raadde i 1814.

Hist og her omkring i boken fins det ellers smaatræk av ymse slag, som har værd for historiegranskeren. Vi har et drastisk utslag av overklasse-opfatning i det ord hun citerer av glasverksbestyrerne om de nødlidende arbeidere: »Lad det Hundetøy sulte til de lærer at spare.« Mor Koren selv hylder ikke slik tænkemaate; men det er høist karakteristisk aa lægge merke til hvor lite hun, som levde midt ute paa bondebygden, har aa fortælle fra bøndernes liv, — hun bevæget sig indenfor en rent eksklusiv embedsmandskreds. Vi hører en enkelt gang om bygdens bryllupsskik og et par ganger om sagn og overtro; men ellers er almuen saa godt som helt utenfor.

En eiendommelig interesse har disse dagbøkerne i sproglig henseende. Mor Koren var jo dansk fødd og kom ikke til Norge før hun var 23 aar; selvsagt skriver hun da dansk. Men fra talesproget i hendes omgivelser kommer det ind en temmelig stor mængde av norskheter, baade i ord og i former. Hun skriver f. eks. stadig »Barna mine«, »Maja mi« o. s. v., og ogsaa enkelte andre uttryk viser at den særskilte norske hunkjønsbøining var i fast bruk selv i disse akademiske kredsene. Ikke saa rent faa bygdemaalsord forekommer, deriblandt enkelte som nu synes gaat av bruk, f. eks. aa »vittres«, som Aasen og Ross bare kjender vesten- og nordenfjelds fra, eller »tyesom«, som hos Ross bare er anført fra Romsdalen og Sunnfjord.

Trods alt en kan sige, gir da mor Korens dagbøker et utbytte som vi faar ta imot med glæde. Men saa meget snak som en maa finde sig i med det samme, saa vilde utgiveren ha gjort os en stor tjeneste, om hun hadde latt os faa litt mer register end bare den nakne personlisten.

Halvdan Koht.

BORGERKRIGENE I NORGE OG HAAKON HAAKONSSONS KONGSTANKE.

TILTRÆDELSESFORELÆSNING PAA UNIVERSITETET 26. SEPT. 1917.

AV EDV. BULL.

For en norsk historiker kan ingen ære være større end at skulle indta Ernst Sars's stilling ved Universitetet, og ingen kunde føle denne ære sterkere end jeg gjør her ikveld, uagtet jeg vet med mig selv, at jeg hverken kan eller vil prøve at løfte arven efter ham. Det vilde bare være at forløfte sig, og desuten stiller en ny tid nye opgaver for forskningen; vor tids historiske videnskap faar gaa de veier, tiden kræver, likesom Sars's historieskrivning var præget av hans tids opgaver. Men saa rikt og mangfoldig er hans verk, saa centralt staar endnu hans *Udsigt over den norske historie*, at ethvert forsøk paa at se et større eller mindre avsnit av landets og folkets liv i sammenhæng er nødt til at begynde med at gjøre sin stilling til Sars's opfatning klar. —

I anledning av stridighetene mellem Harald Gilles tre sønner sier Sars[1]:

Naar stormændene fra først av fordelte sig nogenlunde likelig mellem de tre samstyrende konger, var det vel rent personlige eller lokale hensyn der bestemte deres tilslutning: Inge var opfostret i det søndenfjeldske og blev tat til konge av høvdingene i denne del av landet; Sigurd var opfostret i Trøndelagen, hvis høvdinger hadde

[1] Samlede Værker I 321

git ham kongenavn og styret under hans mindreaarighet, og mellem disse landets gamle hoveddele bestod fremdeles en dyp, indre adskillelse, der endog fik ny næring ved tronfeiderne, og som baade nu og siden grep ind i disse og interfererte med de øvrige motsætningsforhold, hvorav den indre gjæring fremgik. De trønderske høvdinger holdt paa sin konge, og høvdingene i Viken og Gulatingslagen paa sin — likesom efter Harald Haarfagres død, da stammeaanden atter fik luft efter den voldsomme tvang, hvorunder den gamle konge hadde holdt den. *Snart ser vi imidlertid andre hensyn gjøre sig gjældende og forandre den oprindelige partigruppering*[1]. —

For Sars er saaledes — som det ogsaa fremgaar av mange andre steder i hans *Udsigt* — de lokale motsætninger i Norge i det 12. aarh. et sekundært moment, som bare klinger svakt med; den egentlige drivende kraft er interessemotsætningen mellem kongedømme og lendermandsaristokrati. P. A. Munch ser det paa samme maate som Sars. Og Koht har nylig, i sit foredrag om sagaens opfatning av vor gamle historie[2], vist at denne opfatning gaar tilbake til sagaen selv og har sin oprindelse i de sociale og politiske forhold paa den tid, da sagaen blev forfattet.

I Ibsens »Kongs-emnerne« er det de lokale motsætningene som er hovedsaken i Norges historie før Haakon Haakonsson. »Trønder stod mot Vikværing, Agdeværing mot Hørdelænding, Haalogalænding mot Sogndøl«, men nu skal Norge bli et *folk,* »alle skal være ét herefter, og alle skal vite med sig selv og skønne, at de er ét«. Det er Haakons kongstanke.

---

[1] Uthævet her.

[2] HT. 5 R. II 379—96. — Som det vil ses lar den opfatningen som fremstilles i det følgende, sig uten vanskelighet forene med Kohts synspunkter i dette foredraget.

Ogsaa denne opfatning har direkte holdepunkter i sagaene. I Sverres saga kap. 39 (Alex. Bugges oversættelse) heter det f. eks.:

Efter dette (ɔ: Erling Skakkes fald i slaget paa Kalvskindet) drev det mange rike og ætgode mænd i Trøndelagen til kong Sverre, og mange, som sat hjemme, blev hans venner. Han satte da al sin trøst og tillit til trønderne, fordi de hadde altid været uvillige imot Erling jarl og hans herredømme, saaledes som forut var skrevet om de sammenstøt som jarlen hadde med trønderne. Kong Sverre regnet altid siden Trondhjem for sit egentlige hjem og sa, at trønderne var ham de kjæreste av alle folk i landet, og nævnte stadig i sine taler, hvor trofaste trønderne hadde været imot kong Sigurd, hans far, eller imot kong Haakon, hans bror, eller imot Eystein birkebein, og de hadde stadig tjent under det samme skjold. —

Jeg tror, at en nærmere undersøkelse vil vise i hvor høi grad denne lokale motsætningen er grundet i sagaenes fremstillinger og sikkerlig ogsaa i selve det reale, historiske forløp, og hvorledes »enhetsstatens endelige seir« ikke med Sars maa sættes til Olav den helliges tid, men til Haakon Haakonssons og Magnus Lagabøters.

De landsdeler som staar mot hverandre er paa den ene siden Trøndelagen og Oplandene[1], paa den andre siden Vestlandet og Viken; og jeg haaber, det skal lykkes at vise, at det er sammenhæng i partistriden i det 11. og 12. aarh., og navnlig at det eksisterer et sammenhængende parti med sit tyngdepunkt i Trøndelagen helt fra Ladejarlene til Sverre. For nogen kongers vedkommende kan vi likefrem si, at de er rent trøndske konger: *Magnus Haraldsson* (1066—68), *Haakon Magnusson* (1093—95), *Eystein Magnusson* (1103—23), *Sigurd Munn* (1137—55),

[1] Hyppig med tilslutning fra grænselandskapene mot Sverige øst ved Gautelven.

Haakon Herdebreid (1157—62), *Sverre* (1177—1202). Før Sverre er de regelmæssig de underlegne, og de bindes sammen ved en række av likefremme oprørskonger, Svein, Harald Flettes søn (1095), Sigurd Markusfostre (1162—64), Olav Ugæva (1166—69), Eystein Meyla (1174—77). Og mot dem har vi konger av en saa utpræget viksk-vestlandsk karakter som Olav Kyrre, Magnus Barfot, Sigurd Jorsalfarer, Harald Gille, Inge Krokryg, Magnus Erlingsson. Med Sverre blir Trøndelagen seirende og fra nu av er det de vikske kongene som er oprørskonger, Jon Kuvlung (1185—88), Sigurd Brænder, Vikar, Torleiv Breidskegg, Sigurd Magnusson, Inge Baglerkonge, Erling Steinvegg, Philippus Simonsson, Bene Skindkniv, Sigurd Ribbung, indtil hele dette motsætningsforholdet ophører i løpet av det 13. aarh.

Først en kronologisk fremstilling vil imidlertid gjøre dette klart, og vi begynder vor gjennemgaaelse efter slaget ved Stiklestad. Vistnok gjorde motsætningen sig ogsaa sterkt gjældende under Olav Haraldsson, men forholdet er da saa sterkt komplisert, navnlig ved hans missionsarbeide, at det vilde kræve en egen undersøkelse.

Magnus den gode hentes til Norge av Ladejarleættens arvtagere, Einar Tambarskjelve (gift med Haakon jarls datter Bergljot) og Kalv Arnesson [1]. Før Harde knuts død ser det ut, som om han til stadighet residerte

[1] Kalv var gift med Aalve paa Egges enke Sigrid, og ætten paa Egge maa ha været en sidegren av Ladeætten; det fremgaar med sikkerhet av, at Aalves søn bar det utprægede slegtsnavnet Grjotgard. Fortællingen om Grjotgard har ogsaa interesse av en anden grund, idet den foregaar paa Hedemarken, og altsaa viser, at Ladeætten alt paa Olav Haraldssons tid hører hjemme baade i Trøndelagen og paa Oplandene. Ogsaa Haakon Ladejarls to dattersønner Ivar Hvite og Orm jarl hørte til paa Oplandene. — Mindre væsentlig i den følgende tid blir derimot den gren av Ladeætten som stammet fra Svein jarls datter Sigrid, gift med Aslak Erlingsson paa Sole.

i Nidaros; siden tok utenrikspolitiken al hans tid og han laa jevnt ute i leding, men hans egentlige hjemstavn var dog Trøndelagen. Ved hans død er det da ogsaa Einar Tambarskjelve og trønderne som mot kong Haralds vilje fører hans lik nord til Nidaros.

Alt ved sin tronbestigelse er saaledes kong Harald Haardraade kommet paa kant med trønderne, og efter nogen aars forløp utvikler dette sig, gjennem drapet paa Einar Tambarskjelve, til en stor og langvarig feide med Haakon Ivarsson og oplændingene, likesom kongen ogsaa blir uvenner med de trøndske høvdinger Kalv Arnesson og hans bror Finn paa Østraat. Selv bodde kong Harald i den senere del av sin regjering regelmæssig i Viken.

Hans sønner Magnus og Olav delte landet imellem sig, slik at Magnus hadde «den nordre del«, Trøndelagen og Olav den østre, Viken. Som paavist av advokat Rygh[1] har Magnus sandsynligvis været gift med en ætling av Ladeætten, og hans politiske stilling som trøndsk-oplandsk konge blev tydelig markert derved, at han gav sin søn det gamle Lade-navnet Haakon og at Haakon blev sat til opfostring hos den oplandske høvdingen Steigar-Tore i Gudbrandsdalen.

Ved Olav Kyrres død i 1093 bryter saa denne latente motsætningen ut i lys lue. Kong Olav var død i Raanrike, og hans søn Magnus blev straks tat til konge i Viken. »Men da oplændingene spurte kong Olavs død, tok de til konge Haakon Toresfostre, Magnus's søskenbarn. Siden for de, Haakon og Tore, nord til Trondhjem; men da de kom til Nidaros, stevnet han Øreting, og paa det ting krævet Haakon sig kongenavn, og det blev tilstaat ham, at bønderne tok ham til konge over det halve land, saaledes som hans far kong Magnus hadde hat. Haakon ophævet for trønderne landørene og gav dem mange andre

[1] HT. 5 R. III 314--21.

retterbøter; han ophævet julegaver for dem. Vendte da ogsaa alle trønder sig til venskap med kong Haakon. Da tok kong Haakon sig hird og for siden tilbake til Oplandene. Han gav oplændingene alle slike retterbøter som trønderne; de var ogsaa hans fulde venner«[1]. — Hans kongedømme var altsaa av en helt lokal art.

Før det kom til aapen feide mellem Magnus og Haakon, døde Haakon ved et ulykkestilfælde, og da hans lik blev ført til Nidaros »gik hele bymængden kongens lik imøte, de fleste graatende, ti alle elsket ham heftig«. »Han var en av de høvdinger som hadde været mest elsket av almuen«.

Haakons sak var dog ikke slut, fordi han selv var død. Steigar-Tore reiste nemlig paa Oplandene og i Trøndelagen en oprørsflok mot kong Magnus, og til konge tok de en dansk mand, Svein, søn av Harald Flette, »en ætstor mand i sit land«; »han hadde været hos kong Haakon«. Dette ser jo yderst gaatefuldt ut; men nogen grund *maa* det ha været for valget av Svein, og grunden kan bare ha været, at han var en frænde av kong Haakon, og man kan kanske gjøre en gjætning om arten av dette slegtskap. For det første kan slegtskapet bare ha været paa Haakons mors side — kongsætten kjender vi saapas godt, at der kan Svein ikke puttes ind — og for det andet maa hans fornemhet ha været meget stor, naar saa fornemme mænd som Steigar-Tore selv, som lendermanden

---

[1] Snorres fortælling her bygger paa Ágrip og Morkinskinna; men han har ogsaa selv hørt trøndsk lokaltradition om Haakons kongedømme; han citerer saaledes en vise som »blev kvædet i Trondheim:

Hit kom Haakon den unge
(Han er av mænd den beste)
Den navnkundige fyrste
For med Steigar-Tore.

Siden han Olavs søn
Selv bød halve Norge,
Gavmild; men Magnus vilde,
Maalsnild, ha det hele.«

Egil Aslaksson paa Forland, gift med Ingebjorg Ogmundsdatter av Giske, og som Skjalg av Jæderen bøiet sig for den. Skjalg av Jæderen maa ha hørt til Soleætten, enten han nu, som Munch mener, var søn av Erling Skjalgsson den yngre eller av Aslak Erlingsson og Svein jarls datter Gunhild (og altsaa med direkte tilknytning til Ladeætten).

Haakons mor har nu, som nævnt, efter al syndsynlighet været i nær slegt med Haakon Ivarsson (søster?), og om Haakon Ivarsson vet vi videre, at han hadde en datter, Sunniva, som blev gift i Danmark; hendes søn, Haakon den norske, blev gift med Erik Eiegods datter Ragnhild og far til den danske konge Erik Lam. Hvad Haakon den norskes far het, vet vi ikke; men det ligger snublende nær at gjætte paa, at han het Harald Flette, og at han og oprørskongen Svein var brødre (naturligvis kan man ogsaa tænke sig muligheten av, at Haakon Ivarsson har hat to døtre som blev gift i Danmark, hvorved altsaa Svein og Haakon den norske blir fætre). Den hypotetiske stamtavlen kommer da til at se slik ut:

Haakon Ladejarl

Datter, g. m. Ivar Hvite

Datter,
g. m. kong Magnus Haraldsson
|
Kong Haakon Toresfostre

Haakon Ivarsson,
g. m. Ragnhild Magnusdatter
|
Sunniva, g. m. Harald Flette

Kong Svein — Haakon den norske
|
Kong Erik Lam

Under enhver omstændighet har fortællingen om denne oprørskongen Svein en ikke liten interesse derved, at den viser, at det slet ikke var givet, at bare kongssønner kunde bli tat til konger; vi skal siden, i fortællingen om Olav Gudbrandsson Ugæva, se et eksempel til paa det samme; og man fristes til at anta at denne lære først er opstillet av Sverre og hans tilhængere til bruk for kampen mot Magnus Erlingsson. Baade i Danmarks og Sveriges historie i det 11.—12. aarh. har vi ogsaa flere eksempler paa, at høiættede mænd utenfor kongsætten har været tat til konger (Svein Ulvsson [1], Erik Lam, Sverker, Erik den hellige). —

Steigar-Tores og Sveins oprør blev imidlertid snart slaat ned av Magnus, og denne tok haard hevn over trønderne. Tore blev hængt, men kongsemnet undkom og rømte til Danmark, indtil han kom i forlik med den næste trønderkongen, Magnus Barfots søn Eystein, som »tok ham til naade og gjorde ham til sin skutelsvein og holdt ham i venskap og hæder« — ogsaa et sterkt vidnesbyrd om, at han maa ha hørt til en meget fornem æt i Trøndelagen, og hvad kan det være andet end Ladeætten?

Efter Magnus's død skiftet hans sønner landet imellem sig, slik at Eystein hadde den nordre del og Sigurd den søndre. Trønderkongen Eystein, som vandt Jemtland for Norge, som lettet forbindelsen over Dovre mellem Trøndelagen og Oplandene, og som bygget havn ved Agdenes, ved indløpet til Trondhjemsfjorden, overtok traditionene efter den forrige trønderkongen Haakon Toresfostre, ved at gifte sig med Steigar-Tores sønnedatter Ingebjorg.

[1] Alt Snorre har været opmerksom paa parallellen mellem Magnus Erlingssons og Svein Ulvssons ret til tronen og lar Erling Skakke argumentere med den i sin diskussion med erkebiskop Eystein om Magnus' kroning.

I striden mellem Harald Gille og Magnus Blinde er det tydelig, at Harald støtter sig til Viken, Magnus til Trøndelagen (»La os fare nord til Trondheim, der hvor landets styrke er mest for os«, sier Sigurd Sigurdson til Magnus). Sigurd Slembe hører gjennem sin mor Tora, Sakse i Viks datter, til en av de gjæveste ætter i Trøndelagen og finder sine tilhængere der. Men det nytter litet; for efter Harald Gilles død blir hans søn, Sigurd Munn, som hadde været fostret nord i Trøndelagen, tat til konge der. Baade han og siden hans søn Haakon Herdebreid hadde altid sin støtte der. Hvormegen tradition der er i partiene, viser sig ganske karakteristisk derved, at til Haakon Herdebreids mere fremtrædende mænd hører Aaskell paa Forland (paa Nordmøre), øiensynlig en ætling av lendermanden Egil paa Forland, som nogen og seksti aar før var blit hængt under Steigar-Tores oprør[1].

Efter Haakon Herdebreids fald blev Magnus Erlingsson tat til konge paa Øreting; men Erling Skakke vaaget ikke bli i Nidaros; »ti det tyktes ham, at trønderne ikke var aa tro paa for ham og hans søn«. — Den næste oprørskongen, Sigurd Munns søn Sigurd Markusfostre, reiser sig mot Erling og Magnus kort efter Haakons fald og er en ren oplændingekonge. Vikverjerne derimot »var kong Magnus's og Erlings fuldkomne venner; det voldte kong Inge Haraldssons vennesælhet mest; ti vikverjerne hadde med sin styrke stadig tjent under det skjold«, mens

[1] Jfr. ogsaa, at de to eneste kjendte Haakoner fra midten av det 12. aarh., Haakon Pungelta og Haakon Mage, begge dattersønner av Aslak Erlingsson paa Sole og derigjennem nedstammende fra Lade-ætten, hører til Trønder-partiet, den første til Sigurd Slembes, den andre til Sigurd Munns tilhængere; Haakon Mage var historikeren Eirik Oddssons hjemmelsmand og har kanske oprindelig git traditionen dens sterkt trøndske farve.

trønderne støttet Sigurd Markusfostre og sine gamle forbundsfæller oplændingene, likesaa elvegrimerne paa Hisingen. Siden, efter Sigurd Markusfostres fald, gik en række trøndske høvdinger i danekongens sold og maatte taale haard hevn av Erling jarl.

Den næste flokken reises under Olav Ugæva, søn av Gudbrand Skavhoggsson[1] og kong Eystein Magnussons datter Maria, og er en ren oplændingeflokk, mens derimot birkebeinerne under Eystein Meyla væsentlig bestod av markemænd og elvegrimer (samt telemarkinger); men ogsaa de faar tilslutning av trønderne. —

Den fremstillingen som her er git, bygger helt paa Snorres Heimskringla; men de andre sagaene gir akkurat de samme resultater, saaledes *Morkinskinna*, som ikke gir anledning til nogen tilføielser, og *Ágrip*, som er forfattet i Trøndelagen og staar paa trønderpartiets side, men er for kortfattet til aa gi stort utbytte for denne undersøkelse[2].

Sterkere end nogen av de andre sagaene fremhæver *Fagrskinna* Trøndelagen som »Norges hode«. I Magnus den godes saga kommer det sterkt frem der, hvor det fortælles, at kong Magnus jaget Kalv Arnesson av landet og for hardt frem mot sin fars motstandere blandt trønderne[3]. Bønderne blev da harme over, at trønderne skulde ha værre ret end resten av landsfolket; altid før hadde

[1] Om Gudbrand vet vi, at han stod paa Inge Krokrygs side mot Haakon Herdebreid og faldt sammen med kongen i slaget ved Oslo (1161).

[2] Paafaldende er det dog hvor utførlig Haakon Toresfostres og Steigar-Tores historie er fortalt i det ellers saa snaue arbeidet.

[3] I Heimskringla, som støtter sig til et vers av Sigvat, er det sogningene som egentlig sætter sig op mot Magnus's haardhet.

Trondheimen været Norges hode, men nu var det gjort til hærland. Kongen bøier sig da for trønderne og faar tilnavnet »den gode«. — Karakteristisk er det ogsaa hvor rosende eftermæle, navnlig for »vennesælhet«, slike utpræget trøndske konger som Magnus den gode, Haakon Toresfostre og Eystein Magnusson faar[1].

Harald Hardraades svake stilling i Trøndelagen antyder Fagrskinna ved at motivere uvenskapet mellem ham og Einar Tambarskjelve med, at »Einarr vildi jafnask at ríki við Harald konung alt at Þrœndalǫgum«. Fagrskinna kjender ikke noget til kampen mellem kong Harald og Haakon Ivarsson og motiverer oplændingenes oprør med, at Olav Haraldsson hadde git dem bedre retterbøter, baade med utredsler og andre paalæg, end landsfolket iøvrig, og at Harald ikke vilde la dem beholde en slik fortrinsstilling — altsaa en kamp om rent lokale interesser.

Karakteristisk for Fagrskinnas trøndske holdning er ogsaa beretningen om Valdemar Danekonges brev til trønderne for at lokke dem fra Erling Skakke; kong Valdemar lover der trønderne sit venskap og at de skal være slike mænd i Norge som de før hadde været i gammel tid og som de hadde æt til, og han gir dem haab om, at han vil ta en av dem til konge eller lands-høvding. Fagrskinna fortæller ogsaa med større eftertryk end Heimskringla om den tilslutning birkebeinerne under Eystein Meyla fik i Trøndelagen av »alle de beste bondesønner«, likesom dets holdning overfor Erling Skakke er utpræget uvenlig; sammenligner man Snorres og Fagrskinnas skildring av slaget paa Ré (1177), er det ogsaa paafaldende hvor meget sterkere sympati Fagrskinna har for birkebeinerne, likesom Snorres slutning om Magnus's ry mangler i Fagrskinna.

Gaar vi — med Finnur Jónsson — ut fra, at Fagr-

[1] Ogsaa i Heimskringla og andre sagaer lægger man merke til dette.

skinna er forfattet av en islænding »paa opfordring» av Haakon Haakonsson, blir det ganske klart, hvorfor Fagrskinna er saa »trøndsk«; Haakon repræsenterer Sverres parti, birkebeinerne, trøndelagspartiet, og sympatiene projiceres naturlig bakover til det samme partiet i det 12. og kanske alt i det 11. aarh., likesom motpartens historiker, den antitrøndske Theodricus Monachus[1], tydelig lægger for dagen sin uvilje mot f. eks. Steigar-Tores oprørsforsøk, mens Fagrskinna og Heimskringla skildrer baade Tore og Egil paa Forland med stor personlig sympati. —

De stridende kongsemner, helt fra Olav Haraldssons til Sverres tid, kan altsaa bygge paa varige motsætningsforhold mellem Trøndelagen paa den ene siden, Viken og Vestlandet paa den andre siden. Aarsakene til det kan naturligvis være mangfoldige; man kan søke tilbake til oprindelige stammeforskjelligheter, som har sat præg baade paa folkelynde og samfundsforhold. Det kan vi ikke her gaa ind paa; men en enkelt forskjellighet, navnlig mellem Trøndelagen og Vestlandet, vil jeg gjerne peke paa, da den faar betydning for den følgende tids utvikling. Det er den paafaldende fattigdom paa store og mægtige ætter i Trøndelagen overfor det frodige vestlandske aristokrati. Efter midten av det 11. aarh., da de siste utløpere av Ladejarlenes æt er væk, nævnes det vistnok fremdeles ikke saa faa lendermænd i Trøndelagen; men bare de færreste av dem kan henføres til store ætter som bevarer sin fremragende stilling gjennem generationer. Vesten- og søndenfjelds har vi slike store ætter som de paa Giske[2],

[1] Jfr. hans bemerkning (Storms Monumenta, s. 27[19]) om at Olav den hellige ikke stolte paatrønderne, fordi han »kjendte deres letbevægelighet og upaalidelighet (*noverat enim eorum facilitatem et inconstantiam*)».

[2] Den andre grenen av Arnmødlingeætten, den paa Bjarkøy, sogner, som Haalogaland i det hele, ogsaa til Vestlandet og ikke til Trøndelagen.

Aurland, Blindheim, Stødle, Bratsberg og flere; i Trøndelagen derimot er de gamle ættene fra Lade og Mære, fra Egge og Austraat og Gimsan borte — eller spiller ialfald ingen politisk rolle; Reinsætten er ganske betydningsløs helt til over midten av det 12. aarh. Islænderen Ulv Uspaksson, Harald Hardraades stallare, blev stamfar for en mægtig æt i Trøndelagen — til den hørte erkebiskop Eystein — men rotfæstet der, slik som de gamle stedegne ættene, blev den ikke og medlemmene av den har en merkelig, næsten enestaaende, tilbøielighet til stadig at skifte parti under borgerkrigene. Paa Viggen i Børsen, paa Vik i Strinden og endda nogen flere steder til bodde det ogsaa lendermænd i denne tiden, men ingen av dem var blandt de store, landskjendte høvdingesæter i slegtled paa slegtled.

Naturligvis maa man ikke overvurdere rækkevidden av en slik iagttagelse; men at der er en virkelig forskjel paa de sociale forhold nordenfjelds og vestenfjelds — Viken ser ut til i denne henseende at indta et mellemstandpunkt — kan neppe være tvilsomt, og naar kongene av det seirende trønderparti — Sverre og hans nærmeste efterfølgere — fører sin kamp mot de vestlandske lendermandsættene, er bakgrunden for kampen likesaa meget at de er vestlændinger som at de er lendermænd.

Paa denne bakgrund — det er ikke min mening, at jeg her har git et fuldstændig billede av borgerkrigenes aarsaker; jeg har bare villet fremhæve en av dem sterkere end det vanlig blir gjort — paa denne bakgrund av lokale forskjelligheter og lokale motsætninger i vort vidtstrakte og uensartede land — paa denne bakgrund blir den nye norske statsbygning i det 13. aarh. klarere og fastere i linje og form. Middelalderens stat er først og fremst et militært foretagende, til angrep like fuldt som til forsvar, og den militære organisation fører nød-

vendigvis ogsaa med sig en finansiel. I anden række er desuten den middelalderlige stat en institution med det formaal at opretholde en viss grad av retssikkerhet indenfor sit omraade. Organerne for begge formaal er i Norge konge og ting; deres myndighet kan være avgrænset paa forskjellig vis mot hverandre; men indenfor sit omraade er hver av dem fuldt selvstændig; man kunde med en sterk anakronisme næsten fristes til at tale om en slags Montesquieu'sk »magtfordeling« i Norge i det 11.—12. aarh.

Saalænge nu baade den militære og finansielle administration og reglene for retssikkerheten var forskjellige i de forskjellige lagdømmene, er »enhetsstaten« ikke gjennemført i Norge. Landet er at betragte som en slags »forbundsstat«, styret av en (eller flere) konger tillikemed tre, fire eller flere indbyrdes uavhængige lagting, og først efterhvert som administration og retsregler, beskatning og mynt- og vegtsystem blir mer og mer ensartet, utviskes de gamle motsætninger og enhetsstaten staar frem.

Denne utviklingen begynder i anden halvdel av det 12. aarh. I 1152 organiseres en norsk landskirke som en enhet under ledelse av erkebispen i Nidaros, og i den følgende menneskealder begynder erkebiskoppene Eystein og Erik en kirkelig landslovgivning, som vi imidlertid har bevaret saa smaa rester av, at vi ikke rigtig kan vurdere dens betydning. Paa riksmøtet i Bergen 1163 blir det vedtat tronfølgelov og den første landefredslov for hele riket; saa kommer rigtignok det siste og voldsomste utbruddet av borgerkrigene — under Sverre — og bringer en foreløbig stans; men Sverre tar op igen arbeidet henimot »enhetsstaten« ved sine ansættelser av kongelige embedsmænd, sysselmænd og lagmænd, over hele landet. Men fastere sat han likevel ikke end at det bare var faa aar, han hadde fred til at styre hele landet, og fra bag-

lerflokken reises midt i 1190-aarene, ja, igrunden helt fra kuvlungetiden, 10 aar før, og helt til ribbungflokken oploses sist i 1220-aarene, er Viken — vi maa huske paa, at efter Sverres og trønderpartiets seier er det fra Viken og Vestlandet vi maa vente oprør — med faa og korte avbrytelser et rike for sig selv, med sit eget styre og sin egen administration.

De otte ribbung-aarene, fra 1219 til 1227, er siste gang lokalmotsætningene fører til aapen borgerkrig i Norge — Skules reisning en halv menneskealder senere har ikke noget lokalt præg — og ved at kue den har Haakon Haakonsson definitivt samlet Norge til ett rike og gjort ende paa den gamle striden mellem trønder og vikverjer. Men kampene mot ribbungene er likevel bare det mindst vigtige i den dannelse av en norsk enhetsstat som foregik i Haakons og hans søns regjering. Langt væsentligere er det at et ensartet militær- og finansvæsen, med tilhørende administration grundlægges i disse aarene.

Desværre er jo omtrent ingenting bevaret av den gamle lovgivningen for Viken og Oplandene, saa vi kan bare bygge paa det, vi vet fra Gulatings- og Frostatingslovene; men det er i og for sig nok[1]. I Gulatingslagen var fra gammel tid av militærvæsenet bygget paa en inddeling av fylkerne i skibreder som skulde stille hver sit skib; de skibene, som skulde stilles, var større end andetsteds i landet (25-sesser mot 20-sesser) og vernepligten tungere. Det siste skyldes muligens en utvidelse av vernepligten efter Sverres og trønderpartiets seier, og vernepligtsloven viser tydelig, at der er en motsætning mellem kongen og bønderne. I de aarene, det ikke blev budt ut militær leding, maatte vestlændingene desuten —

[1] Den detaljerte begrundelsen for den følgende fremstilling maa jeg gi paa et andet sted.

fra en gang i det 12. aarh. av — utrede en større eller mindre del av ledingskosten som en ordinær skat.

I Frostatingslagen derimot er det fra gammel tid av fylket som er utredselskreds for ledingen, skibsyssel. Der er lettere vernepligtsbyrde, skibene er bare 20-sesser og ledingen utredes endnu i de første aarene av det 13. aarh. bare til krig; den er ikke blit til en ordinær skat ogsaa i fredsaar.

Det blir den derimot i løpet av den første tredjedel av det 13. aarh. — nærmere kan tiden ikke bestemmes — og omtrent samtidig blir ogsaa Trøndelagen inddelt i skibreder; men da hovedsaken ved ledingen nu er blit skatten og ikke skibsutrustningen, er disse trøndelagsskibrederne efter sit væsen noget helt andet end de gamle vestlandske; de er skattedistrikter, ikke militærdistrikter.

I realiteten kommer dette ut paa en sterk tilnærmelse i Frostatingslagen til Gulatingslagens system, og det er meget rimelig og naturlig. I det 12. og 13. aarh. gaar den langvarige og indviklede proces med et samfunds overgang fra naturalhusholdning over byttehusholdning til pengehusholdning ganske fort i Norge. Byene, kirken og kongedømmet gaar i spissen, og Vestlandet trækkes paa grund av naturforhold, næringsveier og kommunikationer raskere ind i bevægelsen end resten av landet. Desuten er Vestlandet i den siste del av borgerkrigene, ialfald efter slaget paa Fimreite i 1184 og igrunden ogsaa adskillig tid før, forholdsvis neutralt; der stilles ikke store krav til utrustning av skib og mandskap, og kongemagtens økende behov for indtægter kunde derfor lettest tilfredsstilles der, idet ledingen gik over til en aarviss byrde paa befolkningen — det første grundlag for offentlig skat i Norge. I løpet av en eller et par generationer naar saa resten av landet den samme økonomiske utviklings-

grad samtidig med at borgerkrigene stilner av, og det lykkes da kongemagten ogsaa i Frostatingslagen — og sikkert ogsaa i Viken, hvor vi dog av mangel paa materiale maa uttrykke os litt mere forsigtig — at faa gjort ledingen om til en virkelig skat.

Alt tidlig i Haakon Haakonssons regjering — før 1230 — er paa denne maaten den kombinerte militær- og skatte-byrde, ledingen, blit ordnet væsentlig likt i Frostatings- og Gulatingslagen, — og sikkert ogsaa i resten av landet — og utviklingen fortsætter sig i den siste fredelige del av hans styre. Det blir indrettet særlige skibredeting til ordning av alle ledingssaker, baade av militær og økonomisk natur, og disse skibredetingene, som var meget mer praktiske til daglig bruk end fylkestingene[1], fik efterhaanden ogsaa andre opgaver. Ved Haakon Haakonssons store statslige straffelovgivning fra 1260 blev saaledes ranssaker henlagt til skibredetinget, og i store deler av landet, navnlig paa Vestlandet, holdt skibreden sig som det ordinære tinglag helt til over midten av det 19. aarh.

Paa ledingsvæsenets som paa straffelovens omraade — og ogsaa paa andre omraader som vi her ikke kan komme ind paa — trækker altsaa Magnus Lagabøters norske landslov bare konsekvensene av utviklingen under det foregaaende styre. Under Haakon Haakonsson slutter de gamle kampene mellem landsdelene, under ham skapes en ensartet militær og finansiel administration, under ham overtar staten helt ut ansvaret for retssikkerheten i landet, under ham seirer altsaa »enhetsstaten«; Norge er ikke længer bare et »rike«, men en stat og et folk.

Henrik Ibsen har symbolisert dette enhetsarbeidet i

[1] Heredstingene, som spiller saa stor rolle hos de moderne retshistorikerne, kjendes ifølge kilderne bare fra Viken.

Haakons »kongstanke«. Om den *psykologiske* rigtighet av »kongstanken« kan en historiker ikke uttale sig; vi vet ikke nok om Haakons person til at kunne bedømme hvor bevisst og hvor langsynt hans politik var; det spørsmaal er en digter den rette til at svare paa, ikke en historiker. Men at Ibsen *historisk* har ret, at det virkelig er Haakons regjering som har fuldendt enhetsverket i Norge, det mener jeg, historien virkelig kan konstatere.

TINGSTEDER, GILDER OG ANDRE GAMLE MITTPUNKTER I DE NORSKE BYGDER

AV
ALEXANDER BUGGE

(Forts.)

C. Andre mittpunkter i bygderne (leikarvoller osv.).

Av det, som jeg har nævnt i det foregaaende, kommer vi til den slutning, at det har været en tid da Nordmændene like ens som Kykloperne levet uten ting og hver husfar selv dømte over koner, barn og husfolk. I førstningen av denne tid dyrket folk guderne og de overnaturlige magter hjemme paa gaarden. Det fandtes ikke noget sted, dér folk fra hele bygden møttes, det være sig til alvor eller til lek. Men litt efter litt tok bygderne til at faa sine faste mittpunkter. Det kan lønne sig at undersøke hvad det var folk gjorde dér. Rundt i landet findes det en mængde navn paa helligdommer og kultsteder, som er fra den ældste faste bosætningstid. De er sammensat med *-vin* og *-akr*[1] eller usammensat *Vin* og muligens *Akr,* skjønt det usammensatte *Akr* mange steder ikke synes at være navn paa et kultsted. Magnus Olsen har i sit store verk »Hedenske kultminder« undersøkt, hvorledes disse to navnelag er utbredt. Jeg magter selvsagt ikke at føre noget nyt dertil. Jeg skal bare minde om selve navnene. I Smaalenenes amt har vi saaledes: i

[1] Endel navne paa *-akr,* saaledes *Óðinsakr,* maa dog være yngre, jfr. Kultminder, 234. Merk ogsaa at Ullinshof paa Romerike er blit til Ullensaker.

Tune Ælin og nabogaarden Horgen, i Askim Gui (*Guðvin*) nabogaard til kirkestedet og Ven, nabogaard til Vaaler præstegaard og til leikarvollen (Løken), det gamle tingsted. I en utkant av Vaaler har vi ogsaa Onsaaker (*Óðinsakr*), som dog — tror jeg — er et yngre navn, da Odinsdyrkelsen kom sent til landet. Av *vin*-navn i Akershus amt har vi Disen i Aker og *Dísin*, det gamle navn paa Nes præstegaard paa Romerike, begge sammensat med disernes navn; Disen paa Romerike er ogsaa nabogaard til Ullershov (*Ullinshof*), hvor Ullin eller Ull blev dyrket. Videre har vi Gui (*Guðvin*) i Asker, Horgen (*Hǫrgvin*)[1] i Frogn, Nes paa Romerike (Finstad sogn og Udenes). Horgen i Udenes er nabogaard til Frøihov, hvor det i middelalderen stod en sognekirke og hvor Frøy i hedendommen blev dyrket. Endelig har vi Nerdrum (*Njarðarin*) i Fet, hvor Njord er blit dyrket, nabogaard til Hovin (av *hof* og *vin*), Ulleren i Aker og Ullensakr, hvor Ullin eller Ull blev dyrket, Tori (*Þór-vin*) i Gjerdrum og Hovin i Østre Aker, Bærum, Høland, Fet, Ullensaker og Fenstad (Nes, Romerike). Hovin i Ullensaker er kirkested. Derunder anføres *i Viniu* (**Vin*)[2]. Overalt, hvor Hovin findes, har det staat et gudehov. Men disse navn maa være yngre end flere andre vin-navn; for endda paa Tacitus's tid brukte Germanerne ikke gudehov eller templer. Desuten har vi Aker (nu gamle Akers kirke), det gamle kirkested i Aker. I Hedemarkens amt har vi Vinju i Ringsaker ved kirkestedet av samme navn, Vinju i Veldre, nabogaard til Flesaker (*Fylkishaugr*), som sognet i middelalderen hadde navn efter, Ven i Løiten, nabogaard til præstegaarden og til *Njarðarhof*, og Ven i Stange, like i sydvest for kirken og nabogaard til *Gildalundr*, som har navn efter motestedet for et gilde her mitt i bygden.

---

[1] Av *hǫrgr*, en ældgammel slags helligdomme. [2] NG. II, 332.

Alle disse navn het oprindelig *Vin* »græsgang». Magnus Olsen har vist, at de hører til de ældste gaardsnavn i Norge; han mener, at de fra først av har været navn paa kultsteder. Kultsteder, hvis navn er sammensat med *vin* har vi i Hedemarkens amt i Disin, ikke langt fra Aaker (*Skjaldarakr*), det gamle sted for fylkestinget paa Hedemarken, og ved Vangs præstegaard, Disin i Ulleren sogn i Søndre Odalen, og mulig (skjønt det er tvilsomt) Ulleren, kirkestedet sammesteds, samt Hovin i Ringsaker, Brøttum, Ballestad, Nes, Furnes (i middelalderen sognekirke), Løiten og Elverum. Desuten har vi Guaaker (*Guðakr*) i Nes og Stange paa Hedemarken; Guaaker i Stange var, som før nævnt, stevnested. *Údáinsakr*, et nu forsvundet navn i Svaðabú i Ringsaker, er sandsynligvis et noget yngre navn. Endelig har vi det før nævnte Aaker (*Akr* eller *Skjaldarakr*) i Vang, Hedemarken.

Navn, som er dannet paa samme vis og som er fra samme tid, har vi ogsaa fra de andre deler av Norge. Jeg tror ikke at det for vor undersøkelse er nødvendig at gjennemgaa dem alle. Vi vil lægge merke til at av de steder, jeg har nævnt, er bare en liten del mittpunkt i bygder. Aaker i Vang er nabogaard til præstegaarden. Denne het oprindelig *Vangr* og er et gammelt kultsted, som sognet har faat navn efter. Men *Vangr* som navn paa kultsteder er efter Magnus Olsens undersøkelser yngre end *vin*-tiden og fra en tid, da det fandtes gudehov, fra »*hof*-tid«[1], sandsynlig fra folkevandringstiden. Ved Haugs kirke i Norderhov laa likeledes en nu forsvundet gaard ved navn *Akr.* Den kaldes dels *i Akkre i Vllærale* dels *Aker vid Hous kircke i Vangsbigden*[2]. Ulleraal (*Ullaráll*) kaldes endda den del av Haugs sogn, som ligger paa vestsiden av Randselven. Navnet forkla-

[1] Kultminder 217. [2] NG. V, 56—59.

res mulig av gudenavnet Ull og et ældgammelt ord, som betyr »helligdom«; dog stiller Magnus Olsen sig tvilende[1]. Vangsbygden er det gamle navn paa Haugsbygden. Dette viser, at ogsaa her har Akr ved sin side hat et kultsted *Vangr*, som sognet har faat navn efter. Videre har vi Aker (nu gamle Akers kirke i Kristiania), som var en av de to halvfylkeskirker i Vingulmark, Aker i Sem, som ligger knapt 4 km. fra Jarlsberg gaard (*Sæheimr*) og Sem kirke, som sognet har faat navn efter[2]. Ved tre av disse fire steder ser vi at sognet ikke har faat navn efter akeren, som var det ældste mittpunkt i bygden, men i to tilfælde efter det yngre kultsted *Vangr* og i ett efter kongsgaarden Sæheimr, hvor en kirke i kristen tid reiste sig. Dette gir os en mistanke om at det kanske fra først av ikke var til gudsdyrkelse at folk møttes paa »akeren», men heller til lek, vaapenskue, kapridning o. l. Jeg kan til sammenlikning nævne at i Fyresdal ligger Molands kirke paa flaten ned ved vandet. Ovenfor kirken er — ogsaa paa flaten — en lund ved navn Øyskogen, som er fuld av gravhauger fra vikingtiden. Ovenfor præstegaarden ligger to gaarder Væting, to gaarder Moghus (*Mǫgguhús*) og 1 gaard Lofthus, som alle engang maa ha utgjort én gaard. Nedenfor Væting og Moghus er en aker, som kaldes »Bygdar-aakeren« og et stykke jord, som tilhører disse gaarder og præstegaarden, som kaldes Skeii (av *skeið*, n.). Her maa bygden i gammel tid ha hat sit «selskapelige mittpunkt«; men at den dér ogsaa har hat sit religiøse mittpunkt er mindre sandsynlig, da kirken og gravhaugene ligger længer nede.

Ogsaa det gamle *Vin* er bare paa faa steder navn paa selve kirkestedet[3] og det er mest i yngre bygder: Vinje i Vesttelemarken, Vinje i Hevne og Ven i Børse-

---

[1] Kultminder, 275. [2] Se Kultminder, 212. [3] Jfr. Kultminder, 214.

skognen i Søndre Trondhjems amt og *Vin*, det gamle navn paa præstegaarden og sognet i Suldal i Stavanger amt (*Vinjar sókn*)[1]. Ellers er gaardene av dette navn nabogaarder til kirkestedet og til gamle kultsteder. Av de navne paa kultsteder, som ender paa *-vin* og *-akr* er det ogsaa bare nogen faa, som senere er blit kirkesteder eller grændenavn og som altsaa fra gammel tid har været mittpunkt i bygden. Jeg kan foruten det tvilsomme Ulleren i Søndre Odalen nævne Ringsaker paa Hedemarken[2], Ullinsin, præstegaarden paa Vaage og *Guðinarhvarfr* i Asker (opkaldt efter gaarden Gui)[3]. I Vaage ligger følgende 3 gaarder sammen: Ullinsin, præstegaarden, Lyen (*Lýgin*) »den fredhellige vold«, og Fillinsø (*Fillinsin*), som efter Magnus Olsen er dannet av et ellers ukjendt gudenavn Fillin[4]. En faar en mistanke om at alle 3 gaarder fra først av har været deler av en gammel offentlig mark ved navn Vin og at de har faat sine navn fordi Ullin siden fik sin helligdom paa den ene kant av den, Fillin paa den anden. Lyen, det fredhellige sted, maa som mittgaarden fra først av ha været hovedstedet og ældst. De andre gaardnavn, som er sammensat av et gudenavn og *vin*, maa ha været private kultsteder, som bare én eller ganske faa gaarder soknet til. Hovin, som er et yngre navn og stammer fra en tid, da det fandtes gudehov, er derimot mangesteder blit sognenavn eller bygdenavn. Det samme er tilfældet med navn, som er dannet av et gudenavn i forbindelse med *hof*, *salr*, *land* eller liknende. Disse navn er yngre end vor tidsregning, fra folkevandringstiden eller kanske endda yngre. I Smaalenene kaldes saaledes Trøgstad og Askim i gammel tid *Frøylandir* efter Frøshov (*Frøyshof*), nabogaard til Trøg-

---

[1] NG. X, 364, 369. [2] Kultminder, 219, 223. [3] NG. II 161, 165. [4] Kultminder, 103—115 o. fl.

stad præstegaard; Tosebygden vestligst i Trøgstad kaldes i biskop Øysteins Jordebok i *Þosofuebærghum*, av *Þórshof*, en nu forsvundet gaard. En del av Skjeberg kaldtes *Vèdalr* (av *vé* »helligdom«). Onsø (*Óðinsøy*) svarer omtrent til det gamle *Óðinssalr* (»Odinssal); *Tesalir* var navn paa den vestlige del av Raade; kirken der kaldtes *Tesala kirkja*; navnet indeholder sandsynligvis guden Tys navn. Merkes kan ogsaa, at i Id var tingstedet paa Berger, nabogaard til Hov, som altsaa i hedensk tid maa ha været mittpunkt i bygden. I Skjeberg har vi hørt, at tingstedet var paa Guslund (*Guðislundr*), nabogaard til Veng (*Vangr*); men *Vangr* som navn paa kultsteder er jo fra »*hof*-tid«. I Onsø var tingstedet paa Hauge, nabogaard til Forsetlund; men tingguden Forsete var ikke dyrket i Norge før mot slutten av hedendommen.

Like ens er det i Akershus amt. Av de nuværende sognenavn minder foruten Hovin bare to om hedensk gudsdyrkelse. Den ene er Ullensaker, som oprindelig het *Ullinshof sókn*, det andet er Udenes (*Údylgjanes*, »det fredhellige nes«), anneks til Nes paa Romerike. Av bygdenavn kan nævnes *Hofeimadalr* i Vestby (opkaldt efter Hovum [*Hofeimar*, av *hof* og *heimr*]), Guddalr i Østre Aker, og *Frøyhofs sókn* efter Frøihov i Udenes, hvor det i middelalderen stod en sognekirke. I Gjerdrum er præstegaarden nabogaard til Torshov (*Þórshof*).

I Hedemarkens amt er Ringsaker, som nævnt, et ældgammelt navn, hvis første led efter Magnus Olsens mening er et ellers ukjendt gudenavn Ringir. Vinju (*Vin*), nabogaarden, tør dog være et endda ældre navn. Balleshol sogn i Nes har navn efter gaarden Balleshol (*Baldrshóll*), hvor det maa ha staat en helligdom til Balder; det var dog først mot slutten av hedensk tid, at Balder blev dyrket. Paa Hovin i Furnes stod ogsaa en sognekirke. Vang præstegaard har vi før nævnt og at helligdommer

her er fra »*hof*-tid«. I Løiten stod det en kirke paa Hov, og likeledes én paa Hov i Tomter[1]. *Vangr* er også usammensat og sammensat i motsætning til *Vin* navn paa en hel del kirkesteder og paa nabogaarder dertil rundt om i landet. Alene paa Oplandene (Romerike, Hedemarken, Toten, Hadeland og Ringerike) har vi »6 steder af navnet *Vangr*, som alle enten er kirkesteder og derigjennem har givet sogne navn eller er nabogaarde til kirkesteder«[2]. Jeg slutter derav at i den ældste tid, i *vin*-tiden — længer kan vi jo ikke gjennem stedsnavnene komme tilbake — i denne tid hadde herrederne endda ikke noget religiøst mittpunkt. Folk dyrket guderne hjemme paa gaarden og til de helligdommer, som fandtes, soknet bare en liten krins.

Alt i *vin*-tiden (efter Magnus Olsen ved slutten av bronsealderen, henved 500 f. Kr.) begyndte dog bygderne at faa sine mittpunkter, steder, hvor folk til visse tider brukte at møtes. Men de kom ikke først og fremst sammen for at dyrke guderne. Religionshistorien har, som rimelig kan være, optat forskerne mer end andre sider av vort folks liv i forhistorisk tid. Men av vor egen interesse for vort folks religion for ett og to tusen aar siden følger det ikke, at religionen dengang optok en større plass i folkets liv end nu. Folk i Norge var ikke ved Kristi tider mere religiøse end nu, snarere mindre. Derimot var det flere religiøse ceremonier og ytre former som maatte overholdes dengang end nu. Men folk fik ogsaa, naar de for to tusen aar siden møttes, tid til andet end til at ofre til guderne. De møttes til lek og gammen.

---

[1] NG. III, 126, 147. [2] Kultminder. 136. Jeg er dog ikke viss paa om ikke Vangr ogsaa fra først av hadde en mere almindelig betydning og fra først av bare var navn paa vangen mitt i bygden, hvor folk møttes til lek, gilde, ting, gudsdyrkelse osv.

Rundt om i det sydlige Norge finder vi et gaardnavn *Leikvin*, sammensat av *leikr* »lek« og *vin* »græsgang«. Det er brukt om steder hvor folk i bygden i gammel tid møttes til lek (baldlek, brytning osv.), og vel ogsaa til anden moro (hestekamp, kapridning o. l.). Alt i middelalderen er navnet paa de fleste steder gaat over til *Løykin*, nu skrives det oftest *Løken*, men uttales paa forskjellig maate (*Løken*, *Løikje*, *Løkje*, *Lekven*, *Lekve*). Endelsen *-vin* viser at det hører til det ældste lag av norske gaardsnavn. I det sydlige Norge er dette gaardsnavn meget almindelig[1]; det forekommer mer end 40 ganger (nordligst i Sundalen)[2].

---

[1] NG., Indledning, 64 f. [2] Liste over utbredelsen av navnet *Leikvin*:

I. Smaalenenes amt. NG. I.

1. S. 11 Løken (Trøgstad), nabogaard til Frøshov (*Frøyshof*), hvor i hedensk tid et tempel til Frøy og nær kirken.
2. S. 42 Løken (Askim), litt syd for kirkestedet.
3. S. 56 Løken (Spydeberg); nabogaard i øst er Torget (hvor engang markedsplass), i vest Lund (hvor hellig lund?), i syd kirkestedet (adskilt ved det middelalderlige Rud).
4. S. 156 Løken (Eidsberg, Hærland sogn), øst for kirkestedet Hærland, bare skilt ved gaarden Bjørnstad som er fra vikingtiden.
5. S. 325 Løken (Raade), temmelig langt fra kirkestedet, men like ved Vold, hvor navnet viser, at det ogsaa har været et sted for offentlige sammenkomster.
6. S. 347 Løken (Rygge), nabogaard til Lyby, som synes at ha været tingsted og gammelt gildehus, ikke langt fra kirkestedet.
7. S. 360, Løken (Vaaler), tingsted, nabogaard til kirkestedet og nær Torsnes (se s. 105).

II. Akershus amt. NG. II.

8. S. 28 Løken (Kraakstad), nabogaard til den gamle storgaard Frogner og til Vang, hvor navnet viser at der har været gammelt kultsted, ca. 2 km. nord for kirkestedet.
9. S. 142 Løken (Bærum, Tanum sogn), mitt i den ældste bygd.

Av den fortegnelse jeg har git over utbredelsen av navnet Leikvin, ser vi at det især forekommer i det sydøstlige Norge, hyppigst paa østsiden av Kristianiafjorden, paa Romerike og paa begge sider av Mjøsen. I det gamle Vestfold blir det alt sjeldnere, i Østtelemarken findes det bare 1 gang og langs kysten slet ikke før i Søndhordland og Hardanger (2 ganger). I Nordre Bergenhus

---

10. S. 187 Løykin, det gamle navn paa Høland præstegaard, tingsted (2 bygders ting).
11. S. 228 Vestre Løken (Fet), nabogaard til Børgen, hvor kirke i middelalderen, og nær Hovin.
12. S. 232 Nordre og Søndre Løken, nabogaard til Fet præstegaard, som ogsaa skal ha het Løken, og til Hov; præstegaarden var tingsted.
13. S. 288 Løken (Nittedalen), nabogaard til kirkestedet paa Dal.
14. S. 267 Løken (Skedsmo), tingsted, nabogaard til Volden og kirkestedet Skedsmovolden (*Skeiðismór*).
15. S. 311 Løken (Ullensaker), like nord for kirkestedet, Ullinshof.
16. S. 354 Løken (Nes, Romerike), stevnested, nabogaard til Henni, hvor i middelalderen en sognekirke.
17. S. 376 Løken (Eidsvold), temmelig langt syd for kirken, mulig i grænden Bingrinn (NG. II, 376—377 n. 75, 80).
18. S. 399 Løken (Holter, Nannestad), i middelalderen præstegaard, nabogaard til kirkestedet, som ogsaa var tingsted.

III. Hedemarkens amt. NG. III.

19. S. 12 Løken (Veldre, Ringsaker), i den vestlige del av sognet, tingsted (et andet tingsted er By, nabogaard til Flesaaker).
20. S. 120 Løken (Løiten), syd for kirkestedet, tingsted.
21. S. 130 Løken (Romedal), like nord for kirkestedet, skilt derfra ved vikingetids-gaarden Fjæstad, som var tingsted (se s. 110).
22. S. 163 Løken (Stange), tingsted (?), nabogaard til Saastad, hvor i middelalderen en sognekirke.
23. S. 216 Løykin (Vinger), forsvunden gaard, nabogaard til præstegaarden, som het Hof (jfr. Biskop Eysteins Jordebog, 460: Anno eodem atte Vingærs kirkia sua mykit . . . . . . Fyrst Hof alt prestbolet. J Løykini m. boll).
24. S. 313 Løken (Elverum), nabogaard til Storhov i Heradsbyg-

amt findes navnet, som nævnt, ikke, derimot 1 gang i Romsdals amt, men ikke længer nord. Merkelig nok findes det ogsaa paa Shetlandsøerne. Vi vil av listen se at Løken (Leikvin) ofte selv er kirkested eller navn paa præstegaarden; er det ikke det, er det gjerne nabogaard enten til kirkestedet eller til et gammelt kultsted; hyppig er det ogsaa tingsted. Men de kirkesteder eller kultste-

---

den, som sammen med Lillehov kaldtes Hoff i Herradet (det religiøse mittpunkt i hedensk tid).

IV. Kristians amt. NG. IV₁ og IV₂.

25. NG. IV₁, s. 236 Løkene, førsv. gaardnavn i Faaberg, nær Hov og Bero (n. 26 og 27 f., s. 215), se Aslak Bolts Jordebog, s. 104: It. Løkene ein øydeg. ligger helmingen till Hofs ok helmingen till Bero.

26. 27. IV₂, s. 127 Løken lille og store (n. 9—10) og s. 131 (n. 41—43) Løken vestre og øvre og Løken (alle i Lunner), like nord for Frøisli (Frøislíð) og Hovland, som var kirkested.

28. S. 151 Løken (Gran), kaldes *a Lœykini i Áll* (av *alh* »helligdom«?), tingsted i Áll eller i Handal, nabogaard til Lunden og Gullen (Gullin), hvor en række gamle gravhauger.

29. S. 186 Løken (Hov, Søndre Land), tingsted (?), jfr. DN II, s. 461.

30. S. 283 Løken (Lomen, Vestre Slire), like ved kirkestedet og nabogaarden Hov.

31. S. 303 Løki (Voldbu, Østre Slire), præstegaard.

V. Buskerud amt. NG. V.

32. S. 6 Løken (Hole), like ved Frøihov (vistn. engang nabogaard); Frøihov var vistnok tingsted.

33. S. 48 Løken (Haugs sogn, Norderhov), tingsted, nabogaard til kirkestedet Haug (opr. *Vangr*).

34. S. 124 Løken (Hemsedal), nær Ulsaaker (*Ullinsakr*).

VI. Jarlsberg og Larviks amt. NG. VI.

35. S. 78 Løken (Botne), i en utkant av herredet.

36. S. 197 Løken (Stokke), mulig ikke Leikvin.

VII. Bratsberg amt. NG. VII.

37. S. 240 Løken (Hitterdal), nær præstegaarden, Ryen, og mellem andre *vin*-navn.

der, som Løken (ell. Lekve) er nabogaard til, bære alle navn, som er yngre end Leikvin og som er fra »*hof*-tid«. Vi maa derav ha lov til at slutte, at først møttes folk paa en eng eller græsvold mitt i bygden til lek (baldspil o. l.), og volden fik deraν navnet *Leikvin*; derved blev *Leikvin*, leikarvollen, litt efter litt mittpunkt for alt liv i bygden, og da det efter begyndelsen av vor tidsregning begyndte at reise sig gudehov, som folk i en

---

VIII. Nedenes amt.

Ingen gaarder av navnet *Leikvin*.

IX. Lister og Mandals amt.

Ingen gaarder av navnet *Leikvin*.

X. Stavanger amt. NG. X.

38. S. 142, Løge (Time), nabogaard til kirkestedet, Time, og til præstegaarden Lyen.

XI. Søndre Bergenhus amt. NG. XI.

39. S. 214 Lekven (Os), nær kirkestedet.
40. S. 478 Lekve (Ulvik), nabogaard til præstegaarden (n. 49—50 og n. 53).
41. S. 533 Lekve (Voss), nabogaard til Vangens præstegaard (n. 47 og 48).

XII. Nordre Bergenhus amt.

Ingen gaard av navnet *Leikvin*.

XIII. Romsdals amt. NG. XIII.

42. S. 394 Løken (Hov sogn, Sundalen, n. 41), nabogaard til Vinjevold, og tidligere kirkested (sognekirke). Ikke langt borte (n. 45) er Hovin (*Hofvin*) og litt længer borte (n. 50 Hov, som sognet har navn efter, og nabogaarden Aaker, som er stevnested.

XIV. Shetlandsøerne.

42. Jakob Jakobsen, Shetlandsøernes stedsnavne (Aarbøger for nordisk oldkyndighed 1901, s. 167): »Endvidere findes »vin« temmelig sikkert indeholdt i »*Levna* [*levna*]-meadow« (Quarf SShetl.), navn paa en engslette, en flad eng af firkantet form, som ifølge gammel lokal tradition i tidligere tider almindelig benyttedes til lege, særlig fodboldspil; sandsynl.: *»leik-vin« (leik-vinjar).«

større krins soknet til og som var hele bygdens eie, saa kom disse naturlig til at ligge ved leikarvollen. Bare i Time paa Jæderen, hvor utenlandsk indflytelse tidlig gjorde sig gjældende, er mulig leikarvollen (Løge) og det nærliggende religiøse mittpunkt (Lye) like gamle. Men denne ene undtagelse stadfæster regelen. Nye leikarvoller opstod ogsaa i aarhundrederne efter vor tidsregning. De blev nu ikke længer kaldt *Leikvin*, men *Leikvangr*, fordi engen eller volden mitt i bygden, som var alles eie (almenning), i denne tid blev kaldt *vangr*. I Skedsmo har vi saaledes foruten Løken, som er tingsted og nabogaard til kirkestedet, i en utkant av bygden, Leikvold (opr. Leikvangr)[1], paa Fletstein ikke langt borte har det mulig været en helligdom[2]. Mange steder er dog ogsaa *Leikvangr* blit mittpunktet i bygden. I Eidsberg i Smaalenene har vi, som nævnt, Løken i en utkant av herredet, i Hærland sogn[3]. Men i selve hovedsognet ligger Lekum (*Leikvangr*), som baronen Tore Haakonsson kaldte sig efter (*de Campis Ludi*). Lekum er nabogaard til Eidsberg præstegaard og var i middelalderen tingsted[4]. I Sogndal (Stavanger amt) er Leigvåddl (1668 Legvold, opr. *Leikvangr*) navn paa en vold ret imot præstegaarden[5]. Paa Sunnmøre er Leikanger blit sognenavn (efter Leikanger i Herøy herred)[6]. Men i de fleste tilfælde er *Leikvangr* ikke mittpunkt i bygden, hverken kirkested eller nabogaard til kirkesteder og heller ikke til gamle kultsteder; heller ikke er det tingsted[7]. Ogsaa det i betydning tilsvarende *Leiknes* er i Lister og Mandals amt blit

[1] NG. II, 271. [2] Opr. **Fréttarsteinn* av *frétt* det at spørge, især guderne for at faa orakelsvar. [3] NG. I, 156. [4] Se ovenfor s. 102. [5] NG. X, 26. [6] NG. XIII, 48 (n. 79). [7] NG. III, 178 Leikvangr (Søndre Odalen), IV_1, s. 104 Leikvam (Østre Gausdal), VII, 232 Leikvam (Saude), X, 166 Leigvam (Høiland), 209 Leigvold, opr. Leikvangr (Randeberg, Hetland), XIV, 67 Leikvam Hitteren).

sognenavn. Leiknes (nu Liknes) er bruksnummer under Eljestrøm, navn paa præstegaarden og rimeligvis fra meget gammel tid et kultsted[1]. Navnet Eljestrøm (*Elgjarstraumr*) er rimeligvis ældre end Leiknes. I saa tilfælde er forholdet her det omvendte fra der hvor Leikvin er blit kirkestedet. Folk maa først være begyndt at samle sig om Eljestraum som helligdom, og saa er det paa grund av tilstrømningen av folk blit en leikarvoll ved kultstedet.

Som før nævnt tilhørte navnet *Vǫllr* og sammensætninger dermed den ældste historiske tid. Fra denne tid er da ogsaa *Leikvǫllr* som navn. Flere steder har *Leikvǫllr* avløst et ældre *Leikvangr*, saaledes Leikvold i Skedsmo, Leigvold i Randeberg sogn, Hetland, og *Leigvåddl* (opr. *Leikvangr*) i Sogndal (Stavanger amt)[2]. Et par steder, i yngre bygdelag, er *Leikvǫllr* ogsaa blit mittpunkt i bygden, saaledes i Gol i Hallingdal, hvor Leikvolden er nabogaard til præstegaarden[3], og i Tomter sogn i Romedal, hvor Legvolden engeslet er nabogaard til Præsterud[4]. Vi kan av dette slutte det samme som vi før har sluttet av tingstederne, at bygdelag med faste grænser og faste religiøse, retslige og selskapelige mittpunkter har været under dannelse helt ned i den kristne middelalder (og, tør hænde, like fra før vor tidsregning).

Hesten var alt kjendt paa den skandinaviske halvø i bronsealderen. Vi ser paa helleristninger billeder av kjæmpende ryttere. Men hesten var sikkert i denne tid et sjeldent og kostbart dyr, som bare var i høvdingers eie. Derfor var hestekamp og kapridning ikke i bruk i den ældste tid, tror jeg. Derav kommer det, at vi ikke

---

[1] Kultminder, 266; NG. IX, 292. Navnet Leiknes forek. ogsaa i Søndre Trondhjems amt, s. 82 (Heims sogn, Hevne) og s. 95 (Hevne), men uten at være mittpunkt i bygden. [2] NG. II, 271, Kultminder, 217 og anm. 1. [3] NG. V, 117, Gol præstegaard er n. 31, Leikvolden n. 32, 3, Gjesthus n. 33, 4. [4] NG. III, 141.

har nogen *vin*-navn, som til første led har *skeið* («bane til kapridning«, nynorsk Skeid »Væddeløb, Kapridning« [Aasen]). Men efter begyndelsen av vor tidsregning kom det skeid-voller rundt om i bygdene. Av den liste, jeg har git i anmerkningen ndfr.[1], vil vi se, at *Skeið* og det enstydige *Skeiði* og sammensætninger dermed findes som gaardsnavn rundt i Norge, eller rettere i det gamle Noregsvælde, fra Bohuslen (Skee prestegjeld i Vetterred) og helt nord til Lofoten (Skei i Hols sogn i Buksnæs), og i nybygderne baade paa Shetlandsøerne (Aarb. f. nord. Oldk. 1901, s. 147) og paa Island (jfr. Kålund, Hist.-topogr. Beskr. af Island, Registeret). Ludvig Daae har i »Norske Bygdesagn« (I, 51) et avsnit om »Hestekampe«; dér gjengir han en skildring fra 1780 av hestekampene i Valle i Sætesdal. Hestene sloges »paa en Plads ved Prestegaarden, der kaldtes *Skeidvollen*«. Siden »begav Sæbyggerne sig hen til en Plads paa den anden Side af Prestegaarden, som kaldes *Leikvollen*. Her red de omkaps, tre eller fire ad Gangen«. Slik som Daae her skildrer det, har det fra ældgammel tid været rundt i Norge. Storparten av de gaardsnavn, som er dannet av *skeið*, er kirkesteder eller nabogaarder til kirkesteder og gamle kultsteder. Nogen steder, som i Skedsmo paa Romerike, er skeidvollen (*Skeiðismór*) nabogaard til den endda ældre Leikarvoll (*Leikvin*). Dér har saaledes forholdene alt i hedensk tid været slik som Daae skildrer dem fra Valle. Skeidvollen var like ens som leikarvollen hele bygdens eie. Derav kom det, at de helligdommer som ogsaa var eiet av bygden, reiste sig paa deres grund, eller omvendt at det nær kultstederne kom skeidvoller[1]. Dér hvor

---

[1] *Skeið*, det enstydige *Skeiði* og sammensætninger dermed som navn paa kirkesteder, kultsteder o. l.:

I. Smaalenenes amt. NG. I.

Skeið (Ski) findes som gaardsnavn i Skiptvet og Rakkestad (s. 89 og 102), men ikke ved kirke- eller kultsteder.

Skeið eller avledninger derav i kristen tid er blit navn paa kirkesteder, er kanske skeidvollen ældre end hellig-

---

II. Akerhus amt. NG. II.

1. S. 38 Ski (*Skeiði*), kirkested i sognet av samme navn, anneks til Kraakstad.
2. S. 207 Skedsmo (*Skeiðismór*), plass under Høland præstegaard.
3. S. 248 Skea (*Skeiðihof*), Sørum, kirkested (sognekirke) i middelalderen, nabogaard til tingstedet Løren. Som grundform opstilles *Skeiðiholf*; sidste led *holf* er en sideform til *hvalf*, *hvolf* »hvælving«, nynorsk »kvelv, kvolv, kolv« (NG. V, 362). Skea i Sørum og Skee i Bohuslen skrives dog i middelalderen altid *Skœidiof* og *Skeidiof*, uten l. Det samme er tilfælde med de ældste former av Skjøl, Øvre Eker (*i Skœdiofue*) og Skjøl, Sande (*a Skœidiofue*). En av disse gaarder nævnes i Haakon Haakonssons saga som af *Skeðiuhofi* (var. Skæiðiohofi, Skeidahofi, Skeriu*hofi*). Jeg er med Magnus Olsen (Kultminder, 304) enig i at disse navn vanskelig kan indeholde gudinden Skades navn, som Lindroth mener. Men hvorfor kan ikke sidste led være *hof*, og det hele være navn paa et hov, som var reist paa skeidvollen?
4. S. 264 *Skeiðismór* det gamle navn paa Skedsmo herred, opr. gaardnavn, kirken staar paa Skedsmovollen, nabogaard til Løken, tingstedet.
5. S. 317 Skedsmo (*Skeiðismór*), Ullensaker, nær Lund, tingstedet.

III. Hedemarkens amt. NG. III.

1. S. 125 Skeideseng, forsvunden gaard i Løiten.
2. S. 135 Ske (*Skeið*), nabogaard til Dal, præstegaarden i Romedal.

IV. Kristians amt. NG. IV_{1-2}.

1. IV_1, s. 33, Skiaaker (*Skeiðakr*), det gamle kirkested i sognet av samme navn. Desuten findes Skei og Skeie (*Skeiði*) som gaardnavn i Dovre, Skiaaker og Øier, men uten forbindelse med kultsteder (s. 5, 44, 164); det samme er tilf. med *Skeiðshagi*, en forsv. gaard i Østre Toten, og Ske (*Skeið*), i Søndre Land (IV_2, s. 87, 187).

V. Buskeruds amt.

NG. V, 261 Skjøl (**Skeidihof* eller *Skeidiholf*), nabogaard til Berg, gammelt kirkested i Øvre Eker. Ski (*Skeið*) i Røken (s. 342) og Skeiet, Krødsherred (s. 208) har ikke sammenhæng med kultsteder.

dommen. Omvendt, naar det f. eks. heter *i Skeidesbønom i Frølandom* (DN. X, s. 74), om en nu forsvunden part

---

VI. Jarlsberg og Larviks amt. NG. VI.

S. 39 Skjøl (*Skeiðihof* ell. *Skeiðiholf*), Sande.

S. 169 Skjeau (*Skeðjuhof?*), Høijord, anneks til Andebu, nær kirkestedet Høijord, som og var tingsted.

S. 190 Skjee (*Skeiðhangar*) kirkested i Skjee, anneks til Stokke.

S. 204 *Skeiðakr*, forsv. gaard i Skjee.

S. 301 Skisaaker [*Skeiðsakr*] (Tjølling), nabogaard til Hovland paa Torsøy.

VII. Bratsberg amt. NG. VII.

S. 48 f. Skeiði det gamle navn paa sognet og kirkestedet i Bamle. Præstegaarden er nabogaard til Vinje.

S. 269 Skeie (Skeiði), Tinn, like nedenfor Ulleren, hvor gl. Ullshelligdom (?) og ved siden av Hovshus (av *hof*?).

S. 305 Skeie, Hjartdal.

S. 310 *i Skeidesbønom i Frølandom* (DN. X, s. 74, 1395), Frøland, Hjartdal. Frøland er opr. *Fröylandir* (en gl. helligdom til Frøy); *Skeiðisbœr* er navn paa en del av Frøland.

S. 332 Skeie (Flatdal, Hjartdal).

VIII. Nedenes amt.

Intet gaardnavn dannet av *skeið*.

IX. Lister og Mandals amt. NG. IX.

S. 64 Skeie (*Skeið*) Hartmark sogn, Hartmark og Halsaa herred, nabogaard til Hartmark, kirkestedet; tingsted og mulig gildested (se nedenfor).

S. 197 Skeibrok (*Skeiðbrekka*), Vanse, nær Frøiland (*Fröylandir*).

S. 264 Skeie (*Skeið*), Eiken, Hægebostad, nabogaard til Eiken kirkestedet.

S. 343 Skeie (Øvre Siredalen); n. 22 er Lunde, kirkestedet, n. 23 Totland (*Þórsland*), en gl. Torshelligdom, n. 24 Skeie.

X. Stavanger amt. NG. X.

S. 133 Skeie (Klep), paa flaten ved Orrevandet, nabogaard til den gamle storgaard Orre.

S. 172 Skei (Høiland) nr. 43, nabogaard til Hove (*Hof*), nr. 44; kirkestedet er nr. 33, paa en flate ved Høilandselven.

S. 196 Skeie (Hetland) paa Hundvaag, den flateste del av øen (ved Stavanger), kapel i middelalderen.

av Froland i Hjartland, da tør vi vel derav slutte, at en del av jorden til Froisshelligdommen paa Froland har væ-

S. 275 Skeie (Vikedal, Sandeid sogn) nr. 11; kirkestedet, Sandar, var før ved Østbø og Vestbø (n. 12, 13).

S. 352 Skeie (Sand), nr. 33, nabogaard til kirkestedet, nr. 34.

S. 359 Skei (Sande), et litet, flatt jordstykke fremved veien, nr. 36,10; kirkestedet er nr. 18.

S. 397 Skeie (Avaldsnes nr. 24), nabogaard til Avaldsnes præstegaard, den gamle kongsgaard, nr. 27.

S. 402 Skeiseid (Avaldsnes, Førde), tvilsomt, om av *skeið*.

XI. Søndre Bergenhus amt. NG. XI.

S. 31 Skeie (Kvinnherred) nr. 90, mellem præstegaarden (nr. 89) og Seim (Sæheimr) nr. 91.

S. 212 Skeie (Os, nr. 34), nabogaard til Hovland, nr. 33; præstegaarden er nr. 55.

S. 244 Skeie (Fane nr. 118); præstegaarden er nr. 96.

S. 481 Skeie (Ulvik, nr. 69), nær den gl. storgaard Spaaneim (nr. 66); præstegaarden er nr. 52, 53 og Lekve (*Leikvin*) nr. 49, 50.

S. 495 Skeie (Vikor, nr. 21), nabogaarden (nr. 22) er Rosseland (*Rossaland*), av *ross*, n. »hest«).

XII. Nordre Bergenhus amt.

(Da »Norske Gaardnavne« for dette amt ikke er utkommet, medtar jeg ikke navnene her).

XIII. Romsdal amt. NG. XIII.

S. 51 Skeide (Ulstein, nr. 6), kirkestedet er nr. 5. Skeide synes ogsaa at ha været tingsted (DN. VIII n. 232).

S. 212 Skeisvold (Sylte, nr. 16), nabogaard til kirkestedet, nr. 13.

S. 225 Skeie (Vold nr. 30), kirkestedet, Vold, er nr. 21.

S. 359 Skei (Øre, nr. 22), nabogaard til kirkestedet, nr. 25, og den gamle storgaard Sjømæling, nr. 24 (Fornmannasögur IX, 319).

S. 366 Skeisvolden (Strømsneset nr. 14, 3), underbruk under Kanestrøm, som har git sognet navn og paa 1400-tallet eiedes av ætten Kane.

S. 415 Skeie (Surendalen nr. 35), i middelalderen kirkested.

S. 418 *Skeiðøyjar*, gammelt navn paa Øie, nr. 62 b; nabogaard til Surendals præstegaard.

ret brukt til hesteskei. Mellem de merkeligste av de gaarder, hvis navn er avledet av *Skeið*, er de som i middelalderen skrives *Skeiðiof*[1]. De er alle kirkesteder eller nabogaarder til kirkesteder[2]. Mange er ogsaa tingsteder. Jeg synes det ligger nær at forklare sidste led som *hof* og hele navnet som hov, som har reist sig paa en skeid-voll.

Litt efter litt fik ogsaa byerne andre mittpunkter. Det blev grundet faste markedsplasser, der folk til faste

[1] Se s. 14, anm. 1, under Akershus amt, s. 248, Skea i Sørum.
[2] Den eneste undtagelse er den gamle storgaard Skjøl i Sande (NG. VI, 39); dog synes nabogaarden Veberg at ha været tingsted (DN. V, n. 659).

XIV. Søndre Trondhjems amt. NG. XIV.

S. 96 Skeiet (Vinje sogn, Hevne, nr. 119), nabogaard til kirkestedet (*Vin*), nr. 118.

S. 122 Skei (Stadsbygden, nr. 52).

S. 305 Ske (*Skeið*), Børsen nr. 39, 2, nabogaard til Ælin, gammelt kultsted (Kultminder, 273), ligger nær Viggen, gl. storgaard og tidligere kirkested, nr. 45.

XV. Nordre Trondhjems amt. NG. XV.

S. 22 Skei, Skatval nr. 7 (kirkestedet er nr. 41).

S. 97 Skei, Skogn nr. 86, 2.

S. 83 Skjesol (*Skeiðishóll*), Aasen nr. 72 f.

S. 211 Skei, Sparbuen nr. 86.

S. 221 Kirkeskei (*Skeiði*), Ogndalen, nr. 39—40, kirkested.

S. 269 Skei, Føling, Stod, nr. 137—139.

S. 311 Skei, Ranem, Overhallen, nr. 37.

S. 371 Skei, Leka nr. 16, nabogaard til Leknes, hovedgaarden paa Leka.

XVI. Nordlands amt. NG. XVI.

S. 90 Skei, nabogaard til Alstadhaug præstegaard (nr. 3—4).

S. 108 Skei, Dønnesøy (Dønnes nr. 1), nabogaard til Aaker nr. 4; kirkestedet, Dønnes, er nr. 11. Skei er »en Slette tvers over Øen«.

S. 340 Skei, forsv. gaard i Hols sogn, Buksnes; derav Skifjord mulig dannet.

tider kunde komme og handle. Slike markedsplasser fik forskjellige navn: *Kaupangr* (eller oftest i bestemt form Kaup*angrinn*), *Torgar* (eller *Torgit*), *Bjarkøy* o. fl. Kaupangr er et hjemlig ord, det svarer til gammelsvensk *köpunger, köping*, dansk *köbing*. Paa 1200-tallet og senere betyr *kaupangr* »kjøpstad«, men oprindelig betød det »markedsplass«. Navnet Kaupangr har utbredt sig fra det gamle Vestfold. Vi finder det i Tjølling. Kaupang ved Viksfjorden (opr. *kaupangr í Skíringssali*) er navn paa det gamle handelssted, som alt Haalogalændingen Ottar nævner i sin reiseskildring. Derfra har navn og indretning bredt sig over langs Numedalslaagen til Sandsvær, hvor vi rigtignok ikke finder Kaupangr, men det tilsvarende *Kaupmannsnes* (nu Komnes) som kirkested og tingsted, og videre til Svene i Numedal, hvor Kopangen (*Kaupangrinn*) er nabogaard til præstegaarden. I det gamle Vestfold finder vi ogsaa navnet i Botne (Kaupang) ved den gamle landevei inde i landet. Derfra har det bredt sig til Nes paa Romerike (*Birkikaupangr* nu Bjørkomp) og videre til Hedemarken, hvor kjøpstaden Hamar med litt forskjellig beliggenhet i middelalderen blev kaldt *Hamarkaupangr*. Længere nord har vi navnet i Koppang i Østerdalen. Foruten Hamarkaupangr har to andre kjøpstæder i Norge dette navn: det lille handelssted *Lúsakaupangr* eller *Kaupangr* i Sogn og Nidaros, som til daglig blev kaldt *Kaupangr í Þróndheimi*, uten tvil fordi det var markedsplass før det blev by. Endelig finder vi *Kaupangr* paa Island som navn paa en gaard, eller oprindelig en handelsplass, ved bunden av Eyjafjǫrðr og like ved Vadla-ting[1]. Kaupangr paa Island nævnes oftere i sagaerne og maa alt ha eksisteret i slutten av landnamstiden. Gustav Storm siger om navnet Kaupangr[2]: »Det

[1] Kålund, Beskr. af Island II, 125. [2] Historisk Tidsskrift IV R. 1, s. 234.

hører aabenbart til Navnedannelser fra 9de Aarhundrede, og dets Udbredelse synes at følge Hoveddalene paa Østlandet og altsaa at danne faste Punkter for Handelsveiene«. Navnet findes, som Storm viser, netop indenfor Ynglingeættens herskeromraade. Det har rimeligvis været Gudrød Veidekonge og hans eftermænd — indtil Harald Haarfagre —, som rundt i sit rike har grundet kaupanger eller markedsplasser. Navnet *Birkikaupangr* fører os over til en anden gruppe av handelsplasser, som i Norge repræsenteres av Bjarkøy i Vesteraalen i Tromsø amt, Bjørkøia i Hevne (Søndre Trondhjems amt)[1], litt utenfor Næløia (*Njarðøy*, som var viet til Njord), Bjørkøia i Sandesognbugten og Bjerkøy i Nøtterøy, ved indseilingen til Tunsberg; ogsaa Bjørkø utenfor det gamle Konghelle maa nævnes. Samme navn er, som bekjendt, bl. a. Björkö i Mälaren, hvor Sveriges ældste kjøpstad *Birca*, som den kaldes paa latin, laa. Av samme ord er dannet gl.norsk *bjarkeyjarréttr*, gl.svensk *biærköa-rætter*, gl.dansk *biærke ret, bircke ret*; saa kaldes den lov, som gjaldt i byer og paa handelsplasser. Gl.dansk *biærk* (*birk*) betyr: [1] by, navnlig byens retsomraade = byfred, [2] distrikt paa landet, undtat den alm. jurisdiktion, [3] kjøpstadsret[2]. *Bierkerøre* var i Lund og Landskrona navn paa »böter för en viss förbrytelse af köpmän«[3].

Om navnet Bjarkey har det, som bekjendt, været skrevet meget. Elis Wadstein har git den rigtige forklaring[4]; navnet kommer av vestgermansk *berck*, som er bevaret i middelnederlandsk (og frisisk) og betyr ret, domstol, jurisdiktion, omraade med særskilt jurisdiktion. Derav forklares baade det danske *birkeret* og navnene

[1] Kultminder, 55. [2] C. F. V. Lund, Ordbog til de gamle Landskabslove, 15. [3] Schlyter, Glossarium ad Corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui, 72. [4] Namn och bygd, 2. årg. 1914, s. 92—97.

Birca, Bjarkøy og Björkö og bjarkøyret (*bjarkeyjarréttr*) om »kjøpstadsret«[1]. Wadstein har sikkert ret i, at ordet **birek, berek* er kommet til de nordiske lande med Friserne. De har som kjøpmænd nytt sin særskilte ret; dette retsomraade begyndte, naar de kom til den ø, som blev kaldt *Bjarkøy*. Derav kommer det, at vi mest finder *Bjarkøy* som navn paa øer ved indseilingen til handelsplasser, ikke som navn paa disse selv. *Birkikaupangr* skulde efter dette være navn paa en markedsplass (*kaupangr*), hvor kjøbmændene er tilsikret en særlig fred og ret.

Til disse navn hører mulig ogsaa Gjestvang (*Gjestvangr*) i Nes paa Hedemarken. Første led maa være *gestr*, vel som Magnus Olsen mener, i betydningen »gjest, fremmed«, eller snarere »Udlending som er kommen til et Sted og der har taget Ophold, Kjøbmand« (Fritzner I, 590). Magnus Olsen sammenstiller navnet dels med *Gildisvangr* i Nærø og dels med de frisiske kjøbmænds gilde i Sigtuna, og mener at fremmede handelsmænd »havde sit gilde i denne centrale bygd ved Mjøsen«. Det maa merkes, at Gjestvang er nabogaard til Sterud (*Steinarof*), hvor det i middelalderen stod en kirke; dens sogn kaldtes *Steinarofs sókn*[2]. I et brev av 10. febr. 1415 heter det: *mit varom a nedre Gestwange sæm ligger a fyrnemde Nese j Steinerof sokn*[3]. Den aapne plass ved kirken (eller oprindelig kultstedet) er fra først av blit kaldt *Vangr*. Men saa blev det markedsplass og søkt av fremmede handelsmænd (»gjester«) og fik derved mulig som gildested sit navn. Hvis navnet Gjestvang er fra samme tid som de andre *vang*-navn i Norge, skulde det være ældre end

[1] Birkarlar, navn paa de kjøpmænd, som handlet med Lapperne, sammenliknes av Wadstein med middelnederlandsk *berekker* »bestuurder verzorger«. [2] Kultminder, 147. [3] NG. III, 62. [4] DN. V n. 509.

vikingtiden og er i saa tilfælde et av de ældste vidnesbyrd om markedsplasser i Norge[1].

Den tredje gruppe av gamle markedsplasser heter Torge eller Torget (opr. *Torgar* og *Torg*). I ental brukes det næsten bare om smaabruk og plasser. Av disse er dog Torget i Spydeberg nabogaard til det gamle tingsted Loken[2]. Torge i Trysil var indtil henimot vor tid markedsplass og samtidig tingsted (jfr. det nærliggende Tingby)[3]. Videre har vi et *Torgar* i Fitjar paa Søndhordland. I Hegre i Nordre Trondhjems amt har vi Torget ikke langt fra kirkestedet. I Brønnøy i Søndre Helgeland ligger det gamle høvdingesæte *Torgar* (nu Torget). Endelig har vi i Trondenes Sandtorg, som er en god havn. Ordet *torg* betyr paa gammelnorsk »torv, markedsplass«. Det stammer, mener man, fra Balkanhalvoen; byen Triest, som i oldtiden het *Tergeste*, er dannet av samme ord. Navnene Torge og Torget vitner saaledes om kulturpaavirkning fra Østeuropa; derav kommer det ogsaa at vi særlig finder dem paa Østlandet og nordenfjelds ved gamle handelsveier over til Sverige. Til det sydlige Norge (deri indbefattet Bjørkø utenfor Konghelle) er navnet *Bjarkøy* sikkert kommet med de handelsdrivende Friser. Til det nordligste av det gamle Haalogaland maa det være kommet fra Sverige, fordi Bjarkøy i Vesteraalen engang like ens som *Birkø* utenfor Torneå elv var et mittpunkt for handelen med Finnerne. Det ser efter dette ut som om markedsplasser rundt om i Norge tok til at grundes paa 800- og 900-tallet, gjerne nær tingsteder, gudehov eller andre mittpunkter i bygden.

---

[1] Av tilsvarende navn kan nævnes Gjesthus, like ved Gol præstegaard og Leikvolden (NG. V, 17, nr. 33,4, 32,3 og 31). Hj. Falk forklarer Gjesthus som »Hus for fremmede, Herberge«. Men naar vi tænker paa, at Leikvolden og præstegaarden er nabogaarder, ligger det nærmere at tænke paa betydningen »gildehus«.
[2] NG. I, 56, jfr. 145. [3] NG. III, 317 f., 320.

Endelig maa nævnes, at Norge i vikingetiden begyndte at faa militære mittpunkter. *Herøy* er i Søndre Helgeland og paa Sunnmør blit sognenavn; ogsaa ellers findes det nedover langs kysten som navn paa øer, som ligger mitt i leden eller hvor flere fjorder møtes eller paa anden vis centralt. Første led i disse navn er *herr*, m. »hær, sandsynligvis i betydningen *skipaherr*«[1]. Herøy er navn paa steder hvor flaaten brukte at møtes. Men disse flaater, som har git saa mange centralt beliggende øer navn, kan ikke ha været tilfældige vikingflaater. Det maa ha været ledingsflaaterne, hvis faste samlingssted kaldtes Herøy. Det fandtes med andre ord alt i vikingtiden, og rimeligvis tidlig i denne, et primitivt ledingsvæsen.

D. Gilderne paa landet.

Sit vigtigste samlingssted fik bygderne i *gildet*. Under gjennemgaaelsen av tingstederne rundt i landet blev jeg opmerksom paa i hvor mange bygder gildeskaalen var det offentlige møtested. Og litt efter litt er jeg kommet til den overbevisning, at nær sagt hver eneste bygd i Norge i middelalderen hadde sit gildehus, hvor alle, mænd og kvinder, ung og gammel, møttes til alvor og til glæde. Stundom kaldes de ikke gildeskaale eller gildehus, men med et andet navn: *ǫlhús* eller *ǫldrhús*, *lagahús*, *veizlustofa*, skytning, høgeloft o. l. Men alt dette er bare forskjellige navn paa samme sak. Det er sikkert rigtig, naar Lange siger: »I øvrigt har vistnok hvert større Distrikt i Landet havt sit Gilde, eftersom Landsloven indeholder flere Bestemmelser om dem, ja endog sætter dem i Sammenligning med Kirke eller Ting. At man nu kjender saa faa af Navn, kan ikke undre os, da Gildebrodrene

[1] Kultminder, 57, hvor Magnus Olsen opregner disse navn.

sjelden eller aldrig havde Anledning til som Corporation at udstede Dokumenter, hvorved deres Gilde kunde blive os bekjendt«[1]. I virkeligheten har vi heller ikke, naar de alle samles, saa faa oplysninger om gilderne paa landet. Vi faar gjennem dem et andet billede av gildevæsenet og dets plass i samfundet end vi faar gjennem bygilderne, som forskerne hittil alene har undersøkt. Jeg har derfor trodd, det kunde lønne sig at undersøke de norske bondegilder alene, uten at ta hensyn til gilderne i byerne.

Jeg skal først prøve at samle det lille vi vet om gilder paa landet i Norge.

A. Almindelige oplysninger.

Gilder nævnes sjelden i vore gamle love. 1. Magnus Lagabøters Landslov og Byloven har i Mandhelgebolken (IV k. 19) et kapitel »Om de mænd, som slaas paa fredlyste steder« (*Um þá menn er beriast í griðarstøðum*). Dér heter det: »Om mænd slaas i ledingsfærd med kongen, paa ting eller stevner for lagmanden eller paa femtedagsstevner, i *gilder* eller bryllupper, i julefreden eller i sildefiske, fra skjærtorsdag til over paaskeuken, da er det selvsat grid paa alle disse steder«. Det kan her være tvilsomt om *i gilldum* betyr »i gildemøter« eller »i gjæstebud«. Jeg tror, at det betyr det første. Uttrykket *i gilldum* svarer til de ældre loves *at ǫldrhúsi*. Ordet *ǫldrhús* betyr egentlig hus hvori det holdes drikkelag (*ǫldr*, *samkunda*), gjæstebudshus, men var i virkeligheten navn paa de gamle gildehus, like ens som *ǫldr* og *samkunda* betyr gilde. En *samkunda* eller *ǫl* har i Frosta-

[1] Chr. Lange, De norske Klostres Historie (citeres som Klosterhist.), (2. udg.). 263.

tingsloven og ellers i landet den samme fredhellighet som kirke og ting (IV k. 57 f.)[1], like ens i Gulatingslagen med et *ǫldrhús* (k. 71). Folk er i *ǫldr* eller *samkunda* ordnet i *sveitir* like som i gilderne[2]. Om slagsmaal i et *ǫldrhús* heter det i Gulatingsloven (k. 187): »Da kan folk domme om deres sak dér som paa tinge, om de kan loven« (*þa megu menn dœma um sœc þeirra þar sem a þingi. ef þeir kunnu log*). Et *ǫldrhús* som hadde sin særlige domsret, var i alt væsentlig et organiseret gildehus.

2. Det heter i Hirdskraa (k. 53): »Det er vel neppe noget gilde i landet saa fattigt at det ikke har noget sammenskud til at hjælpe levende og henfarne« (*er ok varla svá fátœkt gildi i landinu, at æi hava nokora samgræizlu livandum oc framfornum til hiallpa*).

I sagaerne nævnes norske gilder saa godt som aldrig.

I retterboterne er det bare tale om særskilte gilder, særlig i byerne. Av almindelige oplysninger om gilder har jeg foruten det her nævnte bare fundet følgende i Christen Jenssons »Den norske Dictionarium eller Glosebog«. Christen Jensson var prest i Askvoll. Hans Dictionarium var første gang trykt i Kjøbenhavn 1646. Det heter der[3]: »*Gilde-Boer* kaldis det Bord, som i gamle

---

[1] DN. VIII n. 331 (23/4 1417, Aas): *logfesta ómaga á þingi eðr þjóðarmáli, í kirkjudurum eðr í ǫl.* [2] Frostatingsloven IV k. 14: Ef menn fara til ǫldrs eða til samkundu. en þat er samkunda full þriggia sállda. Nú er svá mælt at eigi skal þá draga sveitir saman þá er aðrer menn ero sofa farner. þá er svá mælt ef maðr er veginn á vetvangi innarla í húse eða útarla í húse. þá skulo þeir vita er i sveit þeirri voro hverr bani er.

Jfr. Gildeskraa for Gulatingslagen k. 12 (NGL. V h. 1, s. 10): ganga í þá sveit er faðer hans var í. Kap. 37: Gildar skolu luta sæte i skala. ok þar sitia meþ sina sveit hver er lyter.

Om *ǫldrhús* se videre Gulatingsloven k. 59, 157, 187.

[3] Ældre norske sprogminder III. Christen Jenssøns »Den norske Dictionarium eller Glosebog«. I ny utgaava ved Torleiv Hannaas, s. 26.

dage brugtis til Gilde, naar Slecten komme sammen, at regne deris Odals Linie oc erfare Neste-Mand til Odalsgods, oc er samme Bord prydet med blancke Jern-Nagler langst effter med trende Lycker udi, huorudi det siden hengdis paa veggen«. Et gildebord som det her nævnte er rimeligvis bevaret paa *Medjaa*, nabogaard til kirkestedet i *Grong* i indre Namdalen[1]. Konservator Th. Petersen, som har opdaget dette merkelige bord, har ogsaa pekt paa likheten mellem dette og Christen Jenssøns skildring[2]. Gamle bordplater beslaat med nagler kjendes ogsaa, som Th. Petersen godhetsfuldt oplyser mig, fra andre steder i Norge. Saaledes er en bordplate paa Lodve, *Vangen s., Voss pgd.*, i hver ende forsynet med jernnagler med store hoder, likesom en liknende i stuen paa Opheim. Bordplaten paa Lodve »har været benyttet ved bryllaper og andre gjestebud«[3]. Paa Devegge i Nes i Hallingdal, like ved præstegaarden, fandtes det ifølge Wiels Beskrivelse over Ringerike (Topografisk Journal XXI, s. 172) et bord gjort av én planke, som var 6 alen langt og 1½ alen bredt. »Paa den ene side er i Bordet slaget Søm ved Som med store, runde, flade Hoveder. Et Stykke fra begge Ender paa Bordet paa den anden Side (ɔ: undersiden) er det beslaget med tvende Tværjern, hvorudi er Ringe. Endnu benytter man sig af samme Ringe til at hænge Bordet paa Veggen, og det konserveres af Eieren som en Antikvitet«. Stuen paa Devegge maa, som jeg siden skal nævne, ha været et gildehus.

Jeg skal nu gaa over til at nævne de oplysninger jeg har fundet om gilder i de forskjellige amter.

---

[1] NG. XV, 295. [2] Th. Petersen, Antikvariske Notiser (Det kgl. norske Videnskabers Selskabs Skrifter. 1904. No. 4), s. 5, anm. 1. Konservator Petersen har ogsaa skaffet mig det her avbildede fotografi og git mig flere vigtige oplysninger, for hvilke jeg skylder ham min bedste tak. [3] Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring 1870, s. 155.

B. Nordlands amt.

1. I det gamle Haalogaland litt i syd for Bodø og Saltenfjorden ligger *Gildeskaal* herred og sogn, *Gildaskala sokn* som det kaldes i Aslak Bolts jordebok (s. 91)[1]. Det har navn efter præstegaarden, som oprindelig har hett *Gildaskáli,* d. e. »gildestue, hus, hvor medlemmer av et gilde har sine sammenkomster«[2]. Gildeskaal maa fra gammel tid ha været et mittpunkt i Nordland. Kirken dér er av sten, en av de faa i det gamle Haalogaland. Om gildet, som har git sognet navn, vet vi ellers intet; men vi kan av dette slutte at det er ældre end sognet og ialfald fra den ældste kristne tid.

C. Nordre Trondhjems amt.

2. *Gildvangen* (utt. Ji'llvangan med palatalt l), en plass under Ramstad (det gamle *Hrafnista*) i Nærøy, utenfor Namdalen. Th. Petersen har fortjenesten av at ha identificeret dette sted med *Gillesuangh* (*Giluang*), som K. Rygh opfører mellem forsvundne navn i Nærøy eller Kolvereid[3]. Navnet forklares av **Gildisvangr,* d. e. vang eller voll, hvor et gilde hadde sine sammenkomster. Vi finder det samme ord paa overgangen fra fællesnavn til stedsnavn i Aalen i Søndre Trondhjems amt (*j Aall sokn a gildisvangenom*); jfr. ogsaa *Gildisvǫllr* i Ringebu. Th. Petersen har om Gildvangen følgende interessante oplysninger: »Ved veien straks s. for Pladsen er der en rund Haug. Paa Indjorden v. for Husene ligger en Mængde mindre, runde Hauger, flere dog temmelig uregelmæssige og utydelige. Ved et Veianlæg for nogle Aar siden blev nogle af disse

---

[1] Se NG. XVI, 182. [2] DN. IV n. 738: »j gilleskala gardenom j skøtningha stofunne« (i Oslo 1404). [3] Antikvariske Notiser (Det kgl. Vidensk. Selsk. Skr. 1904. No. 4), s. 4 f. NG. XV, 358.

gjennemskaaret, hvorved der fandtes Menneskeben. I en Ager ø. for Pladsen er fra Tid til anden ved Pløining fundet Jernsager tilligemed Ben, deriblandt af Kjør og Heste; herfra skriver sig ogsaa det kugleformede Vægtlod af Bronze, der tilligemed to Heiner indkom til Museet i 1898 (T. 5430). I det nordøstre Hjørne af Indjorden har man stødt paa Syllmuren af en firkantet Bygning, hvoraf 4 Stene endnu kunde sees ved mit Besøg paa Stedet 1898. Indenfor er fundet Rester af brændte og ubrændte Ben af Kjør og Heste tilligemed Jernsager samt brændte Stene og forkullede Træstykker.»

Disse oplysninger er overmaate lærerike. Den bygning, som det blev fundet grundmurene av, maa være den gamle gildeskaale. De rester av brændte og ubrændte ben, som blev fundet, maa være ben av dyr, som blev spist ved gildelagene. Men naar det mellem disse var hesteben, saa viser det, at bygningen er fra hedensk tid. I kristen tid blev hesten ikke spist. Det hele svarer fuldstændig til Finnur Jónssons og Daniel Bruuns skildring av hovutgravninger paa Island[1]. Vi kan av dette slutte to ting, for det første, at det alt i hedensk tid fandtes gilder i Norge, for det andet, at disse var nær knyttet til gudsdyrkelsen. De mange gravhauger paa Gildvangens grund viser at det ogsaa har staat en helligdom dér, uten tvil forestaat av de mægtige høvdinger paa Hrafnista. En mindes et vers i Kormaks Sigurðardrápa:

Hafit maðr ask né eskis
afspring með sér þingat
fésæranda at færa
fats; véltu goð Þjatsa;
hver myni vés við valdi
vægi kind of bægjask . . .

---

[1] Aarb. f. nord. Oldk. 1909, 245—316.

(»Man skal ikke ta med sig mat eller drikke til den gavmilde mands hjem, — guderne overlistet Tjatse —. Hvem skulde vel stille sig op mot ham, som værner om helligdommen?«)[1]

3. Foruten paa Gildvangen har det, som nævnt, rimeligvis været et gilde paa Medjaa i Grong.

Mulig har det været endda to gilder i Nordre Trondhjems amt. I Sparbuen og i Ytterøen ligger to gaarder, som begge heter Gilberg, den sidste skrives i Aslak Bolts Jordebog *af Gildbergum* og 1557 *Gildeberg*. Karl Rygh forklarer navnet som oprindelig **Gildruberg*, av *gildra* f. »fælde«[2]. Men dette forutsætter en sterk avslitning av første led. Kan ikke navnet komme av *gilde*? Det maa nævnes at Gilberg i Sparbuen er nabogaard til Mære, dér den navngjetne helligdom stod og Olve paa Egge og hans venner hadde sine *hvirfingsdrykkjur*.

D. Søndre Trondhjems amt.

4. Gerhard Schøning fortæller, at det nedenfor kirken i Meldalen har staat »et Gilde-Huus«. Dette er dog ikke sikkert; for Schøning tilføier: »hvorfor Stedet kaldes Gildes-Øi«. Dette navn — det skrives nu Gildøien (ældre *Jillon* 1590, *Giløehn* 1626) — er dog rimeligvis ikke sammensat med *gildi*, men med *gildr* »fortræffelig, behagelig« [3].

5. Paalitligere synes Schønings oplysninger om et gilde i Opdal. Han siger: »Vesten for kirken paa Vang er en Ager, som man endnu kalder Gilleskaals-Ageren. Navnet selv giver tilkiænde, at det her har,

[1] Den norsk-islandske skjaldedigtning, udg. ved Finnur Jónsson, I B, 69 f. [2] NG. XV, 159, 203. [3] Gerhard Schøning, Reise gjennem en Deel af Norge, udg. af det kgl. Widensk. Selsk. i Trondhjem I, 208 og anm. v. NG. XIV, 154. Citeres i det følg. som: Schøning, Reise.

muligt i de hedenske, men vel retter i de Catholske Tiider, staaet et Gilde-Huus, eller en Gilde-Stue«. I en note hertil heter det videre: »Hr. Steen Melchiorsøn Meldal beretter i en Beskrivelse over Opdal, indgiven til Bisp Krog 1707, at dette Gilde har havt visse Leges (Gilde-Skraa) paa Pergament, men som da var bortkomne«[1]. Præstegaarden i Opdal het i ældre tid *Vangr*, hvorefter bygden i middelalderen kaldtes *Vangs sókn*. Navnet *Vangr* viser, at det her alt i hedensk tid har været et religiøst mittpunkt. Stedet hvor gildet holdtes, har mulig like ens som i Aalen oprindelig været kaldt *gildisvangr* »gildevangen«; men siden har det faat sin egen skaale eller samlingshus.

6. Aalen er likesom Opdal en fjeldbygd og ligger øverst oppe ved Gulelven. Gildet her nævnes i et brev av 1. juli 1381. Det heter dér: »*Ollum monnum þæim sæm þetta bref sea ædr høyra sændæ Æirikær A[m]unsson, Þollæifuær Gunvlfsson oc Hælghe Siughurdæson quediu guds oc sina. mer gerom ydr kunnikt at aa manadaghen nest æftir Petærs voku a settæ are oc* xx*ta* *rikis vars vyrdulegs herra Hakonar med guds naad Noregs oc Suyia rikis konongs varom mer j Aall sokn a gildis vangenom sæm ligr j Gaulæ dall: suom oc hæyrdum a at þau væittum vidrgongu firir okkær oc flæirom odrum godom monnum* (nemlig om et gaardsalg). De tre mænd, som utsteder dette brev, har uten tvil været lagrettesmænd i Aalen. Hvor gildesvangen har ligget, siges ikke, men det ligger nærmest at tænke paa at det har været nær kirken paa gaarden Hov[3].

---

[1] Schøning, Reise II, 265. Gildeskaals-akeren nævnes ogsaa i præsten Feltmanns indberetning av 1743 (Kallske Saml. no. 198 paa det kgl. bibliothek i Kjøbenhavn), jfr. Chr. Lange, Klosterhist (2. utg.), 198. [2] DN. IX n. 176. [3] NG. XIV, 211.

7. I hovedbygderne i Søndre Trondhjems amt har det bl. a. været et gilde paa Skauan (*á Skaufom*) i Børseskognen. Her »var ifølge Klüwer i 1817 paa et Sted, kaldet Gildeskaalen, tomten af et 40 alen langt og 14 alen bredt hus, omgivet af endel gravhauger«[1]. Skauan er nabogaard til Hove, mens præstegaarden ligger længer borte. Dette taler for Oluf Ryghs forklaring av Hove, som opr. **Hofi*, dativ av *hof*, eller **Hofvin*[2].

E. Romsdals amt.

Til gilderne nordenfjelds maa ogsaa regnes de i det nuværende Romsdals amt og i Jemtland.

8. Paa Nordmøre kjender vi et gilde paa Kvernes paa Averøy like overfor Frei og litt syd for Kristiansund. Om dette fortæller Schøning[3]: »Vi komme fra Frey tilbage til Qværnæs. Ligeoverfor Kirken der, paa den nordre Kant, har i forrige Tiider staaet en Gilles-Stue, hvorover Stedet endnu kaldes Gilles-Voll. Sammesteds sees ogsaa Levning efter en anlagt ophøiet Vei, som man mener at have været en Processions Vei; men da saadan en Vei ogsaa findes paa Frey, og saadanne Levninger av ophøiede Veie næsten overalt paa Averoen, saa er det rimeligst, at disse Veie have været anlagte kun til privat Brug, for hver Gaard, i Anledning af Jordens Beskaffenhed, som paa de fleste Steder er fugtig og moradsig«.

---

[1] N. Nicolaysen, Norske fornlevninger, 576; jfr. K. Rygh, Faste fornlevninger og oldsagsfund i Søndre Throndhjems amt (Kgl. norske Vidsk. Selsk. Skrifter 1879), s. 117; Th. Petersen, Antikvariske Notiser, s. 5, anm. 1. [2] NG. XIV. 294. [3] Reise I, 180. Jfr. Topogr.-statist. Samlinger, udg. af Selsk. f. Norges Vel D. 2, Bd. 2, S. 279, hvor Hans Grøn Bull omtaler et engstykke ved Kvernes ved navn Gillesvollen.

9. Paa Herøyerne paa Sunnmøre var det likeledes et gilde, som nævnes i et brev av 26. juni 1433. Det heter der: »Ollum monnum them, som thetta bref se eller høra, heilsom wi Thorer Atzorsson, soknaprester j Herøyium, Sigurder Greipsson, Thorer Jonsson, Simon Jwarsson, Pædher Arnesson og Sigurder Olafsson kerlighe med warom Herra, kunnokt gerande, at anno dominj medxxxiij° die beatorum martirum Johannis et Pauli warom wi j gilda stofwone j Heroyium, tha war wyrdelighen herra ok andelighen fadher, herra Aslak med Gudz myskun erkibiscoper j Nidroos, hafde samtall med allan almoghan ifuer allt Herøyiar prestdome«[1]. Nicolaysen siger i »Norske fornlevninger« (s. 506): »Paa vestsiden av Herø var endnu i 1837 grundvollen og nogle marmorblokke av en bygning, 16 al. lang og 8 bred, formodentlig den gildestue, som var paa øen og maaske var helliget til Albanus«. Gildestuen maa ha ligget like ved kirken.

10. Mere tvilsomt er det som fortælles om en gildestue paa Hjelstein i Vestnes i Romsdalen. Herom siger Thesen i sin »Romsdals Beskrivelse« (s. 422): »Ved Gjelsten i Fiskdal sogn paavises en stue som et gammelt gildested, men nærmere oplysninger savnes«[2]. Sagnet fortæller at stuen blev brændt av en trollkjærring fra Harnes paa Harøen av hevn, fordi hun av lensmanden Jens Hjælsten negtedes skyss over fjorden; hun blev dog siden grepet, dømt til baalet og brændt[3]. Bendixen mener, at fortællingen om en gildestue paa Hjelstein »ser nærmest ud som en uheldig fortolkning av gaardens navn«.

---

[1] Norges gamle love, 2. række, b. I, s. 498 (nr. 279). DN. V nr. 631.
[2] Citeret av N. Nicolaysen i »Norske fornlevninger«, 537, og av B. E. Bendixen, i Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring, Aarsberetning for 1878, s. 152. [3] Foreningen til norske Fortidsm. Bev., Aarsber. for 1869, s. 156.

Dog oplyser han, at »det har for længere tid siden staaet en stuebygning af ualmindelig svært tømmer paa gaarden, men folkene vidste ikke noget om en gildestue«. Selve navnet Hjelstein kunde tale for, at det like vel ligger noget til grund for sagnet. Det forklares som *Hjalparsteinn*. Oluf Rygh mener, at det »til Grund for Navnet har ligget en Forestilling om, at der i Stenen (Berget) har boet velsindede Underjordiske, af hvem deres menneskelige Naboer har ventet Hjelp«[1]. Vi har samme navn i Hjelpstein i Vestre Toten[2], nabogaard til Flikkeshaug (*Fylkishaugr*) og Elton (*Elgjartún*) og tydeligvis selv en gammel helligdom. Hjelstein i Romsdalen har til nabogaard Kirkeland, hvor en efter navnet kunde tro at det har ligget en gammel kirke.

F. Jemtland.

Fra det gamle norske landskap Jemtland kjender vi flere gilder.

11. Det ene var et bygdegilde for bønderne i Aspaas sogn. Aspaas kirke ligger et litet stykke nord for Storsjøn. I et brev av aug. 1315—aug. 1316 optar sysselmanden og lagmanden i Jemtland vitneprov om grænserne for en almenning, som Aspaasmændene sagde var deres eiendom (*en Aspasu men kallado sin æigin lond vera*)[3]. Om grænserne heter det bl. a., at de strækker sig tilbake til »*Kiala myra bækken og j afradz gildihus As manna*«. Efter Fritzner synes *afráð* at ha været navn paa en avgift, som blev utredet til kronen til gjengjæld for rettigheter (eller bruksret), som var indrømmet almuen eller enkelte i kongens almenning. *Ásmanna* er vel forkortning for *Aspássmanna* (»bønderne paa Aspaas«).

---

[1] NG. XIII, 220. [2] NG. IV₂, 90. [3] DN. IV n. 116.

De har hat et gilde og et gildehus, som kaldes *afráðs-gildihús*, mulig fordi dér *afráð* blev betalt til kronen.

12. Et andet gilde var i Refsund i den sydlige del av Jemtland. Lagmanden i Jemtland og Sigurd Eindridson, ombudsmand for Bjarne Erlingsson i Jemtland, indberetter 7. juni 1344 til kong Magnus om et drap og siger bl. a.: »*tokom mit prof a Ræfsundum j gilda skalanum a manadagin nesta efter Bonofacii mæsso a fimta are ok tuttugta rikis ydars min herra vm aftak *Hunælfs Alfuers sson*«[1].

13. Det tredje jemtske gilde var i Ragunda (Rafund). Prioren i St. Johannes kloster i Eskilstuna og hans konvent hilser 1527 »*Alle Dandemän och dandeq[u]innor som nu äre och en varda skolu brödhra och systra innan S. Pedhers gille, kallendes Siälagille i Rafund*«[2] og gjør dem delagtige i alle ordenens gode gjerninger og privilegier imot en aarlig avgift av 4 penninger for hver person.

14. Desuten nævnes Gildestad eller *Gildistaðir* (*j Gyldestadum*) i Hakaas sogn, som maa ha navn av, at det var møtested for et gilde[3]. Gilderne Nordenfjelds overlevet reformationen; men det fulgte mange papistiske sædvaner med dem, og derfor blev de forbudt av Kristian III, som i 1552 utstedte en forordning »Om gilder at holde«: »Da kongen forfarer, at der i Throndhjems stift holdes mange gilder, som bruges i stor uskikkelighed, Gud almægtigste til vanære og mange af undersaatterne til et ondt exempel, har han, forat slig uskikkelighed kan nedlægges, befalet lensmanden og superintendenten Mr. Hans Gaas, at hvor de forfare, at slige uskikkelige gilder holdes, skulle de dem forandre efter den skik, som

---

[1] DN. III n. 225. [2] DN. XVI n. 498. [3] DN. III nr. 910 (1475).

derpaa gjort er i Bergens stift, og efter saadan skik skulle undersaatterne rette sig. Kjøbenhavn St. Margrete aften (19. juli) 1552«[1]. Rimeligvis har dog mange bondegilder Nordenfjelds levet længe efter denne tid. Derom vitner bl. a. det før nævnte bord paa Medjaa i Grong.

G. *Nordre Bergenhus amt.*

I Bergens stift var det ogsaa før i tiden mange gilder i gammel tid. Men de fleste var i Søndre Bergenhus amt; især var det mange i Hardanger. Fra Nordre Bergenhus amt (Fjordene og Sogn) har vi derimot ikke sikker underretning om noget gilde. Men at det ogsaa dér har været slike, tviler jeg ikke paa; saaledes i Jølster.

15. Aalhus kirke i Jølster het i middelalderen *Ǫlhúss kirkja.* Den nævnes første gang i 1323 og ligger paa Hegranes, Audun Hugleiksson Hestakorns navngjetne eiendom[2]. *Ǫlhús* er samme navn som *ǫldrhús,* som Fritzner oversætter med »gildestue« (III, 1084). I Gulatingsloven (k. 157, 187) betyr *ǫlhúsmaðr* »en av gjesterne i en gildestue«. Om en mand blev dræpt i et *ǫldrhús,* hadde *ǫlhúsmenn* pligt til at skaffe frem drapsmanden eller gi fulde drapsbøter til den dræptes frænder og til kongen (k. 157: *Þat er nu ef maðr er viginn i oldrhusi at brennanda elldi. æða i dax liose. þa scolo olhusmenn fa bana at þeim manne. æða giallda hann aptr giolldum fullum bæðe frendum oc sva kononge*). Denne sætning minder om kap. 32 i en gildeskraa fra Gulatingslagen, som siden skal nævnes, at gildebrødrene skal hjælpe den, som forfølger drapsmanden for retten[3]. Jeg tror, at *Ǫlhúss kirkja* har faat sit navn derav, at det i forveien paa den gamle storgaard

---

[1] Norske Rigsregistranter I, 151. [2] Norges land og folk, Nordre Bergenhus amt, udg. ved A. Helland II, 408. [3] NGL. V h. 1, s. 10.

Hegranes stod et *ǫlhús* eller *ǫldrhús,* hvor folk i bygden samledes til gilde eller *ǫl*[1].

H. Søndre Bergenhus amt.

Det findes to gildeskraaer fra Gulatingslagen. 14. Den ældste er trykt i »Norges gamle Love«, 5te bind, hefte 1, s. 7—11. Originalhaandskriftet stammer fra anden halvdel av 1200-tallet, men er skrevet av efter en ældre original. Gustav Storm har paavist[2], at dette gilde ikke har hørt hjemme i en kjøpstad (d. e. i Bergen), men paa landet, sandsynligvis i Søndhordland. Gildet var, som næsten alle de norske gilder, et halvt selskapelig, halvt religiøst lag. Medlemmerne var brødre og søstre og gik, naar de traadte ind i gildet, »til haandslag og gildebrødrelag« (*til handsals ok til gildbrœðralags*); de var pligtige til at hjælpe hverandre og til at bistaa eftermaalsmanden, om en av dem blev dræpt; oprindelig hadde de svoret at hevne hverandre. Om gildets karakter henviser jeg ellers til min gjennemgaaelse i »Studier over de norske byers selvstyre og handel« (s. 55 ff.).

15. Vi eier ogsaa en anden gildeskraa fra Gulatingslagen, nemlig for Olavsgildet paa Onarheim paa Tysnesøen i Hardanger. Skraaen er skrevet i 1394. Den ligner den ovenfor nævnte gildeskraa, men skiller sig fra den bl. a. ved, at Onarheimsgildet har sin formand eller oldermand (*alderman*), som ikke nævnes i nogen ældre gildeskraa; han er vel kommen ind fra Danmark eller Tyskland[3]. Onarheimsgildet er dog ældre end 1394. Det

---

[1] Jfr. DN. VIII n. 331: *á þingi eðr þjóðarmáli, i kirkjudurum eðr i ǫl.* [2] Bemærkninger til Lovtexter (Tidsskrift for Retsvidenskab 1890), s. 431. [3] Norges gamle Love V1, s. 11. Jfr. »Studier over de norske byers selvstyre og handel«, 61 ff.

nævnes første gang i 1327, da det i et vitneprov om eiendomsretten til Indreteigen heter, »at gildebrødrene paa Onarheim kjøpte ofte ved til ølbrygning av kirkens ombudsmænd paa Onarheim« (*at gilldar a Onarhæimi kœyptu optlegha við til hæitna af vmboðs monnum kirkiunnar a Onarhæimi*)[1]. Næste gang gildet nævnes er 17. juni 1344, da »bœndr af Sundharðu lande« hænger dets segl under hyldningsbrevet til kong Haakon VI Magnusson (*S': CONVIVARVM: BETI: OLAVI: DE: HONAREI). De andre bevarede segl er for Nidaros, Bergen, Oslo, Stjordolerne (*si*GILLVM : COmmvniTATIS : DE : StiORADAL), Øvre Namdalen (+ S' RVSTICORV DE VALLE : NAVMV : SVPERIORI) og Nedre Namdalen (S' UNIVERSITATIS : ECLESE : SCE : MAVRE : DE *Navmv*DAl)[2].

16. Et andet navngjetent gilde paa Vestlandet var Mikjalsgildet paa Voss. Provsten ved Apostelkirken i Bergen, Torstein Torkelsson, gav det i 1418 en tomt paa Vossevangen og stadfæstet ældre retterbøter for gildet. Brevet, som vi kjender fra et daarlig avtryk[3], lyder saaledes: Ollum Mannum theim sem teth Bref see heldher høre helser jek Torsten Torchilson Profast at Apostolo Kirchi i Berghven kerligh med Gudh: kungør jek med thet mit oppen Bref teth jek haver unth oc tillath en Tufth som ligher poo Wos a Wanghen for utan klop Gudh oc Ste. Michel til Lof oc Hedher thi Dannemen som Gillebrødhre ere oc Brodherskap vil have her efter the*nne*m til Nøtte oc Salægangh at byggyæ seger eina Gillastova uppo fornev(n)dha Tupth oc andre Huß som ther til høræ i sodane Modhæ, at the skullæ uppholle

---

[1] DN. X n. 21. [2] NGL. IV, 374. [3] G. Milzovius, Presbyterologia Norwegico Wos-Hardangriana, Hafniæ 1679, 12—13.

alle godhe Sedher som i ander Ste. Michels Gille ere, med Meßer oc andere godhe Gerningher sigh til Salehielp. Oc fremdelis stadhfester jek uppo then hellige Kirchis Veghnæ oc uppo mins Hr. Konninghs Veghnæ alle godhæ Rethæbødher som godhe Forfædere haver haft i theris Gillæskræ, oc mins Hr. Konninghs Naade Reth uforsømt i alle Modhæ. Item skal oc thette Bref ubreghdelig hollist for mek oc myne Eftherkommende etc. Til mere Vissæ oc sanit hengher jek mit Insigel for thette Bref som giorth var i Berggun Leuerdaghen nesth efther ascensionis D*omi*ni (7. mai), Anno D*omi*ni MCDCXVIII.

Milzow, som har trykt dette brev, har ogsaa nogen interessante oplysninger om gildet paa Voss: Prædictum St. Michaëlis convivale Hypocaustum cum aliis ejusdem vaporis domunculis, ut divæ Agathæ &c. suos habuere dispensatores, seu seniores domestica ibidem dirigentes. A fratribus & sororibus convivalibus hîc de rebus matrimonialibus, generationum & propinqvitatum gradibus tractabatur maximè, altero alteri genus & prosapiam suam enumerante, aliisque alios talia rogantibus, hoc modo se erudiri siverunt & corrigi, haud duntaxat, ut consangvineos non intrarent thalamos, verum etiam ut juvenes sua hæreditaria et patria bona (Odals Gods) agnoscerent. Cantatæ qvoqve ibidem Missæ SS. Michaëlis, Agathæ, &c. fuerunt, ibique offertoria dona porrecta sunt. Exigebatur insuper pecuniæ summula, vulgò *Selle-skod*[1], qvam Juvenes communi, nescio cui, bono contribuere tenebantur. Quid autem expensi ad easdem tabernas in cibo potuque factum est, (nam Sodalitii Oeconomus, sive fuit S. Michaëlis sive S. Agathæ sive cœterorum qvispiam, tantum Cerealis liqvoris coqvere &

[1] D. e. gl.norsk *sálu-skot* »sammenskudsydelse av gildebrødrene for at bestride kostnaden ved sjælemesser for avdøde medlemmer av gildet«. Ordet findes ogsaa i de ældre norske gildeskraaer, jfr. Hertzberg Glossar til Norges gl. Love, NGL. V, 535.

conficere debebat, qvantum decimis ejus frumentariis eodem anno responderet, &c.) hoc loco, qvia aliorsum pertinet, mitto, & ad templa nostra & ad illa pertinentia, a quibus paululum digressus sum, redeo.

17. Av samme slag som Mikjalsgildet paa Voss var et gilde i Kinservik i Hardanger, som holdt sig længe efter reformationen. Om dette gilde fortæller Ludvig Daae i »Norske bygdesagn« (I, s. 52 f.) efter »Urda« (I, s. 99—100), hvor det er meddelt av biskop Neumann efter optegnelser av provst N. Hertzberg: »Omtrent 180 Skridt vestenfor Kinserviks Kirke i Hardanger, mellem Kirken og Fjorden, sees en stor Grøft efter en Kjelder og Merker af, at en Stue har staaet over den. Grøften er 20 Alen paa hver Kant. Stuen, som har staaet over den, havde navnet Gildestuen. I denne Stue, fortælles der, samledes næsten hele Kinserviks Almue, Mænd og Kvinder, Unge og Gamle, en Gang om Aaret, og, saavidt man ved, ved Juletider. Tiden var forud bestemt, og Mad var lavet, og Øl brygget. De Ældste satte sig ved Bordene, og samtalede 'om Slægtsberegninger og Fortællinger efter Forfædrene'. De Unge stode nede i Stuen, nærmere Døren og taug selv stille, men fulgte med største Opmerksomhed de Gamles Samtaler 'for at lære Slægternes Beregnelser og lægge paa Minde, hvad der fortaltes om Fædrenes Bedrifter'. 'Ungdommen viste dengang en saadan Ærbødighed mod de Gamle, at naar en Olding tiltalte en Ung eller blot gik ham forbi, maatte den Unge tage Huen af'. En blandt Pigerne blev i disse Gilder udvalgt til Lysepige. Hun maatte staa øverst indenfor Bordet og holde et Lys imellem hver Finger i begge Hænder. Naar hun blev træt, maatte to andre af de mest agtede Piger stille sig ved hendes Side og støtte hendes Hænder. At blive valgt til Lysepige ansaaes for saa stor en Ære, at det længe erindredes i Slægten som et ære-

fuldt Minde, om Stammoderen havde udført denne Forretning. Man ved endnu at nævne en Kvinde i Kinservik, der har været Lysepige. Det var en Søster af Bonden Engel (Ingulf) Simonssøn Ringoen, og hun var født 1658 og døde 1738. Men naar Gildene ophørte, og naar Gildestuen blev revet ned, kjender man ikke.» Daae sammenstiller selv disse oplysninger med hvad Miltzow fortæller om gildet paa Voss og med Christen Jenssøns forklaring av »gilde-bord« (se s. 25 f). Gildet stod paa Kinserviks Almenning. Inde i bugten viser man endda tomter efter stedets gamle gildestue[1].

18. Av samme slag som de to her nævnte gilder var vel ogsaa St. Nikulasgildet paa Øistesø (Øystusyn) i Hardanger. Olav, biskop paa Hole paa Island, tilstaar 30. dec. 1482 alle brodre og sostre av St. Nikolaus's gilde paa Oistesø (*j sancti Nicolaj gilldi aa Austursyyn j Hardangur*) 40 dages avlad, naar de vil skrifte og bote for sine synder. Dette gjør biskopen paa bøn av Halldor Øysteinsson, oldermand (*olldur mann*) i samme gilde, og to andre dannemænd[2].

19. I Granvin i Hardanger maa det likeledes i middelalderen ha været et gilde. I den jordebok fra 1300-tallet, som kaldes »Bergens Kalvskinn« (*Bjǫrgynjar Kalfskinn*), nævnes (sp. 77 b.[1-4]) under rubriken »*Præstrenn tæker a gronvin*«: »*Item j æiðstrond þrir thæigar hæitir æinn skiphellis tæighr ok annar gillða staða tæigr. ok þann hinn ysta er næst er hauka næsi.* — *Eiðstrǫnd* har været navn paa strækningen fra Eide ut til skiftet med Haukenes[3]. Gildet har saaledes ligget temmelig langt fra kirken.

---

[1] Olafsen, Ullensvang, s. 611. NG. XI, s. 464. [2] DN. VIII n. 410. [3] NG. XI, s. 489 (n. 123—124), 490.

I. Stavanger bispedømme.

Fra Stavanger bispedømme kjender vi ingen landsgilder fra Ryfylke og Agder. Men derfor kan de like godt ha været dér. I Stavanger by fandtes det ialfald et gilde, som maa ha hat sit alter i domkirken. Biskop Alv i Stavanger gav 27. okt. 1478 i sit testamente til »*Gilles altaret j kopparkanne*«[1]. Ordene synes at vise, at byen bare har hat ett gilde. I dalene, som hørte til Stavanger bispedømme, har vi derimot, like ens som fra Gudbrandsdalen, efterretning om gilder.

20. Gaarden Villand ligger i reppen Hovet i Hol i Hallingdal, slik at den binder sammen Nord- og Sør-Hovet. Om Villand fortæller Ludvig Daae[2]: »Der stod fordum en Bygning der paa Gaarden, som kaldtes Høiloftet, og som maa have været et gammelt Gildehus. Endnu viser man Loftstenene af det Hus. Det bestod af tre Etager eller Høider, først en Bod, hvor man gjemte alle drikkende Varer, saa et Rum ovenfor, hvor Ungdommen dansede, og endelig øverst en Sal, hvor de bedste Folk samlede sig og talte sammen. Thi Huset tilhørte ikke nogen enkelt Mand, men hele Almuen rundt om«[2].

21. Paa Devegge i Nes i Hallingdal stod indtil omkr. 1844 en gammel tømmerbygning med svalgang og ualmindelig svært tømmer, oprindelig en rokstue; i denne blev det før nævnte gildebord opbevaret[3]. Jeg kan ikke skjønne andet end at stuen paa Devegge like ens som loftet paa Villand har været et gildehus.

K. Hamars bispedømme.

I Numedal, Sigdal og Gudbrandsdalen og paa Oplandene har vi ogsaa spor av gilder. Jeg har før gjættet

---

[1] DN. IV n. 987 (s. 724[14]). [2] Norske Bygdesagn samlede af L. Daae, Anden Samling, 9. [3] Nicolaysen, Norske fornlevninger, 150 f.

paa, at Jeljorden (1570 *Geldeiorden*) i Nore i Numedal oprindelig har het *Gildijǫrð*; det er nabogaard til tingstedet, Megaarden[1]. Bakpaa et skindbrev fra Sigdal av 30. august 1567[2] findes en optegnelse fra omkr. 1350 —1380 om endel (omkr. 58) mænd — ofte far og søn —, for hvis sjæl det skal bedes[3]. Naar vi mindes at gilderne, som det heter i Hirdskraa, hadde til pligt at hjælpe levende og henfarne, da ligger det nærmest at tænke paa, at disse mænd har været medlemmer av et gilde.

22. I et brev fra Ringebu nævnes flere ganger et nu forsvundet sted, som kaldes *Gildisvǫllr* og var tingsted for bygden. 15. febr. 1375 heter det: *ek var a Æildisvellinne a hærastæimfnu bønom*[4]; — *Æildisvelline* er feil for *Gildisvelline.* — 16. jan. 1454 heter det: *wii worom a Gillis wollenom ræthen stemno byi j Ringhæboo*[5] og 1. febr. 1458 heter det: *iæk var a Gildis vollenum retthum stæffnestad j Ringebu*[6]. Schøning fortæller, at det nedenfor Ringebu kirke findes spor av kjældere paa en vold som kaldes Gildevolden, som han ogsaa har fundet nævnt i et brev fra 14. aarh., utstedt »*a Gildisvellinum herads stefnu bænum i Ringabu*«[7].

23. I nabosognet Øier ligger Gillebu (opr. *Gildabú*). Første led er gen. flertal av *gildi,* m. »gildesbror«. »Navnet betegner vel, om Formodningen er rigtig, Gaarden som Forsamlingssted for et fordums Gilde«[8].

24. I Stange paa Hedemarken ligger Gillund, nabogaard til den gamle kongsgaard Huseby. Navnet (opr. *Gildalundr*) viser, at et gilde her har hat sine sammenkomster. Første led er genitiv flertal av *gildi,* m. »gildesbror, medlem av et gilde«[9]. Gillund var ogsaa i gammel

[1] NG. V, 467, se s. 119 ovenfor. [2] DN. VIII n. 815. [3] DN. VIII n. 205. [4] DN. V n. 279. [5] DN. II n. 813. [6] DN. V n. 812. [7] Efter Lange, Klosterhistorie, 377. [8] O. Rygh i NG. IV1, s. 168. Gaarden nævnes i 1333 og 1335 (DN. II n. 204, 212). [9] NG. III, 158.

tid mittpunkt i bygden og tingsted eller stevnested. Stedet nævnes første gang 6. juni 1383, da to lagrettesmænd paa Hedemarken fra Gillund lyser et gaardsalg (*Þat se ollum monnum kunnikt at mith Þorder Valgardzson ok Endridher Jfuersson logretto men a Hæidmarkænne varum a Gilddælundi j Skaaun . . . . som ok høyrdom a handerban Sunnulfs Jfuerssonar . . . . . ok Ingeridhu a Haræxstodhum*)[1].

L. Oslo bispedømme.

Om gilder paa landet i Oslo bispedømme har vi endda færre efterretninger.

25. I Lier ligger Gilhus (*Gyllehus* 1528, *Gildhus* 1578); navnet forklares som *Gildihús*, d. e. hus, som et gilde har sine møter i[2]. Gilhus er nabogaard til den gamle storgaard Huseby, hvor bl. a. den hellige Hallvard bodde, og som i middelalderen var kirkested. Nabogaard til Gilhus paa den anden side er Nøste, som synes at ha været tingsted[3].

26. Indirekte hører vi ogsaa om et gilde i Borgesyssel. 6. juli 1560 lyser »Gullick Yversszen Olldermand y Borgesyssel, Iørgen Skoth Raadmand y Sardsborig, Søffrenn Olsen, Hans Staffensen, Trond Hognsen, Tolleff Olsen, Sas Michelsen, lagretzmend y Odenzonn« og kundgjør, at paa den nævnte dag »po Halerdsrødt y Odenzøn kom y Rethe for oz och flere dannemend« en navngiven

---

[1] DN. VII n. 316. Under Stømne, nr. 50 i Hof, nabosogn til Grue, nævnes »Gilloug Ødeplads« 1723 (NG. III, 272). Skulde Gilloug været et oprindelig **Gildishaugr* eller **Gildahaugr*? [2] NG. V, 310. [3] Se s. 122 ovenfor.

mand, og derefter værdsætter dommerne 2 ø nævnte Halvorsrød til 11 Joachimsdaler[1].

Vi vil lægge merke til, at mellem de mænd, som sitter i retten, nævnes «Gulliek Yverszen, oldermand y Borgesyssel«, først, saa en raadmand i Sarpsborg og tilslut 5 lagrettesmænd i Onsø. Gullik Iversen var altsaa den fornemste av disse 7 mænd. Ordet oldermand (*ǫldurmaðr*) findes ikke i sagaerne og heller ikke i vore gamle love eller i brevskaper fra 1100- eller 1200-tallet. Det forekommer første gang i skraaen for Onarheimsgildet av 1394 (alderman). Desuten nævnes 1461 en allirman (ollirmæn) for St. Anna gilde i Oslo (DN. III n. 854), 1482 en oldermand (olldurmann) for St. Nikulas-gildet i Øistesø i Hardanger og 1520 en »ellerman til helgelecoms gille i Oslo«[2]. Vi kan derfor gaa ut fra at «oldermand« betyr »formand i et gilde«. Det maa altsaa endda paa 1500-tallet i Borgesyssel ha været et stort gilde, ikke et almindelig bygdegilde, men et gilde for hele sysselen; Gullik Iversen kalder sig jo »oldermand i Borgesyssel«. Dette gilde maa ogsaa ha hat indflytelse, siden dets oldermand optrær som domsmand og, tør vi tro, leder retsforhandlingerne. Dets stilling tør ha liknet Olavsgildets paa Onarheim, hvis segl blir brukt som det offentlige segl for Søndhordland.

Ogsaa i det gamle norske landskap Ranrike eller Bohuslen har det sikkert for i tiden været gilder. Vi har spor derav i Gillaby paa Ordost[3]. Første led i dette

[1] Utrykt brev i Riksarkivet. Amanuensis Fr. Scheel og amanuensis Sigurd Kolsrud har godhetsfuldt avskrevet brevet for mig, hvorfor jeg bringer dem min bedste tak. [2] DN. VIII n. 410, VII n. 550. Det av *ǫldurmaðr* dannede adjektiv *ǫldurmannligr* »som ser ut som en høvding« forekommer derimot alt i Morkinskinna. 151[12]. [3] I 1442 nævnes »Gammell Gunnarsson i Gillaby wmbudzman« sammen med landsfogden paa Ordost og to lagrettesmænd, DN. XVI n. 139.

navn er vel gen. flertal av *gildi*, m. »medlem av et gilde«, andet led er *býr*, m. i betydningen »gaard«.

M. Gildesteder med andre navn.

Jeg har i det foregaaende regnet op 26 gilder paa landet i Norge — et par av dem kanske tvilsomme. Men det har sikkert været mange flere. Vi ser fra Villand at gildehuset ikke behøvet at kaldes *gildaskáli* eller *gildastofa*; det kunde ogsaa, har vi set, kaldes *ǫlhús* eller *ǫldrhús*. I Danmark hadde gildehuset mange navn: gildehus, gildegaard, lagshus[1], domus convivii, domus eller taberna convivalis[2]. Videre har vi set at gilderne paa landet gjerne har ligget ved en kirke og at gildestuen eller gildevangen blev brukt som tingsted og møtested for almuen i bygden. I en avskrift fra 17. aarh. av et brev av 1303 faar to mænd bygslet rydningsplasser i Eggedal og grænserne for disse fastsættes. Det heter bl. a. i brevet: »halffua vm iol aklagelaust rydiæ halfft ser, en halfft Kongen giøra *aa vorom laghahuusz*«[3]. Dette *lagaús* landskyld og skat til kongen skulde betales, har været samlingshus i bygden. Vi maa tænke paa *afráðsgildihús Ásmanna* i Jemtland, hvor *afráð* til kronen maa være blit utredet[4]. Selve ordet er det samme som det danske »lagshus, lavshus«; saa kaldtes ikke bare haandverkernes laugshus, men ogsaa vanlige gildehus. Lag (lav, laug) brukes ogsaa i Danmark ensbetydende med »gilde«[5].

---

[1] Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen, udg. ved C. Nyrop I, s. 226 (§ 14): an dem husze efte haue des laghes, 244: laffws hwss, 631: lawsshuss. [2] Sammesteds I, 534 (§ 3); jfr. Sagoversigt II, 528 ff. [3] DN. XIII n. 3. [4] Se s. 227 f. ovenfor. [5] Danmarks Gilde og Lavsskraaer I, 89 (§ 1), 121, 214 o. fl. Jfr. NGL. III, 24 (retterbot av 1295) hvori kong Eirik forbyr indbyggerne i Bergen, at de »dickti ser nokor lagh ædr settningar«.

I Rennebu i Søndre Trondhjems amt var, som før nævnt, tingstedet Horstad, nabogaard til Vold[1]. Her tinget i 1432 en korsbror fra Nidaros med almuen om at yde en skat, Mikjals korn. Møtet blev holdt *j veitla stofuone a Horundzstodhum*« (d. e. i gjæstebudstuen paa Horstad)[2]. Uttrykket *veizlustofa* svarer til det danske *domus* eller *taberna convivalis*. Det maa kunne oversættes med »gildestue«. Om Haakon Haakonsson fortælles det, at han paa mange kongsgaarder lot bygge gjæstebudshaller (*veizluhǫll*)[3]. Men vi vet intet om, at Horstad nogensinde har været kongsgaard; det maa ha været et almindelig bygdegilde, som holdt sine møter i »veitzlestuen« der. Like ens i Ytre Frænen i Romsdals amt. Der var, som nævnt (s. 131 f.), Vaagøen, hvor kirken stod, tingsted. Mindre stevner blev holdt »i stofonne j Vagœy«[4]. »Stuen paa Vaagøy« har efter al sandsynlighet været en gildestue like ens som »gildestuen paa Herøy« paa Sunnmør, hvor erkebiskop Aslak i 1433 møttes med almuen (s. 226). Det samme gjælder »Frotvetstuen i Røken (*j Frœyþuit stofuo i Myruhuarfue*), hvor et brev er utstedt 20de dag jul (13. jan.) 1368 og hvor det synes at ha været tingsted[5]. Utstederen av brevet har, tænker jeg mig, været i »Frøtvet-stuen« for at feire utgangen av julen. Gaarden har navn av at den i hedensk tid var helliget Frøy eller Frøya. Ingen under at det ogsaa var et gilde dér. Betegnelsen i »Frøtvet-stuen« viser at stuen har været kjendt og hat en halvt offentlig karakter; ellers vilde det ha het «*j stofuonne j Frœyþueit*«. Like ens er det med Loftstuen i Sandsvær og i Opdal i Numedal, som jeg før har nævnt (s. 121). Enhver gaard hadde sit loft

[1] Se s. 132 ovenfor. [2] DN. V n. 610. [3] Fornmanna sögur X, 154. [4] DN. IX n. 105; orig. har feilagtig: Bagœy. [5] DN. IV n. 469; se s. 122 ovenfor.

eller stabur. Naar derfor en gaard kaldes Loftstue eller Lofthus, maa det være fordi det har staat et særlig merkelig loft der. Naar vi saa dertil finder, at begge de her nævnte gaarder har været tingsteder, og at Loftstuen i Sandsvær er nabogaard til præstegaarden, saa maa vi ha lov til at slutte at det har faat sit navn av et høgeloft, som var gildestue like ens som paa Villand i Hovet i Hol. Det samme har vel ogsaa været tilfældet med »Loftstuen paa Haug« i Værdalen (*j lofzstafuunni a Haughi*), hvor det 13. mars 1334 blev holdt stevne[1]. Haug var tidlig i middelalderen kongsgaard og det stod en kirke dér, som dog ikke var sognekirke[2]. Jeg kan ikke skjønne andet end at »loftstuen« paa Haug har været en gildestue. Det er, tror jeg, tilfældet ellers hvor »stuen« eller »storstuen« (*setstofa*) nævnes som forsamlingssted[3].

Ogsaa andre stedsnavn vitner, tror jeg, om gamle gilder. Jeg har alt nævnt Gjestvang og Gjesthus. Magnus Olsen[4] har pekt paa Skaalvold i Støren (Søndre Trondhjems amt) og i Steigen (Ledingen sogn) og paa Skaale i Kvinnherred kirkebygd. Skaalvold i Støren er nabogaard til kirken og præstegaarden og Skaalvold i Ledingen likeledes til kirkestedet Leines, som er en gammel storgaard[5]. Kvinnherred hovedkirke kaldes i middelalderen *Skála kirkja* efter kirkestedet Skaale (*Skáli*). Nabogaarden heter Vang (*Vangr*). Det ligger nær at tænke paa at Skaale har faat sit navn av en gammel gildeskaale (*gildisskáli*) dér, like ens som Gildeskaal i Nordlands

---

[1] DN. V n. 99. [2] NG. XV, 151. [3] Jfr. DN. IV n. 882 (1442): j stofwnne a Wansyne (Vanse paa Lister). IV 966 (1468): j setstofwonne a Wansyne (»i storstuen paa Vanse«); DN. IV n. 268 (1342): j setstouonne a konongs iordenne a Steini (Byneset); her holder 12 mand stevne, mens almuen er forsamlet ved kirken. [4] Kultminder, 150 anm. 1. [5] NG. XIV, 242, XVI, 250 f.

amt. Det saaes ogsaa tidligere store hustomter ved kirken[1].

Som vi har set, er det særlig i Gudbrandsdalen og paa Hedemarken flere gildesteder, hvis hus ogsaa var tingsteder. *Gildisvǫllr* i Ringebu, *Gildabú* (Gillebu) i Øier og *Gildalundr* (Gillund) i Stange. I Vaage var tingstedet paa Holdbø. Jeg har alt nævnt, at dette navn lettest forklares som et oprindelig *Hǫldabœr* (av *hǫldr*, m. »odelsbonde«) og at denne »odelsbøndernes gaard« visst har været gildestue like ens som Holdhus (*Hǫldahús*) i Haalandsdalen (Søndre Bergenhus), nabogaard til Haugevold, som før var kirkested. Til den samme gruppe maa ogsaa flere andre navn henføres: Tegneby (*Þegnabýr*) i Skjeberg, nabogaard til Guslund, hvor det som navnet viser i hedensk tid var en helligdom, og hvor det i middelalderen var tingsted (s. 103 ovenfor), og Tegneby paa Ordost i Bohuslen, kirkested og ting; begge navn er dannet av *þegn* »fri mand» (i mots. til træl). Videre maa nævnes Bondhus (*Bóndahúsar*), en del av Vikør præstegaard, og flere navn som er dannet av *ljóðr*, *lýðr* »folk, samlet folkemasse«. I Rygge i Smaalenene har vi Lyby (*Lydeby* 1478), i middelalderen tingsted, nabogaard til den gamle Leikarvold Løken (Leikvin)[2]. Paa Nesodden, som nabogaard til præstegaarden, ligger Løs (**Ljóðhúsar*). I Urskog laa tidligere en gaard av samme navn[3]. Videre har vi, som før nævnt (s. 124), Lyhus i Brunlanes, nabogaard til Manvik, Løs i Borre, nabogaard til den gamle helligdom Gusland, og *Ljóðhús(ar)*, tæt ved præstegaarden i Bø i Telemarken.

Alle disse navn har som første led et ord som betyr »bonde, fri mand, folk« ell. lign.; sidste led er et ord for »hus« eller »gaard«. Det hele maa være navn paa hus,

---

[1] NG. XI. 29 f. [2] Se s. 105. [3] NG. II, 88, 180 (RB. 452).

hvor folk brukte at møtes. Alle gaarder med disse navn ligger nær kirker, gamle kultsteder eller leikarvoller Flere av dem er ogsaa selv tingsteder. Intet tyder paa at de har faat sit navn, fordi folk dér har møttes til marked. Bare til ting kan det heller ikke ha været. For flere av disse gaarder har aldrig været tingsteder. Det maa ha været til gilde at folk kom sammen dér. Derfor ligger ogsaa gaardene like ved kirke- og kultsteder. *Lýðabýr, Ljóðhúsar, Þegnabýr* osv. betyr omtrent det samme som *Qlhús, Gildaskáli* osv.

Jeg har før nævnt at *ql, qldr* og *samkunda* i lovene og i gamle brev brukes i omtrent samme betydning som *gildi*. Det samme er tilfældet med *samdrykkja* (»drikkelag«). Saaledes heter det i Eirik Magnussons retterbot for Bergen av 1295: *Swa hafuum ver ok fulkomlega firirbodet samdrykkiur æðr gilldi leiðsagumanna* etc.[1] Mindet om en slik *samdrykkja* paa landet har vi, tror jeg, i et gammelt grendenavn i Nes paa Romerike, *Skógabergdrykkja*. Navnet findes bare én gang, i »Biskop Eysteins Jordebog« (udg. ved H. J. Huitfeldt, s. 474): »J Hundstodhum j Skoghabærgdrykkiu iij aura boll gaf Ærlender bræla firir artidh«. Da gaarden Hundstad ligger i denne grend, maa den efter Rygh »omfatte en Del af Sognets østligste Strækning paa Nordsiden af Glommen«[2]. Rygh siger videre om navnet: »Det her forekommende *drykkja* er, saavidt jeg ved, enestaaende og vil ikke være let at forklare«. Jeg tror det maa forklares som en forkortning av *samdrykkja*. Den grend, som Hundstad ligger i, har fra først av bare hett *Skógr* eller *Skógarberg*; navnet er bevaret i nabogaarden Skogerengen (*Skógareng*). Men saa har bønderne her faat sin *samdrykkja*; mindet om dette er bevaret i grende-

---

[1] NGL. III, 25 (§ 3). [2] NG. II, 368.

navnet *Skógabergdrykkja*. Som bekjendt er det rundt om paa landet i Norge endda saakaldt »bidlag« eller »beelag«. Ordet oversættes av Ivar Aasen med »Naboskab eller Kreds, hvis Indbyggere deeltage i hverandres Gjæstebud; altsaa: det Distrikt, i hvilket man indbyder Gjæster». Især paa Vestlandet er disse »bidlag« faste krinser[1]. I Telemarken kaldes de »grannelag«. Disse grannelag har sikkert i ældre tider været fastere sammenknyttet og hat flere pligter end at bede folk til gjestebud og gravøl. De svarer nøie til de tyske »*Nachbarschaften*«. Om disse siger en tysk forsker[2]: »Die Dorfgemeinschaft, in ihrer ältesten Art zugleich Sippengemeinschaft, seit der Völkerwanderung aber aufgelöst und hin und wieder mit dem Wirtschaftsverband, der Markgenossenschaft, identisch, als geselliger Verband noch heute unter dem Namen Nachbarschaft in einigen Gegenden erhalten. Als wichtigste gesellige Pflichten gelten bei ihr: Teilnahme am gemeinsamen Jahresgelage und Grabgeleite für jedes verstorbene Mitglied«. Gilde og »Nachbarschaft« er efter de fleste forskeres mening bare to navne paa samme sak. »Gilde und Bauerschaft waren ursprünglich identisch, haben sich aber sehr häufig gespalten in 1. politische und wirtschaftliche Landgemeinde und 2. soziale und religiöse Nachbarschaft oder Gilde«[3].

[1] Efter meddelelse av Magnus Olsen. [2] Siegfried Sieber, Nachbarschaften, Gilden, Zünfte und ihre Feste I (Archiv für Kulturgeschichte XI, 455). [3] Sammesteds, s. 470 og henvisningerne dér, særlig til arbeider om gildevæsenet i Westfalen, hvor bondegilderne har holdt sig ned til vore dager. Minde om en anden slik »samdrykkja« som Skógabergdrykkja har vi, tror jeg, i Povel Huitfeldts Stiftsbog eller Fortegnelse over Kirkernes Jordegods i Oslo og Hamar Stifter (1574—1577). Her heter det (164 b) om gaarden Faukal i Hof sogn i Østre Toten: Fokool i Hoffsringh. Hofsringr er her navn paa Hof sogn eller en del derav; *ringr* betyr »ring, krins«.

Omtrent samme betydning som *samdrykkja* har *skytningr*. Som naar det i den før nævnte retterbot av 1295 hvori Eirik Magnusson forbyr gilder i Bergen, heter: *vtan skytningar vilium ver at halldezst æftir fornnum sidvanda.* Eller naar lagmanden i Jemtland og 3 andre mænd 23. jan. 1348 lyser et gaardsalg i Ragunda paa følgende vis: *Ver viliom þæt ollum monnum kunnight gera. att ver varom þær hia hærdom ok saam aa ok morge adre gode men. a Ræwndum j sezstuwnne Pala a Berghe . . . att þeir hældo hondom saman . . . Varo þesser men skøtninga vitne* (2 mand nævnes)[1]. I Ragunda synes *skytningr* og *gildi* at ha været identiske[2]. Det ligger efter dette nær at tænke paa at det har været et slags gilde, som har git navn til *Skjøtningberg* i *Lebesby* i Finmarken Her stod det før en kirke, som var hovedkirke i 1589. I 1694 heter det: »Her staar hovedkirken, hvor præsten og en del borgere og mange bønder har boet. Har været et aparte stort thingsted; nu bor her kun 7 mænd«[3]

Gildernes alder i Norge.

Vi har av det foregaaende set, at gilder i en eller anden form, enten under navnet *gildi* eller under andre navn, fandtes i nær sagt hver bygd i Norge. Om hvorledes de norske gilder var indrettet, har det været skrevet saa meget, at jeg her ikke skal komme nærmere ind paa dette. Av de faa efterretninger vi fra senere tid har om bygdegilder, synes det som om gjæstebudet her som ved bondegilderne i Tyskland har traadt i for-

[1] DN. III n. 250. [2] Jfr. DN. IV n. 738: j gilleskala gardenom j skøtningha stofunne (i Oslo). [3] Norges land og folk, Finmarkens amt III, 361.

grunden[1]. Interessantere er det at gildesvolden eller gildeskaalen næsten overalt synes at ha været tingsted eller stævnested for bygden. Nordenfjelds er dette tilfælde med gildesvangen i Aalen ifølge brev av 1. juli 1381. 26. juni 1433 holdt erkebiskop Aslak Bolt »samtale med hele almuen over hele Herøy præstedømme« i gildestuen paa Herøy. 7. juni 1344 tar lagmanden i Jemtland og ombudsmanden dér vitneprov om et drap »i gildeskaalen« paa Refsund. I Gudbrandsdalen var, har vi hørt, Gildisvollen i Ringebu *heraðsstefnubœr* (gaard, hvor herredstinget holdes), og i Stange paa Hedemarken bruktes gildestuen paa samme vis.

Paa Vestlandet maa det ha været like ens. Onarheim var ett av mittpunkterne i Sunnhordeland. Onarheimstinget blev søkt fra vide kredse. Saaledes lyste Erling Skakke vaaren 1165 i Bergen at han vilde fare syd til Onarheim til gangdageting, men drog isteden nord til Nidaros og kom uventet over Trønderne[2]. »Gangdagene« kaldtes, vet vi, de tre dagene før Kristi himmelfartsdag. Ved denne tid og ved pinsetid er flere brev utstedt paa Onarheim[3], og Onarheim var i det hele offentlig stevnested[4]. Et sted, som nu ikke længer kjendes, i Onarheims sogn, kaldes i 1610 Thingstedt[5]. Med dette hænger det sammen at Onarheimsgildets segl i 1344 blev brukt som offentlig segl av bønderne i Sunnhordeland. Da Haakon Haakonsson i 1217 blev hyldet i Bergen, optraadte Sigurd av Onarheim paa Gulatingsmændenes vegne og hilste kongen og Skule jarl (*Þá stóð upp Sigurðr af Ónarheimi af hendi allra Gulaþingsmanna, ok fagnaði*

[1] Jfr. Reallexikon der Germ. Altertumskunde II, 254 (Gilde, I. Deutschland § 4). [2] Heimskringla, Magnus Erlingssons saga k. 25, Fagrskinna (utg. av Finnur Jonsson) s. 368. [3] DN. IV n. 781 (16/5 1410), DN. II n. 576 (28/5 1403). [4] DN. IV n. 203. [5] NG. XI, 181.

konungi ok jarli)[1]. Det maa ha været, fordi Sigurd var forstander for gildet paa Onarheim. Hvordan gildet i Borgesyssel har utviklet sig, kan vi ikke sige. Vi kjender det jo bare indirekte fra et eneste aktstykke[2]. Men Gullik Iversøn, »oldermand i Borgesyssel«, maa ha hat en liknende stilling som Sigurd av Onarheim i Sunnhordeland.

Ogsaa i byerne tjente gildeskaalen som offentlig forsamlingslokale eller en slags raadhus. I Bergen kaldtes Maria gildeskaale for »rette tingsted«. I Nidaros skulde lagtinget holdes i Krossgildets skaale og i Tunsberg i Olavsgildets. Retterboten av 1318 om utlændingers handel i Tunsberg taler om »gildeskaalen eller et andet almindelig (ɔ: offentlig) hus« (*i gildiskalanom eda i adru almennilego husi*)[3]. Dette er ikke, som jeg før har trodd, opstaat under indflytelse fra England[4], men har utviklet sig i byerne under paavirkning fra landet; for dér var gildeskaalen eller gildevangen fra ældgammel tid mittpunkt i bygden.

Vi har set at i hver bygd i landet fandtes det fra ældgammel tid en vold, dér folk møttes til lek og alvor. Den kaldtes fra først av *vin* »græsgang«, siden *vangr* og tilslut *vǫllr* og var hele bygdens eie. Derav kommer det at volden ved kirken mange steder den dag i dag kaldes og er almenning. Vi har nævnt Kinserviks Almenning; en liknende almenning er det bl. a. ved Slyngstad kirke paa Sunnmøre og aalmerke (gl.n. *almerki* »almenning«) ved Odda kirke i Hardanger[5]. Her vokset det i tidens løp op et hus som blev brukt til stevnested og som mange

---

[1] Fornmanna sögur IX, s. 264 (Saga Hákonar Hákonarsonar, k. 23). [2] Jeg har gjennemgaat hele Diplomatariet, men ikke fundet noget tilsvarende. [3] NGL. III, 132. [4] De norske byers selvstyre og handel, s. 100. [5] Jfr. Fritzner, Ordbog I, 46; Aslak Bolts Jordebog, s. 20 nævner almenningen ved Levanger kirke.

steder (kanske de fleste) ogsaa var gildeskaale. Alle frie mænd i bygden var jo ogsaa medlemmer av gildet. Slik var det rundt om i de germanske lande i middelalderen. Om Tyskland heter det i en avhandling, jeg før har nævnt: »Je wohlhabender die Gilde war, desto eher konnte sie sich ein besonderes Gildehaus erwerben. Wo die ganze Gemeinde mit der Gilde identisch war, wie in kleinen Dörfern, ist Gildehaus und Gemeindehaus oft dasselbe«[1]. Men spørsmaalet er: Hvor gammelt er dette? Hvor gamle er gilderne i Norge? Otto von Friesen har fremdraget en svensk indskrift fra Bjälbo i Östergötland, hvori ordet *gildi* »gildebror« nævnes. Indskriften er ældre end 1050, reist av *drengjar* »kjække, unge mænd» og sandsynligvis hedensk[2]. Sagaerne fremstiller det vel som om Olav Kyrre indførte gilderne i Norge. Saaledes heter det i Heimskringla: »Óláfr konungr lét setja Mikla-gildi í Niðarósi ok mǫrg ǫnnur í kaupstǫðum, en áðr váru þar hvirfings-drykkjur«[3]. Men disse ord gjælder bare byerne; de siger intet om landet. Desuten er *hvirfingsdrykkja* og *gildi* i virkeligheten bare forskjellige navn paa samme sak, saaledes som alt Fritzner har vist[4]. Sagaerne kalder selv medlemmerne av Miklagildet for *hvirfingsbrœðr*. I Danmark bruktes ogsaa *hvirring* (ell. *høring*) som navn paa flere gilder[5]. *Hvirfingsdrykkja* oversættes med »Drikkelag hvortil Deltagerne selv ydede sine Bidrag« (Fritzner). Slike drikkelag eller gilder nævnes uttrykkelig i sagaerne før Olav Kyrres tid. Saaledes siger Ølve paa Egge i

[1] Siegfried Sieber, Nachbarschaften, Gilden, Zünfte und ihre Feste (Archiv für Kulturgeschichte XI, 481). [2] Fornvännen 1911, s. 113 ff.; jfr. min avh. om »Altschwedische Gilden« i Vierteljahrschrift für Sozial.- u. Wirtschaftsgesch. XI, 144 ff. [3] Saga Óláfs kon. kyrra k. 2 (Heimskringla, utg. ved Finnur Jónsson) III, s. 226. [4] Ordbog II, 141 (under hvirfingsdrykkja). [5] Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I, 83, 216.

Olav den helliges saga[1], »at þeir hǫfðu øngar veizlur haft þat haust, nema gildi sín eða hvirfingsdrykkjur, en sumir vinaboð«. Her er, ser vi, ogsaa *gildi* og *hvirfingsdrykkja* navn paa samme sak, og det kan neppe tviles paa at med *gildi* menes de senere gilder, som blev holdt i forbindelse med blotfesterne[2]. Gildet paa Gildvangen under Ramstad i Nordre Trondhjems amt maa ha været slik en *hvirfingsdrykkja*, og det er, som før nævnt, utvilsomt hedensk. Navne som *Gildisvangr* og *Gildalundr* viser ogsaa i sig selv tilbake til hedensk tid[3]. Jeg kan ikke bevise det, men jeg tror, at gildet paa disse steder (paa Gildvangen, i Nærøy, paa gildesvangen i Aalen, paa Gillund osv.) fra først av har hat sine møter under aapen himmel, paa vangen eller i lunden. Ellers vilde møtestedet dér som andetsteds være blit kaldt *Gildaskáli*, *Gildihús* ell. lign.

Vi har nævnt gildet paa Onarheim i Søndhordland og sammenhængen mellem gildet og tinget dér (s. 131). Denne sammenhæng gaar uten tvil tilbake til hedensk tid. Onarheim, som endda er kirkested, var sikkert alt i hedendommen et kultsted. Her blev Njord dyrket like ens som himmel- og krigsguden Ty blev dyrket paa nordsiden av øen, hvor bl. a. navnet Tysnes minder om ham[4]. Tysnesøen har tre ganger skiftet navn. Magnus Olsen har vist, at den i forhistorisk tid het *Ón* (derav navnet Onarheim). Men fordi Njord særlig blev dyrket paa øen, blev den kaldt *Njarðarlǫg*. Sidste led i dette navn forklares

---

[1] 103[6] (Flateyjarbók II, 185[1]). [2] Se min utredning i Vierteljahrschr. f. Sozial.- u. Wirtsch.gesch. XI, 154 f. [3] Jfr. Kultminder, 143 ff., 150, 160. [4] Jeg synes ikke det ligger nær med Magnus Olsen (NG. XI, 182) ogsaa at søke mittpunktet for Njordsdyrkelsen paa nordsiden av øen. Onarheim var i middelalderen mittpunktet paa øen og det maa ha været fordi den hedenske hovedhelligdom stod der, paa hovedgaarden, »heimen« paa øen.

som *lǫg*, n. flt. »Sted, Distrikt, hvor en bestemt Lov eller bestemte Anordninger gjælder, Lagdømme«. P. A. Munch og Magnus Olsen oversætter det med »Njords Lagdømme«[1]. Hadde det været paa Sydhavsøerne med deres tabu og paa overtro og gudetro hvilende retssætninger, da kunde jeg ha skjønt en slik tydning, men ikke i Norge. Det siges intet steds, at Njord eller andre guder gav særskilte retssætninger, som gjaldt for deres dyrkere. At forklare *Njarðarlǫg* like ens som *Gulaþingslǫg* eller *Þrœndalǫg* gir ingen mening. Men i Danmark var *laug* eller *lav*, som før nævnt, det almindelige navn paa gilderne[2], vistnok fordi faste love eller sætninger bandt medlemmerne sammen. Det er noget liknende som naar det i kong Eiriks gildeforbud for Bergen (1295) heter: *Þat firir bioðum ver ok fulkomlega . . . at þeir . . . dickti ser nokor lagh ædr settningar*. Hvorfor kan ikke *Njarðarlǫg* betyde »Njords gilde« og hænge sammen med at det paa Onarheim var en *hvirfingsdrykkja* eller et *gildi* i forbindelse med blodfesterne dér, en forløper for det senere saa mægtige Onarheimsgilde? Alt tidligere er det vi vet om de ældste frankiske gilder, stillet sammen med dyrkelsen av Frøy og Njord. Siegfried Sieber siger i sin før nævnte avhandling »Nachbarschaften, Gilden« etc.[3]: »Die älteste Stelle (ɔ: hvor gilder nævnes) scheint die bei Müllenhoff und Scherer (Denkmäler 198) dem 8. Jahrhundert zugewiesene sächsische Abschwörformel zu sein: 'Ec forsachu allum diobolgelde'. Das wichtigste Zeugnis ist der Erlasz Hinkmars von Reims, der im Jahre 852 sich gegen das heidnische Wesen bei den Gildegelagen wendete. Wir erfahren daraus, dasz man dabei zwar den Becher zum Gedächtnis der Heiligen leerte, aber dann unmäszig trank, sang, Bären und Tänzerinnen auftreten liesz und 'larvas

[1] NG. XI, 182. [2] Danmarks Gilde- og Lavsskraaer I, 89, 168, 214 o. fl. [3] Archiv für Kulturgeschichte XI, 472.

daemonum, quas vulgo talmascas dicunt' benutzte. Talamasca bedeutet nach Schade altd. Wb. larva, monstrum, Maske. Wir haben hier offenbar ein Jul- oder Fastnachtsgelage vor uns, das teilweise römische Einflüsse aufweist (Tänzerinnen), teilweise altheidnische Gewohnheiten bewahrt (Masken), dazu aber als dritten Bestandteil schon das Christliche fügt, indem man statt Njörd und Frey dem heiligen Stephanus Minne trinkt, dessen Jahrestag (26. Dezember) ja mit dem Julfeste zusammenfällt.«

Ved de store høstblot til ære for Frøy var ungdom av begge kjøn tilstede og drak hverandre til to og to, eftersom parrene ved lodtrækning blev ført sammen. Til et slikt høstblot tænker Magnus Olsen sig at Eddakvadet Skírnismál er digtet[1]. Adam av Bremen fortæller at det ved de store blotfester i Upsaler, som var Frøysfester, blev fremsagt vekselsanger og drukket minner (like ens som ved gilderne); Adam kalder dem uhøviske og vil derfor ikke gjengi dem[2]. Alt dette tyder paa sammenhæng mellem gilderne og dyrkelsen av Vaneguderne. Paa Ramstad og Gildvangen er ogsaa Njord og Frøy blit dyrket. Njardøy betyr »Njords ø«. Derfor tror jeg at *Njarðarlǫg* fra først av har været navn paa den krins, *hvirfingsdrykkja* eller *samdrykkja*, som hadde sit møtested ved Njordhelligdommen paa Onarheim. Paa samme maate er det gaat til at Frøyslǫg blev navn paa en grænd i en liten sidedal i Sogndal i Stavanger amt, hvor den gamle samdrykkja ved Frøyshelligdommen endda mindes i gaardnavnet Frøitlog[3].

---

[1] Maal og minne 1909, s. 32. [2] Descriptio insularum Aquilonis, c. 27: Ceterum neniae, quae in eiusmodi ritu libationis fieri solent, multiplices et inhonestae ideoque melius reticendae. [3] NG. X, 9 f. Paa samme vis skulde ogsaa Tislauan (**Týslǫg*) i Melhus, Søndre Trondhjems amt, fra først av være navn paa en *samdrykkja* ved en Tyshelligdom (NG. XIV, 279).

Gilderne i Norge binder nutid og fortid sammen. Deres oprindelse gaar tilbake til forhistorisk tid, kanske til før vikingtiden. Mindet om dem lever endda. De hadde sin vigtige plass i samfundet, som ingen nyere institution siden helt har utfyldt. Derfor kunde en ønske, at det paany rundt i bygderne blev reist gildeskaaler, dér ung og gammel, mænd og kvinder, kunde møtes og de unge lære av de gamle, lære at elske den jord, de bor paa og overleveringen om forfædrene.

SMAASTYKKER.

6.

Johan Sverdrups juridiske embedseksamen.

Johan Sverdrup tok juridisk embedseksamen (»theoreticum«) i december 1841 med karakteren laud. Jeg avtrykker her eksamensprotokollens referat av den mundtlige prøve; den har bl. a. en særlig interesse ved det første emne Sverdrup blev spurt i. **H. K.**

Aar 1841 den 22 December afholdtes den latinsk juridiske Examens mundtlige Prøve, til hvilken fremstillede sig følgende Examinander:

No. 1. Johan Sverdrup,
» 2. Carl Johan Lorange og
» 3. C. Christian Nørbech.

Examinatorerne vare Professor Motzfeldt og Lectorerne Hallager og Collett samt Professor Schweigaard i Statistik. —[1]

Collett.

J. Sverdrup. Hvilke Personer svare for Rigsret? Besv. — I hvilke Sager har Rigsretten Jurisdiction? Besv. — Hvem kan være Vicekonge? Besv. — Kan Statholderen henregnes til Embedsmændenes Klasse? Skal Statsraadets Medlemmer udnævnes paa samme Maade som andre Embedsm.? Besv. — Kan den ene Rigsret revidere den foregaaende Rigsrets Domme? Tildeels besv. — Hvem beordrer Tiltale for Rigsret? Besv. — Hvori bestaar Vicekongens Functioner? Besv. — I hvilken Henseende er Vicekongens Stilling forskjellig fra Statholderens? Ved nogen Hjelp besv. — Hvilke Rettigheder tilkommer den for Rigsretten Tiltalte med Hensyn til Rettens Sammensætning? Af hvilke Personer bestaaer Rigsretten? Besv. — Naar Flere ere tiltalte under een Sag for Rigsretten, hvad gjelder da om Udskydelsesretten? Ved nogen Hjelp besv.

Hvilke ere de vigtigste Kilder for Ch. 5tes Lovbog? I hvilke Materier er Ch. 5s norske Lov hovedsagelig forskjellig fra samme Konges danske Lov? Ved nogen Hjelp besv. — Hvilken Indflydelse paa Lovgivningen havde Souverainitetens Indførelse? Tildeels besv. — Havde Norge under Foreningen med Danmark nogen egen Høiesteret? Besv. — Naar oprettedes Overhofretten? Ubesv. — Naar

[1] Nogen censor er for denne eksamensdag ikke nævnt; den følgende dag var advokat Fr. Stang censor.

hævedes Overhofretten? Ved nogen Hjelp besv. — Om de forskjellige Instantser før 1797? ved nogen Hjelp besv. — Hvad forstaaer man ved borgerlige Love i Modsætning til naturlige Love? Kun ved Hjelp og tildeels besv. — Naar det heder, at Manden har Værgemaal over Konen, hvad forstaaes saa derved? Er dette Værgemaal aldeles ligt med Værgemaal i Almindelighed? Har den umyndiggjorte Ægtemand fremdeles Værgemaal over Hustruen? Ved Hjelp besv. — Kan Konen nogensinde forpligte Boet uden Mandens Samtykke? Anført 5—1—13. — Kan Mandens Bortreise ipso jure forøge den Konen ifølge den nævnte Artikel tilkommende Myndighed? Besv. — Har Manden Værgemaal over Konen naar der ikke imellem dem finder Formuesfælledsskab Sted? Paa hvilken Maade hæves Formuesfælledsskab? Ved nogen Hjelp besv. — Har Konen under Ægteskabet ingen anden Myndighed over Boet end den i 5—1—13 nævnte? Jo! mortis causa. Naar en Umyndig bliver udnævnt til Embedsmand, erholder han derved ipso jure Myndighed? Besv. — Naar en Person erholder veniam ætatis, bliver han da derved i alle Henseender lige med den Fuldmyndige? Besv.

Hvad forstaaes der ved infamia facti? Tildeels og ved Hjelp besv. — Virkningen af inf. facti? Exempl. paa at inf. facti med Hensyn til sine Virkninger staaer ved Siden af inf. juris? Ved nogen Hjelp besv. — Taber en Borger sit Borgerskab, naar han dømmes fra Æren? Tildeels besv. — Tillægger Grundl. infamia facti nogen Virkning? Besv. — Hvorom handler 6—7—8? Besv. — Har det nogen Indflydelse paa Lovstedets Anvendelse, at den Angrebne er æreløs? Tildeels besv. — Medfører det nogen infamia facti, at en Person overgaaer en Bødedom? Besv. —

— — — — — — — — —

Hallager.

J. Sverdrup. Hvilke Personer skulde ifølge Romerretten have Curatorer? Besv. — Hvilken Forskjel var der mellem Romerrettens og vor Lovgivnings Curatel? Besv. — Kunde nogensinde en Curator beskikkes for en umyndig Person? Besv. — Hvilken actio havde den Mindreaarige mod sin Curator i Anledning af Curatelet? Ubesv. — Til hvilken Art af Obligationerne henhørte Forholdet imellem den Umyndige og Værgen? Ubesv. — Exempl. paa obligationes qv ex contractu? Anført. — Hvilken Forskjel er der imellem Reglerne for negotiorum gestio efter Romerretten og rov Lovg.? Tildeels og ved Hjelp besv. — Om Forskjellen

imellem Begreberne »culpa og diligentia«? Ved nogen Hjelp besvaret. — Hvilken actio havde negoti gestor mod dominus rerum gestarum? Besv. — Hvad forstaaes der ved en actio de in rem verso? Besv. — Var dominus negot. ubetinget bunden ved de af n. gestor foretagne Handlinger? Ved nogen Hjelp besv. — Kan ifølge vor Lovgiv. dominus n frie sig for at erlægge de paa en Gjenstand anvendte Omkostn., ved at abandonnere Tingen? Ved nogen Hjelp besv. — Kan Rhederiet aldrig forbindes af Skipperen udenfor Værdien af Skib og Gods? Besv. — Kan Skipperen indgaae en Bodmericontract paa andre Betingelser end de i L. 4—5 nævnte? Hvad forstaaes ved en Bodmericontract? Besv. — Kan Skip. forbodme Ladningen? Ved nogen Hjelp besvaret. — Kan der opstilles nogen bestemt almindelig Regel om hvilken Alder, der efter vor Lovg. udkræves til Contractsdygtighed? Besv. — Kan ugifte Fruentimmer indgaae Contracter paa egen Haand? Ved nogen Hjelp besv. — Kan 18de Aars Alderen tillægges nogen Betydning, naar Talen er om Adgangen til at afslutte personlige Contr.? Ved nogen Hjelp besv.

Hvilken Forskjel er der imellem Tyverie og Ran? Besv. — Om Forstaaelsen af 6—15—16 og 6—17—21. Tilfredsstillende udvikl Hvad forstaaes der ved Besiddelsestyverie? Besv. — Om Forskjellen imellem Besid.-Tyverie og Selvtægt? Besv. — Hvad forstaaes der ved Brugstyv.? Om Straffen for 1ste Gangs, 2den Gangs og 3die Gangs Tyverie? Besv. — Kan Tyvsanordningens § 2 aldrig anvendes, uden hvor Angjeldende før var fældet efter § 1? Hvorledes straffes Militaire for Tyverie? Besv.

Naar blev Norge førstegang forenet med Sverige? Besv. Var Foreningen under Magnus Hakonson (Smek) personel el. reel? Besv. — Dannede Calmarunionen en reel el. personlig Forening mellem de nordiske Riger? Besv. —

— — — — — — — — — —

Motzfeldt.

J. Sverdrup. I hvilken Retning er det at man i den almindelige Retslære har benyttet Ideen om »Naturstanden«? Hvad forstaaes der i den almind Retslære ved »Naturstanden«? Utilstrækkelig besv. — Er det af nogen virkelig Nytte i den almind. Retslære at lægge Begrebet om en Naturstand til Grund for Deductionerne? Besvaret. — Er det rigtigt at benægte Familieforholdenes Fornuftmæssighed ɔ: deres Nødvendighed som Betingelse for et vel organiseret Statssamfund? Besv. — Hvad forstaaes ved en-

kelt og dobbelt Slægtskabsbaand? Besv. — Hvilken Indflydelse har det paa Rettighederne om man paa enkelt el. dobbelt Maade er beslægtet med en vis Person? Hvor tales der om Halvsødskendes Ret til at arve hinanden? Besv. 5—2—36. — Har det Indflydelse paa Vidnepligten, paa Ret til Værgemaal om 2de Personer ere forenede ved det enkelte el. dobbelte Slægtskabsbaand? Ved Hjelp besvaret.

Hvilke Personer ere villige Vidner? Anført 1—13—17, endvidere Frd. 1778, forøvrigt nogenlunde tilstrækkelig Udvikling. — Om 1—13—16 og 1—13—20? Nogenlunde udviklet. — Om 1—13—19? Tilstr. udviklet. — Hvilke nyere Bestemmelser handle om Adgangen til at føre Vidner? Ved Hjelp anført Frd. 19. Juli 1793, endvidere Forl. Loven. — Forbyder Forl. Loven ubetinget at føre Vidner om hvad der passerer inden Commiss.? Ved Hjelp besv. — Paa hvilken Maade kan en Forl. Commissair drages til Ansvar? Besv. — Har Indklagede nogen Adgang til at indstævne Forl. Commiss. for Overretten? Besv. — Gjelder der Noget extraordinairt ved Paaanke af Forl. Commiss. Behandling? Ved Hjelp besvaret. — Hvilke Sager ere anticiperede til Foretagelse ved Hsteret? Tildeels besv. —

Hvorledes bestemmes i Almindelighed Grændserne imellem Staterne? Besvaret. — Exempel paa norske Grændsetraktater? Anført 7/18 Octbr. 51. Naar en Flod skiller imellem 2de Stater, hvilken af begge tilhører da Floden? Tildeels besv. — Exempel paa at den ene Stat har paastaaet udelukkende Ret til Floden? Ved Hjelp anført Scheldestridighederne. Har Norge nogen Elv tilfælles med andre Stater? Nævnt Pasvig Elven. —

— — — — — — — — — —

Schweigaard.

Sverdrup. Er Kongeloven gjeldende for Hertugdømmerne? Besv. — Har Hertugd. Holsteen Stænderforfatning? Besv. — Fra hvilket Tidsrum tiltog Europas Fyrster sig hovedsagelig den absolute Myndighed over Undersaatterne? — Af hvilken Beskaffenhed er den Forbindelse, der finder Sted imellem Danmark og Holst.? Kan Korn dyrkes overalt i Norge? Hvor mange Fod over Havfladen ligger Røraas og Lessøe Pstegjeld? Besv. — Hvilken Kornsort er den haardføreste? Besv. — Hvorledes indførtes Kornavl i Alten? Besv. — Findes der Trævegetation over hele Norge? Besv. —

— — — — — — — — — —

STUDIER OVER NORGES ADMINISTRATIVE INDDELING I MIDDELALDEREN.

AV EDV. BULL.

P. A. Munchs Historisk-geographisk Beskrivelse over Kongeriget Norge i Middelalderen, fra 1849, er fremdeles den eneste haandbok, vi har i Norges historiske geografi, og den er, som det ofte har været fremhævet, nu meget forældet. Diplomatariet, Norske Regnskaber og Jordebøger, Norske Gaardnavne og flere andre publikationer har bragt frem en mængde nyt stof, som Munch ikke kjendte, og arbeider som f. eks. Tunbergs Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, Magnus Olsens Hedenske kultminder i norske stedsnavne o. fl. har bragt nye synspunkter. Styffes Skandinavien under unionstiden er endnu i den siste utgaven (fra 1911) meget litet tilfredsstillende, og det er derfor et paatrængende behov for norsk historisk forskning aa faa en tidsmæssig haandbok paa dette omraade.

Behovet føles like sterkt i Danmark og Sverige, og det vilde ligge meget nær aa søke det tilfredsstillet ved skandinavisk samarbeide — planer for et slikt samarbeide har da ogsaa været foreløbig drøftet mellem nordiske historikere, men indtil videre er de dog stillet i bero. Slike omraader som Skaane, Halland, Blekinge, Gotland, Baahuslen, Herjedalen og Jemtland kan naturligvis best

behandles ved samarbeide mellem danske, norske og svenske forskere, og en fælles plan for arbeidet vil gjøre det lettere brukbart for alle de som skal ha nytte av det.

Hovedopgaven for en norsk historisk geografi vil være aa klarlægge landets inddeling, og mens der er lagt adskillig arbeide i undersøkelsen av de geistlige inddelinger, er den verdslige inddeling endnu næsten ubearbeidet. De vanskeligste problemer møter os her ikke overfor de større omraader, fylkerne — uagtet der ogsaa her er nok av uklarheter — men ved de mindre — hereder, skibreder, tinglag — og det første rationelle grundlag for studiet av disse er lagt av Tunberg i hans behandling av heredet i Norge, idet han har tat for sig de bevarede heredsnavn og fastslaat hvilke omraader man faktisk har kaldt hered. Det viser sig her straks aa være en betydelig forskjel mellem heredets forekomst i de to østlandske lagdømmerne, Eidsivatings- og Borgartingslagen, hvor ordet *hered* indgaar som ledd i tilsammen 31 bygdenavn, og i Frostatingslagen, hvor det overhode ikke forekommer paa denne maaten, og i Gulatingslagen, hvor det rigtignok forekommer 10 ganger; men av disse ti navnene ligger 1 i Hallingdal og 5 i Valdres; bare 4 navn paa vestlandet: Aarlandshered, Kvinnhered, Samlandahered ved Hardangerfjorden, aapenbart utløpere av navnetypen i Valdres og Hallingdal (hvis forbindelse med vestlandet som bekjendt fortrinsvis gik til Hardangerfjorden), og endelig det isolerte »Herred« paa Lister — et navn som ikke er belagt fra ældre tid og vel tør antas for tvilsomt[1].

Disse navnene peker altsaa ganske tydelig paa en utbredelse fra øst til vest og paa at »hered« i Norge væsentlig og oprindelig er en østlandsk inddeling. Tun-

---

[1] Hovshered i Lund (Stavanger amt, N.G. s. 35) kjendes og saa bare fra nutiden.

berg gaar imidlertid endnu længer, idet han mener, at »hered« som statslig inddeling i Norge bare hører hjemme i Baahuslen — nærmest ved »heredets« oprindelige utbredelsescentrum, Danmark og Sydsverige — bare her mener han, at heredet er stort nok til aa kunne ha dannet egen tingkreds; mindre hereder — paa størrelse som et sogn, eller endnu mindre — mener han — men uten nærmere begrundelse — maa ha været for smaa til aa ha kunnet »göra anspråk på en särskild jurisdiktion«. Utenfor Baahuslen vil han ganske enkelt oversætte *herað* med *bygd*.

At dette er urigtig, tror jeg lar sig tydelig vise, idet det uttrykkelig nævnes en del *heredsstevner*[1] med tilhørende heraðsstefnubœr paa forskjellige steder paa Oplandene, navnlig i Gudbrandsdalen, saaledes paa Jørstad i *Faaberg* (DN III 120; V 84, 170, 196), paa Nord-Hove i *Aalen* i *Faaberg* (DN III 515; II 762; V 445), paa Gildisvǫllr i *Ringebu* (DN II 803; V 279), paa Garlaus i *Fron* (DN III 240; IV 161).

Samme betydning som heraðsstefnubœr har — ifølge Eidsivatingsloven I 33 — ogsaa det enkle stefnubœr, som kjendes fra Lund i Kisa i *Ullensaker* (DN II 403) fra Holter i Nordlæm i *Nannestad* (DN V 286), fra Mælum i Brøttum paa *Ringsaker* (DN I 796), fra By i *Veldre* (DN III 797), fra Haug i *Nes paa Hedemarken* (DN III 171), fra Lund i *Nes paa Hedemarken* (DN V 148), fra Løken i *Løten* (DN III 134), fra Dal i *Romedal* (DN II 709), fra Fjæstad i *Romedal* (DN II 724), fra Arneberg i *Romedal* (DN III 710), fra Os eller Ting-Os i *Strøm i Odalen* (DN V 446), fra Klokkergaarden paa *Eidskogen* (DN V 505), fra Hove i Nordherad i Lom (ɔ: *Sjaak*) (DN, III 783), fra Toksen i Sødorp i *Fron* (DN III 866),

[1] Ordet *heredsting* forekommer derimot, som vi straks skal komme tilbake til, neppe i andre kilder end i lovene.

fra Hov i *Søndre Land* (DN II 768), fra Garder i Vesttorpen i *Nordre Land* (DN II 219), fra Framstad i *Gran paa Hadeland* (DN II 456), fra Løken i Handal i *Gran paa Hadeland* (DN III 169), fra Løken i Vangsbygden i *Norderhov* (DN II 296), fra Sanden i Haug paa *Eker* (DN V 372), fra Huseby i Myrarhvarf i *Røken* (DN I 860), fra Efteløt i *Sandsvær* (DN II 619), fra Evju i Efteløt i *Sandsvær* (DN III 544, X 221), fra Hassel i *Sandsvær* (DN III 932), fra Megarden i Nore i *Numedal* (DN V 435), fra Bakke i *Hedrum* (DN II 739, 770) o. s. v.[1]

Med andre ord: i den samme del av landet, hvor »hered« indgaar som et nogenlunde hyppig navneled i bygdenavn, finner vi omtalt heredsstevner, heraðsstefnubœr og stefnubœr, hvad der tydelig angir heredet som tinglag; utenfor østlandet forekommer de derimot ikke. Det kan desuten være værd aa lægge merke til, at stefnubœr'ene gjennemgaaende er centrer for temmelig smaa omraader, paa størrelse med et sogn eller saa omtrent; det fremgaar av næsten alle de steder, hvor de nævnes. At Tunberg har uret i, at en tingkreds maa være temmelig stor, fremgaar ogsaa av en slik ting som at f. eks de fire fjerdingene, Rakkestad var delt i, hadde egne ting (DN II 282).

Dog har der ogsaa — ialfald i senmiddelalderen — paa Oplandene været større tinglag (þinghá), som omfattet flere hereder, saaledes Holleid þinghá i Nordre Gudbrandsdalen (Nordre Fron, Hedalen og Bredebygden i Vaage;

---

[1] I samme betydning som stefnubœr nævnes stefnustaðr, i *Rakkestad* (DN I 795, *[illegible]m* (III 782), *Trøgstad* (III 828) og *Enebak* (VIII 194). Overhode synes stefna (og dets sammensætninger, som bygðarstefna) i rent teknisk betydning (= þing) aa være et østlandsk ord (se f. eks. DN I 594; III 496, 719; V 908; XI 89; II 673), jfr. dog stedsnavnet Stevnebø paa Hisøen i Gulen, ikke langt fra Gulatinget.

NG IV 1, s. 118 f.), Staf þinghá i Søndre Gudbrandsdalen (Øier, Faaberg og muligens mere; DN I 556; II 794; III 772), Gausdal þinghá (DN V 333), Greaaker þinghá paa Søndre Hedemarken (DN I 637; II 709). De var av omtrent samme omfang som de sørlandske þinghá'ene, som synes aa ha faldt saa nogenlunde sammen med skibrederne (Helgevig þ. paa Lister, DN IV 882, 966 f.; Fede þ. paa Agder, DN IV 948; Akredal þ. sammesteds, DN VI 424).

Gaar vi nu med den viden, vi her har faat, til lovene, vil de vundne resultater i det store og hele bli bekræftet.

Selve ordet *heraðsþing* brukes i de ældre lovene bare i Borgartingslovens kristenret (II 26; I 17; III 23; II 9), hvor det bestemmes at det kan sammenkaldes av bispens aarmand eller i skilsmissesaker av konen for aa faa vidnesbyrd om egteskapet; desuten en gang i et av de bevarede brudstykker av den gamle østlandske lovboken (NgL II 523). At ordet forekommer et par ganger i de paa Island beregnede lovbøkerne fra 13 aarh. Hákonarbók og Jónsbók, er uten betydning for Norge. I landsloven forekommer det tre ganger i landsleiebolken, i kapitlene om fjárfœling, om sæterferder og om veisyn (VII 37, 40, 46); men som Taranger har paavist i sin oversættelse av landsloven, er to av disse stedene utvilsomt optat fra den ældste østlandske lovboken som vi bare har smaa brudstykker av, og det samme gjælder med stor sandsynlighet ogsaa om det tredje sted. I en udatert retterbod for Viken vedtat paa ting ved Elven og paa Haugating ved Tønsberg (NgL II 485), gjør Magnus Lagabøter heredstinget til instans for spørsmaal om bygging av ødejord. To steder i Eidsivatings kristenret (I 33 og 42) angir ogsaa — uten aa nævne ordet heredsting — heredet som tingkreds.

Alle andre steder hvor *hered* nævnes i lovene, kan

det utvungent oversættes med bygd, som Tunberg vil. Med andre ord vi finner heredet som tingkreds — altsaa som statlig inddeling — paa hele Østlandet, i Borgartings- og Eidsivatings-lagen, og kun der. Alt dette viser tydelig, at heredsinddelingen maa være meget gammel, ældre end rikets samling og altsaa ogsaa ældre end den kristelige sogneinddeling, og dette har ogsaa bestandig været lært, ogsaa av de ældre forskere hvis opfatning av heredet er saa grundforskjellig fra Tunbergs, som jeg i hovedsaken følger. Man ser det ogsaa av heredernes sterke avhængighet av naturforholdene; det er naturlige grænser og ikke hensyn til folkemængde, rigdom og lignende sociale forhold, som har bestemt heredsinddelingen, baade vestenfjelds hvor det uttrykkelig sies (Gul. 88), og i det egentlige heredsdistriktet av landet. Men vi ser altsaa ogsaa, at levninger av heredet som tingkreds holder sig endnu i de siste par aarhundreder av middelalderen.

Om heredsinddelingen oprindelig har tjent ogsaa andre behov end de judicielle og administrative som knytter sig til tinget — f. eks. militære behov — vet vi ikke; men der er ingen spor av det og ingen særlig grund til aa tro det. Karakteristisk er det imidlertid, at heredsinddelingen hører hjemme i en del av Norge, hvor den militære skibredeinddeling aldrig fik rigtig fast fot; selv i de vikske kystdistriktene kan det være meget tvilsomt om skibredeinddelingen nogensinde blev fuldt gjennemført; og for størstedelen av omraadet forsvandt den ialfald igjen baade hurtig og sporløst.

En undtagelse er der imidlertid — det nuværende Smaalenene. Der er skibredeinddelingen helt gjennemført, og skibrederne vedblir aa danne de administrative enheter, tildels helt op imot vore dager. Paa den andre siden er det paafaldende — som ogsaa Tunberg har bemerket

(s. 75) — at heredsinddelingen helt mangler her; mellem Vette hered i Baahuslen og Oslohered mangler ethvert sikkert spor av *hereds*inddeling. Nu er imidlertid, som vi straks skal se, skibredeinddelingen her aapenbart meget gammel, ældre end kristendommen, og det ligger derfor nær aa slutte, at den i virkeligheten repræsenterer den gamle heredsinddeling, bare tilpasset efter særlige behov og med et nyt navn, men i virkeligheten akkurat det samme. — Interessant er det ogsaa aa lægge merke til, at denne inddeling punkt for punkt krysser sogneinddelingen, som her sikkerlig er yngre.

Sognenavnene i Smaalenene er følgende:

Trøgstad,	oprindelig gaardsnavn.	
Baastad,	—»—	
Askim,	—»—	
Spydeberg,	—»—	
Hovin,	—»—	
Heli,	—»—	
Skiptvet,	—»—	
Rakkestad,	—»—	
Degernes,	—»—	
Os,	—»—	
Eidsberg,[1]	—»—	
Trømborg,	—»—	
Hærland,	—»—	
Rødenes,	—»—	Ældre navn: Ørsmark.
Rømskogen,	oprindelig distriktsnavn.	
Aremark,	—»—	
Ømark,	—»—	
Id,	oprindelig gaardsnavn; sandsynligvis.	
Enningdalen,	uviss oprindelse.	
Berg,	oprindelig gaardsnavn.	

[1] I MA. delt i to: E. og Folkenborg, ogsaa et gaardsnavn.

Asak,	oprindelig	gaardsnavn.	
Rokke,	—	—	
Skjeberg,	—	—	
Ingedal,	—	—	; sandsynligvis.
Ullerø,	—	distriktsnavn.	
Hvaler,	—	—	
Borge,	—	gaardsnavn.	
Torsnes,	—	distriktsnavn.	
Varteig,	—	gaardsnavn.	
Tune,	—	—	
Glemminge,	—	—	
Onsø,	—	distriktsnavn.	
Raade,	—	gaardsnavn.	
Rygge.	—	—	
Moss,	—	elvenavn.	
Vaaler,	uviss oprindelse.		
Svindal,	—»—		
Tomter,	oprindelig	gaardsnavn.	
Hobøl,	—	—	

Der er altsaa 28 oprindelige gaardsnavn (hvorav to litt tvilsomme); 1 oprindelig elvenavn; 3 som kan være baade gaardsnavn og bygdenavn, og 7 oprindelige distriktsnavn (de tre[1] skogdistriktene omkring hver sin sjø, en øgruppe og tre halvøer, altsammen omraader som ganske tydelig og naturlig skiller sig ut fra landet omkring) Den normale sognenavnstypen her er altsaa gaardsnavn de andre typerne er undtagelser som let kan forklares.

Helt anderledes er skibredenavnene i Smaalenene dannet:

Varna,	oprindelig	distriktsnavn.	Kaldes senere Rygge.
Raade,	—	gaardsnavn.	
Vaaler,	uviss oprindelse.		

[1] Eller rettere 4, naar vi tar hensyn til Rødenes' ældre navn Ørsmark.

Vemme,	oprindelig	distriktsnavn.	
Freyland,	—	—	
Heggen,	—	—	
Skaun,	—	—	
Tune,	—	gaardsnavn.	
Onsø,	—	distriktsnavn.	
Aamord,	—	—	
Skjeberg,	—	gaardsnavn.	
Ingedal,	—	—	; sandsynligvis.
Id	—	—	—

Her er altsaa 7 oprindelige distriktsnavn, tre tvilsomme og tre sikre gaardsnavn.

Nu vil det paa forhaand stille sig som rimelig, at de omraader som ved sit navn uttrykkelig angir sig som større eller mindre, særskilte distrikter, gjennemgaaende vil bære vidnesbyrd om en ældre selvstændig eksistens end kryssende inddelingsomraader, benævnt efter gaarder. Slike navn som Trøgstad sogn eller Eidsberg sogn angir jo ikke nogetsomhelst om et bestemt omraade, men bare at kirken laa paa Trøgstad eller Eidsberg gaard. Dertil kommer at slike navn som Varna, Vemme, Freyland, Heggen, Skaun eller Aamord øiensynlig er ældgamle og rækker langt tilbake i forhistorisk tid, mens sogneinddelingen ikke bare selv maa være fra kristen tid, men desuten er ganske blottet for vidnesbyrd om aa bygge paa en ældre inddeling, hvad skibredeinddelingen her altsaa aapenbart gjør.

Nogen topografiske undersøkelser gjør denne slutningen ganske sikker: »Onsøfjerdingen« i Raade sogn hører til Onsø skibrede; nu har vandet i sen forhistorisk tid, kanske endnu i vikingetiden, gaat adskillig længere op baade fra Krogstadfjorden og fra Skinnerfloet, saa at Onsøen, som vel oprindelig var helt omskyllet av vand, bare var landfast ved et lavt og smalt eid ved den nu-

værende Raade station. Dengang maatte nødvendigvis »Onsøfjerdingen« høre til Onsø; først efterat vandet var faldt kunde man falde paa aa lægge den over til Raade. Med andre ord: skibredeinddelingen bygger her paa forhistoriske naturforhold, sogneinddelingen paa nutidens og er altsaa yngre.

Vemme skibrede omfattet Hovin, Spydeberg, Heli og Skiptvet sogn. Ingen naturlig grænse skiller mellem dem; det er sammenhængende bygd hele veien, mens de derimot er skilt fra omverdenen ved Glommen mot øst og øde skogaaser baade i nord, vest og syd. — Lignende er forholdet med Freyland skibrede, som omfattet Baastad, Trøgstad og Askim; ogsaa her gaar bygden i et, avgrænset tydelig mot nabobygdene; bare mot syd, mot Heggen (Eidsberg) kan grænsen kanske delvis sies aa være litt vilkaarlig.

Skjeberg skibrede bestaar av Skjeberg og Ullerø sogn, som gaar helt i et og er tydelig avgrænset baade mot vest, nord og syd; i sydøst derimot er den nuværende sognegrænsen mot Ingedal helt vilkaarlig, uten støtte i naturforholdene, og sognegrænsen i middelalderen løp som nu — det vet vi med sikkerhet. Skibredeinddelingen løp imidlertid litt anderledes, idet gaardene Guslund, Rønneld og Prangerød hørte til Skjeberg sogn, men til Ingedal skibrede, og netop mellem disse gaardene og resten av Skjeberg sogn strækker det sig en ikke høi, men brat og uveisom skogaas, en av de mest utprægede naturlige grænselinjer i det ellers saa flate terræn; navnlig for gaardene Rønneld og Prangerød er det ved første blik paa kartet tydelig, at de har sin naturlige kommunikation nedover til Ingedals hovedbygd.

Id skibrede omfattet Id og Enningdalen, Asak og Rokke sogn og den østligste del av Berg, dalføret omkring den lille bækken som falder i Iddefjorden litt utenfor

Rød (liderne Remmen, Østgaard og Torp); resten av Berg hørte til Ingedal skibrede, som desuten omfattet Ingedal sogn og som nævnt en del av Skjeberg. Paa grænsen mellem Ingedal og Id skibreder kan man imidlertid, saavitt jeg skjønner, ikke si med sikkerhet om skibredegrænsen eller sognegrænsen er den naturligste. Og for de øvrige skibreder i Smaalenene har vi ikke middelalderlig materiale til aa følge skibredegrænserne i enkeltheter. —

Ved siden av de gamle skibredenavnene er der i Smaalenene ogsaa en del andre ældgamle bygdenavn, saaledes Eid (det nuværende Askim, altsaa en del av Freyland), Tesal (den vestlige del av Raade), Lysedal (Hovin sogn i Vemme), Jalund (Jeløen i Varna) og en del grændenavn; men de betegner allesammen mindre omraader end de, det her gjælder, og krysser aldrig den større inddelingen.

Efter det, vi har anført, kan det neppe være tvil om, at skibredeinddelingen i Smaalenene gaar tilbake til forhistorisk tid, mens sogneinddelingen ikke kan være ældre end 12—13 aarh.

Kanske har de senere skibreder oprindelig været særlige riker, som det heter om Varna i Snorres Ynglingasaga, som her aapenbart bygger paa Ynglingatal[1].

Skibrederne i Smaalenene stemmer saaledes med den heredsdelingen vi har funnet over resten av Østlandet, deri at de i sine grænser bygger paa naturforhold, ikke paa folkemængdens aritmetiske forhold el. l., at de omfatter forholdsvis smaa omraader og at de aapenbart — omend kanske med et andet fællesnavn end netop »skibreder« — gaar tilbake til forhistorisk tid; i akkurat de

[1] Stedsnavnene viser, at kongeriket Varna har hat sit tingsted ved Lyby, sit hedenske kultsted straks søndenfor ved Ryggihof og Vang og sin krigshavn endda litt længer syd, ved Ror og Rosnes ved Kurefjorden.

samme henseender avviker de fra skibrederne længere vest, i det sydlige Vestfold, i Grenland og paa Østagder. Det tør derfor være fuldt berettiget i skibrederne her aa se akkurat det samme som i heredene andensteds paa østlandet[1].

Med hensyn til alderen av denne inddeling kan man kanske komme et stykke videre ved den iagttagelse, at der er en paafaldende forskjel i skibredernes størrelse i indre og ytre Smaalenene. Mens saaledes Varna skibrede (Rygge hered) omfatter et omraade paa ca. 86 matrikelnumre, er der i det distrikt som nu svarer til Vemme skibrede (Spydeberg og Skiptvet) 218 matrikelnumre, i Freylandir (Trøgstad og Askim) 278, i Skaun (Rakkestad) 249 og i Heggen (Eidsberg) 225. Maalt efter kvadratkilometer blir forskjellen omtrent den samme: paa de 6 (eller hvis Marker regnes for to skibreder, 7) indre distrikter falder ca. 2320 km.^{2}, paa de 9 ytre 1663; det vil si de indre er gjennemgaaende omtrent dobbelt saa stor som de ytre.

Ifølge tabellen over norske oldfund (hos Helland, Oldfundene og Norges folkemængde) skiller nu Smaalenene sig skarpt ut fra de andre østlandsamtene ved aa ha langt flere fund fra ældre jernalder end fra yngre (397 mot 201); det er derimot av samme type som kystamtene fra Nedenes til Stavanger. Men fordeler vi fundene paa de enkelte hereder i Smaalenene, viser det sig, at det egentlig bare er i kystdelene av amtet, denne typen fins, men der til gjengjæld saa meget mer utpræget. I indlandsdistriktene (Rakkestad fogderi + Vaaler, Aremark og Ømark) er nemlig forholdet 82 og 100, altsaa flere fund fra yngre

[1] Lignende forhold som i Smaalenene finner vi ogsaa i Baahuslen, hvis ældste inddelinger overhode er av ganske samme art som i Smaalenene. Identiteten mellem skibrede og hered bevises her likefrem av selve navnene: Foksahered skibrede, Tungahered skibrede og Vettahered skibrede.

jernalder; i kystdistriktene derimot (resten av amtet undtagen Haabøl som ikke bør regnes hit) er det 309 og 95 — altsaa over tre ganger saa mange fund fra ældre jernalder som fra yngre[1]. — Med andre ord, fundene viser os en vældig tilbakegang i de ytre distrikter fra ældre til yngre jernalder — vistnok baade absolut og navnlig i forhold til de andre.

Amanuensis Jan Petersen har gjort mig den store tjenesten aa gjennemgaa oldsakssamlingen for aa kontrollere og supplere den av amanuensis G. Mørck forfattede tabellen hos Helland, og hans resultater svækker rigtignok denne slutningen adskillig[2]. For det første er der gravet mere systematisk i de ytre bygder end i de indre, og det er derfor aa vente, at tallene fra de ytre skal være større. Dernæst er dels nye fund kommet til, dels er en hel del saker (bryner o. l.) saa umulige aa datere, at de ikke kan tas med ved optællingen, og mens talforholdet i de ytre bygder ifølge Petersen blir omtrent som hos Helland, bare endnu mer tilspisset — nemlig 376 og 93 — blir det derfor i de indre bygder noget anderledes, nemlig 71 og 40; altsaa ogsaa her overvegt for ældre jernalder, men rigtignok meget svakere end i de ytre (i de ytre er forholdet 404,3 : 100; i de indre 177,5 : 100). Sterke forbehold maa derfor tas ved slutningene; men det indtryk blir dog sittende igjen, at de ytre bygdene i ældre jernalder var langt tættere befolket end de indre, men at denne overvegten var langt mindre markert i yngre jernalder.

Naar vi nu husker paa, at de ytre skibrederne bare er halvparten saa store som de indre, ligger det nær aa slutte, at inddelingen maa være kommet istand paa et

---

[1] Merkes kan det ogsaa, at alle de 153 helleristningene fra Smaalenene er funnet i kystheredene.

[2] Hans utredning — som jeg herved takker paa det hjerteligste for — er trykt nedenfor som tillæg.

tidspunkt, da de ytre var relativt meget tættere befolket end de indre — altsaa i ældre jernalder, og til et saa fjernt tidspunkt føres vi vel ogsaa av navneformerne. Har vi nu hat ret i den ovenfor opstilte identificering av heredene over resten av østlandet og skibrederne i Smaalenene (og Baahuslen), saa føres vi altsaa til aa anta, at ogsaa heredsdelingen maa gaa saa langt tilbake — et resultat som vinner en smuk bekræftelse ved aa sammenstilles med Magnus Olsens paavisning av, at Fǫð — Lysakerelven — har dannet grænsen mellem Aker og Bærum alt før vikingetidens begyndelse.

Det er imidlertid klart, at det i ældre jernalder umulig kan ha været tale om nogen inddeling av landet som paa nogen maate kan sammenstilles med de senere skibreder; en slik inddeling forutsætter jo ganske anderledes baade store og faste statsdannelser end vi kan tænke os i ældre jernalder. De smaalenske — og baahuslenske — oprindelige hereder maa derfor paa et senere tidspunkt være omgjort til skibreder; men dette maa igjen være foregaat paa et tidspunkt, da denne del av landet endnu ikke var statslig sammenknyttet med landet paa vestsiden av fjorden og inde ved fjordbunden; det vil si, det maa være foregaat under de danske kongers overherredømme her i det 9—10 aarh. eller kanske endnu litt tidligere.

Ebbe Hertzberg har i sin avhandling om ledingen forsokt aa sandsynliggjøre, at det vikske ledingvæsen er indfort av de danske overkonger. Ad en anden vei er jeg kommet til det samme resultat for Smaalenene og Baahuslens vedkommende, derimot ikke for resten av Viken — en ny antydning til de mange andre, som peker paa at det danske overherredømme væsentlig indskrænket sig til disse landskaper, men der til gjengjæld satte sit præg paa forholdene for aarhundreder.

Fra skibredesystemet paa østsiden av Oslofjorden kan

der ogsaa kastes lys over skibredeinddelingen paa vestsiden[1]. Her utgjør det senere Brunla len (ɔ: Brunlanes, Hedrum, Tjølling, Sandeherred og Tjømø) i den senere del av middelalderen én skibrede, Numedals skibrede (se HT 5 R II s. 1—36). Resten av Vestfold derimot — det senere Tønsberg len eller Jarlsberg fogderi — var delt i fem skibreder: Slagen, Arendal, Vaale, Raabygge og Sande (eller Anger eller Engra).

Misforholdet mellem størrelsen av disse skibrederne er ganske overordentlig. Efter den nuværende matriklen falder det 657 gaardsnumre paa Numedal skibrede, 1486 paa de andre fem tilsammen, eller gjennemsnitlig 297,2 paa hver. I ældre tider maa imidlertid dette misforholdet ha været endnu mer skrikende: gaardsnavnene i Numedal skibrede peker paa meget tæt og meget gammel bebyggelse; gaardsnavnene i nordre Vestfold viser os forholdsvis sent ryddede skogbygder, med overveiende -stad og rudnavn. Efter Hellands statistik (Oldfundene og Norges folkemængde) er der i Numedals skibrede gjort 672 fund fra ældre og yngre jernalder, i de fem nordlige 261 tilsammen eller gjennemsnitlig 52,2 i hver. Numedals skibrede maa altsaa ha været mange ganger rikere og folketalrikere end de nordlige, og »vernepligten« tilsvarende meget lettere.

[1] Ved bunden av fjorden blev skibrededelingen aldrig gjennemført; Mariakirken i Oslo var rigtignok fra det 14 aarh. av forlenet med de to skibrederne paa Follo, østre og vestre, men selve mangelen paa navn for disse viser at de aldrig var klart utformede distrikter; P. A. Munch vil gjøre Skaugumshered til skibrede (vistnok paa grundlag av DN V 325, som imidlertid ingenting beviser; jfr. dog DN V 462, som vel gjælder dette distriktet), likesaa — uten nogen hjemmel — Oslohered; Eker, Sandsvær og Lardal kaldes i to enkelte (utrykte) diplomer (i riksarkivet) av 8/5 1591 for skibreder (likesaa Sandsvær i Norske Rigsregistranter IV 98), men det beror aapenbart paa senere tiders misforstaaelse av hvad en skibrede var.

Det er med andre ord utænkelig at Vestfold er blit skibredeinddelt paa en gang; det maa ha foregaat til forskjellig tid i det nordlige og det sydlige, altsaa paa et tidspunkt, da nordre og søndre Vestfold ikke utgjorde ét rike.

Med hensyn til de fem nordlige skibrederne saa er hovedkilden en jordebok over Tønsberg len i Relationen fra den store landkommissionen av 1661 (i riksarkivet); ifølge denne omfatter *Slagen* skibrede det meste av Sem hovedsogn, hele Borre hovedsogn, Slagen anneks, det meste av Nykirke og Undrumsdal — *Arendal* skibrede hele Stokke hered, Andebu hovedsogn, Nøterø, deler av Høijord og Kodal[1]. — *Vaale* skibrede hele Vaale og Botne hovedsogn, det meste av Hillestad og en del av Nykirke — *Raabygge* (eller *Ræbygge* eller *Rørdal*) skibrede Ramnes og Hof hereder og deler av Høijord og Hillestad — *Sande* skibrede Sande, Skoger og Strømmen. — De spredte oplysninger, vi kan samle sammen fra middelalderlige diplomer peker med bestemthet paa at denne inddelingen fra 1661 er den gamle middelalderlige.

Det første, man lægger merke til, er at skibrededelingen gaar tvers paa sognedelingen; de topografiske undersøkelser, jeg har gjort i Vestfold, har git mig det bestemte indtryk, at skibredeinddelingen svarer nøiere til naturforholdene end sogneinddelingen og at den forsaavidt skulde kunne antas for aa være ældre; men bestemte holdepunkter av lignende art som i Skjeberg eller Onsø har det ikke lykkedes mig aa finne der.

Værdifuldere er da den iagttagelse at skibredenavnene aapenbart er meget gamle. Navnlig de to folkenav-

---

[1] Ifølge Lorens Berg, Andebu (s. 6 f.) er Høijord delt mellem Arendal (11 gaarder) og Raabygge (18 gaarder); Kodal mellem Arendal (5 gaarder), Sandehered (7 gaarder) og Hedrum (18 gaarder).

nene som er bevaret i Rábyggja (Ryg-, Røf-, Rœ-byggja) og Engra skipreiða og som ellers ikke kjendes, synes aa maatte føre os meget langt tilbake, hinsides sogneinddelingens og kristendommens tid.

Og dermed melder sig ganske usøkt hypotesen om naar nordre Vestfold blev inddelt i skibreder. Efter Gudrød Veidekonges død delte hans to sønner Vestfold mellem sig; Olav (Geirstadalv) og efter ham hans søn Ragnvald Heidumhaar fik den vestre (ɔ: søndre) delen, Halvdan Svarte og efter ham Harald Haarfagre fik den østre (ɔ: nordre). De fredsæle kongene i søndre Vestfold hadde ikke behov for nogen nyordning av militæradministrationen i sit rike, erobringskongene i nordre Vestfold maatte i sit land kræve saa megen folkehjælp som de forholdsvis fattige bygdene kunde yde. Som mønster for sin militære nyordning kunde de ta bygdene tvers over fjorden, hvor danekongene raadde eller hadde raadd, eller kanhænde danekongenes eget rike, hvor skibredeinddelingen og dermed hele den militære administration sikkert gaar tilbake til det 9 aarh. eller længer.

Er denne hypotesen rigtig — og den vil sikkert kunne støttes videre ved indgaaende arkeologiske og topografiske detaljstudier — er vi naadd et godt stykke længer i forstaaelse av de forhold som forberedte Harald Haarfagres erobring av Norge.

Tillæg til s. 269.[1]

Av Jan Petersen.

Som De ser er »kompletteringen« av fundlistene for en stor del blit en reduktion. Som jeg under Spydeberg har bemerket, kommer dette av at der i Hellands (Mørcks) lister

[1] Denne utredning var det oprindelig ikke ment skulde trykkes som den var. Tiltrods for et par rettelser under korrekturen har den derfor endnu en litt privat, usammenhængende karakter, hvad jeg gjerne vilde gjøre opmerksom paa.

er medtaget oldsaker som jeg ikke sikkert kan henføre til ældre eller yngre jernalder. Naar saaledes yngre jernalder hos Helland for de $^3/_4$ i Spydeberg repræsenteres av bryner, saa er dette for det første en ytterst slet kulturrepræsentation og dernæst kan bryner være benyttet baade i ældre og yngre jernalder og visselig ogsaa i middelalder og nyere tid. Jeg har selv fundet kvartsbryner baade i ældre og yngre jernalders graver og hadde der været graver fra middelalderen, saa hadde jeg visselig fundet dem der ogsaa. Jeg har snakket med konservator Th. Petersen i Trondhjem om det og med professor Brøgger og de kan heller ikke komme til andre resultater. Det samme gjælder ved snellehjul, kleberstens-skaftkar, smaa kastespydspidser som ikke findes i gravene; de kan ihvertfald like godt tilhøre middelalderen som vikingetiden eller heller denne tid. Herav kommer den sterke reduktion jeg har maattet gjøre i yngre jernalders fund.

For ældre jernalders vedkommende er det at merke at denne periode omfatter ca. 1000 aar. Naar saaledes de ytre bygder er forholdsvis meget rikere repræsenteret i ældre jernalder, saa kommer dette tildels av at der her er gjort saa mange fund fra førromersk tid med de smaa tætliggende brandgroper, som bare et tilfælde ofte bringer for dagens lys. Men i Varteig f. eks. er tiden (fra Kr. f. til 600 e. Kr.) slet ikke repræsenteret i fund, som der findes saa meget av i Skjeberg og Tune, og som ellers er rikt repræsenteret i hele Smaalenene. Mængden av vikingetids fund i Skjeberg kommer altsaa tildels av at jeg i gravfundene fra Store-Dal har tat med fund fra tiden nærmest før vikingetiden.

Som De ser er forholdet fremdeles at de ytre bygder er rikere end de indre, og dette har vel ogsaa været tilfældet. Men tildels kommer det av at der har været gravet systematisk mere i de ytre bygder end i de indre.

I *Id* har Lorange gravet paa Gimmen og Berger, i *Berg* har Lorange gravet paa Rokkeraet, i *Skjeberg* har Lorange gravet paa Store-Dal og senere Gustafson i 4 sommere, i

Borge har Gjessing gravet paa Hunn, i *Varteig* har Nicolaysen undersøkt brandpletfundene paa Spydevold, i *Tune* har Lorange, Nicolaysen og jeg gravet særlig ved Storei Tune og paa Opstad, i *Onsø* har jeg gravet paa Huseby, - *Raade* har Nicolaysen gravet paa S. Løken, i *Rygge* har Bassøe gravet paa Gipsund.

I de indre bygder er der bare gjort undersøkelser paa *Mysen (Eidsberg)* og i *Rakkestad* paa Gjulem, begge steder av Lorange. Efter antal av gravhauger i distriktene er det vistnok saa at Varteig, Trøgstad, Rødenes, Aremark + Ømark og Vaaler altid vil bli fattige paa fund sammenlignet med de andre bygder; men at bygder som f. eks. Onsø og Skiptvet vil bli repræsenteret som henholdsvis Tune og Rakkestad, derom er jeg heller ikke i tvil. En fortegnelse over gravhaugene og deres utbredelse vilde kanske hjælpe Dem mere end denne fortegnelse over indkomne fund som i meget bærer tilfældighetens præg. Da vilde man imidlertid ikke kunne skjelne mellem gravhauger fra ældre og yngre jernalder. Det viser sig at hauger fra forskjellig tid kan ligge i samme gravfelt. Hvad der derimot vilde være betydelig bedre var at gjøre gravninger rundt om i amtet, og naar nu til sommeren (1917) Smaalenene blir færdig (bare halvparten av Skjeberg og Hvaler er igjen), burde jo dette arbeide tas op. Da først vil arkeologien paa en nogenlunde tilfredsstillende maate kunne si noget om bebyggelsen i ældre og yngre jernalder. Men det maa der arbeidshjælp, tid og penger til.

For Smaalenene gjælder idethele at ældre jernalder er godt repræsenteret alle perioder. Merk saaledes førromerske lerkar fra Mysen, Bjørn hentet i sommer et fint fund fra 3dje aarh. fra Rakkestad. Paa Store-Dal er jernalderens 7de periode repræsenteret, likesaa ellers i Smaalenene. Vikingetiden er fattigere paa fund, og de som er, er særlig fra 9de aarh., med enkelte ovale spænder og ældre vaabenformer. Men vaaben ihvertfald fra ca. 900 kjendes ogsaa

fra gravfund. Saaledes i de ytre bygder Ulfbernsverd fra Gunnarsby i Rygge med nye vaabenformer og jeg har selv gravet frem vaaben av yngre former i Tune.

Indre bygder.

	Ældre jernalder.	Yngre jernalder.	Tils.
Trøgstad	4	4	8
Askim	5	3	8
Spydeberg	7	1	8
Eidsberg	11	7	18
Rødenes	4	0	4
Aremark — Ømark	7	4	11
Skiptvet	6	1	7
Rakkestad	20	17	37
Vaaler	7	3	10
	71	40	111

Ytre bygder.

	Ældre jernalder.	Yngre jernalder.	Tils.
Id	7	4	11
Berg	17	3	20
Skjeberg	76	38	114
Borge	6	2	8
Varteig	125	0	125
Tune	70	28	98
Glemminge	6	2	8
Onsø	7	3	10
Raade	28	6	34
Rygge	34	6	40
Moss	0	1	1
	376	93	469

Helland:

	Indre bygder	Ytre bygder.
Æja.	81	309
Yja.	100	95

Indre bygder.

1. Trøgstad.

Æja: 4 fund.
Yja: 4 fund.

Bare 1 av fundene fra ældre jernalder er gravfund (400—600 e. Kr.), 2 av fundene er beltestener (ca. 300—600 e. Kr.), det fjerde en guldring fra folkevandringstiden (400—600 e. Kr.).

Fra vikingetiden er intet fund gravfund, 1 fund bestaar av sverdhjalt (9de aarh.), 1 av pilespids, 1 av kastespydspids og det fjerde et mundbit, som ogsaa kunde tilhøre middelalderen.

2. Askim.

Æja: 5 fund.
Yja: 3 fund.

Fra ældre jernalder er 1 fund gravfund (300—500 e. Kr.), de andre beltestener, spydspids og økseblad, enkeltfundne, alle fra tiden e. Kr.

Fra vikingetiden er 1 fund gravfund (sverd fra ca. 800), desuten er fundet et sverd (9de aarh.), og »rangle« (ung form, 10de aarh.). Øksebladet er heller fra M. a.

3. Spydeberg.

Æja: 7 fund.
Yja: 1 fund.

Av ældre jernalders fund er 4 gravfund, de tre sandsynligvis fra 300—500 e. Kr., det fjerde med grove lerkarskaar, som ikke nærmere kan bestemmes. De 3 øvrige fund er beltestener.

Fra vikingetiden er det ene fund jeg har opført vistnok en pilespids avb. Ab. 1886 fig. 15. Den er jo ikke helt sikker, fordi formen er eiendommelig, men avsatsen nedentil tyder paa vikingetiden. I Hellands bok staar for Spydeberg

Æja: 9 fund, Yja: 26 fund. Den store motsætning beror for det første paa at Helland medtar ca. 20 bryner, som vitterlig kan være baade fra ældre jernalder og middelalder, dernæst snellehjul og endelig kastespydspidser, som ikke sikkert kan dateres.

4. Eidsberg.

Æja: 11 fund.
Yja: 7 fund.

Fra ældre jernalder er 9 gravfund, derav to førromerske (f. Kr.), de øvrige spredt i aarhundrene 1—600 e. Kr. Et fund er det store guldskattefund fra Sletner (400—600 e. Kr.) og en guldbrakteat fra samme tid.

Fra vikingetiden er 2 gravfund, resten økseblad og spydspidser av sikre vikingetids former.

5. Rødenes.

Æja: 4 fund.
Yja: 0 fund.

Alle 4 ældre jernalders fund er beltestener, ingen gravfund.

6. Aremark og Ømark.

Æja: 7 fund.
Yja: 4 fund (2 fund?)

Av fundene fra ældre jernalder er ingen gravfund. 5 er beltestener, 1 fund bestaar av 13 spydspidser, 1 fund er en betalingsring av guld fra folkevandringstiden.

Fra vikingetiden er heller ingen sikre gravfund. 1 fund bestaar av et mundbit, 1 fund av 2 økseblad og 1 spydspids av vikingetids former. 2 fund er celter som ikke sikkert tilhører vikingetiden.

7. Skiptvet.

Æja: 6 fund.

Yja: 1 fund.

Av fundene fra ældre jern. er 1 gravfund (300—600 e. Kr.), 2 beltestener, 2 fund bestaar av betalingsringer av guld (400—600 e. Kr.), og 1 fund en spænde fra perioden 600—800 e. Kr.

Fundet fra yngre jernalder er gravfund.

8. Rakkestad.

Æja: 20 fund.

Yja: 17 fund.

Fra ældre jernalder er 18 fund gravfund, derav 8 fund fra Gjulem, utgravet av Lorange. De er allesammen saa-vidt jeg kan se fra tiden 200—600 e. Kr., et er fra før-romersk tid. De to enkeltfund er et økseblad og en pile-spids vistnok fra samme tid.

Fra yngre jernalder er 12 fund gravfund (særlig fra Gjulem og Hosten), 2 er sølvfund, 2 enkeltfundne øks og spydspids, endelig er 1 runestenen fra Bjørneby i Degernes sogn.

9. Vaaler.

Æja: 7 fund.

Yja: 3 fund.

Alle fund fra ældre jernalder bestaar av enkeltfundne beltestener.

Fundene fra yngre jernalder er kleberstenskar, med samme former som i vikingetiden, som vel ogsaa kan gaa ned i middelalderen.

Ytre bygder.

1. Id.

Æja: 7 fund.

Yja: 4 fund.

Av de ældre jernalders fund er de 6 gravfund, fra

ældre romersk tid og ned til folkevandringstiden. Det 7de fund er sverdknapbeslag av guld fra folkevandringstid.

Fundene fra yngre jernalder er alle gravfund, utgravet av Lorange paa Gimmen, likesom 2 av fundene fra ældre jernalder.

2. Berg.

Æja: 17 fund.
Yja: 3 fund.

Fundene fra ældre jernalder er alle gravfund dels fra førromersk tid, dels fra romersk tid og folkevandringstid.

Fundene fra vikingetiden er et gravfund, et en sølvringspænde og et stykke av kleberstenskar.

3. Skjeberg.

Æja: 76 fund.
Yja: 38 fund.

Fundene fra ældre jernalder er alle gravfund, deriblandt 63 fund fra Store-Dal. De ældste fund er fra førromersk tid og ellers repræsenteres alle aarhundreder like til 600 e. Kr.

Fundene fra vikingetiden er ogsaa for det meste gravfund, deriblandt 30 fund fra Store-Dal. Heri er dog ogsaa medregnet fundene fra perioden 600—800 e. Kr.; oldsakene fra denne periode og vikingetiden er paa denne gravplads vanskelig at skille.

4. Borge.

Æja: 6 fund.
Yja: 2 fund.

Alle fund er gravfund alle fra tiden e. Kr.

5. Varteig.

Æja: 125 fund.
Yja: 0 fund.

Alle disse fund fra Varteig, omtr. 1/8 av det antal

Helland opfører fra Æja i Smaalenene, er brandpletfund fra førromersk tid, undersøkt av Nicolaysen.

6. Tune.

Æja: 70 fund.

Yja: 28 fund.

Størsteparten av disse fund er gravfund. Blandt fundene fra ældre jernalder er Tunestenen og fra yngre jernalder Tunebaaten.

7. Glemminge.

Æja: 6 fund.

Yja: 2 fund.

Av fundene fra ældre jernalder er de 4 gravfund, ihvertfald de tre fra tiden e. Kr. De to andre fund er brakteatfund fra folkevandringstiden.

Ingen av fundene fra vikingetiden er gravfund. Det ene er sølvbarre + mynter av Ethelred II.

8. Onsø.

Æja: 7 fund.

Yja: 3 fund.

Av fundene fra ældre jernalder er de 6 gravfund, deriblandt 1 fund fra førromersk tid; her har forøvrig været flere graver.

Fundene fra vikingetiden er bare 1 gravfund, og dette fra overgangstiden ca. 600—800. De to andre fund er kleberstenskar og ljaablad.

9. Raade.

Æja: 28 fund.

Yja: 6 fund.

Fundene fra ældre jernalder er overveiende gravfund, 2 beltestener og 1 betalingsring av guld. 1 fund vistn. førromersk.

Fra vikingetiden er 3 fund gravfund, 1 fund er ravfigur, de to øvrige øks og spydspids enkeltfundne.

10. Rygge.

Æja: 34 fund.

Yja: 6 fund.

Alle fund fra ældre jernalder er gravfund, derav de 18 fra førromersk tid.

Av fundene fra yngre jernalder er de 3 gravfund, 1 fund er den prægtige guldspore fra Rød, desuten bronsering og spydspids.

11. Ved Moss.

Yja: 1 fund. (Gravfund, 1ste halvdel 9de aarh.).

KAMPEN OM MAGTEN I NORGE I SAGATIDEN.

AV
HALVDAN KOHT.

For mer end fire aar siden, i november 1913, holdt jeg et foredrag i den Norske Historiske Forening, efterpaa trykt her i Historisk Tidsskrift (5. R. II 379—396) under titelen: »Sagaernes opfatning av vor gamle historie«. Som titelen viser, var det ikke formaalet med dette foredraget aa fremstille hvad som for mig er hovedtraaden i Norges politiske utvikling mellem Harald Haarfagre og Sverre. Jeg vilde for det første bare rydde grunden for en ny opfatning, og for saa vidt maatte foredraget i stormon bli negativt. Men det indeholdt jo ogsaa forskjellige positive tanker, og deriblandt ialfald én hovedtanke som jeg tror skal bli staaende, — den: at det syn paa Norges utvikling som — i mer eller mindre indbyrdes avvikende former — har været det raadende i vor nyere historieskrivning, det har utviklet sig i nær sammenhæng med den politiske strid i aartiene omkring aar 1200. Enten denne gamle synsmaaten er rett eller rang, — tidsbestemt er den. Og min paavisning av dette forhold fører os i ethvert fald nærmere ind paa tænkemaaten i førstningen av 13de hundredaar; vi faar sterkere syn for sagaskrivningens plass i tidens aandsliv, og en historiker som Snorre stiger fram i langt mer imponerende maal end selv hans fremragende stilistiske og kritiske evner kunde gi ham.

Det jeg hævdet i dette foredraget, blev utsat for megen mistydning. Saa længe hadde man været vant med at den historiske kritik av sagaerne som kilder bare gik ut paa prøvelse av de enkelte efterretningers sandhet, av overleveringens troværdighet, saa man uvilkaarlig stillet mine synspunkter ind paa samme linje, og ordskiftet paa selve møtet, liksaa vel som i bladene efterpaa, kom for størstedelen til aa dreie sig om sagastoffets mer eller mindre paalitelige overlevering. Denne misopfatningen satte endog altfor meget merke paa det motforedraget som professor Oscar Albert Johnsen, efterat mit foredrag dog allerede forelaa trykt, holdt paa det norske historikermøte i juli 1914 (trykt i Historisk Tidsskrift 5. R. III 213—232). Han kaldte det (s. 216) »et generelt angrep mot kongesagaernes, og da naturligvis fornemmelig Heimskringlas, historiske paalidelighet idethele«.

Jeg kan ikke sterkt nok protestere mot en slik mistydning. Jeg har slet ikke rettet noget slikt »angrep«. Jeg har tvertimot brukt selve enkelt-efterretningene i sagaerne som et grundlag for kritik av deres helhets-opfatning. Og jeg tror det er et metodisk rigtig vurderingsprinsip aa stole mer paa en forfatters faktiske oplysninger end paa hans almene domme. Jeg kan i mange tilfælde uten videre bruke et faktum som jeg finder hos Munch eller Sars; men selvsagt kan jeg ikke bøie mig for deres autoritet, naar det gjelder en paastand av videre omfang, og likevel er dette ikke noget angrep paa deres paalitelighet. Paa samme maate stoler jeg mer paa Snorre, naar han f. eks. nævner bestemte lendmænd, end naar han taler om lendmænd i sin almindelighet, og den opfatning han har dannet sig av hovedlinjene i den ældre utvikling, har lite værd for forstaaelsen av den virkelige tilgang, i sammenligning med de positive enkelt-fakta han meddeler. Med hensyn til slike faktiske meddelelser har jeg

ikke paa noget punkt gaat ut over det som saklig kritisk forskning, fra Munch og nedover, har eftervist. Jeg har ikke paatat mig aa fælde nogen »generel dom om sagaernes paalidelighet« (Johnsen s. 216), og jeg tror overhode ikke paa muligheten av nogen slik »generel dom«; i dette stykke faar hvert led i traditionen bli tat for sig. Det er altsaa ganske ubetimelig aa vende imot mig nogen advarsel for »hyperkritik« og »gold skepticisme«. Jeg staar her paa samme grund som professor Johnsen og alle moderne historikere. Det var noget helt andet end almindelig kildekritik jeg vilde med mit foredrag.

I ordskiftet paa historikermøtet i 1914 gav jeg ialfald delvis svar paa prof. Johnsens temmelig voldsomme uttalelser om min videnskapelige fremgangsmaate (kortelig refererert Hist. Tidsskr. 5. R. III 585—586). Jeg har ikke brydd mig større om aa offentliggjøre noget utførligere svar; for Johnsens saklige argumentation indeholdt jo i det væsentlige ikke andet end tidligere historikere har gjort gjeldende, og en polemik vilde da vanskelig bli stort mer end en gjentagelse av det jeg alt før hadde sagt. Jeg tænkte aa vente, til jeg kunde lægge fram i fuld utformning det positive motstykke til foredraget av 1913: en redegjørelse for hvad jeg vilde sætte i steden for den hittil raadende opfatning. Imidlertid ser jeg at en forfatter som den danske professor Knud Fabricius nu nylig (i dansk Historisk Tidsskrift 8. R. VI 288) har ment aa maatte godkjende Johnsens indvendinger, og han antar det »er vel næppe Tvivl om, at vi snarere har at gjøre med en hastigt udslynget, aandfuld Tanke . . . end med det roligt afvejede Resultat af en gennemført methodisk Undersøgelse«, selv om han — i motsætning til Johnsen — finner min hovedtanke »frugtbar og ægte historisk«. Og paa den andre siden har professor Edv. Bull i sin tiltrædelsesforelæsning i september 1917 (trykt

i Historisk Tidsskrift 5. R. IV 177—194) utviklet en ny opfatning av hovedmomentene i vor gamle politiske historie, — en opfatning som han selv (s. 178) fremhæver »uten vanskelighet lar sig forene med« mine synspunkter. Saa meget som Bulls fremstilling end er beslegtet med den opfatning jeg la fram i universitets-forelæsninger vaaren 1913, saa kan jeg likevel ikke slutte mig til den. Og jeg har derfor fundet grund til aa knytte nogen bemerkninger til den nye drøftelse av det vigtige emne, idet jeg med det samme paa flere punkter gir en fyldigere begrundelse av den opfatning jeg la fram i mit nævnte foredrag. En fuldstændig redegjørelse for hele mit syn blir det ikke; mine arbeidspligter paa andre omraader hindrer mig for øieblikket fra det. Men jeg skal ialfald føre diskussjonen litt længer fram end den blev staaende i 1913 og 1914.

*

Et og andet av det prof. Johnsen har skrevet mot mig, falder det mig unegtelig noget besynderlig aa maatte ta til gjenmæle mot. Enten maa han gaa ut fra at jeg mangler evnen til aa tænke historisk, eller ogsaa maa han selv ha havt vanskelig for aa fatte min tankegang, naar han gjentagne ganger (s. 223 og 229) skriver som om jeg har villet gjøre det til »spekulation og digterisk fantasi« av Snorre aa fremstille kampen mellem kongedømme og lendmandsklasse som et hovedtræk i vor gamle historie, eller naar Johnsen (s. 228) lar mig mene at saga-forfatterne »uten videre har overført sin egen samtids politiske og sociale forhold paa fortiden«. Det burde være unødvendig aa forsvare sig mot slike misforstaaelser. Jeg har i virkeligheten ikke gjort overfor Snorre andet end det jeg f. eks. ved flere leiligheter har gjort overfor J. E. Sars: jeg har paavist hvorledes samtidens spørsmaal har

formet Sars's spørsmaal til fortiden, vendt hans opmerksomhet mot visse sider av utviklingen, drevet ham til aa søke historisk forklaring paa dagens strid og derved i stor utstrækning bestemt hans syn, — selvfølgelig uten at han derfor har overført sin tids forhold paa fortiden. Netop paa samme maaten har jeg forklart Snorres opfatning av den foregaaende tid: han lever midt i en vældig kamp mellem kongedømme og lendmandsklasse, og som egte historiker spør han sig selv om hvorledes denne kampen er kommet op; han leter i fortiden, og han finder en række momenter som for ham er det uforkastelige vitnemaal om at kampen har staat paa helt ifra det norske kongedømmes grundlæggelse. Gaar det da an aa sie: »Det hele staar aabenbart for professor Koht som lutter spekulation uten faktisk grundlag«? Litt bedre maa man da kunne kræve aa bli forstaat. Jeg har jo til overflod alt paa forhaand i selve mit foredrag (s. 391) fremhævet motsætningen mellem »fri spekulation« og en tænkning med rot i historiske vilkaar.

De ledende tanker i Snorres syn paa Norges historie har jeg i mit foredrag (s. 385—389) gjengit led for led, idet jeg omhyggelig har passet paa, saa vidt som mulig, aa bruke hans egne ord og ramme hans egen tankegang. Johnsen har ganske kort (s. 216—217) resumert hele tankegangen, men desværre ikke paa en slik maate at Snorres tanker kommer til sin rett; resuméet er altfor sterkt præget av den moderne fortolkning av Snorre. Det dækker saaledes ikke Snorres fremstilling aa sie at det var »under heftige kampe med bondehøvdingerne i de forskjellige fylker« at Harald Haarfagre gjorde sig til eneherre i Norge, og Snorre fortæller absolut intet om at stormændene »vedblev at sitte inde med arvet anseelse og myndighet«. Heller ikke vet Snorre nogen ting om at stormændene efter Olav den Helliges

tid »samlede sig til en klasse«. Skal vi forstaa Snorre, trænge ind i hans tankegang og finde hvad som har bestemt den, gjelder det om aa holde den helt fri for slike moderne tilsætninger. Det er umulig aa finde det rette utgangspunkt for en vurdering av Snorres helhetssyn, naar man saaledes uten videre identifiserer det med sin egen opfatning. Jeg er derfor nødt til aa føre drøftelsen tilbake til det grundlaget jeg har lagt i mit foredrag.

Det er en række kjendsgjerninger som for Snorre er hovedmomentene i hans syn paa utviklingen. Jeg har blandt disse hovedmomenter tat med mer end Johnsen (s. 222) lar mig gjøre; men det er nu en mindre ting. Det vigtige er aa sætte hvert moment paa sin rette plass i Snorres tanke og i den historiske virkelighet. Dette har ikke Johnsen været videre heldig med, allerminst netop naar det spurtes om aa forstaa Snorre. Jeg tar nu her disse hovedmomentene ett for ett efter den historiske rækkefølge og prøver aa vise deres betydning for opfatningen av den politiske utvikling.

For Harald Haarfagres vedkommende, for selve grundlægningstiden, er det tre ting som for Snorres tanke gir beviset for en skarp motsætning mellem konge og stormandsklasse: Harald tilegnet sig odelen, — han satte sine egne mænd til jarler over hele landet, — og de gamle stormænd utvandret til Vesterhavs-øene og Island eller til Jemtland og Helsingland. Tre ting som aapenbart hænger nøie sammen; i dem ligger uttrykt: kongens ovrike, hans innførelse av en ny styrelse, og høvdingenes motvilje mot aa bøie sig for ham. Spørsmaalet blir om vi her har med kjendsgjerninger aa gjøre; har vi ikke, saa kan vi heller ikke uten videre godta det som Snorre bruker dem til aa bevise.

Om odels-tilegnelsen har nu Johnsen, i det som her er hovedsaken, samme mening som jeg: fortællingen

om den er en sagnmæssig omtydning av det forhold at kong Harald paala bønderne skat. Jeg synes ikke det er noget træffende uttryk, naar Johnsen i sit foredrag (s. 222) kalder fortællingen en »billedlig betegnelse«; den gir os heller virkningen av skattekravet i bøndernes sind: det aa betale skat var en krænkelse av deres fulde frihetsrett. I sin nye bok »Norges bønder« (s. 56) sier Johnsen at skatten var »en nevgilde, d. v. s. en personskat«. Og det stemmer jo med Fagrskinna. Men Snorre sier: »Kong Harald satte den rett allesteds der han vandt rike under sig, at han tilegnet sig al odelen og lot alle bønder, baade rike og ringe, betale sig landskyld.« Og i Egils saga heter det at alle bønderne blev hans leilændinger. Jeg har (i Samtiden 1900, s. 307—308) prøvd aa vise at det som her ligger bak, maa ha været en jordskat efter frankisk mønster, og jeg tror det er vanskelig aa paavise hvorledes ellers skattekravet skulde ha kunnet omsætte sig i slike begreper som »landskyld« og odelstilegnelse. Men enten vi nu regner med jordskat eller kopskat, saa blir det nu ikke noget av det som Snorre fortæller, at kong Harald beint fram tok eiendomsretten fra bønderne. Slikt et overgrep, som selvsagt først og fremst vendte sig mot de store jordherrer, kan historien ikke regne med.

Saa kommer det andre nye som kong Harald skal ha indført, og som Snorre fortæller i direkte sammenhæng med odels-tilegnelsen: han satte en jarl til aa styre i hvert fylke, og disse jarler fik under sig fire eller flere herser. Harald giftet bort døtrene sine til disse jarlene (kap. 45), og fra dem ættedes den rike lendmandsklassen som fans i landet paa Olav den Helliges tid (Olavs saga k. 44). Det er Snorres tydelige mening at med Haralds jarler kom nye ætter til magten, og bare dersom man ikke har syn for den betydning Snorre tillægger jarle-

styrelsen, kan man, som Johnsen (s. 221), finde det »saa temmelig likegyldig«, enten efterretningen er sand eller ikke, — den er i virkeligheten et vigtig led i hele Snorres opfatning av utviklingsgangen.

Gustav Storm (Hist. Tidsskr. 2. R. IV 131—136) har godtgjort at kong Harald ikke brukte 30 jarler og minst 120 herser til aa styre fylkene for sig. Vi hører om Rollaug jarl i Naumdølafylke og Atle jarl i Sygnafylke; men Ragnvald jarl fik ifølge Snorre selv begge Møre-fylkene og Romsdalen attpaa, og Lade-jarlene Haakon og Sigurd styrte alle de aatte fylkene i Trondheimen, foruten at Haakon ogsaa fik Firdafylke, mens hertog Guttorm hadde styret over hele Viken og Oplandet. Faktum er at vi ikke tør regne for historisk sikre andre end Møre-jarlene og Lade-jarlene, og de har begge to større land end bare et fylke. Snorre har her, som paa saa mange punkter ellers, systematisert de efterretninger han forefandt. Vi har netop i denne forbindelsen et andet eksempel paa den samme systematisering: fortællingen om giftermaalene mellem »de fleste« av Haralds døtre med jarlene og om de talrike ætter som stammet fra dem. Snorre har for dette ikke andet aa holde sig til, end at Haralds datter Aalov blev gift med Møre-jarlen Tore og datteren Ingebjørg med en ellers ukjendt Halvdan jarl; Møre-jarlen blev ikke stamfar for nogen anden æt end Lade-jarlene, idet datteren hans blev gift med Sigurd jarl, og fra Halvdan jarl kom Tjøtta-ætten, — det er det hele. Det store ætskifte ser vi ikke noget til.

Johnsen sier rigtignok (s. 221) at Alexander Bugge har »paavist, at Snorres beretning ikke er nogen konstruktion«. Men jeg maa tilstaa at denne paavisning ikke forekommer mig fyldestgjørende. Bugge har (Hist. Tidsskr. 4. R. VI 189) pekt paa et vers av Einar Skaalaglam i en draapa om Haakon Lade-jarl, — et vers som ogsaa

Snorre har kjendt, og som han netop synes ha bygget paa i dette stykke (Olav Trygvesons saga k. 50), — og i dette verset heter det: »Hvor vet man at et 16 jarlers land saaledes har ligget under én mand?« Nu hadde Haakon 17 fylker under sig, — »alt land nordenfor Viken«, som det heter i et andet vers i samme kvæde, — nemlig efterat han til sit fars-rike hadde vundet 7 fylker paa Vestlandet. Altsaa, slutter Bugge, sat det en jarl i hvert fylke. Men er dette en bindende slutning? Einars kvæde fortæller os desuten, at Haakon jarl engang gjorde en hærfærd nordenfra til Sogn, og da hadde han skib fra 4 fylker (»folkland«), men det var 7 fyrster (»landrekar«, som Snorre og Bugge oversætter med jarler) som fulgte ham paa skibene. Det skulde da bli to jarler i hvert fylke. Dette maa dog advare imot aa omtolke Einars kenningar altfor rigorøst statsretlig. Liksaa lite som jeg føler mig forpligtet til aa opfatte skaldens »folkland« som en nøiagtig betegnelse for fylker (hvorfor skulde da Haakon bare samle hær fra 4 av sine fylker? er det ikke naturligere aa tænke paa fire slike landskaper som Møre [Haakon blir uttrykkelig i samme vers kaldt »Mœra folkverjandi«], Trondheimen, Haalogaland og enten Romsdalen eller Namdalen?) eller til aa oversætte »landrekar« med jarler[1], liksaa lite kan jeg være bundet til, av den poetiske omskrivning for fylke »jarla hjarl« aa slutte at

[1] Jorunn skaldmøy i Sendibit bruker »landrekar« om de to konger Harald Haarfagre og sønnen Halvdan; Øyvind i Háleygjatal bruker det om Eirikssønnene; Sigvat Tordsson om Olav den Hellige, Tjodolv Arnorsson om Harald Haardraade. Jeg har overhode aldrig utenfor Einars vers fundet »landreki« i anden mening end »konge«, og hvis vi da ikke her vil konstatere 7 smaakonger under Haakon jarl, kan vi visselig liksaa godt tænke paa herser som paa jarler.

det virkelig var en jarl i hvert fylke[1]. Det er altfor urimelig aa tænke sig at Lade-jarlen skulde ha indsat jarler i alle sine trondheimske arve-fylker, og har han ikke det gjort, blir det aldeles umulig aa bruke Einars kenning til oplysning om styres-ordningen, enten under Haakon jarl eller tidligere.

Hele Snorres system maa i dette punkt uhjælpelig falde. Det vældige skifte som han mener aa kunne konstatere i de lokale magtforhold, lar sig ialfald ikke paa den maaten bevise.

Motstykket til kong Haralds nyordning av lokalstyrelsen er for Snorre de gamle ætters utvandring. De hadde, saaledes som han lar Solve Klove sie (k. 11), intet andet valg end aa reise motstand eller gi sig i trældom,

---

[1] Hvorfor taler for resten Einar om 16 jarleland, naar regningen fører os til 17? Skulde det være mulig at talordet 16 i gammel tid kunde bli brukt om en rent ubestemt mængde? I Bjarnar saga Hitdœlakappa (hg. von Boer, s. 32; Finnur Jónsson, Den norsk-isl. skjaldedigtning B, I, 207) fins en lausvise av Tord Kolbeinsson som taler om »sextan hjón« i et hus, endda prosateksten ikke gir os greie paa mer end tolv. Og et lausvers av Ragnvald Kale fra 1136 (Flateyjarbók II 458; Skjaldedigtn. B, I 479) taler om 16 kvinder, mens prosateksten intet tal har og hele tilgangen nærmest gir anvisning paa en stor, utalt flok. Ellers har jeg i skaldekvadene bare fundet tallet 16 en eneste gang, og det er i Hauk Valdissons Islendingadrápa fra senere tid, der det i samsvar med Njála er fortalt at Gunnar paa Lidarende fik 16 saar før han faldt (Skjaldedigtning B, I 544). Men de to første citatene tyder paa at 16 kunde ha en rent almindelig mening. Og i saa fald blir ordene i Einars vers uten al betydning for vor opfatning av Haakon jarls magtomraade. Jeg har nævnt denne gisning (mer er det selvsagt ikke) for professor M. Hægstad, og han henviste straks til at det yngre rune-alfabet jo indeholder 16 tegn, saa en slik bruk kunde være ret naturlig. Om 16 som magisk tal kan jeg vise til Magnus Olsen, Om troldruner, i Edda V 225 fg. (særskilt utgit, Uppsala 1917).

og tapte de i motstanden, kunde de ikke hævde sig uten ved utvandring (k. 20): »Efter slaget i Hafsfjord fik kong Harald ingen motstand i Norge. Da var alle de største motmændene hans faldne; men somme rømte av landet, og det var en svært stor menneskemængde, for nu blev store ødeland bebygget, saaledes Jemtland og Helsingeland, endda der bodde litt normænd før. I den ufreden da kong Harald tok magten i Norge, blev utlandene Færøyene og Island fundet og bebygget; det var stor utfærd til Hjaltland òg, og mange mægtige mænd fra Norge rømte utlæge for kong Harald og for i vesterviking, de holdt sig om vintrene paa Orknøyene og Sudrøyene.«

Hele denne skildringen er en eneste anakronisme. Hver eneste en av alle disse norske utbygdene var fundet og mer eller mindre bebygget av normænd før Harald Haarfagres tid. Det eneste som det gaar an aa disputere om, er utvandringen til Island, og ingen har nogensinde faldt paa aa benegte at det kan ha forekommet at en eller anden norsk høvding flyttet til Island for ikke aa gi sig under kong Harald. Men hovedsaken er at utvandringen til Island er en naturlig fortsættelse av den utvandring til Vesterhavs-øene som hadde været i gang fra tidlig i det 9de aarh., og dette blir især paatagelig, om man gaar med paa aa sætte Hafsfjord-slaget saa langt ned i tiden som til omkr. 885. Det hjelper ikke mot dette aa anføre (Johnsen s. 220) at utvandringen holdt ved efter den tid òg; det som det gjelder om aa skaffe bevis for, det er at Haralds kongedømme blev en ny og stor aarsak til utvandring, og det beviset staar det skralt med.

En kan ikke her bruke de almindelige paastandene hos Snorre eller andre likesaa sene sagaforfattere; det trængs mer konkrete ting. Yngvar Nielsen har (Hist. Tidsskr. 4. R. IV 20—39) gjennemgaat alt det som Landnámabók fortæller om aarsakene til at de islandske land-

naamsmænd flyttet bort fra Norge, og det er forbausende faa tilfælde som gaar tilbake til strid med kong Harald, — de gjelder mindre end 30 mænd, og dertil kommer 4 mand som blev usams med Lade-jarlen. Taranger mener (sst. s. 103) at det er »ganske utilladeligt« aa begrænse Landnámabóks ord om kong Haralds ovrike som utvandringsgrund bare til de mænd som det uttrykkelig blir nævnt for: »Ofríki er en ganske almindelig karakteristik af Haralds regjering: det er et voldsherredømme, en magtudfoldelse og magtanvendelse, som under fylkeskongedømmet var ganske ukjendt. Med andre ord: Landnámas forfatter har nøiagtig den samme opfatning av kong Haralds regjering som de bedste ættesagaer og kongesagaerne.« Og Ebbe Hertzberg hævder likeledes (sst. s. 187) at det kan »umuligt bestrides, at det gaar som en noksaa kraftig Understrøm gjennem Landnámas Beretninger, at Sammenstød med og Utilfredshed over den nye Samfundsskik i Norge og de denne repræsenterende nye Magthavere udgjorde en af Hovedforanledningerne til Udvandringen«. Alt dette indrømmer jeg gjerne: i 13de aarh. er det den almene opfatning, ialfald paa Island, at Haralds kongedømme skapte utvandringen. Men en opfatning eller endog tradition av en saa almen art har et meget begrænset kildeværd, og det var fuldt berettiget av Yngvar Nielsen aa stille op imot den en undersøkelse av de enkelte konkrete kjendsgjerninger. Denne undersøkelse viste med tilstrækkelig klarhet, at selv indskrænket til Island blev det 13de hundredaars opfatning i beste fald en stor overdrivelse.

Klart er det: det har været sterk uro i det norske samfund i det 9de hundredaar, med voldsomme »brytninger og kampe; om aarsakene til denne uroen kan vi bare gjøre os gisninger, og nærmest maa vi vel tro at de har været av økonomisk og sosial natur. Rikssamlingen hører

med til tidens kamp, og i nogen mon kan den selvsagt ha hjulpet til aa øke utvandringen, just fordi den foregik i kamp, — seierherrens motstandere maatte let foretrække aa rømme framfor aa underkaste sig. Men derav følger ikke at det nye kongedømme var et ovrike, eller endog at det var fiendtlig mot stormandsklassen. Are Frode antyder da heller intet om at utvandringen var et led i kampen mot kongedømmet. Tvertimot har han en efterretning som peker i motsat retning. Han sier: »Det blev stor utfærd hit ifra Norge, indtil kong Harald forbød den, fordi han syntes det førte til lande-øding; da blev de forlikt om at hver mand som for hit derifra, og som ikke blev fritat, skulde betale kongen 5 ører.« Her hører vi da om en fredelig avtale mellem konge og utvandrere, med en utvandringsskat, og Landnámabók kan endog fortælle om en som flyttet ut til Island efter kong Haralds raad (Hist. Tidsskr. 4. R. IV 30). Endda mer betegnende er det som Landnámabók oplyser om at kong Harald gav bestemmelser om hvorledes jorden paa Island skulde bli delt mellem landnaamsmændene, forat det ikke skulde bli strid mellem de førstkomne og de senere utflyttere. Slikt viser utvetydig at landnaamsmændene paa Island fremdeles regnet sig for Haralds undersaatter, og en oplysning av denne art er vigtigere end alle almindelige paastande. Snorres fremstilling, at utvandringen skyldes det nye kongedømme, er saaledes paatagelig urigtig. Johnsen har ikke kunnet bevise noget andet.

Altsaa: alt det som for Snorre gir prov for en dyptgripende motsætning mellem Harald Haarfagre og stormandsklassen, er vi nødt til aa skille ut. Selvsagt kjæmpet kong Harald med fylkeskonger og andre stormænd, da han underla sig Norges rike. Men liksaa visst er det at han efter rikssamlingen styrte landet ved hjelp av stormændene, — Lade-jarlen og Møre-jarlen, hertog Gut-

torm (fra Ringerike?), Roald jarl (?) og sønnen hans Tore herse i Firdafylke, Torolv Kveldulvsson paa Haalogaland, o. s. v. Snorre nævner da ogsaa gjentagne ganger at »*margir ríkismenn*« sluttet sig til Harald og blev hans mænd. Det er et utpræget aristokratisk kongedømme som han grundlægger, og det maatte saa bli, saa sandt han tok mønstret for sin landsstyrelse fra England og Frankrike, — her var det adelen som styrte gjennem kongedømmet. Det er aa føre forestillinger fra en senere tid over paa Haralds regjering, naar en vil ha den til aa være fiendtlig mot aristokratiet. Det vilde være mer berettiget aa sie — selv om det òg er for moderne tænkt — at Norges samling under én konge betydde en samling av aristokratiet til fælles magt-økning. Sars har da ogsaa ganske rigtig (Udsigt I 235) pekt paa at de lokale høvdinger fik sin magt og rikdom styrket gjennem kongedømmet, og dette er et meget væsentlig forhold som maa bli betonet minst liksaa sterkt som avhængigheten av kongedømmet. Derfor sier Ágrip om kong Harald: »*gladdisk hann af þegnum sínom, ok þegnar af honum, enn ríkit af hvárotveggja.*«

Motsætning mellem konge og stormænd finder vi derimot under Eirik Blodøks. Rigtignok hører vi ikke stort om at det netop var stormandsklassen hans »*grimleikr*« gik ut over; Ágrip sier at den vendte sig mot hele »*lýðinn*«, og det vi hører av enkeltheter om den harde framfærden hans, det er særlig at han fældte fire av brødrene sine. Traditionen i Egils-saga gaar endog nærmest ut paa at han var vel føielig mot hersene (*talhlýðinn*, kap. 48). Naar vi likevel tror paa et motsætnings-forhold, er det egentlig bare fordi vi vet at Eirik til slut maatte romme landet, og selvsagt var det fordi han fik stormændene mot sig. Men selve denne hændingen syner

at de ikke hadde noget imot kongedømmet i og for sig; for de tok bare en anden konge i steden.

Med Haakon den Gode lar Snorre det komme et bakslag: bønderne faar odelen tilbake. Men Snorre gaar slet ikke ut paa aa vise at dette bakslaget hadde nogen særlig aristokratisk karakter; han lar tvertimot høvdinger og bønder, ja endog arbeidsfolk og træler staa helt jamsides i motstanden mot Haakons kristnings-forsøk, og er det nogen som her kommer i første række, saa er det netop ikke høvdingene, — de som Haakon støttet sig til i denne striden var »*nǫkkurir ríkismenn*«, altsaa en del av aristokratiet, saa høvdingklassen viser sig splittet.

I sagaen om Eirikssønnene har Snorre intet som gir uttryk for at forholdet til stormændene spillet nogen særlig rolle. Vi, eftertiden, kan slutte at det helst var høvdingene som maatte bli misnøide, naar kongene brøt ned hovene og hindret blotene; men Snorre sier intet derom, — det er »bønderne« han stadig taler om. Likevel maa han ha opfattet stillingen som om kongedømme og aristokrati stod mot hverandre; for i Olav Trygvesons saga (k. 15) fletter han ind en bemerkning om at »mange mægtige mænd hadde rømt fra ættegaardene sine i Norge for Gunhildssønnene«. Men utvandringen til Island var jo paa den tid væsentlig avsluttet, og nogen større utvandring til andre land saapas sent har vi ikke kundskap om.

Snorre sier intet som tyder paa at det skulde være noget slags ny aristokratisk reaktion med Haakon jarl eller med Olav Trygveson. Han lar Haakon styre landet paa samme maaten som Harald Haarfagre, og om Haakon fra først av var vennesæl hos bønderne, la han sig til slut ut med dem, fordi han — som det heter i Olav den Helliges saga (k. 34) — blev »*harðr ok frekr við landsfolkit*«. Om Olav Trygveson heter det ved samme

leilighet (ordene er lagt i Heidmarks-kongen Røreks mund) at han var endda graadigere end Harald Haarfagre til aa kræve skat av smaakongene, og at ingen mand fik raa sig selv for ham. Snorre fortæller da ogsaa (i Olav Trygvesons saga k. 96) at mange folk rømte landet for kong Olav. Det er aapenbart at Snorre her ser begyndelsen til den kamp mellem konge og lendmænd som han skildrer under Olav den Hellige.

Paa dette punkt er det at jeg har nyttet Snorres egne enkelt-meldinger til kritik av hans almen-opfatning. Det er for Olav den Helliges vedkommende at han allersterkest gjør denne sin almen-opfatning gjeldende, og det er den jeg har vendt mig imot, idet jeg uttrykkelig (s. 389—390) har paaberopt mig »enkeltfortællingene hos Snorre selv«. Det har derfor virket noget forbløffende paa mig at Johnsen (s. 223) finder grund til aa protestere mot »at henvise dem til spekulationens eller den fri fantasis verden«, og det var ikke nødvendig for min skyld aa regne op (s. 223—225) alle leddene i Olavs historie helt fra ankomsten til Norge og til hans fald paa Stiklestad. Alt dette visste jeg før. Spørsmaalet er ikke om sandheten av disse enkeltheter, men om den historiske tolkning av dem. Og den ting er uimotsigelig at det først er i det 13de hundredaar at forfatterne lar den politiske motsætning mellem kongedømme og aristokrati bli avgjørende for kong Olavs historie. Johnsen kan ikke ha havt blik for den skarpe forskjel jeg har gjort og har maattet gjøre, naar han t. eks. lægger vegt paa at fortællingen om Aasbjørn Selsbane »stammer fra tiden før Sverre« (uagtet vi rigtignok kjender den i dens nuværende form først fra en senere tid), eller endog paa at allerede Theodricus monachus fortæller om kong Olavs fald i kamp paa Stiklestad (»mod høvdingerne og bønderne« er forresten her et vilkaarlig tillæg av Johnsen). Hvem i al

verden har paastaat at alt dette var opdiktet? Fortællingen om Aasbjørn Selsbane har rigtignok aapenbart gjennemgaat den vanlige sagn-proces i de to hundre aarene som ligger mellem hændingen og opskriften; men en historisk begivenhet har naturligvis ligget til grund. Jeg har imidlertid slet ikke gjort den minste indsigelse hverken mot det ene eller det andre faktum; det jeg har uttalt mig om, det er om det er rigtig aa stille disse begivenhetene ind i en slik utviklingssammenhæng som Snorre og efter ham de nyere historikere har gjort.

Spørsmaalet er: var Olav den Helliges styre i nogen henseende anti-aristokratisk? For den som vil svare ja paa dette, nytter det imidlertid ikke aa vise til slikt som at kong Olav gav lover (lover som endog efter Theodricus var »*juris et moderationis plenissimas*«), eller at han straffet tyveri og ran; slike ting er vel ikke i og for sig anti-aristokratiske. Det er heller ikke noget vitnemaal om motsætning til aristokratiet, at han jaget Svein jarl ut av landet og gjorde ende paa smaakonge-vældet paa Oplandet. Skaldenes vers om alle disse ting gir ikke med en stavelse uttryk for at lendmandsklassen følte sine interesser truet derved. Det er først Snorre som fører ind denne tanken, og han gjennemfører den med stor kraft og konsekvens.

Likevel stikker det undertiden fram ting som strider mot hovedtanken. Gang paa gang nævner Snorre hvorledes »*stórmenni*«, »*ríkismenn*« og »*hǫfðingjar*« fulgte med kongen (k. 88, 91, 94, 111, 172), ja endog »*flestir lendir menn*« (k. 141, 154, 172, 187, 190) og det saa sent som da han rømte landet for kong Knut. Tar vi saa for os navnene paa alle de stormænd vi kjender fra Olavs tid, finder vi en lang række av dem blandt vennene og tilhængerne hans, — jeg nævner: Brynjolv Ulvalde i Viken, som fra »gjæv bonde« blev gjort til lendmand;

Ketil Kalv av Ringnes paa Heidmark, »*ættstórr ok auðigr, vitr maðr ok hǫfðingi mikill*«, tidlig nævnt mellem »lendmænd og mægtige bønder« og senere gift med kongens søster; kongssønnen Dag Ringsson fra Heidmark; Raud i Østerdalen, »*auðigr ok kynstórr*«, gift med søster til kong Ring paa Heidmark; Tord Guttormsson paa Steig i Gudbrandsdalen, »*maðr ríkastr í hinn nørðra hlut Dala*«, som blev gift med kongens morsøster; Øyvind Urarhorn for Austagder, »*mikill maðr ok kynstórr*«; Gudleik Gjerske fra Agder, »*farmaðr ok kaupmaðr mikill, auðigr*«, Aslak Fitjaskalle av den gjæve Hordakaare-ætten paa Hordaland, tremenning til Erling Skjalgsson, »*kynstórr ok ríkr*«; Karl den mørske, »*maðr ættstórr*«; Bruse paa Møri i Norddalen, »*hǫfðingi yfir dalnum*«; Arne Arnmodsson, »*lendr maðr, ríkr ok ágætr*«, og sønnene hans, Torberg paa Giske, gift med datter til Erling Skjalgsson, Arne og Finn paa Austraat, den sistnævnte gift med en brordatter til kong Olav; Gunnar paa Gjølme i Orkdalen og Lodin paa Viggja i Børsa, begge to karer for aa overlate et tyvesesset langskip til kongen; Grankjel paa Haalogaland, »*auðigr búandi*«, og sønnen hans Aasmund; brødrene Gunnstein og Karle paa Langøy i Vesteraalen, »*auðgir ok virðingamenn miklir*«. Enkelte av disse (særlig de nævnte trøndere og haaløyger) er snarere aa kalde storbønder end mænd av høvding-æt. Og paa den andre siden finder vi blandt Olavs uvenner saa høiættede mænd som Erling Skjalgsson paa Sola, Einar Tambarskjelve paa Gjømsan og Haarek paa Tjøtta, visselig landets fremste høvdinger. Men listen over kongens venner er likevel saa sterk, at en trygt tør sie at aristokratiet stod splittet i forholdet til kongen. Det blir ikke rigtig som Theodricus sier, at »*omnes Norwagiæ principes*« svek kong Olav.

Selvfølgelig er ikke dermed spørsmaalet helt avgjort, selv om forholdet tydelig viser at motsætningen mellem konge og aristokrati ikke er saa oplagt en sak. Det spørs ogsaa om Snorre fører fram fakta til prov for at Olav i selve sin styrelse tilsidesatte stormændenes interesser. Snorre sparer ikke paa ordene; han lar (k. 73) smaakongen paa Romerike klage over at Olav for fram med baade drap og lemlæsting, jaget folk ut av landet og tok gods fra alle som mukket imot ham, — mange mægtige folk hadde derfor rømt fra gardene sine; Gudrød av Gudbrandsdalen taler om *»þrælkan konungs«*; vi hører at mægtige mænd og rike bondesønner klager for kong Knut at de er blit ufrie og uselvstændige under Olav (k. 139); Aasbjørn Selsbane erter Erling Skjalgsson med at han har ikke sin frihet for kongens træler (k. 123); Kalv Arneson egger bønderne paa Stiklestad til aa fri sig fra den *»ánauð ok þrældóm«* som Olav hadde lagt paa dem (k. 235). Men i virkeligheten ser vi ikke stort til al denne trældomen, og sanningen er at vi i grunden vet svært lite om Olavs styrelse. Hvis det er rett som Gustav Storm formodet (Hist. Tidsskr. 2 R. IV 137), at lendmands-navnet først skriver sig fra denne tiden, kan heri ligge en antydning om at Olav efterlignet det vesteuropæiske lensvæsen, helst vel det normanniske; men dette var jo en utpræget aristokratisk styrelsesform. Snorre navngir i alt ni av hans lendmænd, og de fleste av dem viser sig aa høre til gamle storætter: Tore Hund paa Bjarkøy, Haarek paa Tjøtta, Kalv Arneson paa Egge, Arne Arnmodsson paa Møre, Aslak Fitjaskalle paa Sunnhordland, Erling Skjalgsson paa Sola. Ved siden av dem optrær som lendmænd den rike bondesønnen Aasmund Grankjelsson, som Haarek maatte skifte Haalogaland med, og den »gjæve bonden« Brynjolv Ulvalde i Viken; desuten blir i Stiklestad-slaget Torgeir av Kvistad (i Inner-

øyna) kaldt lendmand, og Olav sier han har løftet ham til magt fra en liten mand, — denne Torgeir hadde nu ellers sluttet sig til motstanderne hans. Men det gamle aristokrati hadde da fremdeles mesteparten av landet under sig, og det er en eiendommelig liten bemerkning av Snorre (k. 123), at Tore Hund stod foran bror sin, Sigurd paa Trondenes, i vyrnad, »fordi han var kongens lendmand«.

Mot disse lendmændene kunde naturligvis kongens aarmænd ikke paa nogen maate komme op. De var først og fremst gaardstyrere for kongen og hans ombudsmænd i alle privatretlige saker; dernæst overtok de efterhvert en del av den kongelige politimyndighet i sit distrikt, og de kunde tjene som et slags njósnarmenn for kongen. Det var naturlig at folk av stormands-ættene ikke blev brukt til slik underordnet tjeneste, og en mand som Tore Hund kaldte det aa bli aarmand »aa gjøre sig til kongens træl« (k. 128), skjønt rigtignok brorsønnen Aasbjørn Selsbane ikke fra først av synes ha opfattet det paa samme maaten. Jeg har hos Snorre fundet navngit fem av Olavs aarmænd; men bare om en av dem, Seltore paa Avaldsnes, blir det uttrykkelig sagt (k. 123) at han var »*ættsmár*«, — Erling Skjalgsson skjelder ham rigtignok (k. 122) for trælbaaren, men i tiltale blir han likevel kaldt »bonde«. Torgeir i Orkdalen, Baard Kvite paa Hangran paa Byneset, og Toralde paa Haug i Værdalen vet vi intet om; men smaafolk har de sikkert været. Bare gautlændingen Bjørn paa Heidmark maa ha været av bedre folk, siden han var i slegt med dronning Astrid; men han hadde ogsaa »sysle« ved siden av aarmands-tjenesten. I virkeligheten ser vi intet tegn til at enten Olav den Hellige eller nogen anden konge nogensinde forsøkte aa gjøre aarmændene til en høiere kgl. embedsstand i konkurranse med lendmændene; dertil sat de altfor tilfældig fordelt utover landet, og Snorre nævner da heller intet som tyder paa noget slikt, —

aarmændene kunde ikke repræsentere nogensomhelst fare for aristokratiet.

Olav hadde sin strid med Erling Skjalgsson, med Tore Hund, med Haarek paa Tjøtta. Men de fakta som Snorre fortæller, byr ikke grundlag for alle hans almenpaastande om en gjennemgripende kamp om magten mellem kongedømme og aristokrati. Efter Snorres egen fremstilling kan en heller danne sig den opfatning at enkelte av stormændene paa denne tiden prøvde aa utvide sin magt ut over de gamle grænser: Haarek paa Tjøtta blev krænket fordi han maatte opgi halvparten av de veitsler og og len som kongen først hadde tilstaat ham (k. 132), og Erling Skjalgsson tilegnet sig magten helt fra Lindesnes til Sognsjøen, saa folk klaget til kongen at ingen der fik ha sin frihet før ham (k. 122). Erlings stilling til kong Olav var i virkeligheten den samme som hans stilling til jarlene Eirik og Svein: han konkurrerte med dem om magten ikke bare i sit fylke, men langt videre, og vilde altsaa herske over en stor del av selve aristokratiet, — han blev derfor selv sammenlignet med en konge (k. 21 og 123). Jeg kommer tilbake til dette i en anden sammenhæng nedenfor; det jeg her vil fremhæve, det er at enkelthet efter enkelthet i Snorres fortælling dels slet ikke høver med den utviklingsgang han har for øie, dels med lethet indordner sig under en anden synsmaate, og det er, som jeg stadig maa betone, netop de enkelte kjendsgjerninger som har værdi.

Det er i sagaerne om Harald Haarfagre og Olav den Hellige at Snorre sterkest gir uttryk for sit syn paa hvad som er grundspørsmaalet i Norges historie. Jeg tror jeg har paavist at det han bruker til støtte for sin synsmaate ikke strække til, og da har jeg fuld rett til aa sie: synsmaaten er en historisk teori som vi ikke er nødt til aa bøie os for. Det er klart at andre momenter muligens kan føre til samme syn, og Sars har jo særlig lagt vegt

paa at kristendommen betydde et skar i den gamle hersemagt, en tanke som er Snorre helt fremmed. Men opfatningen kræver da andre beviser end Snorre gir. Hvor gode kilder han saa hadde aa øse av, og hvor genial en historieskriver han end var, — i et spørsmaal av almen karakter kan han ikke være autoritet for os.

Nogen gammel tradition for motsætning mellem lendmandsklasse og kongedømme tør man umulig sie han har havt aa holde sig til. Jeg har i mit foredrag fra 1913 eftervist hvorledes synsmaatene ændrer sig hos de historiske forfatterne fra 12te til 13de hundredaar, og gaar vi længere tilbake, til skaldene, finder vi intet merke efter det som er grundopfatningen hos Snorre. Hallfrød Vandrædeskald kalder Haakon Ladejarl »*konungs spjalli*« (kongs-ven) og Olav Trygveson »*vinr jarla*«. Sigvat Tordsson fortæller at »*karlfolk ok jarlar*« valgte de to Olav'er til konger, og han kalder Olav den Hellige »*hersa dróttinn*«. Ifølge Arnor Jarleskald er Magnus den Gode »*jǫfra bági*« (fyrstenes fiende), men »*dróttinn jarla*«, og Harald Hardraade er ikke bare efter Stein Herdisson »*hersa dróttinn*«, men efter Tjodolv Arnorsson endog beint fram »*glǫðuðr hersa*« (den som gjør hersene glad). Jeg lægger ingensomhelst vegt paa alle disse uttrykkene i og for sig, de indeholder ingen virkelig karakteristik; men selv en skalde-kenning maatte jo dog ikke komme beint i strid med kjendsgjerningene, og jeg tør dèrfor slutte at skaldene i 10de og 11te hundredaar ikke hadde øie for nogen slik politisk strid som den nyere historieskrivning — med enkelte undtagelser — har ment aa maatte se.[1]

Jeg vil, liksom Johnsen, stanse her i drøftingen av de kjendsgjerninger som Snorres syn paa norsk statsut-

[1] Det kunde muligens være en undersøkelse værd om sagaopfatningen fra 13de hundredaar kan ha nogen sammenhæng med den europæiske ridderdiktning fra det nærmest foregaaende tidsrum, se V. Vedel, Helteliv, s. 403 fg.

vikling søker fæste i. Jeg tror ialfald jeg har sagt nok til aa vise at jeg i sin tid med fuld grund kunde hævde (s. 391) at »netop de hovedmomenter som Snorre bygger sin historiske opfatning paa, de falder sammen for den moderne gransknings prøvelse«. Vi er nødt til aa søke et andet grundlag for vort historiske helhetssyn.

*

Det vilde jo være trist, om det skulde være saa som Johnsen sier (s. 218), at gaar vi ikke med paa Snorres opfatning, saa blir »tiden fra Harald Haarfagre til Sverre et eneste tomrum eller en kaotisk masse av enkeltheter uten indre sammenhæng«. Men jeg kan ikke saa let faa mig til aa lyse fallit for al kommende historieskrivning. Og det er heller ikke nødvendig. Om vi saa bare ser rent ytre paa tilgangen, saa finder vi da i de halvandet hundre aarene fra Harald Haarfagre til Olav den Hellige to saa betydningsfulde optak som rikssamlingen og Norges kristning, og landets politiske og kirkelige organisation skulde synes være saa vigtige elementer i de følgende hundredaars utvikling, saa selv om intet andet foregik, vilde dog dette være nok til aa vise os tiden som noget mer end tomrum og kaos. Organisations-arbeidet paa alle samfundslivets omraader fortsætter jo i virkeligheten liksaa vel i 11te og 12te hundredaar som i 9de og 10de; ja, det har i tiden mellem Olav den Hellige og Sverre en langt mer fremtrædende plass i utviklingen end den saa meget omskrevne strid mellem kongedømme og lendmandsklasse, — Johnsen selv nævner (s. 217) at denne striden fortsatte sig »i mildnede former«, uagtet han mener at stormændene netop i denne tiden »samlede sig til en klasse«[1]. Men under hele det vældige organisa-

[1] Om hvor liten rolle striden mellem kongedømme og stormandsklasse spillet i det første hundredaaret efter Stiklestadslaget, kan jeg vise til E. Hertzberg, det norske aristokratis historie (1869), s. 106 fg.

tions-arbeidet med sin omformning av retsliv og aandsliv foregik det desuten en økonomisk utvikling, som vi desværre endda har altfor lite greie paa, men som sikkert har havt en avgjørende betydning for de politiske forhold. Skulde f. eks. den fortsatte granskning stadfæste det som ialfald flere forskere har ment[1], at Norges odelsbønder netop fra 9de hundredaar av mer og mer blev gjort til leilændinger under store godsherrer (adel, kirke og kongedømme), da har vi her den naturlige forklaring paa den aristokratiske utvikling som fra samme tid satte sit præg paa riksstyrelsen. Slik en samfundsvokster lar sig ialfald vanskelig forlike med det syn som Sars hævder (Udsigt II 95), at »Harald Haarfagres og Olav den Helliges Kongedømme var ifølge sit Væsen og sin Oprindelse demokratisk«. De økonomiske vilkaar synes tydelig vise et aristokrati i framgang, og det naturlige er aa se rikssamling og kongedømme i sammenhæng med denne framgangen, ikke som en reaktion imot den.

Nu har, som ovenfor nævnt, professor Edv. Bull tat op igjen spørsmaalet om sagatidens politik fra en ny kant, og han lægger hovedvegten i utviklingen netop paa selve rikssamlingen: striden staar for ham ikke mellem kongedømme og aristokrati, men mellem de enkelte landsdelene, — det er motsætningen mellem dem som kongedømmet smaat om senn maa døive, før riket i sanning kan staa samlet. Og Bull finder gjennem 11te, 12te og 13de hundredaar, fra Olav den Hellige til Haakon Haakonsson, en temmelig fast gruppering i striden: Trondheimen med tilslutning av Oplandet og delvis av grænselandskapene ved Gautelven paa den ene siden, — Viken og Vestlandet (med Haalogaland) paa den andre. Han peker paa at hverken sagaskriverne eller de nyere historikere har været blinde for landskaps-motsætningene og

[1] Saaledes ogsaa Johnsen, Norges bønder, s. 37 fg., 89 fg.

deres rolle i vor nationale utvikling; men han mener forholdet har havt en langt mer grundlæggende betydning end de fleste har villet tilkjende det, og det er det han prøver bevise.

Jeg tror det er rigtig aa fremhæve landskaps-motsætningene sterkere end det før er blit gjort; det hænder stadig at enkelte konger eller reisninger har støtte i en enkelt landsdel, og det maatte ta tid før en virkelig riksfølelse fæstet sig, — svakheten i den hører med blandt aarsakene til at selvstændigheten kunde bli opgit i 15de og 16de hundredaar. Men den systematisering Bull foretar, vækker straks store tvilsmaal. En spør faafængt efter grunden til den partideling han opstiller, og han nævner ikke selv andet end en viss sosial motsætning mellem Vestlandet og Trondheimen, — et stort aristokrati vestpaa, jevnere samfundsvilkaar i Trondheimen. Dette forholdet kan hjelpe til aa forklare at kong Sverre fandt sin sterkeste støtte hos trønderne, og vi kan forholdsvis let forstaa hvorfor ulike landsdeler kom til aa staa imot hverandre. Men hvorfor Vestlandet og Viken stadig skulde gaa sammen, eller Ranrike sammen med Oplandet og Trondheimen, det er vanskeligere aa indse. Skulde denne grupperingen ha dype røtter i samfundsvilkaarene, maatte den vel ogsaa være ældre end Olav den Helliges dager (hos Bull trær den egentlig først fram under Harald Hardraade), saa vi kunde se spor av den i det foregaaende hundredaar; men det er slet ikke tilfældet. Rikssamlingen under Harald Haarfagre var frukten av et forbund mellem kongen paa Vestfold og Ringerike og jarlen i Trondheimen. Snorre sier (Harald Graafelds saga k. 1) at trønderne og vikværingene var Haakon den Godes største venner, og samstundes kalder Øyvind Skaldespiller ham »*Hǫrða landvǫrðr*«, mens han i hæren hans særlig nævner haaløyger og holmryger. Haakon jarls rike var Trondheimen og Vestlandet, og Hallfrød Vandræde-

skald knytter like-ens Olav Trygveson sterkest sammen med trønder, horder og sygner. Jarlene Eirik og Svein raadde for alt Norge saa nær som Viken, likevel saaledes at de i førstningen hadde »rygekongen« Erling Skjalgsson imot sig. Olav den Hellige — som rigtignok efter den almene opfatning skulde være stormændenes særlige fiende — faar sterkest motstand i Trondheimen; men ellers har han venner og fiender spredt ut over hele landet. Hvorav kommer det saa at landsdelene først ut i 11te hundredaar finder sin plass i den indre strid?

Men naar vi kommer saa langt ned i tiden, reiser sig en ny tvil: slaar det til med den gruppering Bull opstiller? svarer den til kjendsgjerningene? Det er saa at Harald Hardraade laa i strid med trønderhøvdingen Einar Tambarskjelve og med oplandsjarlen Haakon Ivarsson; men fiendskapet med den andre store trønderen, Finn Arneson paa Austraat, er det uraad aa finde nogen lokal sammenhæng med, og paa Oplandet hadde kongen ogsaa en av sine beste venner, Guttorm av Ringnes paa Heidmark. Naar Bull omtaler riksdelingen efter Harald Hardraades død saaledes at Olav Kyrre fik Viken, broren Sigurd Trondheimen, glemmer han Vestlandet, som sikkert hørte med til »den nordre luten av landet«, altsaa sammen med Trondheimen. I tronstridighetene under Magnus Berrføtt er det rigtig nok at Trondheimen og Oplandet holder sammen i oprøret mot kongen; men blandt høvdingene paa samme siden finder vi ogsaa Skjalg av Jæren, aapenbart av Sola-ætten, mens likevel skalden Gisl Illugeson nævner ryger i kongens hær. Ved riksdelingen efter Magnus Berrføtts død kommer igjen Vestlandet (ialfald til og med Hordaland) til aa følge med Trondheimen under kong Øystein, mens Sigurd Jorsalfare faar Viken, Oplandet, Agder og Rogaland, — delingslinjen paa Vestlandet kan vi slutte os til av at kong Øystein bygger

kirke i Bergen, mens kong Sigurd opretter bispestol i Stavanger, og for Oplandets vedkommende kan vi holde os til at Sigurd av Einar Skuleson blir kaldt »*Dœla dróttinn*«, en eiendommelig betegnelse som ikke blir brukt om nogen anden konge. Da saa borgerkrigenes tid kommer, er begyndelsen at Magnus Blinde blir tat til konge i Oslo, Harald Gille i Tønsberg, og vikværinger er med i striden paa begge sider. Sigurd Slembe fik baade hjelp og motstand blandt trønderne; det var horder, sygner og fyrder som sterkest støttet ham, — altsaa helt anderledes end Bull sier. I al denne tiden finder vi stadig vikværinger og trøndere mot hverandre, om end med mange brudd; men vestlændingene følges langt oftere med trønderne end med vikværingene. Den sosiale motstand mellem Vestland og Trøndelag synes da ialfald ikke endnu spille nogen væsentlig rolle. Grupperingen blir ikke slik som Bull tegner den.

Saken er, efter min mening, at det er faafængt aa prøve paa en fast gruppering. Vi er nødt til aa ta hver landsdel for sig; her er en stadig brytning mellem rikstanke og landskapsfølelse, og i denne brytningen staar Viken, Oplandet, Agder, Vestlandet, Trondheimen, Haalogaland allesammen mot hverandre eller saaledes at de alle samler sig mot den landsdelen som hævder rikspolitikken. Vi kan sammenligne denne kampen i Norge med de tilsvarende kampene for rikssamling i England eller i det merovingiske rike i 7de hundredaar. I England er det avvekslende Northumberland, Mercia og Wessex som kjæmper for samlingstanken, og hvert av dem møter da motstand hos alle de andre smaastatene. I det frankiske rike staar ikke bare romaner mot germaner, Neustria mot Austrasia; men de forskjellige germanske folk skiftes om aa staa med hverandre og mot hverandre. Det er ikke tale om en to-deling, men om en mangedeling. Og sam-

menligningen med det frankiske rike er kanske særlig oplysende; for her ser vi tydelig hvem som kjæmper om magten. Det er ikke kongedømme i strid med adel; men det er et visst tal av stormænd eller stor-ætter som ligger i indbyrdes tevling om overtaket, og disse stormændene støtter sig naturligvis hver paa sit landskap, men gaar stadig i forbund med hverandre mot den som truer med aa bli overmægtig, enten han nu er konge, majordomus eller bisp. Det blir ingen partideling efter faste politiske, sosiale eller nationale grænser; det er konger, adelsmænd og bisper i vild forvirring om hverandre. Det ser ut som en eneste røre, og det er en røre; først smaat om senn faar bevægelsen en fast retningslinje, idet en enkelt æt faar det avgjørende overtak og grundlægger en varig rikssamling.

Noget lignende er det som gaar for sig i Norge i 10de og 11te hundredaar. Her er stor-ætter fra ymse kanter av landet som strir for aa utvide magtomraadet sit. Haarek paa Tjøtta ryddet bort smaabønderne og gjorde sig til storhøvdingen over hele Haalogaland; Erling Skjalgsson paa Sola gjorde krav paa styringsmagten helt fra Lindesnes til Sognsjø; Lade-jarlene la under sig hele Trondheimen og prøvde gang paa gang vinde Vestlandet med, helt fra Haakon Grjotgardsson kjæmpet med Atle jarl om Sogn og til Haakon Eiriksson jaget Olav den Hellige av landet; Yngling-ætten fra Vestfold kjæmpet i aarhundreder med konger og jarler paa alle kanter av landet, ofte med høvdinger av ætten selv, før det lyktes den aa samle riket. Det er ikke altid lett aa se nogen skilnad paa Yngling-kongene og andre storkarer; sønner, sønnesønner og sønnesønssønner efter Harald Haarfagre tar sin plass i landskapshøvdingenes rækker, og det vi ser er et stort magtgrisk aristokrati i indbyrdes kamp om landet.

I denne kampen tænker hver mand og hver æt først

og fremst paa sine egne interesser, økonomiske og politiske, og de forbinder sig med hverandre ut fra disse interesser, uten tanke paa nogen naturlig sammenhæng mellem de landsdeler de hver for sig repræsenterer. Det er ætte-sammenhæng, ikke landskaps-interesser, som bestemmer grupperingen av landsdelene i den indre kamp. Og vi ser ret som det er overgang fra den ene siden til den andre: Vestfold-kongene og Lade-jarlene staar først sammen i vaapenbrorskap mot vestlændingene, men blir siden de bitreste motstandere; Hordakaare-ætten staar imot de første erobrerne av Yngling-ætten, forener sig med den ved Erling Skjalgssons giftermaal, konkurrerer længe med Lade-jarlene, slaar sig saa sammen med dem ved et nyt giftermaal, og siden holder Sola-ætten trofast sammen med Lade-ætten; Giske-ætten er i de første leddene ubetinget kongeligsindet, men kommer i slutten av 11te hundredaar i strid med kongen og gaar over paa den andre siden; Bjarkøy-mændene gjør den motsatte overgangen.

I 10de og ialfald til efter midten av 11te hundredaar samler magtkampen sig om to hoved-ætter, Ladejarlene og Vestfold-kongene. Det er Haakon Sigurdsson mot Gunhildsønnene, det er Eirik og Svein Haakonssønner mot Olav Trygveson, det er Haakon Eiriksson mot Olav den Hellige, derefter Einar Tambarskjelve og Haakon Ivarsson mot Harald Hardraade. Og vil en se nøiere ind i partidelingen om kongene, skal en finde hvor stor en magt ætte-sambandet her er. Hvem er det saaledes som fører kampen mot Olav den Hellige? Omfram jarlen Haakon Eiriksson møter vi Kalv Arneson, som efter en meget rimelig gisning av Bull (s. 180) er gift med en kvinde av Lade-ætten. Einar Tambarskjelve var som bekjendt gift med en datter til jarlen Haakon Sigurdsson. Erling Skjalgsson paa Sola

hadde faat sønnen Aslak gift med en datter til Svein jarl. Sigurd paa Trondenes, bror til Tore Hund og far til Aasbjørn Selsbane, var gift med en søster til Erling Skjalgsson. Haarek paa Tjøtta var gift med en søster til Kalv Arneson. Det er høvdinger i Inntrøndelag, Haalogaland, Hordaland og Rogaland, og de er alle knyttet sammen i en stor ættering omkring Lade og Sola. Førerne mot Harald Hardraade var Einar Tambarskjelve og en søstersøn til husfruen hans, Haakon Ivarsson paa Oplandet; en søstersøn til samme husfrue, Orm Eilivsson paa Oplandet, var gift med en datter til Finn Arneson paa Austraat, og her ser vi ophavet til at Finn kom med blandt kongens fiender. Paa samme siden tør vi sikkert regne den ovenfor nævnte Aslak Erlingsson av Sola. Paa alle kanter er det da tilknytning til Lade-ætten. Det er kanske ikke saa visst med samme tilknytning længer ned i tiden; men jeg holder det dog for overveiende sandsynlig at Arne Rygh (5 R. III 314—321) har rett i aa gjøre trønderkongen Haakon Magnusson (1093—1095) til en ætling av Lade-jarlene, og det kan vel ogsaa hænde at Bull (s. 182—183) har rett i aa drage hans eftermand, oprørskongen Svein Haraldsson, ind i samme ætte-ringen. Blandt oprørshøvdingene er nævnt Skjalg av Jæren, som visstnok ialfald hører med til Lade-ætten; av de andre var Tore paa Steig og Sveinke Steinarsson i Viken personlig knyttet til kong Haakon som hans fosterfædre, og Egil Aslaksson av Forland paa Nordmøre var indgiftet i Giske-ætten. Dette siste har en særlig interesse fordi Magnus Berrføtt siden blev uforlikt med Egils verbror Skopte paa Giske og sønnene hans, og Skopte var jo ogsaa en dattersøns søn til Erling Skjalgssøn, altsaa muligens tremenning til Skjalg av Jæren.

Vi staar nu paa overgangen til borgerkrigene. Her maa jeg da først peke paa at vi helt fram til Magnus Erlingsson stadig finder stormænd mot stormænd og det

hele landet over. I striden mellem Magnus Blinde og Harald Gille er nævnt saa faa navn, saa vi ikke kan faa i stand noget nøiagtig opgjør over partistillingen; men Snorre lar ialfald begge to faa stormænd med sig, og vikværinger nævner han paa begge sider. Blandt Sigurd Slembedekns tilhængere finder vi nævnt Vidkunn Jonsson paa Bjarkøy, paa morssiden en ætling av Tore Hund, men under Magnus Berrføtt en tro kongsmand, — Haakon Paalsson, som blir kaldt dattersøn til Aslak Erlingsson paa Sola, altsaa en ætling av Lade-jarlene, — og saa to brødre fra Gautdal i Nordfjord, som vi ingen nærmere greie har paa. Noget prinsip tror jeg ikke lar sig opdage i dette.

Under sønnene til Harald Gille faar vi saa mange oplysninger, saa vi med større tryghet kan gjøre os op en mening om partistillingen. Og atter maa jeg slaa fast: lendmænd staar mot lendmænd fra landsende til landsende. Snorre stiller op en fast motsætning mellem trønder og vikværinger. Vikværingene, sier han (Magnus Erlingssons saga k. 10), hadde stadig tjent under Inge Krokrygg og fulgte siden Magnus Erlingsson; men trønderne stod paa den andre siden. Dette slaar likevel slet ikke helt til. Kong Øystein Haraldsson sat fra først av øst i Viken (i Trøndelag først efter Sigurd Munns drap), og i Viken blev han dyrket som helgen efter sin død. Siden var det vikværinger med baade Haakon Herdebreid og Sigurd Markusfostre, og lendmanden Jon Sveinsson (sønnesøns søn til en av Magnus Berrføtts lendmænd) gik over fra Inge til Haakon Herdebreid. Paa den andre siden ser vi at en trønderhøvding som Baard Standale (rigtignok kanske av viksk ætt) gik over fra Øystein til Inge, og trønderen Ottar Birting gik over fra Sigurd Munn til Inge; sønnen hans, Alv Rode, slog sig atter til Inges motstandere, mens de indtrøndske Ivarssønner fra

Elda i Beitstaden til sin død stod paa Inges parti. Oplændinger og vestlændinger finder vi paa begge sider, og det mest eiendommelige er kanske de stadige overgangene fra den ene siden til den andre, — det hører vi om mænd som Baard og Halldor Brynjolvssønner, Jon og Simon Hallkjelssønner av Blindheim, Filippus Gyrdsson, Aslak Jonsson, Nikolas Skjaldvorsson paa Steigen o. fl. Det er først fra omkring 1160, under kampen mellem Inge Krokrygg og Haakon Herdebreid, at vi begynder aa skille fastere partilinjer.

Paa Inges side finder vi da først og fremst en del slegtninger i ymse led. Der var Orm kongsbror, uegte søn av dronning Ingerid med Ivar Sneis (fra Oplandet?); der var nordfjordingen Arne paa Storeim, som var blit gift med dronning Ingerid; der kom brødrene Simon Skalp og Jon Hallkjelsson av Blindheim paa Sunnmøre, gift med hver sin datter til Harald Gille, og Nikolas fra Steigen i Haalogaland, søn til en uegte datter av Magnus Berrføtt, Skjaldvor av Vettalands-ætten; der var Gudbrand Skavhoggsson fra Oplandet, gift med en datter til den ældre kong Øystein (hun var sønnedatters datter til oprøreren Steigartore). Vi tør vel tænke os at den som nærmest drog Nikolas Skjaldvorsson over til Inge, var morbror hans, Halldor Brynjolvsson paa Vettaland, og denne kom over, fordi han giftet sig med en søster til Gregorius Dagsson paa Bratsberg. Gregorius var en dattersøn til Skopte paa Giske, og Giske-mændene stod paa Inges og Magnus Erlingssons side. En anden søster til Gregorius var gift med Gyrd Aamundeson i Viken, fosterbror til kong Inge og selvsagt en av hans tro mænd. En Ivar Haakonsson av Sola- og Lade-ætten (far hans var søskenbarn til ovennævnte Haakon Paalsson) fik Gregorius draget over fra Haakon Herdebreid til Inge. Den største høvdingen

efter Gregorius Dagsson var Erling Skakke fra Sunnhordland, og hos ham samlet sig mange traditioner fra tidligere kampe; han var dattersøn til Sveinke Steinarsson i Viken, og farmor hans ættedes fra baade Haakon Lade-jarl og Finn Arneson, idet hun var datter til ovennævnte jarl Orm Eilivsson paa Oplandet; paa farssiden stammet han i like linje fra Erlend av Gjerde, som faldt mot Olav den Hellige i slaget paa Stiklestad. Han var gift med en datter til Sigurd Jorsalfare, saaledes med et søskenbarn til kong Inge. En søstersøn til Erling, Bjørn Bukk, var gift med en datter til Arne paa Storeim og dronning Ingerid.

Hermed er nævnt saa godt som alle framskutte mænd paa Inge Krokryggs side, og en ser hvorledes de var indbyrdes sammenbundne ved slegtskap og giftermaal. Tilsynelatende staar Gregorius Dagsson og Erling Ormsson Skakke rent skilt fra hverandre; men fortællingen om hvorledes Gregorius rømte til Erling da han blev overfaldt paa Bratsberg av kong Øystein (Inges saga k. 29) gir uvilkaarlig indtryk av at her maatte være en nær forbindelse, og jeg tør gisse paa at de i virkeligheten var tremenninger: jeg formoder at Gregorius Dagssons farfar Eiliv var en søn til ovennævnte jarl Orm Eilivsson, og Gregorius blir saaledes ogsaa en bærer av Ladejarls-traditionen; navnet Gregorius, som først med ham optrær i Norge, kan han ha faat som en tillempning av Lade-ættens familjenavn Grjotgard[1].

Ser en nu tilbake paa de mænd jeg her har omtalt fra borgerkrigenes første aar, da maa det slaa en hvor mange det er av dem som paa en maate har tat sin partistilling i arv. Og særlig er det Lade-ætten som

---

[1] Jeg sætter op paa næste side en ættetavle slik som den kan være tænkelig.

Lade-ætten.

- Haakon jarl Grjotgardsson
  - Sigurd jarl † 962
    - Haakon jarl † 996
      - Eirik jarl † 1023
        - Haakon jarl † 1030
      - Svein jarl † 1016
        - Gunnhild *Aslak Erlingsson av Sola
          - Skjalg?
          - datter? *Paal
            - Haakon Pungelta
          - datter?
            - Haakon Mage
              - Ivar
      - Bergljot *Einar Tambarskjelve † 1050
        - Eindride † 1050 *Sigrid av Ringnes
      - Ragnhild *Eiliv
        - Orm jarl † 1062? *Sigrid Finnsdatter
          - Eiliv?
            - Dag
              - Gregorius † 1161
          - Ragna *Svein Sveinsson av Gjerde
            - Orm
              - Erling Skakke † 1179
      - datter
        - Ivar Kvite
          - Haakon jarl
            - datter? *kong Magnus Haraldsson † 1069
              - Kong Haakon Toresfostre † 1095
  - Grjotgard
    - søn?
      - Sigrid? *Olve paa Egge † 1021
        - Tore † 1028
        - Grjotgard † 1028

atter og atter dukker op, altid i strid med den som sterkest hævder kongedømmet. Det er intet urimelig i den tanke at traditionen fra Lade-jarlene holdt sig levende endda langt ut i 12te hundredaar. Da Magnus Blinde og Harald Gille blev konger, var det netop saa vidt hundre aar siden den siste av Lade-jarlene (Haakon Eiriksson) mistet livet, og det er betegnende at det historieverk som kong Sverre lot forfatte i 1190-aarene, *Ágrip*, indlot sig paa direkte polemik mot jarlen Haakon Sigurdsson[1].

Men traditionen hadde i løpet av dette tidsrum skiftet karakter. Det som fra førsten var en kamp om magten mellem to ledende ætter, det hadde smaat om senn gaat over til en kamp om selve statsordningen. Lade-jarlenes efterkommere kunde ikke tænke paa aa styrte Yngling-ættens kongedømme; men magten maatte de altid stræve efter. Og efter hvert samlet de aristokratiet om sig i en vidtstrakt ætteriug; et stort slegtskapsbaand knyttet lendmændene sammen fra Viken og Vestlandet til Trondheimen og Haalogaland, samstundes med at hele det norske samfund mer og mer blev aristokratisert. Omkring 1160 naar saa utviklingen fram til det standpunkt, at en kan sie det var et organisert aristokrati som hadde tat magten i landet. Paa den tiden staar ikke stormandsklassen længer kløivd i to partier; den overveiende mængde har nu samlet sig i ett parti under en mægtig fører (Erling Skakke), og bare en og anden mand skiller sig ut. Et merke paa at aristokratiet nu var organisert, har vi i den sterkere organisation av riksstyrelsen som netop nu begyndte. Nu er det vi hører om de første syslemænd og de første lagmænd, og kirke-organisationen under den nye erkebispestol i Nidaros hører med i den samme ut-

[1] Se Edda II 84.

vikling; det var aristokratiet som gjennem kongedømmet tok styret i den norske kirke[1]. Forbundet mellem aristokrati, kongedømme og bispedømme har fundet sit uttryk i avtalen ved Magnus Erlingssons kroning 1163. Ut fra sit syn paa utviklingen har Sars (Udsigt II 106—109) maattet undre sig over at denne avtalen ikke tilstod lendmændene nogensomhelst nye rettigheter, og han har havt litt vanskelig for aa forklare det. Saken blir meget enklere, naar en gaar ut fra at det kongedømme som det her er tale om, allerede paa forhaand er et uttryk for aristokratiets magtstilling. Det er stormandsklassens samling til en virkelig riksstand som nu er fuldbyrdet, og kongedømmets organisation er en naturlig konsekvens derav.

Efter dette syn blir det da ikke »kaos« i hele sagatidens historie, men tvertimot en stadig vekst fram imot klare linjer. Det er aristokratiets tid, — økonomisk sosialt, politisk, aandelig. Dets kampe og dets samling er det som fylder vor politiske historie fra slutten av 9de til midten av 12te hundredaar. Her er landskapsmotsætninger og ættestrid. Og i selve organiseringen av landet ligger frøet til en ny utvikling: rikskongedømmet maa faa egne, uavhængige interesser, som tilslut maa komme i strid med aristokratiet. Det er en naturlig logik som fører til at just i det øieblik det aristokratiske kongedømme er endelig og fast organisert, just da bryter striden mellem kongedømme og aristokrati ut i lys lue. Det ser ut som om bruddet kommer braat og uforberedt; men det var i virkeligheten den nødvendige konsekvens av

[1] Jeg minder om at kong Inge i 1157 gjorde sin fehirde, den trøndske stormand Øystein, til erkebisp; en anden stormand, Nikolas Petersson, til bisp i Bergen i tevling med biskop Paal som kong Øystein hadde indsat. Eirik Ivarsson, som blev bisp i Stavanger en gang i 1160-aarene, var like ens nær knyttet baade til aristokratiet og til kongehuset.

aristokratiets egen vekst. Under omslaget ligger naturligvis ogsaa et sosialt skifte; det er nye samfundslag som stræver efter magten, og som det nye kongedømme støtter sig til. Og under Sverre-ætten blir det dannet et kongelig embedsverk og en tjenesteadel, som efterhvert fortrænger de gamle slegter. Det er i én retning en fuldbyrdelse av selve kongedømmets idé, og derfor er det mulig for kong Sverre aa træ fram som Olav den Helliges rette arvtager. Men det betyr i virkeligheten en stor politisk omdannelse.

Man har længe været opmerksom paa at Sars ikke kan ha rett i aa se en avgjort motsætning mellem norsk og dansk-svensk samfund ved indgangen til den historiske tid, — et langt sterkere aristokrati i Norge end i de to grannelandene. Nyere granskninger har vist os en dyptgaaende likhet mellem samfundsvilkaarene i de nordiske land. Men er utgangspunktet nogenlunde det samme, da vil man naturlig vente en nogenlunde ensartet videre utvikling. Og det er netop dette man efter min opfatning vil finde. Saaledes som jeg ser paa Norges politiske historie fram til kong Sverre, blir den i alt væsentlig parallel med den danske historie fram til Valdemarerne og den svenske historie fram til Folkungerne. Den norske historie skiller sig i det hele ikke saa dypt fra den almen-europæiske som en ofte faar indtryk av; den følger i hovedsaken de samme linjer som den øvrige vesteuropæiske utvikling. Jeg har ikke til formaal her aa skildre alt det som hører med i denne utvikling; men idet jeg fremhæver dette synspunkt, mener jeg aa gi en bestemt antydning av hele mit syn paa Norges ældre historie. Saa sandt Europa og Norden i denne tiden har en utvikling, saa sandt har ogsaa Norge en.

SMAASTYKKER.

7.

De norske kongers lokale magt efter skaldekvædene.

Det er vel kjendt, at i skaldekvædene blir kongene stadig omtalt med tilknytning til enkelte landskaps- eller stammenavn. Det er meget hyppigere at de blir kaldt Horders eller Sygners eller Raumers herskere end Norges eller Normændenes. Spørsmaalet er om disse kenningarne gir os nogen historisk oplysning om faktiske forhold, særlig om kongenes magtomraade eller deres hovedsæte. Og det er det spørsmaalet jeg her vil undersøke.

Ynglingatal nævner aldrig, saa vidt det er bevart, nogen konge efter folk eller rike. Det har nogen stedsnavn, særlig for kongenes døds- eller begravelsesplass, og mens de første er knyttet til Uppland og Svitjod, er de fra Halvdan Olavsson kommet over til Norge. Denne Halvdan døde paa Toten og blev gravlagt i Skiringssal. Til Vestfold tør vi ogsaa henføre Øystein Halvdansson, som blev hauglagt ved osen av Vaðla for enden av »ra'et«. Her har vi videre Halvdan Øysteinsson, som bodde paa Holtar og blev gravlagt paa Borre. Gudrød Halvdansson blev dræpt ved et ukjendt Stíflusund. I anledning av Olav Gudrødsson forekommer for første gang navnet Noreg, og det kan ha sin interesse aa anmerke at paa dette ældste sted gjelder navnet først og fremst Østlandet (Viken)[1]. For Olav raar for »*Upsa grund*«, Vestmar (d. e. Vestfold?) og

---

[1] Selv om vedkommende vers, trods overleveringen, kanske rettest bør bli aa henføre til Olav Tretelgja, gjør dette ingen skilnad for navnets mening.

Grenlands fylke; han dør ved Folds strand og blir hauglagt paa Geirstad (i Tjylling eller Sandeherad). Her har vi saaledes en række utprægede landskapskonger, mens dikteren likevel allerede kjender det samlende landsnavn [1].

Harald Haarfagre blir i Torbjørn Hornkloves Haraldskvæde kaldt »*dróttinn Norðmanna*«, og jeg holder det for utvilsomt at hermed er sigtet til hele det norske folk. Ved siden derav kalder Torbjørn ham ogsaa »*allvaldr austmanna*«, og til Østlandet blir han like ens nærmest knyttet ved kenningen »*andskoti Gauta*«, Gautenes fiende, i samme dikters Glymdraapa. Litt over hundre aar efterpaa gir skaldediktningen uttryk for at Harald var hele Norges konge, idet Sigvat Tordsson bruker om Norge kenningar som »*ǫll áttleifð Haralds*« (»ættearven efter Harald«, Astridkvæde str. 2) eller »*Haralds haukey*« (Bersøglisvisur str. 18). Og i diktet Oddmjór, som Finnur Jónsson sætter til 10de hundredaar, men som jeg er mest tilbøielig til aa regne for adskillig yngre, heter det: »*réð sá konungr síðan snjallr Nóregi ǫllum*«. Harald er saaledes baade i samtidig og i yngre diktning ganske særskilt rikskongen, ikke landskapskonge.

Eirik Blodøks blir av skaldene for det meste bare omtalt som »kongen«. Bare i en lausvise som er lagt i munden paa Egil Skallagrimsson (Egils saga k. 45), blir han kaldt »*Lista láðvǫrðuðr*«. Den hænding som visen handler om, gik for sig i Sunnfjord, og vi vet absolut intet som særlig knytter kong Eirik til Lista. Navnet skulde da her være brukt bare for rimets skyld, uten nogensomhelst mening. Et slikt bruk kjender jeg ellers ikke fra saa tidlig tid, og jeg er tilbøielig til aa holde visen for uegte.

Haakon Adalsteinsfostre blir i en lausvise av Øyvind Skaldespiller kaldt »*Norðmanna gramr*«, og samme betegnelse faar han et halvt hundre aar efterpaa i en draapa av islændingen Tord Særeksson om kongens stridsmand Torolv Skolmsson. Liksaa vel som for Harald Haarfagre tror jeg dette betyr hele Norges konge. I Haakonarmaal omtaler Øyvind to steder (str. 3 og 6) Haakons hær i slaget paa Stord som »Normænd«, og nævner at denne hæren om-

---

[1] For enkelthetene viser jeg til G. Storms redegjørelse i Ark. f. nord. fil. XV 112—118, og til A. W. Brøgger, Borrefundet og Vestfoldkongernes graver (1916), s. 34—55.

fattet saavel Haaløyger som Holmryger. Haakon er saaledes for sin egen samtid rikskongen, ikke bundet til noget landskap.

Anderledes er det med Harald Graafeld. Visstnok kalder Glum Geireson ham i minnekvædet for »*Nóregs konungr*«. Men ikke mindre end tre andre skalder knytter ham til en enkelt landsdel. I en lausvise av Øyvind blir han kaldt »*Hǫrða landvǫrðr*«; i Einar Skaalaglams Vellekla heter han »*Hǫrða konungr*», og i indledningsverset til Egil Skallagrimssons Berudrápa blir landet hans omtalt som »*Hǫrða trǫð*«. Dette kan ikke være tilfældig, og det svarer helt til det som Snorre siger, at »kong Harald sat oftest i Hordaland og Rogaland«, mens Lade-jarlene styrte i Trondheimen og smaakonger paa Østlandet. Harald Graafeld var i det høieste Vestlands-konge.

Jarlen Haakon Sigurdsson faar aldrig den ære aa hete Norges eller Normændenes herre. Øyvind Skaldespiller siger at landet laa under ham »helt øst til Egdenes gaard«, og Einar Skaalaglam begrænser hans vælde til »alt landet nordenfor Viken», selv om han siger at »hele Norge« gjenlød av kampen hans med kong Ragnfrød Haraldssøn. Tind Hallkjelsson kalder Haakon »*þrænzkr jarl*«, og Einar Skaalaglam gir ham navnene »*Mœra folkverjandi*«, »*Hǫrða valdr*« og »*Dofra dróttinn*«, — alt efter landskaper som vitterlig hørte til hans rike. Nord- og Vest-Norge var det han styrte.

Olav Trygveson er igjen »*Norðmanna dróttinn*« ifølge Hallfrøds ervedraapa. Men Hallfrød kalder ham desuten i samme draapa »*Þrœnda gramr*«, og nævner at han i Svolderslaget savnet følge av »*þrœnskra drengja*«. I en tidligere Olavsdraapa omtaler Hallfrød ham som »*Hǫrða vinr*« og »*dróttinn Hǫrða*«. I en lausvise har han betegnelsen »*Sygna rœsir*«, og ti aar efter Olavs fall kalder Halldor Okristne ham i sin Eiriksflokk for »*Eyna konungr*«. Alt dette knytter da kong Olav nærmest til Trondheimen og Vestlandet, og jeg tror ikke disse betegnelsene er vilkaarlig eller tilfældig valgt; de maa angi for os hovedsætet for Olavs magt.

Om jarlen Eirik Haakonsson hører vi i Tord Kolbeinssons Eiriksdraapa at han la landet under sig »nord fra Veiga (paa søndre Helgeland) sør til Agder eller længer«. Samstundes blir undersaattene hans kaldt «*Nóregs menn*«, uten at det dermed er sagt at alle Normænd stod undre

ham. Selvsagt kan en heller ikke lægge noget slikt i betegnelsen *allvaldr,* som Tord bruker om Eirik jarl; dette uttrykket bruker ogsaa Kormak om Sigurd jarl, og ordet betyr simpelt hen hersker.

For Olav Haraldsson har vi et rikere utvalg av folke-betegnelser. Sigvat Tordsson kalder ham i sine Austrfararvisur »*vǫrðr Nóregs*« og i en lausvise efter hans fald »*niðr Norðmanna*«. Men ved siden derav heter han hos Sigvat »*Prœnda dróttinn*«, »*vísi Strinda*«, »*Sygna gramr*«, »*hilmir Hǫrða*« og »*Lista þengill*«, og hos Tord Særeksson »*Egða dróttinn*«. Nu har imidlertid aapenbart disse betegnelsene skiftet mening; de knytter netop ikke kongen til det enkelte landskap, men viser os ham som hersker over hele landet. Naar Sigvat bare tar navn fra Trondheimen, Vestlandet og Agder, betyr ikke det at han regner Østlandet for aa staa Olav fjernere; han nævner selv baade i Nesjavisurne og i sin ervedraapa at Olav var herre over Oplandet, og omtaler særlig Heinerne som Olavs hjelpere. Og naar Tord kalder Olav Egde-kongen, da faar det et eiendommelig lys over sig fra det som Bjarne Gullbraaskald siger i sin Kalvsflokk, at netop Egdene tok landet fra Olav. Jeg tror disse ting viser at stamme- eller landskapsnavnene i skaldenes konge-kenningar paa Olavs tid har mistet al særlig betydning. Norge er nu i bevisstheten blit en samlet enhet, og skaldene kan ta hvilket landskap de vil for aa kjendetegne kongen som Norges hersker.

Vi ser det samme under de følgende konger, og likevel er det ikke uten interesse aa lægge merke til hvilke landskapsnavn skaldene fortrinsvis bruker. Om Magnus den Gode har Sigvat i Bersøglisvisur det eiendommelige feudale uttryk »*Nóregs sinjór*«. Arnor jarleskald derimot holder sig til landskapsnavnene. Ikke mindre end fire ganger kalder han Magnus »Horde-kongen«; baade han og Tjodolv Arnorsson bruker betegnelsen »Møre-fyrsten«; videre har Arnor navnet »Sygne-fyrsten« og Tjodolv navnet »Trønde-fyrsten«, ikke aa tale om at de begge nævner Magnus som herre over danske folk, jyder og skaaninger. Dette siste viser at slike landskapsbetegnelser ikke blev brukt rent tankeløst, men tjente til aa karakterisere, selv om karakteristikken stadig følger regelen *pars pro toto.*

Harald Hardraade blir i en lausvise av Tjodolv

kaldt »*Nóregs dróttinn*«, og Valgard paa Voll siger til ham i sin Haraldsdraapa: »*ræðr þú Nóregi ǫllum*«. Tjodolv omtaler ham desuten som »*upplenzkr hilmir*«, og dette har en særlig mening, siden Harald var oplænding. Men nogen slik mening ser vi ikke i de andre navn som Tjodolv gir ham: »*allvaldr Egða*«, »*Sogns gramr*«, »*fylkir Hǫrða*«, — selv om Stuv Blinde i sin Stuvsdraapa to ganger tar op igjen betegnelsen »Egde-kongen«, eller ogsaa Torleik Fagre i sin Sveinsflokk bruker navnet »Horde-fyrsten«. Torleik kalder desuten Harald »Trønde-fyrsten«, Arnor jarleskald kalder ham »*gjafvinr Sygna*«, og Gram skald »*Fila dróttinn*«. Denne Oplands-kongen blir saaledes først og fremst knyttet til Vestlandet og Agder.

Olav Kyrre heter i Stein Herdissons Olavsdraapa »*Nóregs konungr*«, men samstundes to ganger »*Fila dróttinn*«, to ganger »*Egða dróttinn* (*stillir*)«, to ganger »*konungr* (*hilmir*) *Rauma*« og desuten »*þengill Þrænda*« eller i væsentlig samme mening »*jǫfurr í Kaupangi*«. Her er saaledes betegnelsene hentet fra alle landsens kanter, likevel med overvegt for Gulatingslagen.

Magnus Berrføtt blir i Bjørn Krepphendes Magnusdraapa nævnt som herre over Vosser, Horder, Trønder (to ganger), Sygner, Grenland og Egder, — av Torkjel Hamarskald som herre over Egder og Horder, — av Gisl Illugesom »*Haða dróttinn*« og »*Upplanda gramr*«. Det som her kanske er det mest karakteristiske, er at han aldrig blir kaldt Norges eller Normændenes konge, og riksnavnet forsvinder dermed faktisk av skaldekvædene.

Sigurd Jorsalfare blir av Torarin Stuttfeld kaldt »Trønde-konge« (to ganger) og »Horde-herre«, av Einar Skuleson »Møre-fyrste«, — det er altsammen uttryk som vi kjender fra ældre konger. Men desuten har Einar Skuleson den eiendommelige betegnelse »*Dœla dróttinn*«, og Sigurd var ogsaa først og fremst Østlands-konge.

Det gaar tilbake med skaldediktningen utefter 12te hundredaaret; men terminologien holder sig. Ivar Ingemundsson kalder Sigurd Slembe »*ræsir Þrænda*« og »*harri Sygna*«, og disse navn svarer virkelig til de historiske forhold. Sigurd Munn heter hos Einar Skuleson »*Rauma ræsir*«, hos Bodvar Balte »*Lista konungr*«, uten at vi kan se om dette har nogen særlig mening. Vi vet ikke om det

er Sigurd eller en av brødrene hans som Einar Skuleson kalder »*konungr Hǫrða*«. Men Kolle Prude kalder Inge Krokrygg »*siklingr Þrænda*«, og det kan ialfald ingen særlig mening ha.

Einar Skuleson er tidens siste store skald, og hans største dikt er ikke kvædet til ære for en av de levende konger, men om Olav den Hellige. I Geisli har vi saa likesom samlet alle de landskapsnavn som er brukt i ældre konge-kenningar; her er Olav kongen over Trønder (to ganger), Mører, Sygner, Horder (tre ganger), Egder og Raumer (to ganger). Og her høver det derfor aa kaste et blik tilbake paa de landskapsnavn skaldene i tidens løp hadde tat i bruk.

Det falder da let i øinene at her er et temmelig fast utvalg som stadig kommer igjen. Helt fra Harald Graafelds dager er det saa godt som ikke en eneste konge som ikke blir knyttet sammen med Hordene; intet stammenavn har faat slik ære i diktningen som deres. Ved siden av dem trær Trøndene sterkt fram, derefter Sygner, Mører og Egder. Bare en og anden gang forekommer Fjalir, Vosser, Lista, Grenland, Raumar og Hadlændinger. Det er i kvædene til Magnus Berrføtt vi finder nye landskapsnavn optat i fleng, bare for rimets skyld. Men ellers er det paafaldende aa se hvorledes Trondheimen og Vestlandet har overtaket i skaldenes forestillingskreds; vi mindes at de var islændinger med rot i Norges vestlige landskaper og med sterkest samkvem med dem. Det er en sterk litterær tradition som binder dem; de holder sig i hovedsaken til de landskapsnavn som var tat i bruk før Olav den Helliges tid, og derfor støter vi aldrig i konge-kenningarne paa slike folk som Ryger, Teler, Heiner, Haaløyger og mange andre.

Liksaa skablonmæssig som i Einar Skulesons Geisli er konge-kenningarne brukt i det versifiserte konungatal som er laget i slutten av 12te hd.-aar paa grundlag av Sæmund Frodes verk. Her blir Harald Haarfagre kaldt »*ræsir Sygna*« liksom Olav Trygveson hos Hallfrød, — Olav Haraldsson »*fylkir Þrænda*«, — Magnus den Gode »*Sygna dróttinn*«, liksom Olav den Hellige hos Einar Skuleson, — Sigurd Jorsalfare »*Mœra dróttinn*« og »*Dœla hilmir*«, med to landskapsnavn som er knyttet til ham i dikt av Einar Skuleson, — Harald Gille »*Sygna gramr*«. Dette diktet har saaledes

en viss forkjærlighet for Sogn, og forfatteren har utvilsomt havt kjendskap til en del ældre skaldediktning, kanske særlig Einar Skulesons.

I 13de hd.-aar tar Snorre Sturlason og Sturla Tordsson draapa-diktningen op igjen. I Snorres Háttatal blir jarlen Skule Baardsson omtalt som Trønde- og Møre-fyrsten, hos Olav Kviteskald er han bare Trønde-fyrsten, og her har vi da et virkelig historisk grundlag. Rent litterær arv er det derimot naar Sturla Tordsson besynger Haakon Haakonsson som konge over Trønder, Sygner, Horder (to ganger), Egder (to ganger) og Raumer. Men Sturla griper tilbake helt til det 10de og 11te hd.-aars dikterstil, naar han desuten kalder kongen »*Nóregs dróttinn*« og »*Norðmanna gramr*«. Her stiger da paanyt rikskongedømmet fram i klar bevissthet; samlingstanken staar der ved skaldediktningens avslutning liksom ved dens begyndelse, kampen for den har under nye former faat betydning for tidens politik og dermed for dens litterære uttryk.

Halvdan Koht.

8.

Om Valdemar den stores tog til Norge i 1168.

Professor L. Daae har i N. hist. Tidsskr. 4 r. b. 4 med en til visshet grænsende sandsynlighet paavist, at Saxo Grammaticus selv har været deltager i toget og saaledes øie- og ørevidne til tildragelsene.

Saxo beretter, at toget fortsattes, indtil man kom saa langt nordpaa, at det om natten ved solhvervstid var næsten like saa lyst som om dagen, og at man ved midnat uten synderlig anstrengelse kunde læse den fineste skrift. Efter denne oplysning maa det, som av L. Daae paapekt, ansees utvilsomt, at flaaten har været saa langt nord som paa Trondhjems høide. Man kan vistnok gaa ut fra, at ukjendt med forholdene som danskene var, og da disciplinen var mislig, har færden langs kysten ikke foregaat med nogen hurtighet, selv om der, hvad jo var nødvendig, haddes kjendtmænd ombord. Rimeligvis er der, fra flaaten forlot

Tønsberg og til den vendte om paa høiden av Trondhjem, hengaat omtrent en maaned, saa man kan anta avreisen fra Tønsberg at være foregaat omkring den 21. mai, maaske heller nogen dager senere; ti opholdet i Tønsberg hadde, hvad ogsaa Valdemar beklaget, været noksaa langvarig. Avseilingen fra Danmark fandt sted tidlig om vaaren, saasnart man har antat at kunne anløpe de steder i Viken, der skulde gjæstes, uten hindring av is. Sandsynligvis har avreisen fra Danmark fundet sted litt over midten av mars og ankomsten til Tønsberg en av de første dage av april. Fra dette tidspunkt til omkring 21. mai maa opholdet i Tønsberg ha varet, naar Erling Skakke kunde faa tid til først at samle en hær og dernæst ved dennes hjælp at kunne foreta spærring av et sund, som den danske flaate hadde at passere, samt anlægge befæstninger ved dette og utføre arbeidet saa fuldkommen, at danskene ikke vovet at gaa til angrep.

Saxo beretter, at Tønsbergs borgere mottok Valdemar ved byens takmerker med en høitidelig procession. Professor P. A. Munch — Det n. Folks Hist. 3. d. s. 25 anm. 2 — mener, at denne mottagelse har fundet sted ved Gunnarsbø, at altsaa skibene er kommen ind Trælen og har lagt sig i havnen utenfor Skjeljarstengrunden. Som følge herav gjætter han (anm. 3) paa, at det sund, Erling befæstet, er Grinholmesund eller Vrængen.

Munch tar imidlertid ikke i betragtning, at isen paa Trælen, hvad der forøvrig ogsaa er tilfældet med Vaagen, nu Byfjorden, gaar usædvanlig sent op i sammenligning med andre havner, og heller ikke, at Valdemar slet ikke var nødt til at gaa gjennem Vrængen med sin flaate. Han vilde jo ha brede Folden og aapne havet utenom Tjømø for sig, og det vilde ingen feig flugt ha været eller forbundet med nogen skam, om han hadde omgaat de i Vrængen anlagte befæstninger, likesaalitt som befæstning av dette sund kunde ha vakt saadant opstyr ombord paa flaaten, som Saxo i sin livfulde skildring beretter.

Nei, flaaten er ikke gaat ind Trælen, der endnu har været isbelagt. Den er kommen op Vestfold (uttales nu Vestfjol), indtil den ved byens takmerke paa denne kant — mellem Ramberg og Smørberg — fandt fast is. Herute ved iskanten er Valdemar blit mottat av processionen. Saa-

snart isen brøt op, er saa flaaten seilt ind Vaagen til bryggene.

Det sund, Erling Skakke under flaatens henliggen i Tønsberg besatte med sin hær og lot spærre ved tømmerflaater samt befæste ved skanser og allehaande krigsmaskiner, er Vergøsundet. Det var kun paakrævet at befæste det østre sund, i det vestre forankredes tømmerflaatene. Der kan ingen tvil være om, at her er stedet, da skansene paa Nøtterøsiden kan sees den dag idag. De er beliggende tvers overfor Vergøs nordspiss og bestaar av 3 skyttergraver, anbragt over hverandre i skraabakken. Den nederste, hvorigjennem fotstien langs fjorden fører, er ca. 50 skridt lang, en fjeldkant helt ut paa upsen danner et naturlig brystværn. Efter den lange rende kaldes fjeldet Forodden eller Meitodden. Selvfølgelig har der været anvendt noget arbeide paa at sikre en bedre beskyttelse end den paa et par steder avbrutte fjeldkant yder, men de hertil brukte materialier har vind og vand bortført. Den øverste skyttergrav er ca. 30 skridt lang, og den opgravde jord er lagt som brystværn paa en lav fjeldkant. Den midterste er mindst. Til samtlige skyttergraver er fælles adgang fra stranden i nordre ende.

Erling satte Valdemar paa en haard prøve. Vilde han forcere sundet, var der al utsigt til, at det ikke vilde lykkes, det vilde kun medføre mandetap og tap av flaaten. Lot han skibene trække over grunden ved Skjeljarstenen, gjorde han sig skyldig i en vanærende flugt, der for alle tider vilde nedsætte hans omdømme hos befolkningen, som hadde lagt for dagen sit venlige sindelag mot danskene og mottat dem med æresbevisninger.

Valdemar valgte flugten. *P. Holmesland.*

9.

Et brev fra Lofthus i fængslet.

Under mit arbeide med Lofthusbevægelsen blev jeg tvunget til at sætte et adgang forbudt over indgangen til Lofthus's fængselsliv som til hans egne sjæledybder, fordi kilderne svigtet netop paa dette avgjørende punkt. »Intet gulnet dokument«, skrev jeg, »røper forholdet mellem Lofthus og hans gjerninger. Savnet av slike bekjendelser blir saa meget sterkere, naar vi husker paa

at han i fængslet fik ytre ro og ensomhet nok til at ruge over de spørsmaal som han hittil mest hadde stridd for«[1].

Et tilfælde har nu sat mig i stand til at ophæve forbudet som overflødig. Sommeren 1917 gjorde provst Kobro i Lillesand mig opmerksom paa at der eksisterte en kopi av et brev som Lofthus skrev i fængslet; det blev fundet av Hans Hansen i Hvefos i en kasse med gamle bøker og papirer efter den sindsyke Aasmund Pedersen paa Egeland. Paa opfordring har Kobro med elskværdig imøtekommenhet tat en avskrift av kopien og sendt mig den.

Naar undtages et utdrag av brevet i Gabriel Scotts roman om Lofthusbevægelsen: Enok Rubens levnetsløp, utgit ved juletider 1917, har dette interessante aktstykke ikke tidligere været offentliggjort.

Saaledes som jeg har mottat det, anfører jeg det her i sin helhet.

Pro memoria!

Jeg har Rigtig modtaget dereses mig mere en kiærkomene og behagelige Skrivelse av 29de Pasato. Hvorfore jeg aflæger her Ved min ærbødige Taksigelse, samt tillige Rent ud maa Dechlarere, at jeg ikke nogen Sinde min hele leve tiid, har . . . .[2] sent eller hørt behageligere og glædeligere af helle Verdens ting end det og detes indhold etc. I det at jeg ey allene ser der af at de ere alle enige, men og at de har saa meget udrettet allerede. Og naar dere som en Vil behage Hvorom jeg nu ingenlunde mere Vil paatvile, at blive enige og standhaftige alle som en mand Er det lige saae umuligt andet end at Vi alle io faar al den os til komende Ret billighed og Satesfation. Ja mere en vi nogen Sinde har ønsket og atraaet Som det er muligt for alle voreses finder at de alle her efter bliver Konges eller Guds; jeg ser og av før melte skrivelse at dere har i sinde at forlange Et Tinges Videnes optagelse, hvilket er baade unødvendigt og bekosteligt skadeligt og aldeles i Mod al Ret og billighed som og imod de forhen i same sag allernaadigste udstæde befalninger, thi same Viser jo tydelig at Same Sag i et og alt der af Dependerede skal undersøges oplyses edfæstes og i et og alt af bevises, Ved den der og den Gang andbefallede Comission, og taller

[1] Lofthusbevægelsen (i »Avhandlinger fra Universitetets historiske Seminar« III Bind) s. 240—241.

[2] Ulæselig.

same høye Comisorium etc. Aldrig paa et eneste stæd et eneste ord om noget saadant som Tinges Videne og saadant er maa og skal og bør være dene Sag aldeles u ved komende; men at same Sag med en Comission af Comissarier som er upartiske skal af handles udføres og paa Dømes Og at saadant til Dato ikke er skeed i hendhold og overenstæmelse af al christelig Ret og billighed, derom og derfore maa dere indgive de aller Kraftigste Ve og Klageposter og desforuden derfore forlange upartiske Comissarier, til at af handele den herefter fra nye optagne Sag, thi alt det øvrige og forhen i same Sag afhandlede ere jo langt Være en Fingeret eller falskt etc. hvorfore dere og i Og paae aller Kraftigste Maade nedlæger saadane Protæster, Mod same og derfore som Melt begiærer saaledes fra ny af ny Comission Ifald Same Sag ei i Mindelighed maa og kan allernaadigste Blive nedlagt, hvilket jeg Dog vist og upaatvilelig troer Naar alt saadant i et og alt Rigtig bliver paa foreskrevne og Opgivne Maade aller underdanigst andraget og forestillet, og maa deri i for den aller høyeste Guds skyld ingen forandring giøres eller indvendes i Mod same; jeg har og paa nøy Med en Tro og God ven tilsendt min kone en del nøye underretninger Som jeg vist og upaatvilelig vil tro og haabe at hun Rigtig har bekomet same Om dere derfore vil behage paa nøy at adressere Dere til hende for at faae den fuldstændige og Sandfærdige oplysning og under Retning, i alt hvad der nødvendig behøves, til og i for same Andlæg og udførelse; og Maae der i og efter hellere ingen forandring skee.

Og behager dere da at medtage dette for at vise min kone same og tillige Behage at hilsende fra mig, saa vel som og at jeg ikke den lange tiid har haft Et eneste ord fra hende hvorfore jeg er ganske forfært og kan derfore ikke begribe aarsagen; jeg ser og af før melte dereses skrivelse at dere vil forlange af Camer Herre Moltke et Tinges Videnes optagelse, det kan han for det første slæt aldeles ikke tilstæde føren høyere Ordre Derom indhentes, og for det 2det Om en og same blev tilladt var det, som før er melt mere til skade end til nytte, nai, den hele Sag maa abeselute optages aldeles fra nøy af og der til og fore maa forlanges Same Sag aldeles uvedkomende personer som upartiske Comissarier at udføre Same Sag i et og alt som før er melt for en Ordentlig upartisk Comissioen, Og der og da maa

jeg og abesolute være tilstæde og nærværende Thi det er upaaetvileligt at jeg baade maa og bør være der tilstæde i medhold af ale christelige love og Reter og billigheder, og kan og derfor uden give mere oplysning i Same Sag en alle de øvrige, Og uden saae skeer kan og komer den Rette Sandhed aldrig for Dagen paa nogen af Siderne Og paae ingen anden Maade kan hverken jeg eller dere være eller er fornøyet Og der for uden til siger og al Ret og billighed same skal og bør skee Thi det er dog den aller største uretfærdighed og ulidelighed af al hele Verdens Ting at jeg for det første, som paaesaae aldeles en oprægtig Troe Redelig Kiærlig fornuftig Sindig og forsigtig, saa vel som stille Og paae en i et christen land aldeles tilladelig maade, allerunderdanigst først fore Spurte mig hos Trohne følgeren, om jeg maatte have den store naade og lyke at andrage saadant skriftlig, som jeg da fortalte ham mundtlig, hvilket han allernaadigst tilladte mig same at Indgive saa hastig jeg vilde, naar jeg kunde Rigtig bevise same Og for det andet at jeg deri Mod og derfore nu saaledes skal Fatigeres Samt afskiæres al folke Ret og giøres til det aller værste og største ia uhørt Monstrum for mere en helle verdens uretfærdighed og ubillighed etc. Og for det 3die at bønderene og ligesaa skal afskiæres saa godt som i lige og Same delle og henseender, al Christelig Ret og billighed, for det første hen Seende Sagens aldeles uhørte forfærdelige og forfængelige behandling Saae vel som og for det 2det at de ikke maae tillades at have en Mand til at allerunderdanigst andrage dereses Tarv etc. hvilket er og Ganske uhørt, saavel som og for det 3die at de hellere ikke maatte tillades at have en Defensor eller Prochorator at iagttage dereses tarv Og det allene for de beskyldninger som de vare paae det aller strængeste beskyld fore, og nu da en Defensor ikke kan hielpe dem i Same Sag for En pibe tobakes Værdie, kan de ey allene faa tilladelse at andtage hvem De vil men nu og den same som skulde udføre min Sag hvilket den Gang Rent og aldeles var nægtet dem, alt saae kan dere heraf med meget mere see og tydelig erfare dereses ondskab ugudelighed og aller største ubillighed og uretfærdighed, og at det er dereses eneste alvorlige og faste og uforanderlige Villie ønske atraae og hensigter, at den aldeles uskyldige lidende og undertrygte skal herefter som tilforen, aldeles undertrykes

pines og plages og aldeles uchristelig behandles, for dereses egne og allene I et og alt selv for Voldte Gyselige afskyelige uchristelige uretfærdige og ubillige behandlinger etc. hvilket kan og tillige skiærer en Sand tro og Redelig Patriotismer, til inderste marv og ben at saadant kan skee saavidt som skeed er; — Men vil jeg nu stadelig haabe og troe at den allerhøypriseligste Retvise milde og naadige Konge og Kronprintz saavel som Retsindig og ædelmodig Mellem Væsen Samt mine kiære troe og Redelige etc. Lands-Mænd, forebyger at saa aldeles Til for mælt, uhørte Misbrug ikke tillades længere eller Videre at gaa I svang og udbrede sig, til og for alt for Mange 1000de aldeles uskyldige derover og fore skulde blive Ruinerte ødelagte og qvalte af og for før melte uretfærdigheder og ubilligheder etc. og samé har vist for aarsaget alt for Meget af andførte elendigheder og lidelser etc., og jeg kan ikke nægte fore at dette falder mere en forunderligt at jeg ikke lige saa vel kan faae svar fra min kone som dere da jeg dog ser af deres skrivelse, at dere har talt med hende. Og ligesaa falder og skriften i sig self mig noget mistænkelig, da jeg andser same for god til baade skrift stil og bogstavering etc., og lige saae at ikke mere En eneste haand findes under same for uden mange flere ting — Men andfæng alt dette om det en og var mere afskræker mig dog ikke fra at give Tienestelig giensvar og det i allerstørste hastighed, thi en stærk troskab Kiærlighed og Retsindighed særdeles i en god Redelig og Sandfærdig affærie kan Ingen ting af skrække eller forhindre same standhaftige Temperamente etc. Og om nu og same forhen saa vel som dette havde faldet og falt i mine aabenbare finders hænder vilde jeg dog ikke tage mig det allerminste nær derfore men Tilstaae alle ting Rent ud, thi jeg har ikke skrevet mere en allene noget af Sandheden om det mig og bønderne med flere tilføyende. Og har jeg og der for uden baade skrevet og talt langt mere om same paa vedkomende stæder, og i de dele og henseender løber jeg min bane frimodelig fræm, og frygter eller afskrækes ikke derfore om en og de allerstørste og stærkeste optænkelige lidelser pinsler ia den utaaleligeste og forsmædeligste død stod mig for øyne og øren frafalder jeg aldrig et eneste ord ia ikke en Tøddel, af alt hvad jeg paa alle tiider stæder og ved alle leiligheder haver om dene Sag talt skrevet og

handlet og same paastaar jeg saa længe der er liv og aand i mig at Alt samen med meget mere medfører den Rene Sandhed, og tillige paastaar jeg og stadelig for min Gud og helle Værden hvilken jeg alle med et gladt og frimodigt hiærte og aabne øyen tør vil og kan for dene Sag møde naar og hvor det skal være og at intet dødeligt meneske under solen har kundet handlet eller Intenderet bædre Redeligere Kiærligere etc. for min Gud Konge Kronprintz det ganske kongl. huus etc. saa vel som og for mine lige saa kiære Landsmænd saadant fra falder ieg heller aldrig i hvad der en og saa maa møde mig, Og det forsikrer jeg alle dyrt og helligt, paa min Siæls- lives- og Salighedes-forlis,— ifald jeg som sagt forandrer en og det aller mindste af noget før om melte mine Sande handlinger komer nu dette til de Troe og Redelige . . . .[1] ere som jeg Destinerer same til som jeg vi formode haaber jeg at de med flære saadane veltænkende andtager sig same med mere og i et og alt ey allene medfører Sandhed billighed og Retfærdighed i Medhold og overenstæmelse og al almindelig Christelig lov Ret og høypriselig forhen udgange anordninger og befalninger etc., men og at same sigter til og for det almindeligste bæste nyte og fordele i ubeskrivelige mange store dele og henseender og for efter komere i utallelige 1000d Leed, og naar dere vil fornuftig eftertænke same alt samen kan dere og let indsee same Sandsynlig, behag endelig at forehalt fiældmanden alt samen thi de folk er meget opRægtige i almindelighed hvilket tydelig kan sees og erfares af dereses forklaringer i Mod mig, etc., Jeg beder dere alle endl. at hilse fra mig, og Vær baade timelig og ævig velsignet, bevaret og styrket, beskiærmet og afholdt. Dette ønskes og attraaes af forbederen Christian Jensen Lofthuus.

Aggershuus Fæstning den 9de Novbr. 1789.

I allerstørste hast som kan sees alt for vel.

P. S. jeg kan og hellere ikke nægte at jeg er bleven hel opmærksom da jeg paa ingen maade nuu har kundet faa overbringeren af dereses brev at talle med mig uagtet jeg har haft mange bud til ham der Om og han talte dog med mig siste gang og dene gang var her og ligesaa god

---

[1] Ulæselig.

læilighed for ham derfor seer same mistænkelig ud dog det same, io være io bedre for mig.

P. S. Behag endelig at skrive mig til med aller første Men dog paa forhen melte foreskrevne Maade men behag du og endelig at lad min kone og kiære børen og skrive mig til med same læilighed eller Og i det mindste behag at hils mig fra dem hvordan de lever i dene forskrækelige tiid for os alle, thi dere kan dog vel let tænke hvor inderlig og ængstelig jeg venter efter en liden underretning fra Dem og særdeles i dene chritiske tiid, behag og at lad nogle flære underskrive same bræv, var det muligt ønsket iæg giærne en expresse dermed io før io hellere thi de kunde foregive at han havde ærende til Germand [1].

P. S. for alle ting behag at vær og bliv alle enige og standhaftige i det begyndte gode, thi det er det eneste midel næst og med Gudes hiælp, som kan hiælpe og frælse os alle, og lad mig og see at dere svarer fuldkomen til det gode og troe Norske navn etc., og lad for Den aller høyestes skyld, ikke den store gode og Retfærdige sag bortdøe og qvæles af og for den forbandede og forfængelige allerstørste ugudelighed og uretfærdighed etc., nu Gud vær vor væn og Talsmand, og hør min bøn.

I flere henseender har dette brev krav paa en smule opmerksomhet.

Allerede dets tilblivelse gir det en særstilling blandt kilderne til Lofthusbevægelsens historie. Som det eneste dokument fra Lofthus som fange mellem hundreder av aktstykker omkring og om ham har selve dets eksistens en værdi av lignende art som det sjeldne frimerke for samleren.

Derimot maa det indrømmes at dets indhold bereder Lofthusbiografen adskillige skuffelser. Stiller man spørsmaalet slik: hvilke tanker har først og fremst sysselsat Lofthus under det lange fængselsophold, gir jo brevet et svar som med nogen ret kan betegnes som tilfredsstillende. Hans første og sidste tanke har gjældt den store strid som han med list og vold blev drevet bort fra. *Før* fængselstiden la den beslag paa hele hans handlekraft; *i* fængslet har den suget til sig alle tanker og følelser, som den nødtvungne og pinefulde lediggang maatte avle.

[1] Lofthuses forsvarer.

Brevet avdækker saaledes en enkel og inderlig sammenhæng i Lofthuses handle- og tankeliv. Og endnu noget mere gir det os. Blir end totalindtrykket av dets mange — tildels forvirrede — ord og gjentagelser mere blekt og personlighetsfattig end vi hadde ønsket, saa meget har det likevel faat med av sin ophavsmands væsen at et hoveddrag ved Lofthuses karakter tar fast form under læsningen av det. Aanden i brevet er den samme som i Lofthuses handlinger fra den tid da han endnu hadde frihet til at øve dem; den er agressiv, fremadvendt, ikke tilbakeskuende. Det er en slagen mand, men ikke en tilintetgjort, som taler i det. Som en mand hvem livet endnu ikke har knækket, nøier Lofthus sig ikke med at skaffe avløp for sin aands bevægelsestrang i daadløse opgjør med sig selv og sin fortid. Livet kalder endnu paa den vingestækkede bondefører og fylder ham med planer for fremtiden. En urokkelig tro paa sin saks retfærdighet holder ham oppe, hindrer ham i at resignere, driver ham til at lete efter nye utveier.

Først naar vi fastholder tidspunktet for brevets avfattelse, faar vi mening i al denne lyse fremtidstro, som gjennem dette merkelige dokument straaler os i møte fra et av de mest trøstesløse fængselsliv vor historie kjender. Det er skrevet $2^1/_2$ aar efter fængslingen og 3 aar før der faldt dom i saken. Om denne dom kredser alle fangens tanker. Han frygter den ikke; tvert om, den er det han klynger sig til, den er det han haaper og tror paa, den er det som endnu gir ham muligheter, fremtid. Med en næsten nervøs iver avviser han alle velmente forslag om at nøie sig med den halve forholdsregel at opta tingsvidne i saken, en utvei som bare kan hindre eller ialfald vanskeliggjøre den fulde retslige avgjørelse. Ut fra sin faste overbevisning om at han straffes og lider uforskyldt ønsker han intet heller end at saken skal bli tat op helt fra nyt av og utredes saa grundig og redelig som mulig av »aldeles uvedkomende personer som upartiske Comissarier«. Men for den haardt prøvede mand er dette endnu ikke nok; rettens haandthævere har beredt ham for mange og bitre skuffelser til at han trygt kan overlate sin sak i deres hænder. Selv maa han »abesolute være tilstæde og nærværende«; for »uden saae skeer kan og komer den Rette Sandhéd aldrig for Dagen paa nogen af Siderne«. Sandheten og retfærdigheten er

hans forbundsfæller; deres fiender er de eneste han har noget at frygte av. Med stolt tillitsfuldhet lægger han derfor sin sak i den øverste dommers hænder; »med et gladt og frimodigt hiærte og aabne øyen tør vil og kan« han møte for sin Gud, »naar og hvor det skal være«; en bevissthet rik paa kraft og styrke for den mand som har faat verden imot sig.

For saa vidt som vi har lov til at ta en mand paa hans ord, berettiger brevet os til at fastslaa at det gir et tiltalende billede av sin ophavsmand. Men mere end nogen enkle grundlinjer i hans karakter faar vi ikke frem under analysen av det. De særtegnende detaljer mangler, den intime rapport uteblir. Bristen har ikke sin grund i for stor knaphet. Ord eier brevet nok av. Men alt for mange av dem er laante fjærer fra brevformularernes allemandsvendinger og løser derfor — paa faa undtagelser nær — kun saare ufuldkomment den opgave at røpe de smaa karaktertræk som fører forbi det almenmenneskelige og ind i personligheten. Formelt set er saaledes dette aktstykke i typisk overensstemmelse med brevskriverens stand og dannelse. Det bekræfter den gamle erfaring at pennen i den uøvedes haand saa let glir ut i de herreløse og indholdsfattige sætninger.

Mellem linjerne — ikke *i* dem — maa vi da paa disse gulnede blader læse et nødskrik fra et forpint og mishandlet menneske, et lykkens stedbarn, som vandt sin rikdom i livet, martyrglorien, i like saa dramatiske og ikke mindre tragiske former end saa mange av sine lidelsesfæller. Lofthuses lod blev jo den bitre og blodige at slites bort fra sit livs opgave og dog leve det videre.

Om forbindelsen mellem Lofthus i fængslet og hans venner utenfor gir brevet os oplysninger, som bekræfter hvad vi før visste[1]. Han har hat anledning til at skrive til sine paarørende og motta svar fra dem. Men nogen stadig brevveksling har der nok ikke været tale om. Han er forfærdet over at han »den lange tiid« (de 2½ fængselsaar?) ikke har hørt noget fra sin kone, og han omtaler bare et eneste brev, som er kommet ham i hænde. Den mand som myndigheterne frygtet i den grad at de lot ham klinklænke til en blok, før dom var faldt, har neppe faat lov til at staa i rapport med sine tilhængere. *Georg Sverdrup.*

---

[1] Se »Lofthusbevægelsen« s. 241.

OM HVORLEDES NORGE VAR BYGGET I VIKINGETID OG MIDDELALDER.

SPREDTE STUDIER FRA VORT LANDS BYGNINGSSAGA.

AV ALEXANDER BUGGE.

Jeg vet intet som har gjort et sterkere indtryk paa mig av forfald og nedgang end engang jeg i Irland gjorde en færd til den gamle, for aarhundreder siden forlatte munkeby Glendalough (i Wicklow, syd for Dublin) og kom gjennem landsbyer, der husene endda stod urørte men ikke et menneske bodde; — de var blit øde efter de fæle hungersaarene ved 1845. Jeg maatte tænke paa at Irland engang hadde været rikt og blomstrende og at det endda ved 1800 talte 8 millioner indbyggere, mens det nu bare bor 4½ million der. Krig herjer og lægger øde. Men naar den er slut, vender menneskene oftest tilbake til sine gamle bosteder. Men der folk engang frivillig er flyttet fra, varer det længe før de paany bygger.

Like ens som i Irland ved 1900 var det i Norge 400 aar tidligere. Politisk vanstyre, økonomisk nedgang, Svartedøden og meget andet hadde sat landet vort tilbake. Folkemængden var gaat ned og rundt om kunde en, mest i utkanten av bygdene, i utmark eller oppe i heiene se hustufter, ofte med gamle, nedraatne og faldefærdige hus paa, der folk var flyttet fra og ikke et menneske længer bodde og skog var begyndt at vokse paa de gamle aaker-

reiner. Det var et sørgelig syn som det ved 1460 heter om Huseby i Lier[1]: »Skoddom wy tha gr. . . . hwss oc fwnnom theim all oc hwart eit fordarffnat oc allungis faanyth, taaklaus, nyderfællig . . . . vppehallyn aker oc engh sagom wy formykit skoggengen«. Eller som det i 1478 heter om Rudi, nabogaard til Talleraas i Dovre: »ok thet lagh tha i audhn vnder fee ok fola . . . ok ther vare æi tha flæire hws vppa vthan ein stofuw ok eith halfth ladugolff» (D.N. III n. n. 922). Eller som det i 1568 heter om Vestre Hegtveit i Laardal: »for ne Hectuedt hagde i langsomelig tidt leyeth y øde oc var aldeles neder rodit foruden hus oc herberig oc slet stou gangit«. Odelsbrevene var bortkommet og ingen visste hvem som eiet gaarden (*oc ey kunde findis y nogen mands vere*)[2].

Ned gjennem hele 1600-tallet er det stadig i brev og domsakter tale om slike gaarder som ligger øde. I en retssak fra 1696 heter det saaledes om Skaari og Snaargil, to ødegaarder under Snartland i Fyresdal: »dernæst besaae vi forschreffne ødegaarder som kunde formenes at haffue vehret gamle Pladser, og findes Agerleier oc Hustoffter, samt et Fæhus oc en Lade med Laave der endnu«. Somme steder kan en endda oppe i heiene i fjeldbygdene finde levninger av slike gamle hus der det for flere hundre aar siden har bodd folk. Oppe i Momraksheii i Fyresdal laa det før en gaard som het Støyl; der kan en endda se levninger av en gammel røkstue og av en stok med utskaaret dyrehode i enden (en »gøyje«) som hang over ildstedet. I Brannkvaalen, mellem Vinje, Rauland og Øyfjøll, nær Stavsfjøll, skal det engang ha været en hel grænd. Der skal det endda staa et fint litet bur. I Grunningsdalen som gaar fra Seljord til Sauland, er det

[1] D.N. V n. 831.
[2] D.N. XIII n. 736

nu bare støyler, men før bodde der tæt med folk der, og endda kan en rundt om se hustomter og aakerreiner. Om dem har en gammel Seljoring, Torstein Fiskarbekk, fortalt Rikard Berge en hel del. I Berges avskrift heter det bl. a.: »Skardstaul var gild gard, no attlagd og skogsrunnin. Torstein kann minnast husi. Dei va' ovsvære; stogo med utskori langsvol, magatelgt timber, stort og svært. Der var au svære utskori loft, gildt fjós«. Nu er det vel ikke mange steder der en kan se levninger av husene. Men mangfoldige steder kan en den dag i dag oppe i fjeldbygdene i Telemarken se hustomter og aakerreiner, kværnstøer og andre merker efter gamle gaarder der det nu er overgrodd med skog eller støyler og utmarker. Navnet paa disse nedlagte gaardene mindes for det meste, somme steder er endog det glemt. Men navnet paa dem som bodde der mindes sjelden og ætten deres er glemt og borte.

Den gangen gaardene blev nedlagt — paa 1400-tallet og i førstningen av 1500-tallet — skjønte folk at det var et tap for landet. Paa herredagen paa Bud i Romsdal blev det forhandlet om mange saker som de styrende skulde søke at bøte paa. Deriblandt var ogsaa »om the som siølffue aaghe jordher oc ycke sytiæ ther vppaa; att smaa jordher icke leggis vndher andre større jordher; att ødegordher motte bliffue bygde« (D.N. X n. 674). Derfor skriver ogsaa Kristian III 31. jan. 1540 til indbyggerne i Nidaros erkebispedømme: »Witther att osz er til witthandis wordett, huorledis att ther skall liggie mannge jorder ther offuer alth erchebischopsdømett som skulle vare wbygdthe och jnghenn lanndskyld affgaar, oc skulle høre och liggie till Norges krone oc for[ne] Thrundhiems ærchebischopsdømett; thj haffue vij nu aff vor sønderlig gunst och naade och saa paa thet att samme wortt righe Norghe maa bliffue bygdth och forbeidrett, wndt och til-

ladett och nu medt thette wortt obnne breff wndhe och till lade att saa mange waare wndherszaater ther wdj landett som wille wpthage och byggie szamme waare och kronannenns och stichtenns øde jordher, skulle mughe nyde samme jorder thill thennem och theris arffuinge, dogh att the som samme jordher bygge och beszidde skulle aarlighen giffue ther aff thill osz och Norgis kronne leydinnghe som andre jordeigher bønnder giøre« (D.N. XI n. 654). Men siden kom det nye opgangstider; en del av det som var lagt øde, blev paany bygget, og litt efter litt glemte folk de gamle, vonde tidene og minntes bare at det var bygd mange steder oppe paa heiene før »Storedaui« kom til dalen[1].

Længe efterat fjeldbygdene var begyndt at avfolkes, blev likevel heigaardene regnet for bedre og gildere, end gaardene nede i dalen. Skogen hadde endda ikke faat saa stor værdi og oppe paa heiene var det den bedste jagt og fiske. Det heter i et gammelt stev fra Vest-telemarken:

Inn kaam Saavi Øyefjødd,
han bryte' paa ymsne moddo:
Dei vite saa liti dei bygdaran
koss gott mi liver i fjøddo[2].

Bendik Taraldlien har i boken sin om Fyresdal (s. 17) et vers av den sidste manden som bodde paa Gausvatten og skal ha hett Gauti:

Me drikke mjøyren or sylvarskaali,
me drikk 'an ikkje or boddo,
og difor trote dei daledrito,
at me liver so væl upp i hoddo.

Helt ned til vor tid blev f. eks. en gaard som Sly-

---

[1] Johannes Skar, Gamalt or Sætesdal, Bygdeliv, s. 5.
[2] Ældre norske sprogminder II (Ordsamling fra Robyggjelaget), 28 anm.

støyl langt oppe i Fjøllgarane regnet for en av de bedste gaardene i Fyresdal. Men i de sidste 30—40 aarene, efterat det er kommet bedre veier, jernbaner og dampskiber er det likesom at heigaardene er kommet til at ligge mere avsides end før. Nede i bygdene er det ved knutepunkter for færselen vokset op smaa »byer« som de kaldes — landsbyer kunde vi heller kalde dem — som paa Dalen, Kyrkjebø i Kviteseid, Tveitsund og Kirkebyen i Fyresdal; der vil folk heller bo end oppe paa heiene, og saa er heigaardene paany begyndt at lægges øde. I Fyresdal der jeg er bedst kjendt, er det mindst 30 gaarder som i den sidste menneskealder paany er fraflyttet og lagt øde, gilde gaarder som Naper (dér det nu bare bor folk paa ett av brukene), Husstøyl og Rolleivstad, paa østsiden av dalen, og Høgeskaar, Jordal, Skrimsdalen, Torsdalen, Kvipt og mange andre paa vestsiden. Og likeens er det rundt om i fjeldbygdene. Mange steder er det byfolk som kjøper fjeldgaardene og bare bruker dem til jagt. Men i den sisste tiden er folk begyndt at skjønne at paa denne vis lægges landet øde. Og nu er krigen kommet Vi faar litet eller mest ingenting av tilførsel utenfra. Men da trænges det mer end nogensinde at hvert jordstykke som kan dyrkes op, paany blir det. Hvad kunde det ikke avles bare av sauer oppe paa heiene, for ikke at tale om gjeiteavlen som det i den sisste tiden rent er gaat tilbake med i de fleste bygdene? Mange steder dér det før har været gaarder, men nu bare er stoyler, er det den bedste jord og fin væksterlig skog, og det kunde paany bli gilde gaarder dér, bare det kom ordentlige veier. Jeg kan nævne Gausvatn i Fyresdal, dér bonden efter sagnet endog skal ha hat husmand[1]. Og like ens er det med de fleste av de gamle nedlagte gaardene i Fyresdal.

---

[1] Meddelt av eieren, Bendik Taraldlien.

Det er meget jord som paa denne vis kunde indvindes til dyrkning. Paa Flekstveitheiene mellem Laardal og Kviteseid ligger Kyrvestad eller Kyrvestaul, som engang skal ha været en hel grænd med egen kirke. Bare paa den delen som hører til Vesterdal i Dalane kan en av aakerreiner se at det har været mindst 20 maal som før i tiden var aker, og endda mere er det som ligger til Flekstveit. Det er et glædelig tidens tegn at bønderne oppe i Møsstrand er begyndt at kjøpe tilbake gaardene og tænker at bo og bygge dér. Men slik skulde de gjøre rundt om i fjeldbygdene. Da vilde de paany komme i magt og ære og faa det at sige for landet vort som de hadde i gamle dager.

I »Flatøyboken«, den gamle islandske samling av kongesagaer, findes det et litet stykke som heter »Hversu Noregr bygðist« (»Hvorledes Norge blev bygget«). Siden har det været skrevet litet om dette emne og mangfoldige undersøkelser maa endda gjøres før det kan skrives en saga om hvorledes Norge er blit bygget ned gjennem tiderne. Men det er et spørgsmaal, som vedkommer os alle og ikke bare fortidsgranskerne. Det har været sagt at Danmark ved hedeplantningerne har vundet igjen det det mistet i Sønderjylland i 1864. Norge har i aarhundredernes løp mistet likesaa meget som Danmark, baade utenlands og endda mere indenlands. Det var en tid, da Norge næsten kunde brødføde sig selv. Det er ikke mere end 350 aar siden Absalon Pedersøn skrev: »Saa er Norge den største part begaffuit med korn oc kierne, saa at det kan vel hielpe sig sielff, vndertagendis Finmarchen, vdi huilket saais plat intet«[1]. Og nu staar vi paa randen av hungersnød, fordi vi ikke faar korn fra

---

[1] Hist.-topogr. Skriftet om Norge og norske Landsdele, 61 29—31.

utlandet. At undersøke denne tilbakegang og grundene til den er en av de vigtigste opgaver i vor historie.

Men først trænges det at landet vort blir ordentlig undersøkt, alle gamle navn paa støyler, akerteiger, plasser osv. optegnet og alle gravhauger, bygdeborger og andre faste fornlevninger tat rede paa. Før det blir gjort, er det uraad helt sikkert at fortælle om hvorledes Norge er blit bygget ned gjennem tiderne. Denne lille avhandlingen er bare et første forsøk. Det er væsentlig om de store nyrydningstider i vikingetiden og i aarhundrederne nærmest forut og i middelalderen jeg i det følgende har tænkt at tale.

Efter nedgangen i den førromerske jernalder i de sidste aarhundrederne før vor tidsregning tok folkemængden paany til at vokse; især tiltok den sterkt i de sidste aarhundrederne før vikingetiden. Overbefolkning var sikkert en av de vigtigste grunder til vikingefærderne, da Nordmænd grundet riker og nybygder rundt om i Vesterlandene og satte bo paa Island, ja til og med paa det fjærne Grønland. — Alt paa 600- og 700-tallet var de kommet til Færøerne, Hjaltland og Orknøerne. — »Da byggegedes«, siger Snorre, »Jemtland og Helsingland, men dog var begge forut delvis bygget av Nordmænd«[1]. Til 800-tallet satte ogsaa sagnet den første bygd i Herjedalen som skal ha navn efter Herjulv Hornbrjot, som var merkesmand hos Halvdan Svarte[2]. Det var dog ikke bare utenlands at Nordmænd bygget i denne tiden, det var likesaa meget i vort eget land. I hver bygd blev det i de sidste aarhundreder av folkevandringstiden og i vikingetiden, med et rundt tal mellem 600 og 1000 e. Kr., tat nyt land op til dyrkning og nye gaarder lagt. Vi kan

---

[1] Heimskringla, Harald Haarfagres saga, k. 19. [2] Norges gamle Love II, 490.

gjennem gaardnavnene følge den voksende bebyggelse. Omkring 2500 gaardsnavn ender paa *-staðir* (nu-*stad* eller *sta*). De er fordelt rundt i landet fra Trums og Nordlands amt og sydover. »Antallet er dog«, siger Oluf Rygh, »forholdsvis størst paa Østlandet (navnlig i Smaalenene, i Akershus Amt og i Hamar Stift) og i de trondhjemske Amter. . . . . Paa Østlandet staa Hedemarkens Fogderi med 137 Navne og Kristians Amt med 322 forrest; nordenfjelds har S. Trondhjems Amt 166 og N. Trondhjems 199«. Rygh mener at dannelsen av navn paa *staðir* hovedsagelig falder i vikingetiden, om den end kan være begyndt noget tidligere og fortsat ut over grænsen av vikingetiden[1]. Mulig sætter Rygh disse navne litt for langt ned i tiden. En skulde tro at hovedbygderne hjemme i Norge i det væsentligste maa ha været bygget og opdyrket før vikingetiden og den dermed følgende utvandring til Vesterlandene begyndte. Men det gjælder om denne som om alle disse tidsangivelser, at den langtfra er sikker og at det er mange undtagelser fra regelen. *Ruð*-navnene er, som vi siden skal se, fra den kristne middelalder. I Gol i Hallingdal var det en bygd som før blev kaldt Rud (*í Ruðum*); i denne laa gaarden Blakkestad. I Aslak Bolts Jordebog (s. 107) heter det: *Af Blakkestadom i Rudhom.* En skulde tro at grændenavnet var det ældste og gaardsnavnet yngre. Men hvorledes dette skal forklares, vet jeg ikke. Nabogaardene til Blakkestad har alle navn som synes at være fra middelalderen. Vanskelige helt sikkert at tidfæste er ogsaa gaardsnavnene paa *-land*. Av dem findes det henved 2000 i Norge. De er almindeligst paa Vestlandet i strøket fra Bratsberg amt til S. Bergenhus amt;

[1] Norske gaardnavne (citeres som N.G.), Indledning og Forord, 77.

paa denne landsdel falder omkr. 80 procent. Flest er det i Lister og Mandal og Stavanger amt (omkr. 950). Ogsaa i Nordre Bergenhus og i Nordland er disse navn hyppige. I det øvrige land er det faa av dem, især paa Oplandene[1]. O. Rygh mener, at *land* og *staðir* har konkurrert med hverandre om at danne gaardnavn i vikingetiden, saa at det ene ordet var mest yndet i somme egne, det andet i somme[2]. Jeg er ikke viss paa om dette er helt rigtig. Rygh siger om navnene paa *land*: »Der findes endel saadanne Navne i de av Nordmænd i Vikingetiden stiftede Kolonier i Vesten. Ogsaa paa Island er der adskillige av dem, men de allerfleste av disse synes at være nyere dannelser, der ikke have nogen Sammenhæng med de tilsvarende norske«[3]. En mængde av de gaarder som blev grundet paa Island i landnaamstiden, har derimot navn som ender paa *staðir*. Hadde det været som Rygh mener, skulde vel navnene paa *-land* ha været de almindeligste paa Island, som i hovedsaken blev bebygget fra Vestlandet, dér disse navn og ikke de paa *-staðir* er de almindeligste. Naar likevel navnene paa *staðir* er de almindeligste paa Island, da kommer vel dette av at *staðir* var den navnedannelse som var mest i bruk i vikingetiden, mens navnene paa *land* tilhører perioden nærmest forut. Vestlandet er med andre ord blit bebygget i sin nuværende utstrækning noget før Østlandet. Dermed stemmer det vel overens at det især var Vestlandsfylkene som tok del i vikingefærderne. Derimot kan jeg ikke være enig med Andr. M. Hansen som mener, at *land* repræsenterer en videre vækst — en senere bosætningsperiode end *staðir*, ikke nogen konkurrerende samtidig navneskik, men at de svarer til *ruð* paa Østlandet[4]. *Ruð*-navnene til-

[1] N.G., Indledning, 63. [2] Sammesteds, 77. [3] Sammesteds, 64. [4] Landnåm i Norge, s. 12, jfr. s. 9 og 20.

hører, som jeg siden skal vise, den kristne middelalder, 1100- og 1200-tallet. En række av *land*-navnene er derimot sammensat med gudenavn (som *Frøyland* eller *Frøylandir*) og andre navn som viser at de har været hedenske kultsteder (f. eks. *Helgaland*, av *heilagr* »hellig«); det kan derimot neppe paavises noget gaardnavn, som ender paa *land* og som første led har et personnavn som først kom i bruk i kristen tid[1]. Dette viser at *land*-navnene er ældre, vistnok meget ældre end *ruð*-navnene.

Videre har vi navnene paa *Þveit*, som efter Rygh i denne forbindelse betegner »en utskilt part, for sig beliggende jordstykke« og hænger sammen med angelsaksisk *þwitan* »avskjære, skjære i stykker«. Tveit-navnene findes ikke paa Island eller i de vestlige norske kolonier, men er i vikingetiden overført til Nordengland. De gaar efter Rygh »meget langt tilbake i Tiden«. »Tveit-navnene standse«, siger Rygh, »omtrent ved Sognefjorden; nordenfor denne findes blot et Par av dem i Sønd- og Nordfjord og et Par i Indherred. Hyppigst forekomme de i Bratsberg Amt, i Nedenes, i Stavanger Amt (her næsten blot i Ryfylke) og Søndre Bergenhus. Paa Østlandet findes de, om end i ringere Antal, dog ret hyppig i de lavere Egne; i Oplandsbygderne gives derimot kun faa av dem (ingen i Gudbrandsdalen og Østerdalen). Deres samlede Antal i Landet er c. 600, hvorav omtr. 200 usammensatte«[2].

Tilslut maa nævnes navnene paa *-setr* »opholdssted, bosted« (av *sitja* »at sitte«). Det findes som andet led i over 900 gaardnavn, mest utbredt i den nordlige del av landet, fra Søndfjord til Nordland. Denne landsdel har over 70 procent av de navn som er sammensat med

---

[1] Kirkeland i Vestnes i Romsdal (N.G. XIII, 220) var tidligere underbruk til Nakken og er et nyt navn. [2] N.G., Indledning, 83.

setr; forholdsvis flest av dem findes i Romsdals amt (omkr. 250). Paa Østlandet er de forholdsvis hyppigst omkring Mjøsen. O. Rygh siger: »Disse Sammensætninger synes at være temmelig gamle og tør vel for den største del henføres til Vikingetiden og den nærmest forudgaaende Tid. De findes ikke paa Island, men derimod ikke sjelden i de gamle norske Kolonilande i Vesten«[1]. Magnus Olsen gjør disse navne noget yngre. Han siger: »*Setr* er derimod i modsætning til *vin*, produktivt til dannelse av stedsnavne ogsaa i historisk tid. *Frøset* synes da at tilhøre hedendommens slutning«[2]. Mit indtryk er at *setr* er brukt til at danne gaardnavn gjennem et længere tidsrum end baade *staðir*, *land* og *þveit*. Navne som Venset (*Vinjasetr* eller *Vinset*) i Skjerstad i Nordlands amt og Vinjesæter (*Viniasœtr*) i Mosviken og Venset (*Vinasœtr*) i Skogn i Nordre Trondhjems amt maa være meget gamle; de er sammensat med *vin* »græsgang«[3]. Derimot tilhører Kariset (*Katrínasetr*) i Gjemnes i Romsdals amt[4] og Paalset (*Pálssetr*) i Vestre Toten[5] og det forsvundne Paalsetter i Brandbu i Kristians amt[5] middelalderen. Derimot tror jeg ikke som Andr. M. Hansen at navnene paa *setr* i det store og hele er samtidige med *ruð*-navnene[6]. I det hele synes de at være noget ældre.

At alle disse gaarder hvis navn ender paa *staðir*, *land*, *þveit* og *setr* først er ryddet i vikingetiden eller tiden nærmest forut, kan vi dog ikke sikkert slutte. Mange av dem er uten tvil ældre, men har i tidens løp skiftet navn, dels fordi gaardene er skiftet ut og dels fordi husene er blit flyttet.

---

[1] N.G., Indledning, 74. [2] Hedenske kulturminder i norske stedsnavne (Videnskabsselskabets Skrifter II, Hist.-filos. Klasse, Kristiania, 1914, No. 4), 68. [3] N.G. XVI, 219; XV, 99, 166. [4] N.G. XIII, 354. [5] N.G. IV 2, 99, 172. [6] Landnåm i Norge, 12, 20.

I Lesje laa før i tiden en gaard som het *Kýreimr*; navnet lever nu bare i grændenavnet Kjørem. Den maa ha været en av de ældste gaardene i Lesje; det viser endelsen *-heimr*; de gaardnavn som ender paa *-heimr*, sættes til tidlig i folkevandringstiden, ja kanske endda før. Nu er Kjørem skiftet ut i 8 matrikelnumere med flere bruk. Mellem de gaarder som er deler av det gamle Kjørem eller *Kýreimr*, er Rolstad (*Róaldsstaðir*) og Kollungsstad; begge navn viser tilbake til vikingtiden[1]. Paa nordsiden av Fetveittjønn i Bøgrend i Vinje ligger tre støyler, Auvinstøyl, Aslemstøyl og Saavi-støyl. Aslemstøyl ligger litt oppe i lien straks ovenfor Auvinstøyl og hører nu til Aarhus, men hørte før til Fetveit[2]. Auvinstøyl hører til nabogaarden. Navnene viser at Auvinstøyl og og Aslemstøyl har været gaarder som siden er nedlagt og blit støyl. De maa være mellem de aller ældste gaardene i Vinje. Auvin er sammensat med *vin* »græsgang«, som danner det ældste lag i vore gaardnavn. Det minder om Auen (opr. *Auðin*) i Enebak i Akershus amt, som Oluf Rygh forklarer som en sammensætning av *auðr* »øde« og *vin*[3]. Aslem er mulig sammensat av mandsnavnet *Atli* og *heimr* (jfr. Aslestad opr. *Atlastaðir*). Jeg tænker mig at gaardene i tidens løp er flyttet længer ned i bygden og at Fetveit oprindelig har været en part av Auvin eller Aslem. Fetveit maa dog ogsaa selv være en meget gammel gaard, fra vikingetiden eller ældre.

Sammenligner vi gaardnavnene med jordfund og gravhauger som er bevaret, saa finder vi at en stor del av vort land alt i vikingetiden var næsten likesaa godt bygget og opdyrket som i vore dager. En bygd som Søndre

---

[1] Norske Gaardnavne, B. IV 1, 27 f. [2] Brev fra Torleiv Olafson, tidligere redaktør av »Morgenposten«, Kristiania, til Rikard Berge, 22. V. 1916. [3] N. G. II, 211.

Fron i Gudbrandsdalen har, siger en forsker i en nylig utkommet avhandling, »øiensynlig ikke være stort svakere bebygget i det 10.—11. aarh. end i det 19.«[1]. Det samme gjælder de egentlige Hedemarksbygder, den sydlige del av Vestfold, bygderne rundt Skiensfjorden, Jæderen, Sunnhordland og i det hele storparten av Søndre Bergenhus og Stavanger amt, bygderne rundt Trondhjemsfjorden og de ytre bygder i Nordland, i det hele de deler av Norge som spiller den største rolle i vor ældste historie.

Men bebyggelsen strakte sig i vikingtiden ikke bare over de deler av vort land dér det senere har bodd folk, men ogsaa over egne som siden i lange tider laa øde eller som aldrig mere er blit opdyrket. Dette gjælder baade det nordenfjeldske og det søndenfjeldske Norge. I det gamle Haalogaland bodde i forhistorisk tid befolkningen især ute ved kysten og spredt indover langs fjordene. Det findes i Nordland en mængde gravhauger dels fra den ældre og dels fra den yngre jernalder; derav ligger omtrent 850 i Søndre Helgeland, 500 i Nordre Helgeland, 850 i Salten og 2000 i Lofoten og Vesteraalen. For nogen herreder, som Hadsel, Bø, Øksnes og Dverberg i Vesteraalen, er det kjendt mere end 300 gravhauger i hvert herred, fra Bodin, Steigen med Ledingen, Hamarøy og Lødingen over 100 i hvert herred, og likesaa i Dønnes og Meløy, samt i Bindalen, Brønnøy med Vik, Tjøtta, Alstahaug og Herøy. Andre herreder som Vefsen, Hatfjelddalen, Mo, Beieren, Fauske, Sørfolden, Tysfjorden, Ankenes og Evenes optræder kun med nogen faa gravhauger[2]. Under sin omtale av Andøia i Vesteraalen siger Karl Rygh: »Bygderne yderst mod Havet var, især hvor der som her var særlig god Leilighed til Fiskeri, i ældre Tid forholds-

---

[1] Edv. Bull i »Maal og minne« 1917, s. 157. [2] Norges land og folk, Nordlands amt, II, 784.

vis meget sterkt befolkede, og dette Forhold holdt sig meget længe, ialfald til Begyndelsen af 17de Aarh. Navnlig var Øens nordligste Del, Andenes, tidligere et meget sterkt befolket Sted og havde efter gamle Skattemandtals Vidnesbyrd i 16de Aarh. en meget større Befolkning end nu«[1].

I dalene inde i landet stammer den nuværende bebyggelse mest fra nyere tid. Om Hatfjelddalen, bygden rundt det store Røsvatten, heter det i »Norske Gaardnavne, Nordlands Amt« (s. 86): »Herredet er gjennemgaaende en ny bygd. Af dens 87 Brug i den nye Matrikel er kun 16 opførte i Matrikelen af 1843, adskillige er ikke over en Menneskealder gamle«. Men heroppe rundt sydsiden av Røsvatten har konservator Th. Petersen i Trondhjem fundet flere gravhauger, som viser at det her har været bygd i hedensk tid. Den nævnes ikke i skriftige kilder fra middelalderen og maa tidlig være blit fraflyttet og lagt øde.

Den faste bebyggelse maa ogsaa i vikingetiden ha strakt sig længere nord end den gjorde senere i middelalderen. Da Haakon Haakonsson i 1240 bygget kirken paa Trums eller Tromsøy, fandtes ingen bofaste Nordmænd eller bumænd nord for Malangen. Kirken blev kaldt ecclesia S. Mariae de *Trums iuxta paganos* (»den hellige Marias kirke i Trums mellem hedningerne«)[2]. Malangen skiller, heter det i Rimbegla, et islandsk geografisk og astronomisk skrift fra denne tid, »mellem bu-

---

[1] Norske Gaardnavne, B. XVI, 405. Hr. Andreas A. Larsen, en 60 aar gammel mand, fortalte mig februar 1916 paa Tromsø at paa Andenes skulde man i 1912 mitt inde i byen grave efter vand. Først kom de til almindelig jord, saa til en hvit ring av sand om den fordypning som de grov, saa var det et lag jord, derunder sand og tilslut paa ca. 3 meters dybde blev det fundet et lag komøk, omkr. 20 cm. dypt. [2] D.N. I n. 113 (s. 103).

mænd og Finner«. I det 10de aarh. gik derimot Nordmændenes bygd meget længere mot nord. Gravfund viser at det i vikingetiden maa ha været en temmelig sterk bebyggelse paa begge sider av Tromsøysundet[1]. Nordmænd bodde dengang helt op til Lophavet, over grænsen av Finmarkens amt. Nord for Ringvatsøy ligger den lille Helgøy, d. e. den hellige ø. Navnet viser at Helgøy i hedensk tid har været en hellig ø, viet til guderne. Men et slikt navn kan ikke ha været git av forbiseilende sjømænd; det maa stamme fra fastboende Nordmænd. Paa Helgøy er det inde i en haug av stenheller fundet stykker av en urtepotteformet lerurne samt en jernkniv og benbeslag. Dette fundet stammer fra den ældre jernalder; men den mand, som har ligget i haugen, kan ikke ha været en Finne, han maa ha været en Nordmand. Fra den yngre jernalder er det ialt gjort syv gravfund paa Karlsøy, Helgøy og Vannøy. De nordligste er paa Skolnes i Frakfjord i Loppens præstegjæld; her blev det ogsaa i en gravhaug i 1844 set »rustgangen efter et sverd«. Paa alle øerne dér nord staar det endda mange hauger og røiser, som ikke kan være andet end norske graver fra hedensk tid; for finnegravene ser ganske anderledes ut. Mulig har det endog bodd Nordmænd spredt langs kysten av Finmarken helt til bunden av Varangerfjorden[2]. Derpaa tyder bautastener og stensætninger som findes flere steder, bl. a. paa Magerøy, paa Hvitnes i Tanafjord og ved Vadsø og fund av knivblad av jern[3] og av prydsaker som stammer fra det sydlige Finland[4].

---

[1] Oldtiden, Avhandlinger tilegnet K. Rygh 1914, s. 108 fl.
[2] Nicolaysen, Norske fornlevninger, 703. [3] Nicolaysen, 704 f.
[4] Universitetets Oldsakssamling, Tilvekst 1904—1914, 130. Jeg kommer til at omtale dette nærmere i en avhandling i »Namn och bygd«. Har det bodd Nordgermaner her, er de snarere kommet fra Sverige end fra Norge.

Like ens var det Søndenfjelds. Rundt om baade paa Øst- og Vestlandet har vore forfædre i vikingetiden bygget i fjeldet paa steder dér det nu ikke er bygd. Den høitliggende egn i øst og nærmest i syd for Fæmund-sjøen i Østerdalen, øverst i Trysilelven eller Klarelvens dalføre er endda i vore dager meget tyndt befolket og den nuværende bebyggelse er temmelig ny, fremkaldt ved optagelsen av Røros kobberverk i 17de aarhundred[1]. Øst for Fæmund ved utløpet av elven Lille-Gutu i Fjeldgutusjøen er det, vistnok i en gravhaug, gjort et vakkert fund fra den yngre jernalder (et sverd, et økseblad, 9 pilespisser, et knivblad, en bronsespænde og en brynesten)[2]. Noget syd for Fæmund er det paa en slette ved bredden av Klarelven, likeoverfor gaarden Husfloen i Rendalens almenning, paa forskjellige steder fundet flere lag kul og i ett av dem flere oldsaker (glasperler, jernnøkler, ildjern o.s.v.) tillike med en benstump; disse kullag er uten tvil graver fra den yngre jernalder[3]; likeoverfor dette sted er det siden fundet et sverd fra den yngre jernalder[4]. I fjeldet ovenfor Vaage har det flere steder været bygd i vikingetiden. Paa Grinningdalskampen er det saaledes gjort et stort gravfund fra den yngre jernalder. Der blev fundet et sverd, en øks, 10 piler, en sigd, et ildjern, en kniv, 2 filer, et høvljern, en ske, en flat ring, en skaalformet gjenstand, en bryne, et hylster og en avlang bronsespænde. Ved Heimdalsvatn i Hedalen i Vaage blev det i 1775, vistnok i en gravhaug, fundet

---

[1] Yngvar Nielsen, Historisk Tidsskrift III, 217. [2] Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring (citeres som N.F.), 1872, s. 79; jfr. Ingvald Undset, Den yngre Jernalder i Norge (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1877), s. 115. [3] Undset, 115 f. N.F. 1868, s. 99. Paa toppen av fjeldet Elgshaugen i Trysil og ved gaarden Landsjøaaen i Trysil er likeledes fundet 2 jernpilespisser sammesteds. [4] N.F. 1870, s. 70 n. 23.

en del piler, bryner og et sverd, som Schøning fik se paa Bjølstad[1].

Ved Storevatn eller Svenskin høit tilfjelds i Vestre Slidre synes det mot slutten av den hedenske tid at ha været en noksaa tæt bebyggelse. Nu bor det ingen folk fast her uten kanske ved Grunke, ved nordenden av sjøen, og ogsaa paa denne plass har det i de senere menneskealdre neppe stadig bodd folk. I en brandgrav ved Svenskin er det fundet 1 jernkjedel, 1 øks, 10 piler, 1 kniv, 1 fil og 1 ildstaal. Ved Grunke er det fundet 1 jernpil og et klæberstenskar med brændte ben; paa Haugvørpin sæter paa østsiden av Svenskin er det fundet en spydspiss av jern fra den yngre jernalder og i fjeldet mellem Hallingdal og Valdres, antagelig ogsaa ved Haugvørpin, en anden spydspiss av jern og et stort knivsblad. Endelig er det i en gravhaug paa Nøsansæter øst for Svenskin fundet et sverd[2].

I Ustedalen i Hol i Hallingdal som er en av de høistliggende beboede daler i Norge (2000 fot over havet) er det adskillige gravhauger, og i én av disse er det gjort et vakkert fund fra den yngre jernalder[3]. Endda interessantere er et gravfund fra Tollevsæter i Dagali sokn øverst i Numedal. Fundet blev gjort paa en sæter oppe i høifjeldet ved en elv som kommer fra sjøen Heieren og falder i Laagen et godt stykke overfor Dagalibygden, paa en høide 1 km. fra selve Tollevsæteren og 200 m. østenfor Bjørdalsbakken. Paa haugen stod en sten som var omkr. 1,5 m. høi, rundt laa en ring med flate stener. Saa

[1] N. Nicolaysen, Norske Fornlevninger, 94 f., jfr. Norges land og folk, Kristians amt II, 551. [2] N.F. 1879, s. 198 n. 38 og 41, 1881, s. 131, n. 13; 1886, s. 81, n. 47 og 48; Norges land og folk, Kristians amt II, 551. [3] Undset, Om den yngre Jernalder, 115; Nicolaysen, Norske fornlevninger, 157. Et i Bergens museum bevaret fund fra Jæglum tilhører likeledes Ustedalen.

vidt en kunde se, var det en stensætning paa nordsiden av den røde sten. I graven blev det fundet brændte ben, en armbøile av bronse og glasperler. En kvinde og et barn har ligget i graven. Her oppe har det altsaa mot slutten av hedendommen bodd folk. Merkeligst er dog bebyggelsen paa Hardangervidden, som kaptein *Hj. Negaards* undersøkelser for Bergens Museum har kastet lys over[1]. Rundt om paa vidden findes det en række gamle boplasser paa steder som ligger for høit til at det kan ha været drevet akerbruk dér. De som har bodd dér, maa ha levet av jagt og fiske. Flere av disse boplasser, særlig ved Krækjavand, Halnevand og Finsevand, er systematisk undersøkt. De ældste lagene stammer fra stenalderen. Siden maa boplassene længe ha ligget øde; for over stenaldersakene var det et rent sandlag. Men saa har det i vikingetiden paany kommet folk og bosat sig dér; for i det øverste lag blev det fundet saker fra den yngre jernalder, deriblandt ogsaa et stykke av en flat hestesko. Vi kan derav slutte at de folk som mot slutten av den hedenske tid bodde oppe ved Finse, har holdt hester, om de ogsaa har hat andre husdyr, vet vi ikke. At det har været stort fædrift saa høit tilfjelds, er dog litet rimelig. Rundt Møsvatn har det derimot alt mot slutten av den hedenske tid været ordentlige gaarder. Ved Hollvik, inde ved den østlige arm av det store vand er det saaledes i en gravhaug fundet et økseblad fra den yngre jernalder[2]. Paa Falkeriset, en høide nær Kraamviken i Møsstrand er det fundet et jernredskap, som ligner nogen vi kjender fra den ældre jernalder, men som vel er fra den yngre[3]. Desuten er det fundet spydspis-

[1] Hj. Negaard, Hardangerviddens ældste befolkning, Bergens Museums Aarbok 1911. Nr. 4; jfr. Oldtiden, 1. bind 1910, s. 22.
[2] Universitetets oldsakssamling, Kristiania, C. 12094, N. P. 1885, s. 84 n. 30. [3] N.F. 1889, s. 109 n. 65.

ser av jern paa fjeldet mange steder rundt Møsvatn[1]. Av gaardene i Møsstrand er det bare Kollinghovden (*Kollungshofði*) som nævnes i brev fra middelalderen[2]. Men efter navnet at dømme kan den godt være fra vikingetiden. Min tro er at hele Møsstrand mot slutten av den hedenske tid har været bebygget og at det ligger noget til grund for sagnet om en kirke paa Frøystoul (Frøisæter) øst for Hollvik[3]. Før en sikkert kan svare paa dette spørsmaal, vil det dog trænges at gjøre undersøkelser paa stedet.

Foruten av jagt, fiske og fædrift og mulig litt akerbruk levet folk oppe ved Møsvatn ogsaa av at smelte myrmalm. Vi tør tro at vore forfædre har lært kunsten at »blaase« myrmalm omtrent samtidig med at de lærte jernet at kjende. Om Skallagrim som utvandret fra Fjordene til Island, fortæller Egils saga at han »var en stor jernsmed og hadde meget myrjernblaast om vinteren« (k. 30). Paa Borgerjoe i Mjaugedalsheii i Eidsberg er det meget sinder efter myrjernsbrænding. Ved siden av sinderet er det fundet vaapen (fra vikingetiden) og menneskeaske[4], saa vi tør tro at folk oppe i heiene i Telemarken alt i vikingetiden, ja vistnok meget tidligere har begyndt at smelte eller »blaase« myrmalm. Mellem Møsvatn og Eidfjord var det i gamle dager skog og mange steder ved Møsvatn, i Syssendalen og paa østsiden av vidden er det spor av gammel myrmalmbrænding[5]. En frisk kulmile blev opgravet dér paa 1700-tallet[6]. Peder Claussen fortæller i sin Norges Beskrivelse (aar 1599): »Udi denne Ort hafue de i gammel Tid veldet Jærn oc

[1] N.F. 1863, s. 67 f., n. 61. [2] N.G. VII, 463. [3] N.G. VII, 465; jfr. A. Bugge, Hvorledes Vesttelemarken blev bygget, Norsk folkekultur, b. II, 43 ff. [4] O. Olafsen, Myrmalmsmeltning i Norge (Tillægsbok til »Norsk folkekultur« 1916) 26. [5] Olafsen, 27. [6] L. Daae, Norske Bygdesagn (1. Samling), 106.

haft Jærnhytter, huilcke nu ere øde«[1]. Og amtmand Bergh nævner i 1723 at han oppe ved Møsstrand i 1728 »ei allene har forefundet Rudera af gamle Gaarde Bygninger, men endog gammel Slag af Myr Jern Man udj fordums Tid der haver arbeidet«[2]. Ogsaa mange andre steder oppe i fjelddalene i Vesttelemarken, som i Botnedalen i Mo og i Bindalen ved sydenden av Fyresdalsvandet er det fundet sinder av myrmalm. Vi tør tro at myrmalmbrændingen har gjort sit til at folk satte bo i Møsstrand og Rauland. Selve navnet Rauland er jo, mener man, sammensat med *rauði* »myrmalm«. Ogsaa jordfund viser at det i vikingetiden har bodd folk ved Møsvatn. Jordfund og og gaardnavn viser at det rundt om i Telemarken mot slutten av den hedenske tid har bodd folk dér det nu er bygd, ja endda videre. I Fyresdal var det saaledes en tæt bebyggelse paa heien mellem denne dal og Sætesdal. I Fjøllgarane, omtr. halvanden mil fra Veum og hovedveien gjennem dalen, ligger saaledes flere av de ældste gaarder i dalen, Aslestad (*Atlastaðir*) og Skaali (*Skálalíð*). I denne grænd har det tidligere ligget meget tættere med gaarder; flere av disse som nu forlængst er nedlagt, maa ialfald være fra vikingetiden, f. eks. Blikar[3] og Donstad[4]. Navne som Byrte og Grøsse (*Grænsær?*) som nu er en stor støyl paa veien mellem Kvipt i Øvre Birtedalen og den høitliggende fjeldgaard Vestre Kili i Sætesdal maa ogsaa være gamle; likesaa Krokstøyl som oprindelig skal ha het Krokstad (*Króksstaðir*). Paa Breivikheien mellem

---

[1] Peder Claussøn Friis, Samlede Skrifter, udg. av Gustav Storm, 299. [2] Dokumenter vedrørende Hardangerviddens retslige forhold (Ny Samling), 377. [3] Jfr. Bleke i Seljord (N.G. VII, 334). Navnet *Blikar* forklares som »noget som blinker«; her maa det komme av myrpyttene som ligger rundt den gamle gaarden. [4] Jfr. Donstad i Brunkeberg (N.G. VII, 362). Navnet er ellers ikke forklaret.

Breivik og nedre Birtedalen ligger flere gravhauger som kaldes »Kjæmpune«; dér er ogsaa op imot fjeldet levninger av en bygdeborg, saa her maa der i gammel tid ha været bygd, men ingen navn fra nedlagte gaarder kjendes herfra. Likesaa er det paa støylen Ramsdalen, en halv mil fra Borgjæ, en gravhaug, og likeledes flere paa Nystøyl i heien overfor Kleivgrend[1]. Ellers synes nyrydningen paa heiene ved Fyresdal og i det hele i Øvre Telemarken at ha fortsat ned gjennem middelalderen[2]. I Mo skal det før ha været bygd i Botnedalen, en støylsdal ovenfor Frolandsgrænd paa veien op mot Bykle. En ser endda aakerreiner og sinder efter myrmalmsþrænding. Et økseblad av jern fra vikingetiden eller fra middelalderen, som er fundet i Botnedalen, vidner ogsaa om at det i gamle dager har været bygd dér[3]. Mellem gamle gaarder dér, som nu er støyler, nævnes Gjømle, Midbø, Lofthus, Borgi og Aanodd[4]. Gjømle, som ogsaa findes som gaardnavn i Bamle, gaar rimeligvis tilbake til hedensk tid, likesaa Borgi *(Borgin)* og mulig Aanodd[5]. I Vinje har jeg alt nævnt Auvinstøyl og Aslemstøyl som maa være ældgamle gaarder. Byggtveit og Høitveit er nu støyler til Særen ved den nedre enden av Vinjevatn; navnet er fra vikingetiden eller ældre; en ser endda aakerreiner dér og tre gravhauger viser at her i hedensk tid har bodd folk. I Flekstveitheien mellem Laardal og Kviteseid har vi Kyrvestaul eller Kyrvestad, som før skal ha været en hel grend; dette navn gaar ogsaa tilbake til vikingetiden[6] Grunningsdalen, en støylsdal mellem Seljord og Sauland, maa ogsaa ha været bebygget alt i hedensk tid. Ved øst-

---

[1] Bendik Taraldlien, Fyresdal, s. 3. [2] Se nedenfor. [3] Universitetets oldsakssamling, C. 10084. [4] Jfr. Hvorledes Vestteleмarken blev bygget (citeres som »Vesttelemarken«) 42. [5] N.G. VII, 57. Jeg kan ikke forklare navnet. Er det gl. n. *ánauð* »trældom, trængsel«? [6] Jfr. Vesttelemarken, 42.

enden av Slòkevatn ligger en stor haug som kaldes Frearhaugen. De gamle, nu nedlagte gaardene i Grunningdalen, bærer ellers navn som kanske er fra middelalderen.

Like ens som i Telemarken er det i Sætesdal, dér jo bebyggelsen endda gaar høiere tilfjelds end de fleste andre steder i Norge. I Findalen, en støylsdal til Valle, var det engang stor bygd. En haug, dér Findalskongen siges at ligge, vitner om at det bodde folk her alt i hedensk tid. Et navn som Vik som nævnes som gaard i et brev av 1437, gaar vistnok ogsaa tilbake til vikingetiden[1]. Flere andre gaarder som nu er støyler, maa ogsaa gaa tilbake til denne tid. »I Sandnes, paa Aarakslidi, var Haugetveit og Brasstveit og Træltveit,« siger Johannes Skar (»Gamalt or Sætesdal« IV, 8). — *Brazþueit, Viik* (d. e. Vik i Findalen), *Klep*, *Rekodalen* nævnes 1450 som underbruk under Sandnes i Valle[2]. — Endelsen tveit viser at disse navnene er fra vikingetiden eller ældre. Fra samme tid maa ogsaa Bjørntveit (*Bjarnarþveit*) være, som nu er støyl under Skaare i Austad i Bygland, men nævnes som gaard i 1611[3]. Slik som jeg her har nævnt, har det uten tvil ogsaa været mange andre steder i landet. Rundt om paa heiene og i avdalene bodde det i vikingetiden folk, dér nu ikke et menneske bor.

Tilslut maa vi spørge: Hvem var det som mest bygget og ryddet her i utbygderne og langt fra folk? Svaret maa bli: de laveste lag i samfundet. Ofte var det fredløse, som var lyst utlæg nede i bygget og tyet op til ødemarken, fordi de ellers ikke kunde faa den kvinde de

---

[1] Se Vesttelemarken, 351. [2] D.N. IV n. 920. Brasstveit er vistnok det samme som Braattetuedt (Bratteþveit) som nævnes i 1611 sammen med Threltvedt i Sandnes sokn i Bygland (N.G. VIII, 208 f.). Træltveit er nu en støyl som hører til Aaraksbø. Haugetveit har i gammel tid hett *Haugaþveit*. [3] N.G. VIII, 209.

vilde ha. Slik fortælles det om Torkel Turrafrost som den unge Sigmund Bresteson kom til langt oppe i Østerdalen og om Herjulv Hornbrjot som først bygget i Herjedalen og fra nyere tid om rydningsmanden paa Argehovd paa Møsstrand[1]. Endda oftere var det vel træler og frigivne som ryddet i utmarken, især i utkanten av bygden. I Heimskringla heter det om Erling Skjalgssøn paa Sole at »han gav [sine træler] akerland til at saa korn paa for sig selv og føre sig grøden til vinding.« Trælene paa Sole har med andre ord faat lov til at rydde og bryte nyt land. Mange navn paa gaarder og jordstykker rundt i landet minder om at dette engang var almindelig rundt i landet, navn som det nys nævnte Træltveit i Bygland, Traak (opr. *Þrælakrar*) i Bamble, Træland (opr. *Þrælaland*) i Lindaas og Trælevik i Sund i Søndre Bergenhus amt. Oplysende er især Trælverket (*Þrælverk*), som er navn paa en gammel, men liten gaard i Gol i Hallingdal. Gaarden er vel i gammel tid ryddet av en træl som har kjøpt sig fri for sin opsparede fortjeneste[2]. Under Særen i Vinje, øverst mot veien og grænsende til Midbø, er det en aker som heter Trælsæ; dette navn er kanske ogsaa sammensat med *þræll*. Nordenfjelds har vi Trælstad (*Þrælastaðir*) i Hegre[3], Trebostad (opr. *Þrælabólstaðr*, d. e. »trællenes bosted«) i Beitstaden og Trælvik og Trælnes i Brønnøy paa Helgeland; de to sidste gaardene ligger paa fastlandet like indenfor den gamle storgaarden Torgar og er vel ryddet av træler derfra[4]. Et andet gammelt ord for »træl« er *man* n., som ogsaa brukes som et samlingsord om en flerhet av træler. Dette ordet finder vi bl. a. igjen i Mans-

[1] Flateyjarbók II, 135 f. Norges gamle Love II, 490, L. Daae, Norske Bygdesagn (1. Samling), 107. [2] N.G. V, 108 f. [3] N.G. B. XV, 14. [4] Sammesteds, B. XVI, 24 f., jfr. ogsaa s. 284 (Trældal i Ankenes i Ofoten).

aaker i Ullensvang og mulig ogsaa i Mansrud i Trøgstad, Mansrud i Id og Manstad i Id og i Østre Gausdal[1]. Til disse navn hører vel ogsaa Kjæffsøia (Kjepsøy) i Vaagan i Lofoten (opr. *Kefsisey*, av *kefsir* »træl«) og de forsvundne gaardsnavn *Stafkarl* (d. e. »tigger«) i Hvaler og paa Stangenes i Bohuslen og *Stafkerlingin* (»tiggerkjerringen«) i Solør[2].

Mot slutten av vikingetiden maa det være kommet en stans i folkemængdens vækst og bebyggelsen er paa mange steder gaat tilbake. Jeg kommer i det følgende til at tale om de gaarder av navnet Rud, Rød og Rui (*Ruð* og *Ruðit* i ældre tid) og om de gaarder, hvis navn ender paa *-ruð*. *Ruð* betyr »rydning«, og *ruð*gaardene er fra middelalderen, mest fra 1200-tallet, tror jeg. Men paa en mængde av disse gaardene er det gjort fund fra den ældre og især fra den yngre jernalder. I den liste jeg gir nedenfor, har jeg regnet op 63 fund som er gjort paa *ruð*-gaarder og andre gaarder fra middelalderen, og tallet kan uten al tvil økes. De fleste fund er gjort i Kristians amt og i Jarlsberg og Larviks amt. Det er gjort fund fra den yngre jernalder i sokn som Begndalen i Søndre Aurdal og Konnerud i Skoger, dér ikke en eneste gaard synes at være fra hedensk tid, men alle gaardene er fra middelalderen eller yngre[3]. Andre fund er gjort paa nabogaarder som Steinsrud og Rua i Gran i Hadeland (N.G. IV$_2$, 145) og Grimsrud og Jonsrud i Sande (N.G. VI, 35). Mest oplysende er dog et fund fra Arlien i Faaberg og ett litt længer oppe i dalen fra Rønningen i Follebu. Arlien ligger i Rudsbygden, som i middelalderen blev kaldt *Fagabergsruðin* (»Faabergsrydningene«) og blev ryddet i slutten av 1200

[1] N.G. XI, 446, I, 2. [2] N.G. I, 267. [3] Fundene er gjort paa Grimsrud i Begndalen (N.G. IV$_2$, 232), og paa Konnerudverket i Skoger (N.G. VI, 21).

og det første tiaar av 1300-tallet (se nedenfor). Arlien blev ryddet litt før 1300 og har navn efter to brødre, Erling og Torstein Are. Men det nævnte fund fra den yngre jernalder viser at det ogsaa i hedensk tid har bodd folk paa Arlien og rimeligvis i hele Rudsbygden. Like ens maa det ha været rundt om paa de ruð-gaarder, dér det er gjort fund fra ældre og yngre jernalder. De maa ha ligget øde i lang tid, husene er raatnet ned, navnet paa gaardene er blit glemt og det har vokset op skog paa de fordums akrer og enger, før det kom folk og ryddet og bygget dér paa ny. Ellers vilde de ikke ha faat nye navn og være blit kaldt »rydninger« (*ruð*)[1].

Ogsaa nordenfjelds maa bebyggelsen mot slutten av vikingetiden være gaat tilbake. Det var vistnok paa denne tid at Malangen blev nordgrænse for Nordmændenes bygd og at en bygd som Hatfjelddalen blev lagt øde. Jeg tror at denne nedgangstid er begyndt i 960-aarene. Ved denne tid er det en stans i vikingetogene og sagaerne fortæller[2]: »Da Gunhildssønnerne raadet for Norge, blev det stort uaar, og dette vokset des længer de styret landet . . . . Paa Haalogaland var det saa stor sult og nød, at det næsten ikke vokste korn dér, men sneen laa da over hele landet mitt paa sommeren. Saa kvad Øyvind Skaldespiller — han kom ut da det føk sterkt —:

Det sner paa Odins hustru (d. e. jorden)
(inde vi som Finner

---

[1] En enkelt gang ser vi dog at ogsaa ruð-navn har avløst ældre navn. Saaledes har Præsterød (*Prestruð*) i Stokke oprindelig hett *Tunga* (N.G. VI s. 202, g.n. 149_2). Dette navn hadde det dog kanskè før det blev gaard. Det maa merkes at Præsterud i 1723 var underbruk. Slik som det almindelig var, ser vi i Dyserød i Sem som maa være ryddet paa ny paa en gammel gaards grund; denne het *Dysin* og nævnes i R.B. 191 og 202. [2] Heimskringla, Haakon jarls saga, k. 11 (Storms oversættelse).

forer med bjerke-bromen)
fælt mitt om sommeren.«

Det gaar i slutten av 900-tallet nedover med Norges politiske magt. Haakon Ladejarl maa hylde Danekongen som sin overherre. Danskerne faar magten i Viken og efter Olav Tryggvesons død blir vort land delt mellem jarlerne, Danmark og Sverige. Det ligger nær at tro at dette hænger sammen med en nedgang i folketal og en tilbakegang i bebyggelsen. (Se anm.). Fra Island fortælles det ogsaa om uaar og sult paa Olav Tryggvessons tid, saa det blev tillatt at gi op gamle og fattige og ikke yde dem nogen hjælp, til Arnor Kerlingarnef fik reddet dem[1].

Anm. Fortegnelse over fund fra ældre og yngre jernalder paa gaarder av navnet Ruð eller hvis navn ender paa ruð, og paa andre gaarder, som er nyryddet i middelalderen.

N.F. = Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring, N.G. = Norske Gaardnavne, N.L. = Norges land og folk, udg. ved A. Helland og andre, æ. j. = ældre jernalder, y. j. = yngre jernalder; ¼ = fjerdedelsgaard eller ødegaard, 1/1 = fuldgaard.

I. Akershus amt.

1. Stigbøile, y. j. ?, Brekkeeiet, Maridalen, Akershus amt. Maridalen (*Margrétardalr*) har faat sit navn og er blit ryddet i middelalderen. N.F. 1867, s. 46 n. 54.
2. Rikt gravfund, æ. j. (mosaikperle, glasperler, sverdhefte av bronse, 2 bronseringer, sølvfingerring, ornamentblik av sølv, uldtraad), Rud, Nannestad, Romerike. N.F. 1881, s. 131 n. 1. (N.G. II, 393, Røde Bog, 304, ¼ 1594).
3. Vævskyttelformet sten, æ. j., Einerud, Blaker, Urskog pgd., N.F. 1885, s. 124 n. 131. (= Ensrud, Høland. N.S. II. 189?, R.B. 473; ½ 1594).
4. Økseblad og spydspiss av jern, y. j., Viljesrud, Ullens-

[1] Flateyjarbók I, 437.

aker, N.F. 1887, s. 76 n. 237, 238. (N.G. II, 313, R.B. 407, 437, 447; 1/1 1594).

II. Smaalenene.

5. Spore og remprydnad av guld, y. j., fundet i et dike, Rød, Rygge. N.F. 1872 s. 80 n. 41. (N.G. I, 348, R.B. 224).
6. Gravfund, Kasebu, Aremark. N.F. 1877 s. 2 n. 10. (N.G. I, 190, 1593, nabogaardene er ogsaa yngre, 1/1 1604; 1/1 1603).

III. Hedemarkens amt.

7. Benkam, y. j., fundet i en gravhaug, Rustad, Løiten. N.F. 1898, s. 93 n. 118. (N.G. III, 119, D.N. II, s. 786, 1521).
8. Y. j., Haavaldsrud paa Helgeøen (N.L., Hedemarkens amt II, 198, N.G. III, 48, 1578)
9. Y. j., Petterud, Søndre Odalen (N.L., Hedemarken II, 248; N.G. III, 191, nyere navn).

IV. Kristians amt.

10. Gravfund, y. j., sverd, sporer, piler, Bjølverud, Lesje (N.L. Kristians amt III, 108; N.G. IV 1, 16; 1668); Rundt Bjølverud ligger bare middelalderlige og nyere gaarder. Nabogaarden Sæter nævnes første gang 1668.
11. Gravfund, y. j., jernkjedel, Nedre Rudi, Søndre Fron (N.L, Kristians amt III, 317, N.G. IV 1, 131, D.N. III. n. 934, 1482).
12. Øks, y. j., Kramperud, Øier (N.L., Kristians amt III, 372, N.G. IV 1, 167, 1604).
13. Plogjern, y. j., Rydningen, Østre Gausdal (N.L., Kristians amt III, 395, N.G. IV 1, 185; kjendes bare fra nutiden).
14. Spyd, y. j., Svensrudstuen, Vestre Gausdal (N.L., Kristians amt III, 417, N.G. IV 1, 201).
15. Øks, y. j., Arlien, Faaberg (N.L., Kristians amt III, 445, N.G. IV 1, 227). Arlien hørte, som nedenfor skal

vises, til Faabergsrydningene (*Fagabergsruðin*), var ryddet litt før 1300.

16. Pil, y. j., Igelsrud, Østre Toten (N.L., Kristians amt, IV, 96, N.G. IV 2, 65; D.N. V, s. 134, 1334; ligger sammen med andre ruð-gaarder).
17. Øks, y. j., Petterud, Østre Toten (N.L.- Kristians amt IV, 96, N.G. IV 2, 72, 1669).
18. Gravfund (øks, celt, ljaa, sigd, kniv og omkr. 80 vævjern), Skaarud, Jevnaker (N.L., Kristians amt IV, 192, N.G. IV 2, 120, 1592, 1667, kaldes da rydningsplass).
19. Skjoldbule og spyd, y. j., Rua, Gran (N.L, Kristians amt IV, 247, N.G. IV 2, 145, nabogaard til Steinsrud, 1667).
20. 50 vævjern, y. j., Ensrud, Gran (N.L., Kristians amt IV, 241, N.G. IV 2, 150. D.N. IV, s. 376, 1370).
21. 5 svære vævjern, y. j., Steinsrud, Gran (N.L., Kristians amt IV, 241, N.G. IV 2, 145, 1592).
22. Øks, y. j., Haugerud, Gran (N.L., Kristians amt IV, 247, N.G. IV 2, 152).
23. 2 vævlodder av jern, y. j., Dulsrud, Balke, Østre Toten. N.G. IV 2, 57 (nævnes første gang 1616, fjerdingsgaard eller ødegaard i 1723, ligger som nabo til flere andre *ruð*-gaarder).
24. Pilespiss av jern, y. j., Grimsrud, Begndalen, Søndre Aurdal. N.F. 1891 s. 90 n. 13 (N.G. IV 2, 232, 1667. 1/8 gaard i 1723, ligger mellem bare nye navn).
25. Øks av jern, y. j., Leisterud, Bagn, Søndre Aurdal (N.L., Kristians amt, IV, 328, N.G. IV 2, 224).
26. Pilespiss av jern, y. j., Haslerud, Gran. N.F. 1890, s. 67 n. 56. (N.G. IV 2, 142; 1723; før skyldsat under Nedre Skiaker).
27. Armbøile av bronse, y. j., gravhaug, Rudi, Hurum, Vang. N.F. 1880 s. 223 n. 260. (N.G. IV 2, 320, 1578).
28. Hængelaasnøkkel av jern, y. j.?, Rudi, Østre Slidre, Valders. N.F. 1881 s. 154 n. 135. (N.G. IV 2, 299; D.N. II n. 334, 1357, K 1 1604).
29. Økseblad, y. j. gravfund, Nygaard, Hurum, Valders. N.F. 1882 s. 181 n. 206. (N.G. IV 2, 321; fra nyere tid).

30. Gravfund, æ. j., Sande-Ødegaard, Gran. N.F. 1868 s. 109 n. 48 f. (N.G. IV 2, 142, tidligere underbruk under Gran prestegaard).
31. Spydspiss, y. j., Evenrud, Østre Toten. N.F. 1871 s. 74 n. 95. (N.G. IV 2, 65, omkr. 1550, flere *ruð*-gaarder i nærheten).
32. Gravfund, y. j. Evenrud, Østre Toten. N.F. 1879, s. 189 n. 91.
33. Økseblad og sverd av jern, y. j., Lille-Røen (*Ruð* eller *Ruðin*), Søndre Land. N.F. 1876 s. 67 n. 54 f. (N.G. IV 2, 180, kun kjendt fra nutiden).
34. Plogjern, y. j.?, Rønningen i Follebu, Gausdal pgd. N.F. 1878 s. 248 n. 78. (N.G. IV 1, 185, ligger sammen med flere nye gaarder mellem Reiten og Langset).
35. Stort gravfund, æ. j., Røllang (*Ruðlangr*), Ulnæs, Nordre Aurdal. N.F. 1876 s. 68 ff. n. 56. (NG. IV 2, 258, 1520).

V. Buskeruds amt.

36. Pilespiss, y. j., Svensrud, Tyristranden, Hole pgd. (N.F. 1892 s. 74 n. 97. N.G. V 20, omkr. 1550; 1/4 1604).
37. Depotfund?, y. j., Kroksrud, Lunder s., Norderhov. N.F. 1893 s. 78 n. 4. (N.G. V, 389; R.B. 1; 1/4 1604).
38. Økseblad, y. j. Guttersrød, Røken. N.F. 1890 s. 71 n. 81. (N.G. V, 348, R B. 108).

VI. Jarlsberg og Larvik amt.

39. Sverd, y. j., Konnerudværket, Skoger. (N L., Jarlsberg og Larviks amt III, 249; jfr. N.G. VI, 21); i hele Konnerud sokn i Skoger er det bare -ruð-navn og endda nyere navn.
40. Øks, y. j., Gunnersrud, Skoger (N.L., Jarlsberg og Larviks amt III, 249; jfr. N.G. VI, 14).
41. Kvartsbryne, y. j., Budderud, Sande (N.L , Jarlsberg og Larviks amt III, 280, N.G. VI, 39).
42. Gravfund (sverd og økseblad), y. j., Budderud, Sande. (Sammesteds III, 280, jfr. N.G. VI, 71?).

43. Plogjern og kniv (2 fund), y. j., Grimsrud, Sande. (Sammesteds III, 280, jfr. N.G. VI, 35).
44. Pil, y. j., Jonsrud, Sande. (Sammesteds III, 280, N.G. VI, 35). Jonsrud er nabogaard til Grimsrud.
45. Øks, y. j., Dalsrud, Sande. (Sammesteds III, 280, N.G. VI, 31).
46. Gravfund (2 sverd, 2 økser, 2 sakser, 2 piler, 2 jernskaaler og mundbit), y. j., Rustaden, Hof. (Sammesteds III, 302, N.G. VI, 52, D.N. X n. 244, 1472[?]).
47. Sverd, y. j , fundet paa samme sted.
48. Gravfund (øks o. a. jernsaker), y. j., Laagerød, Stokke. (Sammesteds III, 480, N.G. VI, 183, R.B. 60).
49. Kleberstenskar, y. j., Helgerød, Stokke. (Sammesteds III 480, N.G. VI, 188, nævnes 1452).
50. Gravfund, y. j., 2 avlange spænder og 1 trefliket spænde av bronse, ravperle, Brensrød. (Sammesteds III, 481, N.G. VI, 193).
51. Gravfund, y. j., sverd, Annisrød, Stokke. (Sammesteds III, 481).
52. Avlang stensætning, Gullerød, Slagen, Sem (Sammesteds III, 515. N.G. VI, 218).
53. Sverd og økseblad, gravfund y. j., Veierud, Sande. N.F. 1870 n. 82 n. 81. (= N.G. VI, 71, Veierød, Botne?).
54. Spydspiss, æ. j., gravrøis, Ragnhildrød, Stokke. N.F. 1872 s. 83 n. 56. (N.G. VI, 191; R.B. 186, 209).
55. 23 gravfund fra Ragnhildrød og flere gaarder i Stokke, æ. og y. j. N.F. 1873, 72 n. 89
56. Gravfund, æ. j., Ommundrød, Tjølling. N.F. 1880 s. 203 n. 140 (N.G. VI, 206; 1320 [D.N. XVI n. 2], ligger mellem flere ruð-gaarder, underbruk til Skalberg).
57. Gravfund, y. j., (sverd, spydspiss, bidselmundbit, sigdblad), Ommundrød, Tjølling. N.F. 1880 s. 203 n. 141.
58. Gravfund (sverd), y. j., Haugerud, Hedrum. N.F. 1884 s. 59 n. 84.
59. Gravfund (lerurne, saks), æ. j. Kolbensrød, Brunlanes. N.F. 1885 s. 121 n. 214. (N.G. VI, 312, omkr. 1520).
60. Gravurne, æ. j., Rydningen under Brunla, Tanum s., Brunlanes. N.F. 1889 s. 131 n. 269. (N.G. VI, 315, underbruk under Agnes).

VII. Bratsberg amt.

62. Gravfund (sverd o. s. v.), æ. j., Ødegaarden, Sauland, Hjartdal pgd. N.F. 1895 s. 87 n. 142. (N.G. VII, 311, fraskilt Landsverk).

VIII. Romsdals amt.

63. Stort gravfund, Nygaard, Øksendalen. N.F. 1871 s. 92 n. 140. (N.G. XIII, 382 ff., nævnes ikke under gaarder i Øksendalen, men er nabogaard til Børset).

Nedgangen varet til slutten av 1100-tallet. Da tok folkemængden paany til at vokse og nyt land begyndte at ryddes. Magnus Barføts og hans sønners tid var jo i det hele en opgangstid for Norge. Ufreden indenlands førte visselig nedgang med sig. Men saasnart det kom fred, tok handel og skibsfart atter til at blomstre. Av lovene kan vi se at paa 1100-tallet blev det ryddet meget nyt land, mest dog paa Østlandet. (Fortsættes.)

HAAKON DEN GODE SOM MISSIONSKONGE.

AV
R. K. BRYNILDSEN.

Den ældste kilde som gir nogensomhelst antydning om Haakon den godes religiøse forhold, er Eyvind Finnsons (Skáldaspillirs) digt Hákonarmál fra 961 eller snarere kort efter. At digtet er blit til efterat Eyvind først har faat føle, hvorledes Eirikssønnernes styre var, synes at fremgaa bl. a. av sidste strofe. Denne kunde naturligvis være tilføiet efterpaa[1]; men at ogsaa selve digtet er fremkommet efterat Eirikssønnerne har faat tid til at gjøre sig forhadt, synes at kunne sluttes av den tydelige adresse fremhævelsen av Haakons beskyttelse av helligdommene har til de kristne Eirikssønner, som benyttet sin kristendom som paaskud til at røve helligdommene[2]. Hákonarmál gaar saaledes ind som led i rækken av tendensiøse digte mot Eirikssønnerne, kjendt f. eks. i Eyvinds lausaviser 6, 8 og 9 i Finnur Jónssons utgave[3].

Hvad særlig angaar Hákonarmáls oplysninger om Haakons forhold til religionen, saa er det utvilsomt ett

---

[1] Finnur Jónsson: Den oldn. og oldisl. litteraturs historie I 458. [2] Heimskringla 112 . . . . *En er þeir (ɔ: Gunnhildar synir) kómu til forráða í Noregi, þá fengu þeir ekki áleiðis komit at kristna menn í landi; en alt þar, er þeir kómu því við, þá brutu þeir niðr hof ok spiltu blótum, ok fengu af því mikla úvináttu.* [3] Den norsk-islandske Skjaldedigtning (cit. som Skjald B) 63—64.

træk som maatte vække vor opmerksomhet, selv om vi ikke kjendte sagaernes beretninger om denne sak. Det er den omstændighet at kongen frygter for møtet med Odin, han venter at Odin er vred paa ham: *Illúðigr mjǫk / þykkjumk Óðinn vesa, / séumk vér hans of hugi* (str. 15 Skjald B 59). Dette synes høist paafaldende av en hedensk konge; kongen var jo netop manden for at sikre folket gudernes velvilje, han maatte forutsættes at staa i godt forhold til guderne, naar han skulde *blóta til árs ok friðar.*

Likesaa paafaldende er den bemerkning digteren knytter til, efterat Haakon endelig er tilsagt *einherja grið* og hilst velkommen: *þá þat kyndisk, / hvé sá konungr hafði / vel of þyrmt véum, / es Hǫkon bǫðu / heilan koma / rǫð ǫll ok regin*[1]. En slik oplysning skulde dog være overflødig om en pligtopfyldende hedensk konge, templernes selvskrevne beskytter.

Ogsaa uavhængig av sagaernes beretninger maatte vi da av disse steder i Hákonarmál dra den slutning at der ved kongens forhold til det gamle hedenskap har været noget særlig at merke, noget almindelig kjendt, som det har været kongens ven, skalden magtpaaliggende at bringe av minde, at der om kongen har været utbredt en mening som skalden har villet ændre. Vi undgaar ikke mot skaldens tanke at faa en bestemt formodning om at det langtfra var selvsagt, at Haakon var velset i Valhal. Utvilsomt er disse steder i digtet den sikreste støtte for den fælles kjerne i alle sagafremstillinger: at kong Haakon var kristen, og at dette vakte pinlig opsigt og førte til sammenstøt. Den umiskjendelige tendens saavel i den ovenfor citerte str. 18 som i de følgende str. 19 og 20, er at utviske i mindet hvad der var at klandre hos kon-

[1] Skjald B side 59 str. 18.

gen, for at fremhæve ham som den gode, den bedste tænkelige konge. Og dette sidste falder ikke saa vanskelig; i sidste strofe ser vi rosen over den avdøde gaa direkte over til klage over nutidens bitterhet, godt i samklang med Heimskringlas ovenfor citerte meddelelse om Eirikssønnerne som tempelskjændere, mot hvem Haakon trods sin vantro allikevel staar som den gode konge, som endog den fuldtro hedning Eyvind vil tilgi hans vantro, og som Odin har fundet værdig til sæte hos sig i Valhal[1].

Hvad vi altsaa av Hákonarmál faar vite om Hákons religiøse forhold, er igrunden væsentlig en antydning — som for det publikum digtet var beregnet paa, var tilstrækkelig — om at Haakons forhold var noget ualmindelig, skikket til at gjøre de rettroende hedninger noget reserverte overfor ham, saa ualmindelig at Eyvind finder at maatte ta ham i forsvar, hvilket lettest gjøres ved at stille ham i motsætning til de regjerende konger.

Gaar vi derefter over til de prosaiske fremstillinger i sagaerne (de norrøne og de latinske), finder vi fælles hos dem alle at Haakon simpelthen opgis at ha faat kristen opdragelse, men at han som konge faldt fra; i hvilken grad han svek sin kristne opdragelse, opgis forskjellig, der er i dette som i alle detaljer en tydelig utvikling fra sagamand til sagamand.

Theodricus fortæller saaledes om Haakon at han blev sendt *Halstani regi Anglorum, . . . ut nutriretur et disceret morem gentis . . .*[2] Efterat han er hjemkaldt for at jage

---

[1] Noget i strid med Haakons frygt for Odins vrede (str. 15) staar hans uttalelse str. 12: *órum þó verðir gagns frá goðum?* som ikke synes at tyde paa nogen daarlig samvittighet overfor guderne. Men allerede valkyrjens svar i samme str.: *vér því vǫldum / es velli helt / en þinir fíandr flugu,* synes at skulle vise at guderne støtter Haakon. Ellers er vel egentlig stedet direkte efterligning efter Eiriksmál 7 (Skjald B 165). [2] Mon. hist. Norv. 7.

bort den grusomme Eirik, regjerer han 25 aar. Han er bl. a. *omni populo gratissimus*[1]. Om Haakons frafald fra kristendommen finder vi her ingen ting; rigtignok fortælles ingenting heller om at han blev kristnet; men dette maa ligge i uttrykkene om hans opdragelse i England.

Den ubetydelig yngre, og vistnok av Theodricus uavhængige Historia Norvegiæ fortæller[2] derimot uttrykkelig at Haakon var blit kristnet i England, men faldt fra troen for at beholde sin kongsmagt, fulgte landets lov og folkets vilje ivrigere end nogen hedensk konge, og derfor var elsket av høvdinger og folk.

Jeg gaar ut fra at det er den overmaade kortfattede fortælling hos Theodricus som gjør at der ikke fremkommer saa fuld besked som her i Hist. Norv. Noget virkelig nyt utover hvad man rent ut har gjettet i Hákonarmál fremkommer egentlig ikke i Hist. Norv., som utover Theodr. kanske bare har forklaringen til at kongen er *omni populo gratissimus* (*vulgo devotus,* Hist. Norv.).

Noget virkelig nyt fremkommer først i Ágrip, som almindelig ansees for at ha kjendt baade Theodr. og Hist. Norv. Naar Ágrip har noget nyt fremfor de æ. krøniker, eller idethele noget som er eiendommelig for den, er det netop ting som har foregaat i Trøndelag eller deromkring, vel beroende paa sagamandens kjendskap til lokaliteter og lokal tradition. Det kan da ikke forundre at Ágrip har detaljer som synes opbevart i traditionen i Trøndelag, hvor disse begivenheter skal ha fundet sted. Ágrip fortæller[3] efter at ha nævnt opfostringen hos kongen av England og Haakons hjemkaldelse p. gr. av Eiriks haardhet: I hans tid var det saa godt i Norge som aldrig før, uten det at der ikke var kristendom. Men Haakon var kristen og hadde hedensk kone, og avvek

---

[1] Mon. 9. [2] Mon. 106. [3] Dahlerups utg. sp. 7 ff.

meget fra kristendommen for hendes skyld og av velvilje mot folket, som stod imot kristendommen [sml. Hist. Norv.]. Men han holdt søndagshelg og fredagsfaste. Videre: I hans dager vendte mange sig til kristendommen av venskap for kongen, men somme holdt op at blote, selv om de ikke blev kristne. Han reiste nogen kirker i Norge og satte lærde mænd til dem. Men »de« brændte kirkerne og dræpte presterne for ham, saa at han ikke kunde holde dette oppe for deres ondskaps skyld. Og derefter fór trønderne mot ham paa Mæren[1] og bød ham blote som andre konger i Norge, »ellers driver vi dig av riket, hvis du ikke gjør efter vor vilje«. Men fordi han saa deres voldsomhet mot ham, fulgte han høvdingernes raad. Da gik han ind paa det at han negtet ikke i en ting at vise dem venskap. Saa er sagt at »*hann biti á hrosslifr ok svá at hann brá dúki umb ok beit eigi bera, en blótaði eigi ǫdruvís. En svá er sagt at siðan gekk honum alt þyngra enn áðr*«[2]. (Da begyndte nemlig striden med brorsønnerne). Videre fortælles om hans død efter Stord-slaget, at han angret sine forgaaelser mot Gud, og fandt sig ikke værdig til kristelig begravelse som man bød ham: . . . *svá lifða ek sem heiðnir menn i mǫrgo, skal mik ok fyrir því svá jarða sem heiðna menn.* . . . Derav venter han sig Guds miskundhet.

Utvilsomt er det som her fortælles utover de ældre kilder, hvad sagaforfatteren har kunnet faa vite av den lokale tradition i Nidaros eller finde i en ældre særskilt saga om kong Haakon. Det er ikke grund til at tro at han har lagt noget til, om det da ikke skulde være scenen ved kongens

---

[1] I Dahlerups utg. staar i navnelisten Mœri med henvisning til dette sted. Dette maa være feilagtig, idet formen Maurini (sammenslynget au) i 3 stav. aldrig forekommer om Møri, derimot om Mærin. Dat. av Møri heter Mœri, i Ágr 1 gang dat. pl. *Mœru*

[2] Sp. 10 ff.

død. Hvad der da hændte er ikke knyttet til steder, men muligens personer i Trøndelag. For hedninger er det vel usikkert om det var mulig at forstaa, langt mindre overføre til traditionen kongens tankegang. Det øvrige derimot er ting som sagamandens omgivelser har faat overlevert, som knyttet til kjendte steder og slegter i Trøndelag. Tvangen mot kongen øves saaledes paa Mæren; men meget uttømmende er heller ikke her oplysningerne. Vi faar jo ikke vite navn hverken paa kongens motstandere eller paa hans venner. Men vi faar indtryk av at sagaen er velvillig stemt, kongen overholder visse helligdage (behøver jo bare være forfatterens minimumsfordring, men kan være tradition), og det er konens og folkets skyld at han falder, og endelig er hans bloting bare komedie. Allikevel sier forfatteren at efter den blotingen paa skrømt gik alt tyngre for ham. Unegtelig synes denne strenge dom, forsikringen om at han ikke blotet anderledes, og dermed sammenholdt de yngre beretninger, at tyde paa at forfatteren har negtet at tro paa mere vidtgaaende paastande.

Fagrskinna, som jo synes at ha kjendt og benyttet *Ágrip* eller dennes kilde, slutter sig i sin fortælling nær til denne, dog uten større ordret overensstemmelse[1]. Her foregaar sammenstøtet paa Mæren (átti fjǫlment þing á M.). Bønderne truer med at drive ham bort, hvis han ikke vil blote som tidligere kongers vane var (*ok fylla svá hin fornu lǫg til árs ok friðar*). Vennerne ber ham gjøre noget for at tilfredsstille bønderne, og han gir efter av sin godhet og av kjærlighet til sine venner, og bloter. Her er den hedenske hustru borte, og her er intet gjort for at pynte paa frafaldet, det staar rent ut at han blotet, tiltrods for at man faar indtryk av at det jo bare er paa skrømt, av de overtalelser som gaar forut[1]. Kirkebygningen er utelatt,

[1] Sml. dog Fagr. (Chra. 1847) s. 18: *elligar mundu þeir reka hann af rikinu.* — Ágr.: *ella rekum vér þik af riki.* Ágrips: . .

hvilket vel kan bero paa den korte form man ofte finder i Fagr., som stadig dvæler ved det mere dramatiske, og som sjelden har svært meget anledning til at fortælle noget nyt. I denne fortælling har den ikke visst mere end Ágrip.

Kommer vi endelig til Heimskringla, som har benyttet Hist. Norv., Ágrip og kanske Fagr. eller disse to verkers fælles kilde, saa blir man i Haakons historie som andensteds slaat av dens langt større vidtløftighet i forhold til de ældre sagaer, idet den føier til fra andre kilder: fælles og lokal norsk tradition, skalder og mulig andre ældre verker; av alt dette gjøres kritisk utvalg, og det hele fremstilles velordnet logisk og formelt. Hvad Haakons religionsforhold angaar, har Snorre tydelig de netop omtalte ældre verker, specielt Ágrip som grundlag, men bygger videre paa dette[1]: Foruten at kongen som i Ágrip sies at holde søndagshelg og fredagsfaste, lægger Snorre til at han holder de store høitider, en naturlig slutning, idet disse høitider ikke kunde synes mindre vigtige for en katolik end søndagene efterat man har faat flere nationale helgener. Snorre nævner da ogsaa Haakons julelovgivning, mens vi tidligere bare hører om lovgivning i sin almindelighet[2]. Helt ny, vel efter tradition optat da Snorre under sit første ophold i Norge var i Nidaros vinteren 1219—20, er fortællingen om at kongen paa Frostatinget forsøkte at indføre kristendommen, men blev møtt med motstand av bønderne med Asbjørn fra Medalhus som talsmand. Selve kjernen, tinget paa Frosta, og vel endog Asbjørns navn, er vel at be-

---

hann fyrirkvað eigi i nǫkkurum hlut i yfirbragði til vingonar við þá . . er i Fagr. utførligere uttrykt med samme tankegang i perioden: *Í annan stað biðja þeir konung minka þenna kurr ok taka einn lítinn hlut i samþykt, svá at blótmenn kalli eigi, at af hánum verðr niðrfall laganna..*

[1] Hkr. 92—96. [2] Ágr. 12, Fagr. 18.

tragte som en tradition vi ikke har nogen grund til at tvile paa. Derimot er detaljer i optrinnet, taler f. eks., nok Snorres verk, dog i enkelte uttryk kjendelig paavirket av Fagr.: *bœndr . . . vilja, at konungr blóti til árs þeim ok friðar, svá sem faðir hans gerði*. At det er Sigurd Ladejarl som er kongens raadgiver, er nyt, tidligere hører vi bare om høvdinger (Ágr.) eller venner (Fagr.). Ogsaa Sigurds navn har Snorre tydeligvis fra traditionen i Nidaros. Nyt er endvidere blotveitslen paa Lade, hvor kongen drikker minni — efter at ha gjort korsmerke over, og hvor han gaper over en kjelehank som er fedtet efter kokning av hestekjøt — men med linduk om hanken, dette sidste en anden version av Ágrips fortælling av hesteleveren med linduk om. Denne historie er av Ágrip henlagt til Mæren, og i næste kapitel fører ogsaa Snorre os til et blotgilde paa Mæren, og her er det bønderne for alvor gaar mot kongen. Her foregaar hos Snorre episoden med hesteleveren; men her er der ikke den skaansomhet som i Ágrip: her er ikke længer tale om bare at bite i en hestelever, endog med tøi omkring, det heter rent ut at kongen lot sig tvinge til at spise »*nǫkkura bita af hrosslifri*« og han »*drakk ǫll minni krossalaust*«. Snorre har altsaa delt op Ágrips eneste optrin, hvorefter kongen blir tvunget til at bite i en lever med omsvøp, uten at blote paa anden maate, i 3 forskjellige optrin, med en kjendelig utvikling, saaledes at kongen begynder med et forsøk paa at faa bønderne omvendt til sin religion, men tilslut ender med helt at gi efter for dem. Det er klart at Snorre her har søkt en logisk ordning av forskjellige ikke ganske overensstemmende sagn, en i virkeligheten ganske vellykket ordning. Har Snorre faat opgit at Haakon til at begynde med har forsøkt at paabyde kristendom, saa har han, selv om ikke alt traditionen skulde ha sagt ham det, visst at Mærin, som

Ágrip taler om, og hvor Fagrskinna henlægger et *fjǫlment þing*, var hovedblotet i Trøndelag, altsaa det mindst heldige sted at begynde missionen paa, men at tinget paa Frosta var det rette sted (tingordningen her tillægges jo ogsaa Haakon selv). Og at Snorre sætter kongens missionsforsøk forut for bøndernes haarde fremfærd, er naturlig, selv om traditionen ikke allerede skulde ha foretat en slik ordning. Efter det som hændte ved blotene, skulde han nødig forsøkt at omvende folket.

Naar Snorre har 2 forskjellige anledninger hvor bønderne tvinger kongen, er det klart at dette enten maa være direkte øst av traditionen eller en (mere eller mindre historisk forsvarlig) forbedring av Ágrips fremstilling for at bringe den i overensstemmelse med traditionen i Nidaros. Det kan ikke være paafaldende at Sigurd jarl skulde hat kongen hos sig i blotgilde paa Lade. Sigurd var selvfølgelig ikke mindre blotmand end sin søn Haakon[1]. Sandsynligheten taler vel ogsaa for at traditionen har git Snorre anledning til at berigtige Ágrip derhen at den historien med linduken var at henføre til en episode paa Lade, hvor det var tale om at gape over en hank. Snorre har endog enkeltheter her, som viser hvorledes kongen faar slippe med mindre end oprindelig forlangt, og ved sin standhaftighet faar bønderne til at slaa av. Men det er da formodentlig ogsaa traditionen som har sagt Snorre at der nok ogsaa var noget paa Mæren, men at han der ikke slap saa let som Ágrip mener, at han der virkelig maatte spise hestekjøt. Snorre har vistnok i traditionen fundet støtte for Hist. Norv. fortælling om

---

[1] Se om Sigurd i *Kormaks Sigurðardrápa* str. 6 (Skjald B 69), cit. i Hkr., om Haakon i *Einar Skálaglams* ene bevarede strofe om jarlen (Skjald B 116) og *Vellekla* str. 15 (Skjald B 119) og fl. st.

kongens virkelige frafald[1]. Snorre ser ut til at ha tat med ogsaa det som Ágrip ikke har villet godkjende av traditionen om kongens frafald.

Skjønt Snorre saaledes avviker fra Ágrip i dette stykke og lar kongens fald bli større, gir han allikevel et ganske andet billede av kongens karakter end alle sine forgjængere: disse gjør ham svak, mens han hos Snorre vel maa gi efter; dog gjør han motstand, og da han er blit tvunget, er han uglad, forlater Trøndelag for at samle folk til hevn. Og naar dette ikke blir til noget, skyldes det krigen med Eirikssønnerne, som indtræffer netop like efter sammenstøtet paa Mærin. Hos de tidligere sagamænd kommer krigen ogsaa tilsyneladende efter dette gilde paa Mæren, men alene Ágrip har nogen forbindelse mellem disse to tildragelser, idet den synes at regne krigen som straffen for frafaldet. Dette kunde ogsaa tyde paa at allerede traditionen i Nidaros har hat en viss tidsforbindelse her.

Ogsaa i fortællingen om Haakons kirker og deres ødelæggelse, har Snorre nye oplysninger. Ágrip, som er den eneste som tidligere omtaler dette, har bare at han bygget kirker i Norge uten nærmere stedsangivelse, at han satte prester til, men «*þeir*« brændte kirkerne og dræpte præsterne. Snorre derimot fortæller[2] at folket paa Møre og i Romsdal paa kongens kristenbud henskjøt avgjørelsen til trønderne. Kongen lot vie kirker — tydeligvis der paa Møre og i Romsdal. Saken avgjøres som før fremstillet paa Frostatinget, og kongens forslag forkastes. Videre har han at under gildet paa Mæren er 4 navngivne trønderske høvdinger avsted og ødelægger kirkerne, mens 4 andre ogsaa navngivne mænd er de ledende i at tvinge kongen til at blote[3]. Alt dette kan vel Snorre

---

[1] Fagr. er ikke at bygge paa her. Dens fremstilling er slurvet, se ovenfor side 373. [2] Hkr. 92. [3] Hkr. 96.

ha fra trøndersk tradition; men det ser unegtelig noget vel regelmæssig ut at det netop er 1 mand fra hvert fylke som optrær. Man faar her indtryk av en systematisering, som baade kan tillægges Snorre og traditionen. Men urimelig er det ikke at netop de konservative trønder, mindre berørt av vikingtogene, mere fremmede og fiendtlige overfor den nye lære, ogsaa er de som har forestaat stansningen av trosændringen ogsaa utenfor det egentlige Trøndelag, mens netop de vestlandske fylker maatte være det rette utgangspunkt for missionen og kirkebygningen, fordi befolkningen der slet ikke var ukjendt med den fremmede lære.

*

Vi skal forsøke paa grundlag av det som her er fremstillet efter de gamle kilder, at gjøre os op en mening om hvorledes Haakon den godes religiøse stilling virkelig var. Man kan da, fordi beretningerne, bortset fra skaldenes antydninger, jo er nedtegnet over 200 aar efter kongens død, ikke vente at kunne fastslaa noget sikkert uten i store træk. Men de store træk maa sies at staa klare.

Det kan for det første ikke være mulig at fortællingen om kongens opfostring hos den engelske konge er grepet ut av luften, selv om de nærmere omstændigheter godt kan være mere eller mindre opdigtet[1], hvilket i denne forbindelse ingen rolle spiller. Haakon kaldes alt i Sigvats Bersǫglisvísur (ca. 1040) for Aðalsteins fóstri[2], hvortil vi finder forklaringen i Theodricus, Historia Norvegiæ, Ágrip osv. Men er kongen opdraget hos Englands konge, er dermed givet at han er opdraget som kristen. At han ialfald i en grad som kunde være paafaldende, ja støtende for de ivrige blótmænd, har holdt paa sin kri-

[1] Hkr. 79. [2] Skjald B 235.

stendom, ialfald til en begyndelse, er naturlig. Men at det ikke har været bare i begyndelsen at det har været saa, kan utledes av Hákonarmál, som viser at hans forhold ikke engang er glemt ved hans død. Ágrips og de derpaa grundede beretninger om graden av hans kristne levesæt kan forsaavidt være rimelig nok, om det end kunde være mulig som Historia Norvegiæ mener at han faldt ganske fra; men dette maatte da være sent, forsent til at forsone. Men mulig er det ogsaa at denne paastand beror paa teologisk strenghet i dommen over hans tvungne mere eller mindre virkelige deltagelse i hedenskapets ceremonier, som Historia Norvegiæ regner for fremkaldt ikke ved tvang, men ved kongens ærgjerrighet, Ágrip derimot som følge av svakhet.

At Haakon dog i virkeligheten aldrig er blit en hedning hvis liv og levnet har været hævet over kritik fra hedensk synspunkt, skjønner vi av Hákonarmál, som finder det nødvendig at vise at kongen, som medgis at ha daarlig samvittighet, av guderne findes værdig til en plads i Valhal; da viste det sig hvorledes kongen hadde skaanet helligdommene — det er digterens begrundelse av dette uventede resultat av møtet mellem kongen og Odin. Kongen har skaanet helligdommene, ja men neppe aktivt mot kristne tempelskjændere! Der kan i at kongen har skaanet helligdommene kun ligge det, at han ikke har faret voldsomt frem og vist guderne og deres helligdomme aktivt fiendskap — som visse andre konger! Men naar det har været umulig uten videre at henvise til Haakon som den gode hedning overfor de nye magthavere, saa kan det ikke være av anden grund end den, at det var bekjendt at han nok ikke var nogen god hedning. Og naar man ser at Haakon jarl (se Vellekla) endnu over 20 aar efter prises som den der igjen reiste hedenskapet hvor det var kuet, naar man ser hvor fast

hedenskapet sat i Trøndelagen i Olavernes tid, er det ikke grund til at tvile paa at fortællingerne om optrinene paa Lade og Mæren ihvertfald bygger paa historisk grund, selv om det godt kan være at slikt kan være hændt flere ganger og anderledes, og at disse to episoder bare kan betragtes som typer. Men rimelig er det nok, at en konge ikke altfor ofte skulde taalt slik medfart uten at vælge enten helt at gi sig over eller at bryte med folket. Sandsynligheten for at der har forefaldt slike sammenstøt, blir saa meget større, hvis man tænker sig dem som en direkte følge av kongens kristendomsbud paa Frostating. Og at kongen skulde ha kunnet motstaa fristelsen til et forsøk paa at indføre kristendom er litet trolig.

Jeg tror altsaa at kongen virkelig har gjort et mislykket forsøk paa at kristne folket; men naar han forsøkte dette i det konservative[1], ramhedenske Trøndelag, og vel at merke uten ringeste støtte for denne sak hos sin fornemste politiske støtte, maatte det mislykkes. Saa langt fra at være kongen til nogen hjælp, skilte Sigurd jarl sig fra kongens motstandere i denne sak bare ved det at han hadde personlig interesse av at bevare kongens liv og politiske magt. Forsøket maatte ikke alene mislykkes, men endog føre til motforholdsregler fra hedningernes side, saasnart de saa at denne konge ikke var sterk nok til at tvinge dem. For Haakon er tydeligvis efter alle kilder at dømme ikke den sterke mand som

---

[1] Snorre har vistnok truffet den konservative tankegang i Asbjørns henvisning til forfædrene: det som var godt nok for dem, maa være godt nok for os. Og han har git et godt billede av ophidselsen over kongens uhørte reformideer, hvor baade tingmænd og tilhørere høilydt gir sit mishag tilkjende, og det paa en maate hvorved en for alle tider gjældende væsentlig forskjellig opfatning hos arbeidsgiver og arbeider kommer frem, i det forskjellige utgangspunkt for protesten hos bønder og træller.

f. eks. Olaverne. Hans tilnavn den gode (allerede i Bersǫglisvísur, sml. Hákonarmál) fremhæver kanske her som saa ofte mere medgjørlighet end godhet i gjerning. Først Snorre er det som vil rense ham for svakhet, han lar ham gjøre motstand og kun av uberegnede forhold hindres fra hevn.

Men i virkeligheten var det faafængt, selv om Haakon hadde hat en Olav den helliges kraft og brutalitet, paa det tidspunkt at ville indføre den nye tro, ihvertfald i Trøndelag. Det heter vistnok i Ágrip at mange lot for hans skyld være at blote, ja mange blev endog kristne; men saare litet maa han ha kunnet utrette. Hans første politiske støtte og raadgiver var Trøndelagens mægtigste høvding, men ogsaa den ivrigste blotmand. Og en av kongens nærmeste venner, Eyvind Skáldaspillir, er tydeligvis god hedning, ogsaa god ven av og skald hos de hedenske Ladejarler. Eyvinds søn Haarek blev først kristnet av Olav Trygvessøn.

OM HAANDSKRIFTERNE TIL
DEN STORE OLAV DEN HELLIGES SAGA.

FOREDRAG I VIDENSKAPSSELSKAPET DEN 18. JANUAR 1918.

AV

OSCAR ALBERT JOHNSEN.

(TRYKT MED BIDRAG AV PROFESSOR DR. L. DAAES LEGAT.)

Snorre Sturlasons saga om Olav den hellige foreligger, som bekjendt, i 2 forskjellige recensioner, nemlig Heimskringlas Olavssaga og den »store« eller »særskilte« eller, som den ogsaa undertiden kaldes (i motsætning til den saakaldte legendariske), den »historiske« saga om Olav den hellige.

Denne recension av sagaen fremtræder som et selvstændig verk med egen prolog, en egen indledning, hvor der i kort omrids gives en fremstilling av Norges historie fra Harald Haarfagres optræden, og en særskilt avslutning, hvor Olavs helgenhistorie fortælles i tilslutning til kongehistorien ned til midten av 12. aarh.

Det har længe været den herskende opfatning, at Heimskringlas Olavssaga var Snorres oprindelige verk, den særskilte derimot en senere recension; denne opfatning er mest konsekvent gjennemført av Finnur Jónsson, som i fortalen til sin store Heimskringla-utgave antar, at den særskilte Olavssaga i sin helhet stammer fra o. 1250 og altsaa ikke skyldes Snorre, men en senere avskriver[1].

---

[1] Finnur Jónssons store utgave av Heimskringla (1893—1900) I, fortalen pag. XXXII—XL.

Men som jeg i et tidligere foredrag i Videnskapsselskapet om Olavssagaens genesis[1] har gjort opmerksom paa, kan denne opfatning efter Sigurður Nordals undersøkelse[2] ikke længer opretholdes. Det maa nu antas, at den særskilte Olav den helliges saga er det ældste av de to arbeider og skyldes Snorre selv, og at Heimskringlas Olavssaga er en recension av den. Hvor vegtige de fremførte argumenter er, tør fremgaa av, at Finnur Jónsson selv har ændret sit tidligere standpunkt. Dette har professor Jónsson selv meddelt mig under personlige samtaler med ham i Kjøbenhavn forleden høst. Dog er spørsmaalet om prologens oprindelse endnu omtvistet. Nordal hylder for dens vedkommende den ældre anskuelse, at den skyldes en senere avskriver, mens jeg i mit før nævnte foredrag har søkt at begrunde den opfatning, som allerede A. D. Jørgensen hævdet, at den, likesom sagaen forøvrig, er oprindelig og stammer fra Snorre selv. Og jeg er senere blit styrket i denne mening gjennem fundet av et nyt haandskrift av prologen blandt en samling løse blade og bladstumper av pergament i Am. 921 qv., et haandskrift, som Sigurður Nordal ikke var opmerksom paa, da han skrev sin avhandling. Dette spørsmaal skal dog ikke her drøftes nærmere; men jeg vil senere ved leilighet komme tilbake til det.

Slaar vi fast, at den store Olav den helliges saga er Snorres oprindelige verk, saa er det klart, at den maa tillægges en langt større betydning end før, ikke alene som grundlag for en dyperegaaende karakteristik av Snorre som historieskriver[3], men ogsaa som historisk kildeskrift. Hadde den før, da man betragtet den som avledet av

[1] Trykt i Edda 1916. [2] S. Nordal, Om Olav den helliges saga. En kritisk undersøgelse, side 166 flg. [3] Cfr. Magnus Olsens anmeldelse av S. Nordal, Om Olav den helliges saga i Tidskrift för nordisk filologi, 1917, s. 183.

Heimskringla, kun sekundær betydning, saa er den efter den nye opfatning av forholdet mellem disse sagaer rykket frem til den første plass som primær kilde; det er følgelig ogsaa blit langt vigtigere, end man før antok, at tilveiebringe en saa paalidelig tekst, som det overleverede haandskriftmateriale paa nogen maate tillater.

Som bekjendt er den store Olav den helliges saga utgit av Munch og Unger 1853 efter Ungers avskrift av perg. nr. 2 qv. i Kungliga Biblioteket i Stockholm. Dette haandskrift er fuldstændig, vel konserveret og et av de ældste, som eksisterer. De principer, som er fulgt ved utgivelsen, saavelsom ved Keysers og Ungers utgave av den saakaldte legendariske saga (1849), er dog mindre heldige; man savner angivelse av de opløste abbreviaturer; der er foretat vilkaarlige rettelser i teksten; der fattes oplysninger om utfyldte lakuner og utydelige steder, som forekommer ogsaa i dette haandskrift, og desuten er der ikke faa utvilsomme læse- og korrekturfeil, skjønt utgaven i saa henseende er betydelig bedre end den før nævnte utgave av »legendariske saga«. Den største mangel ved utgaven av 1853 er dog, at den ikke tar nogetsomhelst hensyn til de andre haandskrifter, som haves av den store Olav den helliges saga; den meddeler ingen varianter.

Nu er imidlertid det levnede haandskriftsmateriale netop til denne saga usedvanlig rikt, og desuten er Stockh. 2 qv. ikke den ældste av de bevarede membraner, som utgiverne mente; der findes flere andre codices av samme alder, og en hel række pergamenthaandskrifter, som vel er noget yngre, men dog har en meget paalidelig og bemerkelsesværdig tekst, ikke at tale om de talrige papiravskrifter fra det 17. og 18. aarh., som heller ikke helt kan utelukkes ved en fremtidig videnskapelig utgave av sagaen.

Dette svære haandskriftsmateriale har hittil væsentlig

henligget unyttet og har kun rent leilighetsvis været benyttet av enkelte forskere som Gustav Storm, Finnur Jónsson og nu sidst Sigurður Nordal. Forøvrig har historieforskningen gjennemgaaende identificeret Munchs og Ungers utgave av Stockholmshaandskriftet nr. 2 qv. med selve sagaen. At dette er videnskapelig uholdbart, behøver jeg efter det anførte ikke nærmere at paavise; ti det er for alle kjendere av middelalderske haandskrifter av sig selv indlysende.

Jeg har tidligere i ansøkninger til Nansenfondet og Universitetets Jubilæumsfond gjort opmerksom paa dette forhold, og jeg har faat et par smaa stipendier bl. a. ogsaa i det øiemed at vie det omtalte haandskriftsmateriale en noget nærmere prøvelse. Denne prøvelse maatte selvfølgelig bli av forberedende art. Det gjaldt foreløbig at vinde et overblik og at prøve de eksisterende haandskrifters værd og indbyrdes forhold med sigte paa en ny, kritisk utgave. Disse foreløbige undersøkelser har jeg, takket være den nævnte understøttelse, kunnet foreta under studieophold i Stockholm og Upsala sommeren 1916 og i Kjøbenhavn høsten 1917. Det er enkelte resultater av disse undersøkelser, jeg her skal forsøke at meddele.

For at gi en samlet og nogenlunde konkret forestilling om haandskriftsmaterialets omfang, skal jeg først oplyse, at det bestaar av 12 forskjellige, men dog tildels ret ufuldstændige pergamentcodices, nemlig 3 i Kungl. bibl. i Stockholm, 7 i Am. samling og 2 i det Kongelige bibliothek i Kjøbenhavn; dertil kommer saa en række løse pergamentblade og andre mindre membranfragmenter, alle i Am. samling, samt 22 papirhaandskrifter, nemlig 3 i Kungliga biblioteket og 19 i Arnamagnæanske, de fleste fuldstændige. Jeg ser her bort fra et papirhaandskrift fra 17. aarh. i Am. 322 qv., som indeholder brudstykker av sagaen i halvdansk sprog, samt papirhaandskrifterne nr. 92

og 97 i Kungliga biblioteket, som indeholder sagaen i svensk oversættelse, utført henholdsvis ved midten av 17. og i første halvdel av 18. aarhundrede.

Vi vil først betragte pergamenthaandskrifterne, som i dette tilfælde danner det egentlige og væsentlige grundlag. De løse blade og bladstumper ser vi dog indtil videre bort fra og holder os til de egentlige codices. Disse kan deles i 2 hovedgrupper. Den 1ste gruppe dannes av de haandskrifter, som meddeler Snorres tekst nogenlunde ren og ublandet uten større tilsætning av fremmede bestanddele. 2den gruppe er derimot de, som vel har den særskilte Olavssaga til grundlag, men blander den op med talrige større og mindre indskutte stykker fra andre sagaverker. Haandskrifterne av denne gruppe betegnes av Finnur Jónsson og Nordal som »de interpolerede«, og denne betegnelse vil vi her beholde, dog med den reservation, at interpolationer nok kan forekomme ogsaa i haandskrifterne av første gruppe; men de er her saa sjeldne og litet betydende, at de ikke forstyrrer den oprindelige tekst. I haandskrifterne av 2den gruppe er interpolationerne derimot saa talrige, at de i ikke ringe grad forandrer sagaens karakter; man kunde nærmest kalde dem bearbeidelser av Snorres verk. Der er ialt 5 haandskrifter av denne slags (alle fra tiden omkr. 1400), nemlig Bergsbók (perg. no. 1) i Kungl. biblioteket i Stockholm, 61 fol. og 73 b fol. (Bæjarbók á Rauðasandi) i Am. samling, samt Flateyjarbók og Tómasskinna i det Kgl. bibl. i Kjøbenhavn. For restitutionen av Snorres tekst har disse sene og sterkt interpolerte haandskrifter liten betydning. Det er indskuddene, som gir dem den største interesse. Am. 61 fol. er trykt i Fornmannasögur 4. og 5. bind (Kbh. 1829—30), dog meget unøiagtig. Flateyjarbók er, som bekjendt, utgit av Unger og Vigfusson 1860—68.

Der er altsaa kun 7 av de levnede codices, som kan antas at gi Snorres tekst nogenlunde ren og ublandet. Av disse er atter Stockh. 2 qv., det samme altsaa, som ligger til grund for Munchs og Ungers utgave av 1853, det fuldstændigste. Det indeholder paa 78 tætskrevne blade hele den særskilte Olavssaga fra begyndelsen til slutten; bare paa nogen faa steder findes der smaa lakuner i teksten, fremkommet ved, at pergamentet har været beskadiget; men disse lakuner er paa en heldig maate utfyldt av en haand fra det 14. aarh. Teksten er ren og ublandet; men dette vil rigtignok ikke sige, at den er feilfri; ti som Nordal har paavist, ligger der mellem Stockholm 2 qv. og originalhaandskriftet mindst 2 forskjellige avskrifter[1], sandsynligvis flere. Sagaen har derigjennem, som det i regelen sker ved avskrivning, undergaat en række smaa tekstændringer, fremkommet ved utelatelse, ombytning eller tillæg av ord, uttryk og vendinger, sammendragning eller omstilling og tildels tillæg av hele perioder og sætninger osv. Slike tekstændringer, som idelig forekommer selv i de bedste middelalderske haandskrifter er ofte bevisste, men skyldes dog ogsaa hyppig misforstaaelse eller manglende nøiagtighet fra avskrivernes side. Jo flere avskrifter der ligger imellem, jo mere avvikende fra originalen pleier et haandskrift at være, og spørsmaalet om haandskrifternes alder er derfor altid av stor vigtighet.

Utgiverne Munch og Unger antok, at Stockh. 2 qv. stammet fra første halvdel av det 13. aarh., altsaa fra Snorres egen tid[2]; det skulde m. a. o. være samtidig med originalen, og denne antagelse har i høi grad bidrat til at styrke det nævnte haandskrifts autoritet. Allerede Gustav Storm ansaa det dog for noget yngre[3], og saavel

---

[1] l. c. side 170. [2] Saga Ólafs konungs ens helga, ed. Munch og Unger (Chri.a 1853), fortalen pag. XLV. [3] G. Storm, Snorre Sturlasons historieskrivning s. 220; Mon. hist. Norvegiæ, Fortalen, pag. LIII flg.

Gödel i sin katalog[1] som dr. Kaalund i Palæografisk Atlas henfører det til sidste halvdel av det 13. aarh. Denne datering er ogsaa den rette. Efter skrifttegn og orthografi at dømme tilhører Stockh. 2 qv. snarest det 13. aarh.s sidste fjerdedel.

Denne codex kan derfor ikke uten nærmere prøvelse karakteriseres som det ældste og paalideligste haandskrift av den særskilte Olavssaga, saaledes som man hittil har gjort. M. h. t. alder, korrekthet og ublandet tekst staar flere av haandskrifterne i Am. samling, deriblandt i første række 325 VII qv., fuldt paa høide med den; men desværre er det ikke saa fuldstændig, ikke saa vel vedlikeholdt.

Am. 325 VII qv. er i sin nuværende forfatning et fragment paa tilsammen 41 beskrevne blade. Paa det første av disse er øverste hjørne avrevet. En sammenhængende tekst begynder først i 8. kapitel av indledningen efter kapitelinddelingen i Munchs og Ungers utgave. Paa 35. blads første side og 37. blads anden side er skriften noget utvisket og ulæselig. Sidste blad er gjennemskaaret omtrent midt i, hvorved nogen ord er blit borte, og sidste blads anden side er for størstedelen ulæselig. Haandskriftet slutter i sagaens 265. kapitel, hvor Magnus den godes seir paa Lyrskogs hede omtales. Inde i teksten er der flere store lakuner som følge av at blade er bortrevet. Blad 31—35 er skrevet med en anden haand end den øvrige del av codex, og disse 5 blade staar noget tilbake for de øvrige i korrekthet og omhyggelighet.

Dette haandskrift er vistnok det ældste av denne gruppe haandskrifter i Am. samling. Ved retskrivningen kan merkes, at ø ofte brukes for œ og æ for e. Undertiden finder man det sammenskrevne av for á;

[1] Kgl. Bibl.s Handlingar. 19. Katalog öfver Kgl. Bibl.s fornisländska och fornnorska handskrifter. I, side 35 flg.

þ brukes til stadighet istedetfor ð i indlyd og utlyd, og c som oftest for k. Ved siden av det vanlige angelsaksiske ꝼ findes av og til det gamle latinske f, som var almindelig brukt paa Island endnu ved det 13. aarh.s begyndelse. Merkelig er ogsaa den hyppige bruk av det latinske ret opstaaende d (istedetfor ð) og av den sammenskrevne dobbelte ꝉ (istedetfor ll). Flere av forkortelserne tyder paa, at avskriveren har været en mand med kjendskap til latin; saaledes forekommer ł (d. e. lat. vel) som forkortelsestegn for eða, n'l (d. e. nihil) eller n̄ (d. e. non) for ekki. I Fornmannasögur er denne codex sat til første halvdel av 14. aarh.; dr. Kaalund henfører den i sin katalog forsigtig til ca. 13.; men efter de hjælpemidler, vi nu har til bestemmelse av norrøne haandskrifters alder og tilblivelsessted, takket være professor Hægstads og dr. Kaalunds undersøkelser, maa den antas at stamme fra anden halvdel av 13. aarh. Am. 325 VII qv. er m. a. o. samtidig med Stockholmshaandskriftet 2 qv., maaske endog noget ældre end dette. Et nærmere studium av indholdet i de 2 haandskrifter viser ogsaa tilfulde, at de er uavhængige av hinanden. Vistnok er der en gjennemgaaende overensstemmelse. Ved en blot og bar kursorisk læsning vil man ikke merke synderlig forskjel; men sammenligner man teksterne ord for ord, linje for linje, saa kommer dog talrige indbyrdes avvikelser frem. Man kunde kanske sige, at Am. 325 VII qv., sammenlignet med Stockholm 2 qv., viser nogen tilbøielighet til at forkorte; den utelater ofte uvæsentlige eller overflødige ord, forandrer ordstillingen, gir ikke sjelden sætningen eller perioden en prægnantere form. Desto vigtigere er det, at man i samme haandskrift træffer paa en række avvikelser av en helt anden art. Det forekommer nemlig ogsaa, at Am. 325 VII qv. har en noget fyldigere tekst, som synes at være oprindelig, eller endog saklige avvikelser, en forskjellig opfatning

eller en oplysning av slaaende rigtighet, slik, at det synes ganske paatagelig, at man her har for sig den rette tekst.

Jeg skal nævne nogen eksempler. Under omtalen av Olavs indtagelse av Gunnvaldsborg og tilfangetagelsen av dens høvedsmand Geirfinn jarl heter det i Stockholms-haandskriftet (jfr. utgaven av 1853, kap. 24, slutningen): »Þa atte Olafr tal við borgarmennina. hann lagði gialld a borgina oc a iarllinn til utlausnar XII þusundir gullscillinga. slict fe var honom golldit af borginni sem hann lagði a ·þa«. I Am. 325 VII qv. lyder dette sted saaledes: »Þa atti Olafr tal við borgarmennina. lagðe giald a *þa* oc a iarlinn til utlausnar *XX merker gulz.* þetta fe var honom goldet af *bæiarmonnom*, sem han lagðe a«.

Vi ser her bort frå den forskjellige angivelse av løsningssummen: 20 merker guld istedenfor 12 000 guldskillinger, skjønt ogsaa den har sin interesse; men vi vil fæste opmerksomheten ved den forskjellige opfatning av begivenheten, som findes i de to haandskrifter. Stockholmshaandskriftet siger, at løsningssummen blev paalagt borgen og jarlen og betalt av borgen; ti at borg her utelukkende brukes i sin egentlige betydning av borg, fæstning, kan efter hele sammenhængen ikke være tvilsomt. Men borgen var jo erobret, og de skatter, som der kunde findes, raadde selvfølgelig ikke jarlen, men seirherrerne over. Beretningen er saaledes i denne form selvmotsigende og utilfredsstillende. Men tænker vi os, at der nær borgen, som sedvanlig i middelalderen, laa en by, og at det er byfolket, som har utredt løsningssummen for at frikjøpe jarlen og spare byen for brand og herjing, saa blir det hele klart og let forstaaelig; men netop denne opfatning findes, som vi har set, uttrykt i Am. 325 VII qv., hvor der skjelnes mellem borgarmennina og bæjarmennina, bor-

gens besætning og bymændene, og hvor det uttrykkelig uttales, at de sidstnævnte utredet løsningssummen[1].

I kap. 33 heter det i Stockh. 2 qv. om Olav, at han »for a land upp a fund Sigurðar konungs mags sins«. Am. 325 VII qv. har her: »a land upp til Sigurðar *stiupfavður* sins«, en i flere henseender bedre redaktion, og vistnok den oprindelige. I kap. 34, hvor kornhøsten paa Sigurd Syrs gaard paa Ringerike skildres, heter det i Stockh. 2: »sumir oko heim kornino; i Am. 325 VII: sumir *baro* heim korn«, en i kulturhistorisk henseende meget interessant avvikelse. I kapitel 38 berettes i kapitlets begyndelse om Sigvats komme fra Island, og hans første kvæder til kongen citeres; men derefter gjentages i utgaven av 1853 efter Stockh. 2 oplysningen om Sigvats ankomst til Norge endnu engang, og der citeres endnu et par vers av Sigvat. Denne støtende gjentagelse og de sidstnævnte vers er vistnok et senere indskud, de findes ikke i Am. 325 VII eller de haandskrifter, som viser nærmest slegtskap med dette, heller ikke i Heimskringla. I samme kapitel fortælles, at Olav gav Sigvat »gullhring, er stod halfa morc«; Am. 325 VII har: »er stod mork». Sammesteds læser Stockh. 2: »i Niþarnese«; Am. 325 VII har: »i Nidarose«.

I kap. 167 heter det i Stockh. 2 om Knut den mægtige efter hans tilbakereise fra Norge til Danmark: »oc hafði hann Noreg eignaz orrostolavst«. Am. 325 VII har: »oc kallaz þa hafa æignaz Noreg orrostolavst«, hvilket jo gir en anden mening. I kap. 168 staar der i Stockh. 2 om kong Olav, at han »hellt avstr liþinv«, hvilket efter

[1] I samme kapitel lyder 2 strofer av Sigvats Víkingarvísur saaledes efter Stockh. 2 qv.: bol let hann a Høli hatt vikingar atto . . . . brotna. Am. 325 VII qv. har: bloð let hann a hloðe hat vikingar atto . . . brotna. Se Finnur Jónsson, Den oldnorsk-islandske skjaldedigtning A I, pag. 226, hvor varianterne er anført.

sammenhængen er meningsløst; 325 VII og flere med dette beslegtede haandskrifter har imidlertid den rette læsemaate: »konungr hellt avstan liþinv«. I kap. 268 i Stockh. 2 staar det om den vantro danske greve, at han »sá hleifa baþum avgum«, en næsten meningsløs sætning. Am. 325 VII og en række andre haandskrifter har imidlertid den rette læsemaate: »greifi sá varð blindr báðum augum«.

Gustav Storm[1] har gjort opmerksom paa, at Stockh. 2 qv. saavelsom Kringla urigtig lar Olav svenske faa sønnen Jakob med sin frille, mens Jakob ellers altid omtales som kongens egte søn. Han anfører rigtigere læsemaater fra perg. 4 qv. i Kungl. bibl. i Stockh., samt fra Flatøboken og Peder Clausson; men ingen av disse haandskrifter kan i paalidelighet veie op med Stockh. 2 qv., og spørsmaalet om den oprindelige tekst kan derfor først avgjøres, hvis vi i et likesaa gammelt og godt haandskrift som Stockh. 2 kan finde en læsemaate, som stemmer med de tre nævnte; dette er imidlertid netop tilfældet. I Am. 325 VII staar det: »enn gátu þau drótning son»[2].

Jeg kunde nævne et meget større antal av merkelige avvikelser mellem de to codices. Selvfølgelig er det ikke altid, at Am. 325 VII har den bedste tekst. Ogsaa det motsatte er undertiden tilfældet, og ofte kan valget mellem de to være tvilsomt. Vi vil her kun slaa fast, at spørsmaalet om denne eller hin tekst er at foretrække, maa avgjøres særskilt for hvert enkelt tilfælde, dels gjennem en realkritik av vedkommende læsemaates art og dels ved sammenligning med teksten i andre bevarede haandskrifter.

Sammenligningen mellem Stockh. 2 qv. og Am. 325 VII qv. fører til det resultat, at disse haandskrifter ikke

[1] Gustav Storm, Snorre Sturlasons Historieskrivning, side 222 flg. [2] Jfr. Finnur Jónsson, Litt. I, 622; S. Nordal, l. c. 168 flg.

kan være avskrevet det ene efter det andet; de kan heller ikke godt være avskrifter efter samme forelæg; de er ikke sødskende, neppe engang sødskendebørn; slegtskapet ligger sikkert endnu meget længer ute. De er idethele selvstændige haandskrifter av hver sin type. Saa vidt jeg fortiden kan se, staar Am. 325 VII grundteksten nærmere end Stockh. 2, og jeg slutter derav, at der er færre mellemled mellem det og originalhaandskriftet. Nærmere kan vi fortiden ikke bestemme forholdet.

Jeg maa i denne forbindelse faa minde om, at den store Olav den helliges saga blev forfattet i 1220-aarene; den blev tidlig meget populær; man tok avskrifter av den, sikkerlig i stort antal. Finnur Jónsson mener endog, at de kirker paa Island, som er viet til St. Olav, hver har anskaffet sig et eksemplar av den; derav forklarer han, at der er levnet saa mange haandskrifter netop av denne saga. Selvfølgelig søkte man ikke hver gang op originalhaandskriftet; den ene avskrift tjente som mønster for den anden. Der kan saaledes meget godt være flere mellemled mellem de ældste bevarede haandskrifter fra sidste halvdel av 13. aarh. og Snorres original. Vi kan ikke sige, hvormange slike mellemled der i ethvert tilfælde er; men en gjennemført sammenligning av haandskrifterne vil dog som oftest gjøre det indlysende, hvilke haandskrifter det er, som staar den oprindelige tekst nærmest.

Da det er bragt paa det rene, at Stockh. 2 qv. og Am. 325 VII qv. er omtrent samtidige og uavhængige av hinanden, og at der ikke findes andre, som kan siges at være ældre end dem eller indeholde en bedre eller senere tekst, saa vil vi opstille disse haandskrifter av Olavssagaen som hovedtyper og gruppere de øvrige om dem. Naar det gjælder at bestemme de forskjellige haandskrifters indbyrdes slegtskap, er vi ingenlunde henvist bare til de uoverensstemmelser, som har likefrem real betyd-

ning; tvertimot, de rent formelle og, fra et realkritisk standpunkt, ubetydelige indbyrdes avvikelser kommer i dette tilfælde vel saa sterkt i betragtning. En del eksempler vil gjøre dette indlysende:

Stockh. 2 qv.:	Am. 325 VII qv.:
Kap. 9:[1] oc heldr hofðv ser traust at mela sem þotti.	þeir er treystuz at mela sem þotti.
feðrum þeirra Um varit bauð ut moti her Haconar siðan sigldi.	frændom þeira oc bauð vt imoti Haconi þa siglde.
Kap. 10: Enn øfra lut rikis Haconar konungs etc.	Um daga Haconar [konungs] etc.
Kap. 11: sem aþr hafði haft hverr þeirra	sem aðr hofðu þeir haft af Hacon oc þuilict riki sem aðr hofþu þeir.
frendmargr oc frennstorr.	frendmargr oc ættstorr.
Kap. 23: helldv morgum borgum.	heldo morgum storborgum.
Kap. 27: oc gørðiz hann ricastr oc gaufgastr i þrøndalaugum.	oc gerþiz hann hinn mesti maðr i þrænda lavgum.
Kap. 28: er þeir Hacon iarll oc Eiricr baurðvz.	er þeir feðgor bavrðuz.
Kap. 35: annarra Upplendinga konunga.	anara hofþingia eþa upplendinga konunga.
Kap. 39: fyr bvanda mugnom.	firir buanda liðeno.

De fleste av disse og talrike lignende avvikelser har i og for sig liten betydning; men finder vi, at et tredje haandskrift har væsentlig de samme varianter fra Stockh. 2 som de, der her er anført av Am. 325 VII, og det samme gjentar sig kapitel efter kapitel hele haandskriftet

[1] Kapiteltallene er anført efter den trykte utgave.

igjennem, saa tviler vi ikke paa, at der er et nært slegtskap mellem disse haandskrifter. Er det ene ikke skrevet direkte ut av det andet, saa er de idetmindste begge utskrevet efter samme forelæg. Finder vi omvendt, at et haandskrift mangler disse varianter og istedet følger teksten i Stockholm 2, saa hører det til denne type. Ved bestemmelse av slegtskapsforholdet mellem haandskrifterne er saaledes selv de mindre væsentlige uoverensstemmelser av meget stor vigtighet.

Ved at sammenligne de 2 ældre og bedste haandskrifter, Stockh. 2 og Am. 325 VII, med de øvrige codices av samme gruppe er jeg kommet til det resultat, at Am. 75 c fol., 68 fol., 325 V qv. og Stockholm 4 qv. er mest beslegtede med Am. 325 VII qv. Til typen Stockh. 2 hører derimot kun 2 av de bevarede ublandede codices, nemlig Am. 75 a fol. og 325 VI qv.

Av de to sidstnævnte codices er Am. 75 a fol. den ældste; den stammer vistnok fra slutningen av 13. aarh. Desværre er ogsaa denne codex kun et fragment, idet bare 43 blade er bevaret, d. v. s. omtrent 1/3 av det oprindelige antal. Hvor Stockh. 2 og Am. 325 VII avviker væsentlig fra hinanden, falder teksten i Am. 75 a fol. som regel enten sammen med Stockholmshaandskriftet eller staar ialfald dette nærmest. Ganske vist er der ogsaa mange avvikelser mellem de to haandskrifter; men de er i regelen ubetydelige, og av den slags, som let falder selv de bedste avskrivere i pennen. Jeg antar derfor, at de er avskrevet efter samme forelæg. Det andet haandskrift, som staar Stockh. 2 nær, Am. 325 VI qv., er adskillig yngre og stammer fra midten av 14. aarh. Ogsaa denne codex er kun et fragment, omend fuldstændigere end det foregaaende. Første blads første side indeholder dele av prologen, anden side begynder med sagaens første kapitel; derefter føres fremstillingen med forskjellige avbrytelser

frem til 270. kapitel i utgaven av 1853, d. v. s. til henimot slutten. Teksten synes at være avskrevet efter en codex, som har staat Stockh 2 meget nær, men dog har indeholdt enkelte bedre læsemaater.

Det ældste haandskrift av typen Am. 325 VII er Am. 75 c fol., et membranfragment paa 40 blade i stort oktavformat fra tiden omkring 1300. Det begynder i sagaens 3. kapitel med 3 viser, som de andre haandskrifter ikke kjender, og indtar længer ute i sagaen endnu et indskud, nemlig Rauðulfs þáttr, som forøvrig forekommer i en flerhet selv av de haandskrifter, som ellers ikke er interpolerte. Fragmentet slutter i 194. kapitel, hvor det berettes om de 400 mand, som svenskekongen sendte Olav til hjælp før Stiklestadslaget. Inde i teksten er mange og store lakuner. Membranen er idethele ilde medfaret, men hører til de allerbedste, hvad tekstens korrekthet og oprindelighet angaar. Den stemmer for det meste nøie med Am. 325 VII; man finder de samme avvikelser fra Stockh. 2, ofte ordret likelydende.

Noget yngre, men langt bedre konserveret end Am. 75 c fol. er Am. 68 fol., et membranfragment paa 64 blade, hele og godt vedlikeholdt. Bare 3 blade er noget beskadiget. Haandskriftet begynder med sagaens 1ste kapitel og fører med nogen mindre avbrytelser til begyndelsen av kapitel 211, hvor Olavs drøm før Stiklestadslaget omtales. Av interpolationer har jeg foruten Rauðulfs þáttr bare fundet en liten fortælling om, at Olav i distraktion spikket fliser paa en søndag, og hvorledes han straffet sig selv for denne brøde. Denne codex stammer fra første halvdel av 14. aarh.; den er skrevet med en elegant haand, aabenbart den samme, som har skrevet Codex regius av Snorre-Edda. Skriften er dog ikke fuldt saa omhyggelig som i de foregaaende haandskrifter; der er flere forkortelser og flere feilskrivninger. I det store

og hele er Am. 68 fol. dog et godt haandskrift. Det staar Am. 325 VII nær, men indeholder dog saa mange avvikelser, at det ikke kan være avskrevet efter dette.

Fra 1ste halvdel av 14. aarh. stammer ogsaa Stockh. 4 qv., et fragment paa 71 blade. Teksten begynder med kap. 32, hvor Olavs bedrift i Saudungsund omtales, og avbrytes i sagaens sidste kapitel; desværre er der dog store lakuner, idet en række blade inde i codex er gaat tapt. Haandskriftet skiller sig sterkt ut fra Stockh. 2 og hører avgjort til typen Am. 325 VII, men er mindre korrekt. Til denne type hører endelig ogsaa Am. 325 V qv., en liten tospaltet codex paa 96 blade fra sidste halvdel av 14. aarh. Dette haandskrift har prologen, dog ufuldstændig, da første blads nedre hjørne er avrevet. Hvad der er bevaret, stemmer, bortset fra mindre avvikelser, med prologen i Stockh. 2 indtil »Rita hefi ec latit etc.»; men derefter er den forskjellig fra denne baade i form og indhold, sterkt forkortet og paavirket av prologen i Heimskringla. Ogsaa dette haandskrift har nogen lakuner, dog færre end de foregaaende; det slutter, forsaavidt den egentlige Olavssaga angaar, i 258. kapitel ved omtalen av Magnus Barfot. De sidste blade i codex indeholder tillæg til sagaen, som er dennes oprindelige tekst uvedkommende. Ellers har codex ikke andre interpolationer end den sedvanlige, Rauðulfs þáttr. Skjønt dette haandskrift er yngre end de foregaaende, er det dog meget korrekt og paalidelig; det er nærmest beslegtet med Am. 325 VII qv., men mangler dog flere av dettes avvikelser fra Stockh. 2. Jeg antar derfor, at det er avskrevet efter et haandskrift fra det 13. aarh., ældre end nogen av de to hovedtyper. Det faar derved en ganske særegen interesse, naar det gjælder at bestemme værdien av de avvikende læsemaater i hovedhaandskrifterne.

Ved en eventuel ny utgave av sagaen vil alle de

her nævnte haandskrifter faa fortrinlig betydning paa grund av sin alder, sin korrekthet og idethele ublandede tekst. Jeg anser det for givet, at Stockh. 2 qv. maa lægges til grund, da det er det eneste, som indeholder sagaen i hele dens omfang; men teksten i samtlige øvrige codices maa kollationeres ord for ord og alle avvikelser av nogen betydning optegnes og anføres som varianter. Herunder vil ogsaa flere av de løse blade og bladstumper i Am. komme i betragtning, f. eks. Am. 75 e fol. 1 og 2 og det før omtalte pergamentsblad i Am. 921 qv., som indeholder en del av prologen. Enkelte av disse brudstykker har meget gammel og god tekst. Jeg skal atter nævne et litet eksempel: I flere av de bedste haandskrifter, saaledes ogsaa i Am. 325 VII, siger Olav Skotkonung under sin samtale med Hjalte om Harald Haarfagre: »kunni hann sér þann fagnað at girnast ekki á svia konungs veldi«. Fagnað gir her ikke nogen god mening, og et enkelt haandskrift Am. 75 a har derfor forandret det til farnat; men heller ikke det er godt. Paa et løst blad i Am. 75 e fol. 2 finder vi imidlertid den rette tekst, som ogsaa findes i Stockh. 2 og i Kringla: kunni hann sér þann *hagnað* að girnast ekki Svia konungs veldi.

Hvad de interpolerte codices angaar, saa har disse som sene og bearbeidede haandskrifter kun underordnet interesse, naar det gjælder at fremstille den oprindelige tekst mest mulig ren og uforfalsket. Men da de til gjengjæld gjennemgaaende er ret fuldstændige, kan vi ikke helt se bort fra dem. Som før nævnt, er to av de interpolerte haandskrifter, nemlig Flateyjarbók og Am. 61 fol. særskilt utgivne, og det samme kunde idetmindste 2 av de tre andre fortjene, nemlig Bæjarbók og Bergsbók. Tómasskinna skildres i almindelighet som temmelig værdiløs, men er i virkeligheten meget ujevn, skrevet som den er med 3 forskjellige hænder. I de første 74 kapitler av

boken findes ingen interpolationer; men derefter er indskuddene ret talrige. Nordal forklarer dette saaledes, at bearbeideren begyndte at avskrive et haandskrift av den særskilte Olavssaga, som indeholdt Snorres ublandede tekst; men derefter har han byttet dette med et interpoleret haandskrift, nemlig originalen til Am. 61. Tilslut begyndte han saa at interpolere paa egen haand[1]. Denne forklaring klinger dog noget søkt. Det er vistnok sikkert, at vi her har med forskjellige avskrivere eller bearbeidere at gjøre. Den første ikke interpolerte del av haandskriftet stemmer saa nøie med Am. 75 c fol., at jeg maa anse det for en avskrift av dette. De første 74 kapitler i Tómasskinna vil derfor være til god hjælp, naar det gjælder at utfylde lakunerne i den tilsvarende del av nævnte haandskrift i Am. Paa lignende maate vil ogsaa de øvrige interpolerte sagahaandskrifter leilighetsvis kunne faa betydning. De maa sammenlignes med grundteksten; men en gjengivelse av alle varianter fra disse haandskrifter vil ikke være hensigtssvarende.

Av papirhaandskrifterne maa de allerfleste utskilles som værdiløse. Dette gjælder saaledes de 3 papiravskrifter i Kungl. bibl. i Stockholm, som alle er kopier av perg. 2 qv. sammesteds. Paa lignende maate forholder det sig ogsaa med de fleste av papirhaandskrifterne i Arnamagnæanske. 3 av disse er avskrifter efter Flateyjarbók, 2 efter Tómasskinna, 2 efter Am. 68, og 1 efter Am. 68 og Tómasskinna, 1 efter Am. 61 fol., og 1 efter en membran, som har staat dette haandskrift meget nær. Da saavel Am. 61 som 68 mangler en del blade, vil nævnte papirhaandskrifter for disse blades vedkommende maatte tages i betragtning. 4 av papirhaandskrifterne i Am., nemlig Am. 71, 73, 76 a og 76 b fol., er avskrevet

[1] S. Nordal, l. c. s. 82.

efter Bæjarbók, saa kaldet av Arne Magnusson, fordi han fandt vedk. pergamenthaandskrift paa Gaarden Bær (Saurbær) paa Rauðisandur paa Island. Av denne codex er bare 4 blade levnet til nutiden, hvorfor de nævnte papirhaandskrifter faar megen betydning. Det sidstnævnte av dem, Am. 76 b fol., er dog kun et brudstykke. Av de øvrige papiravskrifter i Am. har, saavidt jeg kan se, bare ett betydning for vort øiemed, nemlig Am. 70 fol.; det er en god avskrift fra slutningen av 17. aarh. efter en gammel, nu forsvundet membran fra ca. 1300; den maa vistnok i sin helhet jevnføres med grundteksten.

Men selv om det ubrukbare eller overflødige skilles ut, har vi, som det vil sees, et meget rikt stof tilbake. Skal det fuldt ut kunne nyttiggjøres av videnskapen, kan det alene ske gjennem en ny utgave av sagaen, en utgave, som hviler paa et sammenlignende studium av hele det anvendelige haandskriftsmateriale. Et saadant verk foreligger for Heimskringlas vedkommende i Finnur Jónssons ypperlige 4 binds tekstutgave fra 1893—1900. Men F. Jónsson var, som enhver utgiver av Heimskringla, hovedsakelig henvist til papirhaandskrifter, idet de ældre hovedhaandskrifter til Heimskringla, Kringla og Jǫfraskinna, brændte i Kjøbenhavn 1728. Av skindbøker haves nu, bortset fra den ufuldstændige og tilmed sterkt bearbeidede Codex Frisianus, egentlig kun en del brudstykker, løse blade og bladstumper av forskjellige tapte codices. Eirspenill indeholder, som bekjendt, kun en mindre del av Heimskringla og slutter sig for dens vedkommende nær til Jǫfraskinna.

Men jo ufuldkomnere de bevarte tekster til Heimskringla er, desto større opfordring har vi til at utnytte det rike og værdifulde stof, som haandskrifterne til den store eller særskilte Olavssaga byder os; ti, som professor Gustav

Storm siger[1]: «Kun en alsidig prøvelse av alle haandskrifter kan restituere os Snorres egte text«. En saadan prøvelse kan først finde sted, naar samtlige haandskrifter av værdi er kollationeret med hinanden og uoverensstemmelserne optegnet. Dette er selvfølgelig ikke gjort paa et par maaneder; det er tvertimot mange aars arbeide, men det er nødvendig, om vi skal faa en videnskapelig fuldt ut brukbar utgave av Snorres verk.

Og intet mindre bør være maalet. Det nuværende forhold, at en større del av de bedste haandskrifter til den store Olavssaga henligger ubrukt og praktisk talt utilgjængelig for historieforskningen, er baade uværdig og videnskapelig uforsvarlig. Uværdig, fordi det her gjælder vor gamle historie i en vigtig religiøs og national gjennembrudstid, uforsvarlig, fordi den store Olav den helliges saga er en saa vigtig historisk kilde, i virkeligheten, som vi har set, intet mindre end Heimskringlas prototyp og egentlige kjerne.

[1] Snorre Sturlasons Hist. s. 223.

SMAASTYKKER.

10.

Agdesidens lagdømme.

Et av de uklare punktene i Norges administration i de siste aarhundrene av middelalderen er inddelinger i lagdømmer. Nogen virkelig behandling har dette emnet ikke funnet siden Brandt (Forelæsninger over den norske Retshistorie II, s. 189 ff.); men det er nu sikkert mulig aa komme til langt præcisere resultater end Brandt kunde. Et av midlene til dette er bondebrevenes diplomatik. Formlene i kjøps- og salgsbrev er likesaa faste som i de egentlige offentlige dokumenter og viser ganske klare, topografiske typer. Dette faste formelsproget er selvsagt ikke skapt av bønderne selv, men av de faste skriverne i det, man litt anakronistisk kunde kalde de offentlige kontorer. Særskilt vigtige her var lagmændenes »kontorer«. Bygdebrevene er jo gjerne utstedt av lagmandens »underordnede«, lagrettesmændene, som naturlig har faat sine forelæg, sine formularer fra lagmanden og hans skrivere, og vi maa derfor vente aa finne de samme formularene igjen inden hele lagdømmet og kan endog bruke dem til aa bestemme lagdømmenes grænser.

Et særlig smukt vidnesbyrd om hvad vi kan lære av slike bygdebrevsformler, gir ordet *hornstafr* og dets synonymer *hornstaðr*, *hornstaurr*, *stafstaurr*, *stafstoð*, *stafstæði*, *stoðstafr* [1], i betydningen »verdenshjørne«. I en omfattende, men skarpt begrænset gruppe salgsbrev finner vi nemlig uttrykket at en gaard sælges med alt som til den hører og har hørt, fra gammel eller ny tid, indengaards eller utengaards, *fjogurra hornstafa i millom*, mellem alle fire verdenshjørner. De ældste av disse brevene er fra 1420-aarene, og de stammer

[1] Se de mange henvisningene i Fritzners leksikon under disse ordene.

allesammen fra Agder, Raabyggelagen og Vesttelemarken (med et par enkeltstaaende utløpere østover til Bamle og vestover til Jæren); men i brevene fra disse distriktene fra det 15 og 16 aarh. er formularen til gjengjæld paa det nærmeste konstant. [1]

Det eneste administrative organ som kan ha omfattet netop denne delen av landet, maa være en lagmand, og vi kan derfor med stor sandsynlighet hævde at det selvstændige lagmandsdømme som ialfald siden bar navnet Agdesiden, senest maa være dannet i begyndelsen av det 15 aarh. og ikke — som Brandt antar — først i begyndelsen av det 16. Det er derimot, saavitt jeg ser, ikke noget i veien for at Agdesidens lagdømme kan være endnu ældre, og meget taler for at det gaar endnu 100 aar tilbake i tiden. Lagtinget paa Avaldsnes nævnes alt i 1322, og lagmanden der bærer i 1340 titlen »lagmand i Ryfylke« (D N VIII 132), en titel som vilde være lite rimelig om hans distrikt ogsaa omfattet Agder, Raabyggelagen og Vesttelemarken; det tør derfor være rimelig at Agdesidens lagdømme er like saa gammelt som Ryfylke lagdømme, Skienssyssel lagdømme og de andre særskilte lagdømmene fra slutten av det 13 eller begyndelsen av det 14 aarh.

Edv. Bull.

11.

Henrik Wergelands teologiske embedseksamen.

Henrik Wergeland tok teologisk embedseksamen i juni 1829 med karakteren haud. Til forklaring paa den daarlige karakter har Chr. Monsen i sin Wergelands-biografi (Portræter af mærkelige Nordmænd I s. 142), sikkert efter meddelelse fra Wergeland selv, fortalt at han stod sig godt i alt undtagen det hebraiske. For saa vidt hermed er sigtet til den mundtlige prøve, lar det sig konstatere av referatet i eksamensprotokollen, at Wergeland ikke var nogen stø hebraiker; han oversatte »hæsitanter« baade av Genesis og av Psalmene, somme av eksaminators spørsmaal svarte han ikke paa, og somme maatte han bli hjulpet til aa

---

[1] Prof. Liestøl meddeler mig, at det i Mandalen — altsaa indenfor dette omraadet — fremdeles lever en forestilling om, at jorden hviler paa fire stolper; somme tror, at det er mange stolper, og at en brænder hvert aar; naar den siste er brændt, kommer dommedag. — Kanhænde det er en sammenhæng mellem denne tro og den formelen, som her er behandlet.

svare paa. Men synderlig anderledes ser det ikke ut med hans svar i den øvrige eksamineringen heller; han har aapenbart tat sin eksamen litt for tidlig, eller arbeidet for meget med andre ting i studentertiden. Det som likevel har videre interesse i eksamensprøven, det er at vi her faar se Wergeland støte sammen med den ortodokse teologi, særlig repræsentert av professor S. B. Hersleb. I mit folkeskrift om Wergeland (s. 33) har jeg kort meddelt hvad det her gjælder: opfatningen av den evige salighet og av helvedesstraffenes varighet. I traditionen synes et enkelt led i denne eksamen aa ha faat en litt mere dramatisk form end protokollen gir vidnesbyrd om. D. Thrap har i dette tidsskrift (4. R. II. 198) omtalt »den Fortælling, at han under Herslebs Examination gav sig til at forsvare Læren om ἀποκαταστασις, hvorpaa Herleb: »Causas explices quaeso!« Wergeland slog sig paa sit Bryst med de Ord: »habeo hic«.« Jeg avtrykker her en fuldstændig utskrift av eksamensprotokollen for Wergelands vedkommende; den vil tillike gi et billede av hvorledes eksamineringen i det hele foregik. Baade spørsmaal og svar blev git paa latin, og jeg har ikke fundet det nødvendig aa vedføie oversættelse; bare de hebraiske ord har jeg, med hjælp av det Teologiske Fakultets nuværende notar bibliotekar S. Sverdrup, gjengit med latinsk skrift istedenfor med hebraisk.

Halvdan Koht.

Examen theologicum
die 11mo Iunii.

Candidati adfuerunt *Janus Theodorus Kjelland*
Fredericus Elias Storm
Henricus Arnoldus Wergeland.

Examinarunt Hersleb et Stenersen.

Hersleb.

— — — — — — — — — — —

Wergeland. Gen 48, 2—8. hæsit. in plerisque vertendis.

Quid est subjectum verbi [wajjaged]? resp. haud vero accurate. Unde derivatur [mittah]? app. ex. resp. sjaddaj? resp. Quæ urbs vocatur [Luz]? resp. Quo alio nomine dicitur urbs? resp. [mafreka]? resp. Num [parah] proprie sign. fructuosum esse? [misraim] quæ est forma? Dualis. Cur occurrit in forma duali? resp.

Ps. 17, 6—12. a v. 6 ad 9 hæsitanter admodum reddidit.

Quid indicat vates his verbis [anis keratika ki ta'aneni]? adj. ex. resp. Quem sensum animi exprimit vates? resp.

Quomodo explicas [be] in [bimineka]? resp. Nonne altero explicari possunt verba? [isjon]? a [asja] nigrum esse. Cur vocatur [bat ain]? resp. Nonne alio modo derivari potest vox [isjon]? [su] pron. rel. Num est pronomen relativum? adj. ex. resp. Quomodo explicas [benefesj]? resp. haud vero app. exam. Quid sign. [nefesj]? resp. Nonne adhibetur alio sensu? —

Stenersen.

— — — — — — — — — —

Wergeland. Luc. 21, 25—29 adj. exam. reddidit.

De qua re loquitur h. l.? poetice describit ultimum judicium. Nonne Christi verba proprio sensu explicanda videntur? resp. Qualis mutatio existet in rebus terrenis? adj. ex. resp. *δυναμεις των ουρανων*? resp. De qua re proprie adhibetur *σαλευεσθαι*? adj. ex. resp. Num imagines anthropomorphisticæ in hac descriptione occurrunt? appr. ex. resp. *ανακυψατε και* etc. quos alloquitur Christus? Bonos et pios. Quo jure ita eos jubet Christus? respondet, forsan non omnino appr. exam. —

Eph. 2, 11—14 adj. exam. reddidit.

τα εθνη εν σαρκι? gentiles carnales. Quis sensus? — Num alio modo verti possunt verba? — Quid sign. *ακροβυσια*? adj. exam. resp. *Χωρις Χριςου*? resp. non omnino app. exam. Quo jure dicuntur fuisse sine Christo? resp. Num Judæi ante hoc tempus Christum habuisse dici possunt? app. ex. resp. Nonne fuere inter gentiles qui Christum habuerint? resp. non app. ex. *πολιτεια του Ισραηλ*? Typus paa det himmelske eller messianske Rige. Quænam bona desiderabant gentiles, cum non pertinerent ad civitatem Israeliticam? resp. *ξενοι των διαθηκων*? resp. De quibus foederibus loquitur h. l.? et de novo et de antiquo foedere. Cur utitur numero plurali? resp. non prob. exam. *μακραν ειναι*? idem ac *ξενοι ειναι*. Unde derivatur formula? — *αἱμα του Χριςου*? per mortem salutarem Christi.

Hersleb.

— — — — — — — — — — —

Wergeland. In quas partes Iudæi sacrum ord. diviserunt? Rsp. appr. ex. — Thora quid continebat? Rsp. appr. ex. — Num Iudæi libros Mosaicos iisdem nominibus,

quibus nos utimur, compellabant? — Prophetæ hebraice dicebuntur? Rsp. — Quos libros continent illi? Rsp. — Nonne præter nostros prophetas alia scripta continebat? Rsp. historica nonnulla. Quænam igitur? Rsp. duo Sam. libb. Regg. libr. et Chron. libri (quod ultimum ex. improbavit), Iudd. et Iosvæ. — Quibus nominibus inter hæc scripta distinguebant? — Tertiam partem Hebræi vocabant? Rsp. Chétubim. — Quæ scripta igitur his continebantur? Rsp. Nonne liber propheticus pertinet ad Chetubim? resp. haud prob. exam. Quam ob causam Daniel relatus videtur ad Chetubim? resp. Nonne alia est causa? resp. appr. exam. Cur Psalmi inter Chetubim relati sunt? resp. Num hujus divisionis mentio fit in N. T.? Nominantur *προφητας* et *ψαλμοι*, et Genesis (quod ultimum improbavit examinator). —

Quibus argumentis studet ratio probare immortalitatem animi humani? Attulit argumentum ex perfectibilitate animi resp. Quæ alia argumenta proposuere docti? resp. Qualis desumtum. Num necesse est præsupponere existentiam Dei? est illa felicitas, quam sperat animus humanus? resp. Num eadem est notio felicitatis et perfectionis ethica? non hic sed illic (quod improb. exam.). Nonne plura argumenta in medium protulere docti? attulit nonnulla de sensu obscuro animi humani, qui jubet morti accumbere, quod maxima ex parte exam. improbare videbatur. Nonne alia argumenta veteres attulere? — Nonne argumenta metaphysica? —

Quæ docet sacra scriptura de rebus ultimis? appr. ex r. Loca sacræ scripturæ, quibus hoc probatur? Attulit: Quicunque metu crediderit, servabitur. Præterea? Verba Christi ad latronem crucifixum attulit. Nonne alio loco hoc Christus accuratius descripsit? In parabola de Lazaro et divite viro? Præterea? adj. exam. attulit Lucæ cap. 21. Num modo apud Lucam exstat narratio? Et in Matthæo. Nonne exstant loca in evangelio Johannis? Hæc est vita æterna, ut mihi credatis. Quid docet de poenis impiis infligendis? resp. Num Christus indicavit impiis comunionem esse cum malis dæmonibus? — Quid præterea de poenis futuris docetur? resp. app. ex. Quas poenas verisimile videtur Deum inflecturum esse impiis? resp. Num sacra scriptura docet poenas futuras conditionaliter sempiternas fore? Additur sæpissime vox *αιωνιος*. Num ex hac voce concludi potest, poenas esse

conditionaliter æternas? resp. Nonne contraria videtur hæc doctrina sacræ scripturæ? responsum ejus refutavit exam. Num quid exstat in sacra scriptura, unde colligitur poenas non esse æternas? resp. se scire, hoc non doceri in sacra scriptura, sed hanc suam spem esse; responsum vero ejus minime fundamento innixum esse copiose tendebat examinator. Quid statuendum est de tempore vitæ alterius? felicitatem mox post mortem incipere. Unde constat? resp. Qualis erit conditio defunctorum ante judicium supremum? Conditio bonorum erit felix ut apparet ex verbis Christi ad latronem. Nonne apparet ex parabola de Lazaro? resp. haud vero accurate. Ubi occurrit imago de vestimentis albis et palmetibus? —

Quæ sunt præcipuæ partes ethices christianæ? Doctrina officiorum. Quæ continet illa pars? resp. Ontologia? resp. app. ex. Præterea? Doctrina de mediis virtutis vel ascetica. Præterea? Casuistica doctrina. Præterea? — Quis nexus inter doctrinam ethicam et dogmaticam? Idem nexus, qui inter basin et columnam. Ostendas fundamentum ethicæ peti ex dogmatica? resp. maxima ex parte adj. exam. Ubi traditur hic nexus? —

Stenersen.

— — — — — — — — — —

Wergeland. Quibus in rebus de ecclesia bene meruit Reuchlin? app. ex. r. Num studium linguæ hebraicæ rarum fuit inter doctores hoc tempore? appr. ex. resp. A quibus Reuchlinus erat institutus? appr. exam. resp. Nonne Reuchlinus in doctrina Judæorum æstimanda nimius fuit? resp. Quod judicium detulit de scientia cabalistica? app. ex. resp. Quomodo hac re & famam & pericula sibi contraxit? resp. Qua de causa erupit bellum inter Reuchlinum & Hochstraaten? adj. ex. resp. Qua de causa suasit Pfefferkorn, ut scripta Judæica cremarentur? resp. Quomodo se defendit Reuchlin? resp. haud vero satis accurate. Quales erant ejus amici? resp. adj. exam. Nonne illæ res gestæ hoc tempore memorabiles satis erant? app. ex. r. Priscilianus atque secta ejus? resp. non omnino prob. exam. Num de doctrina ejus certe judicare licet? resp. haud vero quæstioni expositæ. Num successu docebat? app. ex. resp. Quis fuit imperator? Lotharus. Quo consilio vixit Prisci-

lianus? haud prob. exam. resp. Quis fuit exitus Priscilliani? app. ex. resp. Nonne a Christianis secus sententientes antea supplicio affecti erant? app. exam. resp. Num certe constat eum tanquam hæreticum esse interfectum? resp. adj. exam. Num ex adversariis ejus nonnulli enclyti sunt? resp. non appr. exam.

In fidem Dietrichson.

MEDFØRTE KRISTENDOMMENS INDFØRELSE ET MAGTTAP FOR DET GAMLE NORSKE ARISTOKRATI?

FOREDRAG I KRISTIANIA VIDENSKAPSSELSKAP 4. OKT. 1918

AV HALVDAN KOHT.

Det er en velkjendt lære, den som *J. E. Sars* har utviklet med så megen ånd og styrke, at kristendommens indførelse i Norge betydde en vigtig ændring i de politiske magtvilkår i landet, — vinning for kongedømet, tap for aristokratiet. Før var det stammehøvdingenes myndighet som hadde havt en religiøs karakter; nu var det kongedømet som fik den. Idet kongene tok ledelsen i omvendelsesverket, vant de sig en anseelse, en stilling i folkemeningen, som kunde bli utgangspunktet for ny magtvinning, mens aristokratiet fik et støt som det ikke kunde forvinne. Selve kristendommen bar også i sig nye begreper om forholdet mellem regjering og folk, en ny lydighets-tanke som måtte komme centraliserings-arbeidet til gode, og direkte vant kongedømet på at det fik ledelsen av kirkevæsenet i sin hånd[1].

Så umiddelbart tiltalende som hele denne opfatningen er, så lar det sig ikke nekte at det reiser sig store betenkeligheter mot den, og den er i virkeligheten bygd meget mer på ræsonnement end på fakta. Dette gjelder navnlig

---

[1] Sars, Udsigt over den norske Historie, I², s. 271—272, 280—285, 317—319, II 27.

påstanden om den særskilte anseelse, den hellighet, som kongedømet vant ved sammenknytningen med kristningsverket; vi er nødt til å medgi at vi eier ikke nogetsomhelst direkte vitnemål, intet håndgripelig uttryk for at det forholder sig så, og St. Olavs hellighet har da åpenbart langt mer kommet kirken end kongedømet til gode.

Når Sars nævner at det norske kongedøme gjennem de to Olav'ers gjerning blev »et kongedøme av Guds nåde«, endog framfor det danske og det svenske[1], så virker det høist eiendommelig at de norske kongene ikke tok tittelen »av Guds nåde« før langt ut i 13de årh., hundre år senere enn både de danske og de svenske kongene. Påfaldende er det desuten, det som Sars selv bemerker[2], at »det er tydeligt, at Høvdingerne have holdt ganske anderledes sterkt paa sin Magt og sine politiske Rettigheder end paa sin religiøse Tro«, — de har ikke selv havt minste fornemmelse av at den nye tro berøvet dem en del av deres magtstilling, og hverken sagaskrivere eller skalder har nogen anelse om det heller. Utviklingen fortæller da også om at geistlighet og aristokrati meget snart kom til å danne et forbund som efterhvert kom i strid med kongedømet. Og den kirke-organisasjon som Sars gik ut fra, så virkeligheten i vigtige punkter helt anderledes ut end han tenkte sig.

Jeg tror i det hele det lar sig godtgjøre, at Sars's opfatning av kristningsverkets politiske betydning bygger på feilagtige forestillinger såvel om aristokratiets religiøse magtstilling under hedenskapet som om dets forhold til den kristne kirke-organisasjon. Sars skrev i 1873; men senere tiders detaljforskning har git os et andet billede end han kunde ha av gudsdyrkelsens organisasjon i gammel tid, og derved er efterhvert grundlaget tat bort under hans teori.

1 Udsigt I 318.
2 I 285.

Utgangspunktet for hans tankegang fins visstnok i en bemerkning av *Rudolf Keyser* om hersenes stilling under enekongedømet[1]: »Christendommens Indførelse fratog dem vel den *prestelige* Myndighed, de i Hedendommen havde øvet, men gjorde for det første intet Skaar i deres *verdslige* Myndighed.« Keyser har på forhånd hævdet[2] at »oprindelig maa hvert Hered antages at have havt sin Herser«, og denne hersen var efter hans mening »Heredets Prest eller Gode og Forstander for Heredets almindelige Hof eller Tempel og for de der holdte Offringer«. Sars utvikler[3] at gudstjenesten i hereds- og fylkeshovet var grundlaget for selve samfundsordningen; men hovet tilhørte repræsentanten for den ætten som hadde det på sin grund, og denne ætte-repræsentanten, hersen, var hovets og offringenes forstander, derigjennem tillike forstander for hereds- og fylkestinget, retspleiens leder og anføreren i krig.

Nu er hertil for det første å bemerke at *Gustav Storm*[4] og *Taranger*[5] har eftervist med avgjørende grunder, at det aldrig kan ha været så mange herser som én i hvert herad; det fins overhode ingen sammenheng mellem heradet og hersen[6]. Men dette har sin virkning for spørsmålet om hersenes stilling til hovet, til gudsdyrkelsen. For vi kan med letthet godtgjøre at det ialfald i slutten av den hedenske tid fans hov i hvert eneste herad, ja i virkeligheten flere hov i hvert herad.

Tar vi for os det gamle Vingulmork, hvor *Edv. Bull*[7] nylig har vist at skipreidene gir os den gamle herads-inddeling fra forhistorisk tid, og sammenstiller denne indde-

[1] Efterladte Skrifter I₁, s. 111.
[2] S. 108 og 109.
[3] Udsigt I 144.
[4] Hist. Tidsskr. 2. R. IV 132—136.
[5] Hist. Tidsskr. 2. R. VI 366—367.
[6] Anderledes endnu O. A. Johnsen, Norges bønder, s. 46.
[7] Hist. Tidsskr. 5. R. IV 262—270.

lingen med *Magnus Olsens* liste over kultsteder[1], så finner vi f. eks. i Frøyland 4 hov, derav et Torshov og et Frøyshov, — i Vemme 2 hov, desuten 1 hov i Varna, i Skjeberg, i Onsøy, i Åmord, i Tesal, og på samme måten 3 hov i Osloherad, 1 hov i Bærum, i Asker, i Røken, i Hurum. Går vi derfra til Raumarike, finner vi på 9 gamle herad tilsammen 15 hov; på Heidmork i 6 herad også 15 hov; på Ringarike i 3 herad 6 hov, — o. s. v. Det samme gjentar sig vestenfjelds og nordenfjelds; overalt kan vi slå fast at hvert eneste herad hadde ett eller helst flere kultsteder. Vi tør vel endda trygt påstå at det fans langt flere hov end vi nu har greie på.

Dette vil sige at hersen slet ikke kunde være den regelmæssige hov-forstander eller gode. Og det får vi også stadfæstet på anden måte. Sætter vi os op en liste over de islandske landnámsmændene som efter Landnámabók var av norsk herse-æt, så finner vi det merkelige forhold at de slet ikke allesammen blev goder på Island, og ikke efterkommerne deres heller[2]. Derimot finner vi straks blandt de tidligste godene en hel række med mænd som ikke var av så fornem æt[3]. Vi hører da også ensteds i

[1] Hedenske kultminder i norske stedsnavne, I 10.

[2] Vi finner flere goder blandt efterkommerne efter sønnene og døtrene til Kjetil Flatnev fra Sogn, og like-ens efter den som hadde tat arven efter ham hjemme, hans brorsøns søn, den saakaldte Høyang-Bjørn, men så vidt jeg ser ingen blandt efterkommerne efter Kjetils bror Rapp. Landnámsmanden Ingemund Gamle, av herseæt fra Romsdalen, grundla en godeæt; like-ens Øyvind Torsteinsson fra Hordaland. Men jeg finner ikke goder i de direkte ætlinjer fra hersene Tore Hauknev, Ulv Gylde, Åse eller Rolv.

[3] Jeg nævner Grimkjel i Blåskog, søn til landnåmsmanden Bjørn Gullbere (som rigtignok var gift med en datter til Rolv herse); Arnkjel, søn til Torolv Bægjefot; Torkjel og Torarin, sønner til Torgils Gjallande; Tormod Oddsson fra Voss; Audun Raude på Hovsfell; Sturla, søn til Kalman den sudrøyske, av irsk æt; Tjodolv på Hov, søn til Eiliv Ørn; Jørund, søn til Ravn Heimske fra Trondheimen (som rigtignok blev sagt å ættes fra kong Harald Hildetann!); Bodvar Kvite fra Voss (som rigtignok også hadde en sagnkonge blandt forfædrene sine); Eirik Roaldsson på Hov; Arnstein, søn til Reist Kjetilsson; o. s. v.

Landnámabók (II 33), idet den summerer op de gjæveste landnåmsmændene i Vestfjordene, at det var likevel somme andre som var fornemmere av æt, og en anden steds (IV 7) blir det beint ut sagt at hov-forstandere blev valgt efter åndsgaver og rettsind[1]. Selv på det aristokratiske Island var det altså i landnåmstiden ingen nødvendig sammenheng mellem verdslig og religiøs magt, mellem høi æt og godord. Vi tør da med sikkerhet slutte at så heller ikke har været tilfælde i Norge.

Hvorledes det har været med gode-institusjonen i Norge, har vi egentlig ingen sikker greie på. Vi vet om goder i Danmark i 9de og 10de årh.[2], og islændingene har naturligvis tat med sig navnet fra Norge. *Gustav Storm*[3] har gisset på at herse-navnet først er tat i bruk som tittel på en landskapsstyrer efter rikssamlingen under Harald Hårfagre, og en kunde da tenke sig at de store høvdinger før den tid kaldte sig goder, liksom siden på Island. Men som påpekt, gir de islandske forhold ingen grund til nogen slik antagelse. Og det eneste tilfælde hvor vi, så vidt jeg har set, finner en gode omtalt i Norge, — landnåmsmanden Torhadd Gamle, hovgode på Mære i Trondheimen[4], — viser os ingen sammenheng mellem hans gode-stilling og noget slags stort verdslig høvdingdøme; vi hører intetsomhelst om ætten hans, ikke engang far hans er navngit. Det er al sandsynlighet for at det har været i Norge som på Island i landnåmstiden, at hovgodene blev valgt efter åndsgaver og rettsind, ikke efter æt eller magt. Hadde det været anderledes, kunde vi vel heller ikke ha hørt om kvindelige goder, gyðjur, og *Konrad Maurer* har

[1] Like-ens Flateyjarbók I 249.
[2] K. Maurer, i Zeitschr. f. deutsche Philologie IV 128, jfr. A. Bugge, i Historiske Skrifter tilegnede Ludvig Daae, s. 165—166.
[3] Hist. Tidsskr. 2. R. IV 135—136.
[4] Landnámabók IV 6.

for længe siden på gode grunder formodet[1] at prestestillingen i det hedenske Norge var skilt fra høvdingstillingen[2].

Vi har enkelte vitnemål om at høvdingen eller goden hadde hovet i sit private eie. Mære-goden Torhadd Gamle rev ned hovet da han reiste til Island, og han tok med sig mulden under hovet og hov-sulerne. På samme måten hører vi[3] at landnåmsmanden Torolv Mostrarskjegg fra Sunnhordland tok med det Tors-hovet han forestod, og førte med sig tømmerstokkene og altermulden. Men slike eiendomsforhold lærer os i virkeligheten lite eller intet om aristokratiets religiøse magtstilling. Vi har paa den andre siden al grund til å anta at andre hov tilhørte alt bygdefolket, ikke den enkelte høvding[4]. Og hvad enten hovet saaledes var i enkeltmands eller i et bygdesamfunds eie, så var det i ethvert fald en offentlig institusjon. Vi har ikke minste tegn til at almuen måtte betale nogen »hovtoll« til eiermanden[5], og vi har ingen grund til å tro at han var selvskreven prest eller gode. Efter al rimelighet hadde høvdingen den væsentligste magt over ansættelsen av goden, og med det verdslige høvdingdøme fulgte således av sig selv en viss »kirkelig« magtstilling. Men nogen religiøs vigsel fik ikke dermed høvdingdømet i sig selv.

Nu har *Magnus Olsen* ved sine undersøkelser av stedsnavnene[6] formådd å gjøre det ytterst sandsynlig, at tallet på gudehov i Norge har tiltat meget sterkt i hedendom-

---

[1] Zeitschr. f. deutsche Phil. IV 125—130.
[2] At hersen var prest, hævder dog endnu Johnsen, Norges bønder, s. 46 og 49.
[3] Eyrbyggja saga, k. 4.
[4] A. Chr. Bang, Den norske kirkes historie, s. 14.
[5] Anderledes på Island, se Fritzner, Ordbog over det gamle norske Sprog, 2. Udg., I 621.
[6] Hedenske kultminder, I 163--176.

mens siste århundreder. Men dette betyr beint fram en stigende spredning av den »kirkelige« magt. Er det tenkelig at enkelte høvding-ætter i ældre tid kan ha samlet om sig en viss religiøs glans, så har denne glansen i hedendommens siste tid mer og mer fordelt sig. I alle bygdene stiger storbønder fram og hæver sig over bygdefolket; de bygger sine hov og samler småbønder og leiglændinger til gudsdyrkelse. Det har sammenheng med en aristokratisk framvokster i hver bygd for sig; det er hold-klassen som løfter sig op over det jevne bondesamfund. Men samstundes minker derved den religiøse magt som de store herseætter kan ha havt; hersen blir mer og mer en rent verdslig høvding, og hovet blir en mindre og mindre væsentlig bestanddel av hans magtstilling.

Ved den nye samfunds-dannelsen på Island blir på en måte hele denne utviklingen ført bakover igjen. Der blev hovene de første samlingspunktene i landnåmssamfundet, og godene blev derfor av sig selv de ledende i alt offentlig liv. Her kan vi derfor med fuld rett tale om et aristokrati med religiøst præg over sig. Og likevel var dette aristokratiet ikke fastere bundet til sin gudstro, end at det i en håndevending kunde gå over til en ny religion og ta ledelsen i den nye kirken. Om nogensteds, skulde man ha trodd at på Island måtte kristendommen bety et magttap for aristokratiet. Men det ser vi dog ingen ting til. Er det da anderledes i Norge?

Sars har sterkt fremhævet[1] at »den nye Kirkeordning sluttede sig paa en udvortes iøjnefaldende Maade til den hedenske Tempelordning«, — en opfatning som han direkte har overtat fra *Konrad Maurer*[2]. Senere gran-

[1] Udsigt I 302.
[2] Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthum, II 446—448.

skere, særlig *Taranger*[1] og *Bang*[2], har bestemt avvist denne synsmåten, og hævder at den kristne kirke i Norge blev organisert efter vesteuropæisk, særlig engelsk mønster. Det må jo også være klart at kristne bisper og kirkeordnere først og fremst holdt sig til det kirkesystem de kjendte fra andre kristne land, og i hele den rent kirkelige organisasjon, forholdet mellem sognekirker og hovedkirker, mellem prester og bisper, måtte det kristne mønstret gjelde ubetinget. Men likså klart er det at den nye kirke måtte bygge på det gamle samfundsgrundlag, på inddelingen i herad og fylke og på det bestående magtforhold mellem klassene. Det som det gjelder om å undersøke, det er om aristokratiet ved grundlæggelsen av den kristne kirke kom i en anden stilling til gudsdyrkelsen end det før hadde ståt i.

Vi får åpent vedstå at i spørsmålet om den ælste norske kirke-organisasjon er det mange og vigtige forhold som vi slet ikke vet nogen ting om. Men særlig efter *Tarangers* arbeider[3] har vi da likevel bedre greie på ordningen, end dengang Sars skrev, og vi bør derfor kunne drage sikrere slutninger.

I løpet av høist et hundredår efter kristningen har den norske kirke fåt reist det system av kirkesogn som den siden skulde bygge på. Over hele landet finner vi en række »hovedkirker«, i Frostatingslag og Gulatingslag én i hvert fylke, i Borgartingslag to i hvert fylke, i Eidsivatingslag en i hver tridjung, og disse hovedkirkene skal fylket eller halvfylket eller tridjungen holde vedlike. I Frostatingslag og Eidsivatingslag er området for hver hovedkirke såpas lite at det kan holde sig som det virke-

[1] Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske, s. 260—267.
[2] Den norske kirkes historie, s. 65.
[3] Ovennævnte bok og en avhandling om heradskirker i Hist. Tidsskr. 2. R. VI 337—401.

lige prestegjeld[1]; i Gulatingslag og Borgartingslag blir det fort nødvendig å skaffe kirker for mindre områder, heradskirker som de vanlig blir kaldt, ialfald i Borgartingslag, og det blir da heradsfolket som har deres vedlikehold på sig. Hvad skilnad det ellers var på hovedkirker og heradskirker i disse to lagdømmene, kan vi ikke se av de gamle lovene, og ventelig har det alt fra meget tidlig tid ingen kirkeretlig skilnad været; hovedkirkene har været rikere og større, men hovedprestene synes ikke ha havt nogen væsentlig anden stilling end heradsprestene.

Et andet trin i kirke-ordningen kommer vi derimot til med de kirker som kaldes høgjendeskirker (beint fram oversat: »bekvemhets-kirker«). Det er kirker som virkelig står i et underordnings-forhold til hovedkirkene. Lovene nævner dem på alle kanter av landet, og vi ser tydelig at høgjendes-prestene står under hovedprestene både med hensyn til de kirkelige forretninger og med indtæktene. Ellers synes det være litt ulikt i Gulatingslag og ellers i landet. For i Gulatingsloven[2] blir høgjendeskirkene stillet sammen med heradskirkene med hensyn til vedlikeholdspligt, således at begge slag kirker skal bli holdt oppe ved »gerð« d. v. s. ydelse av et større eller mindre bygdesamfund, så det er da et helt lite bygdelag som eier høgjendeskirken. Og Gulatingsloven omtaler derefter særskilt privatmands-kirker, slike som en lendmand eller en bonde bygger på sin egen jord. Men i alle de andre lagdømene er lovens forutsætning åpenbart at det er en enkeltmand som eier høgjendeskirken og derfor har vedlikeholds-pligten. I ethvert tilfælde står høgjendeskirkene slet ikke utenfor kirke-organisasjonen; de er ikke

---

1 Jfr. »hovedkirken på Lom« straks efter år 1200. DN. II 5; G. Storm, Mon. hist. Norv., s. XXVII[1].

2 NgL. I 8; ordlydende optat i den såkaldte Sverres kristenrett, NgL. I 415—416.

voldgit eiermændenes godtykke. De må alle ha fått sin vigsel av bispen, og det er sat bot for å la dem forfalde.

Det som nu i denne sammenheng har særskilt interesse, det er spørsmålet om hvem som fra først av fik rådigheten over alle disse kirkene og indsatte prestene i dem. Det som vi sikkert vet, det er at biskopene i løpet av 12te og 13de årh. fik draget al preste-utnævnelsen ind under sig. Men vi vet også at dette delvis gik for sig under kamp, og spørsmålet er om hvem retten før hadde tilhørt. Her er jeg nødt til i et enkelt punkt å hævde en anden mening end den som hittil har været rådende.

Hovedregelen synes klar nok: kaldsretten har fra først av tilhørt den som eide kirken. I den gamle Borgartingskristenrett[1] er det således uttrykkelig sagt at bønderne skal ansætte prest ved heradskirkene. At det samme har gjeldt i Frostatingslag, ser vi av den lovforskrift derifra som siger[2] at biskopen har »lovt oss (bønderne) at vi skal få de prester som tækkes os, i samsvar med gammel lov«. Og i Gulatingslag hører vi[3] at prestene som bispene utnævnte ved heradskirkene, måtte gjøre særskilt avtale med bønderne om de ydelser de skulde ha; bispen kunde heller ikke uten videre avsætte prestene. Vi tør da trygt sige at bygdefolket oprindelig hadde kaldsretten for sine egne kirker.

Nu har det helt fra *Keysers* dager[4] stadig været lært, at kaldsretten til hovedkirkene (fylkeskirker og tridjungskirker) likevel oprindelig har tilhørt kongen. Grundlaget for denne læren kan i virkeligheten ikke være andet end formodningen om at disse kirkene, som Keyser siger, »fra først af ere blevne byggede og udstyrede af Kongedømmets

[1] NgL. I 346 og 361.
[2] NgL. I 135.
[3] NgL. I 9.
[4] Den norske Kirkes Historie, I 178.

Gods og altsaa paa en Maade kunde siges at tilhøre Kongen«. Men den citerte forskrift fra Frostatingsloven kan umulig handle om andet end netop fylkeskirkene, så det vitnemål den gir fra gammel tid, kommer i åpenbar strid med læren om kongens kaldsrett. Og *Taranger*, som i dette punkt ikke tør opgi det alle ellers er enige om, fremhæver likevel [1] at alt i Olav Haraldssons tid, det vil da faktisk sige helt fra først av, gik både eiendomsretten og vedlikeholdspligten for disse kirkene over til bygdefolket. Dette er for mig et vigtig punkt, og vi finner da også i hver eneste av de gamle landskapslovene at hovedkirkene tilhørte bønderne. Men at kaldsretten blev liggende hos kongen, hører vi intet om.

Det som blir ført fram til støtte for denne påstanden[2], det er først en meddelelse i Sverres saga (kap. 117), der det heter om striden mellem kong Sverre og erkebisp Øystein: »Det var gammel lov og sed, at kongen og bønderne måtte bygge kirke på gårdene sine på sin egen kostnad, om de så ønsket, og da skulde de selv råde for disse kirkene og sætte prester ved dem; men erkebispen la sin myndighet over hver en kirke så snart den var vigd, og over alle som han tillot messe ved.« Dernæst er det et sted i Sverres stridsskrift mot bispene[3], der det heter at »det var gammel sedvane i dette land at kongene gav bort hver kirke på egen hånd til hvem de vilde«. Endelig har vi to pavebrev til Håkon Håkonsson fra 1234 og 1247[4], som omtaler at kongens forfædre frivillig har git avkald på sin kirkelige patronatsrett.

Men på ingen av disse stedene er det i virkeligheten fylkeskirkene som er ment å ha hørt under kongens kalds-

[1] Den angelsaksiske kirkes indflydelse på den norske, s. 238.
[2] Sars, Udsigt II 34.
[3] En Tale mod Biskoperne, s. 22.
[4] DN. I 11 og 33.

rett. Det er overalt de kongelige privatkirker, høgjendeskirker eller kapeller på kongsgårder, som det er tale om. I det ene av pavebrevene til kong Håkon, det fra 1247, er dette helt klart, da brevet just går ut på å gi kongen kaldsrett til kirkene på tre særskilte kongsgårder. I stridsskriftet mot bispene hører den citerte sætning ind i en sammenheng som går ut på å bevise at kaldsretten hører til dem som holder kirken vedlike, og det hele er bare en nærmere utvikling av nogen ord i indledningen til skriftet: »Vi blir drevet til å bygge kirker; men når de er færdige, blir vi jaget fra dem som hedninger. Vi blir drevet til å ha kostnaden med dem, men får ikke myndigheten.« Striden står om privatkirkene. Det er den samme striden som vi hører om i et pavebrev til erkebisp Eirik fra 1194, altså netop under Sverre; der står det[1]: »Det skal være tillatt for dig og dine eftermænd å indsætte i kapeller oprettet eller beriket ved kongelige gaver såvelsom i andre kirker og kapeller i dit bispedøme skikkede personer uten samtykke eller forslag av kongene, i samsvar med det avkald som det er kjendt at kongene har git for patronatsretten i offentlige aktstykker og privilegier.« Ordene i Sverres saga viser jo også ganske tydelig til de kirker som kongen og bønderne bygger på sine egne gårder for privatmidler; overalt lar ordene sig enklest og naturligst tolke om kgl. privatkapeller og høgjendeskirker. Kaldsretten til hovedkirkene hadde visselig helt fra midten av 12te årh. tilhørt biskopene, og den var gåt over til dem ikke fra kongen, men fra almuen. Striden mellem kongen og biskopene galdt ikke hovedkirkene.

Idet jeg mener å tore fastslå dette, at kaldsretten til både hovedkirker og heradskirker i halvandet hundre år efter kristendommens indførelse tilkom ikke kongen, men bønderne, er det med det samme sagt at bygde-aristokra-

[1] DN. II 2—3.

tiets magtstilling i den offentlige gudsdyrkelse ikke i nogen væsentlig mon blev ændret ved overgangen fra hedendom til kristendom, fra hov til kirke. Det kommer prester i steden for goder; men ansættelses-myndigheten blir liggende i de samme hænder.

Og endda er saken ikke uttømt med dette. Høgjendeskirkene som jeg netop har omtalt, er et vigtig led i systemet, og om eiermændenes kaldsrett til dem har det aldrig været tvil. Men av høgjendeskirker blev det fort langt flere end av hovedkirkene. Vi kan gå igjennem de samme heradene som jeg ovenfor har eftervist hovenes antal for, så blir det slående klart hvilken rolle høgjendeskirkene har spillet[1]. I det gamle Vingulmork finner vi i Frøyland minner om 4 kirker (der kjenner vi 4 hov), — i Vemme minst 5 kirker (mot 2 hov), i Skaun like-ens 5 kirker, i Heggen 7, i Skjeberg minst 4, i Tesal 3, i Åmord 2, i Osloherad 4 (mot 3 hov), i Bærum 3 eller 4, o. s. v. På hele Raumarike, der vi kjenner 15 hov, finner vi 52 kirker omfram de tre tridjungskirkene; på Heidmork tre hovedkirker og minst 33 andre (mot 15 hov); på Ringarike tilsammen kanske så meget som 19 kirker (mot 6 hov), — o. s. v. Nordenfjelds kan jeg f. eks. vise til Stjørdalen med 11 eller 12 kirker, Skogn med 11, Verdalen med 8. Overalt således en stor mængde kirker, — i hele Norge tilsammen nær 1300 kirker, derav visstnok ikke stort over halvhundre gamle hovedkirker. Det er i virkeligheten en fortsættelse av den utvikling vi har set i slutten av hedendommen, med de talrike nye hov. Det er bygdearistokratiet som gjør sig til herre over den offentlige gudsdyrkelse, i kristen likesåvel som i hedensk tid.

Et sidestykke til denne utviklingen i Norge, som hjel-

[1] Jeg har stillet sammen oplysningene efter Norske Gaardnavne. Jeg bemerker at jeg ikke har regnet andre gårdsnavn end Kirkjubœr for vitnemål om gamle kirkeanlæg.

per til å stadfeste det billedet jeg her har git av norske forhold, er netop iår lagt fram i en undersøkelse fra en av de norske utbygdene, Orknøyene.

I »The Scottish Historical Review« har *J. Storer Clouston* git en særdeles interessant redegjørelse for det som vi trygt kan kalde høgjendeskirkene på Orknøyene (»The old chapels of Orkney«). Han viser hvorledes vi her i 31 kirkesogn, omfram sognekirkene, finner over 100 gamle småkirker, som alle er knyttet til en grend med det eiendommelige gamle norske navn *eyrisland* (nu uttalt ørsland, skrevet erseland eller ursland). Og disse kirkene, det kan vi se av eiendomsforholdene, har oprindelig ståt utenfor biskopens magt; de har hørt til et grannelag som også i retlig henseende utgjorde en enhet, og som holdt kirken vedlike. Storer Clouston mener at disse bygdekirkene er ældre end de større sognekirker; det føler jeg mig ikke overbevist om at han har rett i. Men høist eiendommelig er det som han oplyser, at ørslandet helt til det siste har bevart et enkelt minde om den gamle kirkelige organisasjon, selv efterat bygdekirkene for størstedelen er forsvundet; det er ved begravelser: da er alle ørslandsmændene skyldige til å være med. Dette har en slående likhet med de »be'e-lag« som helt til vore dager har holdt sig enkelte steder i vort land (jeg kjender dem særlig fra Jæren); det er faste grannelag som netop ved begravelser skal samles. Her blir vi således atter ført over til Norge; de orknøyske kirkeforhold har åpenbart havt en helt tilsvarende norsk ordning ved siden av sig, og netop derfor tør vi bruke også disse undersøkelser som bidrag til å forstå utviklingen i Norge.

Det jeg mener alle fakta samstemmer om, det er at den praktiske rådighet over kirkene i Norge i de første århundredene efter kristningen ikke kom i kongens hænder, men blev værende hos det samme aristokrati som hadde rådd

for hovene, og som netop på denne tiden utviklet sig så sterkt både økonomisk og politisk. Men er dette rigtig, da lar det sig umulig længer påstå at kristendommen i væsentlig grad øket kongedømets magt. Det var ingen magtvinning for aristokratiet heller, og hadde det ikke før nogen særlig religiøs glans over sin stilling, så fik det den selvsagt heller ikke med kristendommen. I hovedsaken blev på dette området magtvilkårene de samme som før, og dette gir forklaringen på at aristokratiet ikke gjorde hardere motstand mot kristningen.

Men det fører også litt længer fram. Idet bygde-aristokratiet således fra først av overtok tilsynet med kirkene, knyttet det straks et lignende samband med det kristne presteskap som det før hadde havt med godedømet. Og dette sambandet blev ikke løst efterhvert som kirken blev fastere organisert og selv kunde overta sin egen forvaltning. Det er derfor bare en naturlig frukt av de givne vilkår, at da aristokrati og kongedøme begyndte å komme i strid med hinanden, blev det samstundes en strid mellem kongedøme og kirke. Voksteren fram til denne striden blir således langt bedre forståelig; det er ikke en kongelig, men en aristokratisk kirke som kommer i veien for kongedømets utvikling, og i aristokratiets hænder har den været fra første stund.

OM HVORLEDES NORGE VAR BYGGET I VIKINGETID OG MIDDELALDER.

SPREDTE STUDIER FRA VORT LANDS BYGNINGSSAGA.

AV ALEXANDER BUGGE.

(Fortsættelse).

Gulatingsloven og Frostatingsloven nævner nydrydninger mere i forbigaaende og tænker sig dem mest gjort i kongens almenning[1]. Dog kjender Frostatingsloven ogsaa nyopdyrkede gaarder (*nýlendi*) i utmarken, der man skal bede den bonde som eier jorden om at utføre alle budsendinger[2]. Mere oplysende er Eidsivatings kristenret; dér heter det (I k. 15): »Men de som sitter paa stokkland (*a stoklanndum*)[3] skal selv faa sig alle kors og alle bud. . . . . De er her ikke pligtige til at fare til ting, uten biskopens aarmand sender dem bud i sin bygd«. Først paa 1200-tallet tar lovgivningen sig mere almindelig av nyrydningene. I Haakon Haakonssons indledning

[1] Gul., k. 145: Men om bygd gjøres i almenning, da eier kongen (*En ef bygð gerizt í almenningi, þá á konungr*). Frost. XIV k. 7 taler om »ihændehaver av jord, som er dyrket i almenning uten kongens lov« (*handhafi at jǫrðu þeirri er í almenningi hefir verit gǫr at úleyfi konungs*) og XIV k. 8 om at »kongen kan bygsle almenning hvorsomhelst han vil« og om hvorledes indmarken her skal indhegnes. [2] Frost. II. k. 23: En á nýlendum ǫllum innan stafs beiði sá bónda boðgreizlu er jǫrð á. [3] Rydningsland blev kaldt *stokkland,* fordi store stubber av borthuggede trær almindelig stod igjen.

til Frostatingsloven heter det (k. 17): »Om den ødemark (*auðn*)[1], som en mand slaar over, men ikke saar, da skal den som eier aunet, holde oppe budbæring og flytning av fattige. . . . Men om han baade saar og slaar over, da skal han utrede slik leding, som forstanding mænd blir forlikt om paa mandtals ting.« I næste kapitel heter det: »Men om de øde strækninger (*auðnir*) som mænd vil bygge, da skal den raade, som einer aunet, at huse selv og leie bort 3 vintre til den som arbeider jorden op«. Endelig heter det i kap. 19: »Med hensyn til de eiendommer som kaldes utenfor stavene[2] og er gjort i almenninger, saa vil vi at derom skal slik lov og ordning gjælde mellem konge og undersaatter som øst eller syd i landet, og de skal gjøre de samme undersaatlige ydelser her som dér efter kongens bestemmelse.« — Ordene viser at forholdene paa Østlandet med hensyn til nyrydninger var forbillede for de andre landsdeler. — Kap. 18 i indledningen til Frostatingsloven er videre utført i en retterbot av Magnus Lagabøter: »Men om rydningsplass (*bústaðr*) bygges i herred, da skal den som bygget være pligtig til at bringe bud inden tre vintre. Men gjør han det ikke, skal han bøte 3 mark, naar det viser sig om denne bebyggelse kan holde sig eller ikke. Den som bor paa rydningen (*á ruði*), skal stevne bonden til at møte paa herredsting inden 3 vintre«[3]. Videre heter det i Landsloven (VII k. 53): »Nu bygges der rydningsplass i herred eller i almenning, da skal den, som rydder, ha den 3 vintre fri for leie og alle utbud og ikke være pligtig til budbæring

[1]) *Auðn* »ødemark« er især i de trondhjemske amter almindelig brukt i gaardnavn (*Aunet, Aune* og *Aunan*), baade sammensat og usammensat. [2] Loven har *utan stafs*, d. e. utenfor gaardens utmark; *stafr* betyr grænsepælen mellem gaardens utmark og almenningen. [3] Norges gamle Love II, s. 485.

og ikke til at underholde og flytte lægdsfolk. Men naar 3 vintre er ledne, da skal 6 skjønsomme mænd avgi skjøn om den rydningsplass kan taale leie og leding. Siden skal nærmeste nabo bære bud til nybølet; men fra nybølet til næste gaard paa budveien...... Men om rydningsplass ødes derav, at de la altfor høi leie paa den eller eieren ikke faar den bortleiet og vil dog gjerne, da skal bud bæres og fattigfolk flyttes saaledes som fra gammelt har været før den rydningsplass blev bygget.« Endelig heter det i kap. 55 av Landsleiebolken: »Men paa alle nybygger (*nýlendi*) indenstavs (ɔ: paa privat eiendom, motsat almenning) skal jordeieren eller hans ombudsmand paa tinget kræve budordning av bønderne.«

Gjennem gaardnavnene kan vi følge denne nyrydningen paa 1100- og 1200-tallet fra Nordland og sydover til Lindesnes og Svinesund eller til Gautelven som var Norges grænse mot syd i gammel tid. Det er mange navn som viser at en gaard er rydningsland. Først og fremst er det *ruð* »rydning« som forekommer dels alene og dels som sidste led i navn. Saa er det *ruðland* og *ruðstaðr* og en sjelden gang *ruðningr* (»rydning«), som dog mest forekommer i navn fra nyere tid. Nævnes maa ogsaa det med *ruð* ensbetydende *rjoðr*. Videre har vi *Stokkaland* som vel svarer til lovenes *stokkland* »rydningsland«. I hele Norge er *Stokkar* (nu Stokke, Stokkan osv.) et almindelig navn: det er flertal av *stokkr* »stok, avhugget træstamme«; men det er et spørgsmaal om det ikke ogsaa sine steder betyr »rydningsland«. Videre har vi *aukland*, som maa bety »økningsland, ved rydning tillagt land«, og det ensbetydende *auki* og *autn* (sandsynligvis en yngre form av *aukn* »økning«). Endelig kan nævnes *brenna* og *broti* som brukes mest som sidste led i mange navn; somme av disse er fra middelalderen,

men storparten er yngre; *brenna* »brænding« brukes om jord som ved brænding er gjort skikket til dyrkning, *broti* (av *brjóta* »at bryte«) betyr et opbrutt stykke land, særlig om et slikt dér de trær og busker som er tat bort, blir dynget sammen og brændt for med asken at gjøsle orden[1].

Navnene viser at det Nordenfjelds er dyrket op litet nyt land i denne tiden, som vi kan kalde ruð-tiden. I Troms amt har vi 1 eller 2 gamle navn paa *-ruð*. I Nordlands amt har vi intet, hverken sammensat eller usammensat, derimot 1 Stokland[2] og 4 Stokkar (Stokka). I Nordre Trondhjems amt har vi 2 eller 3 gaarder som oprindelig har het *Ruð*, men ingen som er sammensat med *ruð*, foruten 4 Stokkan. I Søndre Trondhjems amt har vi 1 Auka og 9 sammensatte og 6 usammensatte *ruð*-navn foruten 6 Stokkan (Stokkar). I Romsdals amt har vi 1 sammensat og 5 usammensatte *ruð*-navn, 1 (Landre i Veøy), som hænger sammen med verbet *rjóða* »at rydde«, 1 Stokkeland og 9 Stokkar (Stokke). Paa Vestlandet har det været litt mere nyrydning, men ikke svært meget. I Søndre Bergenhus amt har vi 1 sammensat og 6 usammensatte *ruð*-navn og 13 Aukland (nu ogsaa Økland). I Stavanger amt har vi 6 navn som er sammensat med *ruð* og det ensbetydende *roð* og 8 usammensatte *Ruð*-navn, 3 Stokkeland og 3 Aukland. Like ens er det paa Sørlandet. I Lister og Mandals amt har vi 13 navn som har hett Ruðland og Ruðlendi (nu Røidland og Rudlend), og 5 som har hett *Ruðgerði* (av *ruð* og *gerði* »et indgjærdet jordstykke«), men bare 1 navn som ender paa *ruð* og 1 som ender paa det ensbetydende *rjóðr*; desuten har vi 9

---

[1] Se Norske Gaardnavne, Indledning og Forord, 45. [2] Norske Gaardnavne XVI, 207.

Aukland (nu Augland) og 1 navn som er sammensat dermed og endelig 4 Stokkaland. I Nedenes amt har vi 3 Aukland og 6 usammensatte og 14 sammensatte ruð-navn. Navnet Aukland har vi i Froland, Østre Moland og i Fjære. Det usammensatte Ruð (nu Rød) har vi i de østlige og indre bygder: Vegaardsheien, Gjerstad, Søndeled, Øiestad og Bygland; de sammensatte ruð-navn finder vi i hele amtet saa nær som i Sætesdal. Kommer vi til Bratsberg amt blir det helt anderledes; dér forsvinder Aukland, men til gjengjæld har vi omkr. 40 usammensatte og omkr. 200 sammensatte *Ruð*-navn. Det usammensatte Ruð heter nu Rød i bygdene omkring Skien, i Vesttelemarken, dér det mest forekommer, heter det nu Rui (*Ruðit*). — Længere øst blir *ruð*-navnene endda almindeligere. Usammensat findes *ruð* ifølge Oluf Rygh som gaardnavn i omkr. 230 tilfælde; derav tilhører over 80 procent Østlandet, til og med Bratsberg amt. Rygh siger videre: »Som sidste Led findes *ruð* i c. 2900 Tilfælde. Disse tilhører næsten alle Østlandet, Bratsberg Amt derunder indbefattet. Hele det øvrige Land har kun 20 af dem, deraf de fleste i Nedenes og i den øvre Del af Guldalen. Navnenes Fordeling over Østlandet er i det hele temmelig jevn; dog maa merkes, at der er forholdsvis faa af dem i de fleste af de store Dalfører, med Undtagelse af Numedal, især i deres øvre Bygder. Østerdalen har kun 14 (hvoraf 1 i Nordre Østerdalen), Nordre Gudbrandsdalen 21, Valdres 53 (intet i den øverste Bygd, Vang), Hallingdal 57. De Fogderier i Landet, hvor der findes flest af dem, er Rakkestad (266), Aker og Follo (219), Buskerud (236).« Like ens som i de bygder, som Rygh her nævner, er det i Telemarken. Det findes ingen *ruð*-navn (hverken sammensat eller usammensat) i Rauland, bare 1 (Vinje-Rui, opr. Ruð) i Vinje, 1

i Høidalsmo (Laardals præstegjæld), 2 i Mo (Rui), 4 usammensatte og 3 sammensatte i Fyresdal, ingen i Nissedal, 1 usammensat i Kviteseid, 3 usammensatte og 1 sammensat i Seljord, 2 usammensatte og 3 sammensatte i Hjartdal. Der er 2 usammensatte og 15 sammensatte i Tinn. Ogsaa i Ranrike eller Bohuslen findes det en mængde *ruð*-navn. De før nævnte navn paa *broti* og *brenna* forekommer likeledes næsten bare paa Østlandet, her er ogsaa *ruðstaðr* (skrevet Rustad, Røstad) almindeligst; *autn* har vi paa Romerike og i Smaalenene.

Vi ser av denne oversigten at det især er Østlandet som er gaat frem i ruð-tiden. Folkemængden hadde før været tættest i Trøndelagen og paa Vestlandet, men alt i 1273 heter det i kong Magnus's retterbot om ledingen at »bygderne ikke er saa folkerike nord i landet og dér falder mindre sakøre«.[1] Landets tyngde var med andre ord flyttet til Østlandet. Derfor fastsatte Magnus Lagabøter at i Viken fra Gautelven til Rygjarbit skulde der stilles 6 hærmænd for hvert skipreide, men paa Agder og i Haalogaland 4, paa Vestlandet 3 og i Trøndelagen 2 mand. I sammenhæng hermed var det ogsaa at Haakon Magnusson gjorde Oslo til hovedstad i Norge. — Denne nyrydningstiden som kjendetegnes ved navnene paa *ruð*, tilhører tiden efter kristendommens indførelse. Det kan vi slutte derav at mange av dem er sammensat med personnavn som først blev brukt i kristen tid, som Adam, Benedict, Jón, Klemet, Marteinn, Páll, Pétr, Stefan, Thomas, Cecilia, Kristin[2]. Navne som Kirkerud (*Kirkjuruð*) og Præsterud (*Prestruð*) som er saa almindelige paa Østlandet, viser tilbake til en tid da bygdene fik sin egen kirke og præstegaard med tilhørende jord, som i disse tilfælde er blit ryddet

[1] Norges gamle Love II, s. 429 (i Hirdskraa). [2] Norske Gaardnavne, Indledning, 71.

av præstene. Men disse navne kan ikke være ældre end fra slutten av det 11. aarh. og er snarere yngre. Sognedannelsen i Norge er i det væsentlige avsluttet i tiden 1150—1350; og de fleste kirker blev vel bygget paa 1100-tallet[1]. Fra denne tid er da navnene *Kirkjuruð* og *Prestruð* og sikkert ogsaa mange andre av vore **ruð**-navn. Munkerud paa Nesodden, i Aker og i Nes paa Romerike maa ha sit navn av at de har tilhørt et kloster[2]. Men det ældste klostret paa Østlandet, Cistersienserklostret paa Hovedøen, blev stiftet 1147, saa disse navn kan tidligst være fra slutten av 1100-tallet.

Hadde det været gaarder av navnet *Ruð* eller sammensat med *ruð* i vikingetiden eller i det 11. aarhundrede, skulde vi vel tro at en eller anden av dem hadde været nævnt i kongesagaerne. Men saa er ikke tilfældet. Det nævnes ingen *ruð*-gaard i nogen av kongesagaerne, ikke engang i Haakon Haakonssons saga. Vi kan derav slutte, at *ruð*-tiden først begyndte paa 1100-tallet. De ældste *ruð*-navn som nævnes i historiske kilder, er Rød i Frogn i Follo og Skjellerud inderst i Bundefjorden (ved 1190), Manglerud i Aker (ved 1200) og Sneisrud i Eidsvold (ved 1210)[3]. Endel ruð-gaarder i Smaalenene maa ogsaa være ældre end 1200. I Viken var det, som bekjendt, svarende til skipreiderne andetsted, en eiendommelig inddeling i lider. Hver *liði* skulde stille én mand, naar det blev utbudt leding. Lide-inddelingen nævnes første gang under kong Sverre[4]. Den maa være ældre end fra Sverres tid; for han hadde jo liten magt i Viken. Men den maa, skal vi slutte av lidenavnene, være fra kristen tid; for mellem liderne i Id nævnes i 1344 *Kirkiubear lidi* (Kirkebøens lide)[5].

---

[1] Edv. Bull, Folk og kirke i middelalderen, 24. [2] N.G. II, 90, 118, 360. [3] N.G. II, 77, Akershusregisteret av 1622, n. 939, 1122. [4] Fornmannasögur VIII, 395. [5] D.N. IV n. 278, jfr. N.G. I, 210.

Kirkebøen har sit navn av at kirken i Enningdalen stod her til 1793 og er selvsagt fra kristen tid. Fra hvad tid lide-inddelingen stammer, er selvsagt uvisst. En kunde gjætte paa at den er fra den tiden da Magnus Barføt sloges med Svenskerne, men snarere er den fra borgerkrigenes tid. Mellem de gaarder som gav navn til lider, er ogsaa to rud-navn, *Arnvidruds lidi* og *Odsruds lidi* i Skjeberg[1]. Disse gaardene er da kanske ryddet ved 1100.

Ved at gjennemgaa »Norske Gaardnavne« faar en ogsaa det indtryk at denne nydrydningen som har spor efter sig i ruð-navnene, har begyndt paa østsiden av Kristianiafjorden uteved kysten, i det gamle Vingulmark. Her er ruð-gaardene baade talrikst og størst. I Eidsberg var saaledes av 42 ruð-navn 18 fuldgaarder, i Rødenes av 16 ruð-navn 7 fuldgaarder, i Vaaler av 40 ruð-navn 11 fuldgaarder; i Hobøl som ligger mere inde i landet, er det derimot ingen fuldgaarder mellem de 14 ruð-navn. I Vestby er det til gjengjæld av 35 ruð-navn 14 $^{1}/_{1}$gaarder og i Aas av 29 ruð-navn 16 fuldgaarder. Ogsaa paa den andre siden av fjorden, i de nordligste herrederne i det gamle Vestfold amt maa ruð-navnene være meget gamle. I Skoger sogn er det 6 fuldgaarder mellem de 12 ruð-navn, i Sande 8 av 17 ruð-navn. Længere syd blir ruð-gaardene færre og mindre og likesaa længere inde i landet. I Enebak er saaledes av 22 ruð-navn 7 fuldgaarder, men i Skedsmo av 22 ingen, i Nes paa Romerike av 26 ingen, i Eidsvoll var derimot av 22 ruð-navn 5 fuldgaarder. Paa Hedemarken er likeledes tallet av fuldgaarder mellem de mange ruð-navn paafaldende litet; Ringsaker har saaledes ingen. I Buskerud amt hvor ruð-gaardene er saa hyppige, synes de ogsaa efter størrelsen at dømme, at være yngre. Alt tyder paa at denne nye

1 D.N. IV n. 279; nu Aasrød i Skjeberg, N.G. I, 254; det andet navn er forsvundet.

rydningstid har begyndt paa østsiden av Kristianiafjorden og saa bredt sig til vestsiden for derefter at fortsætte længer inde i landet. Den begyndte, tror jeg, ved aar 1100 eller litt før; men den tok først rigtig fart efterat ufreden indenlands var slutt og fortsatte uavbrutt nedgjennem hele 1200-tallet.

Vi har flere vidnesbyrd om nyrydninger i anden halvdel av 1200-tallet. I 1339 avhøres det vitner om retten for Sjulerud i Aas til hugst og havn i skogen til Vaal i Krokstad. Det siges her at Sjulerud har hat denne ret i mer end 60 aar (d. e. før 1280)[1]. Gaarden er vel blit ryddet litt efter 1250.

I 1289 bortbygsler hertug Haakon Magnusson gaarden Greverud (Greifaruð) paa Follo (i Kraakstad) til Arne Gasse; »det har vi og lovet ham,« heter det i brevet, »at han skal rydde utengaards som mest i den del som hører os til, sig selv til nytte«[2]. Gaarden Greverud var altsaa i 1289 nylig begyndt at ryddes. — I 1300 stadfæster biskop Øyvind i Oslo et makeskifte mellem Korskirken i Oslo og hustru Gyda paa Holstad (*Hávarðsstaðir*); derved fik Korskirken hustru Gydas del av gaarden Sørby (*Saurbýr*) paa Romerike »med de rydningsplasser som nu er gjort deri« (*med rudstadenom þæim sem þær er nu j gor*)[3]. Det var altsaa i 1300 nylig begyndt at ryddes plasser under Sørby, men de var endda ikke blit særskilte gaarder. I 1302 sælger prædikebrødrene i Oslo 14 øresbol i Klemmesrud i Røken[4]. Gaarden maa altsaa være begyndt at ryddes før 1300. Men den blev i den følgende tid bedre ryddet og opdyrket; for i 1365 var den delt i to bruk[5]. I 1303 fik to mænd overlatt rydningsplasser øverst i Eggedal mellem Medal og Haglebuvatn.

---

[1] D.N. I n. 255, N.G. II, 57. [2] D.N. II n. 26. [3] D.N. II n. 59. [4] D.N. II n. 66. [5] D.N. VI n. 269.

Ved Haglebuvatn er ellers en stor sætergrend; rydningen blev derfor gjort i almenning, og rydningsmændene fik stadfæstelse av kongen og maatte »rydde halvt til sig, men halvt til kongen« (*rydiæ halfft ser, en halfft kongen giøra*)[1].

I 1309 makeskifter hr. Assur Jonsson 5 øresbol i Tom i Raade til Gunnar Ambesson imot 12 øresbol »i den rydningsplassen som ligger ved Askjumskogen i Aas kirkesogn paa Follo« (*j Ruðstað þæim er ligger viðr Askeims mork j Ass kirkiu sokn a Follo*)[2]. Mulig menes Rustad i Aas[3]; men uttrykkene viser at den i 1309 endda ikke var blit rigtig gaard; desuten er det nær Askjum flere *ruð*-navn, saa det tør være at det er hele nyrydningen i Askjumskogen som menes[4].

Til omkr. 1300 sætter ogsaa »Hamar krønike« den store rydningstiden paa Hedemarken. Det heter dér under omtalen av Ingjald [Ingevalder] som var biskop 1305—1314: »da bleff mesten alle de roddesteder [av gl. norsk *ruðstaðr*] baade paa Næes og flere steder giffuen vnder Hammer capitel, biskobps stoell, skolle oc commune, oc den tidt stod de vdi deris velmackt«[5]. Men nyrydningene fortsatte ogsaa efter denne tid og tør endda i 1320-aarene ha været noksaa almindelige. I 1328 blev bønderne paa nabogaardene Riser og Rygge i Hobøl forlikt om en omtvistet skog. Bonden paa Rygge skulde alene eie skogen og sjettedelen i den rydningsplassen som var bygget dér (*ok settonghen i rudstadhenom þæim er byghdær var þær*)[6].

---

[1] D.N. XIII n. 3, 4. 6, jfr. N.G. V, 206. [2] N.G. II n. 98. [3] N.G. II, 61. [4] N.G. II, 60 f. Askjum har til nabogaard Haugerud, som nævnes i Røde Bog, 126. Rustad har til nabogaarder Torderud (nævnt i 1578) og Skuterud som alt nævnes i 1302 (D.N. I n. 93), men maa være ældre. [5] Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, udg. ved Gustav Storm, 136. [6] D. N. V n. 73.

I Riser og Rygge ligger flere *ruð*-gaarder, Bære (*Bærurud*), Tønnerud og Askerud. Det er mulig disse gaardene som menes med »rudstaden som var bygget dér«. Vi ser dog at det fra Bære blev ryddet videre. I et brev av 1403 nævnes »Rudstad vider Berorud«[1].

I 1328 avgir Bjørn lagmand i Skien orskurd om en omtvistet rydningsplass Rustaden i Fiskum sogn paa Eker. Torleiv Ketilsson klaget paa egne og farbroren Tords vegne over at Anund Helgesson hadde tat en rydningsplass (*rudstad*) av kongens ombudsmand i deres hage og sat sig deri; men Anund sa dem at det var kongens almenning. »Vi saa da,« heter det, »et brev fra Audun lensmand at han hadde tat vitne av to mand, som svor paa boken at førnævnte rydningsplass laa i en skogshage til eiendommen til Tord og Torleiv, vi tok da end vitne av 6 mand . . . ., og de svor saa paa bok, at den rydningsplass (*rudstadr*) som Anund hadde tat, at han laa til skogs, og de hadde nytt [den] fra gammelt og nyt som eiermænd, før de bygget skogen (*ær skog bygðo*), efter deres minde og deres fars utsagn, og efter disse vitnemaals gang lovsagde jeg Bjørn den før nævnte rydningsplass til Tord og Torleiv, den som Anund hadde sat sig i, med huser og slik rydning som Anund hadde lagt paa den«[2]. Ogsaa i Brunla len maa gaarder være blit ryddet ned imot mitten av 1300-tallet. En gaard i Brunlanes heter Stigsrød. Mandsnavnet Stig er kommet fra Danmark. Den første som bar det paa Neset var vel Stig Haakonsson Manvik (ved 1335); Stigsrød er visst yngre end hans tid (jfr. Lorens Berg, Brunlanes, s. 313).

Endog i anden halvdel av 1300-tallet hører vi en sjelden gang om nyrydninger. I 1355 stevner kong Magnus de mænd i Østerdalen som har tilegnet sig *Harmun-*

[1] D.N. V n. 427. [2] D.N. VI n. 131, jfr. VI n. 469.

dar vatn og Faludals skogen. — Faludal er dalen langs Fuluelven, som forener sig med den fra Trysil kommende Ljør-elv og danner Vestre-Dalelven. *Harmundar vatn* er det nuværende Hormund- eller Hermundvatten straks østenfor Fulu-elv; begge deler ligger i Serna, som dengang hørte til Norge[1]. Det var mænd fra Trysil som hadde tilegnet sig skogen og fiskeretten her. Mellem de bønder som nævnes, er Tarald *a Sudrusum* (d. e. Sørhus i Trysil)[2]. I 1389 bortbygsler biskop Øystein i Oslo gaarden Rød (*Ruð*) ved Alby paa Jæløen; bygselmanden skal ha den ene halvdelen frit og for dèn andre halvdelen om 3 aar betale to pund smør og om 6 aar 4 pund samt bygge en ny stue dér[3]. Gaarden skulde altsaa først nu ordentlig opdyrkes. — I 1395 sælger kongens ombudsmand i Telemarken paany »3 ødeliggende rydningsplasser« (*III øderudœn*), Vik, Visnes og Fiskaani i Birtedalen i Fyresdal[4]; det har altsaa tidligere været forsøkt rydning her, men den er blit opgit og forsøkes nu paany. — Vik og Visnes er endda gaarder i Nedre Birtedalen, men Fiskaani er forlængst forlat.

Vi ser av dette at nyrydning begyndte paa 1100-tallet og strakte sig helt ned til efter 1300, ja i nogen tilfælde helt ned til mitten av 1300-tallet, ja et par steder endda længer. Rydningene er paa 1300-tallet saa nye at *ruð* og *ruðstaðr* endda f. eks. i biskop Øysteins Jordebog fra slutten av aarhundredet bare er paa vei til at bli egennavn[5].

---

[1] D.N. II n. 237, jfr. P. A. Munch, Unionstiden I, 672. [2] Norske Gaardnavne III, 332. [3] D.N. V n. 340. [4] D.N. V n. 368. [5] Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog), s. 341: j rudinu wp af intaku (Hjertums sogn, Bohuslen); s. 240: Fors vider Fænastada kirkiu h. annat øyris bool ok øyris bol af rudinu þær hia. — Fænastaða kirkia er Fenstad kirke i Nes paa Romerike; Fors er gaat ind under Øvre Valstad (N.G. II, 337 f.); noget *Ruð* findes ikke som gaardsnavn her.

Mulig er det endog i Jarlsberg og Larviks amt blit ryddet litt nyt land paa 1400-tallet. Flere steder i amtet, i Sande, Borre, Ramnes, Sem og Sandeherred, findes Indlaget som gaardsnavn[1] og var desuten navn paa flere nu forsvundne gaarder eller underbruk, i Vaale, Borre, Ramnes og Tjølling[2]. *Innlaga* og det ensbetydende *inntaka* findes ogsaa i biskop Øysteins Jordebok under fortegnelsen over jordegods i Ranrike eller Bohuslen[3]; det maa likesom innlag bety »indlagt jord, jord som er tat ind til dyrkning«. Indlaget i Sande synes at ha været ryddet og opdyrket henved 1400 eller litt senere. Det nævnes i to brev fra 1426[4] og var, siges det, av en viss Gunleik Gudolvsson blit indhegnet til nabogaarden Sjøl, eller *Kroxskedulf* som den kaldes i brevet efter en mand ved navn Krókr som bodde der 1327—1337.

Som Oluf Rygh mener, har de fleste gaarder hvis navn ender paa *-ruð,* fra først av bare hett *Ruð* i usammensat form, men siden er det dertil blit føiet et forled, oftest var det navnet paa rydningsmanden eller det han syslet med, som Alfsruð, Brynhildarruð, Einarsruð, Munkaruð, Prestruð, Klukkararuð, Koppararuð [kopperslagerens rydning] o. fl. Derfor kunde det ogsaa hænde at rydningene skiftet navn og blev kaldt snart efter rydningsmanden og snart efter en senere eier. Vi har flere eksempler herpaa. Saaledes heter det i biskop Øysteins Jordebok om en nu forsvunden gaard i Nes i Romerike: »Alehol som nogen kalder Kaarerud« (*Alahol er sumir kalla Kararud*« s. 267). Om Holsrud i Sande heter det sammesteds (s. 104): *Fiakarud er sumir kalla Holmsrud.* Her er det vel den senere eiers navn som er blit sittende. — Interessant er især en indførsel i jordeboken

---

[1] N.G. VI, 40, 116, 136, 222, 266. [2] Sammesteds 4, 122, 134, 299. [3] Røde Bog, 329, 341, 359. [4] D.N. XI n. 145, 146. [5] D.N. I s. 157, II s. 184.

under kirkens eiendommer paa Follo om Kikulsrud i Frogn (s. 243): *Kietilsrudh i Frauna sokn alt er sumir kalla Bessarudh.* Efter dette skulde Hallvardskirken i Oslo eie hele Kikulsrud i Frogn. Men dette var galt. Det var en nu forsvundet gaard *Ketilsruð* eller *Ketjulsruð* søndenfor Rustad i Aas som kirken eiet. Eieren av Kikulsrud anla i 1403 sak mot Hallvardskirken og provet at denne aldrig hadde eiet noget i gaarden hans, men at bonden paa Ketjulsrud svaret 1 sau i landskyld til Hallvardskirken. Om navnet paa denne gaard oplyses videre, *at aa fyrnæmpdo Ketiulsrudhi budhi æin mader sem eeth Besse rauder, þui æiter þet Besso ruð*[1]. Ofte hændte det ogsaa at ruðgaardene en tid fik et tillægsnavn, men at det saa atter mistet dette. Saaledes blev Øvre Rud i Høland paa 1300-tallet kaldt Arngerðarruð[2].

En sjelden gang vet vi ogsaa ellers litt om de mænd som har ryddet gaardene og som de har navn efter. I Kroer sogn i Aas ligger en gaard som heter Danskerud[3]. Den er utskilt fra nabogaarden Revaug og nævnes første gang i 1339, men kaldes da *Danskæmansrud.* Den er altsaa ryddet av en dansk mand, vistnok før 1280; til denne tid gaar nemlig vidneprovet av eieren *Sigurder a Danskæmandrudi* i 1339 tilbake[4]. Det kunde være fristende at gjætte paa at gaarden er ryddet av en av de dansker som fulgte Erling Steinvægg, Filippus Baglerkonge eller biskop Nikulas Arneson til Norge. I et par andre tilfælde kan vi sikkert identifisere rydningsmændene. I 1324 sælger en mand ved navn Vestmaðr Fugli 2½ øresbol i en nu forsvunden gaard i Lommedalen i Bærum ved navn *Fuglaruð*[5]. Han var muligens far til Haralder Væst-

---

[1] D.N. III n. 567, jfr. N.G. II, s. 61, 70. Navnet Besserud blev hængende ved gaarden; den er vistnok den samme som Baszrud i Aas som nævnes som ødegaard i lensregnskaperne for 1588. [2] N.G. II, 193; jfr. D.N. VI n. 80, Røde Bog, 449. [3] N.G. II, 62. [4] D.N. I n. 255. [5] D.N. III n. 138.

mansson, som bodde i Asker i 1376[1] og nævnes i 1396 som eier av en saltkjedels-saat i Asker, som hans søn og sønnesøn eiet efter ham[2]. Efter denne Vestmaðr Fugli har rimeligvis Fuglaruð navn[3]. Han kaldes i brevet ogsaa bare Fugli.

Ellingsberg (opr. *Erlingsberg*) i Faaberg har navn efter *Erlingr ruðkall* (d. e. »rydningsmand«), som nævnes i en retssak om veien over nabogaarden Sjulerud (*Sigurðarruð*)[4] og maa ha levet ved 1300. Ellingsberg og nabogaarden Alsberg (*Alfsberg*) har, ser vi, oprindelig været kaldt Nordre og Søndre Berg. I 1338 var Ellingsberg alt kommet paa andre hænder, men Erling Rudkalls søn og datter levet endda. Sjulerud eiedes derimot av Gudbrand, søn til den Sigurd, som hadde ryddet gaarden. I brevet om veien over Sjulerud nævnes mellem dem som satte sit segl under det, *Paall tange*. Han nævnes ogsaa i flere andre brev fra denne tid og maa ha været en anset mand paa Oplandene[5]. Efter ham har vistnok *Tangaruðsstaðr*, en nu forsvundet gaard som er gaat ind under Nord-Hove i Faaberg, navn[6].

Fra Follebugrænsen og sydover til Gaustum, Faaberg præstegaard og Jørstad ligger det en hel række gaarder, hvis navn ender paa *ruð*. Hele denne bygden er blit ryddet og bygget henved 1300 og kaldtes i middelalderen *Fagabergs ruðin*, nu kaldes den Rudsbygden. Foruten Ellingsberg og Sjulerud har ogsaa Arelien (*Aralíð*) navn efter rydningsmændene, brødrene *Ellinger are* og *Thorstein are*, som i 1320 hadde bodd paa Arelid i mer end 20 aar. De var flyttet dit fra Horn, nabogaarden i syd til Sjulerud, dér deres far hadde bodd i 23 aar. Bjørn paa Horn »i ombud for alle stokklændingene (d. e. ryd-

[1] D.N. II n. 443. [2] D.N. IV n. 156. [3] N.G. II, 146. [4] D.N. II, 230. [5] D.N. III n. 196, XV n. 17, I n. 279. [6] N.G. IV 1, s. 237.

ningsmændene) som bor i rydningen nord i fra Jørstad og Gaustum« lot i 1320 paa herredsstevne paa Jørstad brødrene vitne, at »de før nævnte stokklændinger frit og paaklageløst hadde hat hele hagen som ligger ovenfor Faabergsrydningene helt fra sine utgaarder og op under Mælumsskogen like til Biørn Bassesøn og Trond, bror hans, bygget der paa rydningsstedet (*j rudstadhe*)«[1]. Gaardene i Rudsbygden er, ser vi av et arveskifte fra 1330[2], ryddet fra utmarken til de gamle storgaardene Bleiken og Gaustum, og bønderne her eiet fremdeles sin del i mange av de nyryddede gaardene, som i Lundgaard, Fliflet (*Fríðaflet*), Raanerud, Besserud og det forsvundne *Æstæinslid.* Bonden paa Bleiken skulde efter arveskiftet ha den forsvundne *Skittsaghulidæne* og Roland (*rudland*?). Skittsaglien laa, ser vi av et brev fra 1437, like nord for Raanerud. Her blev det — sandsynligvis snart efter 1330 — bygget en gaard Skittsogharud som nu er forsvundet[3].

Hele den nyrydningen som ruð-navnene er et minde om, blev dels foretat i kongens almenning. Dette var bl. a. tilfældet med de to nyrydninger vi før har nævnt øverst fra Eggedal i 1303 og formentes at være saa med den omtvistede rydningsplass Rustaden i Fiskum paa Eker. Almenningen i Vestmarkens sogn i Eidskogen som første gang nævnes i biskop Øysteins Jordebok (461) maa ogsaa ha navn efter rydning i almenning; like ved ligger ogsaa flere andre ruðgaarder, Klanderud, Rud og Langsrud[4]. Det almindeligste var dog at nyrydningene blev foretat fra de ældre storgaardene. I 1488 avhørtes det saaledes et tingsvitne som forklaret at *Rudt* (Rød) var rydningsbol fra Hvitstein i Hobøl (at *for:ne Rudt*

[1] D.N. III n. 120. Efter Basse har mulig Besserud (*Bessaruð*) nord for Balberg paa andre siden av Laagen navn. [2] D.N. V n. 84. [3] D.N. VIII n. 299 (s. 77[21]), jfr. N.G. IV1, 226. [4] N.G. III, s. 219.

var augierrids boelle aff for^ne Huidesteen)[1]. Fra Tom (*Þufn*) i Raade blev det ryddet en hel række gaarder sydover til grænsen av Onsø; det var en hel bygd som i middelalderen blev kaldt *Þufnaruðin* (»Tomsrydningene«)[2] eller »Toms eiendommer« (*Thumme eygher*)[3]. Hertil hørte bl. a. Spetalen, Makrelrød og det forsvundne Karlsruð, som siges at ligge østenfor Tomsaaen og søndenfor Langengen.

I vikingetiden hadde det mest været træler som bygget og ryddet i utmarker. I førstningen av den kristne tid var det like ens. *Man*, det før nævnte gamle ord for træl, indgaar som første led i Mansrud i Trøgstad og Mansrød i Id[4]. Trælene hadde sine særskilte navn som ikke andre folk brukte; et slikt var *Drumbr* (som egentlig betyr »en trækubbe«). I Eddakvadet Rigsþula nævnes Drumb mellem sønnerne til Træl. Dette navn indgaar bl. a. i Dromsrud i Ullensaker, som i Røde Bog (s. 434) skrives Drumsrudh; avledningen Drymbill er første led i *Drymbilsrud* i Bohuslen og det tilsvarende kvindenavn Drymba i Drømmerød i Vestby.[5] Litt efter litt hørte folk op med at holde træler og isteden kom det leilændinger. Disse blev det nu mest som ryddet de nye gaardene paa 1100-, 1200- og 1300-tallet. De blev næsten altid ryddet i utkanten av bygden, inde i skogene eller i fjeldbygdene oppe imot heiene. Vi har nævnt nyrydningen øverst i Eggedal ved 1300 og i Nedre Birtedalen, en fjelddal i Fyresdal, i anden halvdel av 1300-tallet. I 1334 sælges 7 øresbol i Ilebæk i Rakkestad og et øresbol i *Hallarudstazfialle er ligger j vttvægh fyr næmfdrar iardar* (d. e. Ilebæk)[6]. Slik er det med mest alle disse

---

[1] D.N. XII n. 254. [2] D.N. VIII n. 200, I n. 672, R.B. 517. [3] D.N. VIII n. 737. [4] N.G. II, 2, 202. [5] N.G. I, 16, 314. [6] D.N. III n. 176. En gaard *Hallaruðstaðr* findes nu ikke længer.

nyrydningene; de laa i »utveien« eller utmarken og var, de fleste av dem, smaa og usle. Vi ser det tydelig i en bygd som Aker. Nede i hovedbygden ligger de største gaardene. De er ældgamle og oftest sammensat med *vin* »græsgang» eller fra samme tid, slike som Skøien, Ulleren, Voksen, Holmen, Borgen, Frøen, Vinderen, Blinderen, Frogner, Sinsen, Ulven, Bryn, Skøien og Ljan. Gaardene fra vikingetiden, Bogstad, Smestad, Gaustad, Refstad og Etterstad, ligger mere i utkanten av bygden, men er ogsaa store. Længst oppe imot aasene ligger de 28 gaardene hvis navn ender paa *-ruð*, Stubberud, (vestre) Haugerud, Tangerud, (østre) Haugerud, Ammerud, Grorud o. s. v. De fleste av dem er smaa, saa nær som Linderud og Grorud, og anføres som Haugerud, Trosterud, Hellerud og Ulsrud i Østre Aker mellem fjerdingsgaarder eller ødegaarder[1]. Vi ser det tydelig av det kart som jeg selv har gjort over bebyggelsen i Aker, og av det som Andreas M. Hansen har gjort over bebyggelsen paa Hedemarken[2]. Rundt i hele Norge vil en se at de ældste gaardene er eller, om de er blit delt, har været de største, mens de som er ryddet efterat hovedbygden hadde dannet sig, i regelen er smaa. Rydningsmændene sat i det hele under mere usikre forhold end odelsbønderne; derfor skiftet ogsaa de nyryddede gaardene ofte eiere; vi ser det bl. a. av det som er fortalt om Faabergsrydningene og derav at gaardene tidt har skiftet navn. Derav kom det ogsaa at i den nedgangstiden som tok til i anden halvdel av 1300-tallet og fortsatte ut gjennem hele 1400-tallet, gik det især ut over dem; en stor del av dem blev lagt øde, somme for en tid, samme for stedse. Vi har hørt om de øde rydningsplassene (*ødærudh*) i Birtedalen som kongens ombudsmand i 1395 solgte paa ny[3]. I 1422 nævnes i et arveskifte fra Solør[4]:

[1] Jfr. Norges historie fortalt for det norske folk I 1, s. 228 og kartet s. 227. [2] Landnâm i Norge, pl. II. [3] D.N. V n. 368. [4] D.N. XI n. 137.

sua mykyn æigalut sem þæir aatte j Gautastadhom og øydæ rudum þær kring um sæm liger a Æidaskoge j Soløyum. Øierud, Øre og Ørud (*Øyðiruð*) er gaardnavn i Eidsberg og Rygge i Smaalenene[1] og i Frogn i Akershus amt[2]; navnet sigter til at disse rydningene engang har ligget øde.

Jeg har fra Østlandet gjort op en liste over *ruð*-navnene som viser utbredelsen av disse og hvor mange i tidens løp atter er lagt øde.

I. Smaalenene.

1. *Trøgstad* herred har 179 matrikelnumere, derav er 54 *ruð*-navn (av disse er 8—10 nyere); 1 av disse har delvis ligget øde; desuten anføres i middelalderlige kilder 21 nu forsvundne gaarder, derav 7 *ruð*-navn og flere andre som maa være fra middelalderen.
2. *Askim* har 99 matrikelnumere, derav 12 *ruð*-navn; der kjendes 10 forsvundne gaarder, derav 5 *ruð*-navn.
3. *Spydeberg* har 131 matrikelnumere, derav er 23 *ruð*-navn (9 var fuldgaarder $^1/_1$, 1 — Tonnerud — laa øde i 1604); 22 forsvundne gaarder kjendes, derav 8 *ruð*-navn og et par andre sikkert middelalderlige.
4. *Skiptvet* har 87 matrikelnumere, derav 23 *ruð*-navn; der kjendes 9 forsvundne gaarder, derav 4 *ruð*-navn.
5. *Rakkestad* har 249 matrikelnumere, derav 37 *ruð*-navn, hvorav 5 en tid har ligget øde; der kjendes 58 forsvundne gaarder, derav 17 *ruð*-navn og flere andre gaarder som sikkert er fra middelalderen.
6. *Eidsberg* har 225 matrikelnumere, derav 42 *ruð*-navn (18 er fuldgaarder $^1/_1$); der kjendes 44 forsvundne gaarder, derav 13 *ruð*-navn (deribl. *Rudhkalzrud*).
7. *Rødenes* har 79 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn (7 fuldgaarder); der kjendes 9 forsvundne gaarder, derav 4 *ruð*-navn.
8. *Aremark* har 134 matrikelnumere, derav 25 *ruð*-navn; der kjendes 28 forsvundne gaarder, derav 8 *ruð*-navn og flere andre fra middelalderen.

---

[1] N.G. I, 152, 349. [2] N.G. II 74.

9. *Id* har 121 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn; der kjendes 30 forsvundne gaarder, derav 9 *ruð*-navn (1 *ruðstaðr*) og flere andre sikkert middelalderlige.
10. *Berg* har 141 matrikelnumere, derav 23 *ruð*-navn (et par har ligget øde); der kjendes 31 forsvundne gaarder, derav 8 *ruð*-navn og et par andre fra omkr. 1200-tallet (deribl. *Pandzarabu*
11. *Skjeberg* har 154 matrikelnumere, derav 11 *ruð*-navn; der kjendes omkr. 40 forsvundne gaarder, derav 11 *ruð*-navn og flere andre sikkert middelalderlige.
12. *Hvaler* har 53 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn; der kjendes 4 forsvundne gaarder, deribl. 1 *ruð*-navn og *Stafkarl* (»tiggeren«).
13. *Borge* har 97 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn; der kjendes 8—9 forsvundne gaarder, derav intet *ruð*-navn.
14. *Varteig* har 53 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn, hvorav 1 en tid øde; 17 forsvundne gaarder, derav 5 *ruð*-navn og 1 Nybøle.
15. *Tune* har 138 matrikelnumere, derav 11 *ruð*-navn; 24 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn og 1 sammensat med *-rjóðr*.
16. *Glemminge* har 40 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn (5 1/1-gaarder); 8 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.
17. *Onsøy* har 127 matrikelnumere, derav 18 *ruð*-navn (7 fuldgaarder); 21 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn (dertil regnet Sjønnrø som er blit plass under Kjølberg, g. n. 35).
18. *Raade* har 115 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn (8 1/1-gaarder) og 1 *rjóðr*, to laa en tid øde (g. n. 62 og 96); 21 forsvundne gaarder, derav 9 *ruð*-navn, 1 Nylenda, 1 Brødløs.
19. *Rygge* har 97 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn; der kjendes 11 forsvundne gaarder, derav 6 *ruð*-navn (foruten de i N.G. II, s. 350 nævnte, opføres i Akershus Reg. av 1622, n. 844, *Klemenißrud* som øde i 1529).
20. *Moss* har 39 matrikelnumere, derav 13 *ruð*-navn, hvorav 2 underbruk som før var selvstændige gaarder, 6 forsvundne gaarder, hvorav 2 *ruð*-navn.
21. *Vaaler* har 138 matrikelnumere, derav 40 *ruð*-navn, hvorav 2 en tid underbruk og 2 (Rustad g. n. 94 og Kirkerød g. n. 117, 8) en tid øde; 29 forsvundne gaar-

der (dertil regnet Siaterud som er gaat ind under Kjærnes, g. n. 36), derav 19 *ruð*-navn.

22. *Hobøl* har 117 matrikelnumere, derav 14 *ruð*-navn, 17 forsvundne gaarder, derav 6 *ruð*-navn.

II. Akershus amt.

1. *Vestby* har 134 matrikelnumere, derav 35 *ruð*-navn, hvorav 1 en tid øde (14 var 1/1-gaarder); 19 forsvundne gaarder, hvorav 8 *ruð*-navn.
2. *Kraakstad* har 144 matrikelnumere, derav 26 *ruð*-navn, 30 forsvundne gaarder, derav 9 *ruð*-navn og flere andre sikkert middelalderlige (som *Glisbúð* »kramboden« og *Kirkewolden*).
3. *Aas* har 118 matrikelnumere, derav 29 *ruð*-navn, derav 1 (Dylterud) blit underbruk (16 1/1-gaarder); 40 forsvundne gaarder, derav 11 *ruð*-navn.
4. *Frogn* har 79 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn; 6 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.
5. *Nesodden* har 48 matrikelnumere, derav 14 *ruð*-navn, derav 4 en tid øde (g. n. 9,7, 16,5, 19, 38); 10 for svundne gaarder (foruten de i N.G. II, 94 f. nævnte, omtales i lensregnskaperne av 1588 Thue som ødegaard), derav 4 *ruð*-navn.

6—7. *Vestre* og *Østre Aker* har tilsammen 205 matrikelnumere, derav 29 *ruð*-navn (1 en tid øde); 60 forsvundne gaarder; derav 22 *ruð*-navn.

8. *Bærum* har 117 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn (hvorav 3—4 en tid øde); 41 forsvundne gaarder, derav 7 *ruð*-navn.
9. *Asker* har 95 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn; 15 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.
10. *Aurskog* har 81 matrikelnumere, derav 20 *ruð*-navn (hvorav 19,4 en tid øde), 20 forsvundne gaarder, derav 7 *ruð*-navn.
11. *Høland* har 161 matrikelnumere, derav 29 *ruð*-navn (2 en tid øde og underbruk, 3 1/1-gaarder); 25 forsvundne gaarder, derav 5 *ruð*-navn.
12. *Enebak* har 127 matrikelnumere, derav 22 *ruð*-navn (7 1/1-gaarder); 14 forsvundne gaarder, derav 4 *ruð*-navn.
13. *Fet* har 112 matrikelnumere, derav 12 *ruð*-navn, 28 forsvundne gaarder, derav 7 *ruð*-navn.

14. *Sørum* har 96 matrikelnumere, derav 23 *ruð*-navn (hvorav 9,8 og 58 en tid underbruk); 27 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn.
15. *Skedsmo* har 113 matrikelnumere, derav 22 *ruð*-navn (1 en tid øde, ingen $^1/_1$-gaard); 17 forsvundne gaarder, derav 6 *ruð*-navn.
16. *Nittedal* har 63 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn; 11 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.
17. *Gjerdrum* har 71 matrikelnumere, derav 5 *ruð*-navn; 10 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn og 2 sikkert middelalderlige.
18. *Ullensaker* har 199 matrikelnumere, derav 9 *ruð*-navn; 57 forsvundne gaarder, derav 11 *ruð*-navn.
19. *Nes* har 230 matrikelnumere, derav 26 *ruð*-navn (g. n. 4,4 og 120 en tid øde, ingen $^1/_1$-gaard); 31 forsvundne gaarder, derav 11 *ruð*-navn og flere middelalderlige.
20. *Eidsvoll* har 221 matrikelnumere, derav 22 *ruð*-navn (5 $^1/_1$-gaarder); 24 forsvundne gaarder, derav 9 *ruð*-navn.
21. *Nannestad* har 154 matrikelnumere, derav 27 *ruð*-navn (g. n. 3, 4, 90 øde i 1588); 27 forsvundne gaarder, derav 7 *ruð*-navn.
22. *Hurdalen* har 44 matrikelnumere, derav 8 *ruð*-navn, hvorav et par nyere; 3 forsvundne gaarder (samt 2 *ruð*-gaarder som er gaat ind under g. n. 16 og 32).
23. *Fering* har 35 matrikelnumere, derav 8 *ruð*-navn; 7 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.

III. Hedemarkens amt.

1. *Ringsaker* har 523 matrikelnumere, derav 31 *ruð*-navn (g. n. 367,1 en tid øde, ingen $^1/_1$-gaard); 28 forsvundne gaarder, derav 6 *ruð*-navn.
2. *Nes* har 151 matrikelnumere, derav 25 *ruð*-navn (g. n. 134 en tid underbruk, 15 er $^1/_4$-gaarder, 3 $^1/_1$-gaarder); 15 forsv. gaarder, derav 4 *ruð*-navn.
3. *Furnes* har 121 matrikelnumere, derav 15 *ruð*-navn (hvorav 7 er $^1/_4$-gaarder og et par nyere smaabruk); 2 forsvundne gaarder, begge *ruð*-navn.
4. *Vang* har 194 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn (hvorav 7 er $^1/_4$-gaarder og et par nyere smaabruk, ingen $^1/_1$-

gaarder); 10 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn og 1 andet (Paradis) middelalderlig.

5. *Løten* har 271 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn; 6 forsvundne gaarder (ingen *ruð*-navn).
6. *Romedal* har 193 matrikelnumere, derav 20 *ruð*-navn (g. n. 109 en tid underbruk, 12 var $^1/_4$- og $^1/_8$-gaarder, et par er nyere navn), 1 forsvundet gaard.
7. *Stange* har 198 matrikelnumere, derav 24 *ruð*-navn (2 har været underbruk); 16 forsv. gaarder, derav 2 *ruð*-navn.
8. *Søndre Odalen* har 102 matrikelnumere, derav 18 *ruð*-navn (g. n. 74, 43 før underbruk), 28 forsv. gaarder, derav 4 *ruð*-navn og flere andre sikkert middelalderlige.
9. *Nordre Odalen* har 56 matrikelnumere, derav 12 *ruð*-navn; 11 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.
10. *Vinger* har 71 matrikelnumere, derav 21 *ruð*-navn; 21 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.
11. *Eidskogen* har 73 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn; 6 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.
12. *Brandval* har 76 matrikelnumere, derav 14 *ruð*-navn, 12 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.
13. *Grue* har 116 matrikelnumere, derav 26 *ruð*-navn (hvorav nogen nyere og g. n. 1 før underbruk); 15 forsvundne gaarder, derav intet *ruð*-navn.
14. *Hof* har 77 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn; 12 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.
15. *Aasnes* har 137 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn; 15 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.
16. *Vaaler* har 86 matrikelnumere, derav 31 *ruð*-navn; 7 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.
17. *Elverum* har 189 matrikelnumere, derav 4 *ruð*-navn; 3 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.
18. *Trysil* har 87 matrikelnumere, derav intet *ruð*-navn.
19. *Aamot* har 82 matrikelnumere, derav 2 *ruð*-navn.

Ellers i Østerdalen findes ingen *ruð*-navn.

IV. Kristians amt.

1. *Dovre* har 73 matrikelnumere, derav 2 *ruð*-navn (g. n. 30,5 en tid underbruk under Kili, likesaa Nygaard); 2 forsv. gaarder.

2. *Lesje* har 141 matrikelnumere, derav 5 *ruð*-navn (hvorav 2 nye); 5 forsv. gaarder.
3. *Skiaaker* har 127 matrikelnumere, derav intet *ruð*-navn; 10 forsv. gaarder.
4. *Lom* har 132 matrikelnumere, derav intet *ruð*-navn; 12 forsv. gaarder.
5. *Vaagaa* har 284 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn (g. n. 55 og 257 en tid underbruk) samt 2 Rydningen og 1 Sve; 8 forsv. gaarder (derav 1 *ruð*-navn).
6. *Nordre Fron* har 189 matrikelnumere, derav 4 *ruð*-navn; 5 forsv. gaarder (derav 1 nyryddet 1668).
7. *Søndre Fron* har 167 matrikelnumere, derav 8 *ruð*-navn; 4 forsv. gaarder (derav 1 *ruð*-navn).
8. *Ringebu* har 182 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn (g. n. 33 en tid underbruk); 16 forsv. gaarder (2 *ruð*-navn).
9. *Øyer* har 153 matrikelnumere, derav 11 *ruð*-navn; 10 forsv. gaarder (2 *ruð*-navn).
10. *Østre Gausdal* har 112 matrikelnumere, derav 2 *ruð*-navn; 13 forsv. gaarder (3 *ruð*-navn).
11. *Vestre Gausdal* har 110 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn; 7 forsv. gaarder (3 *ruð*-navn).
12. *Faaberg* har 188 matrikelnumere, derav 37 *ruð*-navn (g. n. 67 og 151 før underbruk og 93 øde), jfr. ogsaa Rudsbygden (*Fagabergsruðin*); 32 forsv. gaarder (2 *ruð*-navn).
13. *Biri* har 150 matrikelnumere, derav 21 *ruð*-navn (g. n. 94 før underbruk og g. n. 103,6 før øde, 11 er i lensregnskaperne 1/4-gaarder og 4 er 1/8-gaarder); 17 forsv. gaarder (2 *ruð*-navn); desuten nævnes 1460 en ødegaard under Sem (D.N. II, n. 831).
14. *Vardal* har 100 matrikelnumere, derav 14 *ruð*-navn (de fleste ganske smaa og yngre, ingen større end 1/4-gaard), 8 forsv. gaarder (3 *ruð*-navn).
15. *Østre Toten* har 221 matrikelnumere, derav 39 *ruð*-navn (derav 3 før underbruk, 9 er nyere, 2 er 1/8- og 10 er 1/4-gaarder), 20 forsv. gaarder (4 *ruð*-navn).
16. *Vestre Toten* har 261 matrikelnumere, derav 41 *ruð*-navn, av disse er ca. 4, g. n. 125,2, 136,23, 177,8 og 181,4, yngre, 6 var før øde eller underbruk, Malterud

(g. n. 32), Morterud (g. n. 39), Kallerud (g. n. 60), Jonsrud (g. n. 108), Tollevsrud (g. n. 110), Aslaksrud (g. n. 255) og Bondrud (g. n. 259); g. n. 23, Eriksrud kaldes i 1554 *ith rudstød hedendis Erigsrud* (D.N. VIII n. 1173), g. n. 15 Karsrud var i 1669 slaatteng; 16 *ruð*-navn er 1/4-gaarder, 9 er 1/8-gaarder. 21 gaarder, som nu er i bruk, laa paa 1500-tallet øde; 2 gaarder er forsvundne, 1 (Finnrødstøed) er gaat ind under en anden (g. n. 31).

17. *Jevnaker* har 50 matrikelnumere, derav 18 *ruð*-navn; av disse er 9 1/4-gaarder, 2 er 1/8-gaarder, 2 er nyere, 2 var før underbruk (g. n. 119 og 132); g. n. 128 (Skaarud) kaldes rydningsplass i 1667, men nævnes i 1597, g. n. 129 (Hvaterud laa øde i 1578). 7 gaarder laa paa 1500-tallet øde eller var underbruk; g. n. 155 (Gulla) var i bruk i 1497 (D.N. I, s. 714), men nævnes som rydningsplass i 1667; desuten nævnes 2 ødegaarder og underbruk, som er gaat ind under andre gaarder og 2 forsvundne gaarder.

18. *Lunner* har 114 matrikelnumere, derav 21 *ruð*-navn, 6—7 er nyere, 3 er 1/4-gaarder, 1 er 1/8-gaard, 1 (g. n. 37 Ulsrud) kaldes rydningsplass i 1723; i det hele nævnes paa 1600-tallet 10 rydningsplasser som før var i bruk, deribl. g. n. 75, Snellingen, som nævnes i Røde Bog, 5 forsvundne gaarder.

19. *Gran* har 128 matrikelnumere, derav 24 *ruð*-navn. Av disse er omkr. 6 nyere og ikke nævnt i lensregnskaperne, 10 er 1/4-gaarder, 2 er 1/8-gaarder, 2 var før underbruk. Av ødegaarder og rydningsplasser nævnes i det hele 15, deribl. g. n. 198 Jøvik, som nylig var ryddet i 1616, men nævnes i Røde Bog, s. 298. Der kjendes 11 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.

20. *Brandbu* har 155 matrikelnumere, derav 24 *ruð*-navn. Av disse er omkr. 14 nyere; 7 kaldes nyrydninger paa 1600-tallet, men er for det meste ældre, 1 var da underbruk; 3 er 1/8-gaarder, 2 er 1/4-gaarder. I de hele kaldes 14 gaarder nyrydninger og ødegaarder eller var engang underbruk, men var i bruk i middelalderen, som g. n. 1,23 (Kroksrud, som var i bruk i 1518,

D.N. XI, n. 260). Desuten kjendes 2—3 forsvundne gaarder.

21. *Søndre Land* har 97 matrikelnumere, derav 19 *ruð*-navn. Av disse er 7 ikke nævnt i lensregnsk. eller ældre kilder, 6 er 1/4-gaarder, 1 er 1/8-gaard, 2 var før underbruk. Desuten nævnes 9 andre gaarder som underbruk, slaattenger og nyryddede paa 1600-tallet; flere av disse maa dog være gamle gaarder, som g. n. 79 Esprum (**Aspareimr*). Det kjendes 9 forsv. gaarder, derav intet *ruð*-navn. G.N. 25 (Landaas) var i bruk 1520, men øde i 1594 (Jens Nilssøn, 299).

22. *Nordre Land* har 141 matrikelnumere, derav 20 *ruð*-navn; derav er 5 ikke nævnt i ældre kilder, 3 var paa 1600-tallet england og underbruk, 8 er 1/4- og 2 1/8-gaarder; ellers nævnes 11 nyrydninger, tidligere underbruk, ødegaarder o.s.v., derav er f. eks. g. n. 46 Ullensaker gammel. Der kjendes 12 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.

23. *Søndre Aurdal* har 107 matrikelnumere, derav 20 *ruð*-navn; av disse er ca. 5 ikke nævnt i ældre kilder, 4 var før underbruk, 7 var 1/8-gaarder, 1 var 1/4-gaard. Desuten flere *ruð*-navn nævnt som underbruk (g. n. 7, 8, 22). 6 gaarder kaldes ødegaarder, 2 sætre. En hel del navn i herredet er nyere. 7 forsvundne gaarder kjendes.

24. *Etnedalen* har tilsammen 64 matrikelnumere, mest nyere navn. Bare én gaard, Bruflat, kjendes fra 1300. 2 *ruð*-navn (1/8-gaard og ett som ikke er kjendt i gl. skattetal).

25. *Nordre Aurdal* har 116 matrikelnumere, derav bare 7 *ruð*-navn, hvorav 2 er 1/4-gaarder, 1 er 1/8-gaard, 1 nyere, 2 er 1/2-gaarder og 1 fuldgaard. Der kjendes 12 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.

26. *Vestre Slidre* har 92 matrikelnumere, derav 3 *ruð*-navn (1 — Rødvang — er meget gammelt). 6 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.

27. *Østre Slidre* har 52 matrikelnumere, hvorav 5 *ruð*-navn (3 nyere); 1 forsvundet navn.

28. *Vang* har 109 matrikelnumere, derav 1 *ruð*-navn, 1 Rydningen; 11 forsvundne gaarder, derav 1 *Ruðit*.

V. Buskeruds amt.

1. *Hole* har 92 matrikelnumere, derav 29 *ruð*-navn; av disse kjendes bare 13 fra 1600-tallet eller før, av disse er 5 halvgaarder. 1 (Rudsødegaard) har en tid ligget øde, efter 1723 gaat ind under g. n. 40 (Dæli). 5 forsvundne gaarder.
2. *Norderhov* har 179 matrikelnumere, derav 52 *ruð*-navn; av disse nævnes 12 ikke i gl. skattemandtal; 3 er underbruk. Desuten 2 *ruð*-navn tidligere underbruk under andre *ruð*-gaarder; 4 *ruð*-navn er $^1/_2$- eller fuldgaarder. 21 forsvundne navn, derav 3 *ruð*-navn. 4 gaarder har ligget øde.
3. *Aadalen* har 39 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn, av disse er 3 halv- eller fuldgaarder og 5 nævnes ikke i gl. skattemandtal; 2 forsv. gaarder, derav 1 *ruð*-navn. Det skal ha staat en kirke paa Bakkesæter i Vidalen.
4. *Flaa* har 31 matrikelnumere, derav 11 *ruð*-navn; av disse er 5 nyere, 2 halvgaarder og 2 fuldgaarder, om de 2 andre som nævnes i gl. tid, siges intet om størrelsen. 7 forsv. gaarder (1 *ruð*-navn). I 1563 skiftes Gulsvik (g. n. 27, D.N. X, n. 765), men »desforuden skal boede gaarder aage i alle ødegaarder«.
5. *Nes* har 69 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn (av disse er ingen $^1/_1$- eller $^1/_2$-gaarder). 4 forsv. navn.
6. *Gol* har 50 matrikelnumere, 3 *ruð*-navn, alle nyere; 1 forsv. gaard (*Ruð*); desuten *i Ruðum* som grændenavn (g. n. 42 *af Blakkastadom* siges at ligge i *Rudhum*).
7. *Hemsedal* har 41 matrikelnumere, 1 nyere *ruð*-navn; 1 forsv. gaard.
8. *Aal* har 130 matrikelnumere, derav 9 *ruð*-navn (1 nyere); 3 forsv. gaarder. Det skal ha staat et kapel paa g. n. 86 (Hovdegaard), som paa 1500-tallet var sæter under præstegaarden.
9. *Hol* har 93 matrikelnumere, derav 4 *ruð*-navn, hvorav 1 (g. n. 8 — *Ruð*) øde i 1578; 1 anden gaard (g. n. 18) øde i 1578; 3 forsv. gaarder.
10. *Sigdal* har 174 matrikelnumere, derav 24 *ruð*-navn, hvorav 9 nyere; 4 *ruð*-navn nævnes paa 1600-tallet som underbruk under g. n. 19, 31, 124, 167. G. n. 158 har en tid ligget øde; g. n. 48, 60, 66, 84, 85,6,

133, 174,5 var i 1668 underbruk. Der kjendes 15 forsv. gaarder, derav 3 *ruð*-navn, samt de før nævnte 2 rydningsplasser øverst i Eggedal ved Haglebuvatn i 1303 (D.N. XIII n. 3, 4, 6). Desuten skal det ha været bygd og kirke ved Horgesæteren (g. n. 74).

11. *Krødsherred* har 50 matrikelnumere, derav 8 *ruð*-navn. G. n. 175, 180,2; 204 (Gutterud), 316 var i 1723 underbruk. Buene var i 1608 underbruk under g. n. 180 og Lien under g. n. 214, nu forsvundet. 6 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.

12. *Modum* har 163 matrikelnumere, derav 47 *ruð*-navn; av disse er 17 ikke nævnt i gl. skattemandtal; g. n. 61,16 (Rustaden), 66 (Dagrud), 71,10 (Kroksrud), 108 (Øde Rud), 108,11 (Præsterud), 111,11 (Langrud) var før underbruk. *Ruð*-navn nævnes som underbruk under g. n. 98, 100, 80, 110 og 158. 10 andre gaarder var før rydningsplasser, underbruk eller øde (g. n. 18, 23, 24, 27, 37, 59,3, 70, 94, 107,5, 130), (g. n. 37 nævnes som gaard i 1520-aarene); g. n. 142 (Buskerud) hadde i 1668 5 ødegaarder, g. n. 28 hadde 1, g. n. 148 (Langerud) hadde 1. Der kjendes 30 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn. *Rudsfjerdingen* var én av fjerdingene i Modum (N.G. V s. 217).

13. *Øvre Eiker* har 204 matrikelnumere, derav 49 *ruð*-navn. Av disse er 10 ikke nævnt i gl. skattemandtal. Øde eller underbruk paa 1500- og 1600-tallet var: g. n. 6 (Haugerud), 8, 9, 22 (Dramsrud), 68, 79,12 (Engerud), 88,11 (med andre gaarder paa Ekerstranden i 1493), 113, 115,4 (Tryterud, jfr. 88,11), 114 (Østerud), 115,10, 117, 127,2 (Rustaden), 130,11 (Pinsle), 142 (Gullarsrud), 143 (Kolsrud), 181, 189,9 (Kopperud), 191, 191,3, 193 (Burud), 195, 201,2, tilsammen 22 gaarder, derav 10 *ruð*-navn. Desuten Amundrud til 1723 særskilt gaard, siden under Myre (g. n. 164). Der kjendes 46 forsvundne gaarder, derav 18 *ruð*-navn og flere middelalderlige. Desuten nævnes om *Yzti Aass* i 1383 (D.N. III n. 452) at den »*ligger allungis j øydi ok er skoggengen allungis*« (maa være en av Aas-gaardene, g. n. 62—65), og D.N. VIII n. 784 (1545) en øde gaard *Sandwig* i Haug sokn *mellem Eid och Mattmalrudt*; disse gaarder er nu forsvundet.

14. *Nedre Eiker* har 50 matrikelnumere, derav 5 *ruð*-navn (Narverud er nu 3 matrikelnr.); 1 *ruð*-navn er nyere, 8 gaarder var paa 1500-tallet øde eller underbruk, g. n. 3,3, 16,5, 19, 27 (Nikkelsrud), 36, 43,4, 46 (Ulverud), 47 (Aaserud); til g. n. 42 og 45 nævnes et underbruk. Der kjendes 5 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.

15. *Lier* har 200 matrikelnumere, derav 32 *ruð*-navn (Kjøster er 3 matrikelnr. — g. n. 1—3); 7 *ruð*-navn er ikke nævnt i gl. skattemandtal. Som øde og underbruk nævnes g. n. 21 (Huseby i 1460), 72, 111,1, 122 (Skjeggerud), 130, 159, 191,6 (Hornsrud), tilsammen 7 gaarder. G. n. 56 har hat 1 (Heidensrød), g. n. 95 har hat 2 og g. n. 124 likeledes 2 nu forsvundne underbruk som før var selvstændige gaarder. Der kjendes 38 nu forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn og et par middelalderlige.

16. *Røyken* har 86 matrikelnumere, derav 15 *ruð*-navn (1 nyere), 1 gaard laa øde (g. n. 29, Klemmetsrud). Der kjendes 31 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn; *Sulffuerudt* var mulig øde alt i 1260 (Akershusreg., n. 942).

17. *Hurum* har 57 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn. Av disse har Mørk (før *Þróndarruð*) nu 3 underbruk (Korsgaarden, Holtebrek og Sem [*Sæheimr*]) og hadde før Sveinsrud, Dalen og Sæter. G. n. 35 (Tronstad) hadde før 6 underbruk (deribl. Kjoserød) og g. n. 53 (Storsand) 1 (*Torgersrud*). G. n. 11, 32, 40 (Røstad, *Ruðstaðr*) og 53,11 har ligget øde. Der kjendes 16 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn og 1 andet middelalderlig. Av disse laa Arnestad og Unnestad i Rødsbygden (av *ruð*, jfr. g. n. 30, Rød?).

18. *Sandsvær* har 147 matrikelnumere, derav 33 *ruð*-navn; av disse er 17 ikke nævnt i gl. skattemandtal; 6 er fuldgaarder (g. n. 22, 89, 98, 99,13, 117 og 132); g. n. 37, 97 og 134 er 1/4-gaarder. G. n. 129 Brenne har hat 2 underbruk (*Skuggerud* og Ebbestad), g. n. 33 har hat 1, g. n. 30 ogsaa 1, g. n. 89 (*Lauerud*) har hat 1 (Sitzlerud). Som øde eller underbruk nævnes g. n. 5 (Tuft ødegaarden), 26, 53,8, 99,13. Der kjen-

des 18 forsvundne gaarder, derav 5 *ruð*-navn. Desuten nævner Jens Nilssøn en ødegaard, før klokkergaard, ved kirken i Sandsvær (Jens Nilssøns Visitatsbøger, 411).

19. *Flesberg* har 148 matrikelnumere, derav 33 *ruð*-navn, hvorav 16 ikke nævnte i gl. skattemandtal. Faa av de andre *ruð*-navn er gamle, f. eks. g. n. 81 *Ingeburuð* er ryddet fra g. n. 84 *Ingebu*, som selv i 1668 var underbruk under g. n. 98. En mængde gaarder var i 1668 underbruk (g. n. 4, 5, 7, 12,3, 14, 15, 19, 23, 44, 52, 54 (Landerud), 55, 61, 63, 68, 75, 76, 77, 84, 85, 87, 105, 106, 110, 113, 128,2, 129, 118, 137, 143, 144). G. n. 10, 18 (Rudstaden), 20 (Rud), 24, 42, 57, 90, 95, 99, 112, 117,6, 132, 148 og 106 hadde i 1668 ett eller flere nu forsvundne underbruk (deribl. under g. n. 57 *Tovrød*, under 95 *Bergerud* og under 99 *Sæterud*). To forsvundne gaarder, derav 1 *Rudet*. Bygden er i det hele yngre.

20. *Rollag* har 86 matrikelnumere, derav 16 *ruð*-navn, hvorav 3 ikke nævnt i skattemandtal, men flere andre visst ogsaa yngre. G. n. 40 (Rud) og 70 (Kleiverud) er 1/1-gaarder; g. n. 46 Asbjørnrud hadde 1 forsv. underbruk, g. n. 63 hadde 2 (1 forsv.). G. n. 8, 18 (Landerud), 24 (Høggerud), 28, 33, 38, 57,8, 58,2, 65,4, 67 var før underbruk. 1 forsv. navn.

21. *Opdal* har 114 matrikelnumere, derav 20 *ruð*-navn, hvorav 5 nyere, 3 forsv. gaarder (1 *ruð*-navn).

22. *Nore* har 105 matrikelnumere, derav 13 *ruð*-navn, hvorav 5 ikke nævnt i gl. skattemandtal. 9 forsv. gaarder, derav 2 *ruð*-navn.

VI. Jarlsberg og Larviks amt.

1. *Strømmen* har 38 matrikelnumere, hvorav 4 *ruð*-navn (3 er 1/4-gaarder), 1 Aadne (*Auðni*), 1 Aute. 6 forsv. gaarder, hvorav 3 *ruð*-navn.

2. *Skoger* har 85 matrikelnumere, derav 78 i Strømsgodset og Skoger sokner. Her er 12 *ruð*-navn, derav er 6 fuldgaarder. Unnelsrud er g. n. 46—47 (var før 3 1/1-gaarder), Aaserud er g. n. 72—73 (var før 2 1/1-gaarder); g. n. 68 (Viulsrud) er ogsaa meget gammel; 2 nyere *ruð*-navn. I Konnerud sokn er 6 matrikel-

numere og 14 *ruð*-navn, mest nyere navn paa smaabruk; bare 3 nævnes i ældre tid, var 1/4-gaarder. 10 forsvundne navn, derav 4 *ruð*-navn. G.N. 70, Rønnehoved, i 1544 øde (D.N. VIII n. 778).

3. *Sande* har 145 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn, av disse er 8 fuldgaarder og Trolsrud g. n. 74—75. G. n. 13, 15, 29, 53, 59, 82, 87, 89, 90, 91, 105—107, 114—115, 125—127, 134, 140, 141 (med Bacherud), 145 hadde nu forsvundne underbruk. G. n. 9, 12,3, 58, 91,6, 98 (Budderud), 102, 111 var før underbruk. 10 forsv. gaarder, derav 3 *ruð*-navn.

4. *Hof* har 92 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn (3 er 1/1-gaarder, g. n. 28, Torud, før 2 bruk), 1 nyere; g. n. 21 (Martnerud) og g. n. 22 (Sjulerud) øde i 1540-aarene. G. n. 86 nylig ryddet 1668. Underbruk, som nu er forsvundet, men engang var selvstændige gaarder, hadde g. n. 3, 6—7 (Kaupstad), 9, 16—17, 26 (*Aacherøed*), 41 (3 underbruk), 57 (*Gunderøed*), 66—67, 89. 5 forsvundne gaarder.

5. *Botne* har 125 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn (hvorav 8 nyere og 5 1/1-gaarder). Følgende gaarder har hat underbruk, g. n. 19 (*Stuerød*), 22 (Rød med *Torgerød*), 29—31, 50 (*Manidzrød*), 61, 63 (Gunnerød med *Schrepperød*), 76, 78, 106 (Stufsrød med *Hvittingsrød*), 110, 117, 118, 123. Øde og underbruk var 3 (*Indloa*), 41, 46, 70 (Kleiverød 1359, D.N. X n. 60), 97, 101, 111 (*Eplerød*), 114. Der kjendes 12 forsvundne gaarder (derav 3 *ruð*-navn).

6. *Vaale* har 162 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn (8 1/1-gaarder, 2 nyere). Som øde og underbruk nævnes g. n. 1, 6, 8, 27 (Grøterud), 35 (Ulsrud), 36 (Hengerud), 40, 62, 69, 88, 94,4, 118 (D.N. IV n. 1106), 133, 135, 158 (Liverød). Underbruk, engang selvstændige gaarder, hadde desuten g. n. 4 (med Guttelsrøed), 5, 6, 13, 33, 42 (m. Kjølsrud), 49, 77, 83, 94, 101—102 (m. Guttulsrød), 100, 103 (m. Helgerød), 117 (Kalsrud med 1 underbruk), 125, 131, 134, 139 (m. Heiensrud), 140—141, 162. Der kjendes desuten 23 forsvundne gaarder, derav 3 *ruð*-navn.

7. *Borre* har 111 matrikelnumere, derav 10 *ruð*-navn (derav 4 1/1-gaarder). Som øde og underbruk o. s. v. nævnes g. n. 47,6 (Indlaget), 56, 61, 65 (Salsrud, nyryddet 1668, nævnes i R.B. 68), 106. Følgende gaarder har desuten hat underbruk g. n. 2 (med *Bollerud*), 15 (med Gunnerød og Duerød), 17—18, 20, 29 (3 u. br.), 30 (3 u.br.), 35—37, 38—39, 42—44, 45 (m. Guttelsrød), 50, 52, 60 (m. Heinsrud), 61 (Stenbjørnrud med 1 u.br.), 72 (med *Hávarðsruð*), 73 (Sletterud med 3 u.br.). 86, 97—98 (med Indlaget). Der kjendes 33 forsvundne gaarder, foruten dem som er gaat ind under Horten, derav 11 *ruð*-navn.

8. *Ramnes* har 169 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn (ingen fuldgaard? 1 nyere). Før øde eller underbruk var g. n. 4, 9, 13,3, 62 (blev øde mellem 1435 og 1458, D.N. XI n. 157 og 207), 63 (Indlaget); 71,12, (Aslaksrud), 81,2, 89. Underbruk, endel først paa 1600-tallet, hadde g. n. 13, 19, 22 (med *Dyrerød*), 23, 26, 27, 29, 31, 34—36, 45, 55—56, 60, 62, 63, 81, 119 (Gjøtterød m. *Willumrød* og Kjær), 123, 159, 169. Der kjendes 13 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.

9. *Andebu* har 130 matrikelnumere, derav 22 *ruð*-navn (ingen fuldgaard, ingen nyere). Underbruk eller en tid øde var g. n. 9,1, 12, 14, 31 (Løverød), 34, 41, 46, 58,3 (Ambjørnrød), 70 (Baangunnerød, leilændingsgaard 1508), 82, 109, 121,5 (Mønnerød). Følgende gaarder har hat underbruk: 10 (Ruelsrød), 16 (Præstegaarden med *Kirkerud* som egen gaard i R.B. 82), 17, 18 (med Torbjørnsrød), 20, 22—23 (Gjermundrød), 28 (Rød med *Granderød* og *Torkildsrød*), 33 (Hotvet med *Stufsruð*), 35, 38, 44—45 (Taranrød), 47 (Staalerød), 50—51, 58 (Torp m. Aaserud og Ambjørnrud g. n. 58,3), 73, 79, 80—81, 89 (Hundsrød), 92, 93, 96, 110—111, 117 (med Hellisrød). Desuten 17 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn.

10. *Stokke* har 158 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn, hvorav 4 er 1/1-gaarder (g. n. 134 Vennerød var i 1604 to fuldgaarder). Underbruk eller øde var g. n. 2, 22,5, 29,9 (Stubberød), 32, 37,10, 41, 42, 43, 73,6, 75, 87,3, 120 (Brusrød), 146 (Hogsrød under n. 145),

149,2 (Præsterød), 158. Følgende gaarder hadde underbruk: g. n. 8 (med *Hogsrøed* og 1 til), 13 (4 underbruk), 22, 26, 33, 40 (3 underbruk), 58, 72 (Ragnildrød), 73, 74, 77 (Ramsund med Ramsrøed), 82, 83, 87 (Oserød), 88, 97—98, 101 (Gryte med Hafsrød), 104, 110—111 (Anholt med Boelsrud), 134 (Vennerød med Stulsrød), 145, 148 (m. 5 plasser bl. a. Dyhresrøed og Kullerøed), 149 (med 149,2), 151, 154, 156. Der kjendes 28 forsvundne gaarder, derav 4 *ruð*-navn; 4 er nævnt mellem underbrukene.

11. *Sem* har 160 matrikelnumere, derav 21 *ruð*-navn (1 — Rød g. n. 152 — var 1/1-gaard). Underbruk hadde g. n. 5, 8, 10, 36 (med Tvetterøed), 41, 51 (Jarlsberg med bl. a. Smidsrød), 52 (m. Bergerød), 57, 65, 70 (m. Sangsrød), 89, 99, 105 (m. Ubberød og Wolden), 108, 111, 130, 135 (Korterød), 139 (m. Jutulsrød), 140, 151 (Narverød). Underbruk eller øde var g. n. 11, 12, 61 (Tangerød), 97,5 (Indlaget), 102, 130,25, 148,7 (Døsserud ryddet fra ældre Dysin). 30 forsvundne gaarder (derav 5 *ruð*-navn).

12. *Nøtterø* har 130 matrikelnumere, derav 18 *ruð*-navn (4 er 1/1-gaarder, derav g. n. 3 ff. Smedsrød nu 4 matrikelnumere, før 3 fuldgaarder, 1 er nyere). Underbruk hadde g. n. 1 (med Jakobsrødh, Øde Smedsrød), 25 (m. Kalfsrød og 1 til), 34, 35, 56, 91—92 (Grøterød m. Harperød), 191, 128 (Præstegaarden — *Prestruðit* — m. bl. a. Amundrød), 121. Underbruk var g. n. 25,5, 38, 91 (Harperød). 29 forsvundne gaarder, derav 6 *ruð*-navn.

13. *Tjømø* har 57 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn (hvorav 4 1/1-gaarder). Underbruk var 12,11, 35, 50 (efter 1625). 2 forsvundne gaarder.

14. *Sandeherred* har 162 matrikelnumere, derav 20 *ruð*-navn (2 nyere, 6 fuldgaarder; Bentserød i 1604 2 fuldgaarder). Underbruk hadde g. n. 15, 52, 56, 58—59, 69, 99, 125. Underbruk eller øde var g. n. 3,12, 7,2 (Napperød), 9,19 (nyere), 9,32 (Galsrød), 24,40 (Indlaget), 48,12. Der kjendes 35 forsvundne gaarder, derav 9 *ruð*-navn.

15. *Tjølling* har 120 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn (ingen fuldgaard, 2 nyere). Underbruk hadde g. n. 7, 10, 14, 32, 38, 44, 67, 68 (med Valderød), 71 (med Skolme og Sømelrød). Underbruk var g. n. 17, 22, 23 (Aasmundrød), 25, 30, 34—35, 38,2, 47, 59, 61 (Ommundrød). 11 forsvundne gaarder (derav 3 nævnt under underbruk, deriblandt Valderød og Sømelrød); av disse er de to nævnte og 3 til *ruð*-navn. — Foruten de forsvundne gaarder som omtales i N.G. VI 302 f., nævner Lorens Berg i »Tjølling, en bygdebok« (s. 172): Giverød (*Gifvered*) under Gjerstad (g. n. 34—35) og *Gulverød Gulfferød* og *Rød* (D.N. XVI s. 2 f.). G. n. 59, Breivei, er efter ham det forsvundne *Salmundarrud*, som 1398 og i 1660-aarene tilhørte Tjølling prestebord (s. 319).

17. *Brunlanes* har 150 matrikelnumere, derav 19 *ruð*-navn; av disse er 5 fuldgaarder, 1 nyere. Følgende gaarder har hat underbruk: g. n. 1 (med Grøterød), 2, 11, 12, 13, 27 (med Stretterød), 30 (med Grøterød), 39—40 (med Svendsrød), 44 (med g. n. 56 og 67,3 og Vellerød), 46 (med n. 47), 51 (med Asildrød), 70 (med Broken), 76 (med Garsvei og Konnerød), 90—91 (Berg, 456), 141 (med n. 145,1). Underbruk eller øde var: g. n. 6, 45, 47 (Tronsrød), 56, 57 (?), 63, 67,3 78 (?), 96,2, 128 (øde i 1578, Berg, 589), 137 (jfr. Berg, Brunlanes, s. 371), 101, 90,10, 148—149 (Berg 471), 142, 145,4. Desuten nævner Lorens Berg i »Brunlanes, en bygdebok« under g. n. 5 underbruk *Høistad* (før særskilt gaard), Grønnebak og Blaaekra. Endelig har flere gaarder tilhørt Manvik-godset og været kloster- og kirkegods. Garsvei under g. n. 76 før (til 1700) egen gaard. Røsserød var til 1828 særskilt gaard, er nu gaat ind under g. n. 134, hadde som underbruk Bolsrød (Berg, 431). G. n. 93 (Søndersrød) hadde underbruket *Puturuð*, nu Sillevik, eget bruk i 1398 (Berg, 435, 437). Der nævnes 39 forsvundne gaarder, derav 10 *ruð*-navn (nogen av disse kjendes dog som underbruk).

18. *Hedrum* har 137 matrikelnumere, derav 17 *ruð*-navn (2 nyere, 5 fuldgaarder). Øde eller oftest underbruk

var g. n. 3, 11, 22, 26, 37,7, 42,10 (Kjønnerød), 44 (Gulsrød), 69,1 (Gunnersrød), 61,4 (Kurød), 51,6, 82,9 (Flatsrød), 89,6, 93, 96,7. Underbruk hadde g. n. 8, 12 (bl. a. Rolsrød), 17, 21—22, 24 (m. Greipsrud), 34 (m. Aaselrød), 42, 43, 45 (m. Flatberg), 51, 52 (m. Sølverød, opkaldt ved 1700, jfr. Lorens Berg, Hedrum, 292), 61 (Asbjørnrød m. Svandal og Klevan), 70, 74 (m. Rød), 81 (m. bl. a. Torp), 82, 89 (m. Kullerød), 95 (m. Kolkinn, gaard paa 1300-tallet), 108 (Ragnildrød), 106 (m. bl. a. Komma, før gaard), 127,4. Desuten nævnes 43 forsvundne gaarder, derav 11 *ruð*-navn.

19. *Lardal* har 102 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn (hvorav 3 fuldgaarder). Underbruk hadde g. n. 8, 10 (Skui m. Ødeskaadin 1549), 31, 32, 34, 47, 49, 53, 55, 56 (m. bl. a. Pundsrøed), 59, 66, 69, 77 (m. Jessetrud), 79, 81 (m. ½ Askerød), 84, 88, 91. Underbruk var 17, 37, 39, 40, 48, 57, 63. G. n. 94 er Ødegaarden. 17 forsvundne gaarder, derav 2 *ruð*-navn.

VII. Bratsberg amt.

1. *Drangedal* har 70 matrikelnumere, derav 3 *ruð*-navn (1 er 1/1- og 1 1/4 gaard). Underbruk hadde i Drangedal g. n. 2, 3, 7, 13, 19, 21 (m. Rødningen), 23, 25 (en Ødegaard til forne Øffre Wedfald, 1585), 27 (En Ødeschouff dertil), 28—29 og i Tørdal g. n. 40, 41 og 62. Som underbruk nævnes g. n. 4,5, 24,14, 25,4, og i Tørdal g. n. 43, 45,9, 58,6, 57,3. Som øde nævnes i lensregnskaperne av 1585 g. n. 27, 34 eller 35 (Øffre Hogsie Øde), samt *Agerø* øde og Søndre Wog øde som ikke nævnes i N. G., og i Tørdal g. n. 58 samt »*Eigedall* [illegible] *Ødegaard*« og »*Opsall øde*«, som heller ikke nævnes i N. G. Av forsvundne gaarder kjendes desuten 6, alle i Tørdal; derav er 1 gaat ind under g. n. 39 og 1 under g. n. 43; 1 hører nu til Treungen (Opdal N. G. VII s. 370 n. 39). I nærheten av g. n. 1 Reiasdalen (øverst i Drangedal) skal ha ligget en kirke, Omlands kirke. Halvor Reine i Fyresdal eier to lysestaker som skal være derfra (jfr. g. n. 3).

2. *Sannidal* har 37 matrikelnumere, derav 1 *ruð*-navn (1/1-

gaard) og 1 Rydningen (navn 1585). Underbruk hadde g. n. 9, 30, 33, 34. Underbruk var 9,2, 30,2, 33,2, 34, 35,6. Øde har været 35,2. I lensregnskaperne før 1585 kaldes g. n. 34 *Daaba øde* og foran denne gaard nævnes *Stomsnes øde*. 4 forsv. navn, deriblandt Litla Auðn (R.B. 22).

3. *Skaatøy* har 31 matrikelnumere (intet *ruð*-navn, 1 nyere Rydningen). Underbruk hadde g. n. 26 og 29. Underbruk var g. n. 26,13, 28,1, 30,82, 30,87, 30,95. G. n. 1 kaldes Ødegaarden. I lensregnsk. før 1585 kaldes g. n. 20 *Barmenn Ødeschouff*, g. n. 22 *Deuigh Øde*.

4. *Bamle* har 105 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn (1 nyere, 1 ¹/₁-gaard); 3 bruk kaldes Ødegaarden, 1 (70,6) Langerydningen. Underbruk hadde g. n. 9 (med Sortterud), 10—11, 15, 18, 25, 31, 35, 41, 46,1, 53, 58—59, 61 (Masterød), 80, 91. Underbruk var g. n. 9,1, 9,11, 15,9, 16,5, 18,7, 25,2, 31, 59,7 (egen gaard R.B. 20) kaldes 1585 *Skerra øde*, 61,10. Der kjendes 24 forsvundne navn, derav 5 *ruð*-navn (mellem disse er Swrturud R.B. 20).

5. *Eidanger* har 77 matrikelnumere, derav 4 *ruð*-navn (1 nyere, 1 ¹/₁-gaard, 1 var ¹/₁ A). 5 bruk kaldes Rydningen, 3 Ødegaarden, 20,8 Ønna (*Auðn*). Underbruk hadde g. n. 1, 3 (m. Kjølsrød g. n. 3,6 og *Kalsrud*) 4, 22, 25, 43, 46, 47 (m. Skrukkerød), 69 (? *Heidinstadum* . . . . *Heidingstada rudhi*, R.B. 231[1]). Underbruk 1665 eller før var g. n. 1,2, 1,8, 1,10, 1,13, 1,24, 1,25, 3,6, 8, 12,2, 13,2 (Smokkerød), 43,6, 46,2. Der kjendes 24 forsvundne gaarder, hvorav et par gaat ind under Brevik og 6 er *ruð*-navn.

6. *Slemdal* har 34 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn (2 ¹/₁-gaarder, 1 var ¹/₂ gaard). Underbruk hadde g. n. 1, 3, 4, 19, 28, 29, 31, 32, 33. Underbruk var g. n. 1,3 (Rød), 4,4, 19,12, 28,8, 29,4 (Finsrød nævnes R.B. 41), 32,2, 34. N.G. VII 101 f. nævnes 4 forsvundne navn, derav 1 = 29,4, 1 gaat ind under g. n. 32, 1 = 19,2, 1 er g. n. 11 i Hedrum.

7. *Gjerpen* har 142 matrikelnumere, derav 21 *ruð*-navn (5 nyere, 2 var fuldgaarder, 1 var ¹/₂ gaard) og 3 Rydningen. Underbruk hadde g. n. 7, 8, 9, 10 (bl. a.

Nøsterød), 64, 70 (6 u.br., bl. a. *Aschildrød* og *Kullerud*), 72, 75, 80, 81, 84, 103, 104, 112, 121. 41 forsvundne navn, derav 12 *ruð*-navn. Av disse er et par gaat ind under Skien og *i Rudstadenom* R.B. 37 = Rustaden g. n. 114, som ellers bare kjendes fra nutiden.

8. *Solum* har 83 matrikelnumere, derav 5 *ruð*-navn (1 nyere, 2 var ½-gaarder); 2 gaarder heter Rydningen (nye navn), 1 Aadna (Auðn, R.B. 22). Underbruk hadde g. n. 3, 10—11, 12, 13, 33, 35, 36, 38, 42, 44, 48, 67, 65—66, 68 (m. Torgersrød og *Tharaldsrøed*), 72, 75, 77. Underbruk var i ældre tid 10,1, 11,7, 12,1, 12,5, 21,8, 68,10 (Torgersrød). G. n. 19 kaldes øde 1723. 1 bruk kaldes Ødegaarden (43,4). 19 forsvundne navn, derav 2 *ruð*-navn.

9. *Holla* har 69 matrikelnumere, derav 4 *ruð*-navn (alle var underbruk), 3 Rydningen (2 nyere). Underbruk hadde g. n. 3, 5, 12 (m. Rødningen), 25, 26, 27—30, 31, 39,4, 41, 48, 60, 66. Underbruk var g. n. 2,4 (Mutterud), 3,11, 6 (Dagsrud), 10,1, 17, 25,6, 26,10, 31,1, 31,11 (Stuverud), 31,12 (Usterud), 31,13, 39,4, 41,12, 41,13, 48,9, 66,3. Som øde i 1585 nævnes g. n. 10, 10,1, 31,1 (Gladhus Øde), 31,12, 39,4 og 64. Der kjendes 10 forsvundne navn, derav 3 *ruð*-navn.

10. *Lunde* har 55 matrikelnumere, derav 4 *ruð*-navn (1 var ¼-gaard, 3 nyere); 1 Rydningen. Underbruk hadde g. n. 7, 15, 20, 35, 39 (m. Buverud), 42, 46, 51 (m. Rui), 52, 54. Underbruk var g. n. 15,3, 15,6, 21,2, 39 (Buverud), 42,1, 42,6, 56,2. 2 bruk kaldes Ødegaarden. Som øde i 1585 nævnes g. n. 6, 28—29. (Hjalmdal, kaldes *Øigaren*), 42,6. Der kjendes 5 forsvundne navn, derav 1 *ruð*-navn.

11. *Bø* har 64 matrikelnumere, derav 11 *ruð*-navn (8 ikke nævnt i gl. skattemandtal); 2 Rydningen, 2 Indlæggen. Underbruk hadde g. n. 18, 21, 30, 37, 43, 45, 51, 52, 53. Underbruk var g. n. 11, 23, 30,1, 46, 47,11. G.N. VII 211—213 nævnes 9 forsvundne navn, derav 1 *ruð*-navn. Desuten nævnes i brev av 1581 4/11 ødegaardene Bø og Axelen (nu støyler) under det forsvundne *Viðhúsir*.

12. *Saude* har 101 matrikelnumere, derav 11 *ruð*-navn (av disse er 2 $^{1}/_{4}$-gaarder, 3 halvgaarder, 3 fuldgaarder — g. n. 84 $^{1}/_{1}$ $^{1}/_{1}$ — og 2 nyere). G. n. 65,2 er Indlæggen. Underbruk hadde g. n. 2, 4, 6, 20, 33, 36, 44 (Rui), 49, 59 (med Mejerød = Wierødt Øde 1585, jfr. g. n 56—58 Vegem), 65, 79, 98. Underbruk var g. n. 2,6, 3, 4,5, 9,21, 20,2, 44,3, 63,2, 98,6, 8 forsvundne navn, derav 3 *ruð*-navn. G. n. 10 laa paa 1500-tallet øde (D.N. XIII s. 822).

13. *Hitterdal* har 83 matrikelnumere, derav 23 *ruð*-navn (6 var $^{1}/_{2}$-gaarder, 5 $^{1}/_{4}$- og 6 nyere navn). Underbruk hadde g. n. 34, 48, 54, 58, 69, 70 (m. Enersrud), 74, 76, 79, 83. Underbruk var g. n. 35, 48, 56, 58,1 (Aasildrud), 71, 74, 76,2, 79,12, 83. To bruk kaldes Ødegaarden. G. n. 58 Hevre, kaldes i 1585 for øde (Hoffrød Øde); efter størrelsen at dømme maa det ha været et ruð- ikke et vin-navn. Under g. n. 67 Rui søndre anføres i lensregnsk. av 1585: *En Ødegaard therwnder 3 m℔ smør 6 m℔ mel.* 7 forsvundne gaarder, derav 1 *ruð*-navn.

14. *Tinn* har 139 matrikelnumere, derav 24 *ruð*-navn, hvorav 6 nyere. De fleste ruð-navn er i Østbygden. Underbruk hadde g. n. 1, 4 (Ruud med Lhigaarden), 5 (Rui), 23, 24 og 27, 30, 31, 36 (Rui), 37 (m Gunleiksrud), 38, 39 (m. Gunleiksrud), 45, 46, 49 (Grimsrud), 42, 54, 55 (m. Rui), 55,2, 57 (m. 1 u.br. og Mangerud), 58 (m. Lislerud), 67, 68,5, 73 (m. g. n. 49, 49,3, Lien og *Skinnararuð*), 79, 83 (m. Eegerud), 84, 85, 86, 91, 99, 115, 122, 128, 129. Underbruk var g. n. 3, 5,13, 10 (Maurud), 21, 22, 25, 28, 32 (Kvisterud), 30,3, 31,1, 31,2, 31,7, 40 (Kaabeinsrud), 40,2 (Fjalerud), 40,4 (Bjørnerud), 44, 49 (Grimsrud), 49,3 (Aanerud), 50 (Gunleksrud), 52, 52,3, 54,3, 55, 55,3 (Lislerud), 59 (Rui), 63, 68, 70 (Maremsrud), 81, 82, 88, 91,8, 92, 93, 99,1, 122,3, 132, 138, 138,4. 3 forsvundne navn.

15. *Hovin* har 36 matrikelnumere, derav 6 *ruð*-navn (2 nyere). Underbruk hadde g. n. 2, 4, 5, 6, 8, 15, 16 (Rui), 23, 24, 30. Underbruk var g. n. 1 (Bratterud), 2, 7, 8,4 (Ulverud), 17, 28, 29, 31, 32.

16. *Gransherred* har 43 matrikelnumere, derav 5 *ruð*-navn

(2 nyere). 2 Rydningen (1 ældre). Underbruk hadde g. n. 4, 8, 9, 16, 23—24, 30, 35, 37, 38, 39, 40 (Rua?). Underbruk var g. n. 4,1, 4,4, 8,1 (Frænderud), 9,2 (Rydningen), 24,3, 24,9, 30,2, 40 (?), 41, 43. Der kjendes 3 forsvundne navn, hvorav 1 mulig = g. n. 16.

17. *Hjartdal* har 116 matrikelnumere, derav 8 *ruð*-navn (hvorav 3 nyere — 1 fra efter 1700 — og 2 1/2-gaarder). Underbruk hadde g. n. 2, 7, 10, 12, 33, 46, 47, 54, 57, 58, 97, 109, 115, 116. Underbruk var g. n. 2, 7,6, 10,1, 32, 34, 47,2, 57, 58, 84,3, 84,6, 102, 107, 109, 114. G. n. 19,2 var støyl i 1477. G.N. VII 319 f. nævner 8 forsvundne navn, hvorav 5 i Tuddal. Mellem g. n. 52 og 53 nævner lensregnsk. av 1585 *Wetting* (jfr. Væting i Fyresdal). Desuten fortæller Landstad at det før var en gaard Breivatn (*Breiðvatn*) ved vandet av samme navn i Hjartdalsheiene nord for bygden. Endelig nævner traditionen at det var bygd i Grunningsdalen mellem Seljord og Sauland (se nedenfor).

18. *Seljord* har 149 matrikelnumere, derav 5 *ruð*-navn. Underbruk hadde g. n. 5, 14, 17, 24, 25, 32, 34, 47, 51, 52, 62 (Rui med Piper Rui), 66, 78, 80, 82, 87, 100, 107, 110, 113, 123 (Rui), 128, 130, 134, 136. 137. Underbruk var g. n. 4, 15, 26, 31, 37, 52,3. 55, 56, 75 (Kirkerud eller Kirkeluten), 78,1, 80,4, 82,2, 87, 107,2, 123,5, 139, 141, 142, 143, 145, 148, 149, I N.G. 344 f. nævnes 13 forsvundne gaarder, samt s, 322 »Sillegiord« (*Seljugerði*), en ødegaard vestenfor kirken som soknet har navn efter. I Grunningsdalen, en støylsdal mellem Seljord og Sauland (dalen begynder ovenfor Tvingelid og veien kommer ned ved Landsverk i Sauland) nævnes følgende gaarder (de øverste hører til Sauland): Smylemoen (uttalt *Smýlimón*, samme navn som g. n. 53,2 i Kviteseid, næppe ældre end fra senere middelalder), *Borgli* (*Borgarlíð*, ældre middelalder?), *Søylesæt* (Søylusetr? av *søyla* »søle« og *setr*?) (navnet er fra middelalderen), *Heddeli* (jfr. Nissedal g. n. 44, av *hellir* m. »hule« og *líð*), *Aastoul* (**Árstǫðull*? jfr. N.G. VII 470 og 264), *Elseli* (**Egilslíð*??), *Finnflatine* (av *finn* en slags græs »finngras« [nardus stricta] og *flati* m. »flat strækning«), *Slòkje* (utt. *slåkje*) eller *Sloka-garan*,

ved vandet av samme navn, Slòka-vatn (jfr. Hjartdal g. n. 80,7, av *slok* n. »møllerende«), *Mjellefet* — i Sauland — (av g. n. *mjǫll*, nyn. *mjøll* »tør, nyfalden sne« og *fet*, gl. n. *fit* f. »frodig græsmark, især ved bredden av sjø eller elv«), *Londalen* (i dalen av samme navn, av *lón* f. »som nu bruges om en dyb Bæk med svag Strøm, om mindre Udvidelser i Bække og Elve, om Vandpytter, om Slaatteenge i Vand«, N.G. Indledning, s. 66), Skardstaul (av *skarð* »skar, fjeldskar« og *stǫðull*). En anden kilde nævner ogsaa som gaarder i Grunningsdalen: *Grøneli* (**Grænalíð*), *Klopperói* (av *klǫpp* f. »klop, liten, simpel bro over vandløp eller myret grund« og *ró* f. »vraa, hjørne, krok«), og *Berkjemoen*. Kirken i Grunningsdalen skal ha staat paa *Handkæmoen*.

Op i fra Reinstaul i Seljord (g. n. 58) ligger en støyl som før skal ha været gaard, Børkelre, og et par timer fra Tvingeli *Mælestaul* og *Stenroi* (av *steinn* og *ró*); som ogsaa skal ha været gaarder. Mælestaul er Mælestadull, som nævnes som støyl i 1310 (D.N. I s. 138, N.G. VII, 344) og har navn efter Melfjell.

19. *Kviteseid* har 105 matrikelnumere, derav 3 (1 nyere). Underbruk hadde g. n. 9, 14, 18, 23, 28—29, 32, 44 (m. Rui), 48 (m. Skinstakrud), 56—57, 62, 74, 76, 83, 92, 96, 105. Underbruk var g. n. 1, 2, 7, 14,3. 18,2, 23,2, 25, 27, 28, 29, 33, 37, 53, 63, 90, 101, 105. G. n. 10 var øde i 1585 (*Dall Øde*). I N.G. VII s. 368 ff. nævnes 13 forsvundne gaarder; derav er *Eplaþveit* gaat ind under g. n. 48 (*U'ggaren*) og delvis under g. n. 44 (*Lundevall*). I brev av 5/10 1599 nævnes *Aslaushus . . . i Epeltued*, 27/8 1600 nævnes *Loftsgaarden og Grimsgaarden i Epeltvedt i Brunkebjerg*; *á Skoþveitom* (*Skòttveit*) er et andet navn paa g. n. 80 (*Himmestveit*). Under Tytegrav (g. n. 96), nu brukt av en mand i Seljord, hørte før en støyl *Bjønndalen*, som er gammel gaard, likesaa *Lofthus*, støyl under Sandland (g. n. 97—98). Et kapel til St. Laurentius ved Vigdesjaavatn i Brunkeberg nævnes av Jens Nilssøn, s. 389.

20. *Nissedal* har 47 matrikelnumere, derav ingen *ruð*-navn. Underbruk hadde g. n. 6, 14, 24, 27—29, 34, 35, 41, 43. Underbruk var g. n. 13, 19, 22, 24,6, 36, 40,

41,1, 43,2. Av disse nævnes g. n. 19 som ødegaard i 1518. N.G. VII 380 f. nævnes 5 forsvundne navn. Messel, som nævnes som underbruk til g. n. 27, skal før ha været en stor gaard. Et utjorde høit oppe i lien 1/4 mil fra Reine heter Tvingeli (jfr. Seljord g. n. 59, Þvingalin). Lytingsdalen, nu støyl under Fjalestad, g. n. 23—24, paa grænsen mot Fyresdal, nær Nape, skal ha været gammel tingplass. Min meddeler fortalte at det paa Findal i Solum skulde findes et dokument som var tinglyst i Lytingsdalen.

21. *Fyresdal* har 95 matrikelnumere, derav 7 *ruð*-navn (2 ikke nævnt i gl. skattemandtal). Underbruk hadde g. n. 1, 2, 5,5 (med Rui), 6, 8 (m. Rui), 9 (m. Store Rui), 14, 25 (m. Rui og 2 andre u.br.), 26, 32, 36, 50, 59, 62 (m. Bjørnerud), 64, 66 (m. Rui), 68, 76, 78, 80, 82, 95. Underbruk var g. n. 1,1, 5, 5,6, 7, 12, 13, 25,5, 25,9, 27, 37, 41,2, 42, 47, 53, 57,2, 62,6, 66,1, 68,4, 69, 70, 73, 83. Følgende gaarder har en tid ligget øde: g. n. 13, 19 (Nedre Berge), 20, 24, 29, 47, 63, 66, 69, 71, 72, 73, 79. G. n. 72,2 er Ødejordet (*Aujóri*). N.G. 399 nævnes 14 forsvundne gaarder; derav er *Gerdistada* = g. n. 46 og *Viik i Findalenom* er en støyl i Valle i Sætesdal. *Arnbjarnarbrekka* er nu Annbjønnbrokke ovenfor g. n. 43. Desuten nævnes i andre gl. brev: *Fiellediordl..r* (D.N. IX 347, nu ukjendt), *Lisle Bondal* (*Lillebondal* D.N. XI 223, øverst i Kleivgrend, forskjellig for Bondal som det er nævnt sammen med N.G. VII 394 n. 62), *Toffsgjorde* (nu ukjendt), *Brarud* (Braarud) og *Hogubø* (Haugebø), maa ha ligget nær Songedalstveit i Fjøllgarane (g. n. 78—79), *Hom* (mulig en plass *Homme* eller *Homsekre* g. n. 75,4), *Ljosdal* (*Liußedall*), støyl i heien ovenfor Birtedalen, *Fitjedalen*, likesaa (nu støyl til g. n. 1), *Drumshus* i *Grýtabœr* (g. n. 49—50), *Gremmedal* og *Drumsli*, nu støyler under Gryte, *Snorgil* (*Snǫrugil*), ovenfor g. n. 1, samt *Hamarshus* og *Gausvatn* (under g. n. 43 og 48). I lensregnskaperne for 1585 nævnes efter g. n. 1 *Alltelid*, efter g. n. 44 *Ødegaard* og efter g. n. 46 *Jendhollt* og i regnskaperne for det følgende aar *Roßeuadt* i Molands sogn. Desuten kan

vi av aakerreiner, hustomter o. s. v. se at det har været gamle gaarder: *Solem* (*Sóleimr*), *Bindalen* og *Nussli* under g. n. 25 (i Bindalen er ogsaa fundet sinder av myrmalm), *Kleiv* i Nedre Birtedalen (mellem g. n. 20 og 24), *Krokstøyl* (eller *Krokstad*) længer inde paa heien, *Fisketjønn* og *Rjupeto* i Øvre Birtedalen (nær g. n. 16 og 17), *Bjaarlæge* (under g. n. 1) som skal ha været gammel hovgaard med *Kleppane*, Snorgil og *Røynebu* under sig, *Billinghommen*, *Krøne*, *Huse* og *Glømstøyl* ovenfor Borggrend (g. n. 6), *Kallaak* (nær g. n. 45), *Gjuvland* (nær Findøl), *Straand* og *Kalstovik* ved Øisævatn (g. n. 73), *Ekrune* ovenfor Kleivgrend (g. n. 66), *Støyl*, *Bygstøyl*, *Midstøyl*, *Buine*, *Heknine*, *Bergsli*, *Stavsli*, *Guldborgdalen*, *Borgedalen*, *Blikar*, *Donstad og Fjøll* nær Fjøllgarane (g. n. 74—77), *Roppstad* ovenfor Sitje (g. n. 39), *Støyl* i Momraksheiene, med rester av røkestue (g. n. 28), *Baas*, nær Nape (g. n. 29—31), *Garen* i Vætingsheiene i Kjikjusdalen (g. n. 35), *Kollshus* ovenfor Valebjørg (g. n. 26). Tilsammen omkr. 65 forsvundne gaarder.

22. *Mo* har 71 matrikelnumere, hvorav 2 *ruð*-navn. Underbruk hadde g. n. 2, 19, 21, 22, 24, 27, 30, 36, 45, 46, 47, 48, 50, 54, 57, 65, 70. Underbruk var g. n. 1, 12, 14,4, 19,1, 21,3, 25, 27,4, 31, 33, 34, 43,4, 62,3. I N.G. 415 f. nævnes 15 forsvundne gaarder. Desuten nævnes en ødegaard Ometo i Skafsaa i brev av 18/9 1601. Hovden, Straand og Mykeli er gamle gaarder, nu støyler, ved turistveien mellem Skafsaa og Bykle (hører til Skafsaa). I Botnedalen i Mo var før bygd; dér nævnes følgende gaarder: Gjømle, Midbø, Lofthus, Borgi og Aanodd. Øverst i Mo, mot Nesland, er *Tingli*, en gammel plass under Li.

23. I *Laardal* er 78 matrikelnumere, derav 2 *ruð*-navn. Underbruk hadde g. n. 1, 2, 13, 17, 24, 26, 28, 29, 31, 39—40, 60, 68, 69, 71, 76, 78. Underbruk var g. n. 1,2, 6, 17,3, 20, 30,1, 31,1, 37, 59 (Ødegaarden), 62, 65, 67. Øde var g. n. 16 (1568), Svalestue (underbruk under g. n. 39—40, 1616). I N.G. VII 431 nævnes 8 forsvundne gaarder. Desuten i 1545 (D.N. XI n. 715) *en øde gar heder Acker samengh med Orme*

brechen (g. n. 63). I Flekstvetheien (under Flekstvet g. n. 1 i Laardal og Vesterdal i Dalane, g. n. 52 i Kviteseid) ligger *Kyrvestaul* (eller *Kyrvestad*) som før skal ha været en hel grend. I Eidsborgheien mellem Mjaugedal g. n. 42 og Ravnegjuv ligger Vaa'lan (med betoning paa første stavelse), som skal ha været gl. lensmandsgaard og hvor det skal findes en gl. kirkegaard og tingplass (avlang runding), *Uppljòsvikje*, som var præstegaard (?), og *Nivelkinn*, som ogsaa nævnes i et gammelt stev (Landstad, Norske Folkeviser, 386), og *Borgejóre*. *Sólemstøyl* er navn paa en plass i Gjøitilsheiene (under g. n. 43) og paa én i Eirefjøll (i Langesæheiene). *Hō'mvasstøyl* ved Homvatn, paa grænsen av Lid i Øyfjøll (Rauland g. n. 1) skal ogsaa være gammel gaard. Mellem forsvundne navn i Vinje nævnes N.G. VII, 451 *Hopdestoffuil* (i Nesland), dette er nu en støyl under Sandaak i Nesland (Vinje, g. n. 12), men den ligger i Gjøitilsheiene.

24. *Vinje* har 102 matrikelnumere, derav Kvaslerud (nyere navn) og 4 Rui. Underbruk hadde g. n. 6, 10, 12, 13, 19, 20, 23, 25, 28, 31, 33, 35, 37, 40, 42, 47, 55, 57, 59, 62, 65, 77, 80, 84,2—3, 86, 88, 93, 94. Underbruk var g. n. 4, 5, 14, 15, 26, 28 (Rui), 31,3, 37,3, 40,3, 43 (Ødegaarden), 45, 47,3 (Ødegaarden), 48 (Øde-Vaagsli), 49, 53, 58, 60, 76, 83, 84, 85, 87, 92, 100. Øde laa i 1505 g. n. 99 Vaagslid (D.N. IX n. 460) og g. n. 84,2—3, Øverland (D.N. XI n. 726). I N.G. VII 450 f. nævnes 15 forsvundne gaarder. Desuten kjendes som nedlagte gaarder *Gauksland* eller *Gausland* (= Goußland, underbruk under g. n. 85 i 1665) og likeledes *Svartemo, Øverland* eller *Øvrebø*, hører til g. n. 64, hvor der er hustomter og bygdeborg, Bygtveit og Høitveit, nu støyler i Særengrend (g. n. 23—25), *Oddan* hvor den gamle kirken i Grungedal skal ha staat (Wille i Hist. Tidsskr. 2 R. III B., 180), *Flatanjóri* (iflg. gl. stev mulig = g. n. 80 eller 81), Bordalen nær Havredalen, g. n. 101, Skjykja (*Skŷkja*), nær g. n. 100,4, *Brannkvaalen*, nær Stavsfjøll bortimot Øyfjøll, skal før ha været en hel grend; dér skal endda findes et fint litet bur paa Bøkerhougjen. I Bøgrend

ovenfor Fetveit (g. n. 62) og Aarhus (g. n. 61) er Auvinstøyl og Aslemstøyl som efter navnet at dømme har været ældgamle gaarder. Desuten skal det ha været en gaard ved Haugeminne, nedenfor Vinje kirke.

25. *Rauland* har 66 matrikelnumere, derav 1 Rjoet (g. n. 5,2). Underbruk hadde g. n. 2, 3, 8, 24, 26, 33, 35, 45, 48,3, 51. Underbruk var g. n. 2,2, 9, 21—22, 33,4, 35,4, 44, 45,1, 48. Ødegaarden (*Øi̇̀garen*) kaldes 21—22, 51,6, 52,3, 57. I gamle brev nævnes i Møsstrand bare g. n. 58. I N.G. VII 464 f. nævnes 4 forsvundne gaarder.

Vi ser av den liste jeg i det foregaaende har git at Norge i ruð-tiden, eller lad os si ved aar 1300 var bygget saa vidt som aldrig hverken før eller siden. Rundt om paa Østlandet sat det rydningsmænd paa gaarder som nu forlængst er nedlagt og overgrodd med skog, og oppe i fjeldbygdene bodde der folk rundt om paa heiene. Bare i Fyresdal kjendes det, som vi har set, mer end 60 nedlagte gaarder, mens herredet nu har 95 matrikelnumere. At gjøre redė for nedgangen og grundene dertil maa være æslet en følgende undersøkelse. Men jeg vil slutte, som jeg begyndte, at disse undersøkelserne bare er foreløbige. Hver bygd, hvert herred maa undersøkes før det kan skrives en bok om »Hversu Noregr bygðisk«.

LITTERATUR.

Nordmænd. Biografier av norske mænd og kvinder utgit ved *Edv. Bull* og *Anders Krogvig.* (Steenske Forlag).

(1.) *Marcus Thrane* av *Jacob Friis.* 1917. 104 s.
(2.) *Vincens Lunge* av *Edv. Bull.* 1917. 125 s.
(3.) *Ludvig Holberg* av *Just Bing.* 1917. 160 s.
(4.) *Michael og Ossian Sars* av *O. Nordgaard.* 1918. 96 s.

Det virker unegtelig litt eiendommelig paa ens norske følelser, at et av de allerførste skriftene i denne rækken med »Nordmænd« handler om dansken *Vincens Lunge.* Men slik er nu engang norsk historie, og utenfor Norges historie har han ingensomhelst plass. *Bull* har gaat ut fra dette som selvsagt, og derfor tar han ikke engang op til minste drøftelse spørsmålet om Vincens Lunges nasjonalfølelse. Herr Vincens skrev selv i 1524 at han holdt sig for »en god norsk mand, hvilken jeg og leve og dø vil«, og han gjentok det aaret efter, at han vilde bevise sig som »en god tro norsk mand« i al sin gjerning. Men hvad betydde denne plusselige norskhet? Da han skrev de først citerte ordene, hadde han ikke været stort over et aar i Norge, og bare et halvt aar i forveien hadde han skildret sin stilling der som »fremmed og elendig, fra arv og eigegods og peninge, slekt og venner«, saa han vilde »gjerne hjemfaret til sit federneland, frender og venner«. Slikt gir uvilkaarlig mistro til ærligheten i hans norske følelser. Er det ikke bare noget han skriver til erkebisp Olav for aa vinne ham? Bull siger ikke noget direkte om det. Men hele fremstillingen hans bygger paa den tanken at »norskheten« hos Vincens Lunge intetsomhelst betyr; han er en adelsmand som kjæmper for magt og rikdom, politisk set intet andet; kampen kan nok ha resultater av nasjonalpolitisk betydning, men sigter ikke paa noget slikt.

Bulls bok ræsonnerer og diskuterer ikke stort, den fortæller. Men han fortæller med plan, og han gir os gjennem fortællingen et overbevisende indtryk av at Vincens Lunge er — som han selv siger — »et spillevende menneske«, en god repræsentant for »renæssancens rationalisme, individualisme, egoisme«. Vi følger ham i hans kamp og hans nederlag, og vi forstaar den bedre end før, fordi boken paa alle punkter gir en klok vurdering av de faktiske magtforhold.

En væsentlig del av boken er det fyldige utvalg av Vincens Lunges breve. Disse brevene er forresten ikke uten videre gjengit, ikke engang bare med modernisert retskrivning; de er helt igjennem omskrevet, en kunde næsten sige oversat. Jeg tviler paa at jeg for min del vilde ha vaaget aa gaa saa radikalt til verks, og jeg synes nok mangen gang stilen paa den maaten er blit altfor sterkt glattet ut. Men læsningen er jo derved blit i høi grad lettet, saa tilegnelsen gaar fortere.

Et mistak fins i en anmerkning paa s. 24, i opregningen av de len Vincens Lunge fik i Norge; her har Bull kommet til aa lægge til grund en kvittering for »landehjelp« fra 1525 (DN. V 760) istedenfor et opgjør for lens-avgifter som vi har fra 1529 (DN. V 774—775).

Just Bings bok om *Ludvig Holberg* er morsomt og friskt skrevet, især i skildringen av ungdomsaarene og karakteristikken av komediene. Den gjør opposisjon mot den opfatning som særlig er kommet til orde gjennem Georg Brandes, og som gjorde Holberg til en »gjennembruds-mand« i stil med 70- og 80-aarenes radikale, og Bing har morsomme ord om en slik anakronisme. Men han falder derved selv, synes det mig, litt i den motsatte ytterlighet; han gjør Holberg noget for snusfornuftig, med noget for smaa maal for sin satire; han gir os ikke ret syn for i hvilken grad Holberg luftet op i det gamle samfund. Det som han faar best fram, det er den faste sammenheng mellem Holbergs forskjellige forfatter-virksomheter, og gjennem det hele skimter vi stadig det som var nerven i Holbergs evne, — hans overlegne humør, hans levende virkelighetssyn, hans fryd ved al aandelig bevægelse. Det ligger godt studium i boken, og det er godt utnyttet.

Jacob Friis hadde en litt vanskelig opgave med boken sin om *Marcus Thrane*, idet han skulde gi en *ny* skildring

ut fra væsentlig samme grundopfatning som fins i et ubetydelig ældre skrift (min fremstilling, først trykt paa tysk i »Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung« 1912, siden paa norsk 1914 og atter i »Det 20de Aarhundrede«s festskrift 1917). Men han har greid det meget godt. Selv om han følger samme plan som jeg har brukt, har han helt igjennem fornyet den; baade skildringen av den sociale bakgrund og fortællingen om Thranes store agitasjon er friskt skrevet og helt igjennem selvstændig, bygget paa grundig studium av hele samtidens historie. Paa forskjellige punkter gir han ogsaa interessant nyt; særlig fremhæver jeg redegjørelsen for Thranes virksomhet som styrer for »Drammens Adresse« 1848, og det statistiske opgjør for arbeiderforeningenes utbredelse. En del enkeltheter opfatter han anderledes end jeg har gjort; det er spørsmaal hvor vi er nødt til at gisse os frem. I en personskildring som dette er, savner jeg en karakteristik av Thrane som agitator og bladmand, og netop fordi det her gjælder manden minst liksaa meget som gjerningen, synes jeg nok Friis skulde ha fortalt mer end en snau side paa Thranes liv efter at han var sluppet ut av fængslet; — jeg kan vanskelig tro at Friis hadde forbigaat dette saa fuldstændig, om han hadde havt de oplysninger jeg kunde lægge frem i det samtidig utkomne Thrane-festskrift. Ellers gir Friis et klart og levende billede av Thrane selv og hele den bevægelse han reiste, og han faar sterkt frem hvor langt dypere Thrane saa i politik og samfundsutvikling end de fleste andre i samtiden, baade av motstandere og meningsfæller. Det vil vel altid være litt av et problem, hvorfor Thrane i et avgjørende øieblik lot ledelsen glide sig ut av hænderne, og jeg tror det her hadde været paa sin plass aa pointere svakheten hos ham: mangelen paa en ordentlig ballast av virkelig alvorlig gjennemarbeidd *teori*; han hadde ikke bredt nok grundlag i dyptgaaende samfundsstudium. Til forklaring paa nederlaget kunde vel ogsaa være git sterkere uttryk for at det her dreier sig om en sosialistisk bevægelse i et før-kapitalistisk samfund, altsaa uten støtte i en talrik arbeiderklasse.

Ved Friis's fremstilling av det norske samfund i 40-aarene falder det i øinene at han for leilændingene regner 10 personer pr. familie, men ellers bare 5, og det er ikke rigtig.

uten videre aa regne alle leilændingene for »økonomisk underklasse«; mange av dem, særlig de som sat paa statens jord, stod sosialt fuldt paa høide med jordeierne. Heller ikke er det vel rigtig aa sige at bønderne i Stortinget paa den tiden skaffet sig »øket korntold«; de maatte nøies med aa stritte imot nedslag i tolden.

Redegjørelsen for Thranes farsslegt er vistnok ikke paa ethvert punkt helt korrekt; men herom viser jeg til den nylig fremkomne utredning i »Norsk tidsskrift for genealogi« II s. 298—302. Friis har fundet en notis om at Thranes far »forlot sin kone og reiste til Sverige«, og han vet ikke om dette forholder sig saa; jeg kan da oplyse at baade Marcus Thrane og en bror av ham tilbragte en tid av sin barndom i Stockholm, og han var da saapas stor gut at han hadde erindring om det (dette har jeg fra hans søn doktor Arthur Thrane i Amerika).

Ellers anmerker jeg bare at det er vel litt dristig aa paastaa at Wilhelm Weitlings bok som samfundet utkom netop »mens Thrane var i Paris«, det tviler jeg paa at Friis kan bevise. Og altfor flot er det aa uttale at Ibsens »Catilina« var »direkte inspirert« av thraniterbevægelsen; Ibsen begyndte paa dette dramaet netop i de dagene Thrane stiftet sin første arbeiderforening.

I et skrift som er mindre end noget av de tre første, har konservator *Nordgaard* klemt sammen livsskildringer av to mænd, zoologene *Sars*, far og søn. Og sammenbindingen er meget naturlig: deres livsverk faller i samme linje. Ingen av de andre biografiene er saa detaljert nøiagtige og indgaaende som disse to, og fremstillingen gir derfor et usedvanlig sterkt indtryk av flittig forskergjerning. Men den som ikke selv er zoolog, vil vanskelig derav kunne danne sig et billede av de to videnskapsmænds betydning, og deres personlighet stiger ikke levende frem for os. Nordgaard *kunde* godt ha git os slikt et billede; jeg mindes endnu med glæde den skildring han gav av Ossian Sars i »Morgenbladet« 1907 i anledning av Sars's 70 aars fødselsdag, og jeg vilde gjerne ha undværet hele den vidløftige bibliografi til slut, om jeg i stedet hadde faat noget av denne ypperlige karakteristik. Zoologer av fag vil kanske se omvendt; men boken skulde vel ikke først og fremst være for dem. I steden for aa gi sin egen dom har Nordgaard samlet ut-

talelser fra utenlandske autoriteter, og det har selvfølgelig sin interesse; men jeg vilde likevel ha foretrukket litt mer av Nordgaard selv.

Halvdan Koht.

Adam von Bremen, Hamburgische Kirchengeschichte. Dritte Auflage herausgegeben von *Bernhard Schmeidler.* (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim oditi. Hannover und Leipzig 1917. 8. LXVII + 353 s.

Bernhard Schmeidler, Hamburg-Bremen und Nordost-Europa vom 9. bis 11. Jahrhundert. Kritische Untersuchungen zur Hamburgischen Kirchengeschichte des Adam von Bremen, zu Hamburger Urkunden und zur nordischen und wendischen Geschichte. Leipzig 1918. 8. 363 s.

Det er værdt aa gjøre norske historikere opmerksom paa den nye utgave av Adam av Bremen som nylig er utkommet. Den gir et langt fuldstændigere og paaliteligere grundlag for forskningen end den ældre Lappenberg'ske utgave kunde gi, foruten at den er blit lettere brukbar ved de nu tilføiede navn- og ord-registre. Og at den rettede tekst virkelig kan ha betydning for den faktiske historieskrivning, det fremgaar klart av et enkelt eksempel: baade P. A. Munch (NFH. II 380), Gustav Storm (Hist. Tidsskr. 3. R. III 424—429) og Alexander Bugge (Smaa bidrag til Norges historie paa 1000-tallet, s. 30), likesaa vel som den danske historiker Hans Olrik (Konge og Præstestand i den danske Middelalder, I[1], s. 186—187) har i henhold til et scholion i Adams verk paastaat at Svein Estridsson ved freden med Norge i 1068 egtet Olav Kyrres mor, og de har bare været usams om hvorvidt dette var dronning Ellisiv eller Tora Torbergsdatter. Den nye utgaven viser at scholiet før har været sat paa gal plads; den som gifter sig med Olav Kyrres mor, er slet ikke Svein Estridsson, men den svenske kongen Haakon, — kong Svein gifter sig slet ikke omigjen. Derved bortfalder hele det intrikate problem med giftermaal i forbudne grader, idet Sveins søn Olav Hunger da uten vanskelighet kan egte Olav Kyrres søster, mens Olav Kyrre gifter sig med en datter til kong Svein. Den stakkars Svein Estridsson blir saaledes fri for beskyldningen om aa ha ind-

gaat ikke mindre end to ulovlige giftermaal (saafremt han efter Munchs og Olriks mening har faat dronning Ellisiv til sin andre hustru) og fri for beskyldningen om ikke aa ha været saa nøieregnende med hvad slags kvindfolk han tok til kone (saafremt han efter Bugges mening egtet Harald Hardraades frille Tora).

Om selve utgaven trænger jeg ellers ikke sige stort. Den gir ikke bare en god tekst, men ogsaa rikelige anmerkninger av sproglig og historisk art. Utgiveren har desuten fundet det nødvendig aa ta op til mer indgaaende drøftelse en hel række enkeltspørsmaal i et særskilt skrift, »Hamburg-Bremen und Nordost-Europa«. Her er for det første utførlig diskutert alle de ofte vanskelige spørsmaal om tilblivelsen av Adams verk og forholdet mellem de ulike haandskrifter med alle sine tilføielser (scholia). Dernæst faar vi en undersøkelse av alle de mange falske eller tvilsomme dokumenter som Adam har nyttet, og endelig en drøftelse av enkelte særspørsmaal i nordisk og vendisk historie. Forfatteren har desværre altfor liten kjendskap til nordisk videnskapelig litteratur; Snorre citerer han efter den gamle Schøningske utgave, og de andre kongesagaerne kjender han bare efter den latinske oversættelse av utgaven i »Fornmanna sögur«; av moderne historieskrivning har han hovedsagelig bare holdt sig til samlingsverker som den store »Danmarks Riges Historie« og »Norges historie fremstillet for det norske folk« samt det danske og det svenske biografiske leksikon. Dette hindrer likevel ikke at hans undersøkelser er nyttige ogsaa for os; han gjør det saaledes høist sandsynlig at Svein Estridssons dødsaar maa være 1074, ikke 1076, og utredningen av de flokete vendiske forhold har betydning ogsaa for nordisk historie. Ingen kan med tryghet fremstille Nordens historie i 11te aarhundre uten at ha studert professor Schmeidlers bok.

H. K.

Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s tid, udgivne ved *Emil Marquard* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Kbh. 1918. 640 s.

Det som her er utgit, er brudstykker av kammerskriverregnskaper fra 1650-aarene og overkammerjunkerens regn-

skaper for aarene 1670—1699. De omfatter kongens personlige utgifter, — ikke husholdningsutgifter og ikke utlæg av statskassen, men alslags kjøp, gaver o. s. v. som kongen bestred av sine egne indtækter. Fuldstændige regnskaper for alt slikt har man først fra 1730.

Det som gir disse regnskaper interesse, er det lys de kaster over mange intime sider ved hoflivet, og de oplysninger de gir av kulturhistorisk art. Og da de skriver sig fra unionstiden, er det aa vente at de ogsaa skal indeholde et og andet bidrag til Norges historie. En enkelt del av regnskapene er endog ført i Norge; det er de som gjelder Christian V's norske reise i 1685. Og idet jeg slaar op dette avsnit i utgaven (s. 307—312), finner jeg straks en interessant liten notis. Under 7de juni, pinsedag, 1685, mens kongen var i Kristiania, heter det: »En norsk bunde, nemlig Halfvor Fanden, som med sine døtre sang for kongen, drickepenge 30 r.« Dette fins ikke omtalt i den officielle reisebeskrivelse (trykt i Vidar 1889); men det interesserer os, fordi det her visselig er tale om ingen mindre end den navngjetne træskjærer Halvar Fanden, som det er bevart ymse kunstverk av i de kgl. danske samlinger, og som levde paa Drammens-kanten endda efter aar 1700 (se Øverland, Illustreret Norges Historie V 582—584, og L. Dietrichson, Magnus Berg, s. 14—15). Denne litt mystiske og mytiske bondekunstner har altsaa tillike været visesanger, og det er tillatt for fantasien aa utmale sig ham som en traditionsbærer paa ulike omraader av bondekulturen.

Kongen hadde ogsaa andre fornøielser paa reisen end norsk bondesang. 12te juni gav han 28 riksdaler til »skalmeieblæserne, som havde sat mai pindsemorgen for Agerhus«; 6te juli i Bergen 24 rd. til »en Italienner, som spilled paa lut, og hans kone sang udi bispens hus«; 19de juli i Larvik 12 rd. til »trende Findlapper, som dansed«, og 10 rd. til »fire bergverksvenne, som haver sjunget«.

Noget tilsvarende regnskap er ikke bevart fra Frederik III's reise til hyldningen i Kristiania 1656; herom er bare notert at kongen tok med sig paa reisen 3127 rd. 24 sk. (s. 42).

De allerfleste regnskapspostene ellers vedkommer selvfølgelig bare Danmark; men her forekommer da ogsaa ting som gjelder Norge eller normænd. Et par ganger er anført kgl. indtækter fra Norge, saaledes i 1655 4175 rd. som

blev indbetalt av »Johan Gaardman contributionseinnehmer in Norwegen« (s. 32), og i 1697 tilsammen 68 252 rd. (s. 498). Til de kongelige bygningsarbeider er delvis ført bygningsvirke fra Norge, saaledes sten i 1688 (s. 356) og gjentagne ganger granstaker, stolper og slaaer (s. 429, 433, 494, 505, 512). En gang er nogen pistoler kjøpt hos en bøssemaker fra Norge (s. 332), og en gang kommer endog en finn med fire rener seilende fra Kristiania (s. 356). Somme tider hører vi om fattige folk fra Norge som faar en liten understøttelse, særlig for aa komme hjem igjen. Eller det kan være en norsk sjømand som »opvarter for H. K. M. med en ostindisk orgel« (s. 478). Særlig i krigsaarene 1676—1679 hører vi stadig om lakeier som blir sendt i kgl. ærend til Norge. Av slike lakeier blir en, Nils Ovesen, tolder i Norge (s. 185), en anden, Jens Heide, fut i Norge (s. 221); men samme lykke gjør ogsaa andre lakeier: en av dronningens lakeier ved navn Anders Hanssen blev fut i Norge (s. 233), Christopher lakei blev tolder i Norge (s. 327), og Bernt lakei blev visitør i Norge (s. 382). Oplysningene om kongens bidrag til Magnus Bergs utdannelse er allerede meddelt i L. Dietrichsons bok om Berg; men det kan ogsaa ha litt kunsthistorisk interesse aa høre, at kongen i 1682 gir kontrafeieren Conrad Frandsen reisepenger til Norge (s. 262), og vi hører gjentagne ganger om betaling til maleren Peder Andersen Normand, først i aarene 1681—1684 og saa fra 1690 til hans død i 1694.

Det jeg her har nævnt, kan gi et indtryk av hvad det er for slags oplysninger disse regnskapene kan gi. Utgaven er ellers let haandterlig, da den er forsynt med utførlige registre.

Stavemaaten i haandskriftene er gjengit i simplifisert form, saaledes som det er skik med haandskrifter fra 17de aarhundred i baade Danmark og Tyskland. Det eneste som virker forstyrrende, er at der stadig blir trykt ei istedenfor ie (f. eks. feild for field). *H. K.*

Eiler Nystrøm: Den danske Komedies Oprindelse. Om Skuepladsen og Holberg. (GB. NF.) Kbhvn—Kra. 1918.

Eiler Nystrøm begynder sin bok om Den danske komedies oprindelse med at citere *N. M. Petersens* ord, at den »Overgang, der skulde føre til et Nationalteater, vilde være en

af de allermærkeligste, hvis man kunde gennemskue den; men Efterretningerne ere paafaldende magre og utilstrækkelige«. Denne klage er endnu berettiget ogsaa efter Nystrøms bok, men han har dog git en meget væsentlig forøkelse av vore kundskaper. Mange aktstykker til det ældste danske teaters historie er i tidens løp brændt eller ødelagt; hvad der endnu kunde være haab om at finde i de danske arkiver, har Nystrøm omhyggelig gjennemsøkt, ordnet og sammenstillet. Bak i boken har han git et repertorium over trykte aktstykker, ialt 81; derav er der 31 som Nystrøm har fundet frem og nu publicerer i Danske Magazin 6 R III. Hans bok bygger saaledes for en stor del paa nyfundet materiale, den er oftest velgjørende faktisk og saklig, den gir os kjendsgjerninger og rydder væk en hel del løse teorier, som tidligere forfattere hadde boltret sig i, fordi der ikke syntes at være noget sikkert at holde sig fast ved.

Eiler Nystrøm har da med ære kunnet ta doktorgraden paa denne bok; den er et resultat av solid forskning, og den har meget at lære os. Men ved siden av al anerkjendelse som han fortjener for sit arbeide, kan der behøves indvendinger mot ham paa et par av de — forholdsvis faa — punkter hvor han forlater kjendsgjerningerne og gaar over i hypoteser.

I sit forord hævder Nystrøm at hans arbeide er av historisk karakter, »jeg har ikke følt mig kaldet til at gaa ind paa nærmere litteraturhistoriske Betragtninger«. Videnskaper som glir over i hverandre, kan imidlertid ikke slik skilles ad; selve emnet kræver her en flersidig behandling, og naar Nystrøm vilde »faa et paalideligt Overblik over, hvorledes Forholdene laa ved Holbergs Fremtræden som Lystspildigter«, burde han av og til komme ind paa de »litteraturhistoriske Betragtninger«, som han indbildte sig at kunne undgaa. Det straffer sig at hævde en altfor ensidig »historisk« synsmaate; Nystrøm søker overalt at forklare et teaters oprindelse ved »forholdene« og »tidens skik«, og glemmer altfor let hvad betydning enkeltpersonligheten, geniet, det evig uforklarlige, kan ha hat. Saaledes skriver han s. 29 om de tyske skuespillerbanders repertoire: »Stykkerne tilrettelagdes og bearbejdedes af Truppens Principal eller den af Komedianterne, som bedst egnede sig dertil. Det var Tidens Skik — baade Shakespeare og Molière var udøvende Scene-

kunstnere og blev kun Komedieskrivere, fordi Forholdene førte det med«. Dette »kun« er ikke, som man skulde tro, glidd i pennen uten tanke paa at sætningen derved blir fuldkommen urimelig i sin blinde ensidighet. Det er uttryk for en opfatning, som gaar igjennem hele boken.

Nystrøm mener ut fra kildematerialet at kunne fastslaa at den danske skueplads har sin oprindelse i »lutter Tilfældigheder, der kæder sig sammen og lader Planerne spire frem, først og fremmest som en farbar Vej ud af et økonomisk Uføre, hvori et Par Mennesker ved Forholdenes Ugunst er stedt« (s. 76). At Holberg skulde ha hat noget med oprettelsen av teatret at gjøre, tror Nystrøm ikke paa; den »danner tvertimod Udgangspunktet for hans Virksomhed som Komedieskriver« (s. 79). Holbergs ord (i epistel 447, jfr. et brev til aktørerne 17. mai 1753) om at han var »en Stifter af Skuepladsen her i Landet« søkes bortforklaret ved at aarene hadde bragt »en Forskydning i Digterens egen Opfattelse av sit Værk«.

I sit første levnetsbrev fortæller Holberg at »nogen fik i sinde efter andre nationers eksempel her at indrette komedier i det danske sprog, og da de . . . forutsaa at jeg kunde skrive ikke uvittige skuespil, opfordres jeg til at vende tilbake til det jeg nys hadde forsvoret«. »Vil man — skriver Nystrøm s. 82 — støtte sig til Holbergs egne og tydelige Ord — og andet er der ikke her at bygge Formodninger paa —, saa vilde den Virksomhed, der var indledet med Peder Paars og Skæmtedigtene, være ophørt, om ikke Skuepladsens Oprettelse havde givet den ydre Foranledning til, at Satiren yderligere kom til at flyde og fik Afløb i Komedier«.

Det er smukt at ville holde sig til Holbergs egne og tydelige ord, — naar man bare kan gjennemføre det. Rigtignok maa Nystrøm gripe til bortforklarende tydninger av Holbergs egne ord tyve aar efter, og han maa helt overse at komedierne er skapt av en indre digterisk trang, som Holberg selv indgaaende har beskrevet i de berømte vers om sin muse i den tredje satire. Men allikevel kunde argumentationen synes vanskelig at komme helt forbi, hvis Dr. Nystrøm ikke hadde slaat sig selv for munden knapt 20 linjer nedenfor det sted jeg netop citerte.

Han er nemlig paa det rene med at hvis indrettelsen av den danske skueplads gav støtet til Holbergs komedie-

digtning, saa kan denne digtning først ha begyndt efter 1ste juli 1722, og de tidligste komedier maa være blit til i løpet av sommeren og høsten 1722. Spørsmaalet blir da »om der under denne Forudsætning levnes Digteren fornøden Tid til at producere sine Komedier«. Da første tome av komedierne utkom i 1723, sandsynligvis om vaaren, meddelte Just Justesen i sin betænkning at foruten de 5 som her var trykt, hadde autor gjort 10 andre, »som ligge færdige«. »Denne Forsikring — skriver Nystrøm, fremdeles paa side 82 — behøver næppe tages bogstavelig; en Skribent som Holberg, der er sig sin producerende Evne bevidst, har Lov til at være Sangviniker og er uden Forpligtelse til at give det læsende Publikum Indblik i sin Arbeidsmaade. Man kommer maaske Virkeligheden nærmere, naar man antager, at disse ti Komedier var paa Stabelen og efterhaanden fuldførtes«. Hvordan var det med Holbergs »egne og tydelige Ord — og andet er der ikke her at bygge Formodninger paa«?

Holbergs egne ord er desværre ikke altid saa tydelige som vi kunde ønske, men at hans 15 største og bedste komedier skulde være skrevet paa litt over et halvt aar, det lar sig dog neppe hævde. En femaktskomedie hver 14de dag! Hvordan problemet skal løses, er ikke godt at si. Dr. Nystrøms forsøk er i hvert fald ikke helt overbevisende. Det lar sig tænke at *Montaigus* memorial til kongen 1. juli 1722 om tilladelse til at »indrette en Komedie i det danske Sprog« er et resultat av længere overlægninger med mænd som f. eks. Holberg; vi vet det ikke, men at Holbergs komediedigtning maa ha sin begyndelse før denne dato, forekommer det mig vanskelig at tvile paa.

Dr. Nystrøms skildring av Grønnegadeteatrets historie, dets repertoire, aktører og »materielle Skueplads«, er rikholdig og fortrinlig, og av særlig interesse er hans gjennemgaaelse av de oversættelser fra franske komedier som blev brukt paa den danske scene. Han bebuder ogsaa en samlet utgave av alle de komedietekster som er bevaret fra den første danske skueplads og ikke skyldes Holberg; for Holbergforskningen og for studiet av det danske sprogs historie vil en slik utgave ha stor interesse. De fleste oversættelser fra Molière og Regnard skyldtes *Diderich Seckman*, og da vi ellers ikke vet noget om Holbergs forhold til Seckman, har det en viss interesse at Holberg i Danmarks Riges Historie

III 547 — en av de ytterst faa ganger hvor han nævner en mundtlig kilde for sine oplysninger — taler om hvad han »erindrer sig at have hørt af Salig Etats-Raad Seckman«, en farbror og svigerfar av oversætteren. Man tør da tro, at Holberg har hat venskabelig omgang med Seckman, mens han som bekjendt stod i et noksaa fiendtlig forhold til *Paulli*, den eneste som ved siden av ham selv skrev originale skuespil til Grønnegadeteatret.

Hvor Dr. Nystrøm taler om Holberg, kan man i det hele ofte ha indvendinger og undertiden utfyldende bemerkninger at komme med; hvor det gjælder selve den danske skueplads, Grønnegadeteatrets historie, — og det er hovedsaken i hans bok — der er hans behandling baade grundig og grundlæggende.

Francis Bull.

C. Klitgaard: *Den vendsysselske Skudehandel.* Vendsysselske Aarbøger. Hjørring 1916.

Om handelssamkvemmet mellem Jyllands vestkyst og Agdesiden fra det 17. årh. av meddeler postmester Klitgaard endel oplysninger av interesse som jeg gjerne med et par ord vil henlede opmerksomheten på, da neppe mange norske historikere læser det vendsysselske lokaltidsskriftet[1].

Det viser sig nemlig at man her kan paavise en ganske fast og regelmæssig handelstrafik over Skagerak, ialfald fra begyndelsen av det 17. årh. av — sandsynligvis er den meget ældre — og til 1908, da den siste vendsysselske »sandskuten« blev hugget op, idet de moderne kommunikationer hadde bragt handelen ind på helt andre baner.

Denne handelen blev drevet både av nordmænd og jyder; varerne var norsk tømmer — og litt fisk — og dansk korn; bare en sjelden gang nogen andre varer. Høidepunktet nådde den i anden halvdel av det 18. årh. og var da ikke uten betydning for Sørlandets kornforsyning; da den blev avbrutt ved krigen i årene fra 1807 av, blev det derfor megen elendighet på den norske Skagerakkysten, og de mangfoldige reisene over her — som Ibsen har sat et poetisk

[1] Nogen korte bemerkninger om skutehandelen i Nordjylland fins også i Historisk Aarbog for Thisted Amt, 1915, s. 58—61.

minde i »Terje Vigen« — er derfor ikke noget nyt påfund, men bare forsøk på å holde en gammel og vigtig forbindelse vedlike. Den gik imidlertid langt mere til Løkken, Lønstrup og Blokhus på vestkysten end til Fladstrand (Fredrikshavn) på østkysten av Jylland, som Ibsen tror.

Efter krigen blomstret denne handelen op igjen, i litt nye former; nu var det navnlig kjøtt og flesk og brændevin som blev utført til Norge, og først Vendsysselbanen (fra 1871) og svineslagteriene og andelsmeieriene (fra 1880-årene) ødela den.

Postmester Klitgaards familie har i mindst fem slegtled været knyttet til denne handelen, og hans fremstilling bygger derfor på megen levende tradition og private familieoptegnelser, foruten på arkivstudier. Den gir et meget klart og instruktivt billede av denne trafik, som rigtignok mest hadde lokal betydning, men som dog også var et ledd i vort lands forbindelser med utlandet. *E. B.*

SAGAENES BERETNING OM HARALD HÅRFAGRES TILEGNELSE AV ODELEN

AV EDV. BULL

I den omfattende litteraturen[1] om Harald Hårfagres statsordning er der ét træk som slår en sterkt. Der er ingen brukbar løsning funnet på vanskelighetene. Snart sagt hver eneste norsk historiker fra Gerhard Schøning til nutiden har uttalt sig om saken, tildels i meget indgående undersøkelser, og alle har de med overbevisende kraft kritisert sine motstanderes synspunkter sønder og sammen; ingen av de positive forsøkene på en forklaring står for de andres kritik.

Så vigtig spørsmålet er, kan en likevel ikke opgi det helt, og det tør derfor være berettiget å ta det op igjen, trods alle vanskelighetene.

Den eneste rigtige metoden er vel den som Yngvar Nielsen (og tildels Gustav Storm) har fulgt: å begynde med en kritisk sondring av kilderne, og trods Hertzbergs og Tarangers indvendinger har Y. Nielsen sikkert også ret i sin sondring mellem en »islandsk« og en »norsk« tradition. Videre har Y. Nielsen ret i at den »norske« traditionen — Theodricus Monachus, Historia Norwegiae, Ágrip og Fagrskinna — ikke kjender noget til Haralds odelstilegnelse; den fins bare i den »islandske« traditionen hos Snorre og i Egilssaga[2].

[1] Se diskussionen i H. T. 4. R. IV og den der anførte litteratur.

[2] På samme måten forholder det sig også med fortællingen om at Håkon den gode gav bønderne odelen tilbake. — Ingen kvad nævner, som rimelig kan være, disse spørsmålene.

Den naturlige slutningen for Yngvar Nielsen — som går ut fra at den »norske« traditionen er langt bedre end den »islandske« — skulde da være å opgi hele historien om Harald og odelen. Det våger han imidlertid ikke, men det tør være umaken værd å underkaste denne muligheten en nærmere drøftelse[1]. Det, det da gjælder å finne greie på, er for det første: hvilke kilder har Snorre (og Egilssaga) hat for beretningen om tilegnelsen av odelen? og for det andre: kan de eller deres kilder ha hat nogen særskilt grund til å sætte en slik ting ind i sagaen?

Før vi tar fat på disse hovedspørsmålene, er det imidlertid naturlig å spørre: hvad betyr »odel« hos Snorre og islændingene? betyr det det samme som i Norge? er det i sin betydning påvirket av forholdene i det 13. årh. eller har det en urgammel betydning?

Den egentlige »odel« eksisterte som bekjendt ikke på Island. Islændingene fik ordet og begrepet fra Norge, og et enkelt sted hos Snorre viser ganske klart *hvordan* han har opfattet det, at han har opfattet det uten retshistoriske finesser som den ældgamle, fulde, hele eiendomsretten til jorden. Det er hans prosatekst i Magnus den godes saga til det sted i Sigvats Bersǫglisviser (str. 14 i Finnur Jónssons utgave), hvor skalden sier:

Eitt es mál, þats mæla,
mínn dróttinn leggr sína
eign á óðal þegna,
ǫfgask búendr gǫfgir;

[1] Koht kalder (H. T. 5. R. II 391) uten nærmere bevis hele odelshistorien her for en »sagndannelse«, men trækker sig siden litt tilbake (H. T. 5. R. IV 288 f.), idet han vil gjøre den til »en sagnmæssig omtydning av det forhold at kong Harald påla bønderne skat«. Selve ordet »sagn« i denne forbindelse synes forresten hverken særlig klart eller træffende.

rán mun seggr, hinns sína
selr út, í því telja,
flaums at fellidómi
fǫðurleifð konungs greifum.

»Det er bare en sak, de taler om: »min konge lægger sin eiendomsret over tegnenes odel«. De gjæve bønder reiser sig; han regner det for ran, den mand som efter en forhastet dom blir nødt til å utlevere sin fædrenearv til kongens grever«.

Som oplysninger til dette fortæller Snorre om hvordan kong Magnus konfiskerte en hel række gårder i Trøndelagen som hadde tilhørt hans far kong Olavs fiender, og det er her altså ganske klart hvad han mener med tilegnelse av odelen — ren og klar konfiskation.

I overensstemmelse med denne betydningen må man oversætte Snorres ord om Harald Hårfagres tilegnelse av odelen.

Da han skrev sit første historiske verk, den selvstændige Olav den helliges saga, fortalte han der følgende:

Þa er Haralldr konungr heriaði land oc atti orrostur þa eignaðiz hann sva vendiliga allt land oc oll oðol. beði bygðir oc setr oc uteyiar eignaðiz hann sva markir allar oc alla avðn lanzens. voro allir buendr hans leigumenn oc landbuar.

Ganske den samme fortællingen, delvis med samme ord, finner vi i Egilssaga: I alle fylker tilegnet kong Harald sig al odel og alt land, bygget eller ubygget, likedan havet og vandene. Alle bønder skulde være hans leilændinger; alle de som ryddet skogene, og saltkarer og veidemænd både på sjø og på land og de skulde alle være ham underkastet. For denne trældoms skyld flygtet mange bort fra landet og da blev mange ødemarker vidt omkring bygget, både øst i Jemtland og Helsingland, og i Vesterland: Suder-

øene, Dublinshire, Irland, Normandie i Valland, Katanes i Skotland, Orknøene, Hjaltland, Færøene. Og på den tid blev Island opdaget[1].

At der her er sammenhæng, er tydelig ved første blik. Da Snorre skrev Heimskringla, er han imidlertid åpenbart blit litt betænkelig overfor denne historien og fortæller den derfor i en forsigtigere form. Han sætter den ind efter Haralds første kamp for å samle landet — kampen mot oplendingekongene regner han ikke med hit; det er bare en fortsættelse av Halvdan Svartes samling av Østlandet. Den første kamp med det nye store formålet kommer først nord for Dovre; det er erobringen av Orkedalen, og efter den heter det i Heimskringla:

Haraldr konungr setti þann rétt alt þar er hann vann ríki undir sik, at hann eignaðist óðul ǫll, ok lét alla bœndr gjalda sér landskyldir[2], bæði ríka ok úríka. — Derefter kommer så fortællingen om at han satte en jarl i hvert fylke og under hver jarl fire herser — en fortælling hvis urimelighet til evidens er bevist av Gustav Storm og Koht, trods Hertzbergs, Alex. Bugges og Osc.

---

[1] Haraldr konungr eignaðiz í hverju fylki óðul ǫll ok alt land, byggt ok óbyggt, ok jafnvel sjóinn ok vǫtnin, ok skyldu allir búendr vera hans leiglendingar; svá þeir, er a mǫrkina ortu, ok saltkarlarnir ok allir veiðumenn, bæði á sjó ok landi, þá váru allir þeir honum lýðskyldir. En af þessi áþján flýðu margir menn af landi á brott ok byggðuz þá margar auðnir víða, bæði austr í Jamtaland ok Helsingjaland, ok Vestrlǫnd: Suðreyjar, Dyflinnar skíði, Írland, Normandí á Vallandi, Katanes á Skotlandi, Orkneyjar ok Hjaltland, Færeyjar, ok í þann tíma fannz Ísland.

[2] Landskyldir er her åpenbart brukt i den vanlige, snevrere betydning om betaling for jordleie, ikke — som av og til i sagaene — om skatter og avgifter av landet i det hele; se Hertzberg. Lén og veizla, Germ. Abhandl. til Konr. Maurer, s. 295.

Alb. Johnsens indvendinger[1], men som iøvrig ikke vedkommer os her.

Forandringen i Snorres uttryksmåte fra Olavssagaen til Heimskringla er ikke bare litterær, skyldes ikke først og fremst stilistiske hensyn. Han har i mellemtiden dannet sig en samlet opfatning av Haralds landsstyre, og til den passer det ham ikke å pointere og utmale odelstilegnelsen for sterkt; en sammenblanding av odelstilegnelsen og almindelig underkastelse, slik som Egilssaga har den, vil han ikke vite noget av[2]; han vet ikke noget om at Harald har pålagt skatter, og Fagrskinna som lægger så sterk vegt på at Harald gjorde Norge skatskyldig, har han — som påvist av Gustav Indrebø — ikke hat for hånden da han skrev Harald Hårfagres saga. Desuten vilde han bringe fortællingen om odelstilegnelsen i fuld overensstemmelse med den korte beretningen om hvordan Håkon den gode gav bønderne odelen tilbake; den optar han i Heimskringla ordlydende fra Olavssagaen sin, og den fortælles forresten også helt på samme måten alt i Egils saga.

Selve kjernen, Harald Hårfagres tilegnelse av bøndernes odel til virkelig eiendom, beholder Snorre imidlertid trods sine betænkeligheter også i Heimskringla.

Det tør vel regnes for sikkert, at Egilssaga og Snorre ikke er avhængige av hverandre[3]; de må derfor for fortæl-

---

[1] Se H. T. 5. R. IV 289—92 og den der anførte litteratur.

[2] Alt i Olavssagaen er forresten denne sammenblandingen forsvunnet.

[3] Hvis den poblematiske hypotesen om at Snorre har skrevet Egilssaga skulde vise sig å være rigtig, vilde den føre til omtrent de samme slutningene: han måtte isåfald ha skrevet den i sin ungdom, før sine reiser og studier i Norge, og hans kilde til Norges historie under Harald Hårfagre måtte være Are. Isåfald vilde vi her ha et meget interessant vidnesbyrd om hvordan hans stil utviklet sig med årene.

lingen om tilegnelsen av odelen ha en fælles kilde, og den eneste, det her kan være tale om, er Are Frode; den islandske traditionen på dette punkt kan altså følges tilbake til begyndelsen av det 12. årh. Ares hjemmelsmand kan igjen følges bakover til slutten av det 10. årh. — omtrent 100 år efter Harald Hårfagres samling av Norge — men ikke længer.

Theodricus Monachus, Historia Norwegiae og Ágrip har ingenting å fortælle om Harald Hårfagres landsstyre; derimot finner vi i Fagrskinna en bestemt tradition derom, helt forskjellig fra Snorres og Egilssagas. Om odelstilegnelse vet Fagrskinna ingenting, derimot om skattepålæg; det heter her:

Þá strengir konungr heit, at eigi skal skera hár hans áðr en hann hefir skatt af hverjum uppdal sem útnesi, svá víðr sem Noregr er austr til marka ok norðr til hafs.

Og efter slaget i Havrsfjord:

þar eptir siðaðisk landit, gulðusk skattar hit efra sem hit ytra.

Fagrskinna vet ingenting om at Håkon den gode ophævet dette skattepålægget for å bli konge; tvertimot forutsætter den (kap. 29) at han blev ved å kræve op skatten gjennem største delen av sin regjeringstid; først efter slaget på Frædø lar den ham ophæve de »nefgildis skatta« (ↄ: kopskatter) som hans far Harald hadde pålagt i Gulatingslagen og Trøndelagen (»hit ytra med sjó ok um Þrœndalǫg«), men ikke i Viken og Oplandene, og overføre dem til ledingsordningen[1].

[1] Som jeg har søkt å vise i et arbeide om ledingen stemmer Fagrskinnas beretning om Håkons ledingsordning med den senere kjendte ordningen i Trøndelagen, derimot ikke med den i Gulatingslagen, og hvis forfatteren her bygger på norsk tradition, gjælder den derfor ialfald bare for Frostatingslagen. Beretningen om Håkons ledingsordning fins

Vi har altså to helt forskjellige beretninger, en i Egilssaga, gjentat i stadig mere avdæmpet form i Snorres to historiske arbeider, og med rot i Are Frodes verk, om at Harald Hårfagre tok odelen fra bønderne og at hans søn lot dem få den igjen for å bli konge — en anden i Fagrskinna om at kong Harald påla kopskat og at hans søn i nogen deler av landet omla denne til leding. De må prøves hver for sig, og nogen forsøk på å forbinde dem eller forene dem nytter det ikke å ville indlate sig på.

Hvad først Fagrskinnas skatteberetning angår, er den i og for sig høist usandsynlig. I Danmark — hvis statsordning i det hele synes væsentlig fastere end den norske — kjender vi ingen fast skat før »studen« i slutten av det 12. årh., i Absalons og Knut VI's tid, i Sverige vistnok først endda senere, i England omtrent fra den samme tid (slutten av Henrik II's regjering). I Norge selv møter vi mellem denne skatten — som altså skal ha været betalt i perioden ca. 870—950 — og Sverres og hans efterfølgeres tid ingen virkelig skat; ikke engang Svein Alfivasons nye byrder omfatter noget virkelig skattepålæg; først i slutten av det 12. eller begyndelsen av det 13. årh. ser vi en virkelig, fast skat innføres i Norge ved den omdannelsen av ledingen som da foregår.

Av avgifter som betaltes pr. hode og som altså skulde kunne kaldes »nefgildisskattr«, kjender vi — bortset fra sagnagtige og uklare beretninger av forskjellig slags — i Norge to. Det ene er den gamle biskops- og prestereidan fra før tiendens tid (se Gulatingsloven § 9), det andre er

bare i Heimskringla og Fagrskinna; de har den rimeligvis efter sin fælles kilde (der fins enkelte ordlydende overensstemmelser), en tapt Håkonssaga (se Indrebø, Fagrskinna), men har omskrevet den efter forholdene i den del av landet hvor de var best kjendt, Heimskringla efter vestlandske, Fagrskinna efter trøndske forhold.

ledingsskatten fra slutten av det 12. eller begyndelsen av det 13. årh. av. Selve ordet »nefgildisskattr« brukes imidlertid ikke om dem; det synes nærmest dannet av forfatteren av Fagrskinna; derimot brukes ordet »nefgildi« en og anden gang av sagaene i betydningen avgift pr. hode, mens det i lovsproget altid betyr frændebøter til slegtninger på kvindesiden.

Den gamle biskops- og prestereidan (nefreiða) var imidlertid ikke nogen skat i egentlig betydning, men en betaling for bispens geistlige forretninger, og i Trøndelagen hvor Fagrskinna er skrevet, ser det ikke ut til at ledingsavgiften har været utredet pr. hode, likesom den også i 1220-årene endnu var ganske ny som fast skat.

Derimot møter vi i Danmark en beretning om en »nefgildisskattr«. Det er i Roskildekrøniken (forfattet ca. 1140), som lar årsaken til opstanden mot Knut den hellige være at kongen »ved en ny og uhørt lov tvang folket til den skat som vi kalder *nefgiald*«[1]; hvordan man nu end vil forklare dette sted, er det ialfald sikkert, at Knut blev dræpt for sit forsøk og at Erslev har ret i at en slik skat ikke trængte igjennem.

I Sverige omtales en »nefgildi« i 1285 sammen med ledungslamen i Vestmanland (Dipl. Svec. I 657); noget nærmere vet vi ikke om den art eller dens ælde, og det er ialfald ikke noget å lægge bret på at Snorre i Ynglingasagaen omtaler en slik skat i Svitjod alt under Odins regjering der.

Det eneste av de nordiske land hvor vi finner en slags regulær kopskat som åpenbart går temmelig langt tilbake i tiden, er Island. Her betaler, ifølge lovbøkene både fra fristatstiden og efter foreningen med Norge, hver selvstændig bonde et fast årlig beløp i tingfararkaup hvis han ikke

[1] Scriptores minores historiæ Danicæ, utg. Gertz, s. 24. Jfr. Erslev, Valdemarernes Storhedstid, s. 152.

møter personlig på tinget; efter 1262 går dette som skat til den norske kongen. Ættesagaer som Fostbrødrasaga og Ljosvetningasaga kjender denne avgiften helt tilbake i den egentlige sagatiden, og Snorre har opbevaret en tradition om at Olav den hellige krævet en slik nefgildesskat av islændingene. Det kan muligens være berettiget å nære en viss tvil om at denne skatten virkelig går helt tilbake til det 10. årh.; det vedkommer os ikke her. Det er ialfald klart at den er adskillig ældre end fra slutten av det 12. årh., og det er ganske greit hvorfor den kan være ældre på Island end i Danmark, Norge og Sverige: der hvilte det jo ingen ledingsbyrde på bønderne, og altinget var desuten ikke innrettet som en folkerepræsentation, men som en forsamling av samtlige bønder; den som ikke opfyldte sin møtepligt, kunde kjøpe sig fri mot en viss avgift — ut fra den samme tankegang som i hjemlandet førte til ledingens overgang fra vernepligt til skat — og efter selve sakens natur måtte det islandske tingfararkaup få en langt mere personlig karakter end den norske ledingsskatten som naturlig kom til å utredes kollektivt.

Likeså sikkert som at Fagrskinna er skrevet i Norge, er det nu vel også at forfatteren selv var islænding, og det er derfor ikke noget urimelig i at hans begreper om skatteforholdene på Island har sat sit præg på hans iøvrig helt abstrakte beretning om Haralds skattepålæg som Håkon den gode igjen ophævet[1]. Det måtte ligge ham nær å

[1] I Heimskringlas og Fagrskinnas fælles kilde for Håkons ledingsordning (en tapt Håkonssaga) har det bare ståt at Håkon fastsatte hvor mange og hvor store skib hvert fylke skulde stille til vern mot en utenlandsk hær, og at han ordnet med veter på de høieste fjeldtoppene, så hærbudet på 7 dager nådde fra den sydligste veten til det nordligste tinglaget på Hålogaland — ingenting om skibredeinddeling, ingenting om bøndernes pligt til å eie våben, ingenting om ophævelsen av nefgildesskatten.

spørre sig selv hvordan en populær og eftergivende konge som Håkon kunde få folket til å ta på sig ledingsbyrden, og forfatteren av Fagrskinna kan da ikke finne nogen anden utvei end å la ham opgi en skat, som han tidligere — ganske abstrakt og rent ræsonnerende — har latt Harald Hårfagre pålægge[1].

Det, Fagrskinna har å fortælle om Haralds skattepålæg og Håkons ophævelse av nefgildisskatten, tør vi altså med fuld grunn utvise av historien; det bygger helt på forfatterens eget ræsonnement og strider ubetinget mot alt hvad vi kan tænke os som mulig statsordning i Norge i det 9.—10. årh. — i en tid hvor det endnu knapt kan være tale om den spædeste begyndelse til penge- eller bytte-husholdning, og hvor en regulær kopskat derfor er likeså overflødig som umulig å opkræve. —

Når vi derefter vender tilbake til en nærmere granskning av beretningen om tilegnelsen og tilbakegivelsen av »odelen«, lægger vi først merke til at den har en utpræget trøndsk karakter. I Snorres selvstændige Olavssaga er dette vistnok ikke tydelig; men i Egilssaga fortælles det om odelstilegnelsen i sammenhæng med erobringen av Trøndelagen og Møre, i Heimskringla efter kampen i Orkedalen, og begge steder er det egentlig til trønderne, Håkon Adalsteinsfostre gir odelen tilbake. Ordene kan nok presses til å gjælde hele landet; men strengt tat sies det bare direkte at det var i Trøndelagen (og på Møre), odelstilegnelsen foregik.

Tør vi nu regne med at Are Frode er Snorres og Egilssagas fælles kilde for denne beretningen, vil det igjen si at den rimeligvis går tilbake til Ares hovedhjemmels-

[1] Snorre som opfatter sammenhængen helt anderledes, sætter ledingsordningen i forbindelse med kampen mot det danske riket som han trækker sterkt frem, mens Fagrskinna bare lar Håkon kjæmpe med Eirikssønnene.

mand Torgeir Afrådskoll som bodde på Nidarnes i 995, og den vinner derved betydelig i vidnekraft, netop for Trøndelagens vedkommende. Vi tør med andre ord anta som sandsynlig at man i Trøndelagen i slutten av det 10. årh. har fortalt om at Harald tilegnet sig al odelen og at Håkon gav den tilbake, mens det derimot et par hundre år senere, på Theodricus Monachus, Ágrips og Fagrskinnas tid, ingen levninger var igjen der av en slik tradition.

Det vil efter dette falde vanskelig å bortforklare beretningen om Haralds tilegnelse av jorden i Trøndelagen, og det står da tilbake å undersøke hvordan det stemmer med hvad vi ellers vet om forholdene i denne del av landet på Haralds tid.

For det første er det da å lægge merke til, at Trøndelagen blev erobret ved en allianse mellem de to sterkeste militære magtene i det gamle Norge, Vestfoldkongen og Håleygjajarlen, og seiren var her lettere, fortere og fuldstændigere end noget andet sted i landet. Kongen og jarlen har her åpenbart været så sterke efter erobringen at de kunde tillate sig hvadsomhelst, og det har forsåvitt sikkert været mulig for dem å gjennemføre en almindelig inddragning av eiendomsretten til jorden i fylkerne her.

Nogen inddragning av enkelte stormænds jord — som siden skulde kunne være generalisert til å gjælde al jord — synes lite sandsynlig overfor det faktum at vi i Trøndelagen hører mindre om motstand mot kongen end fra de fleste andre kanter, og at også utvandringen til Island har været meget liten herfra. Denslags voldshandlinger mot enkelte mægtige mænd hører netop til det, som efter al sandsynlighet vilde ha sat sig spor i sagaen, mens derimot en almindelig inddragning av jorden under krigen ikke vilde føre til enkeltmandsutvandring eller enkeltmandsoprør.

Nærmere spekulationer over hvordan man skal kunne tænke sig en slik almen odelstilegnelse i Trøndelagen, vil neppe være meget frugtbare, og neppe heller synderlig betydningsfulde, hvis den opfatningen som her er fremsat, er rigtig. Ser man odelstilegnelsen som et direkte resultat av erobringen og med sterk lokal begrænsning og opfatter man videre sagaenes ord bokstavelig indenfor denne begrænsningen, blir det ganske unødvendig å lete efter fremmede forbilleder for »Haralds statsordning«, og da den kongelige odelstilegnelsen i Trøndelagen bare fik en varighet av et par menneskealdre og neppe heller fik nogen varigere eftervirkninger[1], reduseres den hele historie til et spørsmål av temmelig underordnet historisk betydning.

Derimot tør min opfatning av odelstilegnelsen bli av ikke liten vigtighet for hele bedømmelsen av Haralds kongedømme, idet hele sammenstillingen med de karolingiske og angelsachsiske rikene — utarbeidet navnlig av Sars, Hertzberg og Bugge — væsentlig bygger på tolkning av sagaberetningene om nefgildisskat og odelstilegnelse. Men en nærmere drøftelse av disse spørsmålene hører ikke hit.

---

[1] Med alle mulige forbehold kunde man kanske peke på den forskjel, det senere i middelalderen er på betegnelsene for jordskyld i Trøndelagen og andensteds i landet, idet her gårdens skyld gjerne angis i spanns- eller vættar-l e i g a mot andetsteds oftest ból (månedsmatsbol, markebol el. l.) (jfr. P. A. Munch, Beskr. over Konger. Norge i M. A., s. XX f). Det k u n d e peke på at jordleieforholdet var ældre og mere utbredt her end andensteds; men en slik terminologisk forskjel — som desuten slet ikke er helt gjennemført — b e h ø v e r naturligvis ikke å skyldes reale forskjelligheter.

LITT OM ET PAR GAMLE GAARDSARKIV OG OM INDSAMLING AV GAMLE BREV PAA LANDET.

AV ALEXANDER BUGGE.

Det er et glædeligt tegn at bygdegranskningen i den senere tid paany er kommet op. Det vitner om at kjærligheten til historien og til minderne fra fortiden begynder at bli vakt hos vort folk. De bygdebøker og bygdehistorier jeg kjender, kan være mere eller mindre kritiske. Men de er alle baaret av ærlig vilje og gjør nok sin nytte. Min hovedindvending mot de fleste av dem er at de søker sit stof noget ensidig. Det er ikke nok at arbeide inde i riksarkivet og i stiftsarkiverne. Det vigtigste arbeide maa gjøres i bygden selv. Og hjemme i bygden er det ikke nok at granske fortidslevninger og samle ind det som endda findes tilbake av mundtlig overlevering, — det er det mange bygdegranskere som gjør. Derimot er det faa som har øinene aapne for at det vigtigste arkivmateriale mange steder ogsaa findes hjemme i bygden, ikke bare i arkiverne paa præstegaarden og skrivergaarden og i formandskapsprotokollerne, men rundt om paa gaardene. Til de offentlige arkiver paa landet søker vel alle bygdegranskere; men de gaar jo i regelen ikke langt tilbake i tiden. Ofte er de dog ogsaa i en daarlig forfatning, og det kunde mange steder vel trænges at en arkivkommission undersøkte dem. Det er dog ikke paa disse arkiver jeg særlig tænker. Men i mest hver bygd findes det gaarder der de eier brev og dokumenter som er 2—300 aar gamle, ja stundom endda æl-

dre. De fleste av dem er visselig skiftebrev, salgsbrev, pantebrev, retsakter (især om grænsene mellem gaarder o. l.). Flere av dem, især skiftebrev og retsakter, kan en ogsaa, naar de er yngre end omkr. 1650, finde igjen i tingbøker og retsprotokoller. Men det er dog forskjel. I de domsakter som de gjemmer paa gaardene, er det ogsaa tat ind gamle brev, og ofte kan en i retsakter fra 1700-tallet finde avskrifter av brev fra 1500-tallet eller endda ældre som ellers er ukjendte. Derved faar ogsaa disse aktstykker betydning. Men en finder ogsaa rundt paa gaardene alle slags andre brev baade private og offentlige som kaster lys over livet i svundne tider og ofte har betydning, ikke bare for bygdehistorien, men ogsaa for rikshistorien. Meget er i tidens løp samlet og kommet ind til riksarkivet eller andre offentlige arkiver og samlinger og avskrevet der. Det findes ute i bygderne ikke mange skindbrev som endda er ukjendte og som ikke er trykt eller avskrevet. Anderledes er det med papirbrev som ofte kan være like interessante og vigtige. — Paa landet i Norge kom papir i bruk ved midten av 1500-tallet, i byerne i førstningen av aarhundredet. Alt under Margrete og Erik av Pommern kom papir i bruk i unionskongernes kanselli. Av papirbrev er det endda en rik skat at høste fra 1500- og 1600-tallet. Først i løpet av de sisste aarene er utgiverne av Diplomatarium Norvegicum gaat igang med systematisk at samle ind det som findes av fornbrev rundt i bygderne. Vi tar med alle brev ned til aar 1700. Diplomatariet har hittil sluttet med aar 1570. Men ogsaa fra senere tid findes det en mængde brev som har mere almindelig interesse og paa mange maater utfylder den kundskap vi kan hente fra kongebrev, lensregnskaper, tingbøker o.s.v. Arkivar *Sigurd Kolsrud* har i Sætesdal bare i Valle prestegjeld samlet ind ikke mindre end ca. 1000 gamle brev og dokument av rikt og skiftende indhold; de fleste er ældre end 1700.

Selv har jeg samlet i Fyresdal. Fyresdalsbrevene er trykt som et prøvehefte til en ny topografisk serie av Diplomatarium Norvegicum. Det er vort haap at denne nye række litt efter litt skal komme til at omfatte alle deler av landet. Det er stof nok at ta av, næsten altfor meget. Kanske vil det i fremtiden bli nødvendig at utgi brevene i regestform og ikke fuldstændig. Somme bygder er rike paa gamle brev, andre mindre rike. Men overalt findes der noget. Og hvor meget morsommere er det ikke at reise rundt paa gaardene og samle end at sitte og skrive av inde i arkiverne! Selv paa de mest avsidesliggende gaarder kan en komme over gamle brev. Nylig kom jeg i Aamli til en heigaard, Vestre Fiskvatn, som ligger for sig selv langt fra folk og uten kjørevei op til den. Det var som et stykke levende fortid at se den gamle bonden der og høre ham tale om svartebøker med rød skrift og om en trang dal like ved, der en skat skulde være gjemt, mens han tok frem en hel kiste med gamle brev, ormætte og musspiste og gulnede av tidens tand, brev som let kan forkomme, blir de ikke tat vare paa. Og like ens er det mange andre steder. I Nissedal kom jeg til en gaard der brevene laa strødd utover loftsgulvet dækket av et tykt lag med støv. I Kviteseid fik jeg nylig tak i nogen gamle papirbrev. En kunde av paategningen se at de i 1870-aarene hadde været inde i riksarkivet. Den gang var de hele. Men de hadde været brettet og nu var bare den mitterste bretten tilbake. Derfor gjælder det at samle ind jo før jo heller, før det blir for sent. Indsamlingen av fornbrev burde organiseres i alle deler av landet, og den vil visselig komme til at gi rikt utbytte, ikke bare for historiegranskningen, men ogsaa for maalgranskningen. Flere steder finder en ogsaa indimellem gamle brev prøver av vort gamle folkemaal. Paa Laupedalen i Brunkeberg er det saaledes hos den kjendte eventyrfortæller *Knut Loupedalen* en avskrift i Kviteseidmaal

fra omkr. 1750 av to »løglege rødur«; den ene av dem har *Johannes Skar* i en stuttere formning under navnet »Maluren« trykt i »Gamalt or Sætesdal« (IV, 240 f.)[1]. Paa baksiden av et brev paa Vestre Fiskvatn, datert 21. nov. 1721, var det med en visselig samtidig haand i et blandingsmaal skrevet: »I Siøen ieg bauta før ieg kom herin I riukanes veir og fiukanes vin og siøen den stoe som en røre og daa«. —

Jeg skal i det følgende fortælle litt om det jeg selv har fundet i løpet av det sisste aaret. Paa *Vestre Heggtveit* i Laardal er det bevaret et lensmandsarkiv[2]. De fleste gamle gaardsarkiv findes i det hele der hvor det før har været tingsted eller bodd lensmænd. Heggtveit er en av de ældste gaardene i Laardal og var alt i middelalderen delt i 2 eller 3 bruk. Men Vestre Heggtveit hadde længe ligget øde og var overgrodd med skog, og odelsbrevene var kommet bort da gaarden i 1568 blev solgt til Biug Hallvordsson[3], som alt i 1563 hadde kjøpt støylen Flatland i Støylsdalen (mellem Laardal og Smørklep i Høydalsmo)[4]. Konen hans, Helga Talleivsdatter, var i skyld til de gamle bønderne paa Heggtveit; ellers stammet visst baade Biug og Helga fra Nape i Fyresdal. Men Biug var en drivendes kar, han drev gaarden op, og blev lensmand i Laardal[5], og sønnen og sønnesønnen hans fik ombudet efter ham. Det er grunden til at det findes saa mange gamle brev der. Storparten av disse brevene har bare lokalhistorisk betydning, er regnskaper o. l. Men flere av dem har en mere

---

[1] Jeg haaper senere sammen med dr. Skulerud at utgi disse »rødur«.

[2] Jeg har faat adgang til dette arkiv gjennem landhandler *Olaf O. Tveito*, som selv er varmt interessert for sin hjembygds historie og minder.

[3] Diplomatarium Norvegicum XIII n. 736.

[4] Sammesteds, n. 733.

[5] Biug var ellers alt i 1564 lensmand, jfr. brev paa Vestre Heggtveit av 15/6 1564.

almindelig kulturhistorisk interesse. I ett av dem lyser saaledes Erik Olsen, byfoged i Oslo, 26. febr. 1592 at han til Thaleff Byurszen (d. e. Talleiv, søn til Biug Heggtveit) og til Aslach Halffuorsenn (bror til Biug?) har utlevert »Ett hundrid Sex Och thredue Lod giortt Sølff Paa Biur *Hertuedz (d. e. Hectuedz) Vegnne Som en thiuff Haffde Stolid i fraa hannom och her i Oslou bye forløbidtt«. 136 lod »giortt« (d. e. forarbeidet) sølv er ikke litet og kunde nok lokke en tyv. Men selve tyveriet viser at det ikke kan ha været stort tryggere den gangen i fjeldbygderne end nu i vore dager da folk for det meste endda bruker at ligge med alle dørene aapne om natten.

Et andet brev fortæller om hvordan folk reiste i Vest-Telemark for vel 300 aar siden. Veiene var elendige, saa folk fór mest tilsjøs. Men ialfald for offentlige embetsmænd var det, ser vi, fast ordnet med baatskyss paa vandene i Vest-Telemark. 27. sept. 1599 skriver fogden Claus Claussøn fra Kviteseid til lensmand Talleiv Bjugsson i Laardal, dit han skal for at holde ting, og beder ham bl. a. si til »Adt *Skudz skiperen haffuer mig enn Baadt oc Roers karle tilrede strax som Steffnestuen er holden, Adt jeg kandt komme strax wdt samme dag«. Andre brev viser os hvordan folk gjennem lensmanden prøver at faa ind penger som de har tilgode i Laardal. Saaledes skriver i 1597 Rolv Amundsson paa Klever (i Saude) til Talleiv Bjugsson og ber ham, »Attj wille well giøre och Besla mig saa møgit som kand beløbe sig till ij Daller hosz Haluor Outte[1], som hand mig skyldig er for siuff pund Ost och it nytt lagen Som Jeg haffuer Sadt neder hosz hannom for it aar forleden, Huilcket ieg will vnnde hannom thett thilsammen for ij Daller, Bedendis ether Paa dett Aller wennligste, Attj wille forhielpe mig thill att ieg kunde bekomme samme pening och fly mig thennom«.

[1] D. e. Hallvord Ofte (i Høydalsmo)?

I 1637 skriver en kjøpmand i Skien ved navn Oluff Ericksen til Torgrim Heggtveit:

»Torgrim Heggetued, maa i vide at ieg haffuer talet med eders dreng, och han formelder at ieg schulde faa min betalning at *hosten som ieg icke vil lade mig *noie med; ti i haffuer sielff beloffuet mig at ieg schulde haffue faat bucker som i *host war, och icke epfter kommet haffuer, der paa mig storligen for vndrer at saadan en mand icke schulde holde sit ord; ti i ved vel kiøbmansz manier at naar en mand beloffuer at betale til en visz termin, och da *sommer sig vell at en erlig mand holder sin *loffte paa det at *kiobmanden icke schall lide schade, och derfor *bor at holde hannem *schadeszlosz i alle made, derfor beder som *for at i vilde *giore saa vell och sender mig min betalning med det aller *forste enten *smor eller tallig, och om i haffuer nogen vare fisch eller salt behoff da schall i *giere faa at betale til *hosten igien; ieg forseer mig til eder at *giore *herin som ether best *sommer; ti ieg haffuer lenge biedet. Derfor troer at i sender mig visseligen min betalning paa det at vi kunde *kiobslage mehr med huerandre, her effter befalendesz eder Gudt.

Actum Schien den 18 Martij Anno 1637.

Oluff. Ericksen.«

Tilslut kan jeg nævne et brev paa stemplet papir som er skrevet paa Vistad i Mo 27. mars 1745. I dette lyser Olle Giermundszøn paa Nordre Vistad at hans datter Birgitte som før hadde været gift med Hermoe Evendszøn paa Lisstog i Mo, nu er blit trolovet med Olle Nichulssøn paa Søndre Homme i Laardal; derfor har han »tilsagt og vedgaaet at utreede Ermelte wores Datter med Bryllupsudflytning, nu udj dette tilstundende Giftermaal, Ligesaa vel som da hun med sin forrige Salige Mand tog afskied fra mit Huus, og skal Samme bestaae, med at holde et Sømmeligt Fæstensøl, efter Landets Sedvaner og vores Ringe Leilighed, tillige med een Stefne eller liden Tragtemente, Naar med sin Trolofvede og Tilkommende Mand ermelte Ole Nichulssøn, agter at Lade sig Copulere, og Egte Sammenvielsen Skeer«.

Merkelig nok er det ingen av disse brevene som melder om drap og slagsmaal. Laardølene maa ha været mere fredsommelige end Telene hadde ord for at være. Alt ialt er det paa Vestre Heggtveit 18 brev som er ældre end 1600 — det ældste er fra 1564 — og 29 brev og dokument fra tiden mellem 1600 og 1700, ialt 47 stykker.

Gaardsarkivet paa Vestre Heggtveit har kanske ikke mest betydning for bygdehistorien. Derimot findes det paa *Gjeveland* i Aamli paa Vestagder et andet gammelt bygdearkiv, som kanske er endda rikere og som indeholder flere brev, som skulde paaregne mere almindelig interesse[1].

Det har oprindelig hørt hjemme paa *Rissland* i Aamli som omkr. 1600 var tingsted. Det maa være grunden til at det mellem aktstykkerne der findes flere som handler om retssaker. Tre av disse er især merkelige og kaster tilsammen skarpt lys over sæder og samfundsforhold i slutten av 1500-tallet. Den vigtigste kilde til kundskap om vort folks kultur i dette tidsrum er vel Herredagsdombøkerne som er trykt for tiden 1578 til 1616 og indeholder de dommer som i disse aar blev avsagt paa de almindelige herredager[2]. Men Herredagsdombøkerne gir i regelen bare et kort utdrag av forhøret. Desuten er det især av straffesaker her flere som blev endelig paadømt paa herredagene, men som det likevel ikke findes noget om i Herredagsdombøkerne, for ikke at tale om at mange av de kulturhistorisk værdifuldeste saker slet ikke kom saa langt som til herredagen. Jeg kan nævne ett eksempel mellem mange. 25. juli 1578 blev det i Oslo paadømt en sak mellem lensherren

[1] Dette arkiv eies nu av den historisk varmt interesserte gaardbruker Gunstein Gjeveland og er i utmerket orden, da baade hr. Gjeveland og hans far og farfar selv har kunnet læse de gamle brevene.

[2] Norske Herredags-Dombøger, første Række, B. I—VI, anden Række, B. I—IV, udg. ved E. A. Thomle, Chra. 1893—1911.

Erik Munk og Jakob Lauritsen, borger i Skien. I domsakten nævnes ogsaa at Jakob Lauritsens hustru hadde villet forgjøre sin egen mand, og at Erik Munk i sin tid hadde latt brænde tre trollkjerringer i Skien. Den ene av disses bekjendelse var da blit oplæst og der var dette nævnt. Denne »bekiendelse« findes nu ikke længer, og heller ikke vet vi mere om saken med disse tre trollkjerringene[1]. I første bind av Herredagsdombøkerne findes bare et par drapssaker. Hvor meget interessantere vilde det ikke være om vi ogsaa fra slutten av 1500-tallet eiet underretsdommene og hadde referat av selve forhørene og vitneprovene, især i straffesaker! Da vilde vi faa et ganske anderledes levende billede av vort folks liv i svundne tider end gjennem de kortfattede herredagsdommer. Om drap blev det alt i middelalderen sendt melding til kongen. En række av disse indberetninger baade fra Telemark og fra Agder er trykt i Diplomatarium Norvegicum og hører til de interessanteste aktstykker der[2]. Regelen var at disse meldinger skulde indsendes av fogden eller av en anden kongelig ombudsmand; stundom blir de dog sendt ind av en vanlig lagrettemand, eller av en raadmand i nærmeste by, som hadde faat i opdrag at holde forhør om saken. I regelen er de noksaa kortfattede.

Fra slutten av 1500-tallet begynder derimot drapsmeldingene at bli mere utførlige og gir ordentlige referater av forhøret. Grunden er mulig at det i 1590-aarene var kommet «en svoren Skriver udi hvert Sogn, som Stevner holdes«[3]. Sorenskriveren var tilstede paa tingene og ut-

---

[1] Norske Herredags-Dombøger I, Dombog for 1578, 44 f.

[2] Se f. eks. Dipl. Norv. I n. 738, 862, II n. 1043 f., 1105, D. N. II n. 1044 handler om et drap i Aamli; D. N. VIII n. 434, XI n. 284, 289; jfr. ogsaa Historielaget for Telemark og Grenland, Aarsskrift 1918, s. 46—55.

[3] Norske Rigsregistranter III, 201.

færdiget alle skrivelser, vel ogsaa slike drapsmeldinger som dog fremdeles blev utfærdiget i fogdens navn. Det er ogsaa interessant at se at om end maalet nu er dansk, saa brukes fremdeles de samme juridiske formler som i middelalderen. I 1505 heter det saaledes i en indberetning fra Aamli: »Item haffuer han (ɔ: drapsmanden) seth megh fwlla wysso ffør tengh och frydh køp och frendhæ bøther. War och thetta proff thaghet i rettom konwngs dagh lagleghe ffførstemdhe tiil rettazth som fyns ath thesse male. Staar nw tiil gud och edhre nadhe om han kan bothaman wardhe.« I et andet brev fra Moland paa Østagder samme aar heter det: »Waar thetta proff teked i retthe konwngss dege ock kunnæ jeck icke annad proff fynnæ aa tessom maale. Standher nw till gud och ederss naader wm landss wisthen«[1]. Like ens, bare fordansket, lyder slutningen av det brev vi nedenfor skal gjengi. — Vi har her et av de ikke saa faa tilfælder som viser sammenhæng mellem retsutviklingen i dansketiden og i middelalderen. —

Det første brev handler om et drap som blev øvet paa Homdrum i Gjevedal, anneks til Aamli, under et gjestebud onsdag efter Mikjalsmesse (29 sept.) aar 1600. Den dræpte var tjenestegut paa Homdrum. Drapsmanden var selve lensmanden i Aamli. Han het Anngrim Anngrimsson og bodde paa Engenes (gn. 42) i Aamli[2]. Drapsmeldingen er i form av et aapent brev fra fogden i Raabyggelaget, Hans Christofferssøn, til kong Christian IV. Av en paategning kan vi se at brevet senere har været i Oslo, der saken er blit paadømt paa herredagen. Siden er vel dommen blit

---

[1] Dipl. Norv. IV, n. 1044, 1043; *konungsdagr* d. e. dag som nogen skal møte frem paa efter dagbrev *(dagsbref)* fra kongen.

[2] Mandsnavnet Anngrim (i brevet skrevet *Anngrim, Andgrimb*) er gl. n. *Arngrímr*. Av drapsmeldingen fremgaar ikke hvor Anngrim bodde. Men et brev av 30 aug. 1602 paa Gjeveland er stilet til »Andgrim Engenes, lensmand ij Giffuedall och Omblid sogen«.

læst op paa tinget paa Rissland og det er grunden til at brevet senere er blit liggende der. Drapsmeldingen gjengir utførlig de forskjellige vitneprov, stundom med vedkommendes egne ord (om end selvsagt i fordansket form). Derved kaster den lys over folkets sæder. Vi faar et grelt indtryk av den raaskap som raadet i tiden. Det ser ut som om alle de som var med i gjestebudet, var drukne. Husmoren, som var enke og styret gaarden, indrømmet selv at hun var drukken saa at hun ikke husket noget. Det ene av vitnene, bonden paa Ol'stad, som laa paa en seng under trætten, har neppe heller været helt ædru. Den dræpte var døddrukken, og drapsmanden har visst heller ikke været klar i skallen. Samtalen var ispræengt med eder og synes ikke at ha været svært høvisk. En kan læse mellem linjerne at lensmanden selv ikke var stort bedre end de andre. Værst maa dog efter vitneprovene at dømme den dræpte ha været. Han æglet sig i drukkenskap ind paa lensmanden og overfuste ham med grove ord. — Om det er noget sandt i hans beskyldninger om at lensmanden har stjaalet fra kongen og kongens foged, kan vi selvsagt ikke vite. Men lensmændene i gamle dager var sjelden synderlig avholdt. Det er dog ikke underlig at lensmanden blev sint og slog til tjenestegutten. Det er i det hele naturlig at drapsmanden fik en mild dom. Han blev bare idømt fjerdeparten av det vanlige tegn og fredkjøp og til at bøte til den dødes arvinger »efter dannemænds sigelse«, og vedblev at staa som lensmand. — 30 august 1602 kaldes Anngrim Engenes som før lensmand i Gjevedal og Aamli. — Heller ikke synes han ved drapet at ha litt noget skaar i medborgerlig agtelse.

Drapsmeldingen er ogsaa interessant fordi den gir os et indblik i gjestebudsskikker og samfundsforhold i vore fjeldbygder for 300 aar siden. Mænd og kvinder sitter sammen paa bænkene og drikker. Hustruen som efter mandens død styrer gaarden, sitter i høisætet. De to

gaardsguttene blir behandlet paa like fot med gjesterne og drikker sammen med dem, selv om lensmanden siger til den dræpte: «Minn drengh, dett er større Æhre du gaar paa Gulffuett, och seer dinn Madmoders Giester thill gode, enndt du sider her i høigsedenn och giffuer Onde och wnyttige Ordt«.

Meldingen om hvorledes det gik den dræpte efter at lensmanden hadde slaat til ham, er ogsaa oplysende. Han kom sig ut av stuedøren og blev liggende i sølen til henimot dag. Saa stod han op og gik bort til laaven der han vel hadde sin seng. Der blev han liggende fra natten mellem onsdag og torsdag til næste tirsdag nat da han døde. Vi hører ikke om at nogen i denne tid pleiet ham eller saa til ham. Han er tydeligvis blit liggende som et skadeskutt dyr og denne vanrøkt var visst skyld i at han døde. Det er litet trolig at det slag lensmanden gav ham over øiet, alene kan ha voldt døden.

Selve brevet lyder som følger[1]:

23 mars 1601. Rissland.

Stormechtige Høgborne Første och Herre, Her Christian denn fierde m*ed* Gudtz naade Dannmarckis, Norrigis, Wenndis och *Gottes Konningh, Hertug wdi Sleßuig Holstenn, Stormarenn och Dyttmerschenn Greffue wdi Oldennborgh och Dellmennhorst ꝛ. JEG Hanns Christøfferssenn eder Naadis fougett i Raabygdelaug Minn wnderdanige pligtige thro thieniste altidt thilfornn ꝛ. Giør alle witterligtt adt Anno 1601. thenn 23 Martij paa Rittlandtz[2] Ledingstag i Omblid prestegield, wdj sexs Laugrettis Menndtz och denn Dødes Arffuingers paahørelße, Thoges der prouff effter Jacop Berulffsenn, som thiene schulle paa Hommedromb[3], liggendis i Giffuedall, som Andgrim Andgrimsenn paa Engenes i Omblidt sogen wforsiunett worde adt schade och (Disuer), Ihielslog paa for[ne] Hommedromb, och wor dette be-

[1] Brevet er 3 sammensydde folioark i papir.
[2] D. e. Rissland i Aamli.
[3] D. e. Homdrum i Gjevedal.

gyndellse och ophauff thill samme drab som effterfølger, huorom Thorber Orms datter paa Hommedromb proffuer, att for:^{ne} Jacop Berulffsenn kom thill hende paa Hommedromb, och schulle werre hoß hende i thieniste, Gaff hun hannem øll och Madt, dett beste hun haffde, der effter satte hand sig thill Bordtz m*ed* hendis Giester, och der hand bleff drucken giorde hand hendis giester wglade och satte sig op i høigsedett, och trøchte hende der fra och skiød hende wdt paa Gulffuett, Saa gick for:^{ne} Thorber vdt och lagde sine børn wdj senge, Sidenn kom for:^{ne} thorber ind i stuen igenn; da thalede for:^{ne} Anndgrim thill hende och sagde, Huor kom dine Smaa piger, da suarede hun di gick bortt adt ligge sigh, Da sagde Jacop Berulffsenn for:^{ne} di maa sige, adt Lensmanden haffuer en lanng Rompe, huor thill for:^{ne} Andgrim suarede, haffuer Lensmenndtt lenger Rompe end andre haff*ue*r, Ja sagde Jacop Berulffsen, saa haffue handtt hundrede dieffle saa wist, som hand haff*ue*r lang rompe baade lang och bredt, Der thill Suarede for:^{ne} Andgrim och sagde, Jeg will ingen skiendtzordt haffue m*ed* dig Jacop, ieg will heller staa op och gaa fra digh, Da Sagde Jacop Berulffsenn, saa far du *kneffle i volldt du haff*ue*r stollett baade fra kongen och fra kongens fougett, Da suarede Jeg Thorber Orms datter och sagde, Kierre Jacop giør for Gudtz schylldt och thale icke slige Ordt, Da Sagde Jacop saa haffue hanne*m* dieffle saa sanutt, hand haff*ue*r giortt dett, Saa gick for:^{ne} Andgrim vd for dørren, och kom saa indt igen och satte sig op thill Bordtz paa Bencken, da Sadt for:^{ne} Jacop Berulffsenn end da i høigsedett, Saa gick ieg Thorber Orms datter wdj koffuenn, och thappett en kande øll, och fick for^{ne} Andgrim denn, Da thog for:^{ne} Jacop effter kanden och wille thage denn fra Andgrim Denn thidt for^{ne} Jacop icke fick kanden sagde hand thill Andgrim, saa far nu fanden i voldtt Och sloe saa for:^{ne} Jacop off*ue*r for:^{ne} Andgrim m*ed* en stob, och Ramede Aslack Aslacksen der m*ed* i hoffuedett, Saa thog ieg Thorber Orms datter for:^{ne} Jacop fra Bordett, och wille hielpe hanne*m* thill sengh, Da sagde for:^{ne} Jacop thill mig du Thorber du thuchter mig intedt thill gode, da Sagde ieg Thorber thill hanne*m*, Willtt du icke Liude migh, Saa gack hiem, da schiødt for:^{ne} Jacop mig fra sig m*ed* henderne, och wille ind i stuen igenn, och reff mig m*ed* sine Negle paa mine hender, Saa Machtett ieg icke m*ed* hanne*m*

thi Sagde ieg thill Andgrim Andtgrimbsenn, Kierre Andgrimb hielp mig och thag wdj dørrenn Saa wi kand faa dørren thilluchtt, for hanne*m* ydermere wiste hun intedt ad proffue herom.

Noch proffuer Thorre Oluffs datter, paa Oell sta[1] adt for^ne^ Jacop Berulffsenn och forsch*reff*ne Andgrimb Andgrimsenn, wore paa for^ne^ homme dromb wdj Giestebudt, Onsdagen nest effter S: Michels* daug, och sad thill bordtz och drucke thilsammenn, der hørde hun adt for^ne^ Andgrim Sagde, her Luchter nog*e*tt, Er her nog*e*n hundtt Jnde Der thill Suarett for^ne^ Jacop Berulffsenn och sagde Nei, du giør det sielffuer, thi Lensmend pleier saa adt dride, Da sagde Andgrimb Andgrimbsenn, ieg will ingen skendtzordt haffue m*ed* dig, Jeg will heller gaa min kaas fra dig *ydererm̈ere Viste hun intedt i denn sag adt proffue *ȝ*.

Noch proffuer Oluff Eileffsenn, paa for^ne^ Oellsta, adt for:^ne^ Jacop Berulffsenn, kom først i thrette paa for.^ne^ hommedromb, m*ed* en drenng Ved naffn Aslack Aslacksenn paa *fieldesta i Nißedall[2], da Laa for^ne^ Oluff Eileffsenn paa en seng inden dørren, da Saae *hanndt adt høstruen i huset, paa for.^ne^ hommedromb for:^ne^ Thorber Orms datter, kom m*ed* for.^ne^ Jacop Berulffsenn, och wille haffue hanne*m* wd adt Dørren, fra for:^ne^ Aslack Aslachsenn, som hand wor i thrette m*ed* da, Och badt forsch*reff*ne thorber, for^ne^ Andgrimb adt hand wille hielpe hende for^ne^ Jacop Berulffsenn wd ad dørrenn adt hun maatte faa dørrenn thilluchtt for hanne*m*, saa hand icke slipper ind ig*e*nn, Saa spranck for:^ne^ Andgrimb Andgrimbssen fra bordett och fick fatt i dørrenn, Som for^ne^ Jacop Berulffsenn kom da wd for dørrenn, Thalede hand thill forsch*reff*ne Aslack Aslacksenn, som hand thrette m*ed*, som wor inde i stuenn, och sagde, Du Aslack ieg kiender dig icke god for, adt slaas m*ed* mig, Da suarede for^ne^ Thorber høstruen i husett, Gack bortt Jacop och Leegh dig i Dieffuels naffn, eller gack din kaaß hiem thill dinn fader, Da sagde for:^ne^ Jacop Berulffssenn, thill hende, icke skalltt du Thorber thuchte mig thill gode, och brødt for^ne^ Jacop saa paa Dørrenn, och wor saa ner Jnd sluppenn for hende, Da suarede Lensman-

---

[1] D. e. Olstad i Gjevedal.
[2] D. e. Fjalestad i Nissedal.

denn, for[ne] Andgrimb *Andgrinnbssenn och sagde, Gack bortt Jacop och leeg digh, thj du est fordruckenn, Da suarede for[ne] Jacop och sagde thill Andgrim Andgrimsen, icke skalt du, din Lensmanndtz Bicke thucthe mig Saa slog for:[ne] Andgrim thill forschr*eff*ne Jacob m*ed* en Kande, som han haffde i haandenn, och ramde hanne*m* icke och thog saa op en liden støcke wedthree, och slog for[ne] Jacop i hoffuedett, m*ed*, offuen dett wenstre Øie, Saa handt falltt neder wden for Dørrenn, och wor dett nogett blaatt effter som hanndt sloegh hanne*m* Och fick for[ne] Jacop sinn Bannesaar der aff, Saa thog for:[ne] Thorber Orms datter forschr*eff*ne Jacop op, och wille følge hanne*m* thill sengh, Och Machted dog icke m*ed* hanne*m* lenger end wdj Gaarden Der kaste han sig neder i sølle och skarnn, der badt hand for gudtz skylldt hanndt maatte Ligge, och laa saa der, thill hen imod dag, Saa stodt hand op och gick i Ladenn, och lagde sig och døde saa denn neste thißdag nat der effter, Och fick hand sin Bannesaar nattenn imellem Onsdagen och thorsdagenn, nest forgangenn som forschr*effui*tt staar *J*.

Noch proffuer Jørgenn Suennungssen paa Giffuelanndt[1], adt for:[ne] Andgrim Andgrimsen Lyste och Bekiende, for[ne] sin Werck for hanne*m* den samme dagh nest effter Jacop Berulffsenn wor slagenn, och Bekiende saaledis Sigendis adt Aslack Aslacksenn paa fiellesta i Nißedall och Jacop Berulffsen, kom i Thrette sammen, paa hommedromb, och slog for:[ne] Jacop Berulffsenn thill Aslack *Aslackssøn m*ed* en stoeb Saa kom Thorber Orms datter och wille følge for[ne] Jacop wdaff dørrenn och badt hanne*m* for Gudtz schylldt, hand wille werre stille, eller gaa hiem, och icke giøre hendis giester wglade, Da spranck for:[ne] Aslack fra bordett, och wille adt dørrenn thill for[ne] Jacop, Saa badt Thorber mig sagde forschr*eff*ne Anndgrim, Giør for gudtz Schylldt och hollt dørrenn m*ed* migh, adt Jacop Berulffsenn icke schulle slippe indt, Saa spranck ieg sagde Andgrim fra bordett, och holtt dørrenn m*ed* Thorber, saa ieg fick Ontt och Meen i min haanndt der aff, Saa thalede Jacop Berulffsenn indt adt dørrenn, thill for[ne] Aslach och sagde, Du Aslach ieg kiender dig icke *godt fore adt slaes m*ed* mig, Da sagde

---

[1] D. e. Gjeveland i Aamli.

Thorber hustruen i husett thill for[ne] Jacop, Jegh Beder dig Jacop for Gudtz skylldt, gack i senngh eller gack hiem thill dinn fader Och sagde for[ne] Andgrim adt handt och saa Badt hannem, gaa bortt och ligge sigh som høstruenn badt hannem, Da suarede for[ne] Jacop icke skaltt du thuchte mig Andgrim dinn Lennsmandtz Bicke, saa slog ieg thill hannem sagde Andgrim med en Kande, Saa gaff for[ne] Jacop Sig indtt paa mig Saa thog imodt hannem med Denn høgre haanndt, och fick en weedthree i denn Annden haanndt och slog thill for:[ne] Jacop der med och rambde hannem saa wdj hoffuedett fordj hanndt forthørnett mig om Quellen thilforne, och gaff mig Slemme ordtt, Da suarede Jeg Jørgenn Gieffuelanndt, och spurde for[ne] Anngrimb thill, huadt giorde drengenn dig om Quellenn, Menn du bleffst wredt paa hannem, Da sagde for[ne] Andgrim, hand satte sig op i Høigsedenn, och suarede slemmeligenn thill alle Ordtt, som ieg thalede, fordi ieg Sagde thill hannem, Minn drengh, dett er større Ehre du gaar paa Gulffuett, och Seer dinn Madmoders Giester thill gode, enndt du sider her i høigsedenn, och giffuer Onde och wnyttige Ordt, Da suarede for[ne] Jacop, Firre[1] dig *fennden i helffuede, ieg will sidde huor ieg will, med mange flere Ordt som ieg icke Minndes.

Sammeledis proffuer forschreffne Jørgenn Suenungsenn paa Gieffuelanndt, adt for:[ne] Andgrim Andgrimsenn sagde for hannem adt om Morgenenn nest effter adt for[ne] Jacop Berulffsenn waar slagett, da kom forschreffne Andgrimb indt wdj stuenn, och satte sig paa Sengenn, hoß for:[ne] Jacop, och sagde thill hannem Minn Drenngh giorde ieg dig nogett Schade i Quellenn, Da beder ieg dig for Gudtz schylldt Du giffuer mig dett thill, Nei suarede Jacop Berulffsenn, ieg haffuer saa Onntt, faar ieg icke werre, saa wille wi well forliges Da sagde Andgrim Andgrimbsenn, Er dinn schade stoer, Da will ieg giøre dig enn goduillig for dinn schade, Framdelis da badt for[ne] Anndtgrim Andgrimsenn mig forschreffne Jørgenn Gieffuelanndt, adt ieg wille gaa op thill Thorber hommedromb, och høre hendis ordt och prouff her om, Da gick ieg ochsaa op thill hende, och spurde om hun wiste nogett adt proffue om denne sagh Jmellem for[ne] Andgrim Andgrimbsenn och forschreffne Jacop Berulffsenn, Da

[1] Jfr. gl. n. *firra*, at fjærne.

Suor hun wedt sin siell hun wiste ingenn thrette imellem for^{ne} Andgrimb Andgrimbsenn och Jacop Berulffsenn, thi hun bekiende ad hun *wor baade wredt och druckenn, och icke wiste for^{ne} Thorber adt forschr*eff*ne Andgrimb Andgrimbsenn haffde nog*e*n schylldt imodt for^{ne} Jacop Berulffsenn ℊ.

Och wor alltt dette proff thagett inden rette Kongß-dagh, Loughlig*e*nn foresteffndt denn dødis Arffuinger, Wdj lige maade Suorett fuld Bogereedt, haff*u*er och *Draufferenn satt mig Louffuenn och wißenn for Theg*e*nn och fredkiøb, paa eders naadis Wegne, och *Arffuen hin dødes for bøtterne, Staar dett nu thill gudt och eders naade, Om hanns Lanndtzuist, och om hannd prouist botte Manndt adt werre, her m*ed* will iegh haffue eders Kong: Maitz: den allmeg*tigs*te Gudt befalenndis

Actum Anno die et loco vt supra ℊ

Thill Vinndißbyrdt mitt Signett her nedenn wnnderthrøcht ℊ

Spor av et paatrykt papirsegl.

Nederst paa siden med en anden haandskr., skrevet nedenfra og opover:

Er Andgrimb Andgrims*søn* tildømbtt att Bøde Kong: Mayt: for ßitt verck fierde parten aff itt tegn och fierde parten aff itt fridkiøb, och bøde till thendt dødis arffuinger Epth*er* danemendtz Sigelße Aff oßlo Raadstue thendt 25 Aprilis A° 1601.

Naar Anngrim Anngrimsson fik saa mild dom, da var det visst — delvis ialfald — fordi han var lensmand og fogden var hans ven. Andre drapsmænd blev dømt til at ha sit liv forbrutt. Det gik ofte vildt til i gjæstebudene i Aamli og Gjevedal. I julen 1598 var det saaledes et gilde paa Gjeveland. Der stak en mand ved navn Euin Thiulffßonn (d. e. Øyvind Tjodolfsson) en anden ved navn Anond Oluffsønn i armen saa han døde. Drapsmanden møtte paa Akershus og blev dømt »for rette ubotemandt att vere«, med andre ord til at ha sit liv forbrutt. Men sorenskriveren, Christen Mauritssøn, soknepresten, Jens Droby, og de

bedste mænd i bygden gaar i forbøn for ham hos kongen. Brevet fortæller ikke stort om selve drapet, men er interessant især ved sin troskyldige tone. Bønderne skriver til kongen som til en god far. Hvorledes det gik, vet vi ikke. Det er underlig at dette brev som er stilet til kongen, og visselig er selve originalen, er havnet paa Rissland[1]. Grunden er, skulde en tro, at drapsmanden virkelig er blit benaadet og at dette er blit lyst paa tinget paa Rissland.

Brevet lyder:

Guds Naade oc Venschap Jesu Chr*ist*j Kierlighed then Hellig Aandz Delactighed Med Longuarendis helsen oc Sundhied samt med en løckelig oc god Regiment ynscher alle fattige *vndsatte vdj Amlj Sogen Sijn allernadigste Koning och herre Euindelig.

Hogborne Stormectigste Allernaadigste Koning Ethers N. vnderdanigste ydmige oc trouillige bønnder och vndersatte vdj Amlj Sog*enn* vdj Raabygde Laugit foraarsag*is* høiligenn och gandsche Sørgelige*n* att fremdrage vores ydmig Supplicatz, Bedendis hanns Kong: Majs. ville Sijnne fattige vndersatters dristigh*ed* holle tilgode giffuendis ydmigeligenn tilkiende, huorledis ij Iuell Syst forleden, kom . . (to bokst. borte) Ringe trette Emellem thuenne ethers N. bønnder vdj itt gestebud paa geffueland, huor offuer thend Ene vid naffn Euin Thiuulffßønn Stack then Anden ved naffn Anond Oluff Sønn en sting vdj armen, huor aff hand Siden fick syn dødt Och *Baane Saar. Dog er forschreffne Euvin Thiuulffsøn aff kong: gunst paa en tid lang fred och kongs dag meddielit paa Aggershuß, Samme syn Sag och maaell till prouff och vittnisbørd ath forhøre lade, Saa haffuer nu Ethers nades Rad och gode Mend vdj Opslo Samme Sagh til S. iohanis tiid och theß prouff och wittne grandschitt och forfarett, fanndis tha for^ne^ Euin Thiuulffsønn for Retts vbotemandt att vere for Samme Syn gierning. Huorfore Allernadigste Koning vij fattige vndersatte med Draberens fader vid naffn

[1] Brevet er paa papir, helark, folio og forsynet med 6 paatrykte papirsegl. Det er fra Rissland kommet til Gjeveland. Det er tidligere benyttet av A. Chr. Bang, Den norske kirkes geistlighed i reformationshundredaaret, Kr.a 1897, s. 242.

Thiuulff Terkildsønn Ethers n. trouillige thienere nødis Ethers Kong: mait:s gunst och nade att tilfly och Besøge Bedendis ydmygeligen att vor allernadigste koning ville for gudz Schiøld Samme Sag mildeligen och gunsteligen anse och betenncke, Som nu alenist nest gud i himlen kand for^{ne} mandraber Euin Thiuulsøn h*er* vdj hielpe och Radføre, Er forschreffne Euin fød her vdj gieldet aff gode tro foreldre och haffuer hannd aff første barndom thill nu denne gierning Schiede, hanndelit og schickit Sig erligenn og Christeligenn vdj ord och omgengelße, Saa ingen viste hanno*m* andit att beschølle end gaatt. huor for then afftagnis ell*er* Dødis fader brøder och slect, Sampt hans fattige Sørgefuld hustru och effterleffuersche formedelst gode mendz forbedelse haffuer ladit Sig beuege till Bødder att thage aff for^{ne} mandraber, Som ochsaa ydmigeligen Biuder Sig til bod och betring, mod Kong: maj.s och then Dødis arffuinge. *Står therfore nu thenne sag, *alenne till gud och vor allernadigste kong. majs gunst och n: om forschreffne Euin Thiuuffsøn maa nadelige liff och fred effterladis, hannd ville gierne m*ed* Sine fattige forelder och gandsche slect lade Sig ydmig vnderdanig och trouillige till bod och Betring aff Sijn gansche och *formostue lade befinnde, huorfore vij fattige bønnder Ether n. ydmige vndersatte vdj Amlj Sogen med forschreffne Thiuulff terkildsønn och hans Søn for^{ne} Euin Thiuulffsøn, høyeligen aff broderlige mettynck nødis vor Allernadigste Konng majs milldhed att besøge, Bedendis hanns kong: majs ville v*er*dis thenne fattige persoenns Liiff och fred att forschone, och then Dødis fattige Barnn maa bekomme nogett till bødder effter Syn S: fader, vij ville altid som liudige och trouillige vndersatte m*ed* liff och godz med vor n. koning lade oß befinde, for hobendis h*er* paa itt gunstige genßuar, och ville vij her m*ed* till liff och siell haffue vor allernadigste koning sampt hans elschelig Drottning och ganntzke konngelige huß m*ed* it løcksaligtt och longauarendis regiment Euindelig befalitt, att saa er vdj Sandh*ed* som forschreffuitt staar haffuer vi effterschreffne Etters nadis vndersaatte trøct voris indzegler h*er* neden vnder Christen Mauritzønn, tingschriffu*er* vdj Amlj[1], Jens Droby gudz ordz

---

[1] Christen Mauritssøn kalder sig »tingschriffuer udi Amli«; han nævnes i samme egenskap ogsaa 1600 og 1602 (Riksarkivets

tiener ibid*em*[1], Biørnn Byrtingshuß[2], Biørn tued[3], Suenong thuiland[4], och gitzle germones[5], Laugrettis mendt vdj Amlj Sogen, Actum Amlj thenn 6 iulij anno 1599.

Drapsmanden i julegildet paa Gjeveland fik rimeligvis naade fordi han var av god bondeæt. Men ialfald maatte han betale ordentlige bøter til arvingene efter den dræpte. Var det derimot folk av ringe æt som kom av dage, var bøterne smaa. Lensmand Anngrim Engenes skulde, mindes vi, bøte til arvingene efter Jakob Berulvsson »efter dannemænds sigelse«. Det var heller ikke store bøter han fik, en gammel mand som tjente paa Tveit (gn. 10) i Lisle Tovdal. Sønnen hans var omkommet nede i Mandals len. Han var i følge med en søn til bonden paa Landsaas (gn. 69) i Aamli, og denne — Amund Knutsson het han — kastet gutten ut i et vand saa han druknet. Men bøterne blev bare sat til 16 daler. Det brev som fortæller om dette, lyder[1]:

Bekiennder ieg Oluff Oßmundsønn thenend*is* paa thued y topdall att ieg haffuer annamitt och opboren aff Knud Lanndzaas 16 guode gamle dal*er* vdj Bøder for mitt Barnn som hanns ßønn vid naffn Anond Knudzsønn vforsiønett Kaste vdj it watt*en* vdj mandaels *leem och Bleff drucknett huorfore ieg nu i th*ette* mitt opne breff giffuer for[ne] Anond Knudßønn quit fry och klageløß h*er* effter for mig och mine arffuinge och effterkommere, att then sag h*er* effter schall

utrykte fortegnelse over sorenskrivere). Som bekjendt blev det i 1591 lovet at det skulde »sættes og forordnes en svoren Skriver udi hvert Sogn» (Norske Rigsregistranter III 201). Sorenskrivernes embetsomraade blev dog snart større. Thomas Nilssøn var sorenskriver i Raabyggelaget 1596—1620 (Riksarkivets fortegn. over sorenskrivere).

1 Jens Droby var sokneprest i Aamli alt i 1577. A. Chr. Bang, Den norske kirkes geistlighed i ref.-aarh., s. 241—42.
2 D. e. Børtingshus, g. n. 39 i Aamli.
3 Rimeligvis Tveit, g. n. 43 i Aamli.
4 D. e. Gjermundnes (uttalt *jæ̌ˋrmónnes*), g. n. 62 i Aamli.
5 Originalen er ogsaa paa Gjeveland, men er kommet fra Rissland; den er paa papir, kvartblad.

vere død och afftalett til euerlig tid att saa er vdj Sandhe*d* *vnnder ieg me*d* mit mercke h*er* vnnder och tilbed*er* ieg Amon wehuß[1] westre, och Amon Amondßøn y østre vehuß[1] som offueruerendis vaar, sampt suenong thueland[2] och gytzle g*er*mones[3] at besegle me*d* mig Actum Ritland 4 augusti anno 1600.

Christen Mauritzøn, tingschriff*u*er[4]

(Paa bretten er et skrevet bumerke og 2 paatrykte papirsegl og underlagt voks til 2 segl).

Slike gaardsarkiv som de jeg her har git prøver av, findes det i de fleste bygder i landet. Det de gir, er kanske mere tilfældig og spredt end den kundskap vi kan øse av kongebrev, lensregnskaper, kirkebøker, tingbøker o. l. Men til gjengjæld har disse brevene mest altid været paa den gaarden som de fortæller om, og er gaat i arv fra far til søn gjennem mange ætled. Av dem har de unge lært at skrive og ofte har de paa dem med uøvet haand skriblet navnene sine. Paa det vis blir de et levende baand mellem fortid og nutid som aldrig en offentlig protokol kan bli.

---

1 D. e. Vehus, g. n. 70 i Aamli.
2 D. e. Tviland, g. n. 64 i Aamli.
3 D. e. Gjermundnes, g. n. 62 i Aamli.
4 Egenhændig, samme haand som har skrevet brevet.

SMAASTYKKER.

12.

Europeisk syn på Norges stilling i lydrike-tiden.

I skriftet sit om »Norges folkeretslige stilling« har professor L. M. B. Aubert samlet en rekke oplysninger om den plass Norge hadde i det europeiske statsliv i dansketiden, først i lydrike-tiden fra 1537, derefter i helstats-tiden fra 1661, og han har også kortelig (s. 20[1]) pekt på hvorledes utenlandske retslærde så på Norges stilling efter 1537: han citerer særlig tyskeren Conrings uttalelse fra 1660: »Norges rike blev trælket og lagt øde av danskene. — — det er sikkert at Norges rike ikke mere er en egen stat.«

Aubert fører denne opfatningen tilbake til Arild Huitfeld, som i 1597 (Konning Friderich den Førstis Histori, s. 275) hadde karakterisert den harde og strenge avtale fra 1536, at Norge skulde »regjeris som en anden Provintze under Danmark«. I virkeligheten kan vi følge opfatningen endda lengre tilbake; vi møter den hos utenlandske forfattere fra 16de årh., helt uavhengig av Huitfeld. Jeg sammenstiller her en del citater som viser dette, og om det i det hele kan ha sin interesse å se hvilke forestillinger som rådde om Norge i utlandet på den tiden, så blir det dobbelt interessant når det viser sig at den egentlige kilde er den siste norske erkebisp, Olav Engelbrektsson. De meddelelser som han har git om Norges stilling under Danmark, blev grundlaget for Europas dom i lange tider efterpå, og i det øieblik disse meddelelser må være git så tidlig som i 1523, blir de tillike et aktstykke av verdi for vår forståelse av herr Olavs egen politik.

Den baierske geograf Jacob Ziegler[1] († 1549) gav ut i Strassburg 1532 et verk som siden gjentagne ganger

[1] Se om ham Siegmund Günther, Jakob Ziegler, ein bayerischer Geograph und Mathematiker, 1896, særlig s. 15—19; jfr. L. Daae i Hist. Tidsskr. 2. R. VI. 331—336.

blev optrykt: »Quæ intus continentur. Syria, Palestina« etc. Og i dette verket fins også optat en skandinavisk geografi under tittelen »Schondia«[1]. Ziegler hadde aldrig selv været i de nordiske landene; men han fik oplysninger om dem hos nordiske geistlige som han traf i Rom, deriblandt for Norge erkebisp Erik Walkendorf (i Rom fra febr.—novbr. 1522) og navnlig den utvalgte erkebisp Olav Engelbrektsson (i Rom fra august—desbr. 1523). Om Norge skriver han nu bl. a.[2]:

»Dette rike var en tid lang ret blomstrende, og det rådde over Danmark og Frisland og vidt over øene, — så lenge hjemlandet blev styrt efter arverett. Så under et interregnum blev det vedtat med stormendenes samtykke, at kongene skulde bli indsat ved valg; de mente at de skulde styre riket så meget retferdigere, jo mindre styrke de fik som mend av nye ætter. Men det hendte (for når enhver gjorde tilbud efter rikdom, ærgjerrighet og ættegunst, fik han større håp om å vinde riket) at de kløvde sig i partier, og at utlendinger som hjalp og svek de stridende parter efter eget godtykke, også kastet sig over leiligheten til å vinde riket. Derfor er det nu under Danskenes velde. Disse pålegger ikke bare de lovlige avgifter og tålelige skatter; men de skraper sammen alle verdier og fører dem til Danmark, idet de naturligvis bygger langvarigheten av sin overmakt på undersåttenes svekkelse, — hvilket ikke er det eneste eksempel for tiden i kristenheten. For når de dyder som sømmer sig for fyrsten (d. e. fedrelandets fader) blir opgit, og bare tyrannens overmod blir tilbake, det som åpner frihet til retskrenkelser mot undersåttene, da blir følgen at når herskerne ikke har skapt sig noget andet vern i den gjensidige kjærlighet hos folket, søker de trygheten for sin stilling i vold og forringelse av al rikdom. Dette er Norges skjebne. Selve bygningene i byene formår ikke å verge sin gamle anseelighet og verdighet, og der er ikke håp om å bedre stillingen; for offentlige forsamlinger for

[1] Særskilt utgit efter 1ste utgave ved K. Hildebrand: Svenska Sällskapet för antropologi och geografi, geografiska sektionens tidskrift, I (1878).

[2] Dette avsnit har tidligere været gjengit av L. Daae efter Hildebrands svenske oversettelse i Norsk Maanedsskrift udg. af D. Meidell, I (1884), s. 276—277.

saken blir ikke tillatt, og ingen våger sig til å gjenreise eller prøve på med arbeid, fordi han er uviss om alles vilje. Til denne vanskelighet kommer stedsforholdene. For Danmark har i sin makt alle Norges sjøveier; det kan hverken bruke havet eller utføre varer, fordi kongen setter sig imot.«

Vi ser da her Norge fremstillet som et undertvunget og mishandlet land, og fra Zieglers skrift gik synsmåten over til andre forfattere, uten at begivenhetene i 1536 øvde nogen kjendelig indflydelse.

Den italienske politiske forfatter Giovanni Botero (1540—1617) gav ut i 1591 et verk med tittelen »Relazioni universali«. Det er en bok som vil greie ut grundlaget for hele verdenspolitikken, og den inneholder derfor i sin andre del en fremstilling av hver enkelt stat i Europa. Botero hadde gode forutsetninger for å skrive slik en bok; han hadde været ambassadør i Paris for hertugen av Savoien, han hadde som lærer fulgt hertugens sønner til Spania, og han hadde gjennemreist store deler av Europa i ærend for Propaganda'en i Rom[1]. Boken hans blev en hovedkilde for eftertidens politisk-geografiske kundskap; den 2dre delen blev oversat på tysk 1599, på latin 1600, på engelsk 1608, på spansk 1610, og flere enkelte avsnit blev særskilt utgit[2]. I denne 2. delen fins også et avsnit om Danmark, og det synes bygget på to kildeskrifter, dels hamburgeren Albert Krantz's bekjendte krønike om de nordiske riker (fra år 1504) og dels Zieglers »Schondia«, som i 1575 blev trykt som tillegg til Krantz's krønike[3]. Krantz hadde under Norges historie git en utførlig fremstilling av Normannenes vikingferder og erobringer, og han hadde skildret[4] hvorledes Norge »fostrer kraftige karer, som, usvekket av overflødighet, heller fører krig mot andre end blir påført krig«. Det var en iøinefaldende motsetning mellem

[1] Se Nouvelle biographie universelle, VI 834—835; Storia letteraria d'Italia: Antonio Belloni, Il seicento, s. 386—387.
[2] British Museum, Catalogue of printed books, IX 104—105.
[3] Om dette verk se L. Daae i Hist. Tidsskr. 2. R. V 225—261.
[4] Alberti Krantzii regnorum aquilonarium, Daniæ, Sueciæ, Norvagiæ, chronica, Frankfurt 1575, s. 329.

denne skildring og fremstillingen hos Ziegler, og Botero grep denne motsetningen. Han skriver om Norge[1]:

»Norges folk var fordum særdeles mektige, de herjet lenge på England, de satte Frankrike i skrekk, og de vandt der herredømmet over den provins som endnu heter Normandi; i Italia skaffet de sig riker på Sicilia og i Apulia, og i hellig krig vandt normannerfyrsten Boemund fyrstendømmet Antiochia ...... Efterat Norges rike var hjemfaldt til valgrett, blev det oprevet ved splid og anden forstyrrelse, og det kom da under Danmarks konge, som, for å være tryggere på det, behandler indbyggerne hardt og røver rikdommene fra dem, og for de stakars mennesker fins ikke håp om bedre skjebne, fordi alle åpninger og utløp til havet tilhører kongen.«

Både Botero og Ziegler er brukt av en anden italiensk politisk forfatter, Tommaso Campanella (1568—1639). Han sat 27 år av sit liv i fengsel, mistenkt for oprørsplaner mot det spanske styre i Sør-Italia, og i fengslet skrev han ymse bøker, deriblandt et skrift »De monarchia Hispanica«. Dette er forfattet omkring 1602, og kom ut i trykken for første gang i tysk oversettelse 1620. Det indeholder en begrundelse av det spanske rikes maktstilling, og i et tillegg er behandlet spørsmålet »om det er ønskelig at hele kristenheten blir styrt og regjert av en eneste høvding og monark«. I dette tillegget er det at også Norge blir omtalt[2]. Det har sin interesse å gjengi hele det resonnement som henvisningen til Norge er flettet ind i:

»Selve erfaringen har lært at under veldige riker har mindre folk altid hersket over større, og at slike riker nesten ikke har fåt beholde andet end provinser og landskaper erobret med vold, og alle friheter og forrettigheter hos de svakere blir ophevet. Derfor er det en almen regel hos

[1] Jeg citerer efter den latinske oversettelse som fins i Universitetsbiblioteket: Joannis Boteri Benensis Amphitheatridion, Lybek 1600, fol. I 3 [s. 69].

[2] Universitetsbiblioteket eier den tyske utgave »von der Spanischen Monarchy«; men her er ikke tillegget med. Jeg citerer efter den latinske utgave fra Harderwijk 1640 (s. 385), som fins i British Museum. Generalsekretær Chr. L. Lange har gjort mig den tjeneste å skrive ut stedet for mig, og det er også han som har gjort mig opmerksom på det; gjennem Campanella er jeg så ført til Botero.

statsmendene, at det ikke er godt for en stat å bli forént med et stort rike. Derfor har også Portugiserne regnet sig ulykkelige, fordi de efter arverett har tilfaldt Spanias konge Filip II. Således har også Belgium fordum hat flere ulike herrer; men efterat alle dets provinser først var blit underkastet det burgundiske hus, dernest det spanske velde, prøvde Karl V å legge dem alle under en riksstyrelse, men fåfengt, eftersom de gledde sig ved ulike friheter og rettigheter, som det smertet dem sårt å skulle bli fratat (se Meteren's belgiske historie)[1]. På samme måten mener somme det er til undergang for Norge at det er kommet under den danske konges makt, hvad Botero tilstrekkelig har antydet i sit Amphitheatridion .... Hermed stemmer Jacob Ziegler i Schondia .... Like-ens har den nuværende konge over Storbritannia tat fat på å forene og sammenbinde de to riker England og Skotland, som er indfattet på samme ø.«

Således går den samme fremstillingen igjen fra forfatter til forfatter, og i virkeligheten er det atter Botero som i vesentlig grad er kilden for opfatningen hos den tyske retshistoriker Hermann Conring (1606—1681) så sent som i 1660, netop ved lydriketidens slutning og overgangen til helstaten. Derfor kan det være verdt å lese i sammenheng hvad Conring skriver[2]:

»Norges rike har alt i 200 år været på det nøieste forént med Danmarks rike, så at det er blit trælket og lagt øde av Danskene. Før var Norge et særskilt rike og hadde sine egne historiske kilder. Men nu må en søke kjendskapen til denne stat og dens historie i danske kilder. Hit hører Island, som er en del av det norske rike.« Så forteller Conring om de normanniske vikingferder og landvindinger, og fortsetter: »Normendene nu for tiden er temmelig svekket, ikke ved naturens feil, men fordi Danskene, som har hersket over dem i 200 år, har anstrengt sig for å få dem svekket, forat de bedre skulde herske over dem; for de er blit holdt og blir endda holdt i trælekår. De som har et stolt sind, kan ikke bli holdt

[1] Et verk fra 1596

[2] I skriftet »Examen rerumpublicarum potiorum totius orbis«, avsnittet »De Danica republica«, Opera, t. IV, p. 393, 397, 400, 402.

slik. Dette er også grunden til at Danskene ikke bruker norske soldater i krigene sine, endda dette folket fordum var framifrå tappert. Således kan et folk bli gjort krigersk eller bløtaktig ved ulik opfostring. — — — — — Mens Normendene før hadde samme rett og frihet [ved kongevalg som Danskene], har Danskene strævet for å bringe landet i trældom, hvad de også har fåt gjort. Al statsmakt eller suverenitet er nu gåt tilgrunde i Norge. Det er ikke enighet mellem kongene og adelen om Norges rike; for kongene påstår at de har arverett til det, adelen nekter for det . . . . Det er likevel sikkert at Norges rike ikke mere er en særskilt stat. En Danske har det øverste embede der.«

Til slut heter det, at statsstyrelsen i Danmark altid har siktet til velferd for både regjering og undersåtter: »Men for Norge har det sig litt anderledes; for der blir sakene ordnet til gagn for de styrende, fordum for adelen med kongen, nu for kongen alene.«

Conring viser ikke i denne sammenhengen til Botero, og han har i ethvert fall også andre kilder, deriblandt Arild Huitfeld. Men det synes mig umiskjendelig, at ordene har en efterklang efter Boteros fremstilling (som Conring kjendte), og vi ser således at erkebisp Olav Engelbrektssons tenkemåte helt frem til denne tid satte preg på den utenlandske opfatning av Norges stilling.

Halvdan Koht.

13

Reformforeningens protokol 1859—60.

Reformforeningen av 1859 gav støtet til et av de hissigste politiske ordskifter vi har hat her i landet, og den fik ikke ringe betydning for partidannelsen i de følgende år. En redegjørelse for bladstriden om den fins hos Chr. Collin, Bjørnstjerne Bjørnson, II, s. 382—429; en fremstilling av foreningens virksomhet hos Halvdan Koht, Johan Sverdrup, I, s. 282—299, 305—312 og 341. Senere har jeg blandt Sverdrups efterlatte papirer funnet forenin-

gens forhandlingsprotokol, og den fortjener å bli trykt. De fleste av forhandlingene foregik jo for stengte dører, og vi har derfor ikke havt synderlig greie på dem ut over de første møtene. Protokollen viser nu at jeg hadde rett ved, i boken min om Sverdrup, å holde frem at Reformforeningen slet ikke blev drept ved bladstriden, men var i virksomhet hele tingsamlingen til ende. Protokollen gir tillike oplysning om hvilke saker foreningen sysselsatte sig med og fik indflydelse på; den gir avgjørende besked på hvorledes det forholdt sig med foreningens stilling til statsrådssaken (se Koht, Sverdrup, I, s. 308); den viser at foreningen virkelig grep ind i statholderstriden (jfr. samme bok, I, s. 318), og at den tok virksom del i utformingen av Sverdrups forslag om årlige storting.

Her er samstundes bevis for at det var dette forslaget som sprengte foreningen, så Sverdrup endda måtte arbeide i årevis med å organisere sit parti.

Reformforeningen hadde eslet sig et langt liv. Den kjøpte sig en stor forhandlingsprotokol i velskbind til 1 spd. Men bare de 10 første sidene i boken kom til å bli beskrevet. Her følger nu hele innholdet:

Reformforeningens Forhandlingsprotocol 1859/60.

Aar 1859 den 6 November[1] holdt Reformforeningen Møde.

Efter at have erklæret sig konstitueret i Henhold til følgende Program:

1. At hævde Norges nationale Interesser og Ligeberettigelse i Unionen
2. Aarlige Storthing
3. Ordning av Forholdet imellem Byernes og Landets Repræsentanter i Overeensstemmelse med Grundloven
4. Jury i Straffesager
5. Modarbeidelse af Centralisation i Udvikling og Administration
6. Gjennemførelse af den kommunale Selvstendighed
7. Almueskolevæsenets selvstændige Udvikling

vedtog Foreningen som Forretningsorden følgende Bestemmelser:

---

[1] Skal være 7de novbr. Referat fra møtet er git i Morgenbladet for 9de og 10de novbr., i Christiania-Posten for 8de novbr.

§ 1. Foreningens Ombudsmænd er: En Formand, en Viceformand og en Sekretær. De vælges for 4 Uger og kunne gjenvælges, dog uden Forpligtelse til at modtage Valg før saa lang Tid er forløben som den, hvori de sidst have forrettet.

§ 2. Formanden leder Forhandlingerne, og paaseer, at Forretningsordenen bliver overholdt. Han modtager Meddelelser til Foreningen, besørger dens Udfærdigelser og forestaar dens Ekonomie.

§ 3. I Formandens Forfald træder Viceformanden i enhver Henseende i hans Sted.

§ 4. Nedskrivning af Forhandlingerne skeer i det Omfang, som Formanden bestemmer, med mindre Foreningen for enkelt Sag anderledes beslutter.

§ 5. Foreningens Møder berammes af Formanden. De ordentlige Møder afholdes een Gang om Ugen, de overordentlige efter Formandens Bestemmelse.

§ 6. Hvorvidt Forhandlingerne skal føres for aabne Døre bestemmes af Foreningen for hvert enkelt Møde.

§ 7. Medlemmer af Storthinget, der tiltræder Foreningens Program, kan til enhver Tid indmelde sig i Foreningen.

§ 8. Udtrædelse af Foreningen anmeldes for Formanden.

§ 9. Foreningens Medlemmer ere pligtige at modtage Valg til Kommitteer.

§ 10. Foreningen vælger en Kommittee af 12 Medlemmer til at tage under Overveielse og forfatte Indstilling om, hvor vidt Foreningens Virksomhed i Fremtiden bør søges udvidet ved at Medborgere i Landets forskjellige Egne kaldes til Deeltagelse, samt til at udføre de videre Hverv i denne Retning, som Foreningen maatte paalægge den.

Derefter foretoges de ved Forretningsordenen bestemte Valg med saadant Udfald:

Formand J. Sverdrup.
Viceformand Steen.
Sekretær H. J. Rolfsen.

Medlemmer af Foreningens faste Kommittee:

1. J. Sverdrup.
2. Steen.
3. Jaabæk.
4. Ueland.
4. Vesæth.
6. Enge.
7. Wiig.
8. J. R. Krognæss.
9. O. A. Krognæs.
10. Prante.
11. Dietrichs.
12. Gjelstad.

Endelig foretoges Spørgsmaalet om Ordning af Repræsentationsforholdet mellem By og Land.

Efter længere Debat besluttede Foreningen, at erklære sig for det af Professor Schweigaard m. Fl. fremsatte Forslag til Ordning af den nævnte Sag, hvorefter Landet fremtidig skal sende 74 og Byerne 37 Repræsentanter[1].

Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

Aar 1859 den 10 November afholdt Foreningen Møde. Foreningen diskuterede 1 Afstemningsmaadene for de forskjellige Repræsentationsforslage, der ere fremsatte for Storthinget, og enedes derefter 2 om at afgive den Erklæring, at man vilde virke for en fortsat Lønsforbedring for de lavest afIønnede Embedsmænd uden at man dog fortiden kunde indlade sig paa Detaljer i denne Henseende. Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

[1] Således vedtat i Stortinget den 11te novbr. med 103 mot 14 stemmer.

Aar 1859 den 17. November afholdt Foreningen Møde. Formanden satte Spørgsmaalet om Statsraadernes Deeltagelse i Storthingets Forhandlinger under Diskution. En længere Debat fandt Sted. Resultatet af Forhandlingerne blev at 26 af 31 tilstedeværende Medlemmer erklærede sig for Statsraadernes Deeltagelse i Storthingets Forhandlinger i videste Omfang. —

De 5 Medlemmer, der ikke deeltoge i Afgivelsen af ovenstaaende Erklæring, forbeholdt sig i Tilfælde at tiltræde Pluralitetens Beslutning, idet de erklærede ikke tilstrækkelig at have opgjort sin Mening i Sagen.

Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

Aar 1859 den 24 November afholdt Foreningen Møde. Paa Forslag af Formanden tog Foreningen de for Storthinget fremsatte Forslag til Ordning af Skydsvæsenet under Behandling.

Efter en længere Diskution blev i Henhold til et af O. Wig fremsat Forslag eenstemmig besluttet:

Sagens Behandling udstaar til 26. November førstkommende.

Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

Aar 1859 den 26de November afholdt Foreningen Møde: Foreningen fortsatte Forhandlingerne angaaende Skydslovgivningen: Efter en længere Debat besluttedes: deels mod 3 og deels mod 1 Stemme.

1. Foreningen antager at Sagen bør remitteres en forstærket Committee for at undergives nye Drøftelse.

2. Foreningen antager tillige at det af Repræsentanterne Aall, Børresen og Thorsen stillede Forslag til Lov indeholdende Tillæg til og Forandringer i Lovgivningen om Skydslovninger [?] bør lægges til Grund for Forhandlingen i Odelsthinget, hvis Remisse til Committeen af Odelstinget ikke billiges[1].

Mødet hæves.

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

Aar 1859 den 30 November afholdt Foreningen Møde. Man foretog:

1. De foreliggende Grund[lov]forslag, betræffende Statholderembedes Ophævelse.

   Efter Diskusion af Sagen enedes man mod 2 Stemmer om følgende Resolution:

   Foreningen beslutter at virke for Antagelsen af det af Rektor Musæus ved Byfoged Petersen fremsatte Forslag om Statholderembedets Ophævelse.[2]

2. Spørgsmaalet om Lønsforbedring for de lavestlønnede Statsfunktionærer.

   Efterat flere til Ordning af denne Sag sigtende Forslag vare fremsatte og foreløbig behandlede, besluttedes eenstemmig:

   Sagens videre Behandling udstaar til næste Møde.

Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

---

[1] Remisse til komitéen blev forkastet i Odelstinget den 29de novbr. med 51 stemmer, og amtmand Aalls forslag blev derefter lagt til grund mot 12 stemmer.

[2] Vedtat i Stortinget 9de desbr. mot 2 stemmer (den ene tilhørende et medlem av Reformforeningen).

Aar 1859 den 4 Desember afholdt Foreningen Møde.

Man foretog:

1. Valg paa Funktionærer for de følgende 4 Uger med saadant Udfald
   Formand J. Sverdrup
   Viceformand Steen
   Sekretær Gaardbruger Worum.

2. Den i forrige Møde udsatte Sag angaaende Lønsforbedring for de lavestlønnede Embedsmænd:

   Paa Grund af et af Repræsentanten Ueland antydet Forslag besluttedes deels eenstemmig og deels mod 7 Stemmer: Foreningen udnævner en Kommitte af 5 Medlemmer for at tage Sagen om Lønsforbedringer for de lavest gagerede Statsfunktionærer under Overveielse. Imidlertid henstaar Sagens Behandling til næste Møde.

Man skred dernæst til Valg paa Medlemmer af den Kommitteė der var besluttet nedsat. De Valgte bleve Ueland, Dietrichs, Løken, Steen og J. R. Krognæss. —

Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Hans Jac. Rolfsen.

Aar 1859 den 8de December afholdtes et Møde i Reformforeningen. 29 Medlemmer vare tilstede. Man foretog:

1. Det foreliggende Grundlovsforslag til Forandring i Grundlovens § 14, 3die Punktum.[1] Efter en længere Diskution erklærede Forsamlingen med Undtagelse af 4 Medlemmer sig imod, at dette Forslag ophøies til Lov.
2. Forslag til Forandring i Grundlovens § 41, sammenholdt med Rigsakten.[2] Ved anstillet Votering viste

---

[1] Dette forslag vilde gi Vicekongen adgang til å opholde sig utenfor riket indtil seks måneder; det blev forkastet i Stortinget 9de desbr. med 75 mot 36 stemmer (blandt disse siste 2 av Reformforeningens medlemmer).

[2] Dette forslag vilde i visse tilfelde legge riksstyrelsen i hænderne på kronprinsen i steden for på en interimsregjering. Det blev vedtat i Stortinget 10de desbr. med 102 mot 10 stemmer (derav 5 tilhørende medlemmer av Reformforeningen).

det sig, at Forsamlingen med Undtagelse af 8 Medlemme antog, at nærværende Forslag ei burde blive Grundlov.

3. Forslag til Forandring af Rigsaktens § 7 saaledes som den ved Rigsaktsbestemmelse af 2den April 1845 er bleven nærmere affattet.[1] Mod 12 Stemmer vedtoges dette Forslag.

Mødet hævet. —

J. Sverdrup.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 12te Januar holdt Reformforeningen Møde. Man foretog:

1. Valg paa Funktionærer for de følgende 4 Uger med saadant Udfald:

Formand Steen med 20 Stemmer
Viceformand Ueland med 8 —
Sekretær Worum med 19 —

Sverdrup havde frabedet sig Gjenvalg.

2. § 123 i Sjøfartsloven angaaende Søretternes Organisation. Efter nogen Diskution erklærede Forsamlingen sig mod 1 St. for forrige Storthings Beslutning.[2] (24 Medlemmer vare tilstede.)

Mødet hævet. —

Steen.

Joh. T. Worum.

[1] Om å innskrenke tallet på interimsregjeringens medlemmer fra 20 til 8, vedtat i Stortinget 10de desbr. med 89 mot 23 stemmer (derav 12 tilhørende medlemmer av Reformforeningen).

[2] Lovens § 123, vedtat i Odelstinget 13de januar 1860 med 50 mot 32 stemmer.

Aar 1860 den 20de Januar afholdtes Møde i Foreningen. 22 Medlemmer tilstede. Man foretog:

Amtmand Sibberns Forslag om Forespørgsel til Søndre Throndhjems Amt og Throndhjems Communalbestyrelse, hvorvidt de ere villige til i stedet for den besluttede Jernbane til Støren at erholde en lignende Sum forlods til Amtets Veivæsen. Efter forskjellige Meningsytringer, hvoraf dog de fleste udtalte sig mod Motionen, enedes man om ikke at foretage nogen Afstemning.[1]

Mødet hævet. —

Steen.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 den 26de Januar holdt Foreningen Møde i Frimurerlogen. 18 Medlemmer vare tilstede. Man foretog:

Lov om Ophævelse af Lægdsholdet for Infanteriet og Fodartilleriet m. m. Efter en Diskution, hvori saa godtsom Alle vare enige om det Utilraadelige i at samle Vaabnene fra Lægderne til større eller mindre Vaabenhuse, foretoges en Afstemning, hvorved 15 (mod 2) erklærede sig for Lovens Henlæggelse.[2]

Mødet hævet.

Steen.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 den 4de Februar holdt Foreningen Møde i den tekniske Forenings Lokale. 20 Medlemmer tilstede. Man foretog:

1. Grundlovsforslaget om aarlige Storthing. Efter nogen Debat om Foreningens Stilling til dette Punkt i Programmet vedtoges foreløbig til Behandling i et senere Møde Alternativet A. 4 b (Forslaget No. 6, b).

---

[1] Forslaget blev forkastet i Stortinget 21de januar med 70 stemmer.

[2] Den kgl. prp. i denne sak blev forkastet i Odelstinget 30te mars mot 23 stemmer.

2. Dernæst enedes man i Anledning af de foreliggende Valg af Kroningsdeputationer om at søge disse frem-met ved direkte Valg af Thinget og i den Anledning at istandbringe et Forslag til Medlemmer.[1]
Mødet hævet.

Steen.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 den 11te Februar holdt Reformforeningen Møde i Tekniken. 21 Medlemmer vare tilstede. Man foretog:

1. Valg paa Funktionærer for de følgende 4 Uger med saadant Udfald:
   Formand Steen med 16 Stemmer.
   Viceformand Ueland med 12 —
   Sekretær Worum med 16 —
   (4 Medlemmer indfandt sig i Mødet, efter at Valget var afholdt.)
2. Grundlovsforslag om aarlige Storthing. Efter Diskution, hvori fremhævedes forskjellige formentlige Mangler ved det valgte Alternativ, hvilke dog erkjendtes ikke at gjøre dette umuligt, foretoges Stemmegivning, hvorved Alternativet forkastedes mod 3 Stemmer.[2]
   Mødet hævet.

Steen.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 den 27de Februar holdt Reformforeningen Møde i den tekniske Forenings Lokale. 23 Medlemmer vare tilstede. Man foretog efter nogen Diskution Valg paa Medlemmer til Kroningsdeputationerne i Stockholm og Throndhjem.
Mødet hævet.

Steen.

Joh. T. Worum.

[1] Valget blev foretat direkte av Stortinget den 28de febr.
[2] Alle forslag om årlige storting blev forkastet i Stortinget den 23de febr.

Aar 1860 den 17de Marts holdt Reformforeningen Møde i den tekniske Forenings Lokale. 11 Medlemmer var tilstede. Man foretog Valg paa Funktionærer med saadant Udfald:

Formand J. Sverdrup med 8 Stemmer.
Viceformand Steen med 10 St.
Sekretær J. Worum med 10 St.
Steen havde frabedet sig Gjenvalg.

Efterat Valget var afholdt, indfandt Skjerven sig i Foreningen.

Efter Forslag fra Formanden vedtoges mod 1 Stemme fl: Beslutning:

»Der bliver at nedsætte en Committee af 3 Medlemmer, for at udarbeide Udkast til Grundlovsforslag om aarlige Storthing.« —

Derefter foretoges Valg paa Medlemmer af denne Committee saaledes:

Sverdrup med 9 St.
Weseth med 7 St.
Ueland med 7 St.

Mødet derefter hævet.

Steen.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 den 19de Marts holdtes Møde i Reformforeningen i den tekniske Forenings Lokale. 21 Medlemmer vare tilstede. Formanden satte under Forhandling, hvad der fra Foreningens Side kunde eller burde blive at foranstalte i Anledning de svenske Rigsstænders Beslutninger betræffende de unionelle Anliggender.[1] Efter længere Diskution besluttede Foreningen at nedsætte en Committe bestaaende

[1] Riksdagen hadde 17de mars gjort vedtak om å kreve statholdersaken utsat indtil hele unionsforholdet kunde bli optat til revisjon, og dette vedtaket førte 4de april til sanksjonsnektelse på den norske grundlovsforandring; først den 14de april opnevnte Stortinget en komité for å gi innstilling om saken.

af 3 Medlemmer til at forfatte Udkast til en Adresse til Hans Majestæt Kongen i Anledning de svenske Rigsstænders fornævnte Beslutninger. Til Medlemmer av Committeen valgtes J. Sverdrup, Steen [og] Ueland, hver med 13 St. Paa Forslag fra Formanden blev Sagens videre Behandling derefter udsat til Foreningens næste ordinære Møde.

Mødet hævet.

J. Sverdrup.

Joh. T. Worum.

Aar 1860 den 10de April holdtes Samling i Reformforeningen i Tekniken.

Kun faa Medlemmer vare tilstede, da de fleste af Medlemmerne endnu ikke vare komne tilbage til Byen efter Paaskeferierne. En af Foreningens Medlemmer fremlagde Udkast til Adresse til Hans Majestæt Kongen i Anledning Statholdersagen. Til Diskution af denne indskrænkedes Forhandlingerne i Mødet.

J. Sverdrup.

Joh. T. Worum.

1860 den 28de April holdt Reformforeningen Møde i Tekniken; 14 Medlemmer vare tilstede. Formanden fremlagde paa Committeens Vegne et Forslag om aarlige Storthing, med Hensyn til hvilket der besluttedes:

Forslaget bliver at sætte i Cirkulation mellem Foreningens Medlemmer og derefter at behandle i et senere Møde.

Formanden oplyste, at det i forrige Møde fremlagte Adresseudkast af Stortingets Adressekommittee var bleven lagt til Grund ved Udarbeidelsen af den Del af Adressen til Hans Majestæt Kongen i Anledning Statholdersagen, der var bestemt til at udtale Storthingets og det norske Folks Stemning.[1]

Mødet hævet.

J. Sverdrup.

Joh. T. Worum.

[1] Adressen vedtat i Stortinget den 23de april.

Aar 1860 den 10de Mai holdtes Møde i Reformforeningen i den tekniske Forenings Lokale. 17 Medlemmer vare tilstede. Man foretog:

1. Sagen angaaende aarlige Storthing. Formanden fremlagde 3 Forslag, conciperede af Jaabæk, Weseth og Formanden, hvorefter Sagen diskuteredes.

Besluttet:

Det overdrages den til Behandling udvalgte Committee i Forening af 2de af den selv tilkaldte Forenings-Medlemmer at udarbeide endelig Forslag angaaende aarlige Storthing, hvilket Forslag i et senere Møde bliver at fremlægge til Gjennemgaaelse og Underskrift.

2. Forslag til Valg af Bankembedsmænd. Foreningens Medlemmer enedes om at foreslaa Følgende[1]:

Ved Hovedsædet i Throndhjem:

Suppleanter for Repræsentationen:
1. Dons.
2. Herman Matzow.
3. O. A. Aune.
4. Mægler Dreyer.
5. Sagfører Schlytter.

Directør:
Overretssagfører Selmer.

Suppleanter:
1. Einar Gram.
2. Mikael Getz.
3. Wedel Jarlsberg.

Ved Christiania Afdeling:

Administrator: N. A. Andresen.

Suppleanter:
1. J. Sverdrup.
2. J. P. Olsen.
3. Kjøbmand Løkke.

---

[1] Valget foregik i Stortinget 19de mai; Reformforeningens kandidater blev bare i ringe utstrekning valgt.

Ved Drammens Afdeling:

Administrator: 1. Borch.
2. Foged Ravn.
Suppleant: Falsen.

Ved Skiens Afdeling:

Ingen ny.

Ved Christiansands Do.

Administrator: Jaabek.
Suppleanter:
1. Peter Mo.
2. Siqveland.
3. Overretssagfører Schjelderup.

Ved Bergens Afdeling:

Administrator: Prante.
Suppleanter:
1. M. A. Rosendahl.
2. Bonnevie.

Ved Kontorbestyrelsen i Stavanger:

Kontorformand: Høy.
Suppleanter:
2. Konsul Rosenkilde.
3. Prok. A. Hanssen.

Ved Kontoret i Frederikshald:

Formand: Brigadeintendant Jens Müller.
Suppleant: Kjøbmand Jens Anderssen.

Ved Kontoret i Tromsø:

Suppleanter:
1. Overlærer Steen.
3. Kjøbmand J. Jæver [ɔ: Giæver].
Mødet hævet.

J. Sverdrup.

Joh. T. Worum.

1860 den 23de Mai var nogle af Reformforeningens Medlemmer forsamlede i Sekretærens Qvarter. Formanden fremlagde en Skrivelse fra Bergsager, Jaabek, Rolfsen, Skjerkholdt, Thorsen og Hoel, der udmelde sig af Foreningen, da de ikke ønske at virke for aarlige Storthing.

Man forhandlede Spørgsmaalet om Foreningens fremtidige Stilling, og enedes om, at den burde fortsætte sin Virksomhet under Fastholdelse af de politiske Anskuelser, der i forrige Aar gjorde sig gjældende ved dens Stiftelse. Videre enedes man om at overdrage til J. Sverdrup og Grimelund at varetage Foreningens Sag som midlertidig Bestyrelse. Overskudet af de til Bestridelse af Foreningens Udgifter indkomne Penge = 3 Spd. bliver at anvende af Bestyrelsen og leveredes Formanden.

J. Sverdrup.

Joh. T. Worum.

*

Den utmeldingsskrivelse som er omtalt i protokollen for siste møte, lød ifølge den bevarte original således:

Til
Bestyrelsen for Reformforeningen!

Da jeg har faaet Betænkelighed ved at virke for Indførelsen af aarlige Storthing, hvortil jeg efter Programmet skal være forpligtet, saa maa jeg herved udmelde mig som Medlem af Foreningen, hvilket den ærede Bestyrelse vil behage at anmærke i Protocollen.

A. O. Bergsager.

Da jeg er i lige Tilfælde stiles samme Anmodning af
S. Jaabæk.

Ligesaa Hans Jac. Rolfsen.
Ligeledes for mig: H. Skjerkholt.
Ligesaa O. Thorsen.
Ligesaa N. J. Hoel.

*

I forhandlingsprotokollen er intet meddelt om de to forberedende møter 22de oktober og 3dje november 1859. Et referat fra det første av disse møtene er git i Adressebladet [av I. Mossige], optrykt i Morgenbladet 1859, 8de novbr. Det andre møtet er referert i Aftenbladet og Christiania-Posten for 4de novbr., Morgenbladet for 5te novbr. Desuten fins i et regnskaps-bilag nevnt et møte 27de oktober; men det er kanske et mistak, siden i det samme regnskap møtet den 7de november ikke er medtat. Et møte den 15de desember, som er opført i regnskapet, fins heller ikke i protokollen. Foreningens første møte blev holdt i Teknikken, de næste til og med 20de januar 1860 i Dramatikken, et møte i Frimurerlogen, og alle de senere atter i Teknikken.

Regnskapet viser ellers at medlemmene betalte ialt til foreningen 2 spd. 37 sk. hver (omtrent kr. 9,25), og den samlede indtektssum blev 83 spd. 12 sk. Omtrent alle utgiftene gik til leie av lokale. Medlemslisten indeholder 36 navn, idet Fougner fra Kristians amt, som efter meddelelse i Morgenbladet hittil stadig har været regnet med, ikke er opført på listen.

H. K.

14.

Et par ukjendte avhandlinger av J. E. Sars.

I den utførlige fortegnelse over J. E. Sars's forfatterskap som er git i Halvorsen's Norsk Forfatter-Lexikon, står anført (V 47) som hans tidligste bidrag til »Dagbladet« først i 1868 en anmeldelse av P. M. Søegaard's »I Fjeldbygderne«, dernest i oktober 1869 en anmeldelse gjennem flere numer av L. K. Daa's »Om Nationaliteternes Udvikling«. Eftersom »Dagbladet« ikke begyndte å utkomme før i 1869, måtte naturligvis også anmeldelsen av Søegaards folkelivsbilleder tilhøre dette år, og den fins også i bladets nr. 1 for 1869. Når J. B. Halvorsen ikke kunde vise til dette nr., kom det av at den første halv-årgang av »Dagbladet« på den tid ikke fans på Universitetsbiblioteket. Denne halv

årgangen dukket imidlertid op for nogen få år siden[1], og en gjennemgåelse av den viser at Sars her har skrevet endda et par andre og langt viktigere anmeldelser, — avhandlinger som har sin betydning for vår kjendskap til utformningen av hans syn på Norges historie.

Under overskriften »Historisk Literatur. I« fins i nr. 70 og 71 (24de og 27de mars) en anmeldelse av L. F. A. Wimmers avhandling i »Aarbøger« 1868 (s. 257—312) om »den historiske sprogforskning og modersmålet«. Denne anmeldelsen er ikke særlig betydningsfuld; det interessanteste i den er forsvaret for Keysers og Munchs hypotese om de to germanske folkeslag i Norden.

Som »Historisk Literatur. II« følger så i nr. 121 og 127 (29de mai og 5te juni) en utførlig anmeldelse av Ebbe Hertzbergs prisskrift om »det norske aristokratis historie indtil kong Sverres tid«. Her er det Sars for første gang lægger frem sit syn på en rekke hovedproblemer i den gamle norske historie: Han tar avstand fra Munchs og Keysers opfatning av feudalismen som det grundlæggende ved Harald Hårfagres rikssamling, han fremhæver landets kristning som et makttap for det gamle aristokrati, han skildrer lendmands-klassens politiske samling efter Stiklestad-slaget og dens kamp med kongedømet i de følgende halvandet hundre år. Han polemiserer sterkt mot Hertzberg, som ikke vilde anerkjende nogen almen tendens i dette tidsrums kamp, og som derved kom i strid med selve videnskapens krav på generalisering. Men han utformer også sit syn noget anderledes end P. A. Munchs, idet denne ikke hadde tat tilstrekkelig hensyn til lendmands-aristokratiets dobbelte oprindelse som på én gang gammelt ætte-aristokrati og kongelig tjeneste-adel. Vi finner således her utviklet flere av hovedpunktene i den opfatning som utførlig er lagt frem i Sars's »Udsigt«.

Alle disse anmeldelsene er anonyme, både de som er nevnt i »Norsk Forfatter-Lexikon« og de andre. Men det kan likevel ingen tvil være om at de skriver sig fra Sars's

[1] Den blev fundet i »Morgenbladet«s arkiv, og den viste sig å ha været lagt frem i riksretten 1883; den tilhørte egentlig det eksemplar som »Dagbladets«s redaksjon selv bevarte, men blev nu overlatt Universitets-Biblioteket.

hånd. Noget mer uvisst er det kanske med den følgende artikel som jeg her vil anføre. Den står i »Dagbladet« 1871, nr. 147 (28de juni) under overskriften »Et arkæologisk Foredrag af Etatsraad Worsaae«.

Her blir det gjort indvendinger mot forskjellige punkter i Worsaae's foredrag (senere trykt i »Aarbøger« 1872, s. 309—430 under tittelen »Ruslands og det skandinaviske Nordens Bebyggelse og ældste Kulturforhold), således mot en (forresten i referatet feilaktig indkommet) uttalelse om »Finner og Kelter« som Europas urfolk. Men hovedsaken er en protest mot å utdrage altfor sikre historiske slutninger av de da kjendte arkæologiske vidnesbyrd; forfatteren vil t. eks. holde åpen en mulighet for en jernalder i Norden forut for den romerske kultur-indflydelse (heri har som bekjendt arkæologien siden git ham rett), og påstanden om at det nordlige Norge og Sverige først er blit bebygget i 4de årh. e. Kr., blir foreløbig avvist fordi den »staar i en bestemt Strid med den dog paa adskillige respektable Grunde støttede Munch-Keyserske Indvandringshypothese«. I det hele støtter forf. P. A. Munchs behandling av arkæologien; han viser til arbeidet i den sammenlignende sprogvidenskap, han vil bygge den gamle germanske historie på bedre grundlag end »rustne Jernsager«, og han vil i det hele henvise arkæologien til lengere tilbakeliggende tider.

Det som kan støtte den mening at denne artikel er skrevet av Sars, er bl. a. protesten mot å bruke ordet »gotisk« i steden for »germansk«, således som han hadde fremført den allerede mot Wimmer i 1869. Og i 1ste del av Sars's »Udsigt« (s. 77) gjenfinder vi protesten mot de overdrevne slutninger fra arkæologiske forhold. Men vi tør da også ta disse artiklene i »Dagbladet« for et vitnemål om at Sars endda i 1869 og 1871 i det minste i nogen grad holdt fast ved den Munch-Keyser'ske indvandringslære, som han i 1873 i »Udsigten« forkastet. Vi har således her en stadfestning på det som Sars uttalte ved festen for ham den 7de februar 1892, at han under arbeidet på sit store verk ofte hadde måttet opgi forestillinger han på forhånd hadde dannet sig.

Halvdan Koht.

15.

Klostersagn og ættehistorie fra Hardanger.

I sine bemerkninger angaaende sagn om klostre i Norge paa steder hvor den senere historieskrivning intet derom vet at berette, præciserer Chr. A. Lange (De norske klostres historie) træffende disse sagns plads og betydning i vor historiske bedømmelse. Herunder fastslaar han først det overalt gjældende forhold, at sagnet, — som jo ifølge sin natur ikke præges av nogen faglig skjelnen i detaljerne — jevnlig sammenblander begrepet kloster og forskjellige andre anlæg som paa en nærmere eller fjernere maate har staat i forbindelse med klosterlignende institutioner, hospitier, saluhuse o.s.v.

I nogen kritisk begrænsende bemerkninger peker forf. paa interessen ved at trække frem fra glemselen sagn av denne eller dermed beslegtet art, idet han understreker, at der ingenlunde av en absolut taushet i de historiske annaler eller tilgjængelige skriftlige hjælpekilder overhodet kan sluttes noget om sagnets historiske utroværdighet. I samme retning uttaler sig professor Vedel-Simonsen i sin oftere citerte avhandling (Nordisk tidsskrift for oldkyndighed B. 3): »At nu et sligt kloster eller klosterlig pilgrimsherberg ikke omtales i vor historie, vil neppe undre nogen der kjender sammes magerhed med hensyn til den tidligere middelalder, og det saameget mindre som slige paa landet adspredte klosterherberger, der kun vare kolonier eller filialer af de store klostre i kjøbstæderne, formodentlig intet egentlig gods besadde, der kunde gjøre dokumenters udsfødelse nødvendig eller tildrage sig annalisternes fortrinlige opmerksomhed«. — Hvad her siges om Danmark, gjælder, skriver Lange, i endnu høiere grad om Norge, hvis gamle brevskaper for størstedelen er tilintetgjort og som ingen indenlandsk annalist fra hin tid har tilovers.

I lys av ovennævnte bemerkninger og under hensyntagen til det ogsaa av Lange berørte forhold, at sagnet regelmæssig lægger sine »klostre« paa saadanne steder hvor hospitier eller lignende anlæg for vor tids betragtning maatte ansees fornødne eller nyttige eller ialfald ønskelige, er det at det turde ha interesse at fremdrage et saavidt vites

ikke tidligere trykt sagn, som for en menneskealder tilbakeer meddelt fra Jondalen i Hardanger, hvor meget gamle folk vilde kjende et sagn om at der engang i svunden tid skulde ha ligget et »kloster«.

I betragtning av at nogen saadan indretning paa dette avsidesliggende sted ikke nogensteds vites omtalt i hittil kjendte kilder, kan man overensstemmende med Lange gaa ut fra, at om et saadant ikke nærmere præciseret sagn skal tillægges omend kun symptommæssig betydning, saa kan man vel være forvisset om at det her kun maatte handle sig om et hospitium eller en dermed beslegtet institution av særdeles beskedne dimensioner. Likeledes maa det i tilfælde ansees sandsynlig at det tidlig er blit nedlagt, maaske tidligere end, eller samtidig med oprettelsen av andre lignende institutioner i det Hardangerske, ja maaske allerede før Lysekloster anla det lille Opedal hospitium betydelig længere inde ved fjorden, ca. 1300.

Men med ovennævnte reservation tør det paa den anden side siges, at sagnet om en saadan institution paa det her omhandlede sted høvet særlig vel ind under de betragtninger, som saavel Lange som Vedel-Simonsen gjør de klostersagn til gjenstand for der fortjener at trækkes frem. Jeg skal nedenfor nærmere paapeke hvorledes sagnet om et hospitium paa det omhandlede sted ogsaa falder ind under den av nævnte forfatter fremholdte betragtning, at disse middelalderske institutioner saa at si har kunnet efterspores paa steder eller i farleder hvor man kunde synes det laa nær at henlægge dem.

Naar Lange i sin opregning, — der medtager saa svake antydninger som dem om mulige hospitier ved Liknes og ved Fodneby i Mandalen, Moghus (øvre Telemarken) og Salvhuus (Saluhus) i Bygland, — ikke berører Jondalssagnet, saa maa det erindres, at forf.s fremstilling uttrykkelig peker paa at opregningen ikke kan ansees uttømmende, hvad der forøvrig, hvor det gjælder nu halvglemte sagn uten særlig karakteriserende detaljer og hitrørende fra avsidesliggende bygder, ligger i sakens natur.

Jondalen, som i vore dage er anneks til Strandebarm sogn, er en temmelig avveien liggende fjelddal, som fra Hardangerfjordens midte skjærer op mellem fjeldene paa Folgefondshalvøen i østlig retning. Dalen har allerede i tidlig middelalder tjent som farled mellem ytre Hardanger

(med Midthordland og Søndhordland) og Hardangerfjordens indre bebyggelse (Sørfjorden). En efter forholdene særdeles god ridevei har i meget tidlig tid ført op gjennem dalen og gjennem det trange Saxeklep Skar ned paa fjeldskraaningens anden side til Reisætterbygden, omtrent midtveis mellem Utne og Odda. Reisende som, særlig i en ugjestmild aarstid, nødig vilde utsætte sig for motbør og de voldsomme kastevinde paa den aapne fjord, sparte ved at følge pasveien gjennem Jondalen en sjøvei paa omkring 5½ mil.

Det er ved hoveddalens øverste grænd ved Brattegaardene (Brattebø) eller maaske mellem disse gaarde og Koppren, omtrent midtveis paa den gamle ridevei, at sagnet i svake omrids henla et kloster. Erindrer man at dyrkningen og den faste bebyggelse først i 14de aarhundrede synes at ha strukket sig op til disse gaarde, som ligger i en øvre dalavsats (Flatebøplateauet) adskilt fra den nedre hoveddal ved et langt, brat fjeldpas (som optager gammel ridevei (sti) fra Saalesnes), saa synes det ogsaa naturlig at et herberge øverst oppe i denne rute vilde ha fundet en særdeles passende plads. Ogsaa med den nuværende lettere adkomst turde fotgjængere som ikke kom avsted fra sjøen før ut paa dagen, naturlig søke et raststed her.

Taler saaledes selve beliggenheten, de faktiske, topografiske forhold nærmest til fordel for et saadant herberges eksistens, saa er der desuten enkelte andre antydninger som peker i samme retning. Det ældste navn paa dalens øvre avsnit er Krossdalen, ved hvis øvre ende Brattebø og Koppren er beliggende. Navnet Krossdalen er saa bekjendt ogsaa i nutiden (og gaar igjen saavel i ældre dokumenter som i velkjendte sagn, bl. a. om forholdet mellem trold og kristendom), at det er underlig at det er overset eller uteglemt hos Rygh under »Gamle bygdenavn«.

De sagn som knytter sig til stednavne med forbindelser av »kross«, har jevnlig en direkte tilknytning eller ialfald en senere forklaring av navnet gjennem tilstedeværelsen av indviede kors eller dermed sammenhængende fænomener[1]. Forskjellige sagn knytter sig ogsaa til oprindel-

---

[1] Smlgn. Faye. Folkesagn s. 229. Daae, Bygdesagn. s. 3: Haukenæs, Strandebarm. Foruten at betegne i forkortet form et kapel eller en kirke, kan det jo som av Daae i hans Folkesagn b. 2 s. 33 nævnt ha andre betydninger.

sen av det herhenhørende navn Krossdalen. Enkelte av dem er tidligere trykte. Fælles for dem alle er forbindelsen med et indviet kors (krucifix) som for kortere eller længere tid skal ha hat sin plads her. (Jfr. ogsaa stedsnavnet Krossastein og Krossasæte, en vold øverst i Krossdalen, tidligere under Brattebøgaardene). Der findes flere versioner av sagn om det hithørende hellige kors. I den form hvori samleren Haukenæs[1] gjengir det, er sagnet om dette kors paa en ret bemerkelsesværdig maate sat i forbindelse med Røldalskorsets herkomst. Og korssagnets beretning, som gjengis i den lokale form uforandret av den ikke altid like prægnante forfatter, er her klart og uten vaklen. En anden version taler kun om et indviet kors, hvortil mange søkte hen. Den første version, som nærmest kan synes at være en sammenblanding av to selvstændige sagn[2], fortæller, at det er det berømte undergjørende Røldalskors som efter at være fundet drivende i sjøen førtes denne vei til Røldal, hvad der, forsaavidt valget av føringsvei over Jondalen—Sørfjorden angaar, ikke var helt usandsynlig. I ethvert fald forekommer sagnet i denne Jondalske version at ha nogen interesse, forsaavidt som ogsaa denne forbinder denne færdselsvei gjennem Krossdalen med en religiøs tradition. Rimeligst tør den enklere version være om Krossdalen som sæte for en selvstændig helligdom. Sandsynligst er vel at dette hellige kors som her spiller en rolle, i forbindelse med stedet Krossasætet under Brattebø, har hat sin stationære plads her, med eller uten noget geistlig tilsyn. (Smlgn. »Krossaakeren« i Ullensvang, hvor navnet med grund formodes at være et minde om den nu forsvundne lille kirke der). — Hvorvidt Jondalssagnets hellige kors turde være identisk med det kjendte Kristusbillede som senere findes overført til Jondals Kirke ved fjorden halvanden mil længere nede i dalen, og som synes at tilhøre den romanske tid eller en overgangstid, midten av det 13de aarh., altsaa formentlig adskillig ældre end den ældste k i r k e i dalen, tør det nu være umulig at avgjøre. Det er i ethvert fald blit overført fra de ældste til de yngre kirker i Jondalen og passer bedre ind i ovennævnte

---

[1] Natur, folkeliv og folketro b. 8. s. 103.

[2] Sammenblandingen kan forklares paa forskjellig maate, men skal dog ikke her nærmere berøres.

slutning end Røldalskorset, som ellers er av samme størrelse (omtrent), men betydelig yngre end Jondalskorset; 15. aarhundrede[1]. Medmindre da begge versioner skulde være historisk forklarlige, enten saaledes at Røldalskorset i nogen tid faktisk skulde hat tilhold netop paa dette sted, eller man underveis mot Røldal med korset netop ønsket at lægge veien om et hospitium eller en helligdom i Krossdalen. At man i senere kilder intet hører om Krossen ved Brattebø kunde muligens forklares just derved at helligdommen blev flyttet.

Det sandsynligste tør dog som nævnt være, at det hellige kors som her spiller en rolle, har hat sin stationære plads paa dette sted. — Et synes under enhver omstændighet klart, at har en beskeden klosterlig institution, et ringere hospitium eller lign. været i virksomhet her, saa maa dets oprindelse ha tilhørt den ældre middelalder, og det er sandsynligvis nedlagt forholdsvis tidlig. Navnet Krossasetet synes at henpeke paa et geistlig foretagende av en eller anden art, og beliggenheten av et saadant øverst i denne dal, ved fjeldovergangen mellem indre og ytre Hardanger synes i forbindelse med sagnets antydninger vanskelig at kunne gis nogen naturligere tolkning end den; at der her tør ha ligget — utvilsomt ikke noget kloster, sandsynligvis heller ikke noget hospitium i vanlig forstand, men rimeligvis et bedested, et tarvelig herberge maaske alene med en enslig ordensbroder som tilsynsmand og værge for det hellige kors. Av hvilken art dette lille anlæg kan ha været og til hvilket moderinstitut det kan ha sognet, turde det vel nu være faafængt at søke rede i. Maaske kan en tilfældig opdagelse kaste lys over dette spørsmaal[2]. Avstanden fra Opedals hospits i Sørfjorden er jo ikke synderlig lang, det samme gjælder det formodede hospits paa Kannikeberget i Øistesø paa den anden side av fjorden, et par mil nordenfor Jondal, hvorom mere nedenfor. Har det formodede herberge i Krossdalen ikke hat noget fast opsyn, vilde et leilighetsvis stedfindende

[1] Cfr. Bendixen: Kirker i Søndre Bergenhus amt s. 552. Egen prest, Jon, nævnes først 1306, se ogsaa D. N. II s. 70.

[2] Smlg. tilfældet med det klostersagn Lange angiver som meget tvilsomt, men hvis historiske berettigelse Alex. Bugge blev istand til meget senere at godtgjøre. Hist. Tidsskr. 4. R. 5 s. 67.

saadant lettelig kunne etableres fra begge disse steder. Sandsynligere er det dog at et herberge ell. lign. her maa ha hat sit eget faste tilsyn. Et datterforhold til Johanniterklosteret i Fane eller maaske snarere til Augustinerhospitset paa Halsnø turde ikke være helt usandsynlig. Under Halsnøs abbed Jon paa overgangen mellem 13. og 14. aarh. hadde dette kloster eller klosterhospits ikke ubetydelige økonomiske interesser i Hardanger.

Med hensyn til selve hoveddalførets navn Jondal, i Bjørg. Kalfskinn Jonadale, antyder Magnus Olsen (N.G. XI 507) avledning av et elvenavn Jon. Dertil kunde bemerkes at denne formodning kun daarlig tilfredsstiller de andre forbindelser av navnet Jon paa dette sted — Jons-Hornet, Jonsnuten indenfor Brattebø og Jonsnæs (Jonarnæs) ved Saalesnæs (Salvhusnæs). Med like grund turde man her kunne gjætte paa mands- og helgennavnet Johannes, som tidlig i norske forbindelser antok formen Jon (Jonskloster i Bergen o. fl.). Det sagn Faye gjengir (Norske Folkesagn. Chr.a 1844) er ganske uskikket til at gi nogen løsning av spørsmaalet om Jondalsnavnets oprindelse[1].

I forbindelse med bemerkningerne om et herberge paa høiden av færdselsveien gjennem Jondalen og Krossdalen bør ogsaa sees stedsnavnet Saalesnes, et næs beliggende halvanden mil nedenfor Krossdalen, midt i Jondal herred. Noget vanlig gaardsbruk synes der ikke at ha været her før 1667, ialfald ikke skyldsat, mens navnet Saalesnes er meget ældre. Med rette ser M. Olsen vanskeligheter ved en navneforklaring i forbindelse med navnet Solvi og slutter med at anføre at det her tør være rimelig at gjætte paa »Saluhusnæs«, saluhus, herberge for reisende. Det bør ogsaa erindres at fra Saalesnæs fører gammel sti op mot Krossdalen, og hvadenten man tænker sig navnet Saluhusnæs, som tidligere synes at ha betegnet hele næsset, opstaat ved beliggenheten av et herberge ogsaa nede ved sjøen eller kun som benævnelse paa det sted hvor adkomstveien begyndte til et (vigtigere) herberge oppe ved fjeldovergangen (i Krossdalen), saa støtter denne navneforklaring gjennem en forbindelse av ordet Sa-

[1] Selve det av Faye nævnte sagn er vistnok desuten i denne forbindelse en sammenblanding av traditionelle jutulsagn og nyere fortællinger om rigdommen paa storgaardene øverst i dalen.

luhus netop paa dette sted, hvor ellers ingen naturlige forhold skulde tilsi et saadant anlæg, sandsynligheten av at denne engang hyppigere benyttede overfartsvei har været utstyret med en eller flere hospitielignende institutioner for de reisende[1].

Ved den her omhandlede fjeldovergangs anden side, paa skraaningen ned mot Sørfjorden ligger gaarden Reisætter (Reidsæte) og Mokkestad (Muckestad). Det første gaardsnavn sigter efter en brukbar fortolkning til den gamle ridevei som her kommer ned fra fjeldpasset mot Jondal[2].

Mokkestad (Muckestad, Mogestad) kan vistnok som av Rygh forklares som muligens avledet av et nu ukjendt elvenavn Mok. Det fortjener dog i denne forbindelse at mindes at gaardsnavnet Moghus (Mukhus) øverst i Telemarken, hvor en ridevei har ført over mot Hardanger, likeledes har staat i forbindelse med et vagt sagn om et »Kloster«, »Munkhus« (sted som munke har eiet eller beboet). Lange antyder ogsaa en svak mulighet for et klosterhospitium ved veien dithen paa grundlag herav (Udg. 1847). Senere fremkom sogneprest Münster i Dybvaag med en meget oplysende meddelelse om, at der etsteds længere oppe i fjeldet ved denne Telemarkske kløvvei fandtes en plads som kaldes Huspital.

[1] Om de nærmere omstændigheter og de større og mindre behov som ledet de katolske geistlige til anlæg av smaa herbergestationer, turde her henvises til bl. a. Yngv. Nielsen: Det norske veivæsen, Hist. T. 1. R. b. 4 s. 218, 288 flg.: »De efterretninger der er bevarede om disse (hospitier) er imidlertid kun yderst sparsomme, i mange tilfælde kjendes deres tilværelse kun gjennem sagn eller av endnu eksisterende stedsnavne (Spitalen, Spedalen, Huspital), der viser at der paa de steder som bærer disse navne, engang i fortiden har været saadanne institutioner .... Ved siden av disse hospitier stod de fjeldstuer, der allerede tidlig anlagdes ved de mere befærdede fjeldovergange og hadde sin oprindelse av de tarvelige smaahuse som fra meget gamle tider var opførte paa fjeldene for at skaffe de reisende ly mot storm og uveir, de saakaldte Saluhus, eller Salustover.«

[2] Se ogsaa N. G. XI 466, »Foldalsgata«, som her kommer ned. Dog vel snarere Folgedalsgata (smlgn. Folgefond) end som M. Olsen foreslaar: elv ved navn Fold. Veien fra Krossdalen (gata) gaar gjennem et skar i Folgefondsplateauet. — Cfr. ang. navnet Reisætter dog ogsaa Olafsen, som i et nyt verk om Ullensvang har samlet en mængde vistnok baade værdifuldt og originalt stof.

likesom man længere nede i dalen støter paa navnet Salvhus, første gaard i bygden. Efter denne bekræftelse tør saa sagnet ansees historisk begrundet. Her har vi saaledes, siger Lange i en senere tilføielse, den ældre veis hvilepunkter antydede.

Det skulde ikke være vanskelig at trække en tydelig paralel for Jondal-Sørfjord-overgangens vedkommende. Her har vi paa Jondalssiden Saluhusnæs, længere oppe Krossdalen og Krossasæte med sagnantydninger om et »Kloster« og en kjælder, samt endelig paa Sørfjordssiden Mogestad eller Muckestad (Munkestad?). — I denne forbindelse kan nævnes at et sagn, som gjengis i forskjellige variationer, beretter om en gammel kirketuft paa Mokkestad. Samleren Haukenæs gjengir[1] en version om at almuen ønsket at bygge (gjenopbygge?) sin kirke paa Mokkestad, men at munke fra Opedal fik narret dem til at tro, at det var forsynets vilje at der nu burde bygges ved Opedal, hvilket da blev gjort.

Nogen synderlig egen vegt bør man vel neppe tillægge denslags sagn om kirkernes placering, sagnberetninger som gjerne gaar igjen paa en mængde steder i landet; men sagnene har dog forsaavidt interesse som de dvæler ved d e s t e d e r hvor en placering av en eller anden grund ansaaes n a t u r l i g.

Hvadenten der nu paa Mokkestad har været nogen tomt eller grund, kirken eller noget kloster tilhørende[2], saa lig-

---

[1] Ullensvang s. 65.

[2] Levninger av noget hospitium paa Mokkestad kan nu ikke paavises. Under gravning her fandtes i 1840 bl. a. et kors med en ufortolkelig inskription. Like i nærheten er et meget gammelt klæberstensbrud. De ældste skriftlige meldinger om saavel Reisætter eller Reidsæter som nabogaarden Mokkestad viser at de fra meget gammel tid har tilhørt geistligheten. Baade Munkeliv og Halsnø klostre har gjennem lange t[illegible]rum været opført som eiere i Reidsæter (D. N. XII 190 257, 272, o. fl.). Ogsaa kirken i Ullensvang har eiet sin del. og senere har Lauritz Thorsnæs fra Jondal og Haldor, likeledes antagelig fra Jondal, eiet dele av gaarden, som jevnlig helt til vore dage har staat i eiendomsforhold til Brattebø og andre av de øvrige gaarde i Jondalen. Flere medlemmer av Hovlandsætten, saaledes ca. 1440 tvende brødre H a l d o r og B ø r g e Endridssønner, der synes at ha eiet jordegods utover Hardanger og Søndhordland samt i Voss, har eiet bruk av Reidsæter (Hovland ligger ved den her ganske smale Sørfjord ret over for Reidsæter) og Mokkestad. Blandt Mokkestads

ger det ialfald nær at anta at der ogsaa her, ved rideveiens fremkomst til Sørfjorden og avslutningen av reisen over fjeldet, har ligget om ikke et ringe herberge saa dog et færgested hvorfra overfart over den her ganske smale fjord har kunnet besørges, dels til Odda og Røldal, dels og vel oftest tversover fjorden til Sexe[1], hvor den gamle vei over fjeldene til Olavsdal og Normandsslæbe førte til Østlandet og den øvrige nordiske verden. — I sammenhæng med spørsmaalet om færdselsveiene fra Hordaland mot Hardanger og videre øst kan her indskytes, at Lange, som kun nævner tvende veie fra det Bergenske til Hardanger, nemlig over Voss-Granvin og over Lyse (formentlig med fortsættelse over Haalandsdal eller Samnanger til Strandebarm-Vikør), synes at glemme den gamle og gode kjøre- og senere kløvvei fra Dale i Brudvik, et par mile nordøst for Bergen gjennem Bergsdalen til Fyksesund i midtre Hardanger, hvor ogsaa fjeldveien fra Ævanger kommer ned. — I konsekvens eller i ubekjendtskap hermed er det ogsaa at M. Olsen bestemt (Lange mindre bestemt) ytrer tvil om, hvorvidt de murrester som endnu fandtes paa Kannikeberg ved Fykesund, paa Schnabels tid virkelig ogsaa var rester av det kloster sagnet lægger paa dette sted (Schnabel: Hardangers beskrivelse), og istedenfor kort og godt forklarer stedsnavnet Kannikeberg derav, at gaarden har tilhørt Bergens domkapitel! »For et hospitium eller gildehus er stedets beliggenhet inderst i Fiksesundet ikke heller bekvem«, uttaler Lange. Denne saavelsom M. Olsens antydning er utvilsomt misvisende. Snarere maatte man, som Lange i en anden forbindelse bemerker, netop søke et herberge her. Begge forfattere har overset den lokalitet, at den udmerkede fjeldvei fra Bergens nære opland netop ender her ved Fyksesundets bund. Et mere naturlig sted for et herberge har fjeldveiene mellem det Bergenske og Hardanger ikke at opvise. Langes subsidiære antydning om et

---

ældste eiere nævnes Bergens domkirke og blandt de private eiere Gunnar paa Mokkestad og hustru Ragnhild Lauritzdatter (frænde av storbonden Fartein paa Ænes), likesom et diplom fra Jondal 1592 stadfæster eiendomsforhold til Mokkestad.

[1] Her fandtes iflg. Nicolaysen i 1825 en arabisk sølvmynt (pilgrimsmynt). Lange peker uttrykkelig paa denne vei som en pilgrimsvei s. 582, hvorpaa selvfølgelig fundet dog ikke nødvendigvis behøver at tyde.

hospitium under Halsnø her paa Kannikeberg har derfor langt mere for sig.

Er der efter det foran anførte adskillig som kan støtte sagnet om et klosterlig herberge i Krossdalen ved Brattebøgaardene i den gamle veirute Jondal (Saalenæs)-Krossdalen-Mokkestad, saa er der imidlertid neppe nu nogen levninger der kunde bekræfte overleveringen. Sagnets antydning om en kjelder er ikke engang, som tilfældet var paa Sponheim i Ulvik, støttet av nogen anerkjendte middelalderske rester. Selv om huskjelderen paa det nuværende Brattebø, hvorom senere, skulde vise sig for en ringe del at være av saa gammel oprindelse, hvad der vel ikke var helt utænkelig, saa er det, som allerede Lange bemerker i forbindelse med sagn om et kloster paa Sponheim, »vist nok, at ikke klosterfolk alene bygget murede kjeldere«. Han sigter her til de rikmandsætter som findes paa Sponheim og flere andre steder. Ogsaa ved Brattebø gjælder det nemlig at gaarden tidlig (16. aarh.) kom i en anset hardangersk slegts besiddelse og blev med sit udmerkede jordsmon[1] og sin fortrinlige om end avsondrede beliggenhet sæte for en gren av en rikmandsæt, hvis eiendom forøvrig omfattet en række gaarde i og utenfor Jondal herred. (Flere av gaardene synes at ha været blandt dem Vinc. Lunge fravendte de bergenske klostre, til hvilke de var kommet hovedsagelig som gaver).

Efterat Krossdalen og hovedgaarden Brattebø, som tidligere hadde tilhørt Vinc. Lunge, kom i Haldor Samsonssøns[2] eie i slutten av det 16. aarh., har gaarden, bortset fra

[1] Vibe 277.

[2] Haldor var sønnesøn av Fartein Mattsøn (nævnes løselig i et par dipl. og regnsk., f. ant. omkr. 1490, levet som smaaadelsmand paa Ænes i Ytre Hardanger endnu 1553, R.-Archivet) — og søn av Samson Farteinsen paa Borssen (Birgisheim i Strandebarm) hvor han 1563 hadde 2 sagbruk (lensherrens opgave). Samson var f. ant. omkr. 1520, død vistnok i Ænes før 1600, hadde formentlig efterslegt i Ænes. Maa ikke sammenblandes, som oftere trods alderen gjort, med sin yngre slegtning av samme navn, som siden fik gd. Linge i Strandebarm, levet 1627, og hvis børn, deriblandt en Fartein Samssonssøn, levet paa sidstnævnte gaard som leilænding for Lauritz Thorsnæs (Galtung) efter 1651, indtil Haldor Samsonssøns sønnesønner Børge Larssøn (Lauritzsøn) og Johannes Larssøn overtok Linge til eiendom ca. 1680. Sammenblandingen har forsaavidt været saameget lettere som baade den

en part som ved ægteskap kom til Thorsnæs og efterhaanden under Galtungslegtens rutificering og økonomiske tilbakegang gled ut av denne slegts haand, siden ikke været ute av Brattebøslegtens eie. Det tør i denne forbindelse ha interesse at minde om at den her omhandlede slegt (som noget misvisende i mundtlig tradition m. v. har været kaldt Bratteætten, formentlig efter gaarden Bratte (Braatve) i Sveen i Søndhordland, som Haldor Samsonssøns sønner Børge, Lauritz og Erlend eiede og muligens en tid har bebodd), ikke alene i motsætning til saa mange ansete hardangerske ætter, fremdeles (1880-aarene) lever med en forholdsvis kraftig mandlig efterslegt, men tillike endnu er i besiddelse av endel av slegtens gamle jordegods, likesom slegten helt til nyere tid synes at ha formaaet at bevare et visst socialt niveau, under hvilket dens medlemmer neppe nok undtagelsesvis vites at være sunket. — Gunstige blodblandingsforhold og en dygtig opretholdt økonomi synes at ha præget ætten. Dens formentligen mest utprægede skikkelse »Brattebøkongen« (Børge Larsson 17. aarh.), hvorom mere nedenfor, lever fremdeles i en klar lokal tradition saavelsom i en række mere sagnartede, men karakteristiske fortællinger fra enkelte bygder i det ytre Hardanger.

For et ikke arkæologisk fagkyndig øie tør det neppe være lett at avgjøre noget m. h. t. Brattebøkjelderens ælde. Nærv. forf., som ikke personlig har studert den, fæstet sig i sin tid fornemmelig ved de rundbuede døre (romansk bue) av en form som ikke hadde nogen tilknytning til almindelig bygningsskik i herredet forøvrig i den nyere tid. Den daværende eier kjendte vistnok personlig intet til en mulig middelaldersk oprindelse. Det sandsynlige er vel ogsaa, at denne kjelder er et meget nyere verk, muligens

---

yngre Samson Farteinson (muligens en sønnesøn av lagm. Niels Jønssøn i Stavanger, levet 1550, gift med en Dahl, N.H.D.B. 1578 s. 117) og den ældre Samson Farteinsen fra Ænes hadde slægtskap m. Dahl til Sandvig. Den yngre Samson er desuten muligens blit gift med den ældre Samsons datter. Hvem av de to ved navn Samson Farteinsen, som i 1599 gjorde odelskrav gjældende paa Amble i Sogn efter sin mor N. N. Olafsdtr., er uvist. Sandsynligvis (av hensyn til alderen. reiserne og talen om »Medarvinger«) er det vel den yngre Samson, som ikke er søn av Fartein paa Ænes, men vel en slegtning. Rettertingsdom 12. juli 1599. Bergen. —

med benyttelse av nogen indmurede ældre rester. Folk som hadde været inde i kjelderen, omtalte murenes tykkelse som svær, 2—3 alne[1]. — Selv om kjelderen saaledes tydet paa en bygherre over den almindelige bondestand, er der neppe grund til derfor at anta at netop munke her skulde ha været paafærde, eller at det netop er rester av deres verk som forefindes i denne skikkelse. Det forklares tilstrækkelig ved Brattebøslegtens forbliven paa denne eiendom i henved halvfjerde aarhundrede. Klostersagnet behøver forøvrig som foran paapekt heller ikke en haandgripelig levning for at fortjene opmerksomhet. Maaske vil andre, som har anledning og nemmere adgang til arkiver, kunne føre sagnet videre og fra sine kyndigere undersøkelser endog levere bevis for et hospitiums svundne tilværelse paa dette sted av fjeldovergangen[2]. For nærv. forf.s arbeide har dette stof saavelsom de hithørende notater om en gammel hardangersk smaa-adel og storbondeæt i denne avsidesliggende dal ligget adskillig til siden, men dels paa grund av en viss videre interesse stoffet turde ha, og fordi der nu meddeles at skulle paagaa arkivstudier herom av andre, formentlig forarbeider til en eller anden (Ytre Hardangers?) »Bygdehistorie«, har jeg ogsaa av den grund tænkt at det kunde være værd ikke at la mine ældre utrykte optegnelser og notater vandre i glemsel.

Ættens mænd synes ikke at ha spillet nogen anden eller mere fremtrædende rolle end tilfældet er med de øvrige hardangerske og søndhordlandske smaaadelsætter fra

---

[1] Den skal likeledes i et rum huse en mægtig aare (peis).

[2] Cfr. det foran nævnte tilfælde hvor A. Bugge kunde bevise at det meget betvilede sagn var historisk fuldt berettiget. Sandsynligheten taler for, at det er rester av dette i Krossdalen liggende anlægs eiendom som delvis indgaar under den senere Jondal kirkes gods: »Peter paa Audestad ga et maanedsmatbol i Sætveit. Sigurd paa Thorsnæs 1½ mmb. i Fjældtveit, Krossen hadde 7 kjør og 2 mmb., Mariabilledet et kyrlag til lysing.« Bendixen henlægger alle navne under Jondal, hvor de jo ogsaa findes saavel i middelalderen som i vore dage — (Bendixen: Kirkerne i S. B. A., 439). Se i denne sammenhæng om Jørgen Hansens gave til »det hellige kors i Fane«, Hist. T. II. 2. b. 296. jfr. N. Fornl., hvor Nicolaysen skjelner mellem helligdommen, det hellige kors paa stedet, og kirken som var viet til korset.

denne tid. Hverken Fartein paa Ænes, der levet i velstand paa sin gaard saa sent som 1560, eller sønnen Samson Farteinsen paa Borssen [levet 1568 og 1590, var gift 2 gange, Lensh.s opg.[1]] eller sønnesønnen Haldor Samsonssøn, Brattebøs første eier[2], synes at ha spillet nogen i dati-

[1] Hans første hustru var iflg. Agas samlinger (se nedenfor) høisættet, men av den papistiske tro, vilde ikke la sig tale tilrette og blev ikke jordet kristelig d. e. kirkelig, men nedlagdes uten klokker. At hun (iflg. sagnet) skulde være begravet paa en holme er visselig urigtig. (Om den katholske reaktion i Hardanger i slutten av det 16. aarh. foreligger bemerkelsesværdige detaljer. Se bl. a. Recesser til Krist. III.s hist. II 491 flg., Lensherrens formaningstale til Hardangerbønderne 1563 og 1575 om at vise lydighet mot den nye ordinans og kristendom »som Kongl. May. vor allernaadigste herr› har ladet indføre i dette rige«, m. fl. st.. Videre kaldsbok for Jondal-Strandebarm, iflg. hvilken bønderne i Jondal dræpte den første protestantiske prest, »fordi han forandret deres papistiske ottesang og deres Ave Maria og vievand og kys paa korset« m. v. Muligens sigter dette til et bestemt kors, som ansaaes særlig hellig. Cfr. Dominikaneren Jansens beretning om at endnu i 1623 valfartet bønderne i Vestnorge til særlig ansete helligdomme, Mag. für Kirchenwesen des Nordens s. 41 flg., hvorav fremgaar at adelspersoner og andre temmelig længe var paavirket av den papistiske tro, hvad der ogsaa forklarer den katholske kirkes særlige forhaabninger til Bergens stift. De glippet som bekjendt. Se ogsaa Sars om folkemængdens bevægelse i Norge, hvor det fremhæves at Peterspengene var større i Bergens stift end andetsteds i riket. Jfr. det bekjendte sagn om en jesuit der hadde tat ophold i Hardanger for Katholicismens bevarelse. At det ikke kan ha været »Klosterlasse« er forlængst av andre paavist.)

Med sin anden hustru, som var fra Ænes, synes Samson at ha hat børn (Skifteforlik 1611 o. fl. nævner 2). J. Aga har ment, at det var forhold som tydet paa, at Samson har været gift 3 gange, bl. a. den yderst langsomme og gruppevis foretagne utskiftning av hans betydelige jordegods. Endnu 15 aar efter hans død var ikke fordelingen helt avsluttet, hvad der tyder paa indviklede opgjør og muligens visse arveberettigedes fravær.

[2] Haldor, som levet 1627, bodde neppe selv paa Brattebø om overhodet i herredet, dog muligens en kort tid paa Vig (i Strandebarm). I 1603 kvitterer lensherren for en leveret særydelse til Oluf Bugge, Sten Schelnes og Haldor til Vig (i Strandebarm), der benævnes »Selveiere«. I 1612 var han ikke i Strbm., men opgis som eier av Tørvik (maaske Rørvig?). Hans segl var som sønnesønnen Johannes Lauritzen til Viig (i Jondal. se nedenfor) et skjold med bogstaverne H. S. og der-

dens forstand offentlig rolle. Brattebøslegtens medlemmer fra Fartein paa Ænes og nedover nævnes i privatretslige eiendomsforhold og har aabenbart været meget velstaaende og omtales dels med prædikativer som væbner, dels kun »ærlig og velagtet«; smaaadelsbenævnelser som for Thorsnæsfolket og flere i samme tidsrum. Skat har de ialfald delvis betalt og opføres da blandt de faa selveiende odelsbønder. Fra sidste del av 16. aarh., da de strengere skattekrav som bl. a. syvaarskrigen foraarsagede[1], synes at ha tvunget adskillige nye grundeiere ind i skatydernes rækker, betaler ogsaa de fleste hardangerske og søndhordlandske smaaadelsætter sine avgifter.

Dette gjælder saaledes repræsentanter for ætterne paa Vatne, Bjelland, Onareim, Sandvik, Ænes, Birgisheim, Thorsnæs, Wik o. s. v., hvilke av lensherren opføres som skatydende. (Sm.hold Forordn. 1639 28. 10.)

To av Haldor Samsonssøns 4 børn, Børge og Lauritz Haldorssønner[2], betegner begyndelsen til denne slegtgrens

---

over to bølgede horn eller orme. Omtr. samme segl anvendes senere av Samson Hougen, som eiet og drev Jondals sag, en av Hardangers ældste og mest benyttede sagbruk. Haldor synes at ha hat noget sameie med en Algaut paa Sandvig, hvis efterfølgere av slegten Dahl hadde visse rettigheter i Haldors gaarde Brattebø og Vig. Haldor maa ei forveksles med den fra en lang række processer bekjendte bonde Haldor fra Vig i Øistesø, som forøvrig ogsaa kjøpte jord i Jondal av Dahl til Sandvig. Dok. Bg. St. A. og N.H.D.B. V. — I 1627 var hverken Haldor Samsonssøn eller sønnen Børge Haldorssøn (Halldueirssøn) i herredet (muligens i felten), mens en pengesum utlægges ham som fuld arv, uvist efter hvem. Haldor saavelsom sønnen Børge Haldorsen er dog begge senere i Hardanger, hvor Børge (som da eiet Br.bø og Vig, dele av eller pant i Birkeland, Tørvig, Tvedt i Kinservig, Bleie og Helland eller Melland i Ullensvang m. m.) nævnes et par gange under en strid med Iver Bagge, hvem Børge fik dømt for fornærmelig tale. Til gjengjæld fik Iver dømt Børges huskarl, som ogsaa het Børge (Berrje), og som synes at ha spillet en rolle i striden. (To løse pap. i proces i R. A.).

[1] Sammenlign Troels Lund: Tider og tanker (Peder Oxe, s. 148, 150).

[2] Om datteren vides kun at hun blev gift med Johannes (sands. paa Thorsnæs), hvis datter igjen overlot til Børge og Lauritz odel i gaarde i Søndhordland, og at hun var død i 1634 (Diplom i priv. eie i Søndhordland).

Hvor der er blevet av den tredje broder Erlend, er uvist;

samling omkring Jondal herred, hvor slegten efterhaanden underla sig de bedste gaarde eller dele derav, Koppren, Brattebø, Vik, Saalesnæs, Espeland, Svaasand, Hvitastein, o. fl. Gjennem slegtskap og kjøp hadde dens medlemmer odel i et bruk av Thorsnæs, og andel i flere gaarder i nabosognene Strandebarm og Varaldsø, Kvinnherred, Ullensvang [Bleie, Reidsæter, indre og ytre, samt rimeligvis ogsaa Hovland, hvorfra siden en mand synes at ha arvet eller optat odel til en part av Brattebø][1]. Foruten disse ogsaa Røsseland og et par gaarder i Sveen, hvor slegts-

han kan være død tidlig, isaafald før 1610, da Bratte i Sveen eies av Børge og Lauritz alene. I lys av farmoderens religionsforhold (se ovenfor) turde der dog være plads for en formodning om, at ogsaa han, ja maaske ogsaa faderen Haldor Samsonssøn har hørt til dem der holdt fast ved »den gamle tro«, som vites at ha hat sterke røtter i Hardanger, ikke mindst i Jondal, og at Erlend kan ha været identisk med den norske Erlandus Haldori, som 1594 var under papistisk opdragelse i Tyskland. (Cfr. Daae: Bidrag til den katholske reaktions historie i Norge — særlig Bergens stift i Chr. IIII's tid.) I saa fald finder hans senere manglende deltagelse i arv og andet familjeretslig mellemværende sin naturlige forklaring. Det heter om disse katholiker under forfølgningen i beg. av 1600-aarene bl. a.: Udi Stavanger og Bergens stifter vare ogsaa nogle, men saasnart de bleve røbede, turde de ei blive der længere, men snege sig bort hemmeligen. De dømtes fra odel og arv samt til landsforvisning. — Har Erland Haldorsens nære slegtninge været blandt disse katholsksindede, saa maa de imidlertid senere ha omvendt sig. Hans søsken Børge og Lauritz samt søsteren (og muligens ogsaa faderen Haldor Samsonssøn) levet i Hardanger længe efter forfølgningen i 1613. Børge omtales endnu 1636, men er antagelig død kort efter. Lauritz levet endnu 1639. Sønnen Johannes Lauritzen har kort efter overtaget faderens eiendomme. Med en utrolig seighet, som endnu kunde efterspores, holdt katholske reminiscenser, skikke, faste, ja endog valfarter sig i Vestlandets fjorde. Mindelser herom har man bl. a. i en teminologi som fandtes ialfald langt henimot det tyvende aarhundrede — bruk av primstavens vendinger; tidsinddeling efter Helgemøss, Vefromøss (Vor Frue messe), Korsmøss o. m. fl. var meget almindelig i 80-aarene, særlig blandt den ældre generation. Om Bg. stift og katholicismen se ogsaa Sars i Hist. tidsskr. III s. 385, ogsaa Daae, Folkesagn fl. st.

[1] Samson Hovland, f. ca. 1780 g. 1806 m. sin frænde Maritta, et barnebarns barn av Thorbjørg Philippusdtr. og lensmand Peder Johs.søn Aga.

historikere som derav maatte ha interesse, maaske turde finde grene av denne æt.

Hovedgrenen i Jondalen fortjener imidlertid at nævnes her, bl. a. fordi den fremdeles (1890) lever i agnatisk rækkefølge paa et par av de hovedbruk som allerede omkring 1600 utgjorde en del av slegtens gods. Fra ovennævnte Haldor Samsonsens yngre søn, Lauritz Haldorsen og hans rike søn Johannes[1] (levet 1660, 1565, lagrettesmand, eier av Vik o. m. a. gaarde) stammer en nulevende, vistnok cognatisk ættegren, som har kunnet opvise flere dygtige mænd, lensmænd, skibsbyggere og gaardbrukere. Fra Lauritz's bror Børge Haldorsen (nævnes 1614, og fl., levet 1636) stammer hovedgrenen av Bratte- eller rettere Brattebøætten[2], hvorav nogen grene kan føres ned til vore dage, dels cognatisk men ogsaa i agnatisk rækkefølge. En av de tvende agnatiske grene eier og bebor Brattebø. En videre forfølgning herav har nærmest kun personalhistorisk interesse.

Slegtens merkeligste mand er ovennævnte Børge Haldorsens sønnesøn Børge Lauritzen eller Larsson, f. 1640, † 1713, kjendt langt utover herredets grænser som »Brattebøkongen«, en mand som ikke alene gjennem rigdom, men gjennem sin hele særprægede personlighet og saavidt sees uten at ha spillet nogen egentlig offentlig rolle, synes at ha indtat en usedvanlig position i sin lokale samtid. Samleren og slegtshistorikeren Johs. J. Aga[3], som i sine forøvrig ufærdige og for tidlig utgivne stamtavler av 1878 stadig opretholder en tør skematisk fremstilling, navne, aarstal, uten ringeste kommentar, hæver sig overfor denne skikkelse, der tør ha interesseret ham sterkt, til en knap pathos, som er særdeles karakteristisk; .... »var rik og storslagen«, heter det i den korte indledning om denne

[1] Hans segl var likesom farfaderens et skjold med bølgede sider, hvori bogstaverne H. S. samt desuten et x og derover to horn (eller orme), men senere tilsat hans egne initialer J. L.

[2] Ætten har ogsaa jevnlig været kaldt Samsonslegten efter døbenavnet Samson, som med enestaaende trofasthet er bibeholdt gjennem flere aarhundreder.

[3] Stortingsmand, f. 1814. Sat ved sin død inde med adskillig nyt materiale bl. a. ogsaa vedrørende denne slegt. Det er saavidt vites aldrig trykt.

mand. Der gik ogsaa stort ry av hans rigdom, og det ligger nærmere at henføre de eventuelt ældre dele av Brattebøkjelderen til Brattebøkongens byggetid end til nogen tidlig middelaldersk munkevirksomhet.

I foreliggende offentlige dokumenter spiller han saavidt det kan sees, ingen fremtrædende rolle. Skiftet efter ham i 1713 (han hadde vistnok før utdelt adskillig gods og løsøre) viser[1] vistnok at han var en rik mand, men hverken her eller i herredets kaldsbok, hvor hans død anføres, ofres der ham nogen nærmere opmerksomhet. Saameget mere særpræget fremtræder han i en overlevering som endnu i nyere tid har formaaet at tegne hans skikkelse i faste klaree linjer[2]. Her skal kun anføres nogen træk, hvorav specielt et enkelt belyser de opfatninger og følelser som laa bak de vestlandske ætters passivitet overfor, og ufrivillige bøien sig ind under det økende danske herremandsvælde, følelser der latente var tilstede blandt det hardangerske jordaristokrati, og som efterhaanden modnedes til politisk bevisst handleevne fra 1814 av. At denslags national selvfølelse aldrig helt har manglet, kan eftervises i de gamle hardangerske storbønders holdning til den danske unions embedsvælde saavelsom til visse sider ved den svenske union; bl. a. heri ligger endel av forklaringen til det eiendommelige fænomen, at under vor nyere unionspolitik har Hardanger med dets i mange henseender yderst konservative befolkning budt den bedste jordbund for den nationalistiske politik som det norske venstre tidlig gjorde sig til talsmand for.

Det er den samme aand som traditionen med forkjærlighet tillægger 1600- og 1700-tallets bondeadel overfor danskevældet og de danske embedsmænd[3].

Børge Lauritzsøn eller Larssøn, Brattebøkongen, skildres som en høivoksen mand med rolige kloge øine, jevnlig taus men ordsnar, munter i lag. Han var en slegtning av,

---

[1] Medd. fra Bg. St.arch. 1890.

[2] En skildring av denne mand bl. a. ut fra det av Aga tilveiebragte materiale vilde ha været av ret betydelig interesse, men blev aldrig bragt til utførelse.

[3] Smnh. for dette tidsrums vedk. Medd. f. d. n. R. A. I s. 269 om »den nationale følelse i Norge i forb. med prins Chr.s hyldning 1650«.

maaske besvogret med, den fra de indre Hardangerbygder bekjendte kloke og djerve høvding Peder Johannesen Aga paa Hovland, med hvem han synes at ha hat træk tilfælles. Den berømte sølvkande hvori Peder skjænket kong Christian[1] først øl og siden sølvpenge, kom ved arv[2] til Børge Larsson, men findes ikke i skiftet efter ham, som derimot omtaler den navngjetne Brattebøkrone[3].

Det er i Børge Larssons mund traditionen lægger de haarde ord om hans frænde Lauritz (Galtung) paa Thorsnæs i Jondal, at han hadde tigget sig ny dansk forgyldning til sit gamle norske skjold. Sagnet —noget mere er det vel neppe — er historisk litet holdbart. Bl. a. var Børge Larsson kun en gut da Lauritz paa Thorsnæs, ganske vist med nogen møie, opnaadde støtte for sit adelsskap hos de danske arrangører av hyldningen for kong Frederik III i Oslo 1648. Men sagnets ordtak har en tendentiøs karakter, som ikke er uten interesse. De mange rustificerede vestnorske lavadelsætter har netop følt paa denne maate. Mot det indvældende danske aristokrati formaadde de ikke at hævde sig, og kravet om et efter d a n s k maal anerkjendt jevnbyrdig gifte vilde de eller kunde de ikke opfylde[4]. De blev selveiendes odelsbønder, landlige knaper (smhd. kongens brev til Chr. Walkendorff om knaber i Bergenhus Len, H. T. III 1 s. 18. N. R. R.

---

[1] Det noksom bekjendte sagn om Chr. IV's besøk paa Hovland i Hardanger skyldes maaske en forveksling av kongens person med Gyldenløve.

[2] Hvor nært dette slegtskap har været fremgaar ikke klart. Det sandsynligste tør ha været at saavel Peder J. Aga som hans hustru Thorbjørg Philippusdtr., ialfald den sidste, har været i slegt med Brattebøkongen. Et stadig gjentaget navnefællesskap synes at støtte dette. Begge hadde en søn Iver og en datter Jorond, og blandt begges efterkommere forekommer senere de samme navne, Samson, Philip eller Philippus, Gudrun og fl.

[3] Medd. fra Bg. St. A. 1890. Traditionen siger den var av »rent guld« med hvite perler øverst og uthugne ruter av ædle stene. Hvor den er blit av er ubekjendt. Den skal ikke ha været pandekrone av den karakteristiske og vakre Hardangertype; sandsynligvis har det været en ganske liten brudekrone.

[4] Selv var nævnte Børge gift med en til det lokale aristokrati hørende kvinde fra Thorsnæs, som har medbragt jordegods og skog i Tørvigen og Strandebarm.

I 229, 237), »ærlig og velagtet«, ikke velbyrdig og velbaarne. De opponerte vel ikke, de tigget ugjerne, men de følte vel sit. Og det kan vel være naturlig at føre den litt stive nationalisme, som har præget hardangerbonden under den svenske union, tilbake til beslegtede, omend mere indestængte følelser i den danske unions dage. Det erindres lett at der har været baade holdning og tradition hos disse bønder, det merkes tildels den dag idag. (Smnh. Yng. Nielsen: Reiseskildringer 1872, Munch o. fl.)

Det mest kjendte og sikkert ogsaa korrekte billede av Brattebøkongen faar man — ved siden av Agas trykte karakteristik — av beretningen om striden med Vikebygdingerne og Børge Larssons reise til Kjøbenhavn. Beretningen herom har holdt sig som det synes uten væsentlige forandringer og er endnu kjendt. I fjeldet mellem Brattebø i Jondal herred og Vikebygden i Ullensvang herred ligger spredt flere udmerkede sæterstøler. De sydlige av disse eiedes sammen av Thorsnæs og Brattebøfolket, som synes at ha været vidløftig samgiftet, og bruktes i fredelig fællesskap. Til de nordlige av disse støler, som ligger ved den gamle ridevei over fjeldet fra Jondal til Mokkestad, mente Vikebygdbønderne at ha visse bruksrettigheter, som ikke stemte med Børge Larssons syn paa den ting. Efter mange resultatløse sammenstøt reiste Børge Larsson med eget skib[1] til Danmark, hvor han skaffet sig gehør. Traditionen vil vite at man paa høieste sted fandt interesse og behag ved den staute nordmands optræden, hvad der maaske kunde ha sin rigtighet.

Ialfald fik Børge medhold, hvad der tydelig nok kan eftervises. Overleveringen, som beretter at han efter-

[1] Eget skib var vel dengang, men ikke senere saa stor en sjeldenhet blandt Hardangers mere velstaaende jordegodseiere, hvis vareforsendelse, væsentlig trælast, foregik med andres skibe. Det tak den fremmede, væsentlig skotske sjøfart hadde i disse egne, holdt sig saaledes temmelig længe. Det forhold som for det søndenfjeldskes vedk. omtales i det norske riksraads brev av 1490 (D. N. II 963), hvorefter det var »almindelig sed, der bruges søndenfjelds, at landbønder og bokarle have og bruge sine egne store skibe, med hvilke de fare udenlands med spærrer, bord, lægter og andre varer« — passer ikke paa forholdene i Hardanger, hverken i det 15. eller 16. aarh.

lot værdifulde gaver, tillægger at Børge Larsson av en hofmand fik forespørsel om han ikke attraade at opnaa frihet og dansk adelsskap. Svaret er karakteristisk ialfald for den folkelige opfatning av »Brattebøkongen«. Han meldte tilbake, at han ikke trængte bedre adelskap end det han hadde hjemme, og hvad friheten angik hadde han saameget han behøvet, naar kongen hadde faat sit.

Selv om denne overlevering tør være mere tillempet av samtid og eftertid end egentlig nøiagtig i alle detaljer, saa gir den dog som nævnt en del av det billede der hos befolkningen dannet sig om Børge Larssons personlighet.

Da han efter lykkelig hjemreis steg iland ved sine frænders gaard Vig i Jondal, vilde han ikke bie, bad straks om hest og red uten at stanse med følge Krossdalen op. Stanset heller ikke ved Espeland, hvor datteren bodde, heller ikke ved sin egen gaard Brattebø, hvor husfolket med undren saa hans færd, men red straks til sætrene, hvor han lot kaste ut av sælene al Vikebygdingernes eiendom og jog buskapen østover og tilfjelds. Først da dette var gjort, vendte han sin hest og red til Brattebø, hvor mat og velkomst ventet.

Der findes ogsaa andre, mere sagnartede beretninger om denne mand. De samstemmer i skildringen av en eiendommelig, vel utrustet personlighet. Aga sammenfatter (1878) det hele træffende i den korte anførsel: »Var rik og storslagen«. — Nogen stridbar eller trættekjær natur har han ikke været. Domme i retssaker, som jevnlig har bud fra disse bygder, nævner ikke ham som part, mens de fjernere frænder i Strandebarm saavelsom Jondal ikke helt sjelden er med. Han var, ialfald i en viss periode, rik særlig paa jordegods, men maa før sin død ha avhændet store dele herav[1].

---

[1] En av slegtens odelsgaarde, Storrlinge, som en tidlang hadde været cognatisk eie (under Thorsnæs) og holdt paa at fortapes, utløstes omkr. 1680-aarene av Børge Larsson paa Brattebø og hans næstsøskendebarn Joh.s Larsson paa Vig, der begge synes at ha hat odelskrav, omend efter de fattige brukere. Gaarden overtokes fra 1690 av Johannes alene, uten at han dog bodde der. En anden gaard Bleie bortga Børge som medgift til sin datter Gudrun. Forøvrig besat Børge til forskjellige tider dels hel eller delvis eindomsret, dels pant eller odelskrav i en række gaarde: Brattebø, Hanegaard (gaves til en av sønnerne, Ole

Størst betydning fik Børge Larsson som en av grundlæggerne av den sjøbrukstradition (baatbyggeri og jagtefart m. v.) som helt ned til vort aarhundrede har levet i og sat sit præg paa disse bygder. Selv bygget han mindre fartøier og skar tømmer til skibe dels alene, dels paa tømmersager hos frænder i Strandebarm, Tørvigebygden og Jondal. Han deltok saaledes sammen med flere frænder i en vistnok vidtdreven eksport av tømmer til Skotland, og flere av dem, deriblandt Samson Schelnæs, sees i 1660-aarene at ha været ilagt bot for eksport bl. a. av tøndestav utover den nye toldforordnings maal. — Selv ek kunde ytre Hardanger eksportere dengang. Cfr. indberetning fra lensherren paa Bergenhus, som allerede 1589 klaget over at ekeskogene i Søndhordlen fortyndedes sørgelig ved utførsel til fremmede, og det i en grad som lot befrygte hel utryddelse. Noget forslag om forbud fremsættes dog ikke. (Hans Lindenovs forestilling, orig., R. A.) Denne klage fulgtes gjennem halvandet aarhundrede av en række lignende[1], visselig ikke alle utsprungne av de samme brave motiver, men dog i sit angivne formaal like berettigede og tilsyneladende — like nytteløse. For nærværende findes der utenfor Tørvigen neppe mange eke-

Aga), Svaasand, Flatebø, som Børge eiet i sameie med sine to frænder Johan paa Thorsnæs (Galtg.) og den rike Johannes paa Vig, videre Saalesnæs, som i flere aarhundreder fulgte ætten, Tørvigen, Birkeland, Degrebrække, Hougen, Koppren, Hvitastein, Guntveit, Baggegaard (opk. efter Oluf eller Iver Bagge) samt længere inde i fjorden Melland, Hovland, Tveit og Bu, og i Kvinnherred Røsseland og Ennes (Ænes). Til enkelte av disse gaarde har dog Børge kun staat i et løsere forhold. Det meste av jordegodset var før Børges død gaat over til Johannes paa Vig.

[1] Krav om nedlæggelse av distriktets toldsted og raab om at »spare skogen« fra Bergens magistrat og eligerede mænd 19.3.1721 og 25.1.1735. Likeledes erkl. fra overlods de Ferry 25.1.1736...., hvor det heter at skovene i Hard. og Søndhl. i bund og grund ødelægges og for en liderlig pris sælges. Av de mange indladningssteder, hvis ukontrollerbarhet i lang tid paaklages, laa netop 3 paa Børge Larssons grund (Vig, Tørvigen og Lingehavn). Ialt »kontrollerede« disse slegtninge i tiden fra omkr. 1612 et halvt snes sager. Det monnet jo noget. Det fortælles at han indførte en forbedret sag, der var istand til at sage det dobbelte av de gamle, og som tok de haardeste ekestokke uten skade.

stammer i Hardanger og Søndhordland, likesom det overskud av alm. skogvirke der kan leveres, ikke er for stort. — Imidlertid synes den sterke hugst at ha floreret i Jondal før Børge Larssons tid. Ved besigtigelse av Jondals ældste da skrøpelige kirke i 1665, da et nyt bordtak befandtes absolut nødvendig, fandtes der ikke bord dertil at faa i selve Jondal. Nu er forholdet længst paa bedringens vei. I matrikelkommissionens indberetn. 1864 hadde næsten alle gaarde nok skog til bygningstømmer og ved, omend endnu kun faa noget tømmer tilsalgs. Man maa forøvrig overfor de særlig fra byerne fremkomne klager over skogenes uthugning og eksport erindre at de bunder i byens misundelse mot bygdernes frie salg mere end i noget nationaløkonomisk vidsyn og vel nærmest skyldes ønsket om at tvinge al handel ind under byernes mellemmandsstyre. Klagerne har derfor visselig tildels været overdrevne. Landdistrikternes syn paa tingen var neppe særlig vegtig repræsentert i »De norske Committeredes« erklæring i Kjøbenhavn 1662, hvor bl. a. Søndhordlens toldsted anbefales ophævet og al trælast saavelsom alle andre varer »ingen undtagen« kun utført over Bergen. (Canc. Indl. 30. 7. 1662.)

Det var neppe for intet at bonden, som det heter i kjøpstædernes andragende av 1661, var de fremmede (hollændere og skotter) saa geneiget at han før det dennem avhænder end den indlændiske (d. e. bykjøbmændene) derpaa den ringeste skillings fortjeneste forunder.

Det er dog ingen tvil om at der i tider baade før og efter 1660 har været hugget og eksporteret i overdreven grad, saavel i sin almindelighet som i de her foreliggende bygder. Naar undtas Tørvigebygden er eken nu praktisk talt utryddet i Hardangerfjordens bygder. — I 1610 løb fra Søndhordlandske fjorde ialt 112 skibe ut, derav halvdelen skotske. I 1621 var tallet 107, hvorav 64 skotske. I det hele har den direkte skotske trafik paa landdistrikterne særlig i Søndre Bergenhus amt til tider været av en saa levende og intim karakter at den skulde synes at fortjene en nærmere lokal undersøkelse og eventuel samlet fremstilling, og da ikke alene av samtrafikkens rent handelsmæssige sider, men tillike for at søke at gi et indblik i den neppe tilstrækkelig iagttagne og vurderede be-

tydning av det intime samkvem mellem længe henliggende fremmede trælastopkjøpende og indfødte har hat for befolkningens privatliv kulturelt som materielt. I paafaldende mange tilfælde har efterslegten visst at berette om samgifte mellem skotter og norske, — ifølge forholdenes natur væsentlig skotske mænd med norske kvinder, men i enkelte tilfælde endog omvendt, og i en række tilfælde knytter ogsaa traditionen skotske eiendomskjøp og jorddyrkere til indenlandsk grund langs Hardangerfjorden helt fra Kinservik og Graven til fjordens munding. Racefællesskap og sproglig slegtskap har aabenbart lettet dette forhold. Retsforhandlinger vedrørende disse distrikter byder ikke sjelden materiale til belysning av emnet. Ved flere leiligheter støter man paa oplysninger der viser at de fremmedes ophold var langvarige. Dombøkerne omtaler kjøp av skibe under bygning. Ellers er det t r æ l a s t i forskjellige former, oftest middelstor last og tøndestav, som er skotteskuternes last. Tørfisken spiller ikke hovedrollen paa dette marked. — Det indbyrdes forhold har gjennemgaaende været godt; det byder for landboernes vedkommende intet sidestykke til det misforhold som byerne, særlig Bergen, led under i og med den hanseatiske handel. Og grunden er ikke alene at søke deri, at den skotske handel i motsætning til den hanseatiske var en upolitisk affære. Den hviler ogsaa paa rent racemæssige eiendommeligheter av interesse og paa et kulturfællesskap med langt uttyndede, men aldrig helt brutte traade fra vor tidligere middelalder. (Se Alex. Bugges utdrag av engl. arkiver H. T. V. 11.)

Selv synes Børge Larsson i ældre aar, muligens paa grund av tap, at ha opgivet hele den her berørte side av sin virksomhet, men gjennem driftige sønner opvokset der paa flere steder ved fjorden en efterslegt som har været anførende paa sjøbrukets forskjellige omraader. Den ældste søn Samson døde spæd, men efter Lauritz paa Brattebø og Iver paa Svaasand levet en talrik, hovedsagelig cognatisk efterslegt i den driftige bygd. Av de øvrige sønner kom Helgie tidlig til sin faders frænde, en Samson paa Schielnes's slegt i Varaldsø nabosogn, ved hvem han fik først et bruk av sidstnævnte gaard, siden ved indgifte i en derboende lensmands- og smaaadelsæt (efter eiendoms-

forhold i nabosognene at dømme muligens Dahl?) endnu et bruk, kom til velmagt i Varaldsø og omegn; særlig bemerket ved driftighet i skog og sjøbruk[1]. Endnu en av Brattebøkongens sønner, Ole paa Aga i indre Hardanger, efterlot talrik efterslegt med navn Aga; nu sandsynligvis kun cognatisk. Med Agaslegterne var Børge Larssons æt forøvrig oftere indgiftet; saaledes ægtet sønnen Lars Børgessøn Inga Aga og sønnen Ole Børgessøn Marita Aga og siden Ingebjørg Aga, likesom ogsaa efterslegtene gjentagne gange blandedes ved ægteskap. Efter Børges datter Herborg, gift paa Mokkestad, findes cognatisk efterslegt, væsentlig i bondestand. I det hele nedstammer en særdeles talrik og ret fremtrædende efterslegt, gjennem sønnerne Helgie og Lauritz et faatal agnatisk, gjennem de øvrige børn cognatisk, fra Brattebøkongen.

Det ser næsten ut som om han før sin død har gjennemgaat en økonomisk krise, hvis karakter høist sandsynligvis hænger sammen med træeksportens overflyttelse paa andre hænder og tildels ogsaa andre distrikter fra den første del av det 18. aarhundrede. I ethvert fald findes en række eiendomme hvori han var eier eller medeier, at være avhændet omkr. 1700, væsentlig dog kun til slegtninge[2].

---

[1] Av en meddelelse fra stedets prest til den nye biskop Arentz, som ifølge en forøvrig urigtig tradition siges at ha været den første som overhodet visiterte i herredet, fremgaar at Helgies sønnesøn Helgie Samsonsøn med tvende frænder skjænkede Varaldsø kirke en alterduk og en stor prægtig lysekrone det nævnte aar (1764). Han er maaske den sidste med visshet kjendte agnat av Samsonslegten i Varaldsø sogn. Ifølge en nyere meddelelse, der skyldes sognepresten i hovedsognet, skal dog en meget faatallig mandlig efterslegt ha kunnet efterspores endog saa sent som 1840 i velstaaende stand som skog- og jordeiere samt sjøbruksdrivende, likesom den bekjendte Helgie Helgiesøn Skjelnæs, der i 1880-aarene for egen regning gjenopbygget Varaldsø kirke og skjænket den til sognet, skal ha tilhørt den samme slegt, formentlig dog cognatisk, Se »Vestlp.« for 1885, samt Haukenæs, Natur og folkeliv b. VIII, der fortæller at han ga ut 10,000 kroner til kirkebygget.

Traditionen om Arentz's visitas som den første biskop, — biskop Hvoslef nævnte den ved kirkeindvielsen i Jondal 1888 — er dog feil. Bornemann hadde visitert i Jondal iallefald 20 aar før Arentz.

[2] Av et hjemmelsdokument fra 1799 (Berg. St. Arch.) til en gaard i Ryfylke sees hans segl at ha vist et skjold med en rad kantstillede (pælstillede) ruter over hverandre med et X

Personalhistorikere, som derav maatte ha interesse, vil formentlig kunne følge denne æts samtlige led fra Fartein Ænes's søn Samson Farteinsen Borssen og Haldor Samsonssøn helt ned til vore dage, — et lokalt norsk bondearistokrati, av ret bemerkelsesværdig karakter og knyttet til en bestemt bedrift i halvfjerde aarhundrede.

Børge Larsson døde ifølge Agas optegnelser i 1713[1] og var den sidste av ætten som begravedes i kjelderen under Jondal kirke, som allerede var omtrent faldefærdig og bestemt til ombygning[2]. Om dødsaarsaken meddeler Aga[3], at han, den 73-aarige mand, la sig i sengen efter en nervefeberpatient for at vise at sygdommen ikke bet paa ham.

Sengene i den svære, ældgamle bjælkestue — som endnu i forrige aarhundrede paavistes i Jondal som Brattebøkongens (flyttet til en gaard ved sjøen og siden solgt til en engelskmand), syntes dog ikke ved sin længde at tyde paa nogen særlig høi mand set i sammenligning med andre gamle sengesteder fra disse distrikter i Søndhordland og Hardanger. Hvad befolkningen i sin almindelighet angaar, synes Vibes anførsler om legemshøiden at holde stik.

---

eller et kors over og paa siderne to horn eller ormer; at han ogsaa har hat et andet segl sees av tvende retsprov i Riksarch., der viser nysnævnte sigil, kun med den forskjel at hornene i feltet mangler. Begge segl har hans initialer B.L.S. Den ene søn Lauritz benyttet et skjold med bølgede kanter samt L.B. i monogram og derover et kors eller X.

[1] Som en merkelighet fortælles (Agas optegnelser) om ham at han »bar sverd«. Han har dog sikkert ikke indtat nogen militær stilling. I denne forbindelse kan nævnes at han ved siden av »Brattebøkongen« stundom ogsaa benævnes »Bjønnen«, hvad der har sigtet til styrke og legemlige færdigheter, men særlig til en begivenhet hvorunder han i Tørvigens skogtrakter hadde et møte med en bjørn, som blev nedlagt av Børge Larsson med en »stutt kaarde«, — et underlig jagtvaaben henimot slutten av det 17. aarhundrede. Herom var der en vise.

[2] Den nedtokes istedet helt nogen aar senere, 1725, da de fleste kister under gulvet fik et lag av sand over sig. Metallet paa de senest nedsatte kister var da endnu ganske blankt. Det fortælles at nogen av likene under hovedskibet var indsat med barkelut for at bevares (!). Der var dengang et ret stort antal kister med kostbarere utstyr; kun nogen enkelte, av Thorsnæsættens sidste generation, blev staaende urørt endnu en tid, men indklædtes med bord. I det 19. aarh. fjernedes eller nedgroves ogsaa disse.

[3] Trykte meddelelser.

Derimot tør det være et spørsmaal om ikke anførslene om skalleformen maa berigtiges derhen, at ogsaa Jondalens befolkning gjennemgaaende er mesokefaler og saaledes adskiller sig fra det eg. Hardangers dolichokefale befolkning.

Sluttelig skal kun nævnes, at den baatbygningsvirksomhet der menes gjenoptat ved eller av Børge Larsson i dette distrikt, har siden vist en livskraft som endnu til aarhundredeskiftet gjorde den til en væsentlig indtægtskilde for de omliggende bygder. Navnet »Strandebarmer« er et velkjendt navn paa en vel utviklet sjægtetype, et navn der har en god klang viden om i de vestlige kyst- og fiskedistrikter. Og de mange tildels sjøgaaende fartøier som i slutten av 17. aarhundrede er bygget i dette distrikt, betegner en utviking av en industri som har sine røtter tilbake i den ældste middelalder, da de hardangerske og søndhordlandske baatfartøier var eksportvare til de norske lande i vest.

J. Lie.

16.

En norsk Köpenick-affære for 150 aar siden.

Det tør vel være en almindelig mening at vort demokratiske og gjennemsigtige samfund ikke er synderlig egnet for operationer à la Köpenick. Men i dansketiden laa forholdene noget anderledes an. Rydningstiden med dens nybyggerstemning og dens sociale nivellering var da endnu ikke begyndt. Den herskende klassemotsætning før 1814 var ialfald i én henseende større hos os end andetsteds. Utenfor og uforstaaende overfor folkekulturen stod landets dansktalende og dansksindede overklasse. Der var to verdener i ett samfund, en anomali som hevnet sig paa mange maater. Ofte blev der fiendskap og klassestrid; altid var der den kjølighet som fulgte av bristende kjendskap. Almuen visste intet om hvorledes det gik til i den anden verden og manglet derfor ogsaa forutsætningen for at danne sig en mening om hvorledes det k u n d e gaa til. Herrerne var fremmede for bonden; derfor blev hans lydighet kritikløs, blind.

Først med disse forhold i tankerne vil man forstaa en liten episode som forefaldt under strilekrigen 1765 — pussig i sit forløp, men alvorlig nok i sine aarsaker.

Den 12. april 1765 blev den 38 aar gamle nordmøring Gregers Andersen Bjerkelie dimitteret fra den kongelige fotgarde i Kjøbenhavn. Nogen dager efter var han paa hjemreise. Men veien var lang, og Gregers Andersen har øiensynlig funderet en del over hvorledes han skulde bære sig ad med at komme raskt frem. I Kristiansand kom han sammen med en mand som raadet ham til at skaffe sig friskyss ved at indbilde almuen at han reiste om med brever om ekstraskatten. Nordmøringen fulgte raadet, og resultaterne blev over forventning. En mand i et slikt ærende var bønderne villige nok til at skysse. Gregers Andersen kom baade fort og billig frem. I begyndelsen av mai maa han ha været hjemme igjen.

Hadde nu Gregers nøiet sig med at ta de allernødvendigste konsekvenser av sit paafund, vilde det neppe ha faat det efterspil som vi har at takke for at historien kan indfange manden. Men det gik ham som det saa ofte gaar menneskenes børn, naar de gir sig eventyret ivold; hans fantasi bukket hurtig under for fristelsen til at løpe løpsk i den nye rolle. Hjemme i Nordfjord begyndte komedien først for alvor. Her reiste han omkring og indbildte bønderne at ekstraskatten ikke var efter den kongelige vilje og læste op en falsk forordning i kongens navn for at forhøie virkningen av sine ord. Da han i slutten av mai drog til Bergen for at søke arbeide ved bergverkene, var han derfor kjendt av almuen over hele Vestlandet. Selv saa langt sydpaa som i Bergens nærmeste omegn visste alle om ham. Takket være de politiforhør som blev holdt i Bergen i anledning av strileopløpet 1765, er vi istand til at opsnappe manden hist og her under reisen og avlure ham smaa bemerkninger fra hans samtaler med bønderne. I Lindaas var der saaledes flere bønder som gav ham friskyss, »fordi han sagde sig at være sendt fra Kjøbenhavn med et Brev til Stiftamtmanden, at der skulde holdes Thing paa en Gaard Unneland i Gunlands Skibrede, betræffende Ekstraskatten, som han formente at skulle ophæves«. En av de gaardbrukere som han fik skyss hos, Joseph Larsen Qvalvaag, kunde oplyse at han hadde sagt »de gjorde ilde i

det skeete Opløb og derved tilbagetagne Extraskat; hvorpaa han sagde han skulde tilbage til Trondhjem, for at bestille nogle Baade for endeel Herrer, som skulde komme fra Kjøbenhavn, at undersøge denne Sag; talede og om at skulle udsøge et beleiligt Sted til Leir for 900 Mand, samt at der skulde holdes et Krigsforhør i hvert Fogderie«[1].

I Arne skibrede kom han indom gaarden Melchier-Aaen, hvor mand og kone ikke var hjemme, »men alene nogle Børn og Ungdom, som han indbildede at være udsendt i Kongl. Ærinde, og derved fik dem narret at give sig Friskyds til Bergen«[2].

Til gaarden Fosse i Allenfits skibrede var han kommet med friskyss »under Foregivende, at han var udsendt av Kronprindsen, for at tilkjendegive de norske Undersaatter, at de vare befriede for Extraskatten; dertil han lagde dette, at Kronprindsen selv med første kom herop, havende med sig 3 Grever, og vilde bivaane de holdende Thinge, og skulde han være Ordonnance hos Kronprindsen«[3]. Til Anders Arnesen Soltvedt i samme skibrede fortalte han at kongen ikke hadde faat mere av ekstraskatten end 4 mark og 8 sk. av hver person.

Den falske forordning gjorde han flittig bruk av overalt hvor han kom hen. Den handlet »om Grændseskyds og Udredningspenge, som skulde faaes tilbage, samt at det Korn, som Kongen for nogen Tid siden opsendte til de Fattige, skulde godtgjøres siden dermed ikke rigtig var omgaaet. De som havde opkjøbt dette Korn, skulde faae deres Penge igjen, siden Kongen havde foræret det«[4].

Det har øiensynlig ikke været saa faa rorskarer, som maatte slite paa toften for den virksomme nordmørings skyld; de blev imidlertid trøstet med at de skulde faa skyssen betalt, naar kronprinsen kom.

Som et »Forbud for Prindsen« holdt da den forhenværende gardist sit indtog i Bergen en dag i juni maaned. Her synes han at ha nytt stillingens behageligheter til gagns. Da han senere blev tat i forhør av kommissionen, hadde han mistet mæle; men før den tid er det intet som tyder paa at snakketøiet hans var i ulage. Store ord og løfter utdelte han med overdaadig rundhaandethet til sine

---

[1] Kommissionens indberetning om strilekrigen, trykt i J. St. Munch: Saga III s. 420—21. [2] Smsts. s. 423. [3] Smsts. s. 421. [4] Smsts. s. 422—23.

tilhørere. En lørdag eftermiddag kom han saaledes ind i et vertshus i byen, var drukken, slog i bordet og forkyndte at han var kommet fra kongen og grev Moltke med brever om ekstraskatten til stiftamtmanden og at han »i Dag havde klinet en Lectie i Geheimeraaden, som skulde betale mere end nogen anden Mand i Landet«[1]. Selv skulde han »blive paa Slottet«, naar kronprinsen kom til Bergen; saa maatte jo alle skjønne hvad kar han var.

Men herligheten varte ikke længe. I Bergen blev Gregers Andersen uten skaansel ribbet for den nimbus han hadde snytt sig til ved at optræ som kongelig sendebud. Stiftamtmanden varslet politiet, som gjorde kort process med manden, satte ham i varetægtsarrest og holdt forhør over ham. Det første blev tat den 3. juni og det andet den 20. august efter kommissionens foranstaltning. Det var nu tungen slog klik paa den veltalende mand, »det vi i Begyndelsen troede at være en Forstillelse, men hosfølgende Feltchirurg Henermans Attest af 2den Aug. sidstl. udviser, at det kan være en Følge af den Epilepsie, som han er beheftet med, der alligevel ei kan determineres«[2].

I arresthuset fik Gregers Andersen tid til at tænke over sine meriter. Han har nu neppe fundet det bare opbyggelig at mindes dem. At fængselsopholdet har gjort ham mindre høi i hatten, viser et brev som han leverte politimesteren, dateret 2den august 1765 »af saadant Indhold: Han beder om Forladelse, han har ikke gjort det med Forsæt, men hans store Nød, at han formaaede Bønderne at skydse sig, saa har han ikke andet gjort, og er han uskyldig for videre i Skatten; han overlader det derfor til Guds og Konges Naade.

Gris Andersen Bjørchelie.

At forestaaende er af Gris Andersen ordlydende skrevet med Kridt paa et Brædt, testerer

Johnes Olsen. Mons Hansen.

NB. Disse begge ere Arrestanter i Byens Arresthuus, hvorudi er en Borgerstue, som Arrestanterne kan opholde sig i om Dagen, og maa Gregers Andersen der have skrevet foranmeldte«[3].

---

[1] Smsts. s. 419. [2] Smsts. s. 417. [3] Smsts. s. 424.

En blanding av forargelse og medlidenhet synes at ha været de følelser, som fænomenet Gregers Andersen Bjerkelie vakte hos kommissionens medlemmer. De stempler ham som »farlig Nouvellist for en lettroende Almue, som han har indbildet, at han var udsendt i Kongl. Ærinde, at Kongens egen Søn kom herop for at befrie de norske Undersaatter fra Extraskatten, som Kongen ei vidste af at sige, og hvoraf Hs. Majest. ei havde faaet mere end 4 Mk. 8 sk. pro Persona, med flere saadanne Legender, som kunde været af allerstørste Conseqvence, om de havde været udstrøede i den Tid, da Gemytterne vare i Bevægelse, før Opløbet skede den 18de April; men som efter den Tid ikke vare saa betydelige, eftersom han tillige paa sin Facon talede om en Undersøgnings-Commission. Hvorom alting er, sees tydelig, at Gregers Andersen har raffineret paa et ondt Raad, indtil at gjøre sig til en Falsarius, eller en for Publicum farlig Bedrager. Hvorvidt forestaaende Armod, Eenfoldighed, ja vel og Drukkenskab kan tjene ham til Undskyldning til Formildelse, det indlades allerunderdanigst til Eders Majestæts Naade«[1].

Mandens usseldom har ikke kunnet andet end ta brodden av kommissionens kritik. Den kunde ogsaa ha fundet undskyldende momenter i det system som det var saa latterlig let og derfor saa menneskelig at misbruke. Det var bondens skysspligt som gjorde Gregers Andersens meriter mulige. I virkeligheten hadde han levet høit paa en gammel bondebyrde, som stadig hadde voldt misnøie og klager. Alle embedsfolk hadde friskyss, en forret som overalt fristet til store misbruk. At en av almuens egne for en gangs skyld fulgte sine foresattes eksempel, gav systemets svakhet et islæt av komik; men byrden blev ikke derfor lettere at bære for bonden. Kommissionen var fuldt opmerksom paa at andre likesaa betænkelige omend ikke fuldt saa opsigtsvækkende misbruk gik i svang:

»At stor Misbrug foregaaer med Friskyds og at Almuen derved meget graveres, følgelig har største Føie at føre Klage om, kan ikke negtes. Vi ansee det for en høi Nødvendighed at for denne Friskyds sættes visse Grændser og at Misbrug, meere end hidindtil, ved nærmere Reglement

---

[1] Smsts. s. 425.

søges forekommet, da enhver, som betjener noget Embede, det være sig Geistlig, Civil eller Militair, hvad enten de ere i Kongelige Forretninger eller ikke, ja vel og mange som ikke ere i Kongelig Tjeneste, æske fri Befordring, deels ved en selvtagen Myndighed, deels og formedelst saadanne Ordres, som de selv skrive og Almuen (hvoriblandt mange ikke kan læse eller kjende Skrift) for gyldige antager«[1]. Ulemperne ved de bestaaende skyssforhold fandt kommissionen saa store at den ikke nøiet sig med at foreslaa en skarpere kontrol. Utryddet blev ondet ikke, før man gik til et helt systemskifte, og den foreslog derfor at la friskyssen avløse av en skat til en skysskasse fælles for det hele land. Kommissionen er her inde paa en tanke, som først i 1816 blev til virkelighet. Et andragende fra almuen i Nordhordland om at faa skysstaksten forhøiet — fra 10 til 16 sk. milen — vilde den gjerne støtte, »henseende til Tidernes Forandring, Milenes Størrelse og Skydsens Besværlighed her udi Stiftet fremfor mange andre Steder, da ved hele Søkanten snart de fleste Reisende og Øvrighedspersoner betjene sig af deres egne Baade, hvortil behøves 6, 8 à 10 Mand«[2].

Georg Sverdrup.

---

[1] Smsts. s. 485. [2] Smsts s. 487—88.

LITTERATUR.

Jac. S. Worm-Müller, Norge gjennem nødsaarene. Den norske regjeringskommission 1807—1810. Steenske forlag.[1]

Denne avhandling, som forfatteren nylig har forsvaret for doktorgraden, er et i flere henseender betydelig og betydningsfuldt verk. Allerede volumet er imponerende, men endnu mere det utholdende arbeide, som er nedlagt i det. Forfatteren har gjennempløiet et omfangsrikt materiale, spredt omkring i forskjellige samlinger, og bygger idethele sine oplysninger og slutninger paa et meget omfattende og indgaaende kildestudium. Han er undertiden unødig utførlig i citater og excerpter av aktstykker og har medtat mange tal og data, som med større fordel kunde været uteladt; men han har dog langtfra nøiet sig med at excerpere og referere; han har tænkt sit stof grundig igjennem, veiet det omhyggelig og ordnet det ind i større sammenhæng. Ja, han har saa at sige levet med i nødsaarene og fortalt deres historie i en omhyggelig gjennemarbeidet, undertiden virkelig gripende og fængslende fremstilling.

Og dog gir denne bok ikke nogen fyldestgjørende skildring av Norges historie i nødsaarene; den dvæler indgaaende ved de politiske, økonomiske og tildels de administrative forhold, men svarer ikke paa spørsmaalene om nødsaarenes virkninger i kulturel og social henseende og omfatter, som nævnt, kun tidsrummet 1807—10. Denne begrænsning hænger atter sammen med, at forfatteren oprindelig kun har hat til hensigt at skildre regjeringskommissionens historie; men under arbeidet hermed har nye opgaver tvunget sig ind paa ham og fundet sin selvstændige besvarelse. Derved er imidlertid fremstillingen

---

[1] Det følgende er utdrag av min opposition ved doktordisputatsen 2. okt. 1919.

av regjeringskommissionens historie, saa utførlige og grundige dens forskjellige avsnit hver for sig end er, dog blit saa opstykket mellem andre sidestillede emner, at man efter læsningen av verket sitter igjen uten noget sterkt samlet indtryk av den og dens virksomhet. Naar forf. ikke vilde ta emnet »Norge gjennem nødsaarene« op i dets helhet og fulde bredde, hadde det været ønskelig, at han hadde samlet fremstillingen mere om regjeringskommissionen og underordnet det øvrige stof under dette synspunkt.

Det maa i sin almindelighet indrømmes, at de opfatninger forf. gjør sig til talsmand for, som oftest er vel funderet; men paa enkelte punkter kan der dog være opfordring til at ta avstand fra dem. Saaledes synes skildringen av Englands utenrikspolitik i 1807 og de dermed sammenhørende begivenheter at være for ensidig præget av det danske syn paa disse ting, saadan som dette er utviklet av Carl Th. Sørensen, Erik Møller og Edv. Holm[1]. Han er derfor tilbøielig til at se kronprins Fredriks politik i et noget for gunstig lys, mens han blir avfeiende og fordømmende, naar det gjælder England og dets utenriksminister Canning. Om den danske utenrikspolitik siger han (s. 2) med Erik Møller, at den var »det stik motsatte av at være dum«; om den engelske heter det (s. 6), at den var det motsatte av klok og forutseende, diplomatisk og militært slet begrundet. Med de nævnte danske forskere lægger han avgjørende vegt paa Danmarks nøitralitetsvilje og engelskvenlighet og lader Canning handle paa grundlag av »tilfældige og uefterrettelige meddelelser« om at den danske flaate blev utrustet m. v. For en nøgtern og uhildet betragtning synes det dog klart, at Danmarks eller den danske regjerings ønsker ikke

---

[1] Av engelske historikere citerer han en liten avhandling av J. H. Rose, oprindelig trykt i The English Historical Review for 1896, senere i Napoleonic Studies (London 1904) og herfra omtalt av Edv. Holm. Derimot kan han ikke sees at ha studeret the Annual Register for 1807 og 1808, som fremdeles er hovedkilden, likesom han ikke har kjendt det vigtigste bidrag av Rose vedrørende dette emne: Canning and the secret intelligence from Tilsit july 16—23 1807, trykt i Transactions of the Royal Historical Society, New Series XX B.

kunde ha nogen avgjørende betydning, allermindst paa et tidspunkt, da Napoleon gjennem freden i Tilsit hadde knyttet sin tidligere motstander Rusland til sig som sin forbundsfælle. Og selv om Canning og det britiske kabinet paa den tid, da beslutningen om at sende en flaate til København blev fattet (19. juli), endnu ikke hadde nogen sikker kundskap om detaljerne i Tilsiterfreden av 7. juli, saa visste de dog om, at der hadde fundet en tilnærmelse sted mellem de nævnte magter, og Canning maatte med sit kjendskap til Napoleons politik og metoder kunne forutse, hvad en slik alliance vilde føre med sig for England og de skandinaviske land, nemlig at disse skulde tvinges til at erklære England krig, og det vet vi nu var et av hovedpunkterne i avtalerne i Tilsit. Beslutningen om flaateexpeditionen mot København er derfor et vidnesbyrd om, at Canning har bedømt den utenrikspolitiske situation fuldkommen rigtig. Han har, endnu før fredens detaljer var ham bekjendt, fuldt ut forstaat stillingens alvor og besluttet at komme Englands fiender i forkjøpet ved at skille Danmark med dets flaate. Man kan kalde hans fremgangsmaate haard og brutal, stridende mot folkeretten; men det er umulig at bebreide den mangel paa forutseenhet. Forf. har igrunden — mot sin vilje — selv indrømmet dette, naar han (s. 6) citerer Napoleons ord til Bernadotte av 2. august 1807: »Danmark maa enten erklære England krig eller jeg erklære Danmark krig.« Han kunde ha medtat ogsaa næste sætning i brevet: »I sidste tilfælde vil Deres opgave bli at bsætte hele Danmarks fastland.« Men det anførte citat gives saa at si parentetisk og uten at sættes i forbindelse med sit utspring: avtalerne i Tilsit.

Det maa ellers med anerkjendelse fremhæves, at forf. er meget samvittighetsfuld i sin vurdering av personer og forhold, at han alvorlig stræber efter en fuld upartiskhet og retfærdighet. Han skyr i almindelighet de altfor pointerte uttalelser og de summariske domme og søker heller at forene motstridende opfatninger ved at slipe de skarpe kanter av og dæmpe uttrykkene. Tydeligst træder dette frem ved omtalen av Fredrik VI. Det er et sympatisk, smukt og idethele riktigt billede forf. tegner av enevoldskongen, selv om de gode sider hos ham er for-

holdsvis sterkere fremhævet end feilene og svakheterne. Meget tiltalende er ogsaa de korte, knappe karakteristiker av prins Christian August (side 20 flg.) og Enevold de Falsen (side 21 flg.). De vidner om psykologisk tænkning, aandsmodenhet og evne til at koncentrere. Derimot mener jeg, at Gebhard Moltke var en mere ubeslutsom og uselvstændig natur, ikke mindst i sin virksomhet som embedsmand, end det fremgaar av forfatterens karakteristik av ham (s. 23). Idethele merker man hos forf. baade ved omtalen av personer og situationer en vis sky for at nævne tingene ved deres rette navn, en vis tilbøielighet til at gi motsatte synspunkter og vidnesbyrd like plass og like vegt, hvorved slutresultatet ikke sjelden blir vakt og ubestemt eller undertiden helt misvisende.

Forf.s endelige dom om regjeringskommissionens medlemmer er den samme som Jacob Aalls, nemlig at de alle i hovedsaken var sin opgave voksen, og han har ingen indvending at gjøre mot regjeringens valg ved denne leilighet (s. 25 flg.). Og dog viser regjeringskommissionens historie ogsaa i Worm-Müllers fremstilling til overflod deres fuldstændige uformuenhet til at ta de forholdsregler, som Norges interesse krævet, og som de uten synderlig risiko kunde ha tat. Istedetfor at handle fordriver de tiden med at skrive underdanige breve til kollegierne og kronprinsen. I den ytterste nød kan de drive det til at sige fra, hvordan stillingen er, i et velformet brev, men ikke til selvstændig og mandig handling. Hvilken kontrast mellem disse psykisk og fysisk svake mennesker og den ene mand, grev Johan Herman Wedel-Jarlsberg, som paa egen haand, uten at dele ansvaret med nogen, vaaget at ta de forholdsregler Norges nød krævet, og som efter sin indtræden i kommissionen i 1809 ogsaa fik denne ind paa nye, mere selvstændige veie.

Worm-Müller søker at vise, at grev Wedels fortjenester av Norges providering ikke er saa store, som man tidligere har trodd. Bl. a. hævder han, at selve provideringsplanen skyldtes ikke Wedel, men hans gamle chef grev Schimmelmann. Det er mulig, at Worm-Müller har ret; men paastanden kunde ha krævet en nærmere undersøkelse[1].

[1] Henvisningen til Meddelelser fra Krigsarkiverne III (1888) s. 185 gir ikke noget fyldestgjørende bevis; ti om planen end

Videre fremhæver Worm-Müller de uheldige sider ved statens overtagelse av kornforsyningen og understreker (s. 101), at Wedel har sin del av skylden. »Han var en utpræget gründernatur, han var den rette mand til at sætte tingene i sving; men han var ikke manden for det kolde, rolige organisationsarbeide.« Jeg tror dog, det er uretfærdig at gi grev Wedel skylden for manglerne ved provideringsplanens utførelse. At det skortet paa kontrol, at der blev sløset med kornet, at underordnede embedsmænd »benyttet sig av leiligheten og beriget sig ved profiteringen«, som det heter, og at en del korn blev bedærvet ved utskibningen, det var vel noget, som ikke kunde undgaaes under de daværende forhold, og det synes mig ganske urimelig at ville paadutte Wedel skylden for det. Han var nødt til at operere med de hjælpemidler, som stod til hans raadighet, der var hverken tid eller leilighet til at skape helt nye arbeidsvilkaar. Værre er det, naar forf. vil ha det til, at Wedel gjennem utsultningspolitik søkte at tvinge nordmændene til at kaste sig i armene paa Sverige; ti denne mening savner ikke alene ethvert bevis, den staar ogsaa i strid med hvad vi ellers vet om Wedels personlighet og handlinger.

Medens forf. synes forholdsvis karrig i sin anerkjendelse av Wedel, forekommer det mig, at han gaar noget for vidt i sit defensorat for prins Kristian August. Skjønt jeg ellers i hovedsaken kan bifalde det sympatiske billede forf. tegner av prinsens personlighet, kan jeg dog ikke medgi, at hans forhold til Fredrik VI under den svenske tronfølgerstrid er saa aapent og greit, som forf. gjerne vil gi det utseende av. Det synes mig paafaldende, at prinsen endnu i første halvdel av juni, da han selv hadde tilbud fra hertug Karl om at bli svensk tronfølger, omtaler dette sit kandidatur for Fredrik VI som et løst rygte uten at nævne hertugens tilbud[1]. Mistænkelig er det ogsaa

---

er foreslaat for kommissionen av grev Schimmelmann, kan den allikevel meget vel skrive sig fra Wedel eller en anden, f. eks. nogen av Schimmelmanns underordnede.

[1] Se prinsens brev til Fredrik VI av 3. juni 1809, Meddelelser fra Krigsarkiverne IV, s. 264, jfr. s. 260 og s. 271 flg. Hermed kan sammenlignes prinsens brev til sin broder 10. mars 1809, da han hadde faat den første underretning om, at mægtige kræfter i Sverige ønsket ham til konge eller tronfølger: »Aussichten habe ich erhalten; doch dies unter uns. Mehr Schnack

at han i de selvsamme breve søker at berolige Fredrik VI ved at nære den forestilling hos ham, at han skal bli konge i Sverige. Endnu den 14. juni forsikrer han, at »tendensen av min hele fremgang« gaar ut paa »at bringe dem (svenskerne) til at underkaste sig Deres Majestæts siepter«. Og dog maatte netop Kristian August bedre end nogen anden norsk eller dansk mand vite, hvor haabløst det stod til med dette kong Fredriks kandidatur til den svenske trone.

Ikke mindre merkelig synes prinsens stilling til kongens angrepsplaner paa Sverige i ledtog med russerne. Der er, tror jeg, ikke nogen grund til med hr. Worm-Müller at betvile rigtigheten av Wedels ord til Platen, at prinsen ikke paa nogen maate vilde hjælpe russerne, hvad kongen end befalte, og at han har uttalt sig bestemt i denne retning; ti disse ord av Wedel stemmer med prinsens egne breve til kongen paa et vist tidspunkt, f. eks. brevet av 3. juni 1809, hvor det heter: »Det kan ei være vores interesse, at russerne besætte Sverig .... Paa disse grunde, og naar jeg fremdeles skal virke, maa jeg igjentage mit én gang ytrede ønske, at naar en erobringskrig til fælles med russerne skulde befales, det da maatte være mig tilladt af et eller andet paaskud at søge afsked. Gud forbyde en saadan krig, som upaatvilelig om kort eller længere tid vilde have Norges underkuelse under dette barbariske aag, og altsaa fædrelandets opløsning, til følge«[1].

Prinsens skandinavisme taler tydelig gjennem disse ord; han har næret en virkelig uvilje mot at kjæmpe sammen med barbarerne mot et broderfolk; men avgjørende for hans handlemaate kan disse følelser dog allikevel ikke ha været trods hans gjentagne skarpe utfald mot et saadant angrepsforbund. Hadde disse hans skandinaviske synsmaater alene været bestemmende for ham, maatte han ha staat fast ved sit ord og nedlagt kommandoen, saasnart hans øverste krigsherre, trods hans advarsler, gav ham befaling til at begaa dette »moralske nidingsverk«[2] i

---

zu entgehen — daher habe ich es nicht gemeldet. Indess ganz ohne Grund ist es nicht — denn ohne Eigenliebe, man achtet und schätzt mich in einem gewissen Lande, von dem die Rede.« Ræder, Danmarks Krigs- og polit. Historie III, s. 290, noten.

[1] Medd. fra Krigsarkiverne IV, s. 263.

[2] Se Wedels brev til Platen 1. juni 1809, Y. Nielsen, Lensgreve J. C. H. Wedel-Jarlsberg I, s. 245.

ledtog med russerne at besætte store dele av Sverige. **Men det gjør han ikke.** Tvertimot foretar han et taktisk tilbaketog, opgir sine skandinaviske betænkeligheter og erklærer sig villig til at utføre kongens befaling, rigtignok fremdeles uten at foreta sig noget alvorlig for at sætte den iverk. Denne vaklende og tvetydige holdning fra prinsens side blir kun forklarlig, naar vi forutsætter, at den er paavirket av hans ønske om at holde sig veien til den svenske tronfølge aapen. Hans stilling var jo slik, at det kun gjaldt for ham at holde spillet gaaende endnu nogen tid uten at kompromittere sig enten overfor kong Fredrik eller overfor Sverige, saa vilde kronprinsværdigheten i dette land falde som en moden frugt i hans haand. Og alt tyder paa, at denne utsigt har øvet en dragende virkning paa ham. Ut fra dette synspunkt blir hans ellers saa gaadefulde optræden let forstaaelig, og vi ser gjennem den kongetro officer og den idealistiske skandinav ind til selve mennesket Kristian August, ser ham som den han var, en i sin dypeste grund ærgjærrig, men samtidig forsigtig og stilfærdig og klokt beregnende mand, en god taktiker i fred som i krig. At han som prins av blodet kunde ønske at opnaa en krone, kan heller ikke forundre, saa meget mindre som han derved hadde utsigt til at samle alle de tre skandinaviske land under sit scepter og saaledes virkeliggjøre sine storskandinaviske ideer.

I sin forøvrig fortjenstfulde redegjørelse for Fredrik VI's politik overfor blokadespørsmaalene og fastlandsspærringen har forf. hat det uheld ikke at kunne benytte Eli F. Heckschers bok om Kontinentalsystemet (Stockholm 1918), hvorfor fremstillingen paa flere punkter virker noget forældet. Under omtalen av krigsbegivenheterne tilsjøs henviser han til forskjellige skrifter av Constantius Flood, men synes ikke at kjende admiral C. F. Wandels bok, Sjøkrigen i de dansk-norske farvande 1807—1814. Fra tabet av flaaden til freden i Kiel (Kbh. 1915), som indeholder en utførlig, aktmæssig fremstilling av disse begivenheter og er et vigtig kildeskrift ogsaa for Norges historie under nødsaarene. Beklagelig er det ogsaa, at forf næsten fuldstændig synes at ha overset den lokalhistoriske litteratur, som særlig i de sidste 10—15 aar er blit sterkt forøket. Forf.s strenge uttalelser om handelsstandens

»upatriotiske optræden«, naar det gjaldt Norges kornforsyning, (s. 149 og især s. 477) vilde maaske blit noget modificeret, om han hadde sat sig nærmere ind i vore byers særlige historie i denne tid, og fortegnelsen over borgerselskaper til indkjøp av korn (s. 153, 165, 478) kunde blit mere fuldstændig. I denne forbindelse kan det ogsaa nævnes, at citatet av justitsraad Wexelsens skrivelse til Schimmelmann av 25. dec. 1808 (»Kiøbmændene tilstaa, at de paa ingen tid have havt mere at bestille end nu« etc.) refererer sig utelukkende til Arendal, ikke til Kristianssands stift i det hele (s. 222). I Kristianssand var der netop da stilstand i trafikken[1].

Forf.s utførlige og detaljerte redegjørelse for de materielle tilstande, de økonomiske og financielle forhold i aarene 1807—10 er ellers den mest fortjenstfulde del av boken. Den bygger paa selvstændige studier av oprindelige, for en stor del utrykte kilder og gir en rigdom av nye oplysninger og utredninger, en indtrængende skildring av kampen med nøden fra aar til andet, belagt med talrige vidnesbyrd om forholdene i hver landsdel, ja i de forskjellige prestegjeld. Det svære, ofte noget trivielle stof er ypperlig lagt tilrette, selvom det ikke har kunnet undgaaes, at denne omstændelige beskrivelse av temmelig likeartede tilstande og stemninger undertiden virker noget eensformig og trættende. Hertil bidrager ogsaa forf.s sprogføring, som ofte er i betænkelig grad paavirket av den tunge og knudrede stil fra tiden omkring 1800. Hovedmangelen ved disse avsnit av verket er dog, at forfatteren i alt for høi grad nøier sig med de ytre kjendsgjerninger og foreteelser uten at undersøke deres aarsaker, og heller ikke i den utstrækning, som man kunde ønske og vente, trækker almene slutninger av det fremlagte stof. Opgaven er, trods de indgaaende arkivstudier, noget overfladisk opfattet; man savner i alt for høi grad nationaløkonomiske og økonomisk-historiske synspunkter.

I sammenhæng hermed staar det, at der fattes en nærmere undersøkelse av kursfaldet og den tilsvarende sterke prisstigning i disse aar saavelsom av virkningerne av

---

[1] »Jeg faldt i forundring over den mængde store og smaa skibe, som her ligger ubrukte«, siger Wexelsen i samme skrivelse om Kristianssand.

disse forholde paa de forskjellige samfundsklasser. En av kursfaldets mest iøinefaldende følger var som bekjendt spekulationsfeberen. Eftersom folk blev opmerksom paa seddelværdiens synkning, søkte de gjennem kjøp og salg at ta igjen, hvad de tapte ved kursfaldet og kanske tjene godt atpaa. Man jobbet med faste eiendomme saavelsom med varebeholdninger og løsøre. Dette spekulationsraseri er ett av de mest karakteristiske træk ved tiden; men forfatteren indskrænker sig, hvad dette virkelig interessante og vigtige emne angaar, til nogen almindelige bemerkninger og et par citater (se s. 482, 490 og 517 flg.). Noget nyt utover hvad vi før visste, oplyser han overhodet ikke, og selv som sammenfatning av det før bekjendte er hans behandling av emnet mangelfuld[1]. Hans uttalelser side 482 gir endog et helt falsk billede[2] og viser, at han har opfattet Jacob Aalls og amtmand Bloms sterkt generaliserende ytringer om de lavere samfundslags deltagelse i jobbeuvæsenet altfor bokstavelig. Spekulationsaanden utgik dengang som ellers fra de besiddende klasser og holdt væsentlig til blandt dem. Vistnok har enkelte fra de lavere samfundslag tjent penge ved spekulation, saa de kunde leve i pragt og herlighet ialfald for en tid, men husmændene og landarbeiderne i sin almindelighet stod temmelig uberørt derav.

Mot enkeltheterne i fremstillingen kan der reises adskillige indvendinger, hvad der dog ikke er paafaldende, naar det gjælder et saa omfangsrikt verk som det nærværende, bygget paa et saa stort og kompliceret kildemateriale. Det meste er desuten smaating, som det vistnok kan være ønskelig at faa rettet, men som dog ikke i nævneværdig grad bør paavirke vor dom om verket som helhet.

---

[1] En god sammenfattende skildring findes derimot hos N. Rygg, Norges Banks Historie I (1918), s. 24—32.

[2] Det heter her: »Samtidig som nationens intelligens, dens embedsstand først og fremst — det være sagt til dens umistelige ære — en del av borgerne og storbønderne samlet alle sine kræfter til fremme av landets dyrkning, lokket de høie arbeidslønninger, som var steget pludselig i licenstiden paa grund av den forcerte trælasthugning og export, den nyvakte skibsfart og livlige skibsbygning, husmændene og landarbeiderne til byerne, hvor de blev revet med av den store jobbetids febersyke dans om guldkalven og det overdaadige nydelsesrike liv som nu pludselig fulgte efter surrogats- og barkebrødstiden.«

Den virkelige grund til, at der i 1797 blev oprettet et laaneinstitut i Kristiania som filial av den danske og norske speciesbank i København (se s. 45), skyldes utvilsomt den erfaringsmæssige erkjendelse av, at bankens utlaan kun i meget ringe utstrækning kom nordmændene til gode, skjønt den dog likefra sin oprettelse i 1791 hadde tat sigte paa at drive laanevirksomhet ogsaa i Norge. Allerede i 1797 stilledes derfor tre laanefond til disposition, et paa 300 000, et paa 200 000 og et paa 300 000 rdl., at forvaltes henholdsvis i Kristiania, Trondhjem og Bergen, altsaa tils. 800,000 rdl. bare for Speciesbankens virksomhet i Norge. Ved utgangen av 1813 utestod i utlaan i Norge ca. 589 000 rbd. S. V.[1] Det er saaledes ikke helt ret, naar Worm-Müller uttaler, at »speciesbanken under den store handelskrise 1799 maatte indstille sin virksomhet« (s. 45). Den vedblev paa en maate at være i virksomhet helt til 1813. Vistnok laante den ikke ut penge; men den fornyet ældre laan og kunde i 1801 begynde at indløse sine sedler med sølv. »Stanse sine utlaan« vilde derfor ha været et mere korrekt uttryk.

Under skildringen av misveksten og nøden 1809 har Worm-Müller indlagt sig megen fortjeneste ved at fremdra og tildels bearbeide det store materiale, som findes til oplysning om utsæd og avl saavelsom om sognenes kornbeholdninger i det nævnte aar. Bearbeidelsen er dog neppe helt tilforladelig, idet forf. selv til bilag II (tabel over den almindelige utsæd) bemerker, at han ikke har fintællet, »saa tallene er ikke helt paalidelige«. Naar han derpaa (s. 342 og bilag 4—5) lægger hele 20% til for at finde den virkelige utsæd og avl, er følgen den, at slutresultaterne blir ikke saa litet for høie. Et 10 procents tillæg maatte være fuldstændig tilstrækkelig. Det var ellers at ønske, at det store materiale, som her er trukket frem, kunde bli undersøkt og alsidig bearbeidet av fagmænd paa det statistiske omraade.

I en avhandling, hvor tallene indtar en saa bred plass og spiller en saa vigtig rolle som i den nærværende, vil det i regelen være nødvendig for den, som vil benytte bokens oplysninger i videnskapelig øiemed, paa forhaand at

[1] Se Thaarups Mag. II, s. 143—51 og Saml. til det norske Folks Sprog og Historie V, s. 52 flg. Forf.s henvisning til Thaarups Mag. I, s. 141—52 skyldes vel en trykfeil.

undersøke forfatterens nøiagtighet i talangivelser. Jeg har derfor tat nogen stikprøver her og der i avhandlingen og er kommet til det resultat, at forfatterens oplysninger i det store og hele er paalidelige. Der findes vistnok ikke faa læse- og summeringsfeil, f. eks. i opgaverne over Jac. Aalls kornforsendelser til Norge indtil januar 1809, meddelt side 102;[1] men de er dog i regelen av liten betydning. Undertiden, hvor forf. har hat forskjellige opgaver at vælge mellem, lar han os i tvil om grunden til valget[2]. Opgaverne s. 178 om de kornmængder, som fra 1. sept. 1808 til 1. jan. 1809 blev sendt fra Danmark til Norge for kongelig og for privat regning, har jeg ikke fundet bekræftet i den kilde forf. henviser til, og den kornmængde, som ifølge forf. virkelig ankom til Norge (145 021 tdr.), synes for liten i forhold til det avsendte kvantum (174 200 tdr.).

Til slutning bør det ikke lades upaatalt, at forf. gjennemgaaende er mindre nøiagtig i sine citater. Jeg for min del forlanger ingen diplomatarisk nøiagtighet i saa henseende, jeg finder det saaledes fuldt berettiget, at forf. har moderniseret ortografien; men naar der citeres under anførselstegn, maa det ialfald kunne kræves, at uttryksmaaten følges nøiagtig, og at mulige utelatelser antydes gjennem punktering. Men forf. bruker selv i direkte citater meget hyppig helt andre ord end den citerede kilde. Undertiden ser det ut, som om han med vilje har pudset paa sproget, f. eks. naar han (s. 169) lar Fredrik VI tale om »den Vort troe Norge tiltænkte undsætning«, hvor saavel kopiboken som originalen har den sedvanlige, ste-

---

[1] Her bør der staa 32 ladninger istedetfor 34, idet ett av skibene var ladet med jern, ikke med korn, mens ladningen paa ett av de øvrige, opbragte skibe ikke er angit. Mængden av det til Norge ordinerte korn opgives derpaa av forf. til 20 360 tdr., men dette er feilagtig for 23 460 tdr. Likesaa er de 11.280 tdr., som efter forf.s opgaver kom frem, feilagtig for 10 530 tdr.; de 1080 tdr. som siges opbragt eller strandet, skal være 830 tdr.. og de 8 000, som »laa seilfærdig i Danmark«, bør rettes til 8 600 tdr. 2 skibe med lasterum for tils. 3 500 tdr. var opbragt paa nedreisen til Danmark.

[2] Saaledes paa s. 220, hvor forf. anfører de beløp justitsraad Wexelsen betalte for de kvanta jern, trælast, glas, vexler m. m., som han kjøpte op i Norge. Der findes i den opgivne kilde (Wexelsens papirer, pakke II i DRa) flere koncepter til beregning av utgifterne ved disse indkjøp, alle med indbyrdes forskjellige tal.

reotype vending: »vore troe undersaatter«. Det maa indrømmes, at ændringen i dette tilfælde hæver og forskjønner stilen. Men det motsatte er tilfældet s. 280, hvor forf. lar Fredrik VI tale om »virkningerne af vore bestræbelser og regjeringscommissionens bestræbelser«, mens den benyttede kilde har: »virkningen af vore anordninger og regjeringscommissionens bestræbelser«, eller side 239, hvor forf. læser foretagende istedetfor foranstaltninger og allernaadigst istedetfor allerunderdanigst. S. 293 lar han prins Kristian August tale om »de tvende nordiske riger« istedetfor de »trende nordiske riger«. S. 477 citerer han: »udstøde — skrig« istedenfor »udstøde eselskrig«, hvor ordet esel er utvilsomt nok, men dog noget vanskelig at læse i den utrykte original. S. 387 er en vigtig indskrænkning i tilladelsen til at utstede leidebreve gaat tapt paa grund av forfatterens skjødesløse citeringsmaate[1]. Exemplerne er valgt i flæng blandt talrige andre av lignende art.

Megen anerkjendelse fortjener forf. for det fyldige og lærerike noteapparat, som ledsager avhandlingen. Det er i sjelden grad vel redigeret, forkortelsessystemet er konsekvent gjennemført for et meget stort antal kilder; det er derved lykkedes at indspare megen plass, samtidig med at apparatet har faat et symmetrisk og velordnet utseende. Og hvad der er av størst betydning, henvisningerne er gjennemgaaende nøiagtige; det er meget sjelden, at de skuffer læseren. Dog har forf. været mindre heldig med anførslerne av arkivalia i det danske rigsarkiv. De hyppige henvisninger til »Schimmelmanniana«, »Schimmelmannske papirer«, »Diverse dokumenter Norges provideringangaaende« og »Mallingiana 1807—14 III« er praktisk talt værdiløse, fordi disse betegnelser dels er unøiagtige og desuten alle omfatter hele grupper av arkivalia, hvor det er haabløst selv for den øvede arkivmand at eftersøke de enkelte »dokumenter«, som er citeret i boken. Man bør i saadanne tilfælde altid opgi pakkernes numere eller titler, hvis numere ikke findes, om mulig ogsaa dokumentets datum og plass i vedkommende pakke.

[1] I den benyttede kilde staar: »at leidebrevene ei gjælde længere end paa én reise og i øvrigt ei udstedes til at gjælde længere end til den 1ste december d. a.«. Worm-Müller citerer: »at leidebevene ei gjælde længere end til den 1ste december d. a.«.

De feil, som her er paapekt, er av den slags, som særlig pleier at forekomme i debutarbeider, og skjønt Worm-Müller har ogsaa tidligere gjort sig bemerket som historisk forfatter, er det dog første gang han træder frem med et større og helt selvstændig videnskapelig arbeide. Det behøver vel neppe at siges, at det ikke har været hensigten med de indvendinger, som ovenfor er fremført, at dølge dette verks store værdi og betydning. Det har i overordentlig grad utdypet vor viden om et kortvarig, men merkelig tidsrum av vort folks historie, de vigtige forberedelsens aar, da baandene, som knyttet os til Danmark, faktisk blev overskaaret og den nye norske selvstændighetspolitik indledet. Jeg vil derfor slutte med at sige hr. Worm-Müller en oprigtig tak for hvad han nu har ydet, og samtidig uttale haabet om, at han vil fortsætte sine undersøkelser over Norges nyere og nyeste historie. Han vil gjennem den foreliggende avhandling ha indvundet en sum av kundskaper og erfaringer, som sammen med hans øvrige fortrin, hans betydelige gransknings- og fremstillingsevne og videnskapelige modenhet, gir gode løfter for hans fremtidige videnskapelige virksomhet.

Oscar Albert Johnsen.

REGISTER.

REGISTER.

Digitized by Google

Rettelser.

S. 65	l. 17	f.o.	Holen, skal være: Hoen.
» 110	» 4	f.n.	Numedal, skal være: Romedal.
» 114	» 4	f.o.	ove, skal være: Hove.
» 123	» 18	f.n.	Sioghunalla, skal være: Sioghaualla.
» 137	» 5	f.n.	Snartumsdalr, skal være: Snarteimsdalr.
» 150	» 12	f.o.	Pingvollr, skal være: Þingvöllr.
» 152	» 6	f.n.	Folkesborg, skal være: Folkesberg.
» 157	» 17	f.o.	1572, skal være: 1512.
» 211	» 6	f.o.	Sande, skal være: Saude.
» 216	» 7	f.o.	Trysil, skal være: Elverum.
» 275	» 3-4	f.o.	Storei Tune, skal være: Store-Tune.
» 275	» 4	f.o.	Huseby, —, skal være: Huseby, i.
» 308	» 14	f.n.	Sigurd, skal være: Magnus.
» 324	» 18	f.n.	Illuge-, skal være: Illugeson.
» 362	» 3	f.n.	N. S., skal være: N. G.
» 432	» 10	f.o.	Krokstad, skal være: Kraakstad.
» 434	» 1	f.o.	I, skal være: Nær.
» 443	» 7	f.o.	Pandzarabu, skal være: Pandzarabudir.
» 511	» 14	f.o.	Amund, skal være: Anund.
» 511	» 1-3	f.n.	Note 4 og 5 skal være note 5 og 6; note 4 er utfaldt: D. e. Tviland, gn. 64 i Aamli sogn.
» 544	» 20	f.o.	Fykesund, skal være: Fyksesund.
» 559	» 3	f.n.	1799, skal være: 1699. Det her omtalte »hjemmelsdokument« indeholder en bevidnelse paa en arveutløsning fra ældre tid.
» 564	» 18	f.o.	Henermans, skal være: Heuermanns.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING.

Vedtækter

(efter beslutning i generalforsamling den 22. decbr. 1869, med ændringer efter beslutning den 16. mars 1916).

§ 1. Den Norske Historiske Forenings formaal er gjennem utgivelse og understøttelse av skrifter at fremme historisk studium og kundskap nærmest med hensyn til fædrelandet og dets litteratur.

§ 2. Foreningen utgir et tidsskrift for historisk videnskapelighet, hvori optages ikke blot egentlige historiske fremstillinger, men ogsaa arbeider henhørende til den nordiske sprog- og oldtidsvidenskap samt etnografiske, topografiske eller statistiske skildringer av landet og folket. Ved siden herav kan særskilt utgives større historiske arbeider. Forsaavidt foreningens midler tillater det, virker den ogsaa ved utgivelse av ældre skrifter, der har litterær og historisk interesse.

§ 3. Ordentlig medlem av foreningen er enhver som melder sig til bestyrelsen og betaler til foreningens kasse en avgift av 5 kroner aarlig eller 100 kroner én gang for alle. Bestyrelsen kan indby overordentlige eller æresmedlemmer, som ikke erlægger kontingent. Medlemmene erholder alle av foreningen utgivne skrifter.

§ 4. Foreningens anliggender varetages av en bestyrelse av 5 medlemmer, som i tilfælde av vakance supplerer sig selv indtil næste generalforsamling. Aarlig uttrær vekselvis de to eller tre ældste bestyrelsesmedlemmer; forsaavidt flere medlemmer har fungert i like

lang tid, avgjør lodtrækning hvem der skal uttræde. Bestyrelsen samles paa formandens indbydelse saa ofte som et av dens medlemmer forlanger det.

§ 5. En av bestyrelsen antat kasserer avlægger aarlig regnskap, som, efter at være revidert av dertil valgt revisor, fremlægges for den næste ordentlige generalforsamling.

§ 6. I begyndelsen av aaret holdes i Kristiania efter offentlig indbydelse fra bestyrelsen en generalforsamling. I denne vælges medlemmer av bestyrelsen og en revisor, avgives beretning om foreningens virksomhet og fremgang, fremlægges det foregaaende aars regnskap og forhandles forøvrig alle de gjenstande foreningen vedkommende, som av bestyrelsen eller nogen anden av foreningens medlemmer maatte bringes under diskussion. Bestyrelsen kan ogsaa sammenkalde overordentlige generalforsamlinger, naar den finder saadant hensigtsmæssig.

§ 7. Forandringer i disse vedtækter kan alene ske i foreningens ordentlige generalforsamling. Forslag til saadanne forandringer maa fremsættes saa betimelig, at de av bestyrelsen kan kundgjøres 1 maaned forinden møtet. For at gi beslutninger, som forandrer vedtæktene, gyldighet, maa mindst 20 medlemmer være tilstede.

§ 8. Foreningen træder i virksomhet fra 1ste januar 1870.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING 1916.

Aarsberetning for 1916.

Foreningen har i 1916 utgit:

Historisk Tidsskrift, 5. række, 3. bind, 6.—8. hefte,	15 ark.
Mantheys Dagbøger, 2. bind, 7. hefte	4 —
Aarsleveringen utgjør tilsammen	19 ark.

Ifølge foreningens reviderte regnskap utgjorde:

I. Indtæktene.

Beholdning fra forrige aar			kr. 171,07
Bidrag fra prof. dr. L. Daaes legat			» 150,00
Renter av:			
Vogts legat		kr. 108,45	
Holsts legat		» 68,37	
Livsvarige medlemmers fond .		» 64,12	
Fondet av 1916		» 400,63	
Bankindskud		» 2,04	
			» 643,61
Salg av ældre skrifter			» 148,87
Kontingent til:			
Norsk Historisk Forening			
for 1912 . .	kr. 3,00		
» 1913 . .	» 33,00		
» 1914 . .	» 59,00		
» 1915 . .	» 627,00		
» 1916 . .	» 1869,00		
Transport . . .			kr. 1 113,55

Transport . . .			kr. 1 113,55
for 1917 . .	kr. 36,00		
		kr. 2 627,00	
Dansk Historisk Forening . .		» 66,00	
			» 2 693,00
			kr. 3 806,55

II. Utgiftene:

Trykning.	kr. 1 684,70
Korrekturlæsning	» 232,00
Honorarer	» 608,00
Portoutgifter	» 95,12
Annoncer	» 26,55
Kasserer- og ekspeditionsgebyr samt lager-godtgjørelse	» 600,00
Provisjon for salg av ældre skrifter . . .	» 49,62
Kommissjonsgebyr.	» 26,60
Revisjon	» 40,00
Krans ved jordefærd.	» 30,00
Kontingent til Dansk Historisk Forening. .	» 113,40
	kr. 3 505,99

Status pr. 31. decbr. 1916.

Aktiva:

Beholdning:		
I sparebank	kr. 51,32	
I kasse	» 249,24	
		kr. 300,56
Statsraad Vogts legat:		
Pantobligation	kr. 2 040,87	
Bankindskud	» 410,99	
		» 2 451,86
Transport		kr. 2 752,42

		Transport	kr. 2 752,42
Statsraad Holsts legat:			
Pantobligation		kr. 1 459,13	
Bankindskud		» 67,58	
			» 1 526,71
Livsvarige medlemmers fond			» 1 535,08
Fondet av 1916:			
Obligationer av Trondhjems kommune		kr. 30 500,00	
Tilvekstfond paa bankbok .		» 110,00	
			» 30 610,00
Beholdning av skrifter			» 2 000,00
Restancer:			
a) til Norsk Historisk Forening			
for 1914	kr. 18,00		
» 1915	» 120,00		
» 1916	» 1 017,12		
		kr 1 155,12	
b) til Dansk Historisk Forening			
for 1914	kr. 2,00		
» 1915	» 6,00		
» 1916	» 69,80		
		» 77,80	
c) for ældre skrifter		» 6,30	
			» 1 239,22

Passiva:

Kontingent for 1916 til Dansk Historisk Forening	kr. 113,40
Rest . .	kr. 39 550,03

Det Skandinaviske Selskabs efterlatte midler var ved utgangen av 1916 med renter steget til kr. 545,99.

Medlemstallet pr. 31. decbr. 1916 var:

1	æresmedlem,
32	indbudne medlemmer,
16	livsvarige —»—
48	danske —»—
37	svenske —»—
571	aarsbetalende norske medlemmer.
Ialt 705	medlemmer.

Opgjøret viser en ganske betydelig nedgang i tallet paa aarsmedlemmer av foreningen. Aarsaken til denne nedgang kan muligens for en del være den forhøielse i aarsavgiften som blev besluttet paa siste generalforsamling. Men ellers viser det sig at medlemmene har indset nødvendigheten av at gaa til en slik forhøielse, og den har for 1916 øket foreningens indtækt med næsten 400 kroner. Endda har forhøielsen ikke virket fuldt ut paa dette aars regnskap, dels fordi en del medlemmer hadde betalt sin aarsavgift allerede før generalforsamlingen, og dels fordi mange medlemmer ved aarets utgang stod til rest med sin avgift.

Om regnskapet er ellers at bemerke, at indtæktene ved salg av ældre skrifter, som efter prisnedsættelsen i 1913 gjennem tre aar naadde en ret betragtelig høide, nu er gaat sterkt ned igjen, — en naturlig følge av det foregaatte utsalg. I samsvar hermed er nu i foreningens status værdien av boklageret opført med et betydelig nedsat beløp.

Professor dr. L. Daaes legat har ogsaa iaar understøttet foreningen med 150 kr.

Uagtet regnskapet i sin helhet viser en indtækststigning fra foregaaende aar paa over 500 kroner, har medlemmene denne gang ikke mottat en større aarslevering end 19 ark. For regnskapets skyld kunde visselig leveringen godt ha naadd op til de 20 ark som sedvanlig har

været regnet for medlemmenes rett; det er tilfældige forhold ved de godkjendte avhandlingers omfang som har bevirket begrænsningen til bare 19 ark. Men regnskapet viser ogsaa at trykningen av disse 19 ark har kostet foreningen mer end de over 21 ark som blev levert i 1915. Papir- og trykningsomkostningene har i det siste været stadig og sterkt stigende; de har fra 1913 til utgangen av 1916 øket med over 40 pct., og det har været en nødvendighet for foreningen at indskrænke sin trykning.

Bestyrelsen har længe været opmerksom paa at foreningen trængte til at styrke sin økonomi for at kunne opretholde sin virksomhet, og den har paa forskjellig vis virket for dette formaal. I 1916 valgte den en særskilt komité, som paatok sig at samle livsvarige medlemmer; men denne komité her endnu ikke kunnet indberette noget resultat. Imidlertid er dog bestyrelsen istand til at gi meddelelse om en særdeles betydningsfuld forøkelse av foreningens hjælpemidler.

I løpet av sommeren og høsten 1916 lyktes det formanden ved personlige henvendelser at samle et arbeidsfond til foreningen paa tilsammen 31 000 kroner.

Til dette fond blev det ydet bidrag paa 1000 kroner fra hver av følgende herrer: 1) stortingspræsident Joh. Ludw. Mowinckel, 2) statsraad A. O. Lindvig, 3) boktrykker Anders Grøndahl, 4) hofjægermester Ths. Fearnley, 5) skibsreder Thor Thoresen, 6) konsul Joachim Grieg, 7) skibsreder A. F. Klaveness, 8) kammerherre Haakon Mathiesen, 9) statsminister C. Løvenskiold, 10) konsul Sigval Bergesen, 11) apoteker Johan Lothe, 12) overretssakfører Chr. Ameln, 13) generalkonsul Cath. Bang, 14) skibsreder G. M. Bryde, 15) godseier F. M. Treschow, 16) generalkonsul Conrad Mohr, 17) skibsreder Erling Lund, 18) forlagsbokhandler W. Nygaard, 19) cand. jur. Ole A. Stang, 20) advokat Einar Rasch, 21) skibsreder

Thv. Halvorsen, 22) skibsreder Haakon J. Wallem, 23) skibsreder Christoffer Hannevig, 24) generalkonsul N. A. Andresen Butenschøn, 25) grosserer Theodor Bull, 26) skibsreder Emil Stray, 27) skibsreder Jac. M. H. Lindvig, 28) skibsreder L. Severin Skougaard, 29) grosserer Elias C. Kiær. Videre er ydet bidrag paa 500 kr. av hver av herrerne: 30) skibsreder Ivar An. Christensen, 31) skibsreder Arth. H. Mathiesen og 32) advokat C. F. Michelet. Endelig bidrag paa 250 kr. av 33) cand. mag. Anton Mohr og 34) advokat Johan Bredal.

Ifølge bestyrelsens beslutning er alle disse herrer blit indbudt som foreningens overordentlige medlemmer; en av dem, statsminister Løvenskiold, var dog forinden avgaat ved døden.

Bestyrelsen gjentar her offentlig sin takk til alle disse mænd, som saa villig og rundhaandet har understøttet foreningen og git dens virksomhet saa sterkt et grundlag.

Bestyrelsen har besluttet, at det indsamlede beløp skal utgjøre et eget fond under benævnelsen »*Den Norske Historiske Forenings Fond av 1916*«. Og for dets anvendelse har bestyrelsen opstillet følgende bestemmelser:

»Fondet av 1916 skal anbringes fast paa betryggende og frugtbringende maate. Kapitalen er urørlig. Rentene anvendes til foreningens almindelige virksomhet; dog skal hvert aar en tyvendepart av rentene sættes av til et tilvekstfond, som blir at slaa sammen med hovedfondet naar det har naadd en størrelse av et tusen kroner.«

Fondet er derefter blit anbragt i norske kommuneobligationer, og da disse er kjøpt efter en kurs av 98 pct., har fondet derved kunnet øke sin kapital til 31 500 kroner, idet det samtidig avsætter 110 kroner til sit tilvekstfond.

De fond som foreningen tidligere hadde til sin raa-

dighet, beløp sig tilsammen til ikke mer end 5312 kroner og gav en indtækt paa bare 240 kroner. Det sier sig da selv, at en ny formue paa over 30000 kroner og en aarlig fast indtækt paa 1575 kroner betyr overordentlig meget for foreningens økonomi. Den sum som bestyrelsen aarlig kan anvende til arbeidet for foreningens formaal, er herved øket med omkring 50 pct.

I de vanskelige tider som foreningen netop nu gjennemlever, vil en stor del av de nye indtækter maatte medgaa til dækning av de økede trykningsomkostninger indenfor det vanlige arbeidsomraade. Men bestyrelsen har ment at den allerede nu burde gripe leiligheten til at utvide arbeidsomraadet i en retning som længe har været ønsket. Bestyrelsen har besluttet at faa istand en aarlig bibliografi over skrifter til norsk historie fra og med 1916, og den har faat amanuensis Wilhelm Munthe til at paata sig dette arbeide. Baade herigjennem og paa anden maate vil da medlemmene straks i 1917 faa se frugter av foreningens nye rikdom.

Historisk Forening tør saaledes nu se fremtiden tillitsfuldt imøte, og idet den kan love sine medlemmer adskillig mer end valuta for aarsavgiften, bør den kunne haape paa øket tilslutning. Bestyrelsen vil lægge alle medlemmer varmt paa hjerte at arbeide for at vinde nye medlemmer; det bør være deres maal, at naar foreningen om kort tid feirer sin femtiaars-fest, skal den staa sterkere og mere blomstrende end nogensinde.

Halvdan Koht,
f. t. formand.

Aarsberetning fra komiteen for lokalhistorisk forskning.

Komiteen for lokalhistorie har i det forløpne aar fortsat den tidligere paabegyndte registrering av amternes

skifte- og panteprotokoller. Den daglige ledelse av dette arbeide er fra 1. juli 1916 overtat av stiftsarkiverne hersteds under komiteens tilsyn. Stortinget har bevilget midler til indkjøp av 2 skaper til registratursedlernes opbevaring. De 6 amter, som siden 1914 hvert har bevilget et aarlig bidrag paa kr. 300,00 til registreringsarbeidet, har gjentat bevilgningen for budgetaaret 1916—17, og ansøkninger er indsendt om fornyet bevilgning for kommende budgetaar.

Komiteen har i 2 møter drøftet de i forrige aarsberetning omtalte utførlige betænkninger fra riksarkivaren i anledning av komiteens skrivelse til Kirke- og Undervisningsdepartementet av 16. juni 1915 om ordning og opbevaring av de kommunale arkiver og prestearkiverne, og har derefter i en ny skrivelse til departementet uttalt sin tilslutning til et forslag av riksarkivaren angaaende successiv anskaffelse av ildsikre arkivskap for landets prestegaarde. Efter meddelelse fra departementet er der for indeværende budgetaar bevilget kr. 2000,00 av Oplysningsvæsenets fond til anskaffelse av laasfaste skap til prestegaardsarkiver. Desuten er der truffet anstalter til, at der ved ombygning og nybygning av prestegaarde vil bli indredet ildsikre rum til arkiverne (se St. prp. 2 1917, s. 84—85). Derimot er der, saavidt vites, intet foretat fra departementets side for at henlede kommunestyrernes opmerksomhet paa nødvendigheten av at træffe lignende foranstaltninger for de kommunale arkivers vedkommende. Komiteen helder ellers enstemmig til den opfatning, at nye lovbestemmelser er nødvendige for at sikre de kommunale arkiver mot ødelæggelse og har opnævnt et utvalg bestaaende av d'hrr. stortingsmændene *Tore Aaen* og *N. Skaar* og statsstip. *Lorens Berg* til at drøfte spørsmaalet.

Som forberedelse til en organisation av det lokalhistoriske arbeide, som av historikermøtet 1914 anbefalet,

har komiteen begyndt at indsamle oplysninger angaaende de forskjellige lokalhistoriske lag og utvalg, som findes i landet, og deres virksomhet, særlig deres aarlige publikationer.

Den planlagte katalog over lokalhistorisk litteratur er efter meddelelse fra utgiveren, hr. dr. *J. Schweigaard*, nu under trykning og vil utkomme i tilknytning til Historisk Tidsskrift.

Kristiania 27. april 1917.

Oscar Albert Johnsen,
komiteens formand.

Generalforsamling

blev holdt paa Universitetet fredag 27de april 1917. 17 medlemmer tilstede.

Formanden la frem aarsberetning og revidert regnskap, som enstemmig blev godkjendt. Skifteforvalter Esmarch takket formanden for hans arbeide med indsamlingen av fondet av 1916.

Professor Johnsen la frem beretning fra den lokalhistoriske komité.

De uttrædende medlemmer av bestyrelsen, docent Edv. Bull og riksarkivar Koren, varamanden cand. Jac. S. Worm-Müller og revisoren bokholder Hans Kolstad blev gjenvalgt med akklamation.

Styremøte blev holdt i umiddelbar forbindelse med generalforsamlingen. Til formand blev gjenvalgt professor Koht.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING 1917.

Aarsberetning for 1917.

Foreningen har i 1917 utgit:

Historisk Tidsskrift, 5. række, 4. bind, 1.—3. hefte,	19	ark.
Georg Sverdrup, Lofthusbevægelsen	16	—
Aarsleveringen utgjør tilsammen	35	ark.

Ifølge foreningens reviderte regnskap utgjorde:

I. Indtæktene:

Beholdning fra forrige aar			kr.	300,56
Bidrag fra prof. dr. L. Daaes legat			»	150,00
Renter av:				
Vogts legat	kr.	110,51		
Holsts legat	»	68,72		
Livsvarige medlemmers fond .	»	77,49		
Fondet av 1916	»	1 595,00		
Bankindskud	»	3,63		
			»	1 855,35
Salg av ældre skrifter			»	332,86
Kontingent til:				
Norsk Historisk Forening				
for 1913	kr.	4,00		
» 1914	»	8,00		
» 1915	»	96,50		
» 1916	»	675,37		
» 1917	»	1538,00		
Transport . .			kr.	2 638,77

Transport . .		kr. 2 638,77
for 1918	kr. 49,75	
	kr. 2371,62	
Dansk Historisk Forening . .	kr. 56,00	
		» 2 427,62
		kr. 5 066,39

II. Utgiftene:

Trykning	kr. 2 318,70
Kjøp av G. Sverdrup, Lofthusbevægelsen . .	» 400,00
Korrekturlæsning	» 45,00
Honorarer	» 793,00
Portoutgifter	» 81,06
Annoncer	» 25,29
Kasserer- og ekspeditionsgebyr samt lagergodtgjørelse	» 592,90
Provisjon for salg av ældre skrifter	» 110,95
Kommissjonsgebyr	» 31,35
Revisjon	» 50,00
Krans ved jordefærd	» 25,00
Avsætning til tilvekstfondet for Fondet av 1916	» 79,75
	kr. 4 553,00

Status pr. 31. decbr. 1917.

Aktiva:

Beholdning:		
I sparebank	kr. 51,32	
I kasse	» 462,07	
		kr. 513,39
Statsraad Vogts legat:		
Pantobligation	kr. 2040,87	
Transport . .		kr. 513,39

Transport . .		kr. 513,39
Bankindskud	» 414,99	
		» 2 455,86
Statsraad Holsts legat:		
Pantobligation	kr. 1 459,13	
Bankindskud	» 67,58	
		» 1 526,71
Livsvarige medlemmers fond		» 1 735,08
Fondet av 1916:		
Obligation av Tr.hjems kommune	kr. 30 500,00	
— » Kr.a —	» 1 000,00	
Tilvekstfondet (i bank). . . .	» 328,63	
		» 31 828,63
Beholdning av skrifter		» 1 500,00
Restancer:		
a) til Norsk Historisk Forening		
for 1915 kr. 16,00		
» 1916 » 329,75		
» 1917 » 1 361,75		
	kr. 1 707,50	
b) til Dansk Historisk Forening		
for 1916	» 14,00	
		» 1 721,50
Passiva:		
Kontingent for 1916 til Dansk Historisk Forening		» 117,00
Rest. . .		kr. 41 164,17

Det Skandinaviske Selskaps efterlatte midler var ved utgangen av 1917 med renter steget til kr. 570,69.

Medlemstallet pr. 31. decbr. 1917 var:

1 æresmedlem,
32 indbudne medlemmer,
18 livsvarige —
49 danske —

33	svenske medlemmer,
571	aarsbetalende norske medlemmer.
Ialt 704	medlemmer.

Foreningen har i det forløpne aar havt at kjæmpe med de samme vanskeligheter som alle andre bok- og tidsskrift-utgivere: de stadig stigende omkostninger. Men vanskelighetene er blit overvundet, takk være særlig de store rente-indtækter som foreningen nu har faat. Mens medlemmene i 1916 bare kunde faa en aarslevering paa 19 ark, har de i 1917 mottat 35 ark. Denne store forøkelse blev mulig ved at foreningen fik kjøpt et oplag av Georg Sverdrups nye bok om Lofthusbevægelsen for en meget billig pris, omtrent sjetteparten av hvad foreningen ellers maa betale for sine skrifter.

Professor dr. Ludvig Daaes legat har ogsaa iaar støttet foreningens virksomhet med et bidrag paa kr. 150,00.

De kommende aar vil fremdeles øke vanskelighetene for foreningen. I dette øieblik er trykningsutgiftene for dens skrifter steget med nøiagtig 100 pct., regnet fra 1913, og den eneste utgift som ikke er steget, er den som foreningen av hensyn til sin gjerning helst skulde ha set forhøiet: forfatter-honorarene, — de blir fremdeles utmaalt efter samme lave norm som ved foreningens stiftelse for halvhundre aar siden. Foreningen maa derfor fremdeles stræve for at faa større midler til sin raadighet. Bestyrelsen nævner med takk, at et foreningsmedlem, rektor *H. Eitrem* i Haugesund, i aarets løp av egen drift har indbetalt kr. 100,00 til foreningens fond, og bestyrelsen tør haape at flere medlemmer vil følge dette gode foredømme. Desuten bør medlemmene anse det for en æressak at skaffe foreningen nye medlemmer, og de vil kunne peke paa at man for aarsavgiften mottar det flerdobbelte av dens værdi.

Ved dette aarsmøte foreligger paa det allernærmeste færdigtrykt overlæge *Johan Schweigaards* store topografiske og lokalhistoriske katalog for Norge, et verk paa omkr. 18 tættrykte ark, og dette verk er ikke alene utarbeidet paa grundlag av dr. Schweigaards samlinger og paa hans bekostning, han har desuten skjænket foreningen et tilstrækkelig antal eksemplarer til at hvert medlem kan faa boken frit. I betragtning saavel av bokens videnskapelige værd som av den saaledes utviste generøsitet har bestyrelsen i sit møte den 27de mai d. a. besluttet at utnævne overlæge Schweigaard til foreningens æresmedlem, og bestyrelsen ønsker ved denne leilighet offentlig at uttale foreningens erkjendtlighet overfor dr. Schweigaards offervilje.

I anledning av foreningens 50-aars-jubilæum næste aar vil bestyrelsen først og fremst besørge utgit foreningens stifters, riksarkivar *M. Birkelands* efterlatte historiske arbeider. Dette verk er allerede under trykning, redigert av rektor F. Ording, Holmestrand, og da omkostningene ved utgivelsen med udmerket liberalitet blir bestridt av grosserer *Gunnar Birkeland*, Trondhjem, ser foreningen sig istand til at la medlemmene faa ogsaa dette værdifulde arbeide i tillæg til den vanlige tidsskriftlevering.

Til jubilæet er videre under arbeide et særskilt festskrift, som vil gjøre rede for norsk historisk videnskaps utvikling paa de forskjellige omraader i de siste femti aar, og til dette festskrift har Nansenfondet git en bevilgning paa kr. 3000,00.

Foreningen har saaledes megen hjælp at være taknemlig for, og den tør heri tillike se et glædelig vidnesbyrd om at dens gjerning finder paaskjønnelse. Des mer bør det ligge medlemmene paa hjerte at fremme dens virksomhet.

Halvdan Koht,
f. t. formand.

Femaarsberetning fra komiteen for lokalhistorisk forskning 1913—1918.

Komiteen for lokalhistorisk forskning blev nedsat av »Historisk Forening« paa aarsmøtet den 27. mars 1913 og har siden været i virksomhet. Til medlemmer valgtes ved samme leilighet stortingsmændene Tore Aaen og Tallak Lindstøl, statsstip. Lorens Berg, arkivar Finne-Grønn, prof. O. A. Johnsen og overlærer Tord Pedersen.

Komiteen besluttet allerede i sit første møte den 7. april 1913 at opta arbeidet for tilveiebringelsen av en saavidt mulig fuldstændig *katalog over norsk topografisk og lokalhistorisk litteratur.* Da der allerede var gjort forarbeider til et saadant verk av hr. overlæge J. Schweigaard, ønsket komiteen at lægge disse til grund og indbød hr. Schweigaard til at delta i komiteens møter for at drøfte planen for den paatænkte katalog. Efterat planen var fastsat i hovedtrækkene, paatok hr. Schweigaard sig omkostningerne ved verkets utarbeidelse og trykning. Utarbeidelsen, som har fundet sted under hr. Schweigaards ledelse med faglig assistance av biblioteksfolk, har krævet lang tid, bl. a. av den grund, at man har bestemt sig til at utvide verket ved optagelse av tidsskriftsartikler og leilighetsvis ogsaa vigtige artikler fra dagspressen. Katalogen er nu paa det nærmeste færdig fra trykkeriet. Den vil komme til at omfatte ca. 20 ark stort oktav og utgives i tilknytning til »Historisk Tidsskrift«.

I 1914 utgav komiteen med bidrag av Nansenfondet en *arbeidsveiledning i lokalhistoriske undersøkelser* for begyndere ved Lorens Berg med bidrag av Tallak Lindstøl og Tord Pedersen (Olaf Norlis forlag, Kri.a; bokladepris kr. 1,00). Denne bok, som gir fortrinlig retledning, har allerede øvet megen indflydelse paa den lokalhistoriske granskning, men fortjener en endnu større ut-

bredelse. Den bør anskaffes til alle folkebiblioteker i by og bygd, og enhver, som vil gjøre lokalhistoriske studier, bør studere den.

I januar 1914 søkte komiteen amtstingene i Kri.a og Kristianssands stifter om en bevilgning paa kr. 300,00 av hvert amt til *registrering av amternes pante- og skifteprotokoller.* Andragendet blev straks indvilget av Lister og Mandal, Nedenes, Bratsbergs, Akershus og Hedemarkens amter og det følgende aar ogsaa av Kristians amt. Efter samraad med stiftsarkivaren i Kristiania enedes komiteen derpaa om planen for registreringsarbeidet og registratursedlernes form og indhold, hvorefter arbeidet sattes igang fra slutningen av aaret 1914. Da bevilgningerne har været gjentat hvert aar, har arbeidet senere kunnet fortsættes uten nævneværdige avbrytelser. Registreringen ledegdes først av komiteen selv indtil juli 1916, da ledelsen blev overtat av stiftsarkivet hersteds, dog fremdeles under komiteens tilsyn. Efter oprettelsen av stiftsarkivet i Hamar er registreringen av Hedemarkens og Kristians amters protokoller overtat av dette fra begyndelsen av 1918 at regne, og registratursedlerne saavelsom vedkommende arkivalia er overflyttet dit. Av de forskjellige amters skifteprotokoller var indtil 1. juli 1918 følgende registreret:

Av Akershus amt: Akers sorenskriveri nr. 1 og nr. 4—16 (1656—1809) og N. Romerike nr. 1—3 (1680—1721).

Av Bratsbergs amt: Bamle nr. 1 (1665—1686), Ø. Telemarken vestfjeldske sorenskriveri nr. 2—4 (1689—1723), og østfjeldske nr. 1—6 (1668—1719), Nedre Telemarken nr. 1—12 (1667—1740) og Ø. Telemarken nr. 1 (1722—34).

Av Hedemarkens amt: Hedemarkens sorenskriveri nr. 1—9 (1663—1743) og Nordre Hedemarkens sorenskriveri nr. 1—6 (1776—1828).

Av Kristians amt: Hadeland, Land og Valdres nr.

1—4 og nr. 6—7 a (1659—1743) og av Hadelands og Lands sorenskriveri nr. 3 (1843—57).

Av Lister og Mandals amt: Listers sorenskriveri nr. 1 og 4 og nr. 6—24 (1693—1737).

Av Nedenes amt: Nedenes sorenskriveri nr. 1—16 (1692—1744).

Stortinget har efter ansøkning fra komiteen bevilget midler til indkjøp av skap til registratursedlernes opbevaring, hvorfor disse allerede nu er tilgjængelige for forskerne. Registreringsarbeidet tænkes, om bevilgning opnaaes, utstrakt ogsaa til Buskeruds, Smaalenenes og Stavangers amter. Det gir et ypperlig og uundværlig grundlag for bygde-, gaards- og slegtshistorien og har tillike stor praktisk betydning.

Komiteen har gjennem rundskrivelser i aviserne opmuntret til dannelsen av *historiske lag*. Samtidig har den søkt at gjøre indlysende for publikum, hvilke krav der bør stilles til god bygdehistorie og, navnlig i anledning av jubilæumsaaret 1914, advaret mot hastverksarbeider paa dette omraade (se især opropet av 27. juli 1913, indtat i flere hovedstadsblade og en stor mængde provinsaviser). Opropene fremkaldte en række henvendelser fra byer og bygder hele landet over, og disse saavelsom alle senere forespørsler er blit besvaret dels av formanden, dels av et utvalg av komiteens medlemmer. Efterhaanden er der ogsaa rundt om i landet dannet et ganske stort antal sammenslutninger, som dels utgir aarlige lokalhistoriske publikationer, dels mere direkte forbereder utarbeidelsen av bygdebøker. Det viser sig gjennemgaaende langt mindre vanskelig at tilveiebringe de fornødne pengemidler end at finde habile forfattere. De faa virkelig gode kræfter vi har er allerede overbebyrdet med arbeide.

Til slutning kan nævnes, at komiteen i skrivelser av 16. juni 1915 og 19. juni 1916 har henledet Riksarkivets

og Kirke- og Undervisningsdepartementets opmerksomhet paa den sørgelige tilstand, hvori de *kommunale arkiver og prestearkiverne* befinder sig, og henstillet til myndigheterne at dra fornøden omsorg for, at disse arkiver ordnes og opbevares paa forsvarlig maate. Under arbeidet med denne sak er det blit mere og mere indlysende for komiteen, at en ny lov om arkivsakers opbevaring er paakrævet, om det skal kunne lykkes at faa de nævnte mangler avhjulpet, og et utvalg, bestaaende av d'hrr. stortingsmændene Aaen og Skaar og statsstipendiat L. Berg, nedsattes for at fremme saken. Efter henvendelser fra dette utvalg har departementet erklæret sig enig i komiteens opfatning m. h. t. gavnligheten av nye lovbestemmelser og har stillet i utsigt, at det vil ta sig av saken og utarbeide de nødvendige forslag.

Komiteen har i 1918 erholdt en statsbevilgning paa kr. 1000,00 aarlig til fortsættelse og utvidelse av sin virksomhet. Den har av praktiske grunde fundet at burde anta navnet »Landskomiteen for lokalhistorie« til adskillelse fra de mange lokale komiteer, med hvilke den samarbeider.

Av komiteens oprindelige medlemmer er d'hrr. arkivar Finne-Grønn og overlærer Tord Pedersen efterhaanden uttraadt. I deres sted valgtes d'hrr. overlæge Johan Schweigaard og docent (nu professor) Edvard Bull. Senere er komiteens medlemsantal suppleret med følgende medlemmer, repræsenterende de vesten- og nordenfjeldske landsdele: Lærer Jacob Aaland, Nordfjord, stortingsmand N. Skaar, Hardanger, og stiftsarkivar Jakob Friis, Trondhjem. Efter hr. Friis's flytning fra Trondhjem foreslaas han erstattet med hr. stortingsmand J. Wolden, Orkedal.

Kristiania 6. juni 1918.

Oscar Albert Johnsen,
formand.

Generalforsamling

blev holdt paa Universitetet den 4de juni 1918. Omkring 15 medlemmer tilstede.

Formanden la frem aarsberetning og revidert regnskap, som blev godkjendt uten ordskifte.

Professor Johnsen læste op fem-aars-melding fra den lokalhistoriske komité, og formanden uttalte foreningens takk til komitéen for dens virksomhet.

Overlæge Johan Schweigaard blev hilst velkommen som æresmedlem av foreningen.

De uttrædende medlemmer av bestyrelsen, professorene Koht og Johnsen og dosent Kolsrud, blev enstemmig gjenvalgt. Likeledes blev gjenvalgt varamanden Worm-Müller og revisoren Kolsrud.

Til medlem av den lokalhistoriske komité istedenfor stiftsarkivar Friis, som er fraflyttet Trondhjem, blev valgt stortingsmand John Wolden, Orkdalen.

I bestyrelsesmøte umiddelbart efter generalforsamlingen blev professor Koht gjenvalgt som formand.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING 1918.

Aarsberetning for 1918.

Foreningen har for 1918 utgit:

Historisk Tidsskrift, 5. række, 4. bind, 4.—5. hefte	$10^3/_4$	ark
J. Schweigaard, Norges topografi	$18^3/_4$	»
Aug. Chr. Manthey's Dagbøger 1856—1874, 2. bind, 8. hefte	$6^1/_2$	»
Aarsleveringen utgjør tilsammen	36	ark.

Ifølge foreningens reviderte regnskap utgjorde:

Indtæktene:

Beholdning fra forrige aar			kr.	513,39
Bidrag fra prof. dr. L. Daaes legat . . .			»	200,00
Renter av:				
Vogts legat	kr.	112,71		
Holsts legat	»	69,05		
Livsvarige medlemmers fond	»	75,08		
Fondet av 1916	»	1 571,87		
Bankindskud	»	31,77		
			»	1 860,48
Salg av ældre skrifter			»	423,44
Transport . . .			kr.	2 997,31

Transport . . .			kr.	2 997,31
Kontingent til:				
Norsk Historisk Forening				
for 1916	kr.	12,00		
» 1916	»	162,50		
» 1917	»	642,00		
» 1918	»	2 001,25		
» 1919	»	60,70		
	kr.	2 878,45		
Dansk Historisk Forening .	»	70,00		
			kr.	2 948,45
			Kr.	5 945,76

II. **Utgiftene**:

Trykning	kr.	1 911,60
Korrekturlæsning	»	66,00
Honorarer	»	1 349,00
Portoutgifter	»	149,15
Annoncer	»	58,58
Kasserer- og ekspeditionsgebyr samt lagergodtgjørelse	»	600,00
Provisjon for salg av ældre skrifter . . .	»	141,15
Kommissjonsgebyr	»	74,70
Revisjon	»	50,00
Avsætning til tilvekstfondet for Fondet av 1916	»	78,59
Kontingent til Dansk Historisk Forening .	»	206,60
	Kr.	4 685,37

Status pr. 31. decbr. 1918.

Aktiva:		
Beholdning:		
I sparebank	kr. 51,32	
I kasse	» 1 209,07	
		kr. 1 260,39
Statsraad Vogts legat:		
Pantobligation	kr. 2 040,87	
Bankindskud	» 415,79	
		» 2 456,66
Statsraad Holsts legat:		
Pantobligation	kr. 1 459,13	
Bankindskud	» 67,58	
		» 1 526,71
Livsvarige medlemmers fond:		
Statsobligationer	kr. 1 500,00	
Bankindskud	» 335,08	
		» 1 835,08
Fondet av 1916:		
Obligation av Trondhjems kommune	kr. 30 500,00	
Obligation av Kr.a kommune	» 1 000,00	
Tilvekstfondet (i bank) . .	» 424,38	
		kr. 31 924,38
Beholdning av skrifter		» 1 500,00
Restancer:		
a) til Norsk Historisk Forening for 1916	kr. 44,75	
» 1917	» 412,00	
» 1918	» 986,25	
		kr. 1 443,00
b) til Dansk Historisk Forening for 1917	kr. 44,00	
		kr. 1 487,00
Samlet formue . . .		kr. 41 990,22

Det Skandinaviske Selskaps efterlatte midler var ved utgangen av 1918 med renter steget til kr. 599,19.

Medlemstallet pr. 31. decbr. 1918 var:

2	æresmedlemmer,
33	indbudne medlemmer,
19	livsvarige —»—
48	danske —»—
34	svenske —«—
593	aarsbetalende norske medlemmer.
Ialt 726	medlemmer.

Regnskapsopgjøret for 1918, med det store overskud paa kr. 1 260,39, gir for saa vidt et falskt billede av stillingen som en meget væsentlig post, trykningen av siste hefte av Mantheys dagbøker, ikke er kommet til utgift for 1918, og derved vil i virkeligheten hele overskuddet stryke med.

Trykningsutgiftene har fremdeles steget, og de har nu naadd en slik høide, at mens trykningen av et ark av tidsskriftet i 1913 kostet kr. 54,00, koster det nu kr. 153,20, altsaa tæt indpaa det tredobbelte.

Naar medlemmene likevel i det forløpne aar har kunnet motta en levering paa ikke mindre end 36 ark, vistnok det meste de nogensinde har faat for et enkelt aar, skyldes dette den udmerkede liberalitet hvormed overlæge *Johan Schweigaard* stillet til foreningens raadighet sit store bibliografiske verk «Norges topografi». Doktor Schweigaard blev i den anledning paa siste aarsmøte utnævnt til foreningens æresmedlem. Men desværre har foreningen bare en kort tid faat ha ham i denne stilling, idet han i indeværende aar er avgaat ved døden, — et tap som foreningen dypt maa beklage.

Professor dr. Ludvig Daaes legat har for dette aar støttet foreningens virksomhet med et bidrag paa kr. 200,00.

Ved aarets utgang ansaa bestyrelsen foreningens økonomiske stilling for saapas god, at den besluttet at tilbakebetale det laan paa kr. 677,05 som den i 1907 tok av det Skandinaviske Selskaps efterlatte midler, idet den dog ikke regnet renter av laanet. I den anledning blev det samtidig besluttet at sætte op en prisopgave for selskapets midler, saalydende:

«Skandinavismens betydning for den norsk-svenske unionspolitik i 50- og 60-aarene.»

Fristen for besvarelse av denne opgave blev sat til 31te december 1921, og den sum som til den tid vil være til raadighet, vil anslagsvis utgjøre omkring kr. 1 500,00.

Bestyrelsen har forbeholdt sig rett til at dele belønningen eller bare tildele et mindre beløp av den, om de indkomne avhandlinger gjør dette berettiget.

Stortinget har iaar efter Regjeringens forslag og Kulturminneraadets anbefaling bevilget foreningen et aarsbidrag paa kr. 2000,00. Dette er første gang foreningen har søkt og mottat statsbidrag. Det bør nævnes at statsraad *Løvland* ved personlig indgripen opnaadde at faa bidraget sat saa høit, idet vedkommende komité i Stortinget først hadde indstillet paa bare kr. 1000,00. Dette bidrag vil særlig komme foreningens virksomhet i 1920 til gode; men i overensstemmelse med den begrundelse som bestyrelsen hadde git i sin ansøkning ifjor, har den straks iaar benyttet en del av bidraget til at forhøie forfatter-honorarerne fra de urimelig lave satser som hadde staat ved magt helt fra foreningens stiftelse, til et ialfald nogenlunde anstændig nivaa: 64 kr. pr. trykt ark. Bestyrelsen tror at denne forandring skal bli til vinding for tidsskriftet.

Halvdan Koht,
f. t. formand.

Aarsberetning fra Landskomiteen for lokalhistorie.

Landskomiteen for lokalhistorie har siden utgivelsen av sin 5-aarsberetning 1918 fortsat med det tidligere paabegyndte arbeide med *registreringen av fylkernes gamle pante- og skifteprotokoller.* Foruten de i de tidligere aarsberetninger nævnte fylker har nu ogsaa Buskerud og Rogaland bevilget hvert kr. 300,oo aarlig til dette arbeide. Registreringen foregaar for Heidmarks og Upplands vedkommende i Hamar stiftsarkiv, og for de øvrige fylker i Stiftsarkivet i Kristiania. Stiftsarkivarerne Thomle og Scheel fører det daglige tilsyn med arbeidet og avgir halvaarlige indberetninger. Et andragende til landskomiteen fra lærer Tov Flatin om at kjøpe hans registraturer fra Flesberg i Numedal er indvilget under forutsætning av, at de ved prøvelse findes anvendelige.

Den helt siden 1913 bebudede store *katalog over norsk topografisk og lokalhistorisk litteratur* ved J. Schweigaard er nu utkommet som 2. levering av Historisk Tidsskrift 1918.

Landskomiteen har siden foraaret 1919 besluttet at gjenopta arbeidet for en *organisation av den lokalhistoriske forskning* i overensstemmelse med den av 3. norske historikermote vedtagne resolution (se Historisk Tidsskrift 4. R. III, s. 591). Efter samraad med arbeidskomiteerne for bygdehistorie- og folkeminnekurserne i Hamar og Kristianssand og med tilslutning av dem har den indbudt historielagene og de lokalhistoriske utvalg til at la sig repræsentere ved et av de nævnte kurser for at delta i den forberedende droftelse av saken. Efter et indledende foredrag av Landskomiteens formand, professor O. A. Johnsen fulgte paa Hamar en længere og meget frugtbringende diskussion, hvorunder Landskomiteens opfatning av organisationsspørsmaalet dog gjorde sig sterkest gjæl-

dende og tilsidst trængte igjennem. Møtet vedtok énstemmig følgendc resolution:

»Det andre norske kursus for bygdehistorie og folkeminnesamling paa Hamar henstiller til Landskomiteen for lokalhistorie saa snart som muligt at forberede og sammenkalde et konstituerende møte til at danne en landsorganisation for den lokalhistoriske forskning i Norge, bygget paa historelagene og de bygdehistoriske utvalg med tilslutning av de museer og centralinstitutioner, som har særlig betydning for denne forskning.«

Bygdehistorie- og folkeminnekurset i Kristianssand i august iaar har derpaa, likeledes efter et indledende foredrag av professor Johnsen og en paafølgende diskussion, enstemmig git sin tilslutning til Hamarmøtets uttalelser.

Det er Landskomiteens hensigt, saasnart ske kan, at følge de givne opfordringer. Saafremt det lykkes at skape en virkekraftig organisation under sakkyndig ledelse, er det komiteens hensigt at overdra sine arbeidsopgaver og de dertil knyttede bevilgninger til den. Dette spørsmaal vil eventuelt bli forelagt Historisk Forening og vedkommende bevilgende myndigheter til nærmere avgjørelse.

Av komiteens medlemmer er overlæge J. Schweigaard avgaat ved døden i april i aar. Til nyt medlem foreslaar komiteen hr. docent Oluf Kolsrud.

Vinderen, 10. 10. 19.

Oscar Albert Johnsen,
formand.

Generalforsamling

blev holdt den 10de oktober 1919 paa Universitetet. 8 medlemmer tilstede.

Formanden uttalte nogen mindeord over advokat Einar Rasch, som samme dag var blit begravet, — en av grundlæggerne av Fondet av 1916.

Formanden la frem aarsberetning og regnskap, som forsamlingen godkjendte. Overlærer Emil Olsen uttalte, som et av de faa gjenlevende medlemmer av det Skandinaviske Selskap, sin tilfredshet med den maate selskapets efterlatte midler var besluttet benyttet paa.

Professor Johnsen meddelte beretning fra den lokalhistoriske komité. I tilslutning hertil gav docent Kolsrud meddelelse om det nye lokalhistoriske organisations-arbeide paa Oplandet. Som nyt medlem av komiteen efter avdøde overlæge Schweigaard blev valgt dosent Oluf Kolsrud.

Som medlemmer av bestyrelsen blev enstemmig gjenvalgt professor Edv. Bull og riksarkivar K. Koren.

Til revisor blev valgt bokholder Karoline Grude.

I bestyrelsesmøte umiddelbart efter generalforsamlingen blev professor Koht gjenvalgt som formand.

DEN NORSKE HISTORISKE FORENING 1919.

Aarsberetning for 1919.

Idet bestyrelsen legger frem beretning for foreningens 50de virkeår, ønsker den å fravike den sedvanlige formelle ordning av årsberetningens innhold. Bestyrelsen må iår allerførst få sie nogen ord om arbeidet i foreningen i det forløpne halvhundre-år.

Først og fremst må da bestyrelsen minnes foreningens grunnlegger og første formann, riksarkivar *M. Birkeland*. Visselig har han ikke levert en eneste selvstendig avhandling til foreningens tidsskrift; men hans ordnende hånd gav både tidsskriftet og hele foreningens øvrige gjerning en fast og stø plan, og det er i fremtredende grad hans styrer-evne å takke, at denne forening ikke som så mange forgjengere bare blev et kortvarig tiltak, men har kunnet leve frem gjennem disse femti årene.

Det har derfor vært bestyrelsen en særlig glede, ifjor å kunne sende ut det første bind av riksarkivar Birkelands efterlatte historiske skrifter. Som det vil fremgå av regnskapet for 1919, er dette muliggjort ved en i foreningens historie enestående gave fra hans søn, grosserer *Gunnar Birkeland*, Trondhjem, som har båret alle utgifter ved dette første bind, og som har tilsagt sin liberale støtte også til det næste bind. Bestyrelsen har ment å hedre både foreningen og dens grunnleggers minne ved på sit siste møte å utnevne grosserer Birkeland til dens æresmedlem.

Bestyrelsen vil derefter minnes de menn som gjennem hele den lange årrekke og ofte gjennem store vanskeligheter har opretholdt foreningens virksomhet, — navnlig formennene, som samtidig har vært tidsskriftets ulønnede redaktører — efter Birkeland professorene *Oluf Rygh*, *Gustav Storm* og *Yngvar Nielsen*. Foreningens historie forteller om en stadig og hård kamp for tilværelsen, delvis om rene nødsår, og det er ikke lett å tenke sig inn i hvilken sum av utholdenhet, opfinnsomhet og offervilje arbeidet for foreningen har krevd. Den fremstilling av foreningens femtiårige liv som nu foreligger i dens festskrift, kan bare gi svake glimt inn i det uavlatelige slit dens mest utsatte tjenestemenn har måttet bære.

Ifølge sit program har foreningen gjennem alle årene først og fremst virket ved utgivelsen av »*Historisk Tidsskrift*«, som har stått åpent for all drøftelse av norsk historie, og som i stor utstrekning har vært kampplassen for de stridende opfatninger av vårt lands utvikling, men som enda mer har båret frem videnskapelig oplysning om de historiske kjensgjerninger all opfatning må bygge på.

Av foreningens formenn er det især Gustav Storm og Yngvar Nielsen som har hørt til tidsskriftets fruktbareste forfattere. Yngvar Nielsen var med i fulle fyrti år, helt fra det første hefte, som utkom i april 1870, og frem til 1910. Gustav Storm var ikke med i mer enn tredve år, fra 1873—1903, men satte i dette tidsrum sitt preg på mange av tidsskriftets bind.

Men den største bidragsyder av alle har vært professor *Ludvig Daae*, som aldri blev foreningens formann, men som sat i bestyrelsen lenger enn nogen annen, helt fra foreningens stiftelse og til sin død i 1910. Ingen norsk historiker har som han følt »Historisk Tidsskrift« som sitt organ, og det var helt i hans ånd at der ved

en innsamling i anledning av hans 75-års fodselsdag 1909 blev dannet et legatfond med hans navn, som særlig fikk til formål å støtte foreningens tidsskrift. Av dette fond har tidsskriftet siden 1914 fått et årlig tilskudd på 150—200 kroner.

Blandt nulevende bidragsydere står i første rekke professor *Alexander Bugge*, som begynte å skrive i tidsskriftet 1896 og fremdeles virker i det.

Om disse og alle andre forfattere i tidsskriftet gjelder det at deres arbeid har vært båret av en uegennytte som vårt samfund kanskje mer enn de fleste andre stadig må påkalle for å holde sitt kulturliv oppe. Skulde den økonomiske løn de har hatt for sitt strev og sin opofrede arbeidstid, bli målt efter timebetaling, vilde den bli langt mindre enn den simpleste avskriverlon; den vilde aldri kunne la sig utregne i kroner, i mange tilfelle knapt nok i ører pr. virkelig arbeidstime, og den typograf som har satt op en avhandling, har altid hatt en langt høiere betaling enn forfatteren selv. De som således ved sitt frivillige arbeid har skapt de verdier tidsskriftet har kunnet bære ut i vårt land, de har for den overveiende del vært fattige menn, som også i sitt øvrige arbeid har nøides med en beskjeden betaling, og desto større takk skal der ydes dem.

Den samme takk skylder foreningen en mann som likeledes i en lang årrekke har bistått for en ren nominell betaling med å gjøre tidsskriftet leselig og anvendelig for almenheten, — det er førstebibliotekar *A. Kjær*, som nu i omkring 25 år har vært foreningens trofaste og kyndige korrekturleser, og som har utarbeidd registrene til alle tidsskriftets bind siden 1877 og til de fleste av tilleggsskriftene.

Tross alt dette helt eller næsten ulønnede arbeid har det alltid vært en besværlig opgave å holde tids-

skriftet oven vande. Visselig har foreningen til stadighet kunnet samle et større medlemstal enn de tilsvarende foreninger i Danmark og Sverige; den har hatt støtte av en historisk sans innen almenheten, som taler til ære for vårt folk. Men medlems-avgiften har sjelden kunnet bære hele foreningens virksomhet, og mindre og mindre har den kunnet det, eftersom trykningsutgiftene har steget og steget. Den forhøielse av årspengene som blev gjennemført i 1916, monnet i virkeligheten lite mot den stadige prisstigning.

Det er da et held at foreningen efterhvert har kunnet vinne økonomiske støttepunkter utenfor medlems-avgiften. Allerede i Birkelands formannstid lyktes det å få dannet to småfond, hvert på omkring 1000 kr. (senere steget til tilsammen 4000 kr.), idet forfatterhonorarene for statsråd J. H. Vogts og statsråd P. Chr. Holsts erindringer blev gitt som legat til foreningen. Senere blev det dannet et eget lite fond av avgiftene fra livsvarige medlemmer, og dette fond er i de siste par årene bragt op til en høide av omkr. 7 500 kr. Endelig blev det i 1916 ved gave fra 34 forskjellige menn samlet et fond på 31 000 kr. til hjelp for foreningen, således at denne i øieblikket råder over rentene av en kapital på omkring 43 000 kr. Uten dette vilde foreningen og tidsskriftet i de senere år ha måttet innskrenke sin virksomhet til et rent minimum.

Det voldsomme fall i pengeverdien som verdenskrigen av 1914 førte med sig, truet allikevel med å tilintetgjøre vinningen av de nye inntektskilder. Ti, om foreningens årsinntekter blev henimot fordoblet, steg trykningsprisene samtidig til det tredobbelte. Da var det, i 1918, at bestyrelsen vendte sig til statsmaktene og bad om støtte, og efter Regjeringens anbefaling bevilget Stortinget ifjor et første årlig bidrag på 2000 kr.

Foreningen tør da nu regne med en samlet årlig inntekt på omkr. 6 500 kr. Dette er dog i virkeligheten ikke fullt så meget som den medlems-avgift (2200—2500 kr.) som foreningen i gamle dager hadde å arbeide med — så sterkt er pengeverdien sunket. Og foreningen kan fremdeles ikke bestå og virke uten å legge beslag på en ulønnet arbeidskraft som i sin samlede sum sikkert motsvarer omtrent hele penge-inntekten. Denne betraktning bør være en kraftig maning til almenheten om å slutte sig til og støtte foreningens virksomhet.

I denne sammenheng bør det endelig bli nevnt, at de gjenlevende medlemmer av det Skandinaviske Selskap i 1898 besluttet å overdrage sin restformue, litt over 700 kr., til foreningen, særlig med tanke på å støtte granskningen av skandinavismens historie. I et knipetak i 1907, måtte foreningen låne det meste av denne sum til sin alminnelige virksomhet, og det lyktes ikke å betale dette lån tilbake før i 1919. Bestyrelsen besluttet da å bruke pengesummen, som nu er steget til over 1300 kr., til en prisopgave over emnet: Skandinavismens betydning for den norsk-svenske unionspolitikk i 50- og 60-årene.

Bestyrelsen føler sterkt den takknemlighetsgjeld som den står i til alle dem som med arbeid og offer har hjulpet til å holde foreningen oppe i dette halve århundre og til å sikre dens tilvær fremover. Det var i følelsen herav at bestyrelsen for litt over tre år siden optok arbeidet for å feire femtiårs-dagen med et festskrift som kunde være et monument over vår historiske videnskaps gjerning i disse femti årene, og bestyrelsen har den glede nu å kunne legge frem dette festskrift. Hadde den dengang kunnet regne med så veldig en prisstigning som de siste årene har brakt, hadde den kanskje ikke tort legge i vei med slikt et tiltak. Men takk være bidrag

fra Nansenfondet (3000 kr.), Universitetets Jubileumsfond (2000 kr.) og Prof. Dr. L. Daaes Legat (400 kr.), vil festskriftet ikke i altfor utilbørlig grad tynge på foreningens øvrige utgiver-virksomhet, og bestyrelsen tør håpe at festskriftet med sin sterke faktiske tale skal i betydelig mon hjelpe til å styrke norsk almenhets bevissthet om historieforskningens fremskutte plass i vårt kulturliv.

Med disse ord går bestyrelsen over til selve årsberetningen og regnskapet for 1919.

Foreningen har for 1919 utgit:

Historisk Tidsskrift, 5. rekke, 4. bind, 6.—7. hefte	13½	ark
M. Birkeland, Historiske Skrifter, I	27½	»
Årsleveringen utgjør tilsammen	41	ark.

Ifølge foreningens reviderte regnskap utgjorde:

I. **Inntektene:**

Beholdning fra forrige år			kr.	1 260,39
Renter av:				
Vogts legat	kr.	111,57		
Holsts legat	»	68,88		
Livsvarige medlemmers fond	»	198,84		
Fondet av 1916	»	1 575,00		
Bankinnskudd	»	163,84		
			»	2 118,13
Bidrag fra grosserer Gunnar Birkeland			»	9 490,55
Statsbidrag			»	2 000,00
Salg av eldre skrifter			»	233,20
Transport			kr.	15 102,27

		Transport . . kr.	15 102,27
Kontingent til:			
Norsk Historisk Forening:			
for 1914	kr. 3,00		
» 1915	» 3,00		
» 1916	» 75,00		
» 1917	» 124,00		
» 1918	» 679,00		
» 1919	» 1 644,75		
» 1920	» 55,00		
	kr. 2 583,75		
Dansk Historisk Forening .	» 22,00		
		»	2 605,75
		Kr.	17 708,02

II. Utgiftene:

Trykning	kr.	12 337,25
Korrekturlesning	»	65,50
Honorarer	»	1 730,00
Portoutgifter	»	83,82
Annonser	»	47,20
Kasserer- og ekspedisjonsgebyr samt lagergodtgjørelse	»	600,00
Provisjon for salg av eldre skrifter . . .	»	77,73
Kommissjonsgebyr	»	17,05
Revisjon	»	75,00
Avsetning til tilvekstfondet for Fondet av 1916	»	78,75
Tilbakebetaling til det Skandinaviske Selskap	»	677,05
Krans til jordeferd (doktor J. Schweigaard)	»	60,00
Kontingent til Dansk Historisk Forening .	»	118,10
	Kr.	15 967,45

Status pr. 31. desbr. 1919.

Aktiva:

Beholdning			kr.	1 740,57
Statsråd Vogts legat:				
Pantobligasjon	kr.	2 040,87		
Bankinnskudd	»	415,79		
Kassebeholdning	»	6,00		
			»	2 462,66
Statsråd Holsts legat:				
Pantobligasjon	kr.	1 459,13		
Bankinnskudd	»	67,58		
			»	1 526,71
Livsvarige medlemmers fond:				
Statsobligasjoner	kr.	1 500,00		
Kommuneobligasjoner . .	»	1 900,00		
Bankinnskudd	»	1 561,33		
I kasse	»	13,75		
			»	4 975,08
Fondet av 1916:				
Kommuneobligasjoner . .	kr.	31 500,00		
Tilvekstfondet	»	524,71		
			»	32 024,71
Beholdning av skrifter			»	2 000,00
Restanser:				
for 1917	kr.	127,00		
» 1918	»	334,25		
« 1919	»	933,00		
			»	1 394,25
		Samlet formue	kr.	46 123,98

Det Skandinaviske Selskaps efterlatte midler var ved utgangen av 1919 med renter og tilbakebetaling steget til kr. 1 324,18.

Medlemstallet pr. 31. desbr. 1919 var:

1	æresmedlem,
32	innbudne medlemmer,
43	livsvarige —»—
48	danske —»—
34	svenske —»—
676	årsbetalende norske medlemmer.

Ialt 834 medlemmer.

Det gledeligste ved dette opgjør er medlemstallets stigning med over 100 i det forløpne år. Stigningen skyldes sikkert delvis de to store verker som foreningen har kunnet gi sine medlemmer i 1918 og 1919, først doktor Schweigaards bibliografiske verk »Norges topografi«, derefter riksarkivar Birkelands »Historiske Skrifter«, 1ste bind. Men bak stigningen ligger også og særlig et systematisk arbeid med å tegne nye medlemmer. Bestyrelsen nedsatte allerede i 1916 en komité med riksarkivar *Koren* som formann, som skulde prøve å organisere dette arbeidet, og i det siste år har riksarkivar Koren tatt fatt herpå med et resultat som lover varige frukter. Han har særlig lagt an på å samle nye livsvarige medlemmer, og deres tall steg i 1919 fra 19 til 43; til dato er det ytterligere steget til 70. Derved har et av foreningens faste fond fått en stor tilvekst, og grunnlaget for dens virksomhet er kjennelig styrket. Foreningen skylder riksarkivar Koren megen takk for det arbeidet han således har gjort.

Selve regnskapet er ikke fullt så gledelig som det ser ut til. Foreningen hadde ifjor et overskudd på kr. 1 260,39; men det fremkom bare ved at siste levering for 1918, det avsluttende hefte av statsråd Mantheys dagboker, ikke blev ferdig forlangt inn i 1919. Heller ikke i 1919 lyktes det å få siste levering ferdig innen årets utgang, så at billedet av årets status blir en del forrykket. Uaktet

statsbidraget for 1919—20 blev ført til inntekt for 1919, med 2000 kr., endskjønt det hele tiden hadde vært forutsetningen at det ikke skulde bli rørt før ved utgivelsen av festskriftet, blev overskuddet ikke øket med mer enn kr. 480,18. Festskriftet vil nu i 1920 sikkert sluke både dette overskudd og årets nye statsbidrag, og det vil da ikke bli meget tilovers til trykning av tidsskrift-hefter.

Foreningen tør imidlertid med godt mod se fremtiden imøte. Den mener å kunne føle sig trygg på statsmaktenes og almenhetens sympati, og den tør derfor regne på stigende tilslutning.

Halvdan Koht,
f. t. formann.

Aarsberetning 1919—20 fra Landskomiteen for lokalhistorie.

I henhold til de i forrige aarsberetning omtalte resolutioner fra bygdehistorie- og folkeminnekursene i Hamar og Kristianssand i juli—august ifjor, hvor en flerhet av landets historielag var repræsentert, har Landskomiteen for lokalhistorie fortsat arbeidet med at forberede organisationen av den bygde- og byhistoriske forskning i Norge. Sporsmaalet er senere blit nærmere drøftet av Landskomiteen under mundtlige og skriftlige forhandlinger med de særlig interesserte. I møte av 26. april iaar har komiteen derpaa vedtat at indby historielagene og andre sammenslutninger eller institutioner, som arbeider med norsk bygde- og byhistorie, til at sende repræsentanter til et konstituerende møte, som blir at avholde i Kristiania, Videnskapsselskapets hus, Drammensveien 78, tirsdag 6. juli forstk. kl. 10 for-

middag, i tilknytning til det nordiske historikermøte sammesteds 7.—10. juli. Indbydelsen er tiltraadt av samtlige Landskomiteens medlemmer og av formanden i Vestlandske Historielags Fællesforening, stiftsarkivar dr. Just Bing.

Arbeidet med registreringen av fylkenes skifte- og panteprotokoller har i det forløpne aar været fortsat, men med indskrænket arbeidskraft som følge av bevilgningernes utilstrækkelighet under de nuværende lønningsforhold. For at raade bod herpaa har Landskomiteen i januar iaar søkt fylkestingene om at faa bevilgningen øket fra kr. 300,00 til kr. 600,00 aarlig. Dette er hittil indvilget av Buskerud, Vest-Agder og Uplands fylker, medens Aust-Agder fylke fremdeles kun har bevilget kr. 300,00. Fra de øvrige fylker er der endnu ikke kommet svar.

Landskomiteen har besluttet at utgi professor Oscar Albert Johnsens 2 foredrag om »Den nyere lokalhistoriske forskning«, trykt i Historisk Forenings festskrift 1920, som særskilt skrift, som vil være at erholde i bokhandelen. Av sin aarlige statsbevilgning for budgetaaret 1919—20 har komiteen ydet kr. 350,00, eller vel en tredjedel, som tilskudd til Hamarkursets stipendiefond.

København 13. mai 1920.

Oscar Albert Johnsen,
formand.

Generalforsamling

blev holdt den 27de mai 1920 i Universitetets gamle festsal. Omkring 100 medlemmer og tilhørere tilstede, deriblandt efter særlig innbydelse statsråd Løvland, ekspedisjonschef Hougen, stortingspresidentene Tveiten og Buen og flere stortingsmenn.

Formannen professor Halvdan Koht holdt foredrag om den norske nasjonalfølelses utvikling.

Prof. Edv. Bull leste årsberetning med regnskap og beretning fra den lokalhistoriske komité. Beretningene blev godkjent av forsamlingen.

Forut for valget henstillet overretssakfører Bergwitz til overveielse, om ikke bestyrelsen nu, efterat foreningen hadde fått statsunderstøttelse, burde styrkes ved representanter for den «dannede almenhet». Prof. Taranger fremhevet derimot den sittende bestyrelses fortjenester av foreningens fremgang, særlig dens arbeide for å bringe videnskapen i nært forhold til almenheten.

De uttredende medlemmer av bestyrelsen, professorene Koht og Johnsen og dosent O. Kolsrud, blev derefter enstemmig gjenvalgt.

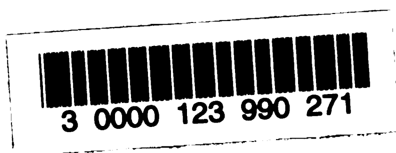
Likeledes blev revisoren, bokholder Karoline Grude, gjenvalgt.

I bestyrelsesmøte umiddelbart efter generalforsamlingen blev prof. Koht gjenvalgt til formann.

Date Due

Demco 293-5

3 0000 123 990 271

